

Giftermål og etnisitet

Samer, nordmenn og ekteskap i Karlsøy 1770-1900

Birgit Larsen

Avhandling levert for graden Doctor Artium

UNIVERSITETET I TROMSØ
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Institutt for historie

Januar 2008

ISBN 978-82-91636-78-8

FORORD

Det er flere som skal takkes når et slikt arbeid avsluttes. Først vil jeg takke kolleger ved Institutt for historie under stipendperioden for faglig støtte og hyggelig samvær. En spesiell takk fortjener Einar Niemi for kyndig veiledning. RHD som har registrert storparten av kildematerialet mitt på en utmerket måte må også takkes, spesielt vil jeg takke Marianne Erikstad og Gunnar Thorvaldsen ved RHD for veiledning og for alltid å ha stilt opp når jeg trengte hjelp. Frøydis Strand, som har tegnet kartene, fortjener også takk for godt arbeid og stor tålmodighet med å få alle detaljene på plass. Også er det Ellen Østgård, min nærmeste overordnede før og etter stipendperioden, som fortjener en stor takk. Hun har hatt en avgjørende rolle for at det har vært mulig å gjennomføre doktorgradsprosjektet, både ved å bidra til at jeg fikk permisjon i fire år, og for å ha utvist stor tålmodighet og tilrettelagt for at arbeidet skulle kunne slutføres etter at stipendperioden var over. Endelig må jeg takke Torstein for tålmodighet og praktisk og faglig hjelp. Takk for tålmodighet fortjener også Astrid og Sigurd som antakelig har betalt største prisen for at jeg har brukt så alt for mye tid på dette arbeidet, og som ser minst like mye fram til at det skal være over som jeg gjør.

Og takk til Norges Forskningsråd som har finansiert stipendiattida mi.

Tromsø, januar 2008

Birgit Larsen

1	INNLEDNING	1
1.1	TEMA OG PROBLEMSTILLING	1
1.2	FORSKNINGSSTATUS	2
1.2.1	HAJNAL. GIFTERMÅLSMØNSTERET OG HUSHOLDSSYSTEMET	2
1.2.2	ØKONOMISKE FORHOLD OG GIFTERMÅLSMØNSTERET	5
1.2.3	DEMOGRAFISKE FORHOLD OG GIFTERMÅLSMØNSTERET	10
1.2.4	GIFTERMÅL OG SOSIAL STATUS	12
1.2.5	NORMER FOR GIFTERMÅLSMØNSTERET	14
1.2.6	EI PLURALISTISK VENDING	17
1.3	NORDNORSK OG SAMISK GIFTERMÅLSMØNSTER	22
1.3.1	ET ETNISK SEGMENTERT GIFTERMÅLSMARKED	22
1.3.2	HUSHOLD OG GIFTERMÅL I NORD-NORGE	23
1.3.3	GIFTERMÅLSALDEREN	25
1.3.4	BARN FØDT UTENFOR EKTESKAP	27
1.3.5	FERTILITET	28
1.3.6	VARIG UGIFTE	28
1.4	ETNISITET, KULTUR OG HANDLING	29
1.5	HYPOTESER	33
2	METODE OG KILDER	36
2.1	METODE	36
2.1.1	ETNISKE GRENSER	37
2.1.2	DATABASER	42
2.1.3	STATISTISKE MÅL OG METODER	45
2.2	KILDER	47
2.2.1	FOLKETELLINGER	47
2.2.2	KIRKEBØKER	64
3	UNDERSØKELSESOMRÅDE OG TIDSRAMME	69
3.1	LANDSKAP OG KLIMA	70
3.2	ADMINISTRATIVE FORHOLD OG INFRASTRUKTUR	72
3.2.1	GEISTLIG TILHØRIGHET OG PRESTEGJELDSGRENSER	72
3.2.2	SIVIL ADMINISTRASJON	72
3.2.3	HELSEVESEN	73
3.2.4	KOMMUNIKASJONER	74
3.3	ØKONOMI OG NÆRINGSLIV	74
3.3.1	NÆRINGSVEIER	75
3.3.2	ØKONOMISKE FORSKJELLER MELLOM SAMISK OG NORSK BEFOLKNING?	79
3.3.3	ØKONOMISK PERIODISERING AV TIDA 1770-1900	83
3.4	RELIGION OG KULTUR	87
3.4.1	PIETISME, LÆSTADIANISME OG DISSENTERVIRKSOMHET	87
3.4.2	SKOLESTELL	91
3.4.3	FORNORSKNINGSPOLITIKKEN I KARLSØY	94
3.5	HVA VAR SAMISK OG NORSK?	98
3.6	BOSETNING OG BEFOLKNING	103
3.6.1	NATURLIG TILVEKST ELLER FLYTTING?	109
3.7	ETNISITET OG SPRÅK	114
3.7.1	ETNISK SAMMENSETNING OG ENDRING I YTRE KARLSØY	115
3.7.2	ETNISK SAMMENSETNING OG ENDRING I SØRFJORDEN	123
4	GIFTERMÅLSALDEREN I KARLSØY PRESTEGJELD 1795-1900	134
4.1	GIFTERMÅLSRATER	136
4.2	GIFTERMÅLSALDER OG ETNISKE SKILLER	142
4.2.1	BEREGNING AV GIFTERMÅLSALDEREN	143
4.2.2	GEOGRAFISK TILHØRIGHET INNENFOR PRESTEGJELDET	145
4.2.3	GRUNNLAGSMATERIALET	146
4.2.4	GIFTERMÅLSALDER FØRSTEGANGSGIFTE 1795-1804	148

4.2.5	ALDEREN PÅ FØRSTEGANGSGIFTE MENN 1823-1900	155
4.2.6	MENNS GIFTERMÅLSALDER OG ØKONOMISKE VILKÅR	158
4.2.7	ALDEREN PÅ FØRSTEGANGSGIFTE KVINNER 1823-1900	162
4.2.8	KVINNERES GIFTERMÅLSALDER OG ØKONOMISKE VILKÅR	165
4.2.9	ETNISITET OG GIFTERMÅLSALDER I SØRFJORDEN 1871-1900	169
4.2.10	OPPSUMMERING	176
5	ANDELEN GIFTE	179
5.1	ANDELEN GIFTE I UNGE ALDERSGRUPPER	180
5.1.1	ANDELEN GIFTE AV ALLE UNGE MENN	180
5.1.2	ANDELEN GIFTE AV ALLE UNGE KVINNER	184
5.1.3	ANDELEN GIFTE I UNG BEFOLKNING ETTER TELLINGENES ETNISKE KATEGORIER	189
5.2	VARIG UGIFTE	198
5.2.1	VARIG UGIFTE MENN	198
5.2.2	VARIG UGIFTE KVINNER	203
5.3	OPPSUMMERING	206
6	GJENGIFTE	209
6.1	GJENGIFTE I NORSK OG SAMISK BEFOLKNING	209
6.1.1	SIVILSTAND VED VIELSENE	210
6.1.2	HVEM VAR I ENKESTAND?	213
6.1.3	KJØNNSPESIFIKK DØDELIGHET OG GJENGIFTE	219
6.1.4	GJENGIFTE I FORHOLD TIL BEFOLKNINGA I ENKESTAND	224
6.1.5	ENKESTAND OG HUSHOLDSROLLER	227
6.2	OPPSUMMERING GJENGIFTE	230
7	GIFTERMÅL OVER ETNISKE GRENSER	233
7.1	ETNISITET OG GIFTERMÅLSMARKED	233
7.2	MINORITETSPOLITIKK, VEKKELSER OG ETNISKE GRENSER	239
7.2.1	ET ETNISK HIERARKI	244
7.3	GIFTERMÅL OVER GRENSER 1775-1835	246
7.3.1	GIFTERMÅL OVER GRENSER FØR 1800	253
7.3.2	ETNISKE GRENSER INNENFOR GEOGRAFISKE OMRÅDER 1775-1835	254
7.4	GIFTERMÅL OVER GRENSER 1835-1850	257
7.5	GIFTERMÅL OVER GRENSER 1851-1880	262
7.5.1	GIFTERMÅL MELLOM ØYENE OG FASTLANDET I YTRE KARLSØY 1851-1880	266
7.5.2	GIFTERMÅL OVER ETNISKE GRENSER INNENFOR YTRE KARLSØY 1851-1880	269
7.5.3	GIFTERMÅL MELLOM YTRE KARLSØY OG SØRFJORDEN 1851-1880	273
7.5.4	GIFTERMÅL MELLOM RESTSØRFJORDEN OG INDRE SØRFJORDEN 1851-1880	277
7.5.5	GIFTERMÅL OVER ETNISKE GRENSER INNENFOR RESTSØRFJORDEN 1851-1880	279
7.5.6	GIFTERMÅL OVER ETNISKE GRENSER I INDRE SØRFJORDEN 1851-1880	282
7.6	GIFTERMÅL OVER GRENSER 1881-1900	282
7.6.1	ET FORTSATT SEGMENTERT GIFTERMÅLSMARKED I YTRE KARLSØY	282
7.6.2	FÆRRE SAMISKE GIFTERMÅL YTRE KARLSØY-RESTSØRFJORDEN 1881-1900	284
7.6.3	FORTSATT ETNISK SEGMENTERT GIFTERMÅLSMARKED INNENFOR RESTSØRFJORDEN	287
7.6.4	MANGE MENN FRA RESTSØRFJORDEN PÅ UTENBYGDS GIFTERMÅLSMARKED	288
7.6.5	GIFTERMÅL MELLOM INDRE SØRFJORDEN OG ANDRE OMRÅDER 1881-1900	290
7.7	ET LÆSTADIANSK GIFTERMÅLSSEGMENT?	292
7.7.1	ET LÆSTADIANSK OMRÅDE AVGRENSET AV GIFTERMÅLSVEIER?	293
7.7.2	ET LÆSTADIANSK OMRÅDE DEFINERT ETTER KOMMUNIKANTPROTOKOLLENE	296
7.8	GIFTERMÅLSSEGMENTENE OG KVINNERES GIFTERMÅLSALDER	302
7.9	OPPSUMMERING	309

8	KVINNER OG MENN. ULIKE ROLLER PÅ GIFTERMÅLSMARKEDET	312
8.1	ETNISITET OG KJØNN PÅ GIFTERMÅLSMARKEDET	312
8.1.1	SAMISKE KVINNER I RESTSØRFJORDEN	312
8.1.2	SAMISKE KVINNER I YTRE KARLSØY	318
8.1.3	ETNISK BLANDET PÅ GIFTERMÅLSMARKEDET	325
8.2	KVINNER OG MENN PÅ GIFTERMÅLSMARKEDET	329
8.2.1	UNGE UGIFTE KVINNER OG MENN	329
8.2.2	BALSFJORDEN SOM GIFTERMÅLSMARKED FOR SØRFJORDEN	332
8.3	ALDER OG KJØNN PÅ GIFTERMÅLSMARKEDET	337
8.3.1	EKTESKAP MED ELDRE MENN OG UNGE JENTER	337
8.3.2	ULIKE EKTESKAP I INDRE SØRFJORDEN FRA 1867 TIL 1890	339
8.4	OPPSUMMERING	343
9	ETNISK ENDRING	345
9.1	ENDRINGER I ETNISKE KATEGORIER I YTRE KARLSØY	346
9.2	ENDRINGER I ETNISKE KATEGORIER I SØRFJORDEN	350
9.3	ETNISK ENDRING OG FLYTTING	358
9.4	SPRÅKLIG ENDRING	360
9.5	SKIFTE I ETNISITET; KATEGORIER, SPRÅK OG GIFTERMÅLSSEGMENTER	363
10	BARN FØDT UTENFOR EKTESKAP	368
10.1	ILLEGITIMITET I KARLSØY PRESTEGJELD 1775-1900	370
10.1.1	ILLEGITIMITET ELLER FØREKTESKAPELIGE BARN?	375
10.1.2	SOSIALE ULIKHETER OG BARN FØDT UTENFOR EKTESKAP	378
10.1.3	SOSIALE FORSKJELLER LANGS ETNISKE GRENSER	382
10.1.4	MOBILITET OG ILLEGITIMITET	383
10.1.5	ILLEGITIMITET OG ENDRETE NORMER	387
10.2	FUGLØY OMKRING 1900. ET SAMISK SAMFUNN I YTRE KARLSØY	389
10.3	BARN UTENFOR EKTESKAP OG LÆSTADIANISMEN	394
10.3.1	ILLEGITIMITET, EKTESKAP, HUSHOLD OG ØKONOMI	400
10.3.2	FERTILITET I INDRE SØRFJORDEN	405
10.3.3	UGIFTE OG BARN FØDT UTENFOR EKTESKAP	407
10.4	FORNORSKNINGSPOLITIKKEN OG BARN FØDT UTENFOR EKTESKAP	411
10.5	OPPSUMMERING	414
11	AVSLUTNING	417
11.1	TEORETISK OG FORSKNINGSMESSIG BAKGRUNN	417
11.2	UTVALG OG PERIODE	419
11.3	FØR 1800. ET SAMISK GIFTERMÅLSMØNSTER	421
11.3.1	SAMISK GIFTERMÅLSMØNSTER FØR 1800 OG HUSHOLDMESSIGE FORHOLD	422
11.3.2	GIFTERMÅLSMØNSTER FØR 1800 OG KULTURFORSKJELLER	422
11.4	ETTER 1800. AVVIKLING AV DET SAMISKE GIFTERMÅLSMØNSTERET	423
11.4.1	ENDRINGER ETTER 1800 OG ØKONOMISKE FORHOLD	424
11.4.2	ENDRET SAMISK GIFTERMÅLSMØNSTER ETTER 1800 – EI KULTURENDRING?	425
11.5	DEMOGRAFISKE FORSKJELLER OG ENDRINGER ETTER 1845	426
11.5.1	DEMOGRAFISKE ENDRINGER I LYS AV ETNISK ENDRING ETTER 1845	428
11.5.2	GIFTERMÅL OG ILLEGITIMITET ETTER 1845 SETT I FORHOLD TIL HUSHOLD OG ØKONOMI	433
11.5.3	MINORITETSPOLITIKK, LÆSTADIANISME OG DEMOGRAFISK PRAKSIS ETTER 1850	436
11.5.4	ETNISK ENDRING, ØKONOMI OG MINORITETSPOLITIKK	437
11.6	HOVEDRESULTATER	439
	APPENDIX	440

1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Jeg skal i denne avhandlinga undersøke hvilke forhold som påvirket giftermålsmønsteret i det fleretnisk området som ble skilt ut som Karlsøy prestegjeld i 1775 i perioden fra da og til 1900. Dette vil jeg gjøre ved å foreta en analyse av kultur som forklaring på variasjoner i giftermålsmønsteret over tid og mellom de ulike samiske og norske befolkningsgrupper og bosettinger, med utgangspunkt i etniske forskjeller og prosesser.

Andre demografiske undersøkelser viser at store forskjeller i giftermålsmønster som regel har forekommet bare i forbindelse med antatte kulturforskjeller, og at endringer gjerne har vært forbundet med mobilitet eller press utenfra. Avhandlinga tar utgangspunkt i min egen hovedoppgave om giftermål og hushold i Berg og Torsken, der jeg også fant demografiske forskjeller langs antatte kulturgrenser.¹

For å undersøke nærmere hvilken betydning kultur kan ha for demografisk praksis vil jeg undersøke forskjeller og endringer i giftermålsmønster og illegitimitet langs etniske grenser. Analysen forutsetter at etnisitet både har et kulturelt og et sosialt organiserende aspekt. I praksis vil dette innebære en analyse av sammenhengen mellom etniske prosesser og giftermålsmønsteret, der jeg identifiserer demografiske forskjeller og endringer langs etniske grenser i endring. Analysen vil også ta hensyn til demografiske faktorer og til en viss grad også analysere økonomiske og husholdsmessige forhold, og drøfte hvilken betydning disse hadde for giftermålsmønsteret. Kvinner og menn hadde som regel forskjellige roller i forlovelse og ekteskap. Det er derfor nødvendig å undersøke om eventuelle etniske grenser for demografisk praksis var forskjellig for kvinner og menn.

Analysen vil i stor grad ta utgangspunkt i og basere seg på nyere demografisk forskning som vektlegger kulturvariabelen, og som gjennom analyser av flere sider av den demografiske praksisen langs antatte kulturgrenser har påvist at demografiske forskjeller har en tendens til å omfatte hele demografiske systemer. Jeg vil derfor i tillegg til en omfattende analyse av giftermålsmønsteret også foreta en enkel analyse av illegitimiteten for om mulig å avklare om

¹ Larsen, 1999

eventuelle grenser for giftermålmønsteret langs etniske grenser var del av etnisk avgrensede demografiske systemer.

Karlsøy prestegjeld omfattet i 1776 i hovedtrekk dagens Karlsøy kommune i tillegg til Ullsfjorden med Sørfjorden. Området hadde i perioden norsk, samisk og kvensk befolkning, og både kilder og tidligere forskning tyder på at det var store endringer både i befolkningas etniske tilhørighet og språk og i etnisitetens betydning for sosial samhandling i løpet av perioden. Innenfor området var det likevel store forskjeller i denne prosessen, som også blir omtalt som fornorskning.

En komparasjon av demografisk praksis mellom etnisk forskjellige grupper for å avklare etnisitetens betydning for demografisk praksis forutsetter at gruppene også hadde fellestrekk. Tidligere beskrivelser av området tyder på at allmuen innenfor de etniske gruppene i hovedtrekk var næringsmessig og økonomisk

1.2 *Forskningsstatus*

1.2.1 Hajnal. Giftermålmønsteret og husholdssystemet

Hajnal presenterte teorien om "Det europeiske giftermålmønsteret" første gang i 1965, og mente dette giftermålmønsteret hadde vært rådende Vest-Europa i hele perioden fra 1600-tallet fram til 1940. Giftermålmønsteret innebar en gjennomsnittlig giftermålsalder for førstegangsgifte menn på mer enn 26 år, og over 23 år for kvinner, og forholdsvis liten aldersforskjell mellom partene i ekteskapet, i gjennomsnitt var mannen omkring to år eldre enn kvinnen. Hajnal mente at giftermålmønsteret hadde nær sammenheng med husholdsmønsteret der kjernefamilien var husholdsenhet og giftermålet var avhengig av tilgang til et levebrød. Som kontrast til det vesteuropeiske systemet viste Hajnal at i østeuropeiske og asiatiske områder var særlig kvinners giftermålsalder lavere enn i Vest-Europa, i gjennomsnitt var førstegangsgifte menn under 26 år og kvinner under 21 år, og der mannen ofte var betydelig eldre enn kvinna. I disse områdene kunne det nygifte paret inngå i et eksisterende hushold, slik at selvstendig tilgang til jord ikke var ei forutsetning for giftermålet. Det europeiske giftermålmønsteret innebar også at omkring 10% av befolkninga gikk ugifte gjennom livet, mot slutten av 1800-tallet var omkring 20% av kvinnene og 10-

15% av mennene ugifte ved 50-årsalder i flere vesteuropeiske land. Utenfor Vest-Europa var giftermålet som regel universelt.²

I Vest-Europa var de aller fleste barn født innenfor ekteskap, og bevisst barnebegrensning i ekteskapet forekom i liten grad før på slutten av 1800-tallet.³ Fertiliteten i ekteskapene var gjennomsnittlig høy, og høyere enn i samfunn der kvinnene giftet seg tidlig og der ekteskapet var praktisk talt universelt.⁴ Kvinnenes giftermålsalder og andelen gifte kvinner i befolkninga hadde derfor avgjørende betydning for fertiliteten, og dermed for befolkningsutviklinga.

I en artikkel fra 1982 utviklet Hajnal teorien om giftermålmønsteret videre ved å knytte den sterkere til husholdssystemet enn tidligere. Dette var i tråd med Peter Lasletts husholdsteori fra 1972 som hevdet at kjernefamilien hadde vært husholdsenhet i Vest-Europa på 1600- og 1700-tallet.⁵ Hajnal kalte dette husholdssystemet for "Household formation system of preindustrial Northwest Europe", og mente altså at husholdssystemet hadde et mer begrenset omfang både i tid og rom enn giftermålmønsteret.⁶ Disse husholdene bestod i hovedsak av kjernefamilie med tjenere, å gå i tjeneste var en lissyklusaktivitet, de fleste tjenere var mellom 15 og 35 år gamle. Det var få slektninger i husholdet ut over kjernefamilien, og bare en liten del av husholdene omfattet mer enn ett par.⁷ I områder utenfor Nordvest-Europa var det vanlig med flerfamiliehushold der normalt alle brødre med familier bodde i foreldrenes hushold, de fleste innenfor husholdet var i slekt eller familie med hverandre.⁸

Hajnals hovedanliggende i artikkelen fra 1965 var, i tillegg til å beskrive giftermålmønsteret, også å forklare bakgrunnen for den høye giftermålsalderen som han mente var unik i verdenssammenheng. Den teorien som har fått størst tilslutning i ettertid er at giftermålsalderen for menn var resultat av et husholdssystem der kjernefamilien var

² Hajnal, 1965: 103 f.

³ Selv om det i seinere år er påvist at det forekom regulering av fertiliteten innenfor ekteskapet også før fertilitetsfallet på slutten av 1800-tallet, hadde likevel nuptialiteten avgjørende betydning for fertiliteten. (Friedlander og Okun, 1995)

⁴ 65-80% av den hittil kjente høyeste fertiliteten (som er observert hos en 1900-talls sekt (hutare) i USA med religiøse forbud mot prevensjon og abort) – mot bare 50-60% av slik fertilitet i samfunn der giftermålsalderen var lav og giftermålet praktisk talt universelt for kvinner. Coale, 1986

⁵ Tidligere hadde man antatt at dette husholdssystemet var resultat av modernisering og industrialisering. Laslett, 1972

⁶ Hajnal, 1982. Det nordvesteuropeiske området omfattet ikke Finland, De Baltiske stater og Sør Europa, dels fordi han mente det fantes andre systemer i deler av disse områdene, dels pga. manglende forskningsgrunnlag.

⁷ Hajnal, 1982.

⁸ Hajnal, 1982: 452 og note 8. Flerfamiliehushold står her for det engelske "joint household" slik Hajnal definerer det her

husholdsenhet, og giftermålet måtte utsettes til paret hadde tilgang til et levebrød. Han satte imidlertid selv spørsmålsteget ved husholdsteorien allerede da den ble lansert, og hevdet at "It is not at all clear a priori how a rule that a man must have a livelihood before marrying would operate to produce just such a postponement...". Og selv om husholdssystemet kanskje kunne forklare hvorfor mennene måtte utsette giftermålet hevdet Hajnal at "... it would still need to be explained how women's age at marriage was affected. The uniqueness of the European pattern lies primarily in the high age at marriage for women...".⁹

I den første artikkelen mente han at grunnen til at husholdssystemet hadde oppstått måtte være at gårdene i Vest-Europa var for små til å romme flerfamiliehushold, seinere hevdet han på den andre sida at det omfattende tjenerskapet i Nordvest-Europa skyldtes at gårdene hadde behov for mer arbeidskraft enn det kjernefamilien disponerte. Han viste samtidig at husholdene i Nordvest-Europa ikke var spesielt små sammenlignet med flere områder med flerfamiliehushold.¹⁰ Bakgrunnen for det vesteuropeiske husholdssystemet ble ikke nærmere diskutert i denne artikkelen i 1982.

I tillegg till husholdsteorien lanserte Hajnal en teori der han hevdet at ei fullstendig forklaring av giftermålmønsterets opphav "...probably [would] lead into such topics as the rise of capitalism and the protestant ethic," med utgangspunkt i at et giftermålmønster der kvinnen var voksen ved giftermålet måtte innebære et annet følelsesmessig forhold mellom partene og andre forhold omkring valg av partner og slektingenes roller enn der kvinnen ennå ikke var voksen.¹¹ Han konkretiserte ikke nærmere hvordan sammenhengen mellom giftermålsalder og slike forhold skulle være, i artikkelen fra 1982 drøftet han ikke videre hvilken betydning verdssystemer og normer kunne ha for giftermålsalderen, og denne teorien er langt mindre synlig enn husholdsteorien i den seinere demografiske litteraturen.

Hajnal hadde altså ingen avklart teori verken om bakgrunnen for kvinnenens giftermålsalder, og heller ikke om årsaken til det vesteuropeiske husholdssystemet, men stilte seg åpen for at giftermålsalderen ble påvirket også av forhold utover de reinte økonomiske.

⁹ Hajnal, 1965:134

¹⁰ Tvert imot viser han at det europeiske gjennomsnittshusholdet hadde 5,1 personer, Kina på 1930-tallet hadde gjennomsnittshushold på 5,3 personer lignende tall gjaldt i andre asiatiske områder, mens et eksempel fra russiske jordbruksområder viser et gjennomsnitt på 9,2 personer pr hushold. I de asiatiske områdene utgjorde flerfamiliehusholdene mindre enn 1/3 av husholdene, mens tilsvarende i Russland var 3/4.

¹¹ som refererer til Webers tese om gjensidig avhengighet mellom protestantismen og kapitalismen. Hajnal, 1965: 132

Jeg vil her redegjøre for hvordan husholdsmessige, økonomiske, demografiske, sosiale og normative forhold antas å ha påvirket giftermålsbeslutninga og giftermålsalderen, og foreta en kort historiografisk gjennomgang av hovedtrekkene i nyere demografisk giftermålsforskning.

1.2.2 Økonomiske forhold og giftermålsmønsteret

Det har vært forholdsvis lite fokus på hvilke forhold som førte til, og opprettholdt det nordvesteuropeiske husholdssystemet, og systemet er ofte tatt for gitt når den høye giftermålsalderen er blitt sett som resultat av behovet for å skaffe et eget levebrød før giftermålet. Hajnals teori om årsakene til husholdssystemet ser ut til å innebære en selvmotsigelse, og det er heller ingen andre allment aksepterte teorier verken for når kjernefamilien ble rådende husholdsenhet i det nordvesteuropeiske områder eller hvorfor. Kevin McQuillan hevder at "... the origin and institutionalization of this behavioural rule remain poorly understood".¹²

Hajnals teori om at giftermålet måtte utsettes til den nødvendige økonomiske ressursen var til stede er også blitt omtalt som en "neo-Malthusian model".¹³ Malthus omtalte begrensede ressursers betydning for nuptialiteten som "the preventive check", fordi det bidro til å regulere fertiliteten, og dermed til at befolkninga unngikk å havne i en situasjon under eksistensminimum. De fleste økonomiske forklaringene legger denne teorien til grunn, og i oversiktslitteratur og popularisert litteratur har det vært vanlig å hevde et direkte forhold mellom økonomi og giftermålsalder og -rater.¹⁴

Hajnal mente at husholdssystemet bare kunne forklare menns giftermålsalder, og også Ståle Dyrvik har hevdet at det er mennenes giftermålsalder som kan forventes å ha sammenheng med økonomiske vilkår. Empirien viser imidlertid at gårdbrukersønner og husmenn giftet seg ved samme alder, mens kvinnene i gårdbrukerklassen var opptil 6 år yngre i gjennomsnitt enn de som giftet seg med husmenn.¹⁵ Det er altså *kvinnenes* giftermålsalder som i hovedsak har

¹² McQuillan, 1999:6 om normen som dikterte etablering av et selvstendig levebrød ved giftermålet

¹³ Guinnane, 1991

¹⁴ F.eks. baserer Hilde Sandvik seg på Hajnals økonomiske teori i sin artikkel i "Med kjønnsperspektiv på norsk historie" fra 1999 og Sogner hevder i Aschehougs Norges historie, b. 6. 1996 s.214 at den høyere giftermålsalderen hos husmenn og inderster skyldtes at en ikke skulle gifte seg "...uten å sjå ned i brødkorga".

¹⁵ Dyrvik, 1977 og Sogner, 1985: 102. Schlumbohm, 1996. Også Eilert Sundts giftermålsundersøkelse bekrefter dette, i hans undersøkelse fra omkring 1850 i Christiania stift og Christiansands stift var brudgommen eldre og

varierte med økonomiske vilkår. En ytterlighet i velstående menns tendens til å utsette ekteskap finnes i giftermålsmønsteret i Irland i siste del av 1800-tallet der ugifteandelen i hele befolkninga var ekstremt høy, og der de rikeste bøndene i størst grad levde i livslangt sølibat, mens ugifteandelen var lavere blant arbeidere. Guinnane ser det som uttrykk for at velstående menn kunne velge å ikke gifte seg og likevel ha tilgang til kvinnelig arbeidskraft.¹⁶ Gårdbrukernes høye giftermålsalder er dels blitt forklart med at de måtte vente på arv, men undersøkelser av forholdet mellom arvesystem og giftermålsalder gir ikke entydige resultat.¹⁷ Hajnal mente at overføring av eiendom i stor grad var kontrollert av "... social arrangements", og ikke avhengig av farens død. Et norsk eksempel på dette er Etne i perioden 1750-1800 der over 40% av jorcoverføringene til egne barn skjedde før farens død, likevel var menn i gårdbrukerklassen i Etne like gamle som i husmannsklassen ved første ekteskap.¹⁸ Hans Henrik Bull har vist at gårdbrukersønner i Rendalen på 1800-tallet i stor grad overtok gård før farens død.¹⁹

Den høye giftermålsalderen for menn i velstående grupper forklares dels også med at kravet til det økonomiske grunnlaget for ekteskapet varierte med sosial bakgrunn, dette hevder bl.a. Dyrvik.²⁰ Eilert Sundt mente også at "fordringerne til livet" var forskjellige for forskjellige sosiale lag, og endret seg til forskjellig tid og på forskjellig måte hos de velstående og de mindre velstående, og Hajnal viser til at det også på 1700-tallet var antatt at folk giftet seg seint for å opprettholde en viss levestandard, "... a standard varying with the social position of the individual".²¹ Hvordan det økonomiske grunnlaget for ekteskapet ble normert blir ikke drøftet av disse, og slike forklaringer er også blitt kritisert for å i for liten grad ha problematisert muligheten til å velge mellom utsatte giftermål og nedgang i sosial rang.²²

bruden yngre i eiendomsklassen enn i arbeiderklassen. (undersøkelsen omfatter ikke Christiania by med nærmeste omland) (Sundt, 1992: 206ff) Også en undersøkelse av giftermålsalderen i Moss omkring 1800 viser samme tendens i forholdet mellom giftermålsalderen for arbeider og midlere stand/bedre stand. Eliassen, 1979. Også i en undersøkelse av noen områder i 1700-tallets Nederland var bøndene eldre ved giftermålet enn husmenn og arbeidere. Der var imidlertid bondekonene ikke markert yngre enn de andre gruppene slik tilfellet var i de andre områdene. (Schellekens, 1991).

¹⁶ Fenomenet er blitt forklart som en reaksjon på den store dødeligheta på 1840-tallet, men Guinnane ser det som uttrykk for at menn hadde mulighet til å velge bort ekteskap, uten å risikere noe. Omkring halvdelen av de varig utgifte med egen eiendom bodde sammen med en varig ugift søster, de øvrige hadde andre "spouse substitutes". Guinnane, 1991

¹⁷ Murayama, 2001: 8 (i internettversjon)

¹⁸ Homlong, 1997 og Dyrvik, 1970

¹⁹ Bull, 2006:37

²⁰ Dyrvik, 1983: 141.

²¹ Hajnal, 1965: 133 og Sundt, 1992

²² Weir, 1984:341

Ifølge Hajnal innebar det nordvesteuropiske systemet en dynamikk der tjenesteinstitusjonen sto sentralt; i perioder der det var vanskelig å etablere eget hushold kunne de unge gå i tjeneste lenger, tjenesteinstitusjonen var ei mulighet til å utsette ekteskapet. David R. Weir har seinere vist at giftermålsalder og andelen som gikk ugifte gjennom livet varierte uavhengig av hverandre i England i den preindustrielle perioden. Giftermålsalderen var i hovedsak stabil, mens det var giftermålsandelen som bidro til variasjon i fertiliteten, og utsatte ekteskap hadde dermed ikke en nøkkelrolle i demografien.²³

Tjenerinstitusjonen antas å ha hatt innvirkning på giftermålsalderen på flere måter, både som et middel til å skaffe de nødvendige ressurser til å etablere levebrød, og som en mulighet for de mest velstående å få tilgang til billig arbeidskraft. Det er ei utbredt oppfatning at tjenerperioden var en nødvendig fase for å skaffe levebrød, og som dermed bidro til å utsette giftermålet. King hevder imidlertid at det finnes lite kunnskap både om hvordan ressurser ble akkumulert og hvilket ressursgrunnlag som var nødvendig, og stiller også spørsmål ved om det i særlig grad var mulig å legge seg opp verdier i tjeneste.²⁴ Sølvi Sogner har vist at i Norge var det mange kvinner som tjente bare for mat og klær, noe som ikke ga noen form for økonomisk overskudd.²⁵

Tjenerrollen var også en mulighet for de mest velstående til å få tilgang til billig arbeidskraft, de siste årene har flere påvist at myndighetenes regulering av tilgangen til ekteskapet og tjenestetvang var restriksjoner som i hovedsak gikk ut over den delen av befolkninga som ikke hadde økonomisk eller politisk makt.²⁶ Også i Norge var det tjenestetvang. I Karlsøy ble det på 1700-tallet praktisert gjennom gjentatte forsøk på å hindre ugifte menn i å leve som selvfosterkarer og tvinge dem inn i fast tjeneste, mot slutten av århundret ble det satt inn sterke virkemidler som ifølge Bratrein var årsaka til at selvfosterkarer ikke lenger fantes i

²³ Weir, 1984

²⁴ King, 1999: 25

²⁵ Sogner, 1990:66 I 1711 tjente 20% av tjenerne i Norge bare for mat og klær, selv om dette var i konflikt med lov

²⁶ I Norge var det tjenestetvang ved lov fra 1754 til midten av 1800-tallet som i hovedsak skulle sørge for at husmenn ikke hadde hjemmeboende voksne barn utover en datter og en sønn (Sogner, 1990:37). I Tyskland var det i løpet av 1800-tallet gjentatt lovgivning som stilte krav om tilstrekkelig eiendom eller sikkert arbeid som en forutsetning for å få inngå ekteskap (Schlumbohm, 1996:88). I Tyrol var det i perioden 1820-1920 nødvendig å søke lokale myndigheter om å få gifte seg. . (Mantl, 1999) Belm i Nord-Vest-Tyskland hevder Schlumbohm at tjenerskap omkring 1800 var "... basically a class phenomenon" der 1/6 av husholdene leide ungdommen til resten av befolkninga som tjenere.

1801.²⁷ Denne utbredte reguleringa av tilgangen til giftermålet, og de mest ressursrike sitt ønske om å holde befolkninga i tjeneste, antas å ha bidratt til høy giftermålsalder. I Karlsøy mener Bratrein at systemet innbød til ekteskap.

Også i samfunn der levebrødet ikke var direkte knyttet til husholdet, slik det var i jordbrukssamfunnet, blir det av noen hevdet at giftermålsalderen var betinget av økonomiske vilkår. Den mest kjente teorien om forholdet mellom lønnsinntekt og giftermålsalder er den til Wrigley og Schofield som hevder at giftermålsrater og reallønnsutvikling i England samvarierte med et etterslep for giftermålsraten i gjennomsnitt på 25 år. De hadde ingen klar teori om årsaka til etterslepet, men mente tregheta bl.a. kunne skyldes foreldregenerasjonens innflytelse.²⁸ Seinere har de vist at giftermålsalderen varierte lite med næringsgrunnlag og områder, og stiller seg spørrende til om dette undergraver den tidligere økonomiske forklaringa.²⁹ I motsetning til Wrigley og Schofields teori viser Schellekens at etterspørselen etter tjenere som bodde i husholdet gikk ned når reallønna gikk ned, fordi det da ble billigere å skaffe løs arbeidskraft, og mindre etterspørsel etter tjenere ga lavere giftermålsalder.³⁰ Ifølge denne teorien fulgte nedgang i giftermålsalderen med reallønnsnedgang, altså en omvendt teori enn den til Wrigley og Schofield. Også Steven King avviser Wrigley og Schofields teori om etterslep, og omtaler den som ”infamous” ved å vise til manglende sammenheng mellom økonomiske forhold og giftermålsalder i flere større demografiske undersøkelser.³¹

Det har også vært en teori om at områder med protoindustri innebar lavere giftermålsalder enn jordbrukssamfunnet. Kriedte, Medick og Schlumbohm lanserte i 1977 en slik teori om et protoindustrielt demografisk system som avløser for Hajnals agrare, men har seinere vist at forholdet mellom husholdet og protoindustri-produksjonen var løsere enn man først trodde, og avvist tanken om at protoindustrien forutsatte en bestemt type demografisk praksis.³² Hudson og King viser i en komparasjon mellom to protoindustriområder at det var en mindre del av

²⁷ Bratrein, 1990 b. II: 43ff. De som fortsatte å ha løstjeneste i stedet for årstjeneste (1700-tallet) måtte skatte av det, etter 1770 ble de som nektet tjeneste straffeforfulgt (halsjern og bot)

²⁸ men varierende fra 15 – 35 år, fertiliteten hadde et ytterligere etterslep i forhold til reallønnsutviklinga, slik at de hevder at endringer i reallønnsutviklinga ble synlig i form av fertilitet omkring 40 år seinere. Dette gjelder perioden fra første halvdel av 1600-tallet fram til omkring 1870. Wrigley og Schofield, 1981: 431ff. og 422

²⁹ Wrigley et.al.,1997:196

³⁰ Schellekens, 1997: 650 og 642 Han fremmer denne teorien som en kritikk av Wrigley og Schofields teori om sammenheng mellom reallønn og giftermålsrater. Schellekens teori bygger på samtidige endringer i rater og tjenerskap

³¹ King, 1999: 25.

³² Kriedte, Medick og Schlumbohm, 1993

befolkninga, kjennetegnet ved stor mobilitet, som også hadde høy nuptialitet, høy fertilitet og høy spedbarnsdødelighet.³³ Men de bekrefter at protoindustriområdet samlet framsto som demografiske "hot-houses" med lav giftermålsalder, høy fertilitet i ekteskapet, mange barn født utenfor ekteskap og stor barnedødelighet.

Flere har pekt på at de økonomiske forholdene ved å forbli ugift må sammenholdes med de økonomiske forholdene man kunne oppnå i ekteskapet, slike vurderinger kan ha bidratt både til utsatte ekteskap og livslangt sølibat.³⁴ Bull viser i sin undersøkelse fra Rendalen at mange gårdbrukersønner unnlot å gifte seg når de på 1800-tallet i økende grad kunne overta gård uten giftermål, og i stedet ta inn søstre som kvinnelig arbeidskraft. "Deciding not to marry was also an option" sier Bull om dette.³⁵ Kvinnenes økte muligheter til å skaffe seg et eget levebrød mot slutten av 1800-tallet kunne også være årsak til at en større andel kvinner forble ugifte.³⁶ Hudson og King viser at kvinner med et stabilt sosialt nettverk, i ellers mobile protoindustriområder, hadde større økonomiske muligheter til å utsette giftermålet enn kvinner i de mobile gruppene. Stefan Warg viser fra nordsvenske gruvesamfunn at kvinnenes giftermålsalder fortsatte å synke, også etter at samfunnene var mindre preget av mobilitet og mer av etablert befolkning, men der kjønnsproporsjonen likevel var høy gjennom hele perioden. Warg begrunner den stadig synkende giftermålsalderen fram til 1920 med at kvinnenes arbeidsmarked var dårlig.³⁷ Begge er eksempler på manglende alternativer til giftermål og viser et omvendt forhold mellom økonomi og giftermål enn det Hajnal hevdet.

Verken innenfor det agrare husholdssystemet eller når industrialisering og urbanisering frikoblet levebrødet fra jord, har det altså vært mulig å påvise et direkte forhold mellom økonomisk evne og giftermålsalder. Forskjeller i demografisk praksis mellom samtidige grupper falt derimot ofte langs grensene for segmentene i giftermålsmarkedet, som ofte var delt etter sosiale grenser. Men i mange tilfeller var giftermålsmarkedet segmentert etter

³³ Hudson og King, 2000.

³⁴ Schellekens, 1997 hevder at tjenerskapet kunne være et bedre økonomisk alternativ enn giftermål for en periode. Jill Van Stone, 1995 lanserer en "Marriage Search modell" der hun hevder at kostnadene som kreves for å oppnå ekteskap ikke måtte overstige det man kunne forvente å oppnå økonomisk i ekteskapet, og antar at både utdanning, inntekter og forholdet mellom kvinners og menns lønnsnivå hadde betydning for giftermålsalder og andel. Også den irske historikeren Timothy Guinnane påviser at en svakhet ved Hajnals modell er at den ikke vurderer de økonomiske og sosiale konsekvensene ved å forbli ugift i forhold til tilsvarende innenfor ekteskapet (Guinnane, 1991)

³⁵ Bull, 2006: 36

³⁶ bl.a. Hellesund, 2000:32 og Rosenbeck, 1992. Dette var et nytt fenomen, og de enslige kvinnene som inntok de nye yrkene blir i litteraturen omtalt som "overgangskvinner" og "The New Woman".

³⁷ Warg, 2002: 163

gruppetilhørighet som ikke primært var basert på økonomiske forskjeller. For eksempel var giftermålsmarkedet blant innvandrere både i europeiske industribyer og tilflytterområder i Amerika dels segmentert mellom tilflyttere og bofaste, men også etter opprinnelsesland eller by. Til dels var det forskjeller mellom slike segmenter mht. giftermålspraksis.³⁸ Et annet eksempel er fra min hovedoppgave der de to sognene Berg og Torsken tilhørte forskjellige giftermålsmarkeder, i siste halvdel av 1800-tallet var kvinnene i Torsken 2-3 yngre ved førstegangsgiftermål enn kvinnene i Berg.³⁹

1.2.3 Demografiske forhold og giftermålsmønsteret

Demografiske forhold, som endringer i befolkningas alders- og kjønns sammensetning, har hatt betydning for både giftermålsalder og -rater. De såkalte bølgene som Eilert Sundt fant i sin undersøkelse "Om giftermål i Norge", og som førte til høye giftermålsrater i perioder med mange gifteferdige, var resultat av endringer i befolkningas alderssammensetning.

I befolkninger med overskudd av menn var det vanlig at kvinners giftermålsalder var lavere enn i samfunn med normalbefolkning.⁴⁰ Som regel var slike kjønnsproporsjoner resultat av flytting, men også kjønns spesifikk dødelighet forekom i områder og perioder.⁴¹ I Torsken sogn har jeg påvist en statistisk sammenheng mellom høy kjønnsproporsjon og lav giftermålsalder for kvinner, og også i andre områder i Nord-Norge med høy kjønnsproporsjon på 1800-tallet var kvinnenens giftermålsalder lav og giftermålsraten høy.⁴² I områder med svært høy kjønnsproporsjon giftet menn seg også med kvinner som var eldre enn dem selv, dette har jeg i min hovedoppgave funnet var tilfelle i Torsken sogn etter 1850, og det var også vanlig i Finnmark på 1840-tallet.⁴³ Ståle Dyrvik, som mener det var menns etterspørsel som regulerte ekteskapsmarkedet, ser dette som et resultat av at menn måtte velge fra et

³⁸ Oris, 2000, Coombs, 1993

³⁹ gjelder perioden 1890-1900, totalt ble det inngått 159 ekteskap i de to sognene. Giftermål mellom sognene utgjorde mindre enn 5 % av alle inngåtte ekteskap. Sognegrensa utgjorde også ei dialektgrense og navneskikkene var forskjellige i de to områdene. Larsen, 1999.

⁴⁰ Normalbefolkninga på 1700- og 1800-tallet, dvs. ei befolkning som ikke opplevde ekstraordinær kjønns spesifikk flytting eller dødelighet, hadde en forholdsvis lav kjønnsproporsjon med mindre enn 100 menn pr. 100 kvinner

⁴¹ F.eks. har Dyrvik funnet at dødeligheta i aldersgruppa 30-40 år var større for kvinner enn for menn pga barseldød, hans undersøkelse er fra siste halvdel av 1800-tallet. I de andre voksne aldersgrupper var høyere mortalitet for menn enn for kvinner det normale. (Dyrvik, 1985: 126)

⁴² Larsen, 1999:176 og 6ff. Også i de Amerikanske tilflytterområdene med høy kjønnsproporsjon var kvinnenens giftermålsalder forholdsvis lavere enn menns, det samme forekom i europeiske og amerikanske industribyer med høy kjønnsproporsjon på 1800-tallet, og også i de nyetablerte gruvesamfunnene i Nord-Sverige omkring 1900. Gjerde, 1985 og Haines, 1996, Oris, 2000: 395, Warg, 2002

⁴³ Larsen, 1999:173 og Balsvik og Drake, 1994:107 dette gjaldt også i innvandrersområder i Amerika. (bl.a. Gjerde, 1985:204)

større aldersspekter når det var underskudd på kvinner.⁴⁴ Balsvik hevder derimot at kvinner var velgerne, og når de hadde flere å velge blant, valgte de menn som var like gamle eller yngre enn dem selv.⁴⁵

I samfunn med spesielt *lav* kjønnsproporsjon på grunn av tilflytting av kvinner, er det på den andre siden påvist høy giftermålsalder for kvinner og lave giftermålsrater.⁴⁶ Utvandringa til Amerika på 1800-tallet blir av mange sett på som årsaka til lav kjønnsproporsjon og dermed til mange ugifte kvinner i Europa. Hagemann mener at kvinneoverskudd som var spesielt stort i de norske byene, var årsaka til at mange kvinner der forble ugifte.⁴⁷ Fra Irland har Guinnane vist at kvinneoverskuddet gjorde det unødvendig for velstående menn å gifte seg, de hadde likevel tilgang til kvinnelig arbeidskraft.⁴⁸ Mange eksempler viser likevel at giftermålsmarkedet har vært segmentert, bl.a. etter sosial tilhørighet, etnisk gruppe, og i områder med stor tilflytting, også etter tilflytternes opphavssted. Det ser ut til at en skeiv kjønnsproporsjon i liten grad påvirker giftermålsmønsteret utenfor det giftermålssegmentet der skeivfordelinga forekom.⁴⁹

Flytting som sådan ser også ut til å ha hatt betydning for giftermålsalderen, og også menns giftermålsalder var lav i noen områder med tilflytting, også i områder med høy kjønnsproporsjon. Dette var tilfelle i Finnmark omkring midten av 1800-tallet, og i flere amerikanske og europeiske industribyer med stor tilflytting på 1800-tallet var giftermålsraten for unge menn i tilflyttergruppa høyere enn i den bofaste befolkninga.⁵⁰ Også innvandrergroppene i Amerika giftet seg tidligere enn det som hadde vært vanlig i hjemlandet, dette blir ofte forklart med god tilgang til levebrød.⁵¹ Hudson og King har vist at de mest mobile gruppene i noen engelske protoindustriområder hadde et annet demografisk mønster enn resten av befolkninga, bl.a. ved at kvinnene giftet seg tidlig, de forklarer dette

⁴⁴ bl.a. Dyrvik, 1970 og Dyrvik, 1983

⁴⁵ Balsvik, 1989:19

⁴⁶ Oris, 2000: 392 Han viser til en franskspråklig artikkel av Claude Desama om den belgiske byen Verviers, et område med tekstilindustri på 1800-tallet.

⁴⁷ Hagemann, 1999:149

⁴⁸ Guinnane, 1991

⁴⁹ Oris, 2000: 392 viser til undersøkelser av Katherine L. Lynch og Alfred Perrenoud. Men det finnes unntak der skeivfordelinga har vært så stor at kulturforskjeller er blitt oversett. Oris, 2000:398 viser til en undersøkelse fra Argentina der skeiv kjønnsfordeling bidro til at ekteskapsmarkedet overskred etniske grenser

⁵⁰ Oris, 2000:395 Gjelder industriområder omkring Liège i Belgia, men han viser også til undersøkelser fra andre belgiske områder, og fra franske og amerikanske områder. Og for amerikanske områder: Gjerde, 1985 og Haines, 1996

⁵¹ bl.a. Gjerde, 1985 Sunde, 2001, Haines, 1996

med manglende sosiale og økonomiske nettverk. I andre tilfeller har derimot tilflytterne hatt høyere giftermålsalder enn den bofaste gruppa, og dette er blitt sett på som konsekvenser av vanskeligheter med økonomisk eller sosial tilpasning, eller vansker med tilgang til giftermålsmarkedet.⁵²

Befolkningas alderssammensetning og kjønnsammensetning har altså hatt en forholdsvis entydig innvirkning på giftermålsalder og rater, i alle fall innenfor de respektive segmentene i giftermålsmarkedet. Virkninga av mobilitet har derimot vært mer mangeartet, noe som kan skyldes at forholdene omkring flytting kunne være svært forskjellig, både sosialt og økonomisk.

1.2.4 Giftermål og sosial status

Hajnals husholdsteori innebar at giftermålet forutsatte etablering av et selvstendig hushold som var både produksjonsenhet og konsumerende enhet, dette gjorde at hans teori i hovedsak la vekt på de økonomiske forholdene rundt ekteskapet. Men ekteskapet har også vært eneste sosialt aksepterte rammen rundt barnefødsler, og dermed grunnleggende for befolkningsutviklinga. I tillegg har ekteskapet også i høy grad vært en institusjon med avgjørende betydning for den enkeltes sosiale rolle og status. Det var gjennom ekteskapet folk fikk bekreftet sin rolle i forhold til slektninger og sin rolle som samfunnsmedlemmer, bl.a. sin identitet som voksen kvinne eller mann hevder Gillis, og giftermålet som overgang til voksensamfunnet beskrives av flere.⁵³ Det var ved giftermålet, om ikke før, at "...men and women found their place in society for the rest of their lives" sier Schlumbohm om landbefolkninga i Belm før 1900.⁵⁴ Sønner fra eiendomsklassen som giftet seg nedover sosialt, giftet seg seinere enn sine likemenn, og han ser dette som uttrykk for at de hadde ventet på en arving å gifte seg med, som kunne bidra til at de opprettholdt eller økte sin sosiale status. I løpet av 1800-tallet ble det i tråd med borgerlig ideologi i norsk offentlighet hevdet at ekteskapet var samfunnets basis, og samliv utenfor ekteskap ble sett som en trussel mot samfunnsordenen.⁵⁵

⁵² M. Segalen har vist at giftermålsalderen i Nanterre, en forstad til Paris, på 1800-tallet var høyere for tilflyttere enn innfødte. Segalen, 1991 og Oris, 2000:392

⁵³ Poppel og Nelissen, 1999, Hodne, Grambo og Hodne, 1985, Gillis, 1999

⁵⁴ Schlumbohm, 1996: 90f.

⁵⁵ Telste, 1999:167f., dette var med utgangspunkt i Hegels begrep om "retslig-sædelig kjærlighet"

Litteraturen tyder på at ekteskapet, i alle fall på 1800-tallet, var viktigere for kvinnen enn for mannen. Filosofen John Stuart Mill mente at giftermålet for engelske 1800-talls-kvinner var "... the destination appointed by society for women...".⁵⁶ I den norske historiske litteraturen slås det også fast at for kvinnen var det "...et selvsagt mål... å bli gift og få barn...", Balsvik sier at før 1970-tallet var det "...livets mål, mening og verdighet å gifte seg", og om Karlsøy sier Bratrein at det var de ugifte kvinnene som hadde den laveste statusen.⁵⁷ Ifølge I. E. Haavet bidro også romantikkens kjærlighetsideal og moderskapsideologi til at den personlige skammen ved ikke å bli gift økte.⁵⁸ I tillegg til at ekteskapet var avgjørende for kvinnens sosiale status, ble også 1800-tallets ekteskap i større grad enn tidligere definert gjennom et innhold som legitimerte at kvinnen underordnet seg mannen. Dette innebar en rollefordeling i ekteskapet som var basert på ei oppfatning om universelle karaktertrekk ved kjønnene, der kvinnen stod for det private og naturlige og mannen for det offentlige og politiske.⁵⁹ Roy Porter sier om 1800-tallets kvinneideal at "...in the Victorian heyday of the "double standard", ladies were to be utterly different from their men", og videre, at hun "... was meant to be almost sexually anaesthetized".⁶⁰ Hun måtte heller ikke være klok, hun måtte framfor alt være underkastende, og både John Stuart Mill og Hobsbawm beskriver den gifte kvinnen som en slave.⁶¹ Selvbiografisk materiale fra 1800-tallet tyder på at innholdet i de borgerlige ekteskapene var blant avgjørende faktorer for at borgerskapets kvinner valgte å forbli enslige.⁶²

For kvinnene var giftermålet også inngangen til den voksne seksualiteten, mens førektekapelige og utenomekteskapelig seksuelt samliv var vanlig blant menn, og prostitusjonen var omfattende i alle europeiske storbyer.⁶³ Men omfanget av prostitusjonen har i liten grad vært gjenstand for statistisk behandling, og er derfor mest synlig i statistikk over kjønnsykdommer.⁶⁴ Slik sykdomsstatistikk var for eksempel en del av

⁵⁶ Mill, 1989:146

⁵⁷ Balsvik og Drake, 1994:104 og Haavet, 2001:175, Bratrein, 1990:41

⁵⁸ Haavet, 2001:189

⁵⁹ Telste, 1999:170

⁶⁰ Porter, 2001:250,

⁶¹ Hobsbawm, 1975: 370ff, og Mill, 1989:145, Haavet, 2001

⁶² Hellesund, 2000:34

⁶³ I Kristiania var det feks. i 1880 mellom 750 og 1000 gatepiker, byen hadde da drøyt 100.000 innbyggere. Hagemann. 1999:151

⁶⁴ Hobsbawm hevder at det var borgerskapets uvilje mot å handtere slike tema som gjorde det umulig å skape slik statistikk. Hobsbawm, 1978:364f. Dette var en periode der statistikk for øvrig var i sterk framgang. I Christiania ble prostitusjonen dokumentert så lenge det fantes offentlig prostitusjon. Lie og Roll-Hansen, 2001:240f

Lofotberetningene på 1800-tallet.⁶⁵ Mannens større sosiale makt gjorde at hans utenomekteskapelige liv ble tålt, men det måtte holdes borte fra det offentlige livet.⁶⁶ I avhandlingen "Horan i bondesamhället" viser Frykman at seksuell undertrykking av kvinner langs sosiale skillelinjer økte i Sverige i løpet av 1800-tallet, han omtaler dette for "strukturförtryck". Også Sundts undersøkelse "Om sædelighetstilstanden i Norge" bekrefter at "høiere stående mænd" sjeldnere gifter seg med "sine uægte barns mødre", og at disse mødrene i hovedsak kommer fra "den lavere klasse".⁶⁷ Kvinnenes sosiale status avhang i større grad enn mennenes av om de var gift, mens borgerskapets menn ifølge Gillis kunne være rasjonelle velgere på ekteskapsmarkedet. Det har vært forskjell på kvinners og menns vilkår både i ekteskapet og på ekteskapsmarkedet, dette gjør at ytre forhold som økonomi, sosiale rammer og normering kan ha påvirket kjønnetes tilgang til ekteskapet forskjellig.

1.2.5 Normer for giftermålmønsteret

Ekteskapets sentrale samfunnsrolle, både sosialt, økonomisk og demografisk har bidratt til at det ble etablert omfattende normer for giftermålet, både mht. valg av partner, riktig alder og kravet til det økonomiske grunnlaget. Slike normer kunne variere med kjønn, sosioøkonomisk status, etnisk og kulturell tilhørighet og region.⁶⁸ At forskjellige sosiale grupper hadde forskjellige krav til det økonomiske grunnlaget har vi sett. Eksempler på at det har vært normer for riktig alder finner vi bl.a. i Eilert Sundts giftermålsundersøkelse, og forholdene på tysk landsbygd før 1900 sier Schlumbohm at "... the "right age" at marriage, based on gender and class, seem to have been stronger than the mechanisms of inheritance".⁶⁹

Normative ideer om giftermålet kan ha blitt kommunisert på mange måter, Wrigley og Schofield spurte f.eks. om foreldrenes holdninger kan ha vært bremsende på barnas giftermålsbeslutninger. I ettertid er det kirka og verdslige myndigheters normering det er lettest å finne igjen i kildene, dels gjennom holdninger de hevdet med hensyn til seksualitet og

⁶⁵ F.eks. Aarsberetning vedkommende Norges fiskerier 1899.

⁶⁶ Elias, 1989:289. Hobsbawm ser på borgerskapets dobbeltmoral på det seksuelle området som en årsak av at avstanden mellom den offentlige moral og menneskenaturens krav var uoverstigelig, i praksis innebar dette stor grad av utenomekteskapelig seksualitet for menn. I protestantiske land var dette ikke godtatt, i katolske land var det større offentlig aksept for slik virksomhet Hobsbawm, 1975: 363f.

⁶⁷ Sundt, 1992:218

⁶⁸ Poppel og Nelissen, 1999 (som viser til Hogan and Astone, 1986, Modell, 1980 og Hagestad og Neugarten, 1985)

⁶⁹ Gjelder den høye giftermålsalderen for menn i bondestanden i Belm (i Nord-Vest-Tyskland) i perioden 1650-1860, uavhengig om de var arvinger eller giftet seg med en kvinnelig arving. Schlumbohm, 1996:90

giftermål, dels gjennom direkte lovgivning og regler.⁷⁰ Men også samfunnseliten, som på 1800-tallet var middelklassen, kommuniserte holdninger om giftermålet både gjennom bøker og offentlig debatt.

Kirkas myndighet over ekteskapene økte etter reformasjonen.⁷¹ Etter at konfirmasjonen var innført i 1736 økte kirkas kontroll med ekteskapene ved at konfirmasjonsattest ble ei forutsetning for å få inngå ekteskap.⁷² Gjennom det tette forholdet mellom kirke og stat fram til omkring 1800 var det stadige innstramminger i form av lover som regulerte og kriminaliserte forhold ved seksualitet og ekteskap.⁷³ Fra 1797 ble ekteskapslovgivinga flyttet fra geistlig til verdslig lov, og kirka mistet noe av makta over ekteskapet.

I den samme perioden endret kirkas holdning til ekteskapet seg radikalt. Fra at kirka i middelalderen oppfordret foreldre til å sørge for at de unge ble gift så tidlig som mulig for å unngå seksuelt samvær utenfor ekteskapet, men der det ble oppfordret til seksuelt avhold i ekteskapet så snart man hadde fått tilstrekkelig avkom. Til Malthus tid da kirkas syn var at ekteskap måtte utsettes til de nødvendige økonomiske ressurser var tilgjengelig, gjerne til 30-årsalderen, mens fertiliteten i ekteskapene var høy og ikke ble forsøkt begrenset.⁷⁴

Kirka og verdslige myndigheter regulerte giftermålene både gjennom lover om minstealder ved inngåelse av ekteskap. Det ble også i mange tilfeller stilt krav til det økonomiske grunnlaget for ekteskapet.⁷⁵ Fra europeisk demografi finnes mange eksempler på slike reguleringer.⁷⁶ Ifølge Sogner hendte det også i Norge at presten forlangte at paret hadde tilgang til jord før de kunne bli viet.⁷⁷

Da den sterke bindinga mellom kirke og verdslige myndigheter ble oppløst fra slutten av 1700-tallet og det kom mer liberale holdninger inn i både kirka og verdslig offentlighet, oppstod religiøse lekmannsbevegelser som reaksjoner på det de hevdet var verdsliggjøring av

⁷⁰ Poppel og Nelissen, 1999:53

⁷¹ Sogner, 2000:100

⁷² Noe som igjen forutsatte at partene hadde bestått konfirmasjonens kunnskapsprøving. Markussen, 1999:184

⁷³ Sogner, 2000:101

⁷⁴ Flandrin, 1991:268

⁷⁵ Etter lov av 1687 var minstealder for å inngå forlovelse i Norge det samme som myndighetsalderen, 16 år for jenter og 20 år for gutter. Kilde, Sundt, 1992:212

⁷⁶ Schlumbohm, 1996:90, Murayama, 2001. Mantl, 1999: Murayama derimot hevder at det fra reformasjonen utviklet seg lokale variasjoner i hvordan verdslige og religiøse autoriteter regulerte tilgangen til ekteskapet både med økonomiske restriksjoner og normer for riktig alder, som førte til forskjellige demografiske mønstre.

⁷⁷ Sogner, 1990:42

kirka. Læstadianismen var en slik reaksjon på at opplysningstidas idealer var i ferd med å fortrenge den pietistiske statsreligionen fra 1700-tallet.⁷⁸ Læstadianismen fikk særlig godt fotfeste i samiske områder i Nord-Norge fra midten av 1800-tallet. Den læstadianske bevegelsen forutsatte et personlig forhold til religionen, og mente kirka satte for små krav til en kristen livsførsel. Læstadius' hovedankepunkt mot kirka gjaldt særlig kirkas rolle i forhold til sosiale misforhold hos samene som alkoholmisbruk og utenomekteskapelige forbindelser som førte til barn utenfor ekteskap.⁷⁹ Det hevdes at Læstadius' lære førte til mindre kriminalitet, mindre alkoholmisbruk, mindre utukt, bedre sosiale forhold og bedre økonomi.⁸⁰

Både seksuell puritanisme og avholdenhet og moderasjon i alle sammenhenger, særlig økonomiske, var grunnleggende ideologi for 1800-tallets borgerskap.⁸¹ Når Eilert Sundt mente at han kom fra "... en kreds av folket, hvor der næsten uden undtagelse råder meget stor forsigtighed med hensyn til den beslutning at stifte familie...", må det kunne tolkes som uttrykk for borgerlige holdninger i Norge omkring midten av 1800-tallet.⁸²

Borgerskapet var 1800-tallets ledende samfunnsklasse, og på 1800-tallet var tidlige giftermål i de lavere sosiale lag hovedsaken i den offentlige debatten om riktig giftermålsalder. Debatten var dominert av middelklassen, og ønsket om moderasjon og kontroll var sentralt. Slike problemstillinger var bakgrunnen for Eilert Sundts giftermålsundersøkelse i Norge. Men forsøk på normering ga ikke nødvendigvis det resultatet de normerende kreftene ga uttrykk for at de ønsket. Et eksempel fra Nederland viser at giftermålsalderen for både kvinner og menn i de normerende sosiale lagene økte parallelt med denne debatten, mens arbeiderklassens giftermålsalder gikk ned i siste del av 1800-tallet, og forskjellen mellom klassene ble enda mer markert.⁸³ Hvis målsettinga for borgerskapet var høyere giftermålsalder for arbeiderklassen, ble resultatet altså det motsatte, og arbeiderklassen bekreftet middelklassens fordommer om lettsinn og uansvarlighet. Også Frykman mener fattigdom og løsaktighet vandret hand i hand dels fordi samfunnets normgivende grupper tilskrev de fattige

⁷⁸ Norderval, 2000:56f

⁷⁹ Norderval, 2000: 59

⁸⁰ Drivenes og Niemi, 2000: 163 og 181. Også Eilert Sundt mente læstadianismen motvirket alkoholmisbruk blant samene. Midbøe, 1973:22

⁸¹ Hobsbawm, 1978: 359ff

⁸² Sundt, 1992:19

⁸³ Poppel og Nelissen, 1999. Befolkningsspørsmålet var en del av de fleste sentrale ideologier på 1800-tallet, i Nederland førte debatten bla til etablering av the "Neo- Malthusian League" i 1881

slike holdninger.⁸⁴ Bull har vist at gårdbrukerne økte den seksuelle kontrollen av døtrene ”...to also separate themselves from the class of farm workers culturally by adopting a more bourgeois view of sexuality and family life”.⁸⁵

For å overta borgerlige idealer har det også vært av betydning å kunne ha en praktisk hverdag som lignet på den borgerlige. Det borgerlige kvinneidealet blir sett som resultat av at husholdet ikke lenger var produksjonsenhet, kvinnene skulle ifølge en lediggangsideologi ikke ha praktiske oppgaver, og absolutt ikke ta arbeid utenfor hjemmet.⁸⁶ Jon Gjerde har vist at ettersom velstanden økte i utvandrergruppene fra Balestrand til Amerika behøvde ikke kvinnene lenger å delta i utearbeidet, han viser samtidig at nattefrieri og føreketenskapelig graviditet ble borte, og mener dette skyldtes at velstanden ”... provided the setting for behaviour that can best be termed bourgeois”.⁸⁷

1.2.6 Ei pluralistisk vending

Den norske demografiske forskningen har hatt hovedvekta på mortalitet og fertilitet og Hubbard hevder at dette har resultert i ”...the relative neglect of the third major component of vital movements: nuptiality.”⁸⁸ Både i Norge og for øvrig har den demografiske forskinga omkring europeisk giftermålmønster tidligere vært dominert av økonomiske teorier. De fleste innenfor fagfeltet har likevel påpekt at forhold som normer, tradisjon og lovgivning har hatt betydning for giftermålmønster og giftermålsalder, men slike forhold er i liten grad behandlet analytisk i de demografiske undersøkelsene. Derimot er kultur, normer og tradisjon ofte nevnt som en forklarende restkategori når økonomiske, teknologiske, klimatiske og demografiske forhold ikke har kunnet bidra til tilfredsstillende forklaringer på endringer og forskjeller i giftermålsalder. Jack Goody har f.eks. vist at giftermålmønsteret ikke uten videre ble endret selv om det ikke lenger var funksjonelt i forhold til mulighetene og endringene i samfunnet rundt, fordi «... people are locked into a particular system.”⁸⁹ Katherine Lynch hevder at borgerskapets høye giftermålsalder i byene på 1800-tallet skyldtes det agrare giftermålmønsterets verdier som hun mener varte utover den perioden mønsteret hadde

⁸⁴ Frykman, 1993:198

⁸⁵ Bull, 2006:38

⁸⁶ Hellesund, 2000: 33 og Gjerde, 1985, og Sunde, 2001

⁸⁷ Gjerde, 1985:200 og 203 også Hobsbawm har påpekt at de som lignet borgerskapet mest kulturelt, praktisk og økonomisk, adopterte borgerlige verdier først. Hobsbawm, 1978:364

⁸⁸ Hubbard, 1995: 319

⁸⁹ Goody, 1983: 209

betydning som fertilitetsregulering.⁹⁰ Og i et forsøk på å forklare økt giftermålsalder og større andel ugifte i Sverige mot slutten av 1800-tallet konkluderer Christer Lundh med at giftermålsmønsteret er ”... an institution in itself, deeply rooted in tradition for centuries”.⁹¹ Sogner og Oldervoll har sagt om samme problemstilling at ”...demographic patterns develop within an economic context and are maintained by stable social norms which outlast the period and circumstances that helped to bring them about”.⁹²

Innledningsvis i en studie av protestantiske og katolske grupper i Alsace forklarer den canadiske historikeren Kevin McQuillan de økonomiske teoriens dominans med at tidligere økonomiske teorier om demografisk praksis er logiske. Men han hevder at de ikke strekker til i forhold til empiriske resultater, derimot gir empirien grunnlag for å hevde at kulturelle forhold har hatt betydning for den demografiske praksisen, men det er vanskeligere å finne den logiske sammenhengen mellom kultur og demografi, og derfor har det manglet teorier om dette.⁹³

Nettopp giftermålsbeslutninga og dens kompleksitet var et sentralt tema i Bourdieus utvikling av habitusbegrepet. Han kritiserte historikere for å se på giftermålsstrategier som kompliserte strategier som ble forsøkt analysert gjennom parametre som eiendom, aldersforskjeller, fødselsrekke, bosted, formue osv. I følge ham var giftermålsstrategier ikke resultat av bevisst underkastelse av normer eller regler, men så omgitt av komplekse avgjørelser og hensyn at de ikke kan handteres bevisst gjennom uttalte normer. Derimot er de resultat av habitus, og derfor rasjonelle mht. å reprodusere eksisterende strukturer.⁹⁴

De siste årene har det vært ei endring i tilnærminga i demografiske undersøkelser med større vekt på å se sosiale, kulturelle og økonomiske forhold i sammenheng.⁹⁵ Et annet særtrekk ved disse undersøkelsene er at flere påpeker behovet for å supplere makroundersøkelsene med undersøkelser på mikronivå. Felles for disse er ”... the use of small-scale study to ask big questions”.⁹⁶

⁹⁰ Lynch, 1991: 79ff.

⁹¹ Lundh, 1997: 23

⁹² Sogner og Oldervoll, 1981:496

⁹³ McQuillan, 1999:5

⁹⁴ Bourdieu, 1976 og 1993:149 f.

⁹⁵ F.eks. Murayama, 2001, Poppel og Nelissen, 1999, King, 1999, Hudson og King, 2000, McQuillan, 1999

⁹⁶ Hudson og King, 2000:708. Se også bl.a. Schluhmböhm, 1996

McQuillan påvist forskjellig demografisk praksis i antatt kulturelt forskjellige katolske og protestantiske grupper i Alsace i perioden 1750-1850.⁹⁷ Han mente det var sannsynlig at religionen hadde betydning for demografisk praksis når den gjennom et sett av verdier og regler forholdt seg spesielt til forhold som hadde betydning for demografisk praksis, som seksualitet, familieformer og kjønnsroller, og at det også var ei forutsetning at det fantes institusjoner som kunne håndheve moralnormene, i dette tilfellet kirka. Ei siste forutsetning var at det religiøse fellesskapet utgjorde en viktig del av den sosiale identiteten. I tråd med Barth mente han dette var mest sannsynlig i tilfeller der fellesskapet avgrenset seg klart mot andre grupper gjennom konkurranse eller konflikt. De religiøse gruppene han studerte tilfredsstilte disse forutsetningene, og var også demografisk forskjellige. Til forskjell fra tidligere demografiske studier, som ofte har konsentrert seg om en avgrenset del av den demografiske praksisen, har han undersøkt flere demografiske variabler og påvist at gruppene hadde forskjellige demografiske systemer, der gruppene var mest forskjellige med hensyn til illegitimitet og barnedødelighet. Han har gått ut fra at den lokale befolkninga hadde samme verdisyn som de respektive religiøse grupperingene på sentralt hold, og McQuillan mener mangel på kunnskap om holdninger til de sentrale spørsmålene som seksualitet, prevensjon, abort, amming og barneomsorg hos de aktuelle lokale gruppene er en svakhet ved undersøkelsen, McQuiallen er omtalt å være kommet ”...perhaps...as close as a historical demographer possibly can to explaining how culture influences demographic behaviour...”.⁹⁸

En annen omfattende undersøkelse av demografiske mønstre langs antatte kulturgrenser er en komparasjon Steven King sammen med Pat Hudson har gjort av områder med protoindustri og begynnende industrialisering i England, der de fokuserer på sammenhengen mellom sosial, kulturell, økonomisk og demografisk utvikling.⁹⁹ Som metode har de brukt familierekonstitusjon, og videre koblet familiers og gruppers livshistorier til en rekke forskjellige kilder.¹⁰⁰ De har vist at hoveddelen av befolkninga hadde ei stabil demografisk utvikling, mens en liten, men økende, del av befolkninga hadde et ekstremt demografisk mønster. Dette var spesielt mht barn født utenfor ekteskap og dødelighet, men også nuptialiteten og fertiliteten var forskjellig fra den første gruppa, de mest ekstreme

⁹⁷ McQuillan, 1999: For giftermålsalderen var forskjellene likevel små

⁹⁸ Cole, 2001:313ff. og at problemet kan være McQuillans kulturdefinisjon som tar avstand fra kultur som en ikke-materiell (etheric) arena av mening.

⁹⁹ Hudson og King, 2000

¹⁰⁰ til kilder som fattiglovmateriale, skatteopplysninger, testamenter og inventarlistene, økonomiske avsetninger, leieforhold, regnskaper, aviser og folketellinger. Hudson og King, 2000: 715

demografiske mønstre forekom i den mest mobile delen av befolkninga, bl.a. blant førstegenerasjonsinnbyggere uten slektskapsnettverk. De økonomiske mulighetene industrialisering bidro til sørget på den andre sida for stabilisering og sterkere slektskapsnettverk i den bofaste befolkninga. I denne gruppa var det nedgang i antallet barn født utenfor ekteskap, mens den demografiske praksisen for øvrig var stabil.¹⁰¹ De utarbeider ingen teori om hvordan demografisk praksis påvirkes, men mener at spesielt de unge kvinnenes situasjon i forhold til økonomiske vilkår, husholdssystem, barneernæring og arbeidssituasjon har vesentlig betydning for demografisk praksis. De finner imidlertid også forskjeller mellom de to landsbyene, og hevder at dette skyldes det de kaller stedets ”sosiale og kulturelle karakter”, i dette inkluderer de både den sosiale og demografiske reproduksjonen, husholdssystem, familienettverk og sosiale nettverk, hvordan man skaffet levebrødet, familieøkonomi, sosiale og økonomiske strukturer og lokal politisk styring.¹⁰² De ser denne ”*sense of place*” i lys av globaliseringsteorier, som hevder at stedets egenart gjerne forsterkes i møtet med ytre økonomiske krefter.

Steven King har, som McQuillan, kritisert tidligere demografiske undersøkelser for å nå fram til giftermålenes kompleksitet først når de økonomiske og arvemessige forholdene ikke har strukket til som forklaringer. Gjennom en undersøkelse basert på individuelle fortellinger om veien til giftermålsbeslutningene har han forsøkt å finne hvilken mening som lå bak aktørenes handlinger. Han finner at økonomisk planlegging med tanke på husholdsetablering hadde liten betydning for de som skulle gifte seg, mens tilfeldigheter og økonomisk hjelp fra slektninger og kjente hadde vesentlig betydning.¹⁰³ Spørsmålet om representativitet er ett problem ved denne metoden, i tillegg har han fått kritikk for å ha lagt for stor vekt på de individuelle narrativene og tatt for lite hensyn til økonomiske, sosiale og kulturelle strukturer.¹⁰⁴

David I. Kertzer sammenholdt egne studier av fertilitetsfallet, giftermålsalder og husholdsformasjoner i Casalecchio i Nord-Italia med en del av andre studier av slike forhold og påpeker at problemet med å operasjonalisere kultur i betydninga verdier har gjort at mange velger å basere seg på økonomiske modeller i stedet for mer komplekse politiske og

¹⁰¹ Hudson og King, 2000. De mener slektskapsnettverkene virket dels normerende gjennom tette sosiale rammer, dels bidro de til at kvinnene ble mindre presset til å gifte seg tidlig av økonomiske grunner.

¹⁰² Hudson og King, 1999:736

¹⁰³ Han har basert sin undersøkelse på biografisk materiale og dagbøker fra perioden 1660-1850. Dette er kilder som forteller om menneskers tanker og strategier i forbindelse med ekteskapsinngåelse i perioden i England. King, 1999, A og B

¹⁰⁴ Gillis, 1999 og Wall, 1999.

kulturelle modeller. Det er enklere å se sammenhengen mellom avlingenes størrelse og fertilitet, enn forskjell i forskjellige sosiale gruppers verdigrunnlag sier han. Han mener en breiere tilnæringsmåte krever at et breiere kildemateriale enn det som tradisjonelt har vært vanlig i historisk demografi blir tatt i bruk, for eksempel kan muntlige kilder og rettsprotokoller være kilder til holdningene som lå bak den demografiske praksisen. Han viser gjennom eget arbeid at han ved å ta i betraktning både økonomiske vilkår, økonomiske systemer, den aktuelle demografiske situasjonen lokalt og politiske føringer i en komparasjon av sosiale gruppers demografiske praksis har vært i stand til å vise hvordan forskjellige grupper reagerte forskjellig på endringer i slike strukturer. Verken økonomiske eller politiske krefter var i stand til å påvirke giftermålsalderen, noe han mener viser at giftermålsalderen var betinget av normer og sosial organisering. Han avviser at politiske og økonomiske krefter kunne påvirke demografisk praksis direkte, men at slike krefter "... are filtered through the social organizational arrangements that people have adopted as means of adaptation to their environment". Slike sosiale og kulturelle krefter endrer seg sakte, "...unless under great pressure".¹⁰⁵

Et eksempel på nyere norsk demografisk forskning er en komparasjon av fraflytterområdet Vik i sogn og tilflytterområder i Amerika. Rasmus Sunde ser demografisk praksis som del av kulturen, og innflytternes endrete demografisk praksis som uttrykk for endringer i sosiokulturell adferd og som respons på nye fysiske og sosiale omgivelser. Han konkluderer med at tradisjon fra hjemlandet var en av de sterkeste kreftene som påvirket tilflytternes demografiske praksis, men at de også tilpasset denne til nye økonomiske forhold.¹⁰⁶

Hans Henrik Bulls doktoravhandling er et annet eksempel på ny norsk giftermålsforskning. I en undersøkelse av foreldrenes innvirkning på giftermålsbeslutninga har han hovedfokus på økonomiske forhold, men analyserer også endringer i seksuell frihet og foreldreautoritet i lys av normer og tradisjon.¹⁰⁷

For å oppsummere: Giftermålsforskninga bekrefter Hajnals teori om et vesteuropisk giftermålsmønster. Antakelig likevel slik at andelen varig ugifte varierte mer enn giftermålsalderen, noe som gjør de ensliges rolle mer sentral enn hos Hajnal.

¹⁰⁵ Kertzer, 1995: 48ff

¹⁰⁶ Lovoll, 2002 og Sunde, 2001

¹⁰⁷ Bull, 2006

Hajnal påpekte at også normer og verdier var av betydning for giftermålmønsteret, men lot det ikke inngå i den økonomiske husholdsteorien. Nyere forskning har beveget seg bort fra monokausale økonomiske forklaringer til mer sammensatte forklaringsmodeller. Fokus er også vendt fra undersøkelser på aggregert nivå til økt vekt på avgrensede områder og grupper.

Forskjell i giftermålmønster mellom grupper er i flere tilfeller påvist som del av et demografisk mønster som også omfatter særlig andelen barn født utenfor ekteskap, barne- og spedbarnsdødelighet og fertilitet (jf. Hudson og King og McQuillan). Forskjeller i demografisk praksis ser ut til å ha vært mest markert mellom grupper som har ønsket å markere avstand til hverandre. Demografisk praksis kan altså ha vært et uttrykk for sosial identitet (jf. McQuillan), og blir også behandlet som del av kulturen (jf. Sunde).

Markant endring i demografisk praksis generelt og giftermålsalder spesielt ser ut til å ha oppstått bare ved stor mobilitet eller stort press (jf. Frykman, Oris, Sunde, Hudson og King, Oldervoll og Sogner, Kertzer). Dette tyder på at demografisk praksis var del av den sosiale identiteten, og at skifte i demografisk praksis forutsatte skifte i gruppetilhørighet som resultat av mobilitet eller press (jf. Kertzer).

1.3 Nordnorsk og samisk giftermålmønster

Tidligere forskning tyder på at Nord-Norge ikke var et demografisk enhetlig område på 1700- og 1800-tallet. Men selv om variasjonene i demografisk praksis i stor grad er forklart med næringsmessige forhold, er det ikke gjort systematiske demografiske komparasjoner mellom næringsmessig forskjellige områder i Nord-Norge.¹⁰⁸ Den demografiske praksisen er i enda mindre grad undersøkt langs etniske grenser. En årsak til dette kan være de problemene etnisk kategorisering på grunnlag av kildematerialet byr på.¹⁰⁹

1.3.1 Et etnisk segmentert giftermålsmarked

Tidligere undersøkelser viser at giftermålsmarkedet i Nord-Norge på 1800-tallet i hovedsak var etnisk segmentert. I den grad det forekom giftermål mellom samer og nordmenn var det

¹⁰⁸ Unntaket er Ståle Dyrviks undersøkelse av tre forskjellige bygder der han har antatt at fiskeriene spilte forskjellig rolle, men der fertiliteten ikke varierte med graden av fiskerier, slik det kunne forventes ut fra Malthus' tese. Dyrvik, 1993

¹⁰⁹ Dette blir nevnt som ei mulig årsak i Drake, Niemi og Thorvaldsen, 1994. Hefte 1: 10

offest norske menn som giftet seg med samiske kvinner.¹¹⁰ I Kvæfjord var de første interetniske ekteskapene på begynnelsen av 1800-tallet derimot mellom samiske menn og norske kvinner, men disse første parene ser ut til å ha opptrådt som norsk.¹¹¹ Det etnisk segmenterte giftermålsmarkedet gikk tidligere i oppløsning i norskdominerte områder med ei samisk befolkning som tidlig forlot de kulturelle markørene enn i samiskdominerte områder. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 7.

1.3.2 Hushold og giftermål i Nord-Norge

I en undersøkelse av nordnorske hushold i 1801 har Marianne Erikstad vist et forhold mellom husholdsstørrelse, tjenerskap og befolkningsutvikling som er i tråd med Hajnals husholdsteori.¹¹² Han beskriver et dynamisk husholdssystem med nyetablering i økonomisk gode tider, og muligheten til å gå i tjeneste under vanskeligere forhold, og gir forventninger om at giftermålsalderen varierte med muligheta for husholdsetablering.

Normen om husholdsetablering og tilgang til jord ved giftermålet har likevel ikke vært absolutt. For 1801 heter det riktignok om ytre deler av Karlsøy at ”når et par gifta seg, etablerte dei eit nytt hushald...”.¹¹³ Men i andre halvdel av 1800-tallet ble husholdene i Karlsøy ifølge Bratrein ”...gradvis bygd opp hos foreldre og svigerforeldre...”.¹¹⁴ I fiskeriområdet Berg prestegjeld på Senja bodde omkring 1/3 av nyetablerte familier hos slektninger i 1875, og hadde altså ikke etablert eget hushold.¹¹⁵ På dette tidspunktet innebar husholdssystemet i Berg at flere nyetablerte førte til store gjennomsnittshushold, altså det motsatte av det Erikstad i tråd med nordvesteuropesk husholdsmønster viste for 1801 i områder med befolkningsvekst og antatt gode økonomiske forhold.¹¹⁶

Det er ikke gjort noen samlet undersøkelse av samiske hushold i Nord-Norge. Knud Leem hevder fra sitt opphold i Alta og Porsanger først på 1700-tallet at det nygifte samiske paret bodde hos brudens foreldre det første året, og deretter ville brudens foreldre la dem ”...selv

¹¹⁰ Sundt, 1976: 315, bekrefte av Balsvik og Drake, 1994

¹¹¹ De bosatte seg i norske omgivelser, og av barna fra de første interetniske ekteskapene ble i folketellinga i 1865 bare en av 25 registrert som blandet, resten som norsk. Markussen, 2001:156,

¹¹² Erikstad, 1979:113. Et metodisk problem med denne tellinga er at det var familier og ikke hushold som var tellingsenhet, og flere familier i et hus skulle telles for seg. Ved å definere disse familiene som hushold forutsetter man dermed at kjernefamilien var husholdsenhet. Folketeljinga 1801. Ny bearbeiding, 1980

¹¹³ Morsund, 1995: 50

¹¹⁴ Bratrein, 1992: 115

¹¹⁵ Larsen, 1999:135. Dette er basert på en undersøkelse av boforholdene til alle kjernefamilier med barn, der ingen barn var over 5 år. Halvdelen av de nyetablerte i Berg sogn og ¼ av disse i Torsken bodde hos slektninger.

¹¹⁶ Larsen, 1999: 130ff

sette Boe, men først, om formuen tillade det, begave dem med Qvæg, Kiedle, Gryder, Sengeklæder og saadant meere, som til en Huusholdning behøves". Tilsvarende heter det i H. Pauss utrykte samling til Finmarkens Beskrivelse fra omkring 1750.¹¹⁷ Hos Eilert Sundt finnes en beskrivelse fra Øst-Finnmark omkring midten av 1800-tallet der det også framkommer at de unge flytter sammen hos svigerforeldre, gjerne i forkant av bryllupet, men han hevder, i motsetning til Leem, at de flyttet inn hos *brudgommens* foreldre.¹¹⁸ I samisk befolkning i Kvæfjord i perioden 1751-1865 var det også vanlig at de nygifte ventet omkring et år før de etablerte eget hushold.¹¹⁹ I Lyngen må giftermål uten husholdsetablering ha vært vanlig, og blir sett som forutsetning for den lave giftermålsalderen. I perioden 1660-1801 var omkring 1/3 av familieoverhodene losjerende, av disse var over halvdel i slekt med husholdsoverhodet de var losjerende hos, og husholdene hadde færre tjenere og større andel slektninger enn i det nordvesteuropeiske husholdsmønsteret.¹²⁰ Det var i hovedsak samer og kvener som bodde i Lyngen i perioden, men en mulig sammenheng mellom husholdssystem og etnisitet er ikke avklart.¹²¹

I Nord-Norge foregikk store deler av næringsaktiviteten i samarbeid mellom hushold, men driftsformene har ikke hatt vesentlig betydning for sammensetninga av det enkelte husholdet.¹²² Henry Minde mener at i Alta på 1700-tallet var samarbeidet mellom husholdene i den samisk befolkning, basert på tette slektskapsrelasjoner, mer avgjørende for hvilken arbeidskraft husholdene hadde tilgjengelig enn sammensetninga av det enkelte husholdet.¹²³ Oppløsning av dette systemet omkring 1800 hadde i følge Minde stor økonomisk betydning. Bjørklund mener at nettopp de sosiale ressursene som slektskapsnettverket innebar, ga tilgang

¹¹⁷ Leem, 1975:387 og Solem, 1970:114

¹¹⁸ Midbøe, 1973:22

¹¹⁹ Markussen, 2000:92

¹²⁰ Lanes, 1973:89

¹²¹ Han mener at kvenene utgjorde mer enn 1/3 av befolkninga i 1750, og at en vesentlig del av befolkningsøkninga på 1700-tallet skyldtes kvensk innvandring. Lanes, 1973: 21. I 1855 utgjorde samene omkring 1/2 av befolkninga, men det kvenske innslaget var også betydelig (Folketellinga 1855)

¹²² Fiskeriene var i stor grad organisert i samarbeid mellom hushold, også jordbruksproduksjonen foregikk i mange områder i samarbeid mellom hushold fram til utskiftinga i siste halvdel av 1800-tallet. Solhaug, 1976, Dyrvik, 1993, Larsen, 1999: I Berg og Torsken var det også fellesskap i annen produksjon; utmarkslåtta ble gjort i fellesskap og utgjorde en vesentlig del av forhøsten fram til innmarka ble utskifta fra 1870. Fram til utskiftinga ble avkastninga av innmarka delt. Vedsanking ble gjort i fellesskap og delt, vrakgods ble delt etter faste regler. Anne-Grethe Flakstad har vist at utveksling av tjenester i fiskerbondesamfunnet var større på slektsnivå enn på bruksnivå. Flakstad, 1984: 79

¹²³ Minde, 1975: 291 og 295

til økonomiske ressurser, og gjorde at den samiske befolkninga i Kvænangen økte sterkt i antall.¹²⁴

I fiskeridominerte områder i Nord-Norge har det altså ikke alltid vært nødvendig å etablere økonomiske selvforsynende hushold ved giftermålet. Antakelig var det mindre nødvendig i siste del av 1800-tallet enn tidligere. Et slikt husholdssystem har antakelig også forekommet i den samiske befolkninga. Samarbeid mellom hushold har hatt økonomisk betydning både i samiske områder og i fiskeriområdene.

1.3.3 Giftermålsalderen

I Nord-Norge som helhet var giftermålsalderen omkring 1800 omtrent som landsgjennomsnittet. Lave fødselsrater tyder også på at giftermålsalderen var forholdsvis høy i Nord-Norge først på 1800-tallet.¹²⁵ Omkring 1900 giftet nordnorske menn seg like seint som landsgjennomsnittet, mens kvinnene i Nord-Norge var yngre enn landsgjennomsnittet ved førstegangsekteskap.

I perioder var likevel giftermålsalderen i noen fiskeriområder i Nord-Norge markert lavere, og andelen gifte i unge grupper høyere enn landsgjennomsnittet. I Nordnorsk kulturhistorie hevdes det at giftermålsalderen var lavere jo lengre nord i landsdelen en kom, og dette var også tilfelle omkring midten av 1800-tallet

Balsvik mener lav giftermålsalder dels skyldtes kvinneunderskudd i befolkninga, men ifølge Balsvik og Drake var årsaken også at når "...jordstykket ble en mindre viktig del av levebrødet og den salte åkeren en større del, kunne unge gifte seg tidligere".¹²⁶ En slik direkte sammenheng mellom giftermålsalder og uavhengighet av jord er likevel tilbakevist både at Ståle Dyrvik og Michael Drake, og bekreftet av undersøkelser fra flere fiskeriområder, blant andre Borgos' hovedoppgave om Vesterålen på 1700-tallet og Holands undersøkelse fra Vega 1765-1865.¹²⁷ Heller ikke i fiskeriområdene Berg og Torsken var giftermålsalderen generelt lav på 1800-tallet, selv om giftermål uten jord og uten husholdsetablering var vanlig.¹²⁸

¹²⁴ Bjørklund, 1985:154ff

¹²⁵ Borgos, 1987:101 og Holand, 1986:151ff viser også forholdsvis høy giftermålsalder. Balsvik og Drake mener imidlertid at disse fertilitetstallene kan skyldes dårlig registrering. Balsvik og Drake, 1994: 114

¹²⁶ Balsvik og Drake, 1994: 106 og Balsvik, 1989

¹²⁷ Dyrvik, 1993 og Drake, 1969. Dyrvik har undersøkt graden av deltakelse i fiskeriene og befolkningsutvikling i bygdene Flakstad, Hamarøy og Saltdalen i perioden 1801-1920. Han finner ikke noe som tyder på større fertilitet i områder med størst vekt på fiskerier, hans forklaring på dette er at et tilfredsstillende og sikkert

Fiskeværene hadde både stor geografisk mobilitet og høy kjønnsproporsjon, begge forhold som i andre samfunn har vist seg å ha hatt betydning for flere deler av den demografiske praksisen. Giftermålsalderen fra Troms og nordover på 1840-tallet skiller seg ut fra perioden både før og etter, og kan være resultat av stor mobilitet og høy kjønnsproporsjon. I min hovedoppgave har jeg vist en klar sammenheng mellom kvinners giftermålsalder og sesongvis kjønnsproporsjon. Det kan se ut til at det fantes en typisk fiskeværsdemografi som blant annet også omfattet høy illegitimitet, men dette er ikke undersøkt systematisk.¹²⁹

Giftermålsalderen i den samiske befolkninga i Nord-Norge er lite undersøkt. I Alta var giftermålsalderen lavere i siste del av 1700-tallet enn i samtidige sørnorske områder, det samme var tilfelle i Lyngen i siste del av 1700-tallet. I begge områdene ser det ut til at giftermålsalderen var enda lavere tidligere i århundret, og begge områder hadde stor befolkningsøkning på 1700-tallet og stor andel samisk befolkning.¹³⁰ I Kvæfjord omkring 1800 var derimot giftermålsalderen ikke spesielt lav i den samiske befolkninga.¹³¹ I en omtale av den reindriftssamiske befolkninga i Trøndelag før 1859 sier Eilert Sundt at samiske menn giftet seg omkring 30-årsalderen, kvinnen var som regel eldre, til tider mye eldre.¹³² I svensk nomadiserende samisk befolkning ser det ut til å ha vært vanlig med tidlige ekteskap til først på 1800-tallet, men at giftermålsalderen økte deretter.¹³³

Beregnet giftermålsalder basert på folketellinga for 1865 viser at både kvener og samer giftet seg tidligere enn nordmenn.¹³⁴ Sammenlignet med samtidig giftermålsalder i Finnmark som helhet var giftermålsalderen i den samiske befolkninga likevel forholdsvis høy, og høyere enn

levebrød også forutsatte tilgang til jord. Drake har i en komparasjon mellom vestlandske fiskeriområder og innlandsområder konkludert med at det ikke var en slik sammenheng som Malthus hevdet

¹²⁸ Larsen, 1999. Men det var betydelige forskjeller mellom sognene. Den høye fertiliteten i Berg sogn gjør at det er sannsynlig at kvinnes giftermålsalder var lavere i dette sognet i 1801 enn det som er beregnet som SMAM (singulate mean age of marriage) ut fra 1801-tellinga. Medianalder for Torsken, og særlig Berg, var lav, men basert på få ekteskap.

¹²⁹ Larsen, 1999:185. Balsvik og Drake, 1994, Bratrein, 1992

¹³⁰ Minde, 1975:232 og Lanes, 1973:43-44. I Alta var gj.sn. giftermålsalder for menn og kvinner i perioden 1796-1800 hhv 27,8 og 23,8 år, i Lyngen var tilsvarende hhv. 26,9 og 23,9 år i perioden 1764-1800. I Alta utgjorde samene mer enn 60% av befolkninga i perioden 1690-1763.

¹³¹ Markussen, 200: 169f. Gjennomsnittlig giftermålsalder i perioden 1751-1857 var 28,1 og 26,6 for hhv menn og kvinner.

¹³² Midbøe, 1973:21

¹³³ Sköld, 1998: 38

¹³⁴ Drake, Niemi og Thorvaldsen, 1994, kursbok 6: 8 Beregningen viser at SMAM for den samiske befolkninga var 28,6 og 25,9 for hhv. menn og kvinner. Ingen av fogderiene innenfor det området som i dag er Finnmark fylke hadde så høy beregnet giftermålsalder i 1865, med unntak for menn i Tana med en giftermålsalder på 29 år.

i de samiskdominerte områdene i siste del av 1700-tallet, noe som tyder på giftermålsalderen i samisk befolkning økte i løpet av 1800-tallet.

Det var altså ikke entydig lav giftermålsalder i samisk befolkning, men det kan se ut til at i områder i Norge med samisk majoritet var giftermålsalderen for kvinner på 1700-tallet og fram til tidlig 1800-tall lavere enn i landet for øvrig.

1.3.4 Barn født utenfor ekteskap

De fleste barn i Europa ble født innenfor ekteskapet, men fra omkring 1800 økte andelen utenomekteskapelige barn i mange europeiske områder, også i Norge. I ”Nordnorsk kulturhistorie” hevdes det at andelen barn født utenfor ekteskap var større i Nord-Norge enn ellers i landet fra omkring midten av 1800-tallet. På 1850-tallet var omkring 15% av alle barn i Nord-Norge født utenfor ekteskap, mot et landsgjennomsnitt på 9,2%.¹³⁵ Omkring 1900 var ikke andelen lenger høyere i Nord-Norge, 7-8 %, av barna var født utenfor ekteskap, omtrent som landsgjennomsnittet.

I Alta på 1700-tallet, som da var et samiskdominert område, var andelen barn født utenfor ekteskap omtrent som landsgjennomsnittet.¹³⁶ I en undersøkelse av andelen barn født utenfor ekteskap i forhold til sosiale klasser plasserte Eilert Sundt samene i klasse II, det han kalte for ”arbeids-klassen”.¹³⁷ Landsgjennomsnittet av andelen barn født utenfor ekteskap var markert høyere i klasse II enn i klasse I Dette var tilfelle også i Finnmark amt der Sundts inndeling etter sosiale kriterier også delvis var langs et etnisk skille.¹³⁸

Stereotypiene som ble utviklet om det samiske mot slutten av 1800-tallet omfattet ikke samenes forhold til samliv og seksualitet. Verken empirien eller tillagte stereotypier gjør at det er grunn til å vente større andel utenomekteskapelige barn i samisk enn i norsk befolkning.

¹³⁵ Balsvik og Drake, 1994

¹³⁶ omkring 60% av befolkninga var samisk i Alta på 1700-tallet. Minde, 1975: 148

¹³⁷ Noe han for øvrig kommenterer som lite heldig, og mener at de burde vært behandlet som en egen kategori. Sundt, 1976:314. Som arbeidsklasse definerte han bl.a. husmenn, fiskere, tjenere, som klasse I, eller eiendomsklasse definerte han bla. selveiere og bygselmenn, handverksmestere, skippere, handelsmenn og embetsmenn, se for øvrig Sundt, 1976:311

¹³⁸ Sundt, 1976:312. Landsgjennomsnittet for klasse II var 55 barn født utenfor ekteskap pr 100 kvinner som giftet seg , tilsvarende for klasse I var 14. I Finnmarken amt var det 56 barn født utenfor ekteskap pr. 100 bruder i klasse II, altså som landsgjennomsnittet

1.3.5 Fertilitet

Omkring 1800 var nordnorske fødselsrater lave, og Balsvik og Drake har spurt om det lave barnetallet skyldtes registreringsfeil, blant annet på bakgrunn av at fertiliteten på 1800-tallet var stabilt høyere.¹³⁹ Høy fertilitet forklares dels med at nordnorske kvinner giftet seg tidligere, dels at en mindre del av kvinnene i Nord-Norge gikk ugifte gjennom livet enn i landet for øvrig.¹⁴⁰ Fra Lofoten og nordover økte fertiliteten fra omkring midten av århundret, samtidig økte også andelen gifte i aldersgruppene under 30 år.¹⁴¹

Om det var forskjell mellom samiske og norske grupper mht fertilitet i ekteskapet har ikke vært systematisk undersøkt. I Alta og Lyngen var fertiliteten svært høy på 1700-tallet, det var sannsynligvis vært tilfelle i Sørfjorden og Kvænangen som også erfarte samtidig sterk vekst. I Alta og Lyngen blir høy fertilitet forstått som resultat av høy nuptialitet. I 1865 hadde samiske kvinner i fertil alder færre spedbarn enn norske kvinner uten at forskjellen hadde noen klar parallell i giftermålmønsteret. En mulig årsak til færre barn er at spedbarnsdødeligheta var høyere i samisk befolkning, noe tidligere undersøkelser tyder på.¹⁴²

1.3.6 Varig ugifte

Det europeiske giftermålmønsteret innebar at omkring 10% av befolkninga gikk ugifte gjennom livet, dette var tilfelle både i Norge og i Nord-Norge på 1800-tallet, med en noe større ugifteandel for kvinner enn for menn.¹⁴³ Mot slutten av århundret økte ugifteandelen for kvinner på landsplan, men tilsvarende endring fant ikke sted i Nord-Norge. Omkring 1900 var derfor nordnorske kvinner varig ugifte i mindre grad enn landsgjennomsnittet.¹⁴⁴

I 1801 var bare 3,3% av kvinnene i Lyngen varig ugifte, mens tilsvarende i Alta var i underkant av landsgjennomsnittet.¹⁴⁵ I begge områdene var det stor samisk befolkning. I 1891 var det ingen vesentlig forskjell mellom samisk og norsk befolkning mht. varig ugifte.¹⁴⁶

¹³⁹ Balsvik og Drake, 1994:114 og Drake, 2002

¹⁴⁰ Balsvik og Drake, 1994. og Drake, 2002

¹⁴¹ Hovland, 1995: 16

¹⁴² Drake et. al., 1994. Kursbok 1:11f. og Jåstad, 2003

¹⁴³ I 1865 var f.eks. ugifteandelen for landsgjennomsnittet 9,5% og 13,7% for hhv menn og kvinner i aldersgruppa 45-50 år tilsvarende for Nord-Norge (Tromsø stift) var hhv 9,4 og 13,3%. Kilde: Folketellinga 1865.

¹⁴⁴ ugifteandelen var nå hhv 11,2 og 17,2 % for hhv. Nord-Norge og landsgjennomsnitt. Kilde: Larsen, 1999: 10 og Historisk statistikk, 1994: tabell 3.3

¹⁴⁵ Kilde for Lyngen: Lanes, 1973:41 og for Alta: Minde, 1975:227 I Alta var 3,4 % av mennene og 8,4% av kvinnene over 50 år ugift i 1801. På landsplan var tilsvarende 5,8% for menn og 12,8% for kvinner i aldersgruppa 50-59 år. Historisk statistikk, 1994

For å oppsummere: Nord-Norge var ikke et enhetlig demografisk område på 1800-tallet med hensyn til giftermålmønster. Det var ingen felles generell utvikling mht giftermålsalder, barn født utenfor ekteskap og heller ikke mht andelen som gikk ugifte gjennom livet som gjorde området som helhet forskjellig fra landet for øvrig.

Omkring midten av 1800-tallet var andelen barn født utenfor ekteskap høyere enn gjennomsnittet for landet, og høyere jo lengre nord i landsdelen en kom.

Giftermålsmarkedet i landsdelen har vært klart etnisk segmentert. Giftermål uten husholdsetablering har forekommet både innefor norsk og samisk befolkning, men det kan ha vært mer utbredt i samiske områder før 1800. Samtidig var giftermålsalderen lav i flere samiskdominerte områder, særlig for kvinnene i disse områdene økte giftermålsalderen tidlig på 1800-tallet.

Ingen ting tyder på at det var store forskjeller mellom samisk og norsk befolkning med hensyn til andelen barn født utenfor ekteskap, men dette er ikke systematisk undersøkt. Heller ikke fertiliteten i ekteskapet er undersøkt med hensyn på etnisk tilhørighet.

1.4 Etnisitet, kultur og handling

Gjennom en analyse av giftermålmønsteret langs etniske grenser vil jeg forsøke å finne om det var en sammenheng mellom demografisk praksis og kultur. Dette forutsetter at jeg både avklarer hvordan jeg forstår etnisitet og hvordan jeg oppfatter at etnisitet forholder seg til kultur. Jeg må også avklare hva jeg forstår med kultur og hvordan jeg antar at forholdet mellom kultur og demografisk praksis kan studeres. Dette stiller meg overfor flere problemområder i historiefaget. For det første er kultur ikke et entydig begrep og kulturbegrepet har også skiftet innhold over tid. For det andre er det ingen avklarte svar på spørsmålet om hva som styrer menneskelig handling. Det finnes heller ingen avklart metode for å studere hvordan kultur påvirker handling.

Det er innenfor samfunnsvitenskapene forskjellige teorier omkring aktører og strukturers betydning for handling. I dag spiller verken den retninga som hevder at individer er frie til å handle uten føringer eller hindringer av overindividuelle forhold eller den som hevder at

¹⁴⁶ I 1891 var 12,6 av samiske kvinner i aldersgruppa 45 til 50 år ugift. Tilsvarende for menn var 11,8%, mot landsgjennomsnittet i 1900 på 10,9%

handling er determinert av strukturer, noen praktisk forskningsmessig rolle.¹⁴⁷ I nyere forskning er det derimot en tendens til at aktør og struktur mer har fått karakter av et analytisk skille. Store deler av forklaringene omkring det europeiske giftermålmønsteret må imidlertid sees på strukturalistisk, dette gjelder bl.a. Hajnals forklaringer omkring det europeiske giftermålmønsteret. Ved å studere kultur som forklaring på demografisk praksis fokuserer også jeg på strukturers betydning for handling. Dette er likevel ikke ut fra ei forestilling om at aktørene var determinert av kulturelle, økonomiske eller sosiale strukturer, men ut fra ei forventning om at aktørene hadde et handlingsrom innenfor strukturene, og at dette varierte over tid, mellom forskjellige grupper og mellom kjønnene.

Problemstillinga forutsetter at etnisitet også har en kulturell innholdsmessig side i form av verdier og mening og som antas å kunne ha betydning for demografisk praksis. Innenfor etnisk teori har et sentralt spørsmål nettopp vært om etnisitet har et gitt innhold, eller om etnisitet er konstruert som et middel for å oppnå noe.¹⁴⁸ Tidligere var et essensialistisk syn gjeldende, der etnisiteten tillegges et objektivt innhold av nedfelte egenskaper som anses som medfødte og naturlige. Et nyere instrumentelt syn på etnisitet er at etnisitet er en sosial konstruksjon skapt av en gruppe eller individer i en bestemt hensikt. Ifølge Barth er etniske grupper sosialt konstruerte, og gruppas innhold, verken befolkningsmessig eller kulturelt, har en apriori eksistens eller stabilitet.¹⁴⁹ Det er idéen om gruppa som er det varige, og gruppa eksisterer som kontrast til andre grupper. Det kulturelle innholdet i etniske dikotomier er ifølge Barth av to typer: a. Ytre tegn som klær, språk, hus og levemåte og b. Grunnleggende verdiorienteringer. Forskjellene kan være av stor betydning for handling, men ikke nødvendigvis, og forskjellene kan eventuelt bare angå noen aktiviteter.

Ifølge Niemi og Hansen er det en slik relasjonell og dynamisk oppfatning av etnisitet som har vunnet fram, der etnisitet ses som et sosialt fenomen "... hvor det vesentlige dreier seg om etniske grupper kategorisering og *avgrensning i forhold til hverandre*". Dette er en definisjon der "... etniske forskjeller betraktes som resultat av kommunikasjon gruppene imellom hvor kulturtrekk framheves, vedlikeholdes og endres ut fra skiftende behov for konsolidering innad og grensdragning utad."¹⁵⁰ Gjennom slike prosesser får enkelte kulturtrekk karakter av

¹⁴⁷ Guneriussen, 99:263

¹⁴⁸ Banks, 1996:39

¹⁴⁹ Barth, 1994 (1969):17

¹⁵⁰ Niemi og Hansen, 1999

symboler. Men denne innholdsmessige delen av kulturen kan være omskiftelig.¹⁵¹ Ifølge deres forståelse av etnisitet er det også ei forutsetning at det foreligger en majoritets- / minoritetssituasjon, der begrepet etnisk brukes til å beskrive en minoritet innenfor en statsdannelse. I ettertid har Niemi påpekt at krafta i kollektive identiteter tyder på at de er mer enn "...skall av forskjeller, relasjonalt, grenser og konstruksjoner...", og at kollektiv identitet derfor "...trolig ikke bare [er] noe "mellom", men også inni...".¹⁵²

Jeg velger å se etnisiteten som noe som oppstår der kulturforskjeller gjøres relevante for samhandling. Etnisitet er derfor ikke et spørsmål om hvilke kulturforskjeller som faktisk finnes, men er likevel avhengig av at det finnes noe felles kulturelt.¹⁵³ Thomas Hylland Eriksen sier om dette at etnisitet er avhengig av kultur, og at en etnisk ideologi er avhengig av et kulturelt råmateriale.¹⁵⁴ Jeg antar altså at etnisiteten både har et kulturelt aspekt som har å gjøre med både mening og verdier og med ytre trekk og som er i et dynamisk forhold til skiftende omgivelser og behov, og et sosialt organiserende aspekt som vil variere med i hvilken grad kulturforskjeller oppleves som sosialt relevante. Både kultur, i form av verdier og mening, og det sosialt organiserende aspektet vil kunne ha betydning for demografisk praksis. Jeg går også ut fra at etniske minoriteter på 1800-tallet under sosialt press ikke hadde valgfrihet, men var avhengig av og sluttet seg over tid i hovedtrekk til majoritetens hierarki og definisjonsmakt.

For å finne hvilken betydning kultur hadde for demografisk praksis vil jeg ta i bruk McQuillans tilnæringsmåte.¹⁵⁵ Han tar utgangspunkt i et syn på kulturelt forskjellige grupper som rasjonelle aktører og beskyttere av egne interesser som var i stand til å tilpasse egne verdier for å tilfredsstille kollektive behov, og forutsetter at slike tilpasninger over tid kunne føre til endret demografisk praksis. For å påvise en sammenheng mellom kulturelle fellesskap og demografisk praksis forutsetter han at det finnes signifikante trekk ved fellesskapet som korrelerer med demografisk praksis. I tillegg må det være mulig å identifisere de kulturelle elementene som er avgjørende for demografisk praksis og hvilke mekanismer kulturelle forhold påvirker demografisk praksis gjennom. Det er forskjellige

¹⁵¹ Niemi og Hansen, 1999:102f.

¹⁵² Niemi, 2006:105

¹⁵³ Eriksen, 1998:364

¹⁵⁴ Eriksen, 1998: 369

¹⁵⁵ McQuillan, 1999

teorier om hvordan medlemskap i et fellesskap påvirker demografisk praksis, og McQuillan viser til teorier om at felles verdier og felles institusjoner har betydning.

Å identifisere verdier som kan ha betydning for demografisk praksis avhenger av at fellesskapet forholder seg åpent til disse på en slik måte at det nedfelles i kilder. Det har ikke etniske fellesskap gjort på samme måte som myndigheter og religiøse grupperinger har gjort gjennom lovverk, taler, katekismer, offentlig debatt m.v. Det er heller ikke institusjoner innenfor det etniske fellesskapet som håndhever et moralsett slik prester og kirka gjorde. Men holdninger til seksualitet, giftermål og familie er forhold folk ofte oppfatter skiller dem kategorisk fra andre sosiale gruppers praksis og natur, og sosiale grupper tenderer til å definere seg selv nettopp på grunnlag av egne moralske standarder, slik bl.a. Kreager hevder.¹⁵⁶ Også Frykman mener at det er et generelt drag i etnosentrisk vakthold rundt egen kultur og egne normer når man tildeler andre grupper "...sexuella deformiteter".¹⁵⁷ Der etnisk tilhørighet har betydning for sosial identitet i den grad at den virker organiserende for sosial samhandling, ser jeg det derfor sannsynlig at kontrasteringa til andre også omfatter normer omkring samliv og seksualitet, og at forskjeller i demografisk praksis kan være utslag av forskjeller i verdier.

Ifølge McQuillan forutsetter en undersøkelse av sammenhengen mellom demografisk praksis og kultur videre også en beskrivelse av hvordan verdier oppstår og endres over tid, og hvordan individer og grupper redefinerer og omskaper kultur – gjerne for å øke sine egne muligheter. Jeg antar at de etniske prosessene, gjennom skifte i etnisk tilhørighet eller i etnisitetens kulturuttrykk, må kunne sees som endringer i verdier. Ifølge McQuillans teori må det antas at måten gruppene handterer etnisk endring på, kan ses som uttrykk for hvordan de mener best å kunne tilpasse seg en ny situasjon. Sammenfall mellom demografisk endring og etnisk endring, der den demografiske endringa framstår som ei tilpasning til endret etnisitet, antar jeg kan være uttrykk for at demografisk praksis varierte med etnisk tilhørighet.

Ei siste forutsetning for at kulturelle fellesskap kunne ventes å påvirke demografisk praksis er at fellesskapet er en viktig del av den sosiale identiteten. Ifølge Don Handelmanns typologi kan de etniske forskjellene få betydning på giftermålsmarkedet på det han definerer som "nivå to" av etnisk inkorporering. På dette nivået oppstår etniske nettverk og etnisiteten setter sosiale

¹⁵⁶ Kreager, 1986: 135f. også forholdet mellom sosiale kjønn inngår i slik kontrastering.

¹⁵⁷ Frykman, 1993:198. Han nevner tatre som et slikt eksempel fra Sverige

begrensninger, f.eks. slik at giftermål forutsetter etnisk fellesskap.¹⁵⁸ Dette nivået forutsetter en bevissthet om etnisk identitet, som er ”nivå én” i typologien. Et etnisk segmentert giftermålsmarked ser jeg dermed som uttrykk for at etnisiteten var en viktig del av den sosiale identiteten, og at kulturelle forskjeller ble opplevd som sosialt relevante. Inngifte blir også sett som den avgjørende prøven på graden av assimilering.¹⁵⁹ Endringer i giftermålsegmentene ser jeg derfor som uttrykk for endring i etnisitetens innhold og oppløsning av giftermålsegmenter som uttrykk for at de kulturelle forskjellene var opplevd som mindre sosialt relevante, og at det hadde foregått en assimilasjon.

1.5 Hypoteser

Som redskap for å etablere noen forventninger om de etniske gruppenes samhandling og mulige demografiske konsekvenser av dette vil jeg bruke Barths modell. Han presenterer tre hovedvalg av strategier etniske minoriteter kan ty til i forhold til majoritetsbefolkninga:

Alternativ 1: De kan forsøke å tilpasse seg og bli innkorporert i majoritetsbefolkningen

Alternativ 2: De kan akseptere en minoritetsstatus, og forsøke å redusere ulempene ved å underkommunisere egen kultur overfor majoriteten. Dette alternativet fører ofte til en assimilasjon av minoriteten. Alternativ 3: De kan velge å understreke etnisk identitet og bruke den til å oppnå nye posisjoner. Både Banks og Eidheim argumenterer for at majoritetsgruppa påtvinger minoriteten etnisk klassifisering.¹⁶⁰ Også Barth viser at i områder med fleretnisk befolkning godtar alle i hovedtrekk majoritetens hierarki, og minoriteten bidrar slik til sin egen undertrykking.

Aubert hevder at den samiske befolkninga ute på kysten manglet ytre kulturelle samiske særtrekk å knytte identiteten til, bl.a. pga mangel på kulturell eller næringsmessig forankring for samisk identitet i konkurranse med det norske som kom til å dominere.¹⁶¹ I noen tilfeller gled sjøsamene over i norsk identitet. I andre tilfeller havnet de i et etnisk ingenmannsland, der tendensen til å skjule samisk identitet var sterkere enn i innlandsbygdene.

Bratrein ser den raske overgangen fra samisk til norsk i de ytre områdene av Karlsøy i sammenheng med at gruppene var næringsmessig like. Men han sier også at ”... med presset fra skole og kirke mot samisk språk og verdier fra midten av 1800-tallet, var det naturlig at

¹⁵⁸ Eriksen, 1998:370

¹⁵⁹ Lovoll, 1997: 248f viser til Lowry Nelson, det samme gjør Rasmus Sunde

¹⁶⁰ Banks, 1996:16 og Eidheim, 1994

¹⁶¹ Aubert, 1978:21

mange samer begynte å oppfatte sin kultur og levemåte som mindreverdige.¹⁶² Dette kan være uttrykk for strategi nr 2 hos Barth, og for det Aubert kaller etnisk ingenmannsland. Eidheims beskrivelse av ei fjordbygd i Finnmark, der man forsøkte å skjule samisk etnisitet utad, men likevel beholdt arenaer for samisk samhandling og et etnisk segmentert giftermålsmønster, kan ses som uttrykk for en slik situasjon. I kildene forventer jeg at strategi nr 2 hos Barth blir uttrykt ved manglende samisk språk, kanskje også ved en overgang fra samisk til blandet etnisitet, eller ved at etnisiteten var ubestandig og varierte med kildetypen eller over tid. Hvis dette er i tråd med Eidheims case må det likevel forventes at giftermålsmarkedet fortsatt var etniske segmentert.

Jeg antar at et skifte av etnisk identitet fra samisk til norsk i et lite lokalsamfunn har vært avhengig av majoritetens bifall. En *systematisk* overgang fra samisk til norsk identitet i kildene vil jeg derfor se som majoritetens aksept på endret etnisk tilhørighet, eventuelt som tegn på at endringer i etniske grenser.¹⁶³ Oppløsning av et etnisk segmentert giftermålsmarked kan da sees som uttrykk for assimilering. Dette er også i tråd med Aubert som ser økt giftermålsaktivitet på 1800-tallet mellom samiske og norske grupper på kysten av Nord-Norge som et uttrykk for endring i sosial identitet i den samiske gruppa.¹⁶⁴

En annen grunn til at kystsamene kunne bli norske så fort mener Aubert var at de definerte seg som kontrast til andre samiske grupper, som regel reindriftssamer. I den raske fornorskninga i de ytre områdene i Karlsøy kan det samiske samfunnet i Sørfjorden ha vært en slik kontrast. Denne kontrasten kan ha blitt mer markert etter at samene i fjorden ble læstadiansk omkring midten av 1800-tallet. Hvis rask fornorskning på øyene i Karlsøy dels var resultat av en kontrast mot Sørfjorden, må det forventes lite og minkende giftermålskontakt mellom fjorden og øyene, også mellom samiske parter.

I Sørfjorden skal læstadianismen ha vært en i hovedsak samisk bevegelse helt til omkring 1920.¹⁶⁵ I Sørfjorden dannet derfor bevegelsen antakelig også et etnisk fellesskap, og kan ha fungert som en bekreftelse på det samiske samfunnet slik Aubert mener den kunne. Ut fra et slikt syn blir det mulig å se Sørfjorden som eksempel på strategi nr 3 hos Barth, der den

¹⁶² Bratrein, 1992: 82

¹⁶³ Hansen, 1994 og Thuen, 1985

¹⁶⁴ Aubert, 1978:20f.

¹⁶⁵ Johansen, 1991 og Sivertsen, 1955

læstadianske bevegelsen førte til større selvbevissthet i den samiske gruppa. At Sørfjorden forble samisk fram til århundreskiftet, på tross av fornorskingspress, kan være et uttrykk for at dette var tilfelle.¹⁶⁶ Utskillelsen av Sørfjorden som eget sogn var begrunnet blant annet av religiøse og språklige forhold, begge knyttet til etnisitet. Dette kan tyde på at etnisiteten også utgjorde et organisatorisk skille, altså det som i Handelsmans typologi defineres som nivå tre.

Ut fra problemstillinga, forskningsstatus forventet etnisk samhandling og kjennskap til samtidig nordnorsk demografi har jeg utformet noen hypoteser om forventet demografisk praksis i området i perioden:

Ut fra giftermålmønsteret i andre samiskdominerte områder forventer jeg lav giftermålsalder og et husholdsmønster med stor grad av samboerskap over generasjonene i samisk befolkning omkring 1800.

Elitenes normering av demografisk praksis kan både ha vært en beskrivelse av en norm som de mente var egen praksis, men også en kontrast som den befolkninga den omhandlet i noen tilfeller levde opp til.¹⁶⁷ Jeg har ikke funnet at samene ble tillagt en avvikende seksualmoral som det kan forventes at de levde opp til. Derimot kan det antas at læstadianismen gjennom normering bidro til mindre utukt, noe som kan ha gjort at færre barn ble født utenfor ekteskap i områder under læstadiansk påvirkning.¹⁶⁸

Fornorskingspolitikken utsatte samisk befolkning for sosialt press, og bidro til økt etnisk hierarki og dermed økt sosial stratifisering. Dette kan ha ført til at flere barn ble født utenfor ekteskap i samisk befolkning som resultat av sosial undertrykking.

Ifølge Kreagers teori kan det forventes at kulturelt forskjellige grupper markerer avstand gjennom forskjellig syn på ekteskap og samliv.¹⁶⁹ Økt kulturell forskjell, som resultat av læstadianisme og økt fokus på etnisitet etter 1850, kan ut fra dette ha medført økte forskjeller i demografisk praksis mellom de etnisk forskjellige gruppene.

¹⁶⁶ I 1910 hadde Sørfjord herred ifølge folketellinga størst andel samisk befolkning av alle herreder i Troms, omkring 55% av befolkninga var samisk, av disse var bare 1/8 i hovedsak norsktalende

¹⁶⁷ Frykman, 1993:198

¹⁶⁸ Drivenes og Niemi, 2000:163 og 181.

¹⁶⁹ jfr også McQuillan, 2000:7, en gruppes sosiale elite har ikke nødvendigvis gjennomslagskraft i en annen gruppe, men kan derimot av etnisk og religiøst forskjellige grupper ses som kontrast

2 Metode og kilder

2.1 Metode

De seinere årene er de store demografiske teoriene på makronivå, som blant annet Hajnal og Cambridge-gruppen tidligere fremmet, blitt kritisert av historikere som hevder at slike undersøkelser bør sees i sammenheng med undersøkelser på mikronivå.¹ Undersøkelser gjennomført på lokalt nivå og på individnivå nedtoner også betydninga av de ensidige økonomiske forklaringene. I hovedsak er slike lokale undersøkelser gjennomført ved en kombinasjon av familierekonstitusjon som metode og andre tilnæringsmåter, hos McQuillan i kombinasjon med statistiske undersøkelser av større utvalg, hos Hudson og King er familiehistoriene koblet til et omfattende nett av andre kilder.² Begge disse undersøkelsene påpeker behovet for flere undersøkelser på mikronivå som kan vise sammenhengen mellom økonomiske, sosiale, demografiske og kulturelle prosesser.

Denne forskninga er utgangspunktet for min avhandling, der jeg primært forsøker å se demografisk praksis, i hovedsak giftermålmønsteret, i lys av etniske forskjeller og prosesser. Undersøkelsen er gjennomført med hovedvekt på statistiske metoder. Disse er supplert med familierekonstitusjonsmetoder, gjennom kobling av kilder, der det har vært aktuelt. Dette er i hovedsak benyttet i kap 7 og 9 der ekteskap over antatt etnisk grense er analysert over tid med tanke på å avdekke etnisk tilhørighet og eventuelt etnisk skifte for partene.

Det er flere grunner til at jeg ikke har basert arbeidet på en systematisk bruk av familierekonstitusjonsmetoden. Den første og viktigste er at hovedproblemstillinga for avhandlinga bare omfattet giftermålmønsteret, og særlig giftermålsalderen, og ikke øvrig demografisk praksis. Hovedutfordringa har vært å avklare grenser for etnisitet og eventuelle endringer i etniske grenser, og å analysere forskjeller og endringer i giftermålmønster langs disse grensene. En etnisitetsdefinisjon på områdenivå, slik jeg har valgt, i stedet for på individnivå, gjør familierekonstitusjonsmetoden mindre relevant. Hvis problemstillinga hadde forutsatt en analyse av hele den demografiske praksisen, innbefattet fertilitet og mortalitet, ville likevel familierekonstitusjonsmetoden vært mer relevant for å avklare demografiske

¹ Schlumbom 1996, McQuillan, 1999, King, 1999 og Hudson og King, 2000, De viser særlig til Wrigely og Schofield, 1989 som eksempel på Cambridgegruppens tidligere arbeid. Også Wrigley, 1997 påpeker behovet for undersøkelser på individnivå

² McQuillan, 1999, Hudson og King, 2000. Andre kilder som fattiglovmateriale, skatteopplysninger, testamenter og inventarlistor, økonomiske avsetninger, leieforhold, regnskaper, aviser og folketellinger.

mønstre innenfor de etnisk forskjellige områdene. En tredje grunn til at metoden ikke ble valgt var at det ved oppstarten av arbeidet, i tillegg til folketellingene, bare var vielseslistene, og ikke de øvrige delene av kirkebøkene som var dataregistrert. Dåps- og begravelseslister fikk jeg tilgang til først da jeg var halvveis i stipendperioden. Endelig ville også en metode som forutsatte systematisk kobling av kilder gitt mange kildemessige problemer, som ville medført omfattende bearbeiding av kildene før bruk. Dels fordi 1875-tellinga for Sørkjorden ville vært vanskelig å bruke på denne måten på grunn av mange feil (se omtale av tellinga under 2.2.1). Dels fordi uvanlig liten variasjon i navnebruken i Sørkjorden, samtidig som etternavn var patronymer, førte til at mange hadde like navn (se kap. 3.4.1,4.2.1.note 24 og 8.2.1).³ I tillegg var navneskikker i siste del av 1800-tallet i endring i deler av befolkninga i Ytre Karlsøy, dette innebar at menns etternavn varierte mellom patronym og fars etternavn, kvinnenenes mellom patronym og mannens etternavn (kap. 8.2.1).

2.1.1 Etniske grenser

En komparasjon av demografisk praksis mellom etnisk forskjellige utvalg forutsetter at jeg etabler kriterier for etnisitet som er relevant i forhold til det tilgjengelige kildematerialet. Hovedkomparasjonen vil komme til å bli gjennomført mellom norsk og samisk, det var få kvener i området, og de dannet ikke noen egen befolkningsgruppe i undersøkelsesperioden. Den blandete etnisiteten kommer jeg tilbake til i analysene.

Kirkebøkene i området har svært begrensede opplysninger om etnisitet fram til det i 1872 kom pålegg om at også etnisitet skulle påføres ved prestens innrapportering av demografiske hendelser til de statistiske myndighetene. Dette pålegget ble fulgt opp bare i Sørkjorden sogn, og ikke i Karlsøy og Helgøy.¹⁴ Av totalt 9037 innførsler i dåpslistene i Karlsøy sogn, som inntil 1863 også omfattet hele Sørkjorden, finnes informasjon om barnets eller farens etnisitet ved 40 innførsler, i tillegg finnes etnisitetsinformasjon om 24 faddere. I Begravelseslistene finnes etnisitetsinformasjon for den døde eller den dødes far i 63 av totalt 6471 innførsler.⁵ Heller ikke i vielseslistene er det ført etnisitet i sognene Karlsøy og Helgøy, i hele perioden 1775 til 1900 finnes det etnisitsinformasjon for bare fire innførsler før og fire innførsler etter at Sørkjorden var utskilt som eget sogn. Det er i hovedsak den etniske kategorien fjellfinn eller

³ I 1801 var 1/3 av befolkninga i prestegjeldet som helhet fordelt på 8 forskjellige fornavn, men det var særlig i Sørkjorden det var stor navnelikhet. Ennå i 1875 var det ei "Elen" i de fleste hus i Sørkjorden, i noen hus opp til tre.

⁴ Backer, 1947:195

⁵ Disse innførslene gjelder dåps- og begravelseslistene for Karlsøy og Helgøy med Sørkjorden til 1863, og uten Sørkjorden etter 1863.

lapp som er ført i kirkeboka, dvs den etniske kategorien som omfattet grupper som kom til området som reindriftssamer.

I Sørfjorden sogn, som ble skilt ut fra Karlsøy i 1863, ble derimot etnisitet ført systematisk i vielseslistene fra 1870 til 1897, først med etnisitetskategoriene n, lp og kv for henholdsvis norsk, samisk og kvensk etnisitet, etter hvert bare lp. Etter 1897 var etnisitet ført mer sporadisk, og da bare som lp. Også begravelleslister og dåpslister i Sørfjorden ble ført med etnisitet etter 1871. Med unntak av Sørfjorden etter 1870 gir altså ikke kirkebøkene det nødvendige grunnlaget for en analyse av demografisk praksis langs etniske grenser. En mulig framgangsmåte for å knytte demografisk praksis til etnisitet kunne være å spore personene i kirkeboka tilbake til mulig etnisitetsinformasjon i andre kilder, men dette vil ikke være en god metode av mange grunner. For det første vil den være svært tidkrevende. For det andre er det ikke før i 1865 folketellingene gir en noenlunde fullstendig etnisk beskrivelse på personnivå. Jeg regner derfor med at ei omfattende kobling av hele kirkebokmaterialet til folketellingenes etnisitet vil være for tidkrevende i forhold til hva et slikt arbeid vil gi av ny kunnskap.

Hovedkomparasjonen vil derfor måtte bli en undersøkelse mellom antatt norsk- og samiskdominerte områder. Før 1845 finnes ingen kilder som kategoriserer hele befolkninga i forhold til etnisitet, og folketellinga i 1845 er den eldste kilden som fordeler hele befolkninga på etniske kategorier. Denne kunne legges til grunn for ei etnisk kategorisering av gårdene i prestegjeldet. Det etniske bildet var imidlertid ikke statisk, men endret seg både ved flyttinger og etter hvert også i stadig større grad gjennom etnisk blanding både på gårds- og familienivå.⁶ Ei mulighet hadde vært å flytte grensene for samisk og norsk for hver telling, avhengig av gårdenes etniske dominans, men dette vil være for arbeidskrevende, og det ville gitt noen utvalg som ikke var sammenlignbare over tid. Dessuten hadde allerede telleren i 1855, som hadde satt seg fore å fordele prestegjeldets gårder på etniske kategorier, problemer med at verken gårdene eller husholdene var etnisk enhetlige innad. Det fantes til og med enkeltpersoner med blandet etnisk bakgrunn. Etter 1855 økte tendensen til etnisk blanding på gårds-, husholds- og individnivå.

Kildene vitner altså om at samkvemmet over etniske grenser i de ytre områdene i Karlsøy var så omfattende at det ikke er mulig å trekke etniske skillelinjer mellom geografiske områder i

⁶ Bratrein, b.II 1990: 52ff og 68ff.

den perioden kildematerialet gir opplysning om etnisitet på individnivå. I Ytre Karlsøy kan et samisk område heller ikke skilles ut på grunnlag av språk, boform eller næringsaktivitet. I andre sammenhenger er det antatt at opplysninger om etnisk tilhørighet i kirkeboka var uttrykk for hvordan befolkninga sosialt ble oppfattet etnisk.⁷ Den manglende informasjonen i kirkeboka i Karlsøy i hele perioden kan derfor kanskje sees som uttrykk for at etnisk tilhørighet var lite viktig for personens sosiale rolle innenfor lokalsamfunnet. I tilfelle støtter det opp om en metode som i utgangspunktet behandler det ytre området som i hovedsak norsk. Jeg vil derfor se Ytre Karlsøy, som omfatter hele det området som var igjen som Karlsøy prestegjeld da Sørfjorden var overført til Lyngen i 1867, som norsk område.

Fram til 1700 hadde Sørfjorden fra Ullsnes og innover vært et enhetlig samisk område, men i løpet av 1700-tallet ble det altså etablert norske bosetninger i området som gjør at Sørfjorden ikke lenger var enhetlig samisk på 1800-tallet. Hele Sørfjorden sogn kan derfor ikke utgjøre det samiske utvalget. Den indre delen av Sørfjorden framsto likevel som enhetlig samisk i hele perioden. Jeg vil derfor etablere dette området som det samiske utvalget i min komparasjon og omtale det som Indre Sørfjorden. Indre Sørfjorden strekker seg fra Ytre Lakselv til og med Stordalen, og omfatter de gårdene som ligger ved den indre delen av Sørfjorden med Sjøvassbotn, men uten gårdene inne i Lakselvdalen.⁸ Dette reint samiske området har liten befolkning gjennom hele perioden, mellom 200 og 250 innbyggere. Muligheta til å arbeide med et reint sjøsamisk område over et så langt tidsspenn, har likevel gjort at jeg besluttet å bruke området Indre Sørfjorden som det samiske utvalget.

Resten av Sørfjorden bestod i perioden av noen bygder som i hovedsak var samisk, men med overgang til norsk befolkning i siste del av perioden, noen bygder som i hovedsak var norsk og noen norske nyryddingsområder. I hele perioden fra 1855 til 1900 var befolkninga i området i hovedtrekk likt fordelt på samisk og norsk, og området vil bli behandlet som dels norsk dels samisk. Dette området vil bli omtalt som Restsørfjorden. Områdene er nærmere beskrevet med hensyn til etnisitet og språk, befolkningsutvikling og geografisk utstrekning i kapittel 3.

⁷ Meyer og Hansen, 1991

⁸ Lakselvdalen var samiskdominert, men i 1855 var det fire norske nyrydningsfamilier i området, og også seinere var det både norsk og samisk befolkning i dalen. Innlandsgårdene Flatvold og Thomasnes inngår likevel i det samiske utvalget Indre Sørfjorden.

Kvenene har ganske sikkert framstått som en egen etnisk kategori i Karlsøy. Den etniske merkelappen finnes i kirkeboka for Karlsøy første gang i 1790 som betegnelsen på en far i begravelseslista, og kvenkategorien finnes videre sporadisk i kirkebokas dåps- og begravelseslister fram til 1877.⁹ Kvenene er også synlig i folketellingene fra 1845. Men de var fåtallige i hele perioden, og opptrådte i all hovedsak som enkeltpersoner enten som ektefelle med norsk eller samisk partner, eller bosatt i norske eller samiske hushold som tjenere eller losjerende. Jeg vil ikke etablere et kvensk utvalg som grunnlag for giftermålsanalysen fordi de var så få og heller ikke dannet en egen befolkningsgruppe, men giftet seg inn i den øvrige befolkninga. De dannet heller ikke på noe tidspunkt avgrensete bosetninger som kunne utgjøre kvenkategorien i denne sammenheng. I Karlsøy var det praktisk talt ingen egenrekruttering til kvengruppa.¹⁰

Indre Sørfjorden og Ytre Karlsøy vil danne grunnlaget for hovedkomparasjonen mellom samisk og norsk, mens Restsørfjorden er et dels samisk dels norsk område. I tillegg til disse etniske baserte geografiske utvalgene vil jeg for perioden etter 1865 også gjennomføre analyser av demografisk praksis på individnivå på grunnlag av etnisitetsopplysninger i folketellinger og kirkebøker.

Flere kategorier for det samiske. Flere samiske grupper?

I Karlsøy prestegjeld har den befolkninga vi i dag mener var samisk vært oppfattet i alle fall som to kulturelt forskjellige grupper, og mye tyder på at de var oppfattet som tre forskjellige grupperinger. Så lenge det var rom for det, det vil si til og med 1865-tellinga, differensierte folketellingene mellom sjøsame og same med reindriftssamisk bakgrunn. "Fin" var den etniske kategorien for sjøsamene i området. Disse hadde samme type økonomisk grunnlag som den norske befolkninga. "Lap" ble brukt om personer med tilknytning til den samiske grupperinga som Bratrein omtaler som fjellsamer og også som svensksamer.¹¹ De siste ble også registrert som "svensk-lapper" eller "fjellfinner" i tellingene.¹²

⁹ Det var sju innførsler med kven fra 1790 til 1811 og fem fra 1822 til 1877.

¹⁰ I 1865 var 18 av de totalt 36 kvenene i området født i Sverige og 1 i Russland som jeg antar var Finland, i 1875 var 10 av 31 født i Sverige og 3 i Finland, i 1900 var 6 av 36 født i Sverige og 2 i Finland. Jeg har da gått ut i fra at Karesuando, som var fødested for tre i 1875 og en i 1900, var i Sverige.

¹¹ Bratrein, 1990:385 og 388.

¹² I Karlsøy sogn var det i 1845 registrert "2 svensk-lapper" i merknadsfeltet, i 1855 forekom derimot ikke den etniske kategorien lap i tellingene, men to familier med reinflokker i Dåfjorden ble anmerket som "fjellfinner".

Fram til at de etniske kategoriene ble standardisert i folketellinga i 1875 var det mulig å differensiere mellom de samiske kategoriene i folketellinga, og det ble også gjort. Etniske kategorier forekom i svært liten grad, og de få gangene det ble brukt var det i hovedsak ved kategoriene "lap" og "fjellfinn" (jf kap 2). Den samiske gruppa som ble kategorisert som "lap" var dels samer som drev nomadisk reindrift på fastlandet, og dels grupper som kom til øyene fra Sverige og Finland som nomadiske reindriftssamer fra omkring 1820 og i flere bølger ut over 1800-tallet. Bratrein hevder i bygdeboka at disse familiene utgjorde "... en vel sammenslutta kulturell og sosial krets, atskilt fra det norske og sjøsamiske bygdesamfunn". Differensieringa mellom lap og fin ser altså ut til å ha virket sosialt organiserende, i alle fall innenfor lokalsamfunnet, og styrker en hypotese om at begrepene hadde forskjellig kulturelt og sosialt innhold. Et annet uttrykk for at differensieringa mellom lap og fin har vært meningsbærende, er et barn som i folketellinga for Karlsøy i 1865 er ført med kommentaren "blandet, fin og lap forstaar norsk".¹³ Telleren har altså sett etnisk avstamning fra sjøsame og fjellsame som blandet etnisitet.

Per Mathiesen mener imidlertid å ha påvist ei tredeling i oppfatninga av det samiske. En oversikt over konfirmanter i området fra 1750 omfattet konfirmanter fra både øyene i Helgøy og Karlsøy, fra Lyngen og fra Sørfjorden, og oversikten er ført av *en* prest og samtidig.¹⁴ To stykker fra Lyngen er ført som "fieldlap" og "fieldtøs". I Karlsøy ble betegnelsen "finner/finnepiger" brukt om barn fra Ullsfjorden, mens de øvrige barna fra Karlsøy ble sortert i kategorien "nordmender". Den siste antatt samiske kategorien omfattet barn fra Helgøy. Ingen av barna fra Helgøy var ført med etnisk merkelapp, men barna var gruppert ved at noen av barna var avgrenset med klammer, de fleste av barna som var ført uten klammer kan føres tilbake til personer som i andre kilder var ført som "finn". Mathisen antar at dette var personer som ble oppfattet som samisk, men forskjellig fra gruppa i Ullsfjorden, og derfor uten den etniske merkelappen "fin".¹⁵ Samene i Helgøy blir av Bratrein omtalt som "den eldgamle sjøsamiske befolkninga", de hadde en egen sjøsamisk dialekt som var "utdøende" sist på 1800-tallet.¹⁶ Mathiesens tolkning av dette materialet er blitt kritisert av Minde som mener Mathiesen legger alt for stor vekt på prestens kategorisering, og at manglende etnisk merkelapp på samene fra Helgøy skyldtes distraksjon hos presten.¹⁷

¹³ Folketellinga for Karlsøy 1865.RHD:s. 72/1. 40.

¹⁴ Mathiesen, 1978:67ff.

¹⁵ Mathiesen snakker også om finnefjorder, 1978:86.

¹⁶ Bratrein, 1992:60.

¹⁷ Minde, 1979.

Også Bratrein gjør et skille mellom den samiske befolkninga i Helgøy og samene i fjordene ved å omtale de siste områdene som "...de ”rette” samefjordene Ullsfjord og Lyngen...", og "...de riktige samefjordene på fastlandet...".¹⁸ Og da Sørfjorden ble skilt ut som eget sogn i 1860, og seinere overført til Lyngen i 1867, var det ikke bare geografisk avstand, men også religiøs uro, språkproblemer og andre kulturforskjeller som lå bak ønsket om overføring.¹⁹ På 1700-tallet skal likevel helgøysamene og samene i Ullsfjorden ha inngått i et samisk fellesskap som blant annet omfattet giftermål.²⁰ Analysen av giftermålsveiene skal likevel vise at det antakelig var et sosialt skille mellom samene i Helgøy og de fra de ”rette” samefjordene på 1800-tallet.

Det samiske utvalget jeg har etablert, Indre Sørfjorden, er et fjordsamisk utvalg, og antakelig forskjellig fra de to øvrige samiske gruppene i området. På samme måten er det etniske blandingsområdet Restsørfjorden i hovedsak sammensatt av fjordsamisk og norsk befolkning. Gruppen med nomadisk bakgrunn var liten, og jeg kommer ikke til å behandle denne gruppa for seg analytisk. Fordi det ikke ut fra kildene er mulig å avgrense helgøysamene fra opprinnelig fjordsamisk befolkning på øyene og Ytre Karlsøy fastland, vil heller ikke disse gruppene bli analysert særskilt. I analysen av giftermålsveiene vil likevel den samiske befolkninga bosatt i Helgøy sogn utenfor de bygdene som mottok tilflytting fra fjordene, sees som ei egen gruppe.

2.1.2 Databaser

Jeg har hatt tilgang til det mest sentrale kildematerialet, folketellinger og kirkebøker, i databaseform. Dette gjelder alle de nominative folketellingene fra 1800-tallet, med unntak av 1891-tellinga, og kirkebøkernes vielses-, dåps- og begravelleslister. Folketellingene fra 1865, 1875 og 1900 fikk jeg fra RHD (Registreringssentralen for historiske data) som databaser fordelt på hhv Karlsøy og Sørfjorden, 1801-tellinga som en database for hele prestegjeldet. Inndeling av basene i de aktuelle underutvalgene jeg har arbeidet med har jeg selv gjort. I tillegg har jeg også registrert 1891-tellinga for Indre Sørfjorden som database. Utover dette er folketellingene delvis standardisert av meg for at de skulle kunne bearbeides statistisk, dette gjelder særlig sivilstandsinformasjonen i 1801-tellinga.

¹⁸ Bratrein, 1990:51 og 63.

¹⁹ Om dette sier Bratrein bla. at folket i Sørfjorden kanskje hadde andre normer enn det som offentlig lov og rett stod for, og at fjordens kultur ikke alltid ble verdsatt så høgt av den norske befolkninga ute på øyene. Bratrein, 1992:123

²⁰ Bratrein, 1990:64

Koding av kirkebøkene

Fordi jeg har arbeidet med områdeinndelinger som ikke utgjør administrative enheter, og kirkebøkene i Karlsøy og Sørfjorden ikke er gjensidig utelukkende med hensyn til dekningsområde, er det nødvendig å plassere den enkelte kirkelige forretning geografisk innenfor de tre områdene Ytre Karlsøy, Restsørfjorden og Indre Sørfjorden. Hovedkilden til en slik lokalisering er kirkebokas stedsopplysninger. Disse er til dels mangelfulle. For å stedfeste den enkelte kirkelige handling har det vært nødvendig å kode kirkebøkene med sted. Det er vielseslister og dåpslister som er kodet, for Sørfjorden også begravelleslistene. Kriterier for hvordan vielseslistene er kodet som grunnlag for å beregne giftermålsalder er redegjort for i kapittel 4.2.2. For analysen av giftermål over grenser er vielseslistene kodet med oppholdssted for begge parter, dette er beskrevet nærmere i kapittel 7.

Dåpslistene er fordelt på områdene primært etter mors oppholdssted, men der dette mangler er de kodet etter far. I den første perioden var det lite opplysninger om oppholdssted, en del av barsedåpene i denne perioden har jeg stedfestet ut fra bosted ved 1801-tellinga. I de tidligere periodene er det heller ikke uvanlig at stedsopplysninger bare finnes sporadisk, der det er oppgitt bosted for et par ved noen av barnefødsle, men mangler ved noen, har jeg antatt at paret var bosatt ved samme sted ved alle barna. Metoden gjør at det blir lettere å plassere store barneflokker geografisk, men par som fikk bare ett barn, slik tilfellet som regel var ved utenomekteskapelige barn, er vanskeligere å lokalisere. Dette innebærer at andelen utenomekteskapelige barn er forholdsvis stor i den andelen av fødsle som mangler steds kategorisering.

I hovedtrekk er altså kirkelige handlinger lokalisert etter bosted, i noen tilfeller etter fødested og noen ganger på grunnlag av opplysninger i merknadsfelt. Dette lokaliseringsarbeidet er imidlertid utsatt for noen feilkilder. For det første mangler kirkeboka i mange tilfeller opplysninger om sted. Disse tilfellene er utelatt fra all komparasjon. I tillegg varierer navneformene, særlig over tid, i de fleste tilfeller har slike problem vært overkommelig. Et siste problem med hensyn til å plassere de kirkelige handlingene geografisk er at flere steder innenfor prestegjeldet har like eller lignende stedsnavn. Et eksempel er Breivik/Breivik som finnes både i Helgøy og i Sørfjorden. Når kirkelige handlinger hjemmehørende i Breivik forekommer i henholdsvis Helgøy og Sørfjord kirkebok, antar jeg det dreier seg om Breivik i henholdsvis Helgøy og Sørfjorden, fordi disse områdene i liten grad er representert i hverandres kirkebøker. Men når personer fra Breivik opptrer i Karlsøy kirkebok er det mer

usikkert hvilken Breivik det dreier seg om. Breivik med Breivikdalen i Sjørfjorden ble utover 1800-tallet så folkerik at det må antas at personer derfra forekom i Karlsøy kirkebok i betydelig større grad enn folk fra Breivik i Helgøy. I hhv 1845 og 1855 var det i Breivik i Helgøy ett hushold med henholdsvis 4 og 5 personer, ved Friis' kartlegging i 1860 var det to familier i Breivika. I Breivik med Breivikdalen i Sjørfjorden, som i noen tilfeller ble registrert som Breivik i kirkeboka, noen ganger med mer spesifisert gårdsnavn i Breivikdalen, var det i 1845 ni hushold med totalt 52 personer, i 1855 12 hushold med 66 personer. Ved Friis' kartlegging i 1860 var det 17 familier i området. Dette gjør at jeg antar at alle med tilholdssted Breivik, og som ikke uten videre kan verifiseres nærmere med sted, eller har klar tilknytning til Helgøy, for eksempel ved forlovere eller foreldre ved vielsene eller faddere ved dåp, antar jeg at de tilhørte Breivik i Sjørfjorden. Det samme har jeg gjort i andre tilfeller av navnelikhet, som for eksempel Rornes i Sjørfjorden, Rørnes i Kjosens og Røyrnes i Karlsøy. Andre eksempler er Selnes som finnes både ved Sjørsnes og i Ullsfjorden utenfor Jægervatn, Storstennes finnes både i Indre Sjørfjorden og i Kjosens i Lyngen. Når det gjelder det siste er det i noen tilfeller opplyst om at det er gitt beskjed til Lyngen, eller stedet er nærmere lokalisert som Storstennes i Kjosens, eventuelt i Sjørfjorden.

I tidlige perioder er det åpenbart at det mangler stedsopplysninger om Sjørfjorden både i dåpslister og i vielseslister. I den grad det finnes i vielseslistene er det ofte bare den vide kategorien Sjørfjorden som er brukt. Dette er nærmere diskutert i kapittel 4.2.2.

Personer med tilhørighet utenfor undersøkelsesområdet er holdt utenfor komparasjonene med hensyn til giftermålsalder og andel. I det lokaliseringsarbeidet jeg har gjort på grunnlag av stedsnavn finnes sikkert feil, men disse utgjør likevel en liten del av det totale materialet, og er neppe systematiske.

Det har dessuten vært nødvendig å standardisere kirkebøkernes aldersopplysninger. I den første perioden var alder oppgitt i antall år, men i noen tilfeller også koblet med tekst. I den siste perioden var alder oppgitt med fødselsår, og alder måtte beregnes i forhold til vielsesår. Kirkeboka i Sjørfjorden ble ført med etnisitetsopplysninger fra 1871 til ut på 1890-tallet. Disse har jeg også standardisert for at kirkeboka skulle kunne være grunnlag for en komparasjon av giftermålsalder mellom etniske grupper innenfor Sjørfjorden.

2.1.3 Statistiske mål og metoder

Alle tabeller og figurer i avhandlinga er basert på egen bearbeiding av kildene. Dette blir ikke opplyst i hvert enkelt tilfelle.

Giftermålsalderen

Større vekt på spredningsmålet og mindre vekt på gjennomsnittet er et annet metodisk grep som flere av de nyere demografiske arbeidene legger vekt på. King påpeker behovet for demografiske undersøkelser med fokus på forholdet mellom spredningsmålet og gjennomsnittsmålet, han mener en slik analyse ville avdekke store variasjonene i særlig kvinners giftermålsalder, på tross av en tilsynelatende generell nedgang i alder.²¹ Også en undersøkelse av kvinnenes giftermålsalder i et tysk område viser at spredningsmålet gir vesentlig informasjon som ikke avdekkes av gjennomsnitt og median.²² Murayama viser imidlertid at heller ikke spredningsmålet er tilstrekkelig, men at også giftermålsalderens *distribusjon* kan vise betydelige endringer som spredningsmålet ikke avdekker.

Jeg har derfor, i tillegg til å beregne sentralmålene for giftermålsalder ved median og gjennomsnitt, også beregnet både spredning og alderens distribusjon. Alt ved hjelp av regnearkprogrammet Excel.

For å beregne sentraltendensen mht giftermålsalder benytter jeg i hovedsak aritmetisk gjennomsnitt og median. Medianen er den midterste observasjonen i ei aldersrekke, halvdelen av materialet er like lavt eller lavere enn medianen, den andre halvdelen av materialet er like høyt eller høyere. Jeg vil også beregne gjennomsnittsalder, men gjennomsnittet har en tendens til å bli sterkt påvirket av noen få tilfeller med høy alder, særlig ved små utvalg. Dette gjør at gjennomsnittlig giftermålsalder i de fleste tilfeller vil være høyere enn medianen, og ofte ikke vil vise gjennomsnittet i form av "den vanligste" alderen. I et lite materiale vil altså noen få forholdsvis høye verdier kunne påvirke gjennomsnittet uforholdsmessig mye, dette er grunnen til at personer over 50 år ikke tas med ved beregning av giftermålsalderen for førstegangsgifte.²³ Det er også medianalderen som kan forventes å endre seg på kort sikt,

²¹ King, 1999:26

²² Murayama, 2001 viser blant annet ved hjelp av spredningsmålet at kvinnenes giftermålsalder ble normert i løpet 1800-tallet, selv om både gjennomsnitts- og medianalder var stabil i hele perioden fra slutten av 1600-tallet til 1870-tallet.

²³ Av denne grunn er førstegangsgifte over 50 år ikke tatt med i beregning av standardavviket, jf. Dyrvik: 1983:138

fordi dette er et mål som i mindre grad vil være påvirket av eldre grupper på ekteskapsmarkedet, og dermed av tidligere giftermålsmønstre.

I tillegg til å beregne sentraltendensen i materialet ønsker jeg også å få et mål på spredninga, til dette bruker jeg standardavvik. Standardavviket viser i hvor stor grad materialet, i denne sammenhengen alderen på de som giftet seg, avviker fra gjennomsnittet. Når spredningsmålet er lavt vil alderen til de gifte befinne seg innenfor et lite aldersintervall, når spredninga er stor er det motsatte tilfelle. Dette er imidlertid et mål som er basert på gjennomsnitt, slik at også for dette målet kan noen få enkeltpersoner få uforholdsmessig stor innvirkning ved små utvalg.

Sentraltendensen og standardavviket er imidlertid ikke tilstrekkelige mål for å kartlegge giftermålsalderen, det er også nødvendig å kartlegge alderens distribusjon, som kan avdekke endringer og forskjeller som standardavviket ikke viser.²⁴ Distribusjonen kan vises ved forskjellige metoder; blant annet gjennom statistiske mål som første og tredje kvartil og første og siste tidel av aldersmaterialet²⁵, ved å vise giftermålsalderens fordeling på den enkelte alder i prosent²⁶, eller ved å vise prosentandeler av alle viede som befant seg i ytterkantene av aldersskiktet for førstegangsviede, for eksempel andel av de viede som var under 20 år og over 30 år.²⁷ Fordi mitt giftermålsmateriale er forholdsvis lite vil jeg vise giftermålsalderens distribusjon prosentvis fordelt på femårsaldersgrupper.

Befolkningas sammensetning og sivilstand

Folketellingene er overført fra access-baser til statistikkprogrammet SPSS for statistisk behandling. Dette er gjort for å beregne sivilstand fordelt på aldersgrupper, kjønn og etnisitet for den enkelte telling og område. I tillegg er dette også brukt for å beregne befolkningas størrelse og fordeling på alder og kjønn.

²⁴ Se bl.a. Murayama, 200:8 som viser økt mangfold i giftermålsalderens distribusjon i Japan uten at standardavviket økte. Hudson og King viser at gjennomsnittlig giftermålsalderen i noen engelske protoindustriområder var ganske uforandret, men distribusjonen endret i perioden 1680-1824 i retning av at den eldste og yngste tidelen av de viede ble yngre over tid, uten at dette nødvendigvis påvirket gjennomsnittsalderen i særlig grad

²⁵ Hudson og King, 2000: 718

²⁶ Murayama, 2001

²⁷ McQuillan, 1999

Testing av statistisk signifikans

Ved testing av endring og forskjeller i giftermålsalderens fordeling har jeg brukt en ikke-parametrisk test; Mann Whitney-test i SPSS. Testen er gjennomført ved at sampel med giftermålsaldre er overført fra databaser med vielseslister til SPSS. I hovedsak har jeg vurdert endringer og forskjeller som signifikant når muligheta for at disse er tilfeldig har vært mindre enn 5%, men likevel også opp til 10% når utvalgene har vært små. Det er et sampel av alle kjente giftermålsaldre innenfor utvalgene som er statistisk testet, og ikke sentralmålene som sådan.

Chi-kvadrattesten av forskjeller og endringer mellom utvalgsfordelinger er gjort i regnearkprogrammet Excel. Testen er brukt til å måle forskjeller i fordelinger, for eksempel forholdet mellom gifte og ugifte, mellom hjemmeboende og tjenere og mellom barn født i og utenfor ekteskap. Forskjeller og endringer er blitt vurdert som signifikant når muligheta for at de har vært tilfeldig har vært mindre enn 1%, men også opp til 5% mulighet for tilfeldighet er blitt vurdert som signifikant, da er graden av signifikans nevnt i tekst eller note.

2.2 Kilder

Folketellinger og kirkebøker er avhandlingas hovedkilder. I tillegg er også Friis-kartene en vesentlig kilde. Ut over dette har jeg gjennomgått et begrenset utvalg av kilder fra administrative arkiver på lokalt og sentralt nivå. Ei fullstendig liste over kilder finnes bak i avhandlinga. De mest sentrale kildene blir omtalt her med hensyn til grunnleggende problemstillinger rundt bruken av dem med hovedvekt på etnisitet og det som er spesielt for kilden innenfor mitt undersøkelsesområde. Mer spesifikke problemer tas opp i teksten der det er aktuelt.

2.2.1 Folketellinger

Etnisitet i folketellingene

De første manntall og folketellinger var i stor grad motivert av behovet for å ha et grunnlag for å innkreve skatt og skrive ut militære mannskaper, men dette var i mindre grad motivet for 1800-tallets tellinger som i stadig større grad innhentet opplysninger om sosioøkonomiske, medisinske og etniske forhold. Folketellinga i 1845 var den første som også innhentet opplysninger om etniske minoriteter. Registrering av landets minoriteter var ikke noe typisk norsk, tilsvarende skjedde i andre europeiske land, og spørsmålet om forholdet mellom språk

og nasjonalitet var emne for internasjonale statistiske fora.²⁸ Det ble sett som et sivilisatorisk spørsmål å kjenne befolkningas antall og utbredelse, og Tabellkontorets²⁹ leder fra 1866 til 1913, Anders Nicolai Kiær, mente at Norge med hensyn til dette befant seg i ”de civiliserede staters rekke”.³⁰ Kartlegginga av de etniske minoritetene må også ha vært sett som et nødvendig verktøy for å kunne gjennomføre og måle virkningene av den assimilasjonspolitikken som norske myndigheter satte i gang fra omkring midten av århundret. Den nøyaktige kartlegginga av minoritetene, som i hovedsak var bosatt i grenseområdene i Nord-Norge, var ikke minst også et sikkerhetspolitisk spørsmål.

At kartlegginga av minoriteter tok til fra 1845 var ikke tilfeldig. Dette falt i tid sammen med framveksten av ideen om nasjonalstaten, som i den tyske tradisjonen innebar en kulturelt homogen stat. Dette gjorde at spørsmålet om en minoritetspolitikk ble diskutert på 1830- og 1840-tallet, og resulterte i en assimilasjonspolitik overfor etniske minoriteter, der holdninga endret seg fra å være aksepterende overfor minoritetene til en fornorskningpolitikk. Denne politikken innebar at minoritetene nå ble omtalt som ”fremmede folkeslag” og ”fremmede raser”.³¹

Også taterne var en minoritet som ble debattert. I tilknytning til folketellinga i 1845 ble det også gjennomført såkalte ”fantetellinger”, dette ble gjentatt i 1855. Eilert Sundts første arbeid omhandlet også fantefolket, og var nettopp et resultat av at minoriteter ble opplevd som problematisk og opprørsk.³² For Sundt var forholdet mellom same, finn og tater uklart. Han viste også til at det på folkemunne het at fanter var av finnefolk, og hos Pontoppidan hadde han lest at fantene var levninger av landets samiske urbefolkning.

Til og med folketellinga i 1865 var det opp til lokale tellingsmyndigheter å etablere de etniske kategoriene som var nødvendige for å beskrive den aktuelle befolkninga. Fra 1875 ble de etniske kategoriene standardisert, og det var kategoriene ”lap” og ”kvæn (fin)”, forkortet til l og k, som ble brukt om henholdsvis samisk og kvensk befolkning. I den statistiske bearbeidinga av tellinga benyttet Kiær kategoriene ”lap” og ”fin”, dette gjorde han i overensstemmelse med Friis, og på tross av at han visste at det i Nord-Norge var vanlig å

²⁸ Lie og Roll-Hansen, 2001:136

²⁹ Som skiftet navn til Det statistiske kontor i 1868 og til Det Statistiske Centralbureau i 1876. Lie og Roll-Hansen, 2001:64

³⁰ Lie og Roll-Hansen, 2001:102

³¹ Niemi 2002: 27

³² Midbøe, 1973:13..

omtale disse gruppene som henholdsvis ”fin” og ”kvæn”, og også på tross av at han selv påpekte at ”lap” hadde ”... en vis nedsættende Bibetydning”, og at det derfor kanskje hadde vært riktigere å omtale gruppene som hhv samer og suomer.³³ I 1891- og 1900-tellinga ble kategoriene videreført som ”finsk, kvænsk”(nå forkortet til f). Den samiske befolkninga ble fortsatt omtalt som ”lap”, men nå ble det differensiert mellom fastboende og nomadisk.

Kiær redegjorde i ”Bidrag til en norsk befolkningsstatistikk” i 1882 for et kulturhierarkisk syn på de forskjellige folkegruppene gjennom ei rangering der nordmenn var øverst, deretter den blandete befolkninga, så finner og til slutt lapper. Han førte bevis for hierarkiet ved å vise hvordan gruppene forholdt seg til hverandre mht ekteskap, og trakk paralleller til Sundts giftermålsundersøkelser. De av høyerestående kultur opptrådte på giftermålsmarkedet som eiendomsklassen i Sundts undersøkelse, noe som Kiær mente bekreftet kulturhierarkiet.³⁴ Dette etniske hierarkiet var også innarbeidet i tidligere tellinger, og bestemte bla i hvilken rekkefølge befolkningsgruppene ble oppført ved folketellingene i 1855 og 1865.

I Norge ble det altså etablert objektive etniske kategorier til bruk i folketellingene, men nærmere kriterier for disse ble ikke utviklet. Lie konkluderer med at man må ha antatt at ”...tellerne visste hva en ”lapp” eller ”finn” var ut fra ytre kjennetegn når man traff på ham.”³⁵ I Sverige ble det derimot utarbeidet kriterier for samiskhet i begynnelsen av 1900-tallet, noe som medførte en konflikt mellom ønsket om å sette reindrift som et kriterium for samiskhet, og statistikernes ønske om et kriterium med utgangspunkt i raseegenskaper og herkomst som de mente var mer vitenskapelig.³⁶

Ved de norske tellingene ble i praksis etnisitet et spørsmål om herkomst, i alle fall fra 1875. Dette fokuset på genealogisk etnisitet bidro til at det lokalt i hovedsak var den etnisk blandete befolkninga som økte relativt, og i mindre grad den norske.³⁷ I motsetning til det som var målsettinga med assimilasjonspolitikken, ble altså minoritetene i liten grad kategorisert som norsk. Men i den trykte statistikken på nasjonalt nivå ble blandetkategorien endret til reine kategorier etter språkkriteriet fra 1891. Dette ga et bilde av befolkninga i siste del av 1800-

³³ Kiær, 1882:144, note 1

³⁴ Men han innrømmer likevel at det “...ikke med Sikkerhed tør paastaaes, at de i Finmarken bosatte Norske fra alle Sider betragtet er en Finnerne overlegen Race...” Kiær, 1882:147

³⁵ Lie og Roll-Hansen, 2001:140

³⁶ Lundmark, 2002:146f.

³⁷ Dette skjedde i Kvæningen, Antonsen, 1993, og også i Ytre Karlsøy

tallet og fram til 1910 som tydet på at assimileringspolitikken var vellykket.³⁸ I 1910 ble befolkninga i den statistiske utgaven fordelt på de etniske kategoriene kvener, lapper og ei gruppe som ble beskrevet som ”den øvrige, væsentlig norske befolkning”.

De enkelte tellingene

Jeg har brukt alle folketellingene som ble gjennomført i perioden avhandlinga dekker. I tillegg har jeg også brukt tellinga fra 1769. Fordi de tre områdene som danner grunnlaget for de demografiske analysene ikke var administrative enheter, har det ikke vært mulig å ta utgangspunkt i trykt statistikk av folketellingene for å beskrive området. Originaltellingene er derfor kildegrunnlaget for befolkningstall, sivilstand og etnisitet. 1801-tellinga, og tellingene for 1865, 1875 og 1900 har jeg hatt tilgang til tilrettelagt for databehandling. De øvrige har jeg selv dataregistrert utdrag av på gårdsnivå som accessbaser. 1891-tellinga har jeg registrert i sin helhet på individnivå for Indre Sørfjorden.

1769. Ved folketellinga i 1769, som er den første tellinga av hele befolkninga, ble ikke etnisitet systematisk registrert, men det finnes likevel etnisitetsopplysninger i denne tellinga fra noen områder. Eivind Torp mener dette er uttrykk for ”...at presten uvilkårlig kom til å presentere befolkninga slik som den framstod for ham”.³⁹ I Karlsøy m/Sørfjorden må det ha vært ført etnisitet i denne tellinga ettersom det finnes opplysninger om andelen samisk befolkning i den statistiske utgaven av tellinga. Denne tellinga har jeg ikke hatt tilgang til originalkilden for, men bare den statistiske utgaven av tellinga fra 1980 fordelt på Helgøy anneks og Karlsøy sogn. De tallene jeg har etablert på lavere nivå for dette året er basert på Bratreins beregninger, som igjen bygger på et mer sammensatt kildegrunnlag.

1801-tellinga for Karlsøy prestegjeld. Heller ikke ved tellinga i 1801 var etnisitet etterspurt eller ført systematisk. I bearbeidinga av tellinga heter det at etnisitet ble oppgitt som betegnelse på nomadiserende samer som det var vanskelig å hjemstavnbestemme.⁴⁰ Dette kan ha vært tilfelle for de to eneste familiene i Karlsøy som ble oppført som samiske i 1801. Begge hadde etnisitetsinformasjonen ”fieldfind” i *yrkesfeltet*, og begge familiene hadde rein. Torp har imidlertid vist at det også ble ført etnisitet i 1801 som ikke omhandlet nomader, han mener at når etnisitet ble ført i kolonnen ”hva enhver er i familien” og ikke i yrkeskolonnen,

³⁸ Lie mener dette var uttrykk for at man i Statistisk sentralbyrå ønsket å følge ei internasjonal linje der språkkriteriet ble lagt til grunn, Lie og Roll-Hansen, 2001: 147

³⁹ Torp, 1986:68

⁴⁰ Folketeljinga 1801. Ny bearbeiding, 1980.

er det uttrykk for at presten uvilkårlig har kommet til å reflektere ”...relevant lokal kategorisering av etnisk tilhørighet.”⁴¹ Men i Karlsøy var altså den eneste etnisitetskategoriseringa knyttet til yrke og reindrift. Sognepresten i Karlsøy har altså ikke opplevd etniske kategorier som relevant nok til at de var nødvendig for å beskrive den øvrige befolkninga.

1801-tellinga for Sørfjorden inneholder en del feil. Familien Peder Guttormsen og Lucie Nilsdatter som var bosatt i Stordalen i 1801 kan tjenes som et eksempel. Lucie het Hansdatter i kirkebokas dåpslister ved nesten alle barnedåpene, og jeg antar at dette var hennes riktige navn. Unntaket var ved en dåp der presten hadde skrevet henne som Erichsdatter.⁴² Heller ikke barna deres er innført i tellinga med riktige opplysninger. Ifølge tellinga hadde de en 13 år gammel sønn som het Hans, ifølge kirkeboka het han Anders. Dattera Karen, som var født i 1797, var ifølge 1801-tellinga hele 8 år, eldstedattera Marit på 15 år var derimot registrert med både riktig navn og alder. Tellingsansvarlig var sogneprest Kaurin som hadde vært i prestegjeldet siden det ble etablert, og skulle kjenne sine befolkninga si. Jeg vet ikke om han kunne samisk, og Bratrein sier ikke noe om det. Opplysningene til 1801-tellinga kunne innhentes via familieoverhodet, gjerne en kirkesøndag, noe som selvsagt kunne være en feilkilde. Men likevel ikke en feilkilde som skulle tilsa at navn skulle bli så feil som dette. 1801-tellinga er ellers kjent for å være unøyaktig på alder, men da særlig på voksen og eldre befolkning.

Jeg har hatt tilgang til 1801-tellinga som Access-base. Denne utgaven manglet informasjon om familieinndelinga. For å beregne husholdssammensetning i 1801 har jeg brukt utskrift av tellinga fra Historisk Institutt ved Universitetet i Bergen.⁴³ Den første perioden av avhandlingsarbeidet hadde jeg heller ikke tilgang til tellinga som database. Beregninger av giftermålsalder på bakgrunn av 1801-tellinga er derfor basert på Internett-utgaven av tellinga.

De numeriske tellingene 1815, 1825, 1835, 1845 og 1855 ble gradvis mer omfattende i løpet av perioden, og bidrar med økende detaljopplysninger om områdene. Jeg har etablert databaser for et utvalg av opplysningene i tellingene, i hovedtrekk er det sivilstand og etnisitet i tillegg til befolkningssammensetningen som er registrert.

⁴¹ Torp, 1986:68

⁴² Det var riktignok ei Luci Erichsd. i prestegjeldet, men hun var 65 år ved tellinga i 1801, og kunne ikke være mor til barnet som var født 1797.

⁴³ Folketeljing 1801 Carlsøe, 1992

1815-tellinga har opplysninger om befolkninga bare på sognenivå, dvs sognene Helgøy og Karlsøy som også omfattet hele Sørfjorden.⁴⁴ Det er derfor ikke mulig å etablere egne befolkningstall for Sørfjorden eller deler av Sørfjorden ved hjelp av tellinga. Tellinga har opplysninger om antall kvinner og menn i ekteskap fordelt på aldersgrupper, først 8-årsgrupper, fra 16 år fordelt på 16-årsgrupper. Det hadde vært mulig å legge Helgøy sogn til grunn for å beregne antall i ekteskap i aldersgrupper, og la det representere sivilstandsstatusen for Ytre Karlsøy. Men de store aldersgruppene, og manglende mulighet til komparasjon med Sørfjorden, gjør at dette ble utelatt. Tellinga har ingen opplysninger om etnisk tilhørighet.

1825-tellinga Karlsøy prestegjeld har folketallsopplysninger på gårdsnivå fordelt på kjønn og aldersgrupper. Tellinga har også opplysninger om antall *i ekteskap* fordelt på kjønn. Dette gjør det mulig å etablere innbyggertall for det enkelte område. Og gjør det også mulig å beregne sivilstandsstatus som antall i ekteskap pr. voksen befolkning og kjønn. Tellinga har ingen etnisitetsopplysninger.

1835-tellinga for Karlsøy prestegjeld har i tillegg til opplysningene i 1825-tellinga også opplysninger om antall i enkestand. Dette gjør det mulig å også etablere tall for gifte og før-gifte pr. voksen befolkning. Men det var ikke satt av plass i tellingsskjemaet for sivilstandsopplysningene, dette kan ha medført at opplysningene var mangelfulle.⁴⁵ Tellinga har opplysninger om etnisitet for noen gårder i Sørfjorden, i all hovedsak ved at det er anført ”norman” på noen gårder i det området jeg har definert som Restsørfjorden. På Bensnes, som antakelig alt nå var norskdominert, er imidlertid fire hushold beskrevet som ”finner” . Ifølge instruksjonen var presten tellingsansvarlig, antakelig sogneprest Jønsberg.⁴⁶ Han var opptatt av Sørfjorden, og av å gi Sørfjorden et bedre geistlig tilbud, både ved at han brukte samisk i gudstjenester, og ved å arbeide for at Sørfjorden skulle løsriveres fra Karlsøy.⁴⁷ Kommentarene om etnisitet i tellingene må kunne sees som uttrykk for et lokalt fokus på etniske grenser.

1845-tellinga for Karlsøy prestegjeld er første tellinga der befolkninga i sin helhet ble registrert med etnisk tilhørighet. Etnisitet ble ført delvis i merknadsfeltet, dels i en egen kolonne telleren etablerte i skjemaet. I hovedtrekk ble etnisitet ført på gårdsnivå. Skolelærer

⁴⁴ Afskrift av folketællingslister for Carlsøe Aaret 1815. Riksarkivet. Mikrofilm.

⁴⁵ Opplysning om sivilstand ble ført i kolonnen for ”sivile og militære embetsmenn og pensjonister”

⁴⁶ Ifølge tellingsinstruksjonen skulle tellinga gjennomføres av sognepresten ved hjelp av kapellaner, lensmenn, skoleholdere og ”medhjelperne”. Folketellinga, 1835

⁴⁷ Bratrein, 1990:433

Adam Knudsen hadde ansvar for tellinga i Ullsfjorden og Sørfjorden. Han kunne antakelig noe samisk, han skal ha fått samiskundervisning av sognepresten for å undervise samiske barn i Sørfjorden.⁴⁸ Dessuten deltok også Elias Klingenberg, Søren Leming, kirkesanger Selqvist som var svensk, men snakket norsk og behersket samisk og kvensk og sogneprest Julius Knudsen.⁴⁹ Presten kunne samisk og argumenterte for at dette var en nødvendig kvalifikasjon for å kunne virke som prest i Karlsøy.⁵⁰

Etnisitetsopplysningene ble ført mindre systematisk i Ytre Karlsøy enn i Sørfjorden. I Karlsøy sogn ble etnisitet registrert i kolonner som telleren laget selv i merknadsfeltet. I Helgøy var etnisitetsopplysningene ført i samme kolonner som antallet pr kjønn og aldersgruppe var ført, og der det også delvis var opplysninger om sivilstand. Dette systemet framstår kaotisk, men ser likevel ut til å ha vært gjennomført forholdsvis systematisk, og var gjennomførbart fordi det var få opplysninger om etnisk tilhørighet i Helgøy. Metoden gjør at tellinga gir opplysninger om alder og kjønn fordelt på etniske grupper, men ikke sivilstand. Etnisitet i Helgøy ble ført bare på individnivå uten noen videre summering av listene. Den etniske sammensetninga for Ytre Karlsøy er derfor beregnet som differensen mellom den statistiske utgaven av tellinga på prestegjeldsnivå og originaltellinga for Sørfjorden.

Heller ikke 1845-tellinga hadde kolonne for sivilstandsopplysninger. Antallet gifte og enker er derfor ført i samme kolonne som også totaltall for antall menn og kvinner i aldersgruppa ble ført, noe som gir et uoversiktelig resultat. I Sørfjorden er slike opplysninger ført tilsynelatende fullstendig. For Ytre Karlsøy er sivilstandsopplysninger i hovedsak ikke mulig å knytte til aldersgruppe og kjønn. Unntatt er kretsen som omfatter Reinøya med Karlsøya, og som dermed representerer sivilstandsstatusen for Ytre Karlsøy i 1845.

1855-tellinga for Karlsøy. Etter Knudsens tid ble det også stilt krav om at prestene skulle kunne samisk, og det kunne presten Andreas Lasson som ledet folketellinga i 1855.⁵¹ Tellinga er ordnet etter etnisitet, med egne lister over norsk, kvensk og finsk befolkning. I tillegg ble det ført etnisitetsmerknader for enkeltpersoner med avvikende etnisitet i forhold til det

⁴⁸ Bratrein, 1990: 440. Knudsen giftet seg i 1848 med jomfru Inger Marie Hersleb Lund fra Hitteren, datter av overtoldbetjent Lund. Bruken av begrepet jomfru i stedet for pige i kirkeboka tyder på en viss sosial rang. Karlsøy kirkebok. Vielseslistene. Gårdbruker Elias Klingenberg var en av forloverne. Både Lemming og Klingenberg er av Bratrein omtalt som "mindre overklasseslekter". Bratrein, 1989: 434

⁴⁹ Bratrein, 1992:210. I Helgøy var det i tillegg en person som jeg ikke har vært i stand til å verifisere ved navn.

⁵⁰ Bratrein, 1990:441

⁵¹ Bratrein, 1990:442

husholdet de tilhørte. Til slutt ble befolkninga summert i de enkelte etniske grupper, og med fratrekk for de enkeltpersoner som tilhørte andre etniske grupperinger enn de listene der de var ført først, og tillegg for enkeltpersoner som var ført under en av de andre listene. Metoden gjorde avslutninga og summeringa av tellingsarbeidet vanskelig, og det finnes mange overstrykingar i teksten. Men sognepresten mente at en føringsmåte der personene ikke ble registrert sammen med det husholdet de tilhørte, men i stedet i lister sammen med andre av samme etnisitet, ville føre til "forviklinger". I kommentarfeltet har telleren også i flere tilfeller påpekt at personer med samisk etnisitet var "fornorsket" eller "aldeles fornorskede", noe som kan oppfattes som at telleren mente det var nødvendig å moderere den samiske tilhørigheta. Men det finnes også noen som ble registrert som blandet, som antakelig var uttrykk for sammensatt genealogisk etnisitet. I Sørfjorden framstod husholdene mer etnisk enhetlig enn i Ytre Karlsøy, sannsynligvis fordi området faktisk var mer etnisk segregert.

Dette er den eneste tellinga i prestegjeldet på 1800-tallet som tar i bruk kategorien "fornorsket" i tilknytning til samiskkategori. Grunnen til at dette ikke ble brukt seinere skyldtes nok delvis at det fra 1865-tellinga ble innhentet opplysninger om språk, som gjorde det mulig å synliggjøre språklig fornorskning. Seinere ble kategoriene standardisert.

Det har vært lite fokus på etnisitetsregistreringene i folketellingene for 1845 og 1855. Måten de ble ført på gjør det sannsynlig at det etniske helhetsinntrykket av et hushold eller en gård dominerte over genealogiske vurderinger av enkeltpersoner ved disse tellingene, og at disse tellingene avspeiler den etniske tilhørigheta slik telleren oppfattet den for huset eller gården.

Sivilstandsinformasjon er kun ført som statistiske sammendrag for enheter som omfatter større områder enn mine underutvalg. For 1855 mangler jeg derfor opplysninger om sivilstand fordelt på alder, kjønn og område.

1865-tellinga for Karlsøy prestegjeld. Folketellinga i 1865 skulle ifølge instruksene "... som ved Tællingen i 1855 ...udføres av Lensmændene ved Hjælp av Skoleholderne...", og styres av sognepresten.⁵² Videre het det at i områder der befolkninga

"... foruden af Norske ogsaa bestaar af Kvæner, Finner eller Lapper, anføres... hvert af disse Folkeslag for sig saaledes, at i ethvert Sogn, hvor Befolkningen er blandet med disse Folkestammer, først den af

⁵² Folketellinga 1865 . Bilag No.1.

Norske bestaaende Befolkning bliver anført ... derpaa den af Kvæner for sig og den af Finner eller Lapper for sig...”.⁵³

Metoden ble ikke ble fulgt i Karlsøy i 1865. I stedet ble befolkninga oppført løpende, og etnisitet ført i merknadsfelt for hver enkelt person innenfor husholdet, slik det ble gjort i de seinere tellingene på 1800-tallet. Dette gjør at etnisitet antakelig i større grad ble ført på individnivå i Karlsøy enn i de tilfeller der instruksjonen ble fulgt. Dette kan ha ført til at det var mulig å ta hensyn til den enkeltes individuelle etniske herkomst, slik at tellinga ble mindre sammenlignbar med Friis sine etnografiske kart der hele familier ble registrert samlet, og kanskje mer lik de seinere tellingene som blir antatt å ha vært genealogiske.

At det var etnisk *herkomst* som skulle registreres ved denne tellinga kommer fram bare indirekte, ved at det påpekes at ”...Individer af blandet Herkomst...” skulle registreres med den aktuelle blanding. Vektlegginga av herkomst ble tydeligere ved neste telling. 1865-tellinga er også den første som åpnet for at blandet etnisitet kunne forekomme, men dette var likevel som et unntak, og instruksjonen sier ikke om disse blandete skulle føres i egne lister.

Det ser ut til at lensmannen gjennomførte hele tellingsarbeidet i 1865. Han har underskrevet alle tellingslister, og håndskrifta i listene tyder på at det er én person som har ført alle lister. Denne lensmannen, Johan Michael Mikkelsen, var oppført som ”fin” i folketellinga. Mikkelsen var født i Nord-Lenangen, han var seminarist og gift med jordmor Ingeborg Mikkelsen som var norsk, men han hadde samiske tjenestefolk. Hos Bratrein blir han nevnt sammen med en del andre samer som ”hadde oppnådd sosial og økonomisk framgang, [og] nytte stor anseelse i det norske samfunn.”⁵⁴ I tellinga het det at han ”taler norsk”, men samene på Lenangslandet var i hovedsak samiskspråklig hele århundret, og det er sannsynlig at han også kunne samisk.⁵⁵ Stor overensstemmelse mellom kirkebøkene og denne folketellinga for Sørfjorden med hensyn til navneformer og alder, i motsetning til tilsvarende for 1875-telling, kan være resultat av tellerens språkkunnskaper og lokale og etniske bakgrunn.

⁵³ Folketellinga 1865, NOS C no 1. Bilag no 2

⁵⁴ Bratrein, 1990:434 og 452 og 1992:81. I 1875 var han enkemann og huseier i Bakkegaden i Tromsø med 21 leieboere. Av de to spedbarna han hadde i 1865 var den ene fostersønn i Torsvåg i Helgøy, antakelig hos sin fars bror som i 1875 hadde etnisitetsmerkelappen II. Datteren var pleiedatter hos en familie i Tromsø der husfaren var finsk (Folketellinga 1865 for Karlsøy, RHD trykt utgave: s 51 og folketellinga 1875 for Karlsøy, krets 2liste21a og Tromsø, krets 2liste38).

⁵⁵ I 1865 var det bare ferdigheter i norsk språk som skulle føres i folketellinga.

Den første utgaven av 1865-tellinga som jeg fikk tilgang til fra RHD (Registreringsentralen for historiske data) viste seg å ha feil i etnisitetsregistreringa. Ved å sammenholde databasen med originaltellinga fant jeg at en betydelig del av etnisitetsinformasjonen manglet i Sørfjorden. Grunnen til at dette var blitt feil var at etnisitet i originalen var ført på individnivå i merknadsfeltet, og i stor grad med klammer som omfattet flere personer, ofte hele hushold. I den første utgaven jeg fikk fra RHD var opplysningene falt bort for en betydelig del av den befolkninga som i originaltellinga var ført som samisk, og de ble dermed oppfatta som norsk. Denne første kilden er det som ligger til grunn for blant annet Astri Andresens etniske beskrivelse av Sørfjorden i Tromsø-historia. Hun drøfter også hvorfor den samiske delen av befolkninga var så liten i 1865, og så mye større igjen i 1875, og konkluderer med at det måtte skyldes underregistrering av samisk etnisitet i 1865.⁵⁶ etter at feilen ble oppdaget registrerte RHD 1865-tellinga på ny med hensyn til etnisitet. Denne ligger til grunn for mine beregninger, som altså derfor avviker fra blant andre Andresens.

1875 –tellinga. Folketellinga for Karlsøy herred tilsvarer Ytre Karlsøy. Sørfjorden inngår i folketellinga for Lyngen herred. Fra 1875-tellinga var etnisitetskategoriene standardisert, og etnisk tilhørighet skulle oppgis som ”Faderens og Moderens Nationalitet”.⁵⁷ For ”...Kvæner og Lapper og for Personer av blandet Nationalitet” skulle også ”Sprog de Sædvanlig tale” oppgis der disse forekom ”mere samlet”.

Tellinga i 1875 skulle bestyres av lensmann i ”forening med” sognepresten, og gjennomføres fortrinnsvis ved hjelp av skolelærere.⁵⁸ I Karlsøy ble tellinga bestyrt av lensmannen. Han var født i Borgund, kunne neppe samisk, og gjennomførte det praktiske tellingsarbeidet i krets 1 som omfattet hele fastlandskretsen der den samiske befolkninga i hovedtrekk var samiskspråklig.⁵⁹ Den andre telleren i Karlsøy var en norsk etnisk og neppe samiskkyndig ”lapopsynsbetjent”, født i Tromsø. I Helgøy var i alle fall en av de to tellerne samiskspråklig.⁶⁰

⁵⁶ Andresen, 1994: 341

⁵⁷ I folketellinga for 1875 ble befolkningas etnisitet oppgitt ved kombinasjoner av foreldrenes etnisitet, der farens etnisitet ble nevnt først. En person med norsk far og samisk mor fikk f.eks. etnisitetsangivelsen nl. Følgende kategorier ble brukt (forkortelse i parentes): Norsk(n), Kvæn/Fin (k), Lap(l), Blandet(b).

⁵⁸ Bidrag til en norsk Befolkningsstatistikk, 1882. Bilag nr 15 og 16

⁵⁹ Borgund er antakelig Borgund i Møre og Romsdal

⁶⁰ Tellerne i Helgøy var skolelærer Guttorm G. Raste, han var samiskspråklig, dessuten også sønn av kirkesanger Selqvist som hadde deltatt i 1845-tellinga.

1875-tellinga for Sørfjorden har både mangler og feil ut over det som er vanlig. Det manglet opplysninger om sivilstand for en betydelig del av befolkninga. Hvordan dette er handtert er nærmere omtalt i kapittel 5 Tellinga er også unøyaktig med hensyn til navneformer og fødselsår. Jeg har ikke kartlagt feilene systematisk, men er blitt oppmerksom på dem når jeg har koblet tellinga med andre kilder, i hovedsak med 1865-tellinga og kirkeboka. Mens 1865-tellinga ser ut til i stor grad å være i overensstemmelse med kirkeboka, er det ofte svært avvikene opplysninger i 1875-tellinga. Et eksempel er Nils Pedersen (1875:krets 6/liste 100/person 3) født i 1855. I kirkebokas dåpsliste het samme person Nikolai Erik og var født i 1842, i vielseslista het han også Nikolai Erik, og i folketellinga for 1865 het han Nicolai Erik og var 23 år (altså født enten i 1842 eller 1843). Et annet eksempel er Peder Pedersen, ifølge 1875-tellinga (krets 6/ liste 100/ person 1) var han født i 1820, ifølge dåpslista var han født i 1826, og ved folketellinga for 1865, som var gjennomført i januar 1866, var han 38 år, og skulle altså være født i 1828 eller -29. Det finnes flere lignende eksempler, og det ser ut til at det var mer regel enn unntak at tellinga for Sørfjorden avvek fra de øvrige kildene. Dette er basert på den dataregistrerte utgaven av tellinga, og er ikke systematisk kontrollert mot originalen.

I Sørfjorden var det skolelærer og kirkesanger Ole Jonssen som utførte det praktiske tellingsarbeidet. Han hadde vært ansatt som lærer fra 1861, i 1865 bodde han på Jægervatn, og i 1875 på Kirkeberget ved Sjursnes. Han var født i Sør-Trøndelag, men jeg har antatt at han kunne noe samisk.⁶¹ Omfattende feil i tellingsmaterialet kan være uttrykk for språkproblemer.

1891-tellinga for Karlsøy, Helgøy og Lyngen herreder. I 1891 ble tellingsarbeidet for Ytre Karlsøy, som nå totalt omfattet ca 2.700 innbyggere, fordelt på ni kretser og like mange tellere. Hele Sørfjorden, med totalt 1000 innbyggere var en tellingskrets, og med en teller som ansvarlig for hele kretsen. Dette var Ole J. Botholfsen, han var fra Steigen og lærer i Ytre skoledistrikt i Sørfjorden. I 1872 hadde sognepresten skrevet om ham at han manglet tilstrekkelige kunnskaper i samisk. I 1887 hadde han søkt finnefondet om lønnsmidler uten hell. Men avslaget kunne være mer begrunnet med at Ytre skoledistrikt ikke lenger ble

⁶¹ Larsen, 1976: 213 I forbindelse med bispevisitasen i 1872 ble det påpekt at en av lærerne manglet samisk kunnskaper, dette var ikke påpekt mht Jonssen, og jeg antar derfor at han kunne samisk. Ifølge RHD's utgave av folketellinga i 1875 var han født i Børseskoga, jeg antar dette er Børseskogn i Børsen eller Børse prestegjeld i Sør-Trøndelag

oppfattet som overgangsdistrikt, enn med lærerens manglende samiskkunnskaper (se kap 3 om fornorskningspolitikken).

Tellinga er den eneste nominative tellinga fra perioden som ikke er tilrettelagt for databehandling. For Ytre Karlsøy har jeg basert meg på tellingene i form av trykt statistikk og originaltellingas hovedlister for Karlsøy og Helgøy. Det samme er tilfelle for Restsørfjorden. Det finnes ikke opplysninger om sivilstand fordelt på kjønn og aldersgrupper på herredsnivå i den statistiske utgaven av tellinga, og originaltellingas hovedlister har heller ikke slike opplysninger. Befolkninga er derfor ikke beskrevet med sivilstand for 1891. For Indre Sørfjorden har jeg selv dataregistrert tellinga på individnivå, for dette utvalget har jeg dermed tilgang til omfattende opplysninger for 1891. Grunnen til at jeg har registrert dette minste utvalget er at det både var forskningsøkonomisk overkommelig, og at området erfarte store demografiske endringer de siste tiårene av 1800-tallet.

1900-tellinga for Karlsøy, Helgøy og Lyngen herreder. Tellingene for Helgøy og Karlsøy omfatter til sammen Ytre Karlsøy. Sørfjorden inngår i Lyngen. Også ved tellingene i 1891 og 1900 ble begrepet ”nationalitet” brukt, og som i 1875 var det faste etniske kategorier som skulle benyttes. Deriblant var også kategorien ”blandet nationalitet”, men ved den sentrale behandlinga av folketellingene ble kategorien ”blandet” endret til rene kategorier ut fra språkopplysningene.⁶²

I 1900 skulle tellerne rekrutteres fra lærere og ”andre skikkede personer”, der et av flere utvalgskriterier var ”...Kjendskab til de lokale forhold...”.⁶³ Det var 10 forskjellige tellere i herredene Karlsøy og Helgøy, og tre i Sørfjorden.⁶⁴ De fleste av dem var lærere, av de totalt 13 tellerne var ni født utenfor herredet og ingen av dem bodde i samiskspråklige hushold.⁶⁵ Tellingsstyret, som bestod av sognepresten, lensmannen og ordføreren hadde det overordnede

⁶² I 1900 hadde folketellingsskjemaet i områder med samisk og kvensk befolkning en rubrikk for ”Nationalitet” med alternativene Norsk(n), Lappisk, fastboende (lf), Lappisk, nomadiserende (Ln), Finsk, Kvænsk (F), Blandet (B). Kilder: Bidrag til en norsk befolkningsstatistikk (1882) og Folketællingen i Kongeriget Norge 3.december 1900. Hovedoversigt. (1906)

⁶³ NOS C.No.1. Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik, 1882

⁶⁴ Folketellinga 1900. Hovedlister fra Lyngen, Helgøy og Karlsøy. Hoved- og kretslistor. SaTø pakke 1009

⁶⁵ Blant tellerne var lærere født i Steigen, Stranden i Romsdalen, Nesna, Vang i Valdres, en fra Tranøy og to fra Ibestad i Troms, ingen av disse bodde i området 25 år tidligere, ved 1875-tellinga. Det var særlig i Karlsøy herred at tellingskorpset bestod av unge lærere fra andre landsdeler.

ansvaret for tellinga, og skulle ifølge instruksen revidere alle skjemaer. Også tellingsstyrene var født utenfor herredene, og ingen av dem bodde i hushold med samisk språk.⁶⁶

Det vanlige ser ut til å ha vært at tellerne var bosatt i den kretsen de hadde ansvar for. Unntak for dette var telleren i krets 12 i Lyngen som omfattet det samiskdominerte området fra Sørstrømmen til Stordalen i Indre Sørfjorden. Han var bosatt på Bensnes, altså utenfor kretsen, han var norsk og det er ingen opplysninger om at han behersket samisk.⁶⁷ Kretsen framstår i tellinga som enhetlig samisk og samiskspråklig. Eneste unntak var en norsk ektemann og husfar som også hadde bodd i området i 1891. I 1891 hadde det vært fem norske og to av blandet etnisitet i området. Med unntaket av nevnte ektemann var de øvrige norske ikke lenger bosatt i dette området i 1900. En av dem bodde på Bensnes, og var nå etnisk blandet.⁶⁸ De to som i 1891 hadde vært etnisk blandet, far og sønn, var i 1900 samisk.⁶⁹ Dette kan være uttrykk for at telleren i et utenfra perspektiv har oppfattet området som homogent samisk, slik også Indre Skolekrets i Sørfjorden ble oppfattet på dette tidspunktet. I tilfelle er det uttrykk for at tellerens oppfatning av et område kan ha påvirket den etniske kategoriseringa.

Det er avvik i etnisitetsopplysninger mellom den dataregistrerte utgaven og originaltellinga. I tillegg til at databasen i all hovedsak manglet opplysninger om norsk etnisitet, også i de tilfeller norsk etnisitet var ført i originalen, manglet den også store deler av originaltellingas opplysning om språk. I hovedsak er det opplysninger om norsk språk som mangler. I 1900-tellinga for Karlsøy er det dessuten en del endringer som jeg antar var gjort lokalt, og som heller ikke framgår av den dataregistrerte utgaven.⁷⁰ Dette viser at de dataregistrerte utgavene av 1900-tellinga ikke har lagt stor vekt på etnisitetsopplysningene,

⁶⁶ I Karlsøy bestod tellingsstyret av Alfred Eriksen og Erik Hoel. Eriksen var ordfører i Karlsøy og sogneprest i Karlsøy prestegjeld som omfattet Helgøy og Karlsøy herreder, han var født i Kristiania og hadde vært i prestegjeldet siden 1891. Hoel var lensmann i Helgøy og Karlsøy og født i Tranøy i Troms. I Helgøy bestod tellingsstyret av disse to i tillegg til ordfører Chr. Figenschou. Tellingsstyret i Lyngen bestod av ordfører og skolelærer Aleksander Eriksen, ifølge folketellinga født i Vegø, (=Vega i Nordland?), lensmann Rivertz født på Hemnæs på Helgeland og sogneprest Koren fra Bremanger. Med unntak av en samisktalende budeie i lensmannens hushold var det ingen av disse som bodde i hushold der det ble snakket samisk.

⁶⁷ Telleren var Rudolf K. Bræk, han var registrert som norsk ved tellinga i 1875, faren var født i "Lom eller Skiager", også i 1900 var han oppført med norsk etnisitet i et norskspråklig hjem, men kona var blandet norsk og samisk. Folketellinga Lyngen, 1875 krets 6/ liste 17 og 1900 krets 10/liste 19.

⁶⁸ Tellinga for Lyngen 1891 krets 6/ liste 81/ nr 4 og 1900 krets 10/liste 22 /nr 5

⁶⁹ Folketellinga for Lyngen herred 1891:krets 6/ liste 75/ nr 6 og 8 og 1900: krets 12/ liste 19/ nr. 6 og 8.

⁷⁰ I originaltellinga er det også foretatt endringer som jeg antar er utført av tellingsstyret disse er gjort med en penn som var forskjellig både fra tellerens og den som er benyttet ved den statistiske bearbeidinga av tellinga.

Utelatte opplysninger om etnisitet og språk i folketellingene

I de første tellingene som etterspurte etnisitet var kategorien norsk lite brukt. Ved tellinga i 1845 forekom det ikke i det hele. Fordi manglende opplysninger om norsk etnisitet var gjennomført, har jeg regnet med at den resterende befolkninga ble oppfattet som norsk. I 1855 ble befolkninga derimot registrert i lister etter etnisk tilhørighet, og da var det også lister for norske. Men ved tellinga i 1865 manglet opplysninger om norsk etnisitet praktisk talt helt. Dette var også i tråd med tellingsinstruksen som etterspurte en oversikt over ”kvæner” og ”Finner eller Lapper”. Den eneste kommentaren om norsk etnisitet ved denne tellinga gjelder fire personer i Nord-Lenangen som var ført som ”nordmand”, husholdet var i et område som ellers var dominert av samisk befolkning. Men i hovedlistene er det foretatt summeringer av hele befolkninga i kategoriene norsk, lappisk, kven og blandet som viser at telleren har ment at manglende etnisitetsopplysning skal oppfattes som norsk. Språkkommentaren i 1865 omfattet som vi husker bare opplysninger om vedkommende forstod norsk, og skulle føres bare for andre etniske grupper enn den norske. Det mangler imidlertid språkkommentarer også for noen av blandet etnisitet. Alle disse var også dels norsk etnisk, dette gjelder 28 personer og utelatelsen kan skyldes en forglømmelse, men også at telleren mente språkopplysning var overflødig.

1875-tellinga var den første som etterspurte også norsk etnisitet, og instruksen oppga kategorier også for norsk. Tellingene i Karlsøy og Sørfjorden hadde også en praktisk talt fullstendig etnisk beskrivelse av befolkninga. Instruksen ba om at slike opplysninger ble innhentet der befolkninga ”foruden af Norske for en væsentlig Del...” bestod av kvener og samer. Den fullstendige registreringa av etnisitet tyder altså på at også Ytre Karlsøy ble oppfatta som fleretnisk, med ”væsentlig” innslag av etniske minoriteter, på dette tidspunktet. Derimot manglet det lokalt opplysninger om språk. Dette skyldtes sannsynligvis dels at tellingsskjemaet manglet plass for språkinformasjonen, og dels at tellingsinstruksen etterspurte språk bare der de etniske minoritetene ”bodde samlet”. Manglende opplysninger i om etnisitet og språk i tidligere kilder har vi sett indikerte norsk, men dette kan ikke ha vært tilfelle for manglende språkopplysninger i 1875-tellinga. Det manglet språkopplysninger for nesten halvdelen av den reint samiske gruppa i Ytre Karlsøy, mens omkring halvdelen av gruppa ble ført med samisk språk, noen få med norsk og finsk språk. Også omkring halvdelen av den samiske gruppa i Sørfjorden manglet språkopplysninger, mens den andre halvdelen i hovedsak er ført med norsk og samisk språk. Hvis utelatelsen av språkopplysningene her er meningsbærende, og ikke reint tilfeldig, mener jeg utelatt språkopplysninger for den samiske

gruppa i Ytre Karlsøy indikerer at de var norskspråklig, men at de var samiskspråklig i Sørfjorden. Dette er den eneste fortolkninga som er forenlig med Friis sin undersøkelse fra 1860 og folketellinga fra 1900. Dersom dette var tilfelle var det mer det telleren har sett på som en selvfølge som ble utelatt, enn at det var det norske, og dermed det ”normale” som ble utelatt fra tellingene lokalt.

Også ved 1900-tellinga var etnisitet ført helt konsekvent i Sørfjorden, også norsk etnisitet. Det samme var i stor grad tilfelle i andre tellingskretser i Lyngen herred. I Ytre Karlsøy varierte derimot praksisen, i Karlsøy herred var norsk etnisitet i hovedsak ført bare der nordmenn inngikk i etnisk blandete hushold, mens det praktisk talt ikke forekom rent norsk etniske hushold med opplysninger om etnisitet. En stor del av husholdene mangler derfor etnisitetsopplysninger. I Helgøy ble derimot etnisitet ført mer konsekvent, også norsk. Unntaket er krets 4 der det også finnes en hel del lister helt uten etnisitetsopplysninger.⁷¹ Jeg antar at måten etnisitet ble ført på ved tellinga i 1900 gir uttrykk for kategoriens relevans lokalt, og at der det mangler har telleren sett befolkninga som homogent norsk.

I ”Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge” viser Einar Lie at et generelt trekk ved statistikk i nasjonsbyggingas konstruksjon av nasjonale fellesskap var at den var vel så mye innrettet på å definere noen ut, som å definere noen inn.⁷² Det unormale ble definert blant annet gjennom sinnssykdom, uførhet og etnisitet, i praksis ble det etablert et knippe av utkategorier som blant annet ble presentert samlet i egne statistiske publikasjoner.⁷³ Ved at det var nordmenn som definerte minoriteter, og dermed det fremmede, framkom det som burde konstituere det norske.⁷⁴ Lokalt ser derimot kategoriene ut til å ha blitt utsatt for ei praktisk tilpasning i forhold til sentrale pålegg. Hvis manglende språkopplysninger for den samiske befolkninga i Sørfjorden i 1875 er uttrykk for at telleren mente det var en selvfølge at de var *samiskspråklig*, var utelatelsen av opplysninger om etnisitet lokalt mer et praktisk spørsmål, enn et spørsmål om å sette merkelapper bare på de som var annerledes. Kategorien ”norsk” var i stor grad utelatt i 1700-talls kildene fra Helgøy som Per Mathisen baserte sine undersøkelser på, mens kategorien ”fin” fortsatt var synlig, men etter hvert som den mistet

⁷¹ krets 4 var den vestligste kretsen med bl.a. Rebbenesøya, Grøtøya og Nordkvaløya

⁷² Lie og Roll-Hansen, 2001:108, bl.a. basert på Benedict Andersons ”Forestilte fellesskap”

⁷³ Lie og Roll-Hansen, 2001: 107 og 123. I 1900 ble de presentert i heftet ”Folkemængde etter nationalitet, fødested, trosbekjennelse, blinde, døvstumme og sindssyke”, i 1910 i ”Finner og lapper. Hjemvendte norsk-amerikanere. Dissentere. Blinde, døve og sindssyke”

⁷⁴ Lie og Roll-Hansen, 2002:820

sin praktiske betydning for lokale myndigheter ble også den borte fra kildene.⁷⁵ I kirkebøkene forekom det nesten ikke etniske kategorier før etter 1871, og da bare i Sørfjorden, og som resultat av pålegg fra sentralt hold. Dette tyder på at det ikke var et lokalt behov for å sette etniske merkelapper på den befolkninga som var annerledes. Kanskje likevel med unntak av kategorien ”lap” eller ”fjellfinn” som forekom sporadisk i kirkeboka i hele perioden.

Folketellingene som kilder til etnisitet

Det foregikk ei demokratisering og sekularisering av tellingsarbeidet i løpet av 1800-tallet ved at andre grupper i tillegg til presten fikk ansvaret for gjennomføringa av tellingene, og ved at befolkninga selv ble involvert i selve tellingsarbeidet. Ved tellinga i 1900 ble det derimot åpnet for at det også på landet kunne overlates til innbyggerne å fylle ut tellingsskjemaene. Tellingsskjemaene tyder ikke på at dette ble praktisert i Karlsøy og Lyngen.

Tellernes lokalkunnskaper i fleretniske områder kan ha vært avgjørende for den etniske klassifiseringa, særlig fordi det ikke var utviklet kriterier for de etniske kategoriene. Der det var samsvar mellom etnisitet og språk kan likevel ikke omfattende lokalkunnskaper ha vært nødvendig for å registrere befolkninga i tråd med lokalsamfunnets oppfatning. Men i siste del av 1800-tallet, da det ble fokusert på genealogisk etnisitet samtidig som fornorskninga mange steder hadde gjort samene norskspråklig, var etnisk kategorisering basert på kunnskap om etnisk herkomst. I hele den perioden det ble registrert etnisitet i folketellingene var den gruppa som skulle *lede* og eventuelt revidere tellingsarbeidet, dominert av folk som kom fra andre deler av landet. Ved tellinga i 1900 var også de fleste *tellerne* utenbygds fra. Tellingsarbeidet var dominert av norsk etniske, og det ser ut til at tellekorpsset behersket samisk i mindre grad i siste del av århundret enn tidligere.⁷⁶

Jeg har funnet omfattende feil i både i 1801-tellinga og særlig i tellinga for 1875 for Sørfjorden, uten at jeg har kontrollert noen av dem systematisk mot andre kilder. Jeg antar at dette kan være uttrykk for at kilder som ble innhentet gjennom kommunikasjon mellom en ikkesamisk kildeskaper og samiskspråklig befolkning kan være mer belastet med feil enn andre kilder. En historisk demografisk analyse av et samiskspråklig område bør derfor

⁷⁵ Mathiesen, 1978:74 og 80

⁷⁶ Ved de to tellingene omkring midten av århundret behersket sogneprestene samisk. Telleren i 1865 var ganske sikkert samiskkyndig. Ved tellinga i 1900 behersket telleren i Helgøy, Guttorm Raste, samisk, men dette var nå praktisk talt et reint norskspråklig område.

kanskje innebære at kildegrunnlaget først kvalitetssikres gjennom ei kobling av flere kilder. Jeg har ikke gjort dette fordi det ikke ville vært mulig innenfor tidsrammene. Jeg har også gått ut fra at det ikke er grunn til å anta at feilene i kildene skulle ha en tendens i noen spesiell retning.

Manglende språk- og lokalkunnskaper hos de tellingsansvarlige, sammen med mangelen på klare kriterier for etnisk tilhørighet, kunne ha gjort at registreringa av etnisitet ble tilfeldig, og kan blant annet ha gitt rom for at befolkningas egenoppfatning av etnisk tilhørighet ble registrert. Men 1865-tellinga, som var den eneste som i sin helhet var innhentet av en samisk etnisk og sannsynligvis samiskspråklig teller med lokal kunnskap, skiller seg ikke ut merkbart fra tellingene før og etter med hensyn til etnisitet. Tidligere forskning tyder på at tellingene fra og med 1875 i stor grad registrerte etnisk herkomst.⁷⁷ I Kvæningen var det også stor overensstemmelse mellom disse tellingene og 1865-tellinga, og Antonsen har sett dette i lys av at også tellingsinstruksen fra 1865 omtalte etnisk tilhørighet som herkomst.⁷⁸ Hansen mener derimot at etnisitetsopplysningene i 1865-tellinga i Astafjord ble ført etter samme prinsipper som etnisiteten i kirkeboka og Friis' tellinger, og omtaler dette som sosial etnisitet.⁷⁹ I Karlsøy ble som vi har sett etnisiteten ført på individnivå også ved 1865-tellinga, i motsetning til instruksens metode som forutsatte gruppering av befolkninga etter etniske kategorier. Dette gjorde at blandingskategorien var synlig i Karlsøy også ved denne tellinga, i motsetning til både i Astafjord og Kvæningen (tab 3.4).⁸⁰ Jeg antar at det var liten forskjell i kriteriene for etnisitet ved 1865-tellinga og de seinere nominative tellingene i Karlsøy på 1800-tallet, men at det likevel var større vekt på herkomst i 1875 ved at begge foreldres herkomst ble etterspurt. Antakelig økte også bevisstheta om genealogisk etnisitet i løpet av fornorskningsperioden.

Det er ingen ting som tyder på at det var særlig uklarhet mellom kategoriene for samisk og kvensk ved 1875-tellinga i området, slik Bjørg Evjen har sagt forekom andre steder.⁸¹

⁷⁷ Hansen, 1994: 102-129:118 og Antonsen, 1993.

⁷⁸ I Kvæningen ble f.eks. 1865-tellinga gjennomført i henhold til instruksen, der førte metoden til at samlelista for området ikke har informasjon om blandet etnisitet. Antonsen, 1993:177. Antonsen viser til at også tellingsinstruksen fra 1865 etterspurte herkomst.

⁷⁹ Hansen, 1994:125

⁸⁰ I Astafjord var bare 1% av befolkninga av blandet etnisitet i 1865, dette økte til 8,4% i 1875 (Hansen, 1994: 105), i Kvæningen var hele befolkninga gruppert i etniske kategorier i 1865 og blandingskategorien var ikke synlig, men der var det i tillegg ført etnisitet på individnivå og Antonsen har brukt denne informasjonen til å finne at 8% av befolkninga genealogisk var av blandet etnisitet.

⁸¹ Evjen, 2007:458f.

Kategorien var nå standardisert i tellingsinstruksen til ”lap” og ”kvæn (fin)” og forkortet til l og k. Stor stabilitet i den kvenske gruppa tyder på at den etniske kategorien for gruppa ble forstått forholdsvis entydig gjennom alle tellingene (kap 3.6).

Som kilde til befolkningas etniske *avstamning* vurderes tellingene etter 1875 å være gode. Det er mer uklart om de etniske kategoriene også var sosialt relevante kategorier i lokalsamfunnet.⁸² Hansen og Meyer har påvist at blandetkategorien ikke var en sosial etnisk kategori, men et skrivebordsprodukt. De mener også at etnisitet i folketellingene fra 1875 til 1900 ikke gir uttrykk for ”sosial etnisitet”.⁸³ På den andre sida sørget sosialt press for at den bofaste befolkninga ikke hadde mulighet til å skifte etnisitet.⁸⁴ Bratrein påpeker også at det var vanskelig å endre etnisk tilhørighet, og hevder at det blant mange norske i Karlsøy ”...utvikla...seg god hukommelse når det gjaldt avstamninga til fornorska samefamilier”.⁸⁵ Torp har også påvist fra områder i Sør-Troms at bygdetilhørighet ble et viktig redskap i lokal kategorisering, noe som også gjorde det mindre mulig å forlate samisk etnisitet.⁸⁶ Dette, sammen med stor stabilitet i etnisk tilskrivning i andre områder, gjør at jeg antar at etnisiteten i folketellingene ikke var tilfeldig, og at fokus på herkomst og stereotypier knyttet til kategoriene gjorde at den genealogisk baserte etnisiteten også i stor grad var en sosial kategori i siste del av 1800-tallet. Kategorien ”blandet” kan likevel ha vært mindre sosialt relevant. I tillegg må språkbruk også hatt stor betydning for hvordan befolkninga ble oppfatta med hensyn til etnisitet, noe som må tas hensyn til i en analyse av demografisk praksis langs etniske grenser.

2.2.2 Kirkebøker

Det er som kilde til giftermålsalder og giftermålsmonster kirkebøkene er mest sentral og avgjørende for denne avhandlingen. Omfanget av kildematerialet, og hvordan det er brukt i denne forbindelsen er nærmere omtalt i kap. 4 og 6.

Kirkebøkene som kilde til befolkningsutviklinga

Kirkeboka for Karlsøy og Sørfjorden er hovedkilden til analysen av giftermålsmonstret i området. RHD har dataregistrert vielseslistene fra Karlsøy kirkebok for perioden 1775 – 1900,

⁸² både Antonsen, 1993 og Hansen, 1994 hevder ut fra arbeid med hhv Kvæningen og Astafjord at tellingene er gode kilder til genealogisk etnisitet.

⁸³ Hansen og Meyer, 1991:47

⁸⁴ Hansen og Meyer, 1991:50

⁸⁵ Bratrein, 1992: 82

⁸⁶ Torp, 1994:68

fra Helgøy for perioden 1805-1900 og fra Sørfjord sogn fra 1864 til 1900. Dåps- og begravelleslister er også blitt registrert fra de samme kildene og periodene. I kap. 3.5. har jeg brukt kirkebokas dåps- og begravelleslister som kilde for å beregne den naturlige veksten i perioden før 1856, og for Sørfjorden også etter 1856. Fra 1856 og til 1900 utgjorde Ytre Karlsøy et administrativt avgrenset område, noe som gjør det mulig å beregne naturlig vekst ved hjelp av statistikkserien "Folkemængdens bevægelse". Denne var også basert på kirkeboksdata som ble innrapportert til statistikkverket via prostens som bearbeidet de lokale tallene. Det finnes selvsagt feilkilder i begge kildetyper. Jeg har kontrollert tabellen over innførsler i Helgøy sogn mot Karlsøys hovedsogn fram til 1856 for å avdekke eventuelle doble føringer. Men det var få slike, bare tre var ført dobbelt i dåpslistene, to i begravelleslistene.⁸⁷

Kirkeboka skulle primært registrere de kirkelige handlinger som begravelser og dåp og har derfor noen svakheter som kilde til fødsels- og dødstill. Flere har påvist mangler, men dette gjelder særlig fram til 1800.⁸⁸ For hoveddelen av den perioden jeg arbeider med, og med unntak av flyttinger, er det grunn til å tro at kirkeboka i hovedtrekk hadde fullstendige registreringer av de demografiske hendelsene.⁸⁹ Kirkeboka i Karlsøy, som ble opprettet i 1775, hadde fra første år informasjon om både kjønn og uektefødte i dåpslistene, og om kjønn i begravelleslistene. Dette var opplysninger kommerskollegiet ba om ble innrapporter fra 1775, og dette tyder på at kirkebokføringa i Karlsøy ble gjort i tråd med de sentrale direktiver.

Det er særlig tre forhold som bidrar til kirkebokas feilkilder for fødsels- og dødstillene. Det ene er personer som døde, men ikke ble begravd. I dette området vil det i hovedsak være personer som druknet. Dette er nok en reell feilkilde, men undersøkelser fra andre fiskeriområder tyder på at underregistrering av druknede ble mindre i løpet av første del av 1800-tallet.⁹⁰ I Helgøy kirkebok, som jeg har tilgang til fra 1805, var det først i 1815 det er ført kommentar i begravelleslistene om et dødsfall der liket ikke var funnet. Fra 1819 til 1831 var det ingen slike innførsler i kirkeboka, men fra 1846 var det slike kommentarer de fleste år.

⁸⁷ I perioden 1856-1900 var det derimot 30 doble føringer i begravelleslistene, men i denne perioden har jeg altså basert meg på statistikk. Jeg har ikke kontrollert statistikkens tall mot originalmaterialet, og antar uansett at det vil dreie seg om små variasjoner.

⁸⁸ Thorvaldsen, 1996: 90

⁸⁹ Allerede i 1735 fikk prestene pålegg om å rapportere demografiske størrelser til statistisk bruk, og kunne derfor ikke lenger bare være opptatt av kirkelig-administrative spørsmål, men måtte fra da av også interessere seg for demografiske hendinger ved føring av kirkebøkene. Dyrvik, 1983:44. Thorvaldsen, 1996:88 og 90 viser også at kirkebøkene i hovedtrekk er av god kvalitet så seint.

⁹⁰ bla. Holand, 1986:90

Dette tyder på underregistrering i perioden før 1846.⁹¹ I Karlsøy sogn var de første innførsler i kirkeboka av personer som var omkommet på havet i 1775, i 1777 er det første dødsfallet uten begravelse registrert. Slike innførsler forekom videre hele perioden fram til 1900. Ei eventuell underregistrering av dødsfall på havet har altså ikke vært total, og i Karlsøy sogn neppe særlig omfattende. Fra 1839 var det nevnt i instruksen til prestene at døde, men ikke gravlagte, også skulle føres i kirkeboka, dette ble gjentatt i 1877.⁹² En slik instruks kan ha bidratt til å redusere forekomsten av underregistrering etter 1839.

Den andre feilkilden er ei mulighet for underregistrering i dåpslistene av de som ikke ble døpt i kirka, men bare fikk stadfestet hjemmedåp i kirkeboka. Både i Helgøy og Karlsøy var en stor andel av dåpsbarna ført som hjemmedøpt i kirkeboka, i perioder de fleste.⁹³ Omfattende bruk av hjemmedåp gjør at jeg antar det må ha vært rutiner for hvordan hjemmedøpte barn skulle følges opp av kirka, og bli ført i kirkeboka. Risikoen for underrapportering antar jeg derfor var mindre enn der hjemmedåp skjedde unntaksvis.

Ei spesiell gruppe av de hjemmedøpte er de som døde før hjemmedåpen ble stadfestet. Som regel var disse barna innført i dåpslister og begravelseslister samtidig, og det ser ut til at de aller fleste i begravelseslistene også finnes i dåpslistene.⁹⁴ I perioder manglet imidlertid kommentarer i begravelseslistene om at den døde var hjemmedøpt, særlig i perioden 1822 til 1849, altså innenfor den krisepregede perioden 1835-1849.⁹⁵ Dette kan være uttrykk for at de døde ikke ble ført i dåpslistene. De fleste begravde med kommentaren hjemmedøpt var fordelt på bare tre forskjellige år, noe som kan tyde på underregistrering av opplysninga de øvrige årene, og dermed kanskje underregistrering av fødte. I tilfelle er dødstillene i perioden for høye i forhold til fødselstillene. Det var også 22 levendefødte spedbarn som ble begravd i

⁹¹ Etter 1875 finnes det imidlertid bare informasjon om dødsårsak i kirkeboka, uten ytterligere kommentarer

⁹² Backer, 1947: 197

⁹³ I Helgøy var særlig i perioden ca 1817-22 og 1835-57 de aller fleste barna døpt hjemme, men hjemmedåp var vanlig i hele århundret. Den første hjemmedåpen ble ført inn i kirkeboka i Karlsøy allerede i 1775, videre var hjemmedåp vanlig i hele perioden helt fram til 1900, særlig i periodene 1806-1808 og fra omkring 1833 til 1858 da de aller fleste barn var hjemmedøpt. I perioden 1822 til 1832 er det ført svært få hjemmedøpte i kirkeboka i Karlsøy. De aller fleste som ble ført som hjemmedøpt var død før hjemmedåp var stadfestet. Få hjemmedøpte i kirkeboka kan være uttrykk for mindre bruk av hjemmedåp, presten kan ha unnlatt føre opplysninger om hjemmedåp ved stadfestelsen, men det kan også ha vært underregistrering av fødte i kirkeboka.

⁹⁴ Det var 160 barn i perioden 1775-1900 som i Karlsøy kirkebok var innført som "hjemmedøpt" i stillingsfeltet ved begravelsen, det eldste av disse barna var 2 ½ mnd, de fleste bare noen dager gamle. Jeg har ikke sjekket hele gruppa mot dåpslista, men gjort stikkprøver for perioden 1775-1783, i denne perioden var de fleste også i dåpslista. I Helgøy var de ti barna som var ført som hjemmedøpt i begravelseslista før 1855 også i dåpslistene.

⁹⁵ I 1833 finnes seks med kommentaren hjemmedøpt, de ble ført samlet i dåpslista ved årets utgang. For perioden 1822-49 for øvrig var det totalt 32 barn i begravelseslista med kommentaren hjemmedøpt, i hovedsak fordelt på årene 1822, 1832 og 1834. Alle disse var i dåpslista også.

perioden uten kommentaren hjemmedøpt i begravelseslista, og uten at de også var ført i dåpslista. Dette var likevel ikke mange nok til å endre inntrykket av demografisk krise (se kap. 3.5). Ni av barna som var utelatt fra dåpslistene var fra Sørfjorden, og bekrefter inntrykket av at Sørfjordfolket var underregistrert i kirkeboka. De kan ha vært døpt i Lyngen, i tilfelle skulle de likevel vært ført i kirkeboka i Karlsøy, men det var ikke gjort.

Ei siste mulig kilde til underregistrering av fødte kan være de som døde før de var døpt. Ut fra begravelseslistene var dette få, den første innførselen av et udøpt barn i begravelseslista i Karlsøy forekom i 1831, det neste i 1849, deretter var det ytterligere 14 slike innførsler fram til 1900. I Helgøy var det begravd et udøpt barn i 1819, deretter var det ingen udøpte barn i begravelseslista for Helgøy før 1873. I perioden 1873 til 1900 var det totalt sju innførsler. Omfattende bruk av hjemmedåp sannsynliggjør at det faktisk var så få spedbarn som døde uten dåp. Økningen i antallet udøpte mot slutten av perioden kan være uttrykk for at man tidligere hadde begravd spedbarn heime når de døde før dåpen, men Høgsæt har vist at overtro gjorde at det var særlig viktig å begrave de udøpte barna i kirka.⁹⁶ Jeg antar at så seint som den perioden jeg behandler ble også spedbarn begravd med kirkelige ritualer. Mest sannsynlig er økt antall udøpte mot slutten av perioden uttrykk for holdningsendringer. Dette kan enten ha vært mindre vekt på dåpen, slik det f.eks. var innenfor dissentermenigheter og deler av læstadiansk bevegelse, eller også ei endring hos presten som kan ha lagt mindre vekt på hjemmedåpen. I tillegg til de som ble identifisert som udøpt i begravelseslista var det også noen udøpte barn uten kommentar om dåpsstatus i begravelseslista. I perioden 1801 til 1850 gjaldt det totalt 22 barn i prestegjeldet. Av disse var 12 fra Ytre Karlsøy, seks fra Restsørfjorden, tre fra Indre Sørfjorden og den siste er uten kjent oppholdssted.

Kirkebøkene som kilde til etnisitet

Kirkebøkene som kilde til etnisitet har i liten grad vært gjenstand for forskning. De mest omfattende analysene av kilden er gjort av Lars Ivar Hansen og Tore Meyer.⁹⁷ I kirkebøkene for Karlsøy og Helgøy var det få merknader om etnisitet. I Sørfjorden forekom det også lite før 1871, men etter 1871 var etnisitet ført systematisk. Ifølge Backer skal prestene fra 1872 ha blitt pålagt å oppgi i kirkebøkene om vedkommende var "... av lappisk eller kvænsk herkomst...".⁹⁸ I Sørfjorden ble dette systematisk gjort allerede fra 1871, og det er sannsynlig

⁹⁶ Høgsæt, 1990:136 – henvisning fra Thorvaldsen, 1996:89

⁹⁷ Hansen og Meyer, 1991 og Hansen, 1994

⁹⁸ Backer, 1947:195

at et pålegg om å føre etnisitet kom allerede da. Hansen har ment at kirkebøkernes etnisitet, i motsetning til folketellingenes, var en sosial kategori. Han bruker de overveiende rene etniske kategoriene i kirkebøkene til å argumentere for at kategorien ”blandet” ikke hadde en sosial rolle. I de tilfellene det forekom etniske kategorier i kirkebøkene i Karlsøy og Sørfjorden før 1871, var det i all hovedsak rene kategorier. Også etter 1871 i Sørfjorden var det i hovedsak rene etniske kategorier, men i 10 av totalt 225 vielser i Sørfjorden fra 1871 til 1900 var brudgommen og /eller bruden blandet etnisk. Dette kan støtte Hansens syn på kirkebokas etnisitet. Men det kan også være resultat av at det var rene kategorier som var etterspurt fra sentrale myndigheter.

Jeg antar at den etnisitetsinformasjonen som finnes i kirkeboka i Karlsøy, og i Sørfjorden før 1871, er et klart uttrykk for at etnisitet var av så stor sosial betydning at presten mente den måtte føres i kirkeboka. Den etnisiteten som er ført etter 1871 i Sørfjorden var resultat av et sentralt direktiv, og der de standardiserte kategoriene n, kv og lp fra 1875-tellinga ble brukt.⁹⁹ Det er mindre klart at dette var uttrykk for en umiddelbar oppfatning av befolkningas sosiale rolle. På den andre sida ble det sentrale direktivet ikke fulgt i Ytre Karlsøy. Hvis vi skal følge Hansens vurdering av kirkebokas etnisitet må vi da gå ut fra at presten i Karlsøy og Helgøy ikke oppfattet befolkninga i området som fleretnisk, eller at den etniske tilhørigheta ikke hadde nok sosial betydning til at det var verdt å føre den inn i kirkeboka. Kirkebokspraksisen med hensyn til etnisitet tyder derfor på at etniske kategorier hadde større sosial betydning i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy etter 1870.

⁹⁹ Men de ble likevel brukt enkeltvis, ikke i par for fars og mors herkomst som i folketellinga

3 Undersøkellesområde og tidsramme

Avhandlinga er geografisk avgrenset til det området som i 1776 ble utskilt som Karlsøy prestegjeld da Tromsø prestegjeld, som tidligere hadde omfattet hele Nord-Troms, ble delt i fire. Området er valgt fordi det i undersøkelsesperioden hadde både ei norsk befolkning og forskjellige samiske grupperinger med forskjellig utvikling i løpet av 1800-tallet. Mens den samiske befolkninga i Ytre Karlsøy i stor grad ga slipp på de ytre etniske trekkene som tidligere hadde vært synlige gjennom språk, klesdrakt og byggeskikk, beholdt den samiske befolkninga i Sørfjorden i stor grad samisk som dagligspråk fram til 1900, og Sørfjord herred var i 1910 det området i Troms som hadde høyest andel samisk befolkning.¹ Utskilling av Sørfjorden som eget sogn, og seinere overgang til Lyngen prestegjeld, var dels begrunnet med kulturforskjeller, og kan tyde på at den kulturelle motsetninga mellom det samiskdominerte Sørfjorden og Ytre Karlsøy økte i løpet av 1800-tallet. De forskjellige etniske gruppene, i hovedsak geografisk avgrenset, skal danne grunnlag for komparasjonen av demografisk praksis mellom antatt kulturelt forskjellige grupper. En vellykket komparasjon er avhengig av både forskjeller og likheter. De forskjellige etniske gruppene var ifølge både Astri Andresen og Håvard Dahl Bratrein i stor grad lik med hensyn til næringsveier og likeverdige med hensyn til økonomisk grunnlag.

Perioden som er valgt for undersøkelsen strekker seg fra 1776 da området ble skilt ut som eget prestegjeld, og til 1900. Starttidspunktet er begrunnet med at området fra 1776 og fram til Sørfjorden ble overført til Lyngen i 1867 utgjorde en administrativ enhet i de mest sentrale kildene som er kirkebøker og folketellinger. Slutt punkt for perioden settes ved 1900 som er året for den siste offentlig tilgjengelige folketellinga. Kulturelle forhold er strukturer som endrer seg langsamt, og for å eventuelt finne kulturforskjeller og endringer gjennom giftermålmønsteret er det nødvendig å arbeide med en så pass lang periode. Dette er også en periode med et omfattende kildemateriale, og etter hvert med fyldig etnisitetsinformasjon i kildene. Dette er samtidig en periode med betydelige etniske endringer som innebærer at etniske kategorier endret innhold både sosialt og kulturelt, samtidig som antakelig også befolkninga dels endret etnisk tilskrivning. Dette gjør at de etniske kategoriene ikke er entydige, og kompliserer avgrensning av etnisitet. Økonomisk representerer perioden et før-

¹ Folketellinga 1910. I Sørfjord herred var da 57% av befolkninga samisk, i Kvænangen og Lyngen var det samtidig hhv. 42 og 31 % samisk befolkning.

industrielt samfunn med forholdsvis små endringer med hensyn til næringsveier og økonomiske strukturer.

3.1 Landskap og klima

Det området som ble skilt ut som Karlsøy prestegjeld i 1776 omfattet i grove trekk det som i dag er Karlsøy kommune i tillegg til Ullsfjorden med Sørfjorden, men med unntak av Oldervik og Kjosen. Prestegjeldet omfattet de to sognene Karlsøy hovedsogn og Helgøy anneks.² Helgøy sogn utgjorde den vestlige delen av prestegjeldet og lå i sin helhet på øyer. Sognet grenset mot Karlsøy med gårdene på vestsida av Vanna, på Ringvassøya mot gårdene langs vestsida av Langsund. Også Karlsøy sogn lå delvis på øyer, både med gårder ut mot havet på nord- og østsida av Vanna, Spenna og Fugløy, og gårder mot sundene. De største bebodde øyene er Vanna, Karlsøya, Ringvassøya og Reinøya. Totalt har prestegjeldet omfattet 23 bebodde øyer.³ En vesentlig del av Karlsøy sogn lå likevel på fastlandet. Den ytre delen, fra Svendsby og ut på østsida av Ullsfjorden inngår i det området jeg har kalt Ytre Karlsøy, og tilhørte Karlsøy prestegjeldt i hele undersøkelsesperioden. Området fra Svendsby og innover, i tillegg til vestsida av Ullsfjorden ut til Breivik, ble skilt ut som Sørfjorden sogn i 1860.

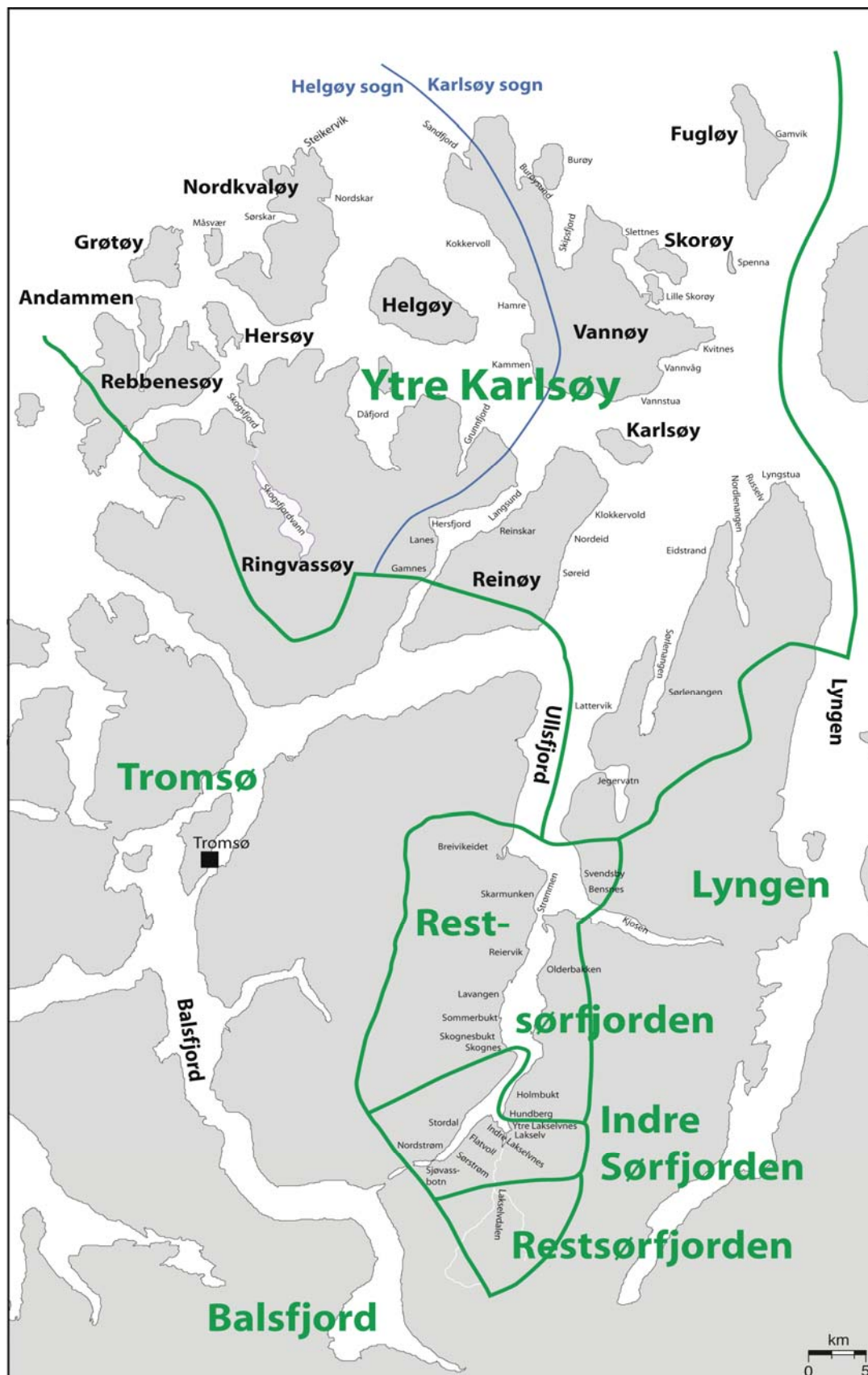
Vest og nord av øyene er det grunnhavsområder med fiskebanker og fiskegrunner. Mellom øyene er det sund, dels med gode fiskemuligheter. Fastlandsdelen av prestegjeldet lå langs Ullsfjorden og Sørfjorden. Fjorden var fiskerik, også med innsig av vintertorsk. I Kjosen, en sidearm til Ullsfjorden som tilhørte Lyngen i hele perioden, var det sildefiske.

Nesten alt dyrkbart land ligger i ei tynn stripe langs kysten, med unntak av gårdene ved Skogsfjordvannet, Lakselvdalen og Breivikdalen ligger også alle gårder i prestegjeldet langs havet. Stordelen av landarealet er derimot mer enn 60 meter over havet. På de største øyene er det fjell på opp mot 1000 meters høyde, og på fastlandet over 1500 meter.

² men Helgøy ble ikke overført fra Tromsø prestegjeld før i 1781.

³ Bratrein, 1989: 29.

Figur 3.1 Karlsøy prestegjeld fra 1776. Fordelt på Ytre Karlsøy, Restsørfjorden og Indre Sørfjorden. (Tegning.Frøydis Strand)

”Området ligger blant de nordligst bebodde i verden” sier Bratrein, med 70. breddegrad på tvers av Karlsøya. Beliggenheta gjør at det er mye sterke vinterstormer fra sydvest i de ytre områdene, og særlig på steder som var utsatt for fallvind kunne uvær gjøre stor skade. Flere steder var det nødvendig å bardunere husene. Mange steder var det også vanskelig landing for fiskeflåten. Sundene var i stor grad ferdselsveien, men både straum og vind gjorde at de ofte var farlige å ferdes på. Også Ullsfjorden er værhard og farlig når sterk vind og straum opptrer samtidig. Den farlige kirkeveien fra Sørfjorden til Karlsøya var en av grunnene til at området ble eget sogn og overført til Lyngen. Værhard beliggenhet og næringsveier som fullstendig avhang av vær og vind gjenspeiler seg i omfattende ordrikdom om vær, nedbør og vindstyrke.⁴ Forlis med tap av liv både i forbindelse med fiskerier og ferdsel forekom ofte.

3.2 Administrative forhold og infrastruktur

3.2.1 Geistlig tilhørighet og Prestegjeldsgrenser

Karlsøy prestegjeld ble utskilt i 1776, men i praksis ble Helgøy sogn overført fra Tromsø først i 1781. Fram til 1860 bestod prestegjeldet av Karlsøy hovedsogn, som også omfattet Sørfjorden, og Helgøy anneks. Hovedkirka var på Karlsøya, der var også prestegården. Kirka i Helgøy var på Helgøya. I 1860 ble Sørfjorden utskilt som eget sogn, og deretter overført til Lyngen prestegjeld i 1867. Sørfjorden kirke stod ferdig på Sjursnes i 1862.

I første del av 1800-tallet hadde Helgøy og Karlsøy vekselvis felles og atskilt konfirmasjon. Det var felles konfirmasjon for jenter og gutter, og konfirmasjon var et sted å treffe annen ungdom. Fra 1869 var det felles konfirmasjon for hele prestegjeldet, men atskilt for jenter og gutter, og uten Sørfjorden som nå var utskilt.⁵ Fram til 1912 var konfirmasjonen påbudt, det var krav om et visst minstemål av religionskunnskap, og fullført konfirmasjon var ei forutsetningen for giftermål. Det ble satt en øvre alder på 19 år da alle burde være konfirmert, men noen eldre var fortsatt ukonfirmert, dels ble det gjennomført tvangsopplæring.

3.2.2 Sivil administrasjon

Fra 1838 ble lokalt selvstyre etablert, Karlsøy herred omfattet nå samme geografiske område som prestegjeldet. Fra 1867 ble Sørfjorden utskilt til Lyngen. Helgøy hadde hele tida vært

⁴ Bratrein, 1989:52.

⁵ Bratrein, 1992:177.

eget sogn, og opprettholdt stor grad av selvstyre og atskilt økonomi også etter at det kommunale selvstyret var trådt i kraft. I 1886 ble Helgøy eget herred.

Fram til bygdekommissjonen av 1807 var det ikke noe organisert fattigstell, men kirka administrerte innsamlete midler ved behov.⁶ Fra 1845 ble fattigstell og skole lagt under kommunalt styre. Fra 1850 til 1870 ble fattigomsorgen ivaretatt ved et legdsystem, deretter ble trengende innlosjert mer permanent mot en godtgjørelse.⁷

Etter overføring til Lyngen ble Sørfjorden snart selvstendig med hensyn til flere forhold. Området ble egen skolekommune i 1877, i 1881 ble området eget fattigdistrikt, og i 1891 ble Sørfjorden eget jordmordistrikt. Ønsket om å bli eget legedistrikt ble derimot ikke innfridd. Fra 1902 ble Sørfjorden herred utskilt fra Lyngen.

Fram til 1790 omfattet Helgøy tinglag også Lyngen, Ullsfjord og Balsfjord.⁸ Deretter ble prestegjeldet delt på to tinglag. Helgøy tilhørte det vestlige med sentrum i Tromsø-regionen, Karlsøy tilhørte det østlige med sentrum i Lyngen. Til hvert tinglag var det knytta en lensmann. Denne ordninga varte til 1814 da Karlsøy og Helgøy tinglag ble slått sammen til Karlsøy tinglag, og grensene for prestegjeld og tinglag var nå felles. I 1888 ble Helgøy eget tinglag, men områdene hadde fortsatt felles lensmann.⁹

Da Sørfjorden ble overført til Lyngen ble det også overført til Lyngen tinglag og lensmannsdistrikt.

3.2.3 Helsevesen

I 1793 ble Nord-Troms legedistrikt oppretta, med *en* lege bosatt på Lyngseidet, fra 1844 ble Lyngen, Skjervøy og Karlsøy skilt ut som et eget legedistrikt, fortsatt med lege på Lyngseidet. Fra 1849 ble det etablert en egen sunnhetskommissjon for Karlsøy, men ikke før 1874 ble Karlsøy eget legedistrikt. Før dette hadde prestegjeldet praktisk talt ikke legetjeneste.¹⁰ I 1844 ble det etablert en jordmortjeneste med ei jordmor bosatt på Karlsøya. Fram til 1872 skulle

⁶ Bratrein, 1990:91f. og 460.

⁷ Bratrein, 1992:232ff.

⁸ Bratrein, 1990:76.

⁹ Bratrein, 1992:131.

¹⁰ Bratrein, 1992:239.

hun også betjene Sørfjorden, men dit ble hun ”sjelden eller aldri” hentet.¹¹ Ikke før i 1889 ble det oppretta ei jordmorstilling med bopel i Helgøy, ei tredje stilling til å betjene fastlandet kom etter 1900. Fra 1867 tilhørte Sørfjorden Lyngen legedistrikt, og fra 1872 ble Sørfjorden også overført til Lyngen jordmordistrikt. Fjorden fikk egen jordmortjeneste i 1891.

3.2.4 Kommunikasjoner

Havet var hovedferdselsveien i prestegjeldet. Med unntak av veien fra Kjosen til Lyngseidet, som allerede på 1820-tallet var farbar med vogn, hadde veier som samferdselsåre liten betydning før århundreskiftet.¹² Postbefordringa gikk fram til 1875 over Tromsø via Ullsfjorden til poståpneri på Lyngseidet og videre nordover, den siste del av perioden avbrutt av perioder der posten gikk med dampskipsruter. I første del av århundret gikk postruta 8-9 ganger pr år, og uten egen rute til Karlsøy. Sist i perioden var ruta ukentlig. Fra 1804 ble Finnkrokan på Reinøya poststed for øyene, men uten videre befordring. Først fra 1838 ble det dampskipsanløp av kystruta, og dermed postlevering på Karlsøya, men bare om sommeren. Fra 1846 fikk de post også om vinteren via Finnkrokan, først fra 1865 var det helårs dampskipsrute. Fra 1880 ble det poståpneri også på Helgøy, og fra 1890 kom flere til.¹³ Det var ingen telefonutbygging i området før 1900

Fra 1867 fikk Sørfjorden lokalbåtanløp og poståpneri i Kjosen.¹⁴ Fra slutten av 1880-tallet begynte lokalbåtrutene å bli av betydning med anløp både i Kjosen og på Jegervatn, Ullsnes og Sjursnes i tillegg til de største stedene på øyene. Antallet anløpssteder økte deretter. Indre Sørfjorden fikk ikke dampskipsanløp før etter 1900.

3.3 Økonomi og næringsliv

Det er ”fisken og folket” som er den gjennomgående tråd i utviklinga i området sier Bratrein, og ”ved at fisken tidlig fant et verdensmarked kom handel og kreditt inn som viktige deler av eksistensen på godt og ondt” fortsetter han.¹⁵ Ved folketellinga i 1900 anmerket tellingsstyret på både Helgøys og Karlsøys hovedliste under ”Yderligere Oplysninger og Anmärkninger” at ”Overalt-, hvor der er brukt Dobbeltbetegnelsen ”Gaardbruger og Fisker” som Næringsvei, er

¹¹ Bratrein, 1992:252.

¹² Bratrein, 1992:526 og Richter-Hanssen, 2004:385.

¹³ Bratrein, 1992:524.

¹⁴ Richter-Hanssen, 2004:378ff.

¹⁵ Bratrein, 1989:28.

Fisket afgjort Hovednæringsvegen”.¹⁶ Og på Karlsøys hovedskjema anmerket telleren at ”Kredsens viktigste næringsvei er fiskeri. Jordbruget står derfor meget lavt...”, derimot fantes i kretsen ”...20 husbaader (otringer og fembøringer) og 85 mindre båder.” På hovedlista til Helgøy herred hadde telleren imidlertid anmerket at husdyrbesetninga var uvanlig liten dette året, fordi den dårlige sommeren hadde gjort det vanskelig å skaffe fôr. Også i Indre Sør fjorden, som lå langt borte fra fiskeværene, var det ved tellinga i 1891 understreket fiskeri som hovednæringsvei og ”gaardbruker” som bierverv for alle yrkesaktive menn. Også for hjemmeværende sønner som drev fiskeri i tillegg til at de var tjenere og hjalp til med gardsdrift var fiskeri hovednæringsvei.

Vi har altså å gjøre med et fiskerbondesamfunn der fisken har vært den viktigste inntektskilden, men jordbruget, eller rettere fedrifta, har vært avgjørende for matforsyning, spesielt i første del av perioden. Bratrein understreker at det før 1900-tallet ikke gir noen mening å snakke om næringsveier i form av spesialiserte yrker eller kombinasjoner av yrker. Det var snakk om å skaffe et levebrød til husholdet i form av tilgjengelige ressurser fra land og hav, og fordi begge deler var nødvendige gir at det ikke mening å rangere den ene eller andre i viktighet.¹⁷ Men det var borte-fisket som måtte prioriteres i konkurranse med gårdsarbeid. Dette førte til at mennene drev den salgsretta fiskerivirksomheta, mens kvinnene hadde ansvaret for produksjon og omsorg heime, og for å utruste mennene til fiskeriene.

3.3.1 Næringsveier

Fiskerier

Fiskeriene er avhengig av innsig, priser og vær, det siste hadde enda større betydning med åpne seilbåter enn det har i dag, og utbyttet har derfor alltid vært usikkert. På den andre sida var det mulig å spre risiko og muligheter, fiskeriene var sesongbetont og fordelt på forskjellige arter. Og var det ikke mulig å skaffe de nødvendige inntekter i de lokale fiskeriene, var det mulig å reise til Lofoten på vinterfiske eller til Finnmark på vårtorskfiske.

De fleste gårder i Ytre Karlsøy har hatt heimefiske godt nok til kokning. Fiskemulighetene utover dette ble vurdert i to jordtakstprotokoller fra 1723 og 1802. I den første ble fiskerimulighetene vurdert som gode på Vanna og øyene rundt, i Ullsfjorden og de ytterste gårdene mot vest og nord i Helgøy. I 1802 ble forholdene i Karlsøy vurdert som generelt

¹⁶ Folketellinga 1900. Karlsøy hovedliste. SATØ pakke 1009. Hoved- og kretslistor.

¹⁷ Bratrein, 1992:263.

gode, mens fiskemulighetene for gårdene i Helgøy ble vurdert som generelt dårlige.¹⁸

Hovedfiskeriene har vært vinterfiske etter skrei og sommerfiske, spesielt etter sei.

Hovedmassen av det kommersielle fisket foregikk i ytre strøk, men skreien gikk også helt inn til indre del av Ullsfjorden.¹⁹ Så lenge fiskerne tilberedte tørrfiske selv kunne de som bodde slik til, fiske fra heimlassen. Etter hvert som det i løpet av siste del av 1800-tallet ble vanlig at fiskerne solgte fisken fersk, ble de mer avhengig av å fiske i tilknytning til vær med oppkjøpere. Store sildefiskerier har ikke vært noen årvisse foreteelse, men i perioder har de hatt stor økonomisk betydning. Disse foregikk særlig i Kjosen og Ullsfjorden.

Fram til Tromsø ble etablert som by hadde det vært en viss handel mellom allmue og russere, men fra 1789 ble russehandelen monopolisert til Tromsø. I krisetida først på 1800-tallet forekom det likevel handel mellom russere og allmue. Fra 1809 ble den legalisert i Karlsøy, og denne kontakten hadde stor betydning for mattilførselen i disse årene og var en byttehandel mot fisk. Fra 1818 var det bare handel mellom russerne og *gjestgiverne* som var tillatt, men byttehandel mellom allmue og russere med henholdsvis sommerfisk og mel forekom likevel. Først fra 1839 var dette legalisert, i Karlsøy med handel fra Flatvær og Burøysund, og fra 1868 også fra Torsvåg.²⁰ Russehandelen ga fiskerne en mulighet til å omsette sommerfisk, og omkring midten av 1800-tallet var russemelet hovedmelet for Karlsøyværingene.²¹

Det var ikke før mot slutten av 1700-tallet at Karlsøyværingene dro på lofotfiske, men fra tidlig 1800-tall var dette en årvisse tradisjon. Karlsøyværingene var også på finnmarksfiske, særlig på vårtorskefiske, men dette var mindre regelmessig enn deltakelsen i lofotfisket. I årene 1860-1880 var det nedgang i søkinga til Lofoten med et bunnår i 1872 da ingen karlsøyværing var i Lofoten. Fra 1880 tok dette seg opp, samtidig som fiskerne gikk over fra juksa til garn.²²

¹⁸ Bratrein, 1990:194.

¹⁹ Bratrein, 1989:44.

²⁰ Bratrein, 1990:545 og 1992:330.

²¹ Bratrein, 1990:552.

²² Bratrein, 1992:280.

Jordbruk

Mot slutten av 1700-tallet fikk jordbruket større betydning, og det var en ekspansjon innover i området, og nyrydding i fjordene og på Vanna. Jordbruket i området var i all hovedsak fedrift. Først fra midten av 1800-tallet var potetdyrkinga i området vesentlig for matforsyninga.²³

På de fleste gårdene gikk hoveddelen av jordbruksproduksjonen til eget bruk og til å utstyre båt og mannskap. Mot slutten av 1800-tallet var det noen større gårder som også var basert på salg av jordbruksprodukter. Med henvisning til tall fra 1902, mener Bratrein dette var Hansnes, Bratrein, Nord-Grunnfjord, Stakken, Kammen, Kvalshausen, og på Jegervatn mener han jordbruket var hovednæringa.²⁴

Langt inn på 1800-tallet var det ikke problem med å få tak i bygseljord i området.²⁵ Fra siste del av 1800-tallet ble det derimot mer knapphet på jord. Dette førte dels til at den jordløse delen av befolkninga økte, samtidig som det ble tatt i bruk mer marginal jord. Overgangen til selveie i Ytre Karlsøy tok til fra 1820 og i 1860 var selveie vanlig. I Sørfjorden var derimot fortsatt halvdel av jorda leilendingsjord i 1875.²⁶ Andresen mener at det ikke var viktig for gårdbrukerne å eie jorda selv, de satt minst like trygt som leilendinger, og leia ble betalt i fisk. Antakelig betalte de fleste husmenn leie for jorda i stedet for å yte arbeidstjeneste til eier eller leilending.²⁷

Reindrift

På 1700-tallet var det i hovedsak bofast samisk befolkning på øyene i prestegjeldet som drev med rein. Det antas at den sjøsamiske reindriften på øyene ble hindret eller fordrevet mot vest av nomadiserende reindriftssamer som kom fra Sverige i siste del av 1700-tallet. Omfanget av denne nomadiserende reindriften er usikker, men den varte fram til begynnelsen av 1800-tallet. Ved folketellinga i 1801 var det registrert to reindriftsfamilier i Karlsøy prestegjeld. Fra 1830-årene kom det flyttende nye reindriftssamer til området. Disse ble i stor grad stasjonære på øyene. Før midten av århundret var det rein på de fleste øyene. Dette førte ifølge Bratrein til at i Vestre Helgøy ble nå "... de siste rester av den gamle sjøsamiske reindrift ødelagt."²⁸ Denne

²³ Bratrein, 1990:492.

²⁴ Bratrein, 1992:261.

²⁵ Bratrein 1990:214.

²⁶ Bratrein, 1990:354 og Andresen, 1994:265.

²⁷ Andresen, 1994:27.

²⁸ Bratrein, 1990:390.

reindrifta vedvarte ut hele århundret, og deler av denne reindriftssamiske gruppa gikk over til den lokale fiskerbonde-tilpasninga. Omfanget av virksomheta varierte. Ved tellinga i 1845 var det omkring 12 reindriftsfamilier i området, i 1875 var det 15 fastboende reindriftssamer i området med 890 rein, i 1891 var det ni familier med 922 rein.²⁹ Fra 1865 kom det i tillegg nomadiserende samer fra Sverige med rein til sommerbeite på Ringvassøya. I løpet av 1870-1890 åra omfattet denne virksomheta fra 2000 til 5000 dyr, omkring 1890 ca. 10 familier. Det var en hel del konflikter mellom reindriftssamene og den øvrige befolkninga i Ytre Karlsøy, lokalbefolkninga klaget bl.a. på at reinen ikke ble passet godt nok, og ødela innmark om våren.³⁰

På fastlandet var det nomader med rein i hele perioden jeg behandler. Den fastboende befolkninga i dette området hadde derimot ikke rein.

Jakt og fangst

var ikke hovednæringsgrunnlag for noen i området, men et supplement til fiskerbonde-tilpasninga. Ifølge Bratrein var det pelsdyrjakt, særlig på oter og rev, i tillegg til rypefangst, som hadde størst økonomisk betydning. Også beskatning av sjøfuglene hadde økonomisk betydning, både ved egganking, og ved fangst som ga både kjøtt og fjær.³¹ I perioden 1894-96 utgjorde jakt og fangstprodukter hele 7,1% av varene som ble levert til Chr. Figenschous filial i Mikkelvik. Prosentandelen er antakelig uforholdsmessig høy fordi folket i Vestre Helgøy leverte varer, særlig fisk, også andre steder. Det er likevel mulig å slutte av dette at jakt og fangst var vesentlige tilleggsnæringer.³²

I Sørfjorden hadde den gamle næringstilpasningen basert på flytting hatt større vekt på jakt, fangst, fiske og fedrift, og lite på jordbruk. Selv om samene ble tvunget til å bli bofaste i løpet av 1700-tallet fortsatte de å være mer orientert mot jakt og fangst og mindre mot jordbruk enn befolkninga i andre områder. I 1900 var det flere i Indre Sørfjorden som oppgav fangst og jakt som yrke. Potetdyrkinga kom derimot seint i gang og var lite omfattende.

²⁹ Bratrein, 1990:387ff og Bratrein, 1992:73.

³⁰ Bratrein, 1992:79f.

³¹ Bratrein, 1989:42.

³² Bratrein, 1992:261.

Handel

Det var salgsfiskeriene som var hovedinntektsgrunnlaget i området, og handelsvirksomhet rundt disse fiskeriene ga grunnlaget for noen velstående handelshus. På 1700-tallet ble fisken brakt til Bergen med bygdefarjekter, og jekteeierne hadde privilegier som ga store inntjeningsmuligheter. Virksomheta ble dominert av Figenschou og Heggelundslekter.³³ Utover 1700-tallet var det i hovedsak samefjordene som var basisen for lokale utredere, mens de norske fiskerne i stor grad ordnet seg kreditt og varer andre steder, bl.a. i Bergen. Fra 1750 etablerte det seg handelshus i Jøvik og i 1790-åra i Oldervik og Kjosen.

På 1800-tallet overtok Tromsø rollen Bergen hadde hatt i fiskeomsetninga, og fra omkring 1815-20 var jektefarta avvikla. Dermed måtte også den norske befolkninga forholde seg til lokale utredere, Andresen påpeker at en lokal kreditor kunne være vanskeligere å bli kvitt enn en i Bergen.³⁴ I siste del av 1800-tallet utviklet nessekongesystemet seg i Karlsøy med stor økonomisk makt hos 2-3 handelsmenn. Samtidig ble området mindre knyttet til Tromsø med hensyn til handel og kreditt, mens forbindelsen til Bergen ble gjenåpnet.³⁵ Bratrein omtaler nessekongene i perioden 1870-1910 som ”et høgdepunkt i den lokale handelsutviklinga”.³⁶

Annet

I siste del av 1800-tallet ble det større variasjon i inntektsgrunnlaget dels gjennom spesialisering ved at noen livnærte seg som handverkere dels ved at det oppstod nye inntektskilder både gjennom bearbeiding av fisk og fiskeråstoff som tran på land, og dels gjennom nye offentlige arbeidsoppgaver. Dette sees dels som resultat av at flere måtte klare seg uten jord, dels at det hadde utviklet seg et mer differensiert nærings- og arbeidsliv i området.³⁷

3.3.2 Økonomiske forskjeller mellom samisk og norsk befolkning?

Selv om det i kystsamfunn som Karlsøy var klare klasseforskjeller mellom embetsmenn og handelsmenn på den ene sida og befolkninga for øvrig på den andre, var denne øvrige befolkninga forholdsvis lite økonomisk differensiert.³⁸ I 1801 utgjorde husmannsgruppa bare

³³ Bratrein, 1990:226.

³⁴ Andresen, 1994: 61.

³⁵ Bratrein, 1992:13.

³⁶ Bratrein, 1992:465.

³⁷ Bratrein, 1992: 257ff.

³⁸ Embetsmennene i Karlsøy hadde store hushold i 1801 med 12.7 personer og ca 6 tjenere i gjennomsnitt. Dette var større enn alle andre prestegjeld i Finmarkens amt, med unntak av Trondenes, og større enn de fleste

¼ av alle hushold i Karlsøy. Husholdsstørrelse og andelen tjenere i husholdene varierte i like stor grad med alder som med forholdet til jord.³⁹

De etniske skillelinjene var i hovedsak knyttet til kulturelle fenomener som språk, klesdrakt og byggeskikk. Med hensyn til næringsvirksomhet skilte den sjøsamiske befolkninga seg i liten grad fra den norske, også før 1800 var det stor likhet mellom samisk og norsk næringsvirksomhet i området.⁴⁰ Bratrein ser på likhet i næringsgrunnlaget som en vesentlig grunn til at integreringa av det samiske i det norske samfunnet gikk så fort i løpet av siste halvdel av 1800-tallet.

Bratrein viser likevel at den sjøsamiske befolkninga i Helgøy på 1700-tallet kan ha hatt større *variasjon* i næringsgrunnlaget enn den norske befolkninga. I tillegg til den vanlige fiskerbondetilpassinga hadde de også tamrein, og de drev jakt og fangst i større grad enn den norske befolkninga. Funn av omfattende smedutstyr og snekkerutstyr tyder på at de også drev spesialisert handverk. De var tydeligvis interessante handelspartenere, de hadde stor utredning og fikk stor kreditt. Bratrein påpeker at omfattende kreditt ikke kunne skyldes at de kunne stille stor sikkerhet, men måtte ha sammenheng med mengden varer de hadde å omsette.

Også i Sør fjorden var det stor likhet i næringsgrunnlaget mellom norske og samiske grupper.⁴¹ Samene i Sør fjorden drev likevel antakelig mindre jordbruk enn den norske befolkninga, og oppga oftere jakt og fangst som yrke.⁴² Astri Andresen påpeker at det var et sosialt skille langs etniske grenser i Sør fjorden, men at dette var et skille mellom folk flest, både samer og nordmenn på den ene sida, og et mindre sjikt nordmenn på den andre.⁴³ Handelsmannen, læreren og jordmora var norsk i Sør fjorden i 1900, og de største gårdene var eid av nordmenn. I hovedtrekk var det tilsvarende mønster i Ytre Karlsøy.

prestegjeld i Nordland. Erikstad, 1979 Om nessekongeveldet som hadde sin storhetstid etter 1870 sier Bratrein at det, "... med sin konsentrasjon av makt, representerte et usympatisk system. Det var i alle fall et autoritært og undertrykkende system, som innbydde til maktbruk og politisk dominans." Bratrein, 1992.

³⁹ Erikstad, 1979, husholdsgjennomsnittet varierte fra 0,4 – 0,9 avhengig av husholdsoverhodets alder

⁴⁰ Sjøbstad, 1980:111 f.

⁴¹ Andresen, 1994:342f.

⁴² Andresen, 1994:343.

⁴³ Andresen, 1994:342.

Den reindriftssamiske befolkninga i området hadde avvikende næringsgrunnlag fra den øvrige befolkninga, men på 1800-tallet skjedde det ei avskalling fra denne befolkninga til ei vanlig fiskerbondetilpasning i Ytre Karlsøy.

Før den intensiverte fornorskninga fra omkring 1850, sier Bratrein at diskriminering av samene i området mer dreide seg om ei sosial/økonomisk diskriminering enn ei rasediskriminering.⁴⁴ Han legger imidlertid til at mange samer også bodde i marginale og fattige bygder, slik at det samiske fikk et fattigdomspreg. Reindriftssamene og samer som lyktes økonomisk nøy samtidig respekt i den norske befolkninga. Det var altså fattige samer som ble diskriminert, men dette betyr ikke nødvendigvis at fattigdommen var større i den samiske befolkninga. Vi har sett helgøysamene på 1700-tallet hadde ei brei næringstilpassing, og i Dåfjord var samene tidlig i gang med de nye fiskeredskapene garn, line og not i slutten av 1700-tallet.⁴⁵ Det er i den siste delen av perioden at litteraturen har størst tendens til å beskrive det samiske som fattig. Dette kan ha vært uttrykk for reelle økonomiske forskjeller; Dagmar Sivertsen sier f.eks. at læstadianerne i Lyngen ikke var interessert i politikk fordi inntekta var for lav til at de hadde stemmerett.⁴⁶ I forbindelse med overføringa av Sørkjøfjorden til Lyngen var frykt for belastning på fattigkassen en viktig grunn til motstanden i Lyngen.⁴⁷ Fattigdomsstemplet kan likevel også ha vært utslag av generell stigmatisering av det samiske. Begge forhold kan ha gjort det vanskeligere å skaffe seg et økonomisk utkomme, og kan også ha gjort det vanskeligere å skaffe nødvendig sikkerhet for å kjøpe jord slik Andresen antyder det kan ha vært i Sørkjøfjorden.⁴⁸

Det var heller ikke store forskjeller i næringsgrunnlaget mellom allmuen i det samiskdominerte Sørkjøfjorden og det norskdominerte Ytre Karlsøy. Den samiske befolkninga i Sørkjøfjorden hadde på 1700-tallet hatt ei næringstilpassing basert på flytting og med hovedvekt på jakt, fangst og fiske. Denne næringstilpassninga ble satt under press ved norsk tilflytting til tidligere samiske områder, samtidig ble de som den øvrige samiske befolkninga i fjordene tvunget til å bli bofaste på 1700-tallet.⁴⁹ Hauglid viser at sorenskriveren la sterkt press på

⁴⁴ Bratrein, 1992:81

⁴⁵ Bratrein, 1990:192

⁴⁶ Fram til 1898 var stemmeretten regulert av inntekt. Sivertsen, 1955:234, note 34 og Richter-Hanssen, 2004:114f.

⁴⁷ Andresen, 1994:343

⁴⁸ Hauglid, 1981:153 ff

⁴⁹ Andresen, 1994: 343

⁴⁹ Hauglid, 1981:153 ff.

samisk befolkning ved skyldsettinga av Sørstrømmen i 1775, både ved å kreve at de som skulle bruke gården var bofaste og at de både skaffet seg trekkdyr og ny type ildsteder, slik at de kunne utnytte skogen mer effektivt. Ragnhild Høgseth mener imidlertid at samene i Sjørfjorden i stor grad hadde vært bofaste allerede fra 1750.⁵⁰ Tidligere flyttemønstre hadde omfattet flytting mellom Ullsfjorden og Balsfjorden, og i Balsfjorden var befolkninga i hovedsak bofast omkring 1775. Hauglid viser også at det sterke presset som øvrigheta satte samisk næringstilpasning under ikke ble fulgt opp i samme grad av proprietærene. Jeg antar derfor at de økonomiske negative konsekvensene av en overgang fra ei næringstilpasning basert på flytting til en bofast fiskerbondetilpasning i hovedsak var tilbakelagt ved inngangen til den perioden jeg undersøker.⁵¹ Utflytting av samisk befolkning fra fjorden til øyene, samtidig med norsk nybygging i allmenningen i Sjørfjorden i siste del av 1700-tallet og første del av 1800-tallet kan likevel ha vært uttrykk for at samene i fjorden var under økonomisk press.

Det var altså i hovedtrekk mindre jordbruk, men mer jakt og fangst i Sjørfjorden.

I Sjørfjorden var det fellesbruk av både inn- og utmark lenger enn andre steder, og i motsetning til i andre områder var det handelsmannen, ikke gårdbrukerne, som krevde utskifting her. Sjørfjordfolket var seinere med å dyrke potet og dyrket mindre jord enn det som ellers var vanlig, og holdt ikke gris. Den samiske befolkninga i Sjørfjorden ble sjøleiere seinere enn den norske.⁵² Størst var forskjellen mellom de etniske gruppene i 1875, da 70% av norske gårdbrukere i Sjørfjorden var selveiere, men bare 20% av de samiske.⁵³ Andresen mener forskjellene i selveie kunne skyldes at det var mindre interesse for jordbruk i Sjørfjorden, men også at det kan ha vært vanskeligere for den samiske befolkninga å stille økonomisk sikkerhet for å kunne kjøpe jord. Andelen utenbygdsfødte i Sjørfjorden i 1900 tyder på liten tilflytting, og kan være uttrykk for at området ble sett som lite økonomisk interessant. Men det var også lite utflytting, noe som ikke tyder på stort økonomisk press.

I siste del av 1800-tallet var det økt vekt på ferskfiskomsetninga, noe som gjorde at fisket i større grad foregikk i tilknytning fiskevær med oppkjøpere. De største salgsfiskeriene var fra øyene i Ytre Karlsøy, og fiskerne fra Sjørfjorden hadde derfor lengre vei til for å delt i dette

⁵⁰ Høgsæt, 1994:351 ff.

⁵¹ Hauglid, 1981: 153.

⁵² Andresen, 1994:265.

⁵³ Andresen, 1994:342.

fisket enn de fra Ytre Karlsøy. Fiskeværene bidro til økt næringsvirksomhet rundt fiskeomsetninga, og ga de ytre områdene tilgang til det Borgos har definert som fiskeværsøkonomi, og som blant annet innebærer muligheter for utleie av rorbuer og økt behov for tjenerskap.⁵⁴

Fiskerne fra Indre Sørfjorden deltok også i salgsfiskeriene. Bratrein sier om dem at "Njoskenfinnan" hadde stor anseelse og "...satte seg i respekt blant de norske fiskerne med sin djervhet og dyktighet" når de kom til værene i Karlsøy.⁵⁵ Manglende overgang til storbåter, og manglende overgang til eneyrkesfiske, kan likevel tyde på at de fikk mindre del av inntektene fra salgsfiskeriene enn fiskerne som bodde nærmere værene. På den andre sida hevdes læstadianismen, som i hovedsak var begrenset til Sørfjorden, å ha medført bedre levekår og bedre økonomi.⁵⁶

Som utgangspunkt for den demografiske analysen antar jeg at allmuen i hovedtrekk var næringsmessig lik og økonomisk likeverdig på tvers av etniske og geografiske grenser gjennom perioden. Endringene i fiskeriene i siste del av 1800-tallet kan likevel ha gitt de ytre områdene fordeler som den indre delen av fjorden fikk mindre del i. Dette kommer jeg tilbake til i kap 10 og 11.

3.3.3 Økonomisk periodisering av tida 1770-1900

På bakgrunn av de vurderingene Bratrein gjør av den økonomiske utviklinga i perioden og oversikten over den demografiske utviklinga vil jeg dele inn undersøkelsesperioden i tidsintervaller i forhold til antatte økonomiske vilkår.

1770-1800

Med unntak av 1730-40-årene var 1700-tallet ei bra tid i økonomisk forstand.⁵⁷ Både overklassen og resten fikk det økonomisk bedre i løpet av hundreåret. Handelshusene opplevde et økonomisk oppsving utover 1700-tallet, og det ble etablert handelsvirksomhet inne i fjordene.⁵⁸ I fiskeriene skjedde det i løpet av 1700-tallet en overgang til line, garn og

⁵⁴ Borgos, 1987:105

⁵⁵ Bratrein, 1992:82. Njosken er et samisk stedsnavn i Indre Sørfjorden

⁵⁶ Bratrein, 1992:81

⁵⁷ Bratrein, 1989:14

⁵⁸ Bratrein, 1989:271

not, noe som krevde større båter Boligstandarden ble bedre, og allmuen gikk i stor grad over fra jordhus til tømmerhus. Dette gjaldt i mindre grad samisk befolkning.

Det var ledig bygseljord i hele Tromsø fogderi på 1700-tallet og langt inn på 1800-tallet, og det var derfor ikke problem med tilgang til jord.⁵⁹ I hovedsak ser det ut til at fiskeriene var gode i perioden. Det var oppsving i sildefisket fra 1770-åra, og i siste del av 1700-tallet var vår og sommerfiske ute ved havet blitt et hovedfiske. Dette fisket foregikk i hovedsak fra rorværene Fugløy, Torsvåg, Lyngøy, Flatvær, Hattøy og Grimsholmen. Russehandelen hadde betydning for omsetninga av sommerfisken og for kornforsyning.⁶⁰

Det kan likevel se ut til at de siste tiårene av århundret var vanskeligere. Fra slutten av 1780-tallet ble russehandelen legalisert, samtidig som byene fikk enerett slik at russehandelen ble flyttet vekk fra Karlsøy.⁶¹ Bratrein mener også at det må ha vært dårlige fiskeår omkring 1790, i tillegg hindret uvær jektefarten, slik at to jekter måtte overvintre i 1795/96.⁶² Det var også flere konkursbo i skifter i siste del av 1700-tallet, men Bratrein mener at dette kunne ha sammenheng med at konkursbo hadde lettere for å bli gjenstand for offentlig skifte enn andre bo, andelen gjeldfrie skifter var også omtrent som i perioden før.⁶³

Alt i alt ser dette ut til å ha vært en økonomisk bra periode, men kanskje med dårligere vilkår i periodens siste tiår.

1800-1815

Dette var en sammenhengende kriseperiode, i all hovedsak ei forsyningskrise, men også med epidemier. Området opplevde tilbakegang i befolkninga, og det var fødselsunderskudd i hele perioden 1806-1813 (figur 3.4).

1815-1860

Bratrein behandler perioden som helhet under overskrifta "Nød og elendighet". Det er likevel siste del av perioden som ser ut til å ha vært verst. Folkeveksten var forholdsvis stor fram til 1825, selv om den var mindre enn i Troms, men videre til 1835 var veksten lavere.

⁵⁹ Bratrein, 1990:214.

⁶⁰ Bratrein, 1990:281.

⁶¹ Bratrein, 1990:282.

⁶² Bratrein, 1990:226

⁶³ Bratrein, 1990:270f.

Årene fra 1835 til 1849 var en sammenhengende kriseperiode, med mange år med fødselsunderskudd, og i 1848 ble det gitt nødhjelp i form av lån. Nøden var i hovedsak forårsaket av klimaforverring som bidro til uår både på land og sjø, i tillegg var det også forsyningskriser. I 1855-56 tok kommunen opp lån for å yte nødhjelp. Dette var i stor grad ei forsyningskrise forårsaket av Krimkrigen, og det var etablert statlige låneordninger.⁶⁴

1860-1900

Også i denne perioden var det uår, men de fikk mindre betydning enn tidligere fordi samfunnet kunne takle dem bedre, sier Bratrein.⁶⁵ Om hele perioden 1860-1925, sier han at den var ”...en av de mest grunnleggende i økonomisk framgang i vår historie”.⁶⁶

Fisket fikk økt betydning i perioden, det hadde delvis sammenheng med russehandelen, delvis sammenheng med folkeøkning.⁶⁷ Større vekt på lokal omsetning av ferskfisk bidro til at handelshusene fikk ei glanstid. Sommerfisket fra heimeværene, særlig Grimsholmen og Torsvåg, ble viktigere i perioden. Denne fisken ble solgt til russerne. Sommerfisket fra Grimsholmen hadde et oppsving i perioden 1870-1900, 100-200 mann deltok årlig. I 1898 deltok hele 300 mann, og da var fisket avtakende. Torsvåg var fra gammelt et sommerfiskevær, og der var mange rorbuer og søkning av fiskere, også fra Tromsøysund og Balsfjord. Russehandelen ble tillatt her fra 1868, og utviklinga av russehandelen brakte Torsvåg fram til det største fiskeværet. I 1860-åra var det totalt omkring 150-200 fiskere i Torsvåg på sommerfiske, og i 1890-åra 300 mann og 10-15 russeskuter. Fra slutten av 1880-tallet var det også loddetorskefiske i området, i 1888 var det 2 kjøpefartøy og i 1893 var det fire ved dette fisket. I 1896 deltok 106 båter i loddetorskefiskeriene og Torsvåg var blitt et viktig vær også for dette fisket. Fra 1890-92 var det to fastboende handelsmenn der i tillegg til flere norske oppkjøpere.

Det store sildefiskeriet i Nord-Norge i 1863-74 rakk så vidt til Ytre Karlsøy fra høsten 1872, men fikk ikke noen særlig betydning. I Ullsfjorden var det store sildefiskerier høsten 1875 med 1350 mann i Ullsfjorden/Kjososen, og også 1876 og 1877 var gode sildeår.⁶⁸ Det var også

⁶⁴ Også Berg kommune på Senja tok opp slike lån i 1854 og 1857/58. Brox, 1965: 219 f.

⁶⁵ Bratrein, 1992:258.

⁶⁶ Bratrein, 1992:258.

⁶⁷ Bratrein,1992: 269.

⁶⁸ Andresen, 1994: 239 viser til NOS Norges fiskerier 1876 s 13.

gode sildeår i Kjosens i 1890-årene.⁶⁹ Ingen i området hadde sildenot, men det kom fiskere med notbruk fra andre steder.⁷⁰

I løpet av 1890-åra kom de første av de nye båttypene til erstatning for fembøringer og åttringer i Ytre Karlsøy, og ”...på få år var de største typer av Nordlandsbåten avlegs”. Etter 1900 kom motoren, og ”...i løpet av det første 10-året etter århundreskiftet var de fleste seilskøyter blitt motorskøyter.”⁷¹

Om Lyngen, som Sørfjorden nå tilhørte, heter det hos Richter Hanssen at der drev de aller fleste fiske med nordlandsbåter ennå i 1905.⁷² Ifølge Richter-Hanssen var Anton Brose den første fra Sørfjorden som søkte kommunen om garanti for lån til båt, det var i 1898, og han var norsk fra Bensnes i Restsørfjorden. Garantien krevde to selvskyldnerkausionister, i dette tilfellet var det to handelsmenn.⁷³ Antakelig var ikke slik investering aktuell for fiskerne i Indre Sørfjorden på dette tidspunktet, men dette var altså situasjonen for den allmuen i hele Lyngen.

Overgangen til større båter førte til mindre værbegrensninger i utøvelsen av fiskeriene, særlig etter at motoren ble tatt i bruk etter århundreskiftet, men krevde store investeringer, og antakelig påfølgende økt risikovilje. Samtidig ble det også tatt i bruk nye og bedre redskaper som også krevde investeringer.⁷⁴ Etter århundreskiftet førte store investeringer i fiskeriene til at eneyrkesfisket overtok for fjordfisket og kombinasjonsnæring.

Siste del av 1800-tallet var en gunstig klimatisk periode for jordbruket, og produksjonen økte i siste del av århundret. Den gamle innmarka ble forbedret og det ble rydda mer jord, men også bedre raser, bedre fôr, bedre melkestell, mer jordbruksredskaper, gjerdehold, sommerfjøs og utskifting av jorda bidro til økt utbytte. På slutten av 1800-tallet var Ytre Karlsøy selvforsynt med smør, og potetavlen var også blitt viktig for matforsyninga.⁷⁵ Selveie var vanlig i Ytre Karlsøy fra 1865, men det var også større økonomisk differensiering av

⁶⁹ Andresen, 1994:240.

⁷⁰ Bl.a. til Nord-Grunnfjord i 1883. Bratrein, 1992:278.

⁷¹ Bratrein, 1992:300 ff.

⁷² Richter-Hanssen, 2004: 108, som viser til skriv fra ligningskommisjonens formann.

⁷³ Richter-Hanssen, 2004: 134 som innebar stor risikovilje for kausionistene ved at de var villig til å innfri lånet ved mislighold, uten kreditor først måtte søke dekning hos hovedskyldner.

⁷⁴ Richter-Hanssen, 2004: 273ff.

⁷⁵ Bratrein, 1992:371.

befolkninga ved at større deler av befolkninga ikke eide jord. Jordmangel var et problem fra midten av 1800-tallet, men ble et større problem fra 1920.

Som helhet var perioden 1860-1900 preget av økonomisk framgang, antakelig særlig fra 1870-tallet. De økonomisk vanskeligste årene i perioden var 1867/1868 da det var uår på land og sjø, og årene 1878-80 med dårlig fiske.⁷⁶ Orkanåret 1882 ødela mye og førte til mange forlis, og i 1886 forliste mange båter fra Ullsfjorden.⁷⁷ Også på 1890-tallet var det uår på land og sjø i Ytre Karlsøy.⁷⁸ Karlsøy opplevde ikke store fiskerier med like mange tilreisende fiskere som Ytre Senja i siste del av 1800-tallet og i Vesterålen i de store sildeårene i siste del av århundret. Nessekongenes glanstid i perioden tyder likevel på at det må ha vært et solid økonomisk fundament i området. Den differensierte næringsvirksomheta og leveranser til Tromsø gjorde også at salg av jordbruksprodukter hadde stor økonomisk betydning, særlig for storgårdene.

3.4 Religion og kultur

3.4.1 Pietisme, læstadianisme og dissentervirksomhet

Thomas von Westen besøkte kirkestedet i Karlsøy først på 1700-tallet, men ikke de samiske områdene verken i Helgøy eller i Sørfjorden. Karlsøy-presten ytte stor motstand mot misjonsvirksomheta. Fra 1720-årene var det likevel en egen misjonær i Karlsøy, men gudshuset som var planlagt i Sørfjorden ble ikke bygget.⁷⁹ I løpet av misjonstida utvikla det seg en konflikt mellom Karlsøypresten, som ville at fjordfolket fortsatt skulle søke kirke i Karlsøy, og folket som heller ville søke misjonskapellet som var bygd i Lyngen. Fra 1748 ble Lyngen overlatt til misjonæren, mens Sørfjorden fortsatt var et stridsområde inntil det ved kongelig resolusjon i 1750 ble bestemt at det skulle høre til Karlsøy-presten. Med dette var Lyngen i praksis selvstendig, mens Sørfjorden antakelig fikk "...dårligere betjening enn de hadde hatt som del av misjonærens embetsdistrikt".⁸⁰ Ønsket fra Sørfjorden om geistlig betjening i fjorden holdt seg imidlertid fram til området faktisk ble eget sogn. Fra tidlig på

⁷⁶ I amtmannens innberetning for 1866-70 er det anmerket at 1867 var "totalt uaar", og for alle områder fra Ibestad og nordover var det anført "0 fold" poteter i avkastning.

⁷⁷ I 1886 forliste 15-16 båter fra Ullsfjorden på finnmarksfiske, i tillegg fikk flere båter skader, dette var tap det kunne være vanskelig å erstatte. I Tromsø stiftstidende het det i forbindelse med forslisene at "Saadan blev her paa en længere Strækning ganske frit for Storbaade" Andresen, 1994: 245. I begravelleslista er det likevel ingen spor etter disse forlisene

⁷⁸ Bratrein, 1992:16 og 258

⁷⁹ Bratrein, 1990:136ff

⁸⁰ Bratrein, 1990:139

1800-tallet fikk de tillatelse til å søke kirke i Lyngen, men kom fortsatt til Karlsøy for dåp, begravelse og bryllup.⁸¹

Fra 1736 og ut hele århundret hadde Ullsfjorden en egen misjonsskolemester, seinere fikk også Helgøy det, noe som ifølge Bratrein medførte at samisk ungdom hadde et ”brukbart undervisningssystem” lenge før norske bygder. Det er ingen entydige signaler i visitasene omkring misjonens mulige effekt på kunnskapsnivå og gudfryktighet.⁸²

Læstadianismen kom til Lyngen omkring 1850, og Bratrein mener bevegelsen virket i Sør fjorden allerede på 1850-tallet. Fordi læstadianerne ikke dannet egne dissentermenigheter, er bevegelsens omfang både med hensyn til periode, geografisk utstrekning og antall tilhengere uklare i kildene. Møtetreiken i Karlsøykirka i 1851, som ifølge biskopen var forårsaket av at presten ikke behersket samisk, er kanskje noe av det første vi hører om læstadianerne i Sør fjorden. Bratrein mener at streiken utgikk fra Sør fjorden, men at det er usikkert om det var læstadianerne eller dissenterne som stod bak. I 1860 var det ifølge Bratrein ”...hyling og kramper av læstadianske vakte...” ved konfirmasjonen i Karlsøy. Antakelig var disse også fra Sør fjorden.⁸³ I perioden etter Kautokeinopprøret i 1852 hevdes det at læstadianismen var mindre markert en periode, og i 1863 meldte også Lyngen-presten at han trodde at den læstadianske bevegelsen var ”hendød”.

I motsetning til i andre områder økte den læstadianske aktiviteten i Lyngen i løpet av 1860-årene. Læstadianerne var kritisk til den nye skoleloven fra 1860 som la økt vekt på det de så på som unyttig ”menneskelig kunnskap”, noe som både omfattet den nye leseboka til bruk i skolen og fornorskninga.⁸⁴ Det store skolefraværet er dels tolket som en protest mot skolen.⁸⁵ Utover 1870-tallet var det også en mer kompromissløs tone mellom befolkninga og skolekommisjonen i Sør fjorden, der befolkninga stilte større krav til myndighetene.⁸⁶ Konflikt mellom læstadianerne i Lyngen og både kirka og skolen førte til at læstadianerne truet med utmelding fra statskirka, men dette ble det som kjent aldri gjort alvor av. I 1868 ba

⁸¹ Bratrein, 1990:444

⁸² Bratrein, 1990:140

⁸³ Bratrein, 1992:187

⁸⁴ Sivertsen, 1955:231

⁸⁵ Bl.a. Edvardsen, 1996 og Andresen, 1994.

⁸⁶ Blant annet kom det krav om bedre økonomiske vilkår fra de som stilte bolighus til rådighet som skolestuer i Sør fjorden. Disse ble først avslått, men etter hvert fikk alle som ba om det rentefrie lån fra skolekommisjonen, der bruken av husene ble sett som avdrag. Lyngen og Sør fjord skolekommisjon 1854-1880.

læstadianerne om å få bruke kirka til møter, ei problemstilling som først seinere dukket opp i andre områder, og noe presten her var i stand til å forbigå uten store konflikter.

I hovedsak var det et rolig forhold mellom kirka og læstadianerne etter 1860-tallet. Den sterke konflikten spesielt omkring rørelsen som andre steder utviklet seg mellom kirka og læstadianerne på 1870-tallet, ble unngått i Lyngen. Ifølge Drivenes og Niemi var det Lyngelæstadianere som førte læstadianismen til Øst-Finnmark på 1860-tallet og Lyngelæstadianere holdt forsamlinger under vårfisket i Finnmark i 1867/68.⁸⁷ I Sørfjorden var det læstadianere videre utover hele 1800-tallet, det antas at bevegelsen de var en i all hovedsak samisk bevegelse i denne perioden.⁸⁸

I de ytre områdene av prestegjeldet fikk derimot ikke læstadianismen særlig fotfeste. Ifølge Bratrein er området betegna som det minst læstadianske i hele Nord-Troms.⁸⁹ I Helgøy ble det, som flere andre steder etter Kautokeinoopprøret, etablert et slags borgervern mot læstadianismen, og Bratrein mener tilsvarende også forekom i Karlsøy sogn. Ikke før omkring 1890 var det læstadianere i Ytre Karlsøy, og da i bygder som ifølge Bratrein hadde "...et visst samisk miljø", nemlig Skogsfjordvatn og Nord-Lenangen.⁹⁰

Ifølge Dagmar Sivertsen var Karlsøy, med Ullsfjorden, og Lyngen de eneste områdene som både var sterkt berørt av læstadianismen og dissentervirksomhet på 1850-tallet, og det var i Ullsfjorden dissenterne var forholdsvis flest. Dissentervirksomheta hadde sitt utspring i dissenterbevegelsen i Balsfjorden der Johan Bomstad hadde meldt seg ut av statskirka i 1856. Utmelding av statskirka ble ifølge Dagmar Sivertsen sett på som en uhyrlighet på dette tidspunktet. Likevel var det allerede i 1859 organisert en samisk dissentermenighet i Sørfjorden med hovedsete på Breivikeidet.⁹¹ Bevegelsen var tilsluttet den lammersianske menigheta som ble etablert i Tromsø, og hadde på det meste 46 medlemmer. Det vakte oppsikt på nasjonalt nivå at det var etablert en samisk dissentermenighet, og det var bekymring både i kirka og blant verdslige myndigheter for at dette kunne føre til konflikt mellom minoritetene og det norske samfunnet. Barna til dissenterne ble ikke døpt, og presten har kommentert i dåpslistene, der disse likevel er ført inn av statistiske hensyn, at barna er

⁸⁷ Drivenes og Niemi, 2000:163.

⁸⁸ Sivertsen, 1955 og Johansen, 1991:106.

⁸⁹ Bratrein, 1992:187.

⁹⁰ Bratrein, 1992:188f.

⁹¹ Sivertsen, 1955:70.

”...å regne som hedninger”. Dissentermenigheta i Ullsfjorden var oppløst i 1864.⁹² Sivertsen ser dette som uttrykk for at læstadianerne hadde hatt framgang der, men utvandring kan ha bidratt til å svekke dissentermenigheta.⁹³

Også på 1870-tallet var det dissenter i Lyngen med Ullsfjorden. Dette var de såkalte gjendøperne. Også da var dette det eneste læstadianske området der dissenterne hadde fått fotfeste, men gjendøperne møtte stor motstand hos læstadianerne heter det i visitasmeldinger. Antakelig virket disse bare en kort periode. Etter 1870-tallet er de ikke synlige i kirkeboka.

Læstadianerne var kritiske overfor kirka, men dannet altså ikke dissentermenigheter. Læstadianismen var på 1800-tallet ofte i konflikt med både kirkelige og verdslige myndigheter, der det dogmatiske var det sentrale, men også språkspørsmålet var kilde til konflikt. Sentralt i kritikken av statskirka var påstanden om at både prester og menighet var vanekristne som ikke levde etter kirkas bud.⁹⁴ Læstadius krevde av sine egne at de skulle ha et personlig forhold til kristendommen, og i samfunn der bevegelsen fikk fotfeste skal den ”...nærmest umiddelbart...” ha ført til mindre drikkfeldighet, mindre brudd på sedelighetsnormer, mindre kriminalitet og til bedre sosiale og økonomiske forhold.⁹⁵ De fleste mener nå at det religiøse innholdet var den sentrale drivkrafta i bevegelsen.⁹⁶ I det området og den perioden som behandles her, der bevegelsen var overveiende samisk, virket bevegelsen også som en sosial og etnisk protest både gjennom kritikk av kirkelige og verdslige myndigheter, og ved at samisk språk og en nøysom livsform ble oppvurdert, mens praling med rikdom ble kritisert.⁹⁷

Utover 1850-tallet økte Karlsøypresten sin innsats i Sørfjorden, antakelig som en reaksjon på vekkelsesbevegelsene, og det ble blant annet holdt gudstjenester på samisk. Det hadde lenge vært argumentert med at det var nødvendig å etablere egen kirke i Sørfjorden på grunn av lang og farefull kirkevei. Antakelig hadde kravet fått ny kraft i 1848 da først tre kvinner

⁹² Sivertsen, 1955:79.

⁹³ Sivertsen, 1955:257. I 1862 reiste Bomstad sammen med 40 emigranter og etablerte ”The Tromsø or Bomsta Colony” i Minnesota. Ifølge Astri Andresen fulgte mange dissenter etter, sannsynligvis reiste det også dissenter fra Sørfjorden. Andresen, 1994:306. I Sørfjordens kirkeboks flytterregister er det i 1873 registrert to familier og en ungar som dro til Amerika fra Breivik/Breivikdalen, som hadde vært hovedsete for dissenterne. På 1880-tallet reiste det også flere fra Sørfjorden til Minnesota. Det er ikke utenkelig at disse reiste til slektninger eller kjente som hadde dratt før. Kilde: Sørfjorden kirkebok. Flytterregister. Mikrofilm SATØ.

⁹⁴ Norderval, 2000:61.

⁹⁵ Drivenes og Niemi, 2000:163.

⁹⁶ Drivenes og Niemi, 2000:159.

⁹⁷ Andresen, 1994:204.

omkom på kirkevei, og i 1849 sju mennesker da omkom samtidig, av dem et spedbarn.⁹⁸ Også i 1830 hadde folk omkommet ved kullseiling på vei til kirka. I 1860 ble så Sørfjorden utskilt som eget sogn, slik det lenge hadde vært ønske om. I 1862 stod nykirka ferdig på Sjursnes, og i 1867 ble sognet overført til Lyngen. Utskillinga hadde blitt forpurret flere ganger av hensyn til det økonomiske grunnlaget for Karlsøypresten, og ble realisert på et tidspunkt da det var motsetninger mellom Sørfjorden og hovedsognet både med hensyn til språk og religion. Bratrein sier det var språkspørsmålet som var avgjørende for at området ble lagt til Lyngen, både hensynet til at Sørfjordsamene skulle bli betjent på eget språk, og at Karlsøypresten skulle slippe å forholde seg til samisk.

Da presten Jønsberg besøkte fjorden i 1839 fant han der lignende ritualer omkring frieri og giftermål som det som er beskrevet i andre samiske områder.⁹⁹ Prestens detaljerte beskrivelse kan være uttrykk for at skikkene var ukjent for ham i Ytre Karlsøy. Ritualene omkring giftermålet underbygger altså at Sørfjorden konstituerte et eget etnisk område som skilte seg fra Ytre Karlsøy. På 1700- og 1800-tallet påpekte flere myndighetspersoner at de økonomiske forholdene omkring frieri og giftermål var for mye vektlagt i reindriftssamiske samfunn, blant annet var Læstadius talsmann for et slikt syn. Næringsmessig var ikke Sørfjorden særlig forskjellig fra fiskerbondetilpasninga i Karlsøy prestegjeld for øvrig, ikke noe tyder på at området økonomisk sett har vært mer velstående enn områdene rundt. Jeg antar derfor at gaveutvekslinga rundt giftermålet neppe har vært særlig omfattende her, i motsetning til det Sköld beskriver for reindriftssamene i Sverige. Men skikkene har altså likevel lignet.¹⁰⁰

3.4.2 Skolestell

I de samiske bygdene kom det i gang undervisning fra 1720-årene ved misjonsskolemestrene. Fra 1736 og ut århundret var det en egen misjonsskolemester i Sørfjorden, antakelig fra 1848 også i Helgøy. Noe som ifølge Bratrein medførte at samisk ungdom hadde et ”brukbart undervisningssystem” lenge før norske bygder.¹⁰¹

⁹⁸ Bratrein, 1990:444f og Kirkebok for Karlsøy. Begravelseslister.

⁹⁹ Bratrein, 1990:584. Tilsvarende beskrivelser finnes blant annet hos Leem, 1975:382, Sköld,1998:33f. og Solem, 1970:188f. von Düben mener imidlertid at skikkene hadde sitt opphav i norsk og svensk tradisjon, og at et opprinnelig samisk rituale omkring frieriet lignet mer på bruderøving. von Düben, 1977:200.

¹⁰⁰ Bratrein, 1992:188.

¹⁰¹ Bratrein, 1990:136ff.

Fra midten av 1700-tallet var det forsøkt etablert et omgangsskolesystem i Helgøy og Karlsøy, men fram til 1800 var det "...langt etter lovens fordringer".¹⁰² Den første skolen var i sin helhet en religionsskole, og kom i gang av hensyn til konfirmasjonen. Fra begynnelsen av 1800-tallet ble det etablert skolekommissjon og det kom flere inn i undervisninga i tillegg til presten. Prestegjeldet ble nå delt i tre skoledistrikt; Helgøy, Karlsøy med Lenangen og øyene og endelig Ullsfjorden/Sørfjorden fra Lattervik og sørover. Senere ble hele fastlandet ett distrikt. Hvert distrikt ble delt i kretser, til sammen 20-22 i Karlsøy og 12 –14 i Helgøy. Omkring 1860 hadde barna i Karlsøy og Helgøy henholdsvis 7 og 3 ukers undervisning.¹⁰³ Fortsatt var skolestedet langt under lovens krav. Omkring 1850 stod det første faste skolehuset ferdig på Karlsøya, men faste skolehus forutsatte internering som var lite populært, og det tok tid før fast skole kunne praktiseres. I 1837 kom den første utdannede lærer til Karlsøy.

Fra slutten av 1850-åra kom det flere lærere, mer kompetanse og flere fag enn religion inn i skolen. Fra 1889 var det fast skole i de fleste kretser i Karlsøy og Helgøy. I Svendsby og Bensnes skolekretser i Sørfjorden som i 1899 var i hovedsak norsk, var det 10 ukers skole. I Sørstrøm og Stordalen som var samiske kretser, var skoleåret bare ni uker.

Men skoleforsømmelsen var omfattende, i 1889 ble 1/3 av undervisninga i Ytre Karlsøy forsømt.¹⁰⁴ I Sørfjorden var skoleforsømmelsen enda større; i Svendsby krets var barna borte fra skolen omkring 1/4 av dagene, i Stordalen krets litt mer enn 1/3, i Sørstrøm skolekrets, som strakte seg fra Sjøvassbotn til Lakselvnnes var barna borte nesten halvdelen av alle skoledager.¹⁰⁵ Innenfor det området som nå er Tromsø var det barna i Sørfjorden som hadde høyest skolefravær.¹⁰⁶

Sørfjorden var etter overføringa til Lyngen delt i et indre og et ytre skoledistrikt, grensene mellom disse varierte noe over tid. Innenfor skoledistriktene var det flere skolekretser. I 1865

¹⁰² Bratrein, 1990:143.

¹⁰³ Bratrein, 1990:449.

¹⁰⁴ Bratrein, 1992:211.

¹⁰⁵ Dette fraværet ser bort fra de barna som i løpet av skoleåret sluttet fordi de var blitt for gamle til å gå på skolen, eller var på konfirmasjonsskole. Skoleprotokoll for Ytre Sørfjorden kretser. Svendsby, Bensnes Skarmok og Reiervik kredse. 1894-1900 og Skoleprotokoll for Indre Sørfjordens kredse 1892-908. Tromsø kommunes arkiv. Ullsfjorden kommune. Boks 142. Skoleprotokoller Ytre og Indre kretser 1870-1902.

¹⁰⁶ Andresen, 1994:373.

kom det fast skolehus i den nye kirkesangerboligen på Sjursnes, og i 1881 stod det ferdig skolehus i Sørstraumen. Ellers foregikk undervisninga i private hus mot en godtgjørelse.

I Ytre Karlsøy var det bøker i mange velstående hus allerede på 1700-tallet, og leseferdigheta har antakelig vært større enn vi "...ofte forestiller oss".¹⁰⁷ Mot slutten av 1700-tallet forekom det også bøker med ikke-religiøst innhold i skiftene. Fra 1838 ble det satt i gang et almuebibliotek i Karlsøy, og i Helgøy fra 1851. Fra 1830-årene abonnerte de kondisjonerte på aviser, både lokale og riksaviser.¹⁰⁸ Blant allmuen var avislesing mindre vanlig. Det store oppsvinget kom med *Nordlys* fra 1902.¹⁰⁹ Hvordan leseferdighetene i den samiske befolkninga i Sør fjorden var er usikkert, språkproblemer må ha vært et hinder for lesing. I 1839 kunne sør fjordkonfirmantene "...sjelden lese i bok", og ved en visitas så seint som i 1887 kunne de færreste lese godt.¹¹⁰ Da Friis besøkte fjorden i 1851 mente han at de samiskspråklige bøkene var forståelige for befolkninga, men "...såre lidet utbredt".¹¹¹

Om siste del av 1800-tallet sier Bratrein at det var slutten for analfabetismen i Karlsøy. Men allmuen ser ut til å ha behersket lesing bedre enn skriving. Ennå mot midten av 1800-tallet var det mange som så vidt kunne skrive navnet sitt. I 1839 var det en mann i Sør fjorden som gikk under navnet "Skriveren", noe som tyder på at han var en av få skrivekyndige. Omkring 1850 kunne heller ikke læreren i Sør fjorden skrive, men han kunne samisk.¹¹² Medlemmene i skolekommisjonen i Sør fjorden, opprettet i 1877, ble ofte ført i protokollen med påtegningen "mpp". I vielseslistene i Sør fjorden var de fleste forloverne innskrevet med påholden penn fram til midten av 1890-tallet. I Karlsøy kirkebok var det derimot ikke registrert forlovere med "mpp" etter 1855, de siste var fra Sør fjorden.¹¹³

Manglende norskkunnskaper sammen med dårligere leseferdigheter i Sør fjorden må ha gjort at den samiske befolkninga i området hadde vanskeligere for å tilegne seg kunnskap og informasjon som ble formidlet skriftlig gjennom aviser, bøker og blader. Dermed hadde de mindre tilgang til og var mindre utsatt for holdninger og impulser fra storsamfunnet

¹⁰⁷ Bratrein, 1990:311.

¹⁰⁸ Bratrein, 1990:563.

¹⁰⁹ Bratrein, 1992:579.

¹¹⁰ Bratrein, 1990:457 og Richter-Hanssen, 2004:194 og Friis, 1850.

¹¹¹ Friis, 1850.

¹¹² Bratrein, 1990:457.

¹¹³ Dette var Salomon Salomonsen fra Stakkenes og Ole Olsen fra Hundberg i 1854 og Thomas Gabrielsen fra Reiervik i 1855. Da har jeg sett bort fra Ole Eriksen, antakelig bosatt på Karlsøya. Det ser ut til at han ble brukt som forlover når de manglet noen, men han skrev ikke under protokollen selv og kunne kanskje ikke skrive.

3.4.3 Fornorskningspolitikken i Karlsøy

Fornorskningspolitikken som ble iverksatt fra 1851 hadde som uttalt målsetting å gi samiske og kvenske skolebarn i de såkalte overgangsdistriktene ”...Kyndighed i det norske Sprog...”.¹¹⁴ Som overgangsdistrikt oppfattet man samiske områder som det ble antatt var mulig å fornorske. Karlsøy prestegjeld ble definert som overgangsdistrikt.

I den første perioden av fornorskninga var kunnskap i samisk språk et nødvendig hjelpemiddel både i skole og kirke. Så seint som i 1859 ble det lovpålagt at prester i Lyngen og Finnmark skulle beherske både samisk og kvensk.¹¹⁵ Språkpolitikken ga likevel ikke de resultatene myndighetene ønsket og ble tilstrammet. Dette skjedde først ved endringa i opptakskriteriene ved Tromsø seminar i 1859, som innebar at kandidater som skulle motta friplasser for Finnefondets regning nå helst burde være norsk.¹¹⁶ Deretter ble politikken betydelig innstrammet ved ny instruks for undervisninga av 1879. Samisk språk skulle nå brukes i skolen bare når det var ”uomgjengelig fornødent”. Læreren skulle passe på at barna brukte norsk språk også utenfor undervisninga, og skulle virke til at foreldrene fikk forståelse for hvor viktig norsk var.¹¹⁷ Samisk og kvensk språk ble nå omtalt som ”fremmede”. Dahl mener den nye instruksjonen la grunnlaget for fornorskningsarbeidet for decennier framover, og omtaler den som fornorskningens ”Magna Charta”, Minde omtaler den som ”...the final breakthrough for the strict norwegianization policy”.¹¹⁸

Nasjonalt ble det årlig bevilget en sum penger til fornorskning, det såkalte Finnefondet. Dette skulle blant annet dekke utgifter til friplasser ved Tromsø seminar for elever som seinere forpliktet seg til å virke i overgangsdistrikter.¹¹⁹ Fondet kunne også gå til nye skolebygninger. Det var tilskudd til lærerlønninger som kom til å være hovedsatsinga til Finnefondet, for å stimulere lærere til å arbeide for fornorskning i skolen. Instruks for Finnefondet ble utarbeidet først i 1862. Antakelig hadde tilskuddet liten praktisk betydning før.¹²⁰

¹¹⁴ Kgl. Res. 5.mars 1851.

¹¹⁵ Dahl, 1957:138.

¹¹⁶ Dahl, 1957:120f. nytt reglementet for friplasser ble vedtatt fra 1859.

¹¹⁷ Dahl, 1957:244.

¹¹⁸ Minde, 2003:128 og Dahl, 1957: 243.

¹¹⁹ Kgl Res 25.januar 1853 og Dahl, 1957:109ff.

¹²⁰ Bjørg Larsson mener at det ble brukt ubetydelig av midlene som ble bevilget til slikt formål det første Larsson,1989:43 og 64.

Karlsøy skolekommisjons første omtale av Finnefondet var i forbindelse med ønsket om å øke lærerressursene i Karlsøy sogns indre distrikt fra ei til to stillinger. Distriktet var stort i geografisk utstrekning og omfattet hele Karlsøys del av Ullsfjorden, fra Breivik til Gamvik. Det hadde lenge vært behov for en lærer til i distriktet, men ikke økonomisk mulig fordi "... Folkets økonomiske Forfatning [var] mindre end god". Siden distriktet "forstørste delen" var samisk så de i finnefondet en mulighet for finansiering, og besluttet i møte 21. november 1854 å søke om "...Understøttelse av 40 Spdr af de paa sidste Storting bevilgede penge til Finnernes fornorskning...".¹²¹ Antakelig var det behovet for ei ny lærerstilling mer enn fornorskningsmotivet som gjorde at de vendte seg mot Finnefondet. Jeg har ikke funnet om de fikk støtte, det må i alle fall ha tatt noe tid, for det var ikke før i 1858 at Karlsøys indre skoledistrikt ble delt i to.

Ikke før i 1857 behandlet i skolekommisjonen på ny spørsmål som omhandlet etniske forhold, da ble det vedtatt at det skulle bevilges 10 spesidaler årlig i to til tre år "...til Oplærelse ved Skolelærerseminariet i Tromsø af en Fin mod Forpligtelse til at ihvert fald at tjene som Skolelærer blandt Finnerne her i Prestegjeldet mindst 7 Aar umiddelbart efter sin Dimission fra Seminariet".¹²² I pliktida skulle læreren ha ekstra lav lønn. Antakelig var motivet å skaffe samiske barn samiskspråklig lærer, kanskje kan det på sikt ha vært ei økonomisk innsparing.

Neste gang Finnefondet var behandlet i skolekommisjonen var i 1862, og nå var det skolehus som behøvdes i Sørstrøm og Sjursnes kretser. Det ble henvist til prestens skrivelse om tilskudd til skolebygg i "Lappedistrikter", og besluttet å bevilge 50 spd til hvert av skolehusene, under forutsetning av at man mottok tilsvarende "...af Finnefondet".¹²³ Utfallet av dette har jeg ikke opplysninger om, men på Sjursnes stod det ferdig kombinert kirkesangerbolig og skolestue i 1865. I Sørstrøm fikk de ikke penger i denne omgang. Skolehuset der stod ikke ferdig før i 1881, og da var det med tilskudd fra amtskassen.¹²⁴ Astri Andresen har stilt spørsmål ved om Finnefondet kunne være årsaka til at de første skolestuene i Tromsø var i samiske områder, b.la. altså på Sjursnes.¹²⁵

¹²¹ Skolekommisjonens møteprotokoll 1845-1871. arkivsak 380.KAK.

¹²² Skolekommisjonens møteprotokoll 1845-1871. arkivsak 380.KAK. 28.okt. 1857 sak 7.

¹²³ Skolekommisjonens møteprotokoll 1845-1871. arkivsak 380.KAK Møte 14. 15. og 18.mai 1862 sak 26.

¹²⁴ Lyngen og Sørfjorden skolekommisjon 1854-1880. Arkivsak, 137.KATU Møte 9.nov. 1879 og Larssen, 1976:221.

¹²⁵ Andresen, 1994: 372.

I årene fra 1867 til 1877, da Sørfjorden var underlagt Lyngen skolekommisjon, ble det søkt om finnefondsmidler til årlige skolepremier til samiske og kvenske barn som utmerket seg med "færdighet" i norsk språk, men også disse midlene forutsatte at kommunen selv bidro. Da Sørfjorden ble egen skolekommune fra 1877 fortsatte de tradisjonen med skolepremier, men da uten fornorskningmotivet. Premien skulle gå til "...ubemidlede flinke Børn og til Hjælp for dem som mangler Skolesage".¹²⁶ Skolekommisjonens protokoller opplyser ikke om hvem som ble tildelt premie.

Skolekommisjonen i Lyngen ser for øvrig ut til å ha bevilget penger til alle formål som kunne gi tilsvarende eller større tilskudd fra statlig hold. Jeg oppfatter det som en ytterlighet når de i 1870 besluttet å bevilge fem spesidaler til gymnastikkapparater, mot at de fikk tilsvarende beløp fra Stiftsdireksjonen. Samtidig var elevene borte fra skolen pga; for lang skolevei og dårlig vær, fordi de måtte drage ved, hugge ved, "gjete kreaturer", pga fôrnød, de måtte delta i høyonna, ta opp poteter, dra på fiske osv. Alt tyder på at det ikke var gymnastikk disse barna manglet mest.

I Karlsøy skal lærer Ole Larsen i Sørfjorden, som døde i 1862, ha mottatt tilskudd fra Finnefondet.¹²⁷ Ole Jonssen skal ha søkt om tilskudd for fastlandskretsene i 1866.¹²⁸ Også Guttorm Guttormsen Raste i Helgøy skal ha søkt om tilskudd fra Finnefondet både i 1862 og 1867.¹²⁹ Raste kunne samisk og var etterkommer av den reindriftssamiske befolkninga som kom til området fra Sverige på 1840-tallet. I 1875 unnlot han å søke tilskudd, men dette gjorde prostens stiftsdireksjonen oppmerksom på, og av den endelige oversikten over utbetalinger for dette året ser det ut til at Raste likevel fikk tilskudd også i 1875, antakelig 15spd.¹³⁰ Resolusjonen av 1851 hadde foreslått tillegg på hhv 25 og 35 spd pr år, seinere ble det endret til 15 og 30 spd. Raste fikk altså lavmålet.¹³¹

¹²⁶ Tromsø kommunearkiv. Ullsfjord kommune, boks 137.

¹²⁷ Edvardsen, 1984/1996:89 viser til et brev fra sognepresten i Karlsøy fra 1864. I skoledirektørens kopibok 1861-1863 er det ingen korrespondanse med verken Karlsøy eller Lyngen før mai 1861, og da gjaldt det søknad fra Lyngen om tillatelse til å redusere antallet timer i skolen. For øvrig en gjentagende problemstilling fra Lyngen utover århundret. Kopibok B (skoledirektøren)1861-63. Tromsø stiftsdireksjon. Arkivsak 20 SATØ.

¹²⁸ Edvardsen, 1996:90.

¹²⁹ Bratrein, 1992:210

¹³⁰ Under lista over de tildelte er det ført opp "G. Raste 15 anv. 10/5 76". Korrespondanse Finnefondet. Tromsø stiftsdireksjon. Arkivsak 229 SATØ.

¹³¹ Dahl, 1957:125.

Fordi finnefondstillegget hadde stor økonomisk betydning for den som fikk slike midler, særlig i den første fasen, er det egentlig oppsiktsvekkende at Raste lot være å søke om tillegg i 1875.¹³² I Lyngens skolebudsjett var ei skoleuke budsjettert med 2 spd i 1873, i forhold til dette tilsvarte 15 spd mer enn sju ukers arbeid, og var altså et vesentlig beløp, selv om Raste som erfaren lærer og kirkesanger antakelig hadde høyere lønn.¹³³ Bratrein mener at Rastes fornorskningsarbeid i første rekke hadde økonomiske årsaker.¹³⁴ Manglende søknad kan være uttrykk for at Helgøy, som var Rastes område, var oppfatta som språklig fornorsket. Videre utover 1870-tallet, etter at Sørfjorden var utskilt, kom det ikke flere søknader om tilskudd fra Finnefondet fra Karlsøy.

I Sørfjorden var det gitt tilskudd fra Finnefondet til lærerlønninger i alle fall fra begynnelsen av 1870-tallet og videre utover århundret. Etter 1881 var det bare Sørfjordens indre skoledistrikt som ble tildelt slike lønnsmidler (se kap 3.7.3 og 7.2).¹³⁵

I skolekommisjonsmøtene i Lyngen fra 1867 til 1880 og i Karlsøy fra 1845 til 1862 var det kun var i forbindelse med søknader til Finnefondet og revidering av lærerinstruksjoner, som følge av sentral politikk, at spørsmålet om fornorskning ble behandlet. Også i skoleprotokollene manglet opplysninger om fornorskning og framgang i norsk språk. Heller ikke etter at den nye instruksjonen fra 1879 stilte krav om at det med finnefondssøknadene skulle leveres karakterlister for de samiske og kvenske barnas framgang i norsk, var de etniske kategoriene synlig i skoleprotokollene. Heller ikke kveldsskolen, som det ble gitt midler til fra amtet, fokuserte spesielt på fornorskning. I Sørfjorden ble det holdt kveldsskole i de mest norske områdene, på Bensnes og Svendsby. Skolekommisjonen anbefalte at det der ble undervist i regning, skriving og sang, og altså ikke i norsk.¹³⁶ Fornorskning som sådan framstår altså ikke som noen hovedsak i skolen i Karlsøy og Sørfjorden.

Det finnes noen få unntak der etnisitet var synlig i skoleprotokollene. I Sørstrøm fikk en gutt fem i oppførsel fordi han bannet på samisk. Etter lærerens mening gjorde gutten det fordi han

¹³² Larsson, 1989:58 og Bjørklund, 1985:264. I den første fasen utgjorde tilskuddet en forholdsvis større andel i forhold til vanlig lærerlønning, enn det gjorde seinere

¹³³ Det ble gitt gradert alderstillegg i lønna. Lyngen og Sørfjord skolekommisjon 1854-1880. Sak 137 KATU

¹³⁴ Bratrein, 1992:210

¹³⁵ Skolekommisjonens møteprotokoll 1845-1871, Arkivsak 380, KAK. Skolekommisjonens møte 15.12 1863 sak 2. Fra 1861 var Sørfjorden delt i fem kretser (hvorav tre var såkalte dublettkretser med to avdelinger), og ikke i indre og ytre distrikt slik det ble seinere, og det er derfor ikke mulig å vite nøyaktig omfanget av det de kalte "det indre området" og som de mente var samisk.

¹³⁶ Lyngen og Sørfjorden skolekommisjon 1854-1880. Arkivsak 137 KATU. Møte 14. februar 1876, sak 12..

trodde læreren ikke forstod språket. Ved samme skole og tidspunkt var det anmerket i protokollen for en av guttene; ”...kven gut der slet ikke forstår norsk”.¹³⁷ I tillegg til karakterer inneholdt protokollene derimot utførlige kommentarer om barnas skoleforsømmelse, og det var saker om skoleforsømmelse lærerne gikk til skolekommisjonen for å få behandlet.¹³⁸

Fornorskninga i skolen var likevel del av et samlet fornorskingsarbeid, som særlig omfattet kirka, jordpolitikken og ikke minst sikkerhetspolitikken, der det sistnevnte feltet særlig omhandlet den finske minoriteten.¹³⁹ Fornorskingspolitikkenes konsekvenser for synet på det samiske er nærmere omtalt i kap. 3.5, omfanget av den språklige fornorskninga er skissert i kap. 3.7 og politikkenes mulige betydning for de etniske grensene i Karlsøy er omtalt i kap. 7.2.

3.5 Hva var samisk og norsk?

Hvordan samisk ble oppfattet, i hovedsak i den norske offentligheta, og hvordan dette endret seg i perioden, framgår både av samtidige kilder og litteratur. Det er klart at innholdet i datidas kategorier ”fin” og ”lap” har vært forskjellig fra det vi i dag legger i begrepet samisk som etnisk minoritet. Hvordan det norske ble oppfattet og vurdert av samisk befolkning framgår derimot ikke av kilder jeg har gjennomgått, og er også lite behandlet i litteraturen.

For det første var det noen ytre trekk, som språk, bolig og klesdrakt, som skilte nordmenn og samer. Det har også vært noen fysiognomiske trekk som har blitt oppfattet som samisk utseende.¹⁴⁰ I noen områder var det samiske knytta til spesiell næringsvirksomhet, men i Karlsøy var fastboende samer og nordmenn i hovedsak næringsmessig like. I løpet av 1800-tallet forsvant også de ytre kulturelle tegnene på samiskhet, som språk, klesdrakt og bolig fra de ytre deler av Karlsøy. I Sørfjorden fortsatte man derimot å bruke samisk som dagligspråk.

¹³⁷ Skoleprotokoller Sørfjorden. Arkivsak 142 og 279. KATU

¹³⁸ Det var et omfattende sett av kategorier som beskrev fraværsgrunnene, ikke bare at de var på fiske, men at de var på seifiske, ”silefiske”, i Kjosene på fiske, på Finnmarken, på Lofotfiske, og ”lavede seg til at reise på fiske”. Og ikke bare at de måtte arbeide, men ”hjelp moderen med kreaturene”, ”måtte drage ved”, ”husmoderen var syk”, måtte hjelpe til i høyonna”. Og ikke bare at de ikke hadde klær, i Reiervik var det i 1870 ei jente som var borte fra skolen fordi hun ikke hadde komager. Dessuten var de borte fordi de ikke hadde mat, ikke hadde tid, ikke visste om skolen, eller pga dårlig vær. Dessuten var noen barn borte pga ”likegyldighet”, det siste gjaldt bare barn fra det mest samiske området. Skoleprotokoller Sørfjorden. Arkivsak 142 og 279. KATU.

¹³⁹ Eriksen og Niemi, 1981:61ff

¹⁴⁰ dette samiske utseendet er for øvrig detaljert beskrevet i flere leksikonartikler, se Hætta, 2002 for slike eksempler fra 1921 og 1970. Også Nordisk familiebok, 1911 og Nordisk konversasjonsleksikon, 1861. Eidheim, 1994 beskriver også betydninga av disse trekkene.

Før 1850 mener Bratrein at oppfatninga av etnisitet og rase i Karlsøy var uklar, og at det ikke er ikke entydig at samene ble diskriminert som etnisk gruppe. Bratrein viser til flere eksempler på at prosten i Tromsø uttalte seg negativt om samene som gruppe på 1770-tallet. Samtidig ble samiske tingvitner spurt om de var blitt fortrenget av nordmenn, og om de hadde opplevd å bli ”bebreida om deres finnestand”.¹⁴¹ De spurte avviste at de ble diskriminert, men Bratrein mener det at de i det hele ble spurt tyder på økt spenning og ”kanskje aktiv diskriminering fra norsk side”. Før fornorskingsperioden ble det samiske likevel mer diskriminert på grunn av fattigdom enn rase sier Bratrein.¹⁴² Sjøsamere som klarte seg bra økonomisk nøyderimot respekt, det samme gjorde reindriftssamene. Av Karlsøys to utsendinger til valgtinget som skulle velge representanter til Eidsvollforsamlinga var en betegnet som ”sjøfinn” fra Lakselv i Ullsfjord, noe som kanskje kan bekrefte at samisk som sådan ikke var stigmatisert på dette tidspunktet. Bratrein mener tvert i mot at det virker som det ligger både ”...stolthet og etnisk bevissthet...” i begrepet ”sjøfinn” slik det var presentert i adressa som fulgte valget av utsendinger.¹⁴³

I samtidas offentlige omtale av det samiske økte stigmaene fram til århundreskiftet.¹⁴⁴ I hvor stor grad offentlighetens beskrivelse av det samiske stemte overens med den folkelige oppfatninga er likevel uklart. I perioden etter 1850 kom både samer og nordmenn til å se ned på det samiske som mindreverdige sier Bratrein. Blant mange norske utvikla det seg ”... god hukommelse når det gjaldt avstamninga til fornorska samefamilier”, norske jenter som giftet seg med samer ble sett ned på helt til etter andre verdenskrig, og det ble apt med språk og skikker i samiske bygder.¹⁴⁵ Dette er beskrivelser som går igjen hos flere, i *Nordnorsk kulturhistorie* heter det at sjøsamene var landsdelens pariakaste, uten at man angir hvor langt tilbake i tid ei slik oppfatning kan forsvares.¹⁴⁶ Bjørklund mener at folk flest etter hvert fikk samme oppfatning av samene som disktriktslegen i Kvænangen hadde omkring 1900, som mente samene ”...hadde svagere legemsbygning, uskjønnere ansigtstræk, ... virket frastødende

¹⁴¹ Bratrein, 1990:56f og 65

¹⁴² Bratrein, 1992: 81

¹⁴³ Av valgtinget i Tromsø skulle det velges tre utsendinger til Eidsvollforsamlinga i 1814. Bratrein, 1986

¹⁴⁴ Se blant annet Nordisk Conversations-Lexicon, 1861:184 Midbøe, 1973:28 og 36, Helland, 1899

¹⁴⁵ Bratrein, 1992:81

¹⁴⁶ Brantenberg, Hauan og Knutsen, 1994:404

ved sin skiddenfærdighet, falskhed og dovenskab.”¹⁴⁷ Ifølge Bjørklund var det altså ikke før etter 1900 at slike holdninger fikk fotfeste hos folk.

I fornorskningas første periode, på 1850-tallet, var det ingen negative beskrivelser av etniske minoriteter hos distriktslegen i Lyngen, som da også var distriktslege i Karlsøy. Han skrev bekymrede beretninger om ”... urenlighet og ...svineri ” som han mente var alminnelig blant allmuen i Karlsøy, og framhevet ”Qvænerne” i Lyngen og Skjervøy som hadde badstuer, som mer renslig. Det var likevel ingen etnisk merkelapp på ”svineriet”, bare badstuene, som omtales positivt i mange innberetninger på 1850-tallet, ble koblet til kvenkategorien.¹⁴⁸ Men holdningene til det samiske endret seg i negativ retning over tid, særlig i Lyngen.

Beretningene var ikke offentlig tilgjengelig, og legen kunne fritt tillate seg å ha sterke meninger både om medisinske og mer allmenne forhold. Når spørsmålet om renslighet ble behandlet av distriktslege Gotaas i Lyngen i 1893 heter det at

”Befolkningen her er meget urenlig. Værst er forholdet i saa henseende med de finner der bo i gammer sammen med sine kjør og sauer, men det er ikke stort bedre blant dem der bor sammenpakkede i gamle smaa hus...”.

Forholdene var derimot bedre ”... blandt den norske befolkning”, men også blant ”... de mer velstaaende finner og qvæner”.¹⁴⁹ Urensligheta ble på den ene sida nå knyttet til det samiske, men likevel i enda større grad til fattigdom.

Det var i distriktslege Jacob von der Lippe Parelius’ tid de etniske kategoriene ble sentral i medisinalinnberetningene. Han kom til Lyngen i 1883 og var generelt negativt innstilt til den lokale allmuen, som han så gjennom etniske kategorier, men også negativ til og i konflikt med lokale myndigheter, særlig fattigstyret og ordføreren. I beretninga hans fra 1887 heter det at samene, i motsetning til hva han tidligere hadde trodd, var

”...i høj grad upålidelige, grusomme og trodsige, når de tør, og på grund av sin uvidenhed og opblandingen med sine stamfrænder kvænerne, selvgode, og det uagtet Lyngsværingerne vistnok står lavere end nogen af sine naboer. Endnu lavere end mænderne står kvinderne her.”¹⁵⁰

Karlsøy hadde nå fått egen distriktslege, han fokuserte mindre på etnisitet, og særlig mindre på elendighetsbeskrivelser knyttet til det samiske. I 1885 klaget distriktslegen i Karlsøy på

¹⁴⁷ Bjørklund, 1985:254f.

¹⁴⁸ Ifølge Eilert Sundt en hudlidelse som ble forårsaket av et midd-dyr som la egg under huden på mennesker, og lidelsen ble forårsaket av urenlighet. Sundt, 1869. Om Renligheds-stellet i Norge. Kilde: <http://www.rhd.uit.no/sundt>. Medisinalberetninger for Lyngen legedistrikt 1850-årene. Medisinalinberetning Finnmarken Amt 1840-1855.

¹⁴⁹ Medisinalinnberetning for Lyngen legedistrikt, 1893. Medisinalinberetninger for Tromsø Amt 1889-1893.

¹⁵⁰ Medisinalinnberetning for Lyngen legedistrikt, 1887. Medisinalinberetninger for Tromsø Amt 1883-1888.

dårlig hygiene, men uten å ta i bruk etniske kategorier. I 1891 skrev han at ”Sansen for bedre Boliger, bedre Beklædning og et bedre Leveset” var i framgang ”. ikke minst blandt den lappiske del av Befolkningen. Den yngre delen av denne bytter hurtig sit nationale Sprog og Klædedragt med det norske.”¹⁵¹

I skolekommisjonenes protokoller i Karlsøy og Sørfjorden var det derimot ikke uttrykk for nedlatende holdninger i forhold til det samiske, og ingen uttrykk for at samiske barn som sådan stod tilbake for de norske. Heller ikke i behandling av saker om forsømte barn ble forsømmelsen sett i sammenheng med etnisk tilhørighet. Dette var saker som kunne få store konsekvenser for dem det angikk, blant annet ved at foresatte ble ilagt mulkt for skoleforsømmelse, og det hendte også at spørsmålet om tvangsflytting av fosterbarn ble drøftet. Grunnen til at etniske kategorier ikke var tema kan være at det alltid var samiske medlemmer i skolekommisjonene, eller at lokalbefolkninga ikke så hverandre gjennom de samme stigmaene som distriktslegen gjorde. Av skoleprotokollene framgår likevel at det bare var i den reint samiske Sørstrøm krets læreren mente at det store skolefraværet skyldtes ”likegyldighet”.¹⁵²

Det var altså et omfattende sett av stereotypier om det samiske, men samisk oppfatning av det norske er lite tilgjengelig. Bjørklund mener at læstadianismen ga samene grunnlag for å rekodifisere norske verdikriterier, slik at samisk og samiske kjennetegn ble sett som positivt. Dette ga grunnlag for å avvise den norske definisjonen av samisk som fattig, og til å definere norsk pynt og moderne redskaper som ”djevelens verk”.¹⁵³ Predikantene hevdet at det var fattigfolk som var Guds utvalgte og så på økonomisk fattigdom som åndelig rikdom. I forkynninga ble samisk og kvensk oppfatta som de hellige språk, noe som medførte ei oppvurdering av eget språk som ellers var under sterkt press. Nyere forskning mener at læstadianismen ikke ble brukt bevisst som et etnopolitisk redskap, men at den i perioder likevel kunne virke beskyttende og konserverende for den enkelte etniske gruppa.¹⁵⁴

I løpet av 1800-tallet oppstod det som i kildene ble betegnet som blandet herkomst, eller blandet nasjonalitet. Det er ikke klart om det har eksistert egne forestillinger om innholdet i

¹⁵¹ Medisinalinnberetninga for Karlsøy legedistrikt, 1891. Medisinal inberetninger for Tromsø Amt 1889-1893. Riksarkivet.

¹⁵² Skoleprotokoller Sørfjorden. arkivsak 279 og 142. KATU.

¹⁵³ Bjørklund, 1985. 314 ff

¹⁵⁴ Drivenes og Niemi, 2000:159.

blandetkategorien. Thuen hevder at blandet etnisitet neppe var en egen sosial kategori.¹⁵⁵ Bratreins uttalelse om at man utviklet god hukommelse om samisk avstamning, kan tyde på at omgivelsene valgte hvilket etnisk opphav de ønsket å oppfattet den etniske blandete gruppa med. Det var ikke før etter århundreskiftet det ble utviklet teorier om at raseblanding var uheldig.¹⁵⁶ Kiær mente at blanding av norsk mann og samisk eller kvensk kvinne kunne løfte kvinnen opp på mannens nivå.¹⁵⁷

For sosiale grupper har vi sett at det har vært vanlig å definere seg selv og andre i forhold til seksualitet. Dette er et sentralt spørsmål i min avhandling, men jeg kjenner ikke til at egenskaper omkring samliv og seksualitet var brukt til å kontrastere det samiske fra det norske. I den grad slike forhold omtales er det som regel en positiv beskrivelse av det samiske. Eilert Sundt hevder at barn utenfor ekteskap var ”ytterst sjelden” hos samene, og i *Nordisk Familjebok* heter det at mht. sedelighet ”... stå lapparna ... ganska högt”.¹⁵⁸ Kvenene ble i større grad tillagt negative stigmaer omkring seksualitet. Solem viser også til at samene mente utroskap hos en av ektefellene kunne føre til en vanskelig fødsel, og at slike forhold måtte tilstås overfor jordmora for at fødselen skulle gå lettere. Slik overtro skal ha bunnet i ei oppfatning av at ekteskapsbrudd var farlig og kunne skade mor eller barn.¹⁵⁹ Slik overtro omtales også av Ole Thomassen i hans beretning om samene i Lyngen.¹⁶⁰

Solem ment at det ikke kan være tvil om at det har eksisterte en skikk som innebar at samiske menn lot fremmede menn benytte samiske kvinner seksuelt. Derimot mener han at alminnelig kommunisme i kjønnsforbindelsene ikke kan ha forekommet, slik mange forfattere påstår. Solem ser det som usannsynlig at de fra en slik praksis ville ha vært villig til å endre seg til å bli ”patente monogame”, slik han mente de var på 1800-tallet, bare i løpet av 100 år. Han understreker dette med at samene i alle andre henseender hadde vært lite villig til å endre normer og levesett, og tviler på at ”noen enkelte misjonærer skulde ha virket så kraftig”.¹⁶¹

Antakelig forekom det ei endring i den i hovedtrekk positive oppfatninga av samenes seksuelle moral i siste del av 1800-tallet. På 1890-tallet heter det hos Helland at kvener og

¹⁵⁵ Thuen, 1989.

¹⁵⁶ Lie og Roll-Hansen, 2001:145.

¹⁵⁷ Kiær, 1882.

¹⁵⁸ Midbøe, 1973:20 og *Nordisk Familjebok*, 1911:1190

¹⁵⁹ Solem, 1970:135.

¹⁶⁰ Thomassen, 1999:123.

¹⁶¹ Solem, 1970:134.

samer ”...skal i sædelig henseende staa lavere end nordmændene”. Dette mente han særlig skulle gjelde samene som skulle være ”...meget lidet udviklede i sine moralske begreber.”¹⁶²

3.6 Bosetning og befolkning

Den demografiske utviklinga i et område er resultat av fødsler, død og flyttinger, og det er særlig fødselstallene som har sammenheng med giftermålmønsteret. Både giftermålsalder, og ikke minst andelen av befolkninga som i det hele giftet seg, hadde avgjørende betydning for fertiliteten i et samfunn der nesten alle ble født innenfor ekteskapet. Endringer i folketallsutviklinga og eventuelle forskjeller i utviklinga mellom områdene eller de etniske grupperingene kan derfor være resultat av forskjeller i giftermålmønsteret. I en analyse av folketallsutviklinga i området vil jeg fokusere på endringer og forskjeller i folketall og etnisk sammensetning i de tre områdene Ytre Karlsøy, Restsørfjorden og Indre Sørfjorden. Avgrensinga av områdene er nærmere beskrevet i Kap 2.1, og framgår også av fig.3.1

I det området som fra 1776 ble Karlsøy prestegjeld hadde det i flere hundre år vært både ei samisk og ei norsk befolkning, men den norske befolkninga hadde alltid vært i flertall.¹⁶³ Bratrein legger likevel til at kanskje et flertall av dagens befolkning helt eller delvis er av samisk avstamning, men at det etniske ikke lenger har betydning for samhandling mellom folk. Ved inngangen til 1700-tallet var det noen samiske bygder i Helgøy, mens Karlsøy sogn uten Sørfjorden i all hovedsak hadde norsk befolkning. Ullsfjorden innenfor Svendsby, altså Sørfjorden, hadde derimot vært samisk fram til 1700.¹⁶⁴ I tillegg til at prestegjeldet fra gammelt omfattet både samisk og norsk befolkning, kom det også tilflyttere dit både fra inn- og utland, både fra sør og øst. Men de var aldri mange nok til å danne egne grupper, heller ikke kvenene.¹⁶⁵

Fra omkring 1700 og fram til folketellinga i 1769 hadde det vært en befolkningsvekst i Ytre Karlsøy på 20%. Videre fram til 1801 økte folketallet med ytterligere 50%.¹⁶⁶ Det var særlig på fastlandet i Lenangen, at befolkningsøkninga hadde vært stor, men også i noen ytre områder, bl.a. i Langsund, hadde folketallet økt mye. Totalt sett var det den samiske

¹⁶² Helland, 1899:484.

¹⁶³ Bratrein, 1989:16.

¹⁶⁴ Bratrein, 1990:68.

¹⁶⁵ Bratrein, 1989:15.

¹⁶⁶ Bratrein, 1990:17f.

befolkninga som økte forholdsvis mest i Ytre Karlsøy, med nesten ei tredobling i løpet av hundreåret. Dette skyldtes blant annet utflytting fra fjordene.¹⁶⁷ I Helgøy sogn, som lå ytterst mot havet, var det nedgang i folketallet fra 1700 til 1769, men videre til 1801 økte folketallet også der. Helgøy opplevde ikke den samme tilflyttinga av samisk befolkning, men det foregikk en ekspansjon fra tidligere samebygder i Helgøy til bygder lenger vest. I løpet av 1700-tallet kom det også nomadiske reindriftssamer til prestegjeldet, først til fastlandet, og til øyene antakelig i løpet av siste del av 1700-tallet.¹⁶⁸ Denne reindriftssamiske virksomheta kan ha fortrenget lokal reindrift som på 1700-tallet i hovedsak ble drevet av bofaste sjøsamer.¹⁶⁹ Det var også en økende tendens utover 1700-tallet til at deler av den nomadiske befolkninga slo seg ned som fiskerbønder i området, antakelig i hovedsak i Ullsfjorden.¹⁷⁰

Samtidig med befolkningsveksten og utflyttinga av samisk befolkning fra fjordene var det også befolkningsveksten stor i Sørfjorden på 1700-tallet. I Tromsøhistoria har Ragnhild Høgsæt vist at Sørfjorden hadde større befolkningsøkning enn andre sammenlignbare områder i perioden, og at økningen i folketallet i hovedsak skyldtes naturlig tilvekst.¹⁷¹ Samtidig med utflytting av samisk befolkning, var det også en ekspansjon av norsk befolkning inn i det tidligere samiskdominerte området som jeg omtaler som Restsørfjorden.

Bratrein diskuterer hva som kan ha vært årsaka til den samiske ekspansjonen på 1700-tallet både utover øyene og innover på fastlandet, og fokuserer dels på at de kan ha blitt fortrenget av reindriftssamer eller kvener, og i Sørfjorden også av nordmenn. Dels mener han det også kan ha skyldtes press på ressurser i de gamle bygdene. Ei anna forklaring kan ligge i at det var blitt mindre spenning mellom nordmenn og samer, slik at det ble mulig for samer å bosette seg i tidligere norske områder, og for nordmenn å bosette seg i samisk område. Endringer i samisk næringstilpassning kan også ha vært ei årsak til at samene flytta utover i området.¹⁷²

Bratrein antyder imidlertid at kamp om ressursene kan ha vært ei årsak til den diskrimineringa samene ble utsatt for utover 1700- og 1800-tallet, og dermed at det er sannsynlig at det var strid om knappe ressurser som lå bak flyttingene.¹⁷³

¹⁶⁷ Bratrein, 1990:51f.

¹⁶⁸ Bratrein, 1990:72.

¹⁶⁹ Bratrein, 1990:63.

¹⁷⁰ Bratrein, 1990:72.

¹⁷¹ Høgsæt, 1994:354ff. Befolkningsveksten i Sørfjorden var for eksempel like stor som i Ramfjorden, uten tilsvarende stor tilflytting.

¹⁷² Bratrein, 1990: 51

¹⁷³ Bratrein, 1990: 65

Den sterke økningen i den samiske befolkningen i Ytre Karlsøy og folkeøkning i Sørfjorden faller i tid sammen med sterk folkeøkning i andre samiskdominerte områder, bl.a. i Lyngen, Alta og Kvænangen. I Alta og Lyngen er det påvist at befolkningsøkningen hadde sammenheng med høy fertilitet og lav giftermålsalder.¹⁷⁴ Ut fra Høgsæts påstand om at stor befolkningsvekst i Sørfjorden skyldtes naturlig tilvekst må området ha erfart en demografisk praksis som avvek fra andre områder, mest sannsynlig ved lav giftermålsalder for kvinner.

Omkring 1770, som er starttidspunktet for min analyse av den demografiske praksisen i prestegjeldet, var det altså en situasjon med sterk økning i samisk befolkning, og det var etablert nye samiske bosetninger, også i områder som tidligere var norske. Samtidig etablerte både norsk befolkning og svenske reindriftssamer seg i tidligere samiske områder. Med unntak av fastlandet og noen bygder i Helgøy var det likevel norsk befolkning som var i flertall i Ytre Karlsøy. I Sørfjorden dominerte fortsatt den samiske befolkningen, men den var ikke lenger enerådende.

Tabell 3.1 Befolkningsutviklingen 1769-1900 og utvalgsområdenes andel av totalbefolkningen

	Ytre Karlsøy		Rest-sørfjorden		Indre Sørfjorden		Sørfjorden totalt		Alle områder totalt
	N	%	N	%	N	%	N	%	
1769	908	71,6					361	28,4	1269
1801	1374	72,0	329	17,2	205	10,7	534	28,0	1908
1815									1639
1825	1355	69,3	399	20,4	200	10,2	599	30,7	1954
1835	1457	67,8	451	21,0	242	11,3	693	32,2	2150
1845	1597	69,5	463	20,1	239	10,4	702	30,5	2299
1855	1759	68,9	572	22,4	223	8,7	795	31,1	2554
1865	1930	69,1	637	22,8	225	8,1	862	30,9	2792
1875	2167	70,1	691	22,4	233	7,5	924	29,9	3091
1891	2715	73,0	766	20,6	237	6,4	1003	27,0	3718
1900	3198	74,4	863	20,1	248	5,8	1113	25,9	4309

Kilde: Folketellingene, for 1769, 1801, 1815, 1825, 1835, 1845 og 1855, 1865, 1875, 1891 og 1900. For 1845 avviker totalbefolkningen etter originaltellinga med 14 personer fra statistikken, antakelig fordi statistikken mangler 3 gårder som ble ført på eget ark etter den ordinære tellinga. Fordelingen mellom Sørfjorden og Karlsøy for 1769 er basert på Bratrein 1990:17 og folketellinga i statistikk.

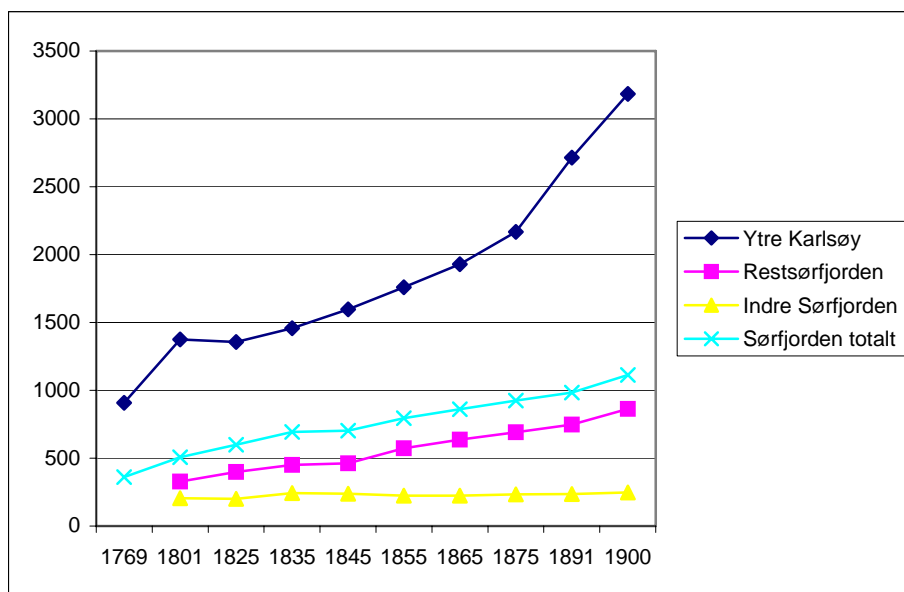
Utvalgsområdene var i hovedsak ikke geistlige eller verdslige administrative enheter. Unntak er Ytre Karlsøy som fra 1865 omfatter sognene Helgøy og Karlsøy i Karlsøy prestegjeld, mens Sørfjorden som helhet var utskilt som eget sogn. I 1875 var Sørfjorden overflyttet fra Karlsøy til Lyngen og Ytre Karlsøy tilsvarer i denne perioden Karlsøy prestegjeld. En analyse

¹⁷⁴ Minde, 1975 og Lanes, 1973

av befolkningsutviklinga er derfor i hovedsak basert på primærkilder, men delvis også på trykt statistikk.

Sammenlignet med Tromsø amt var ikke veksten i prestegjeldet spesielt høy fram til 1801. I forhold til landsgjennomsnittet var veksten likevel stor.¹⁷⁵ Også i forhold til befolkningsutviklinga videre utover 1800-tallet var den årlige veksten i perioden 1769-1800 markert høy både i Ytre Karlsøy og i Sør fjorden.

Figur 3.2 Befolkningsutviklinga i de enkelte områdene. Absolutte tall

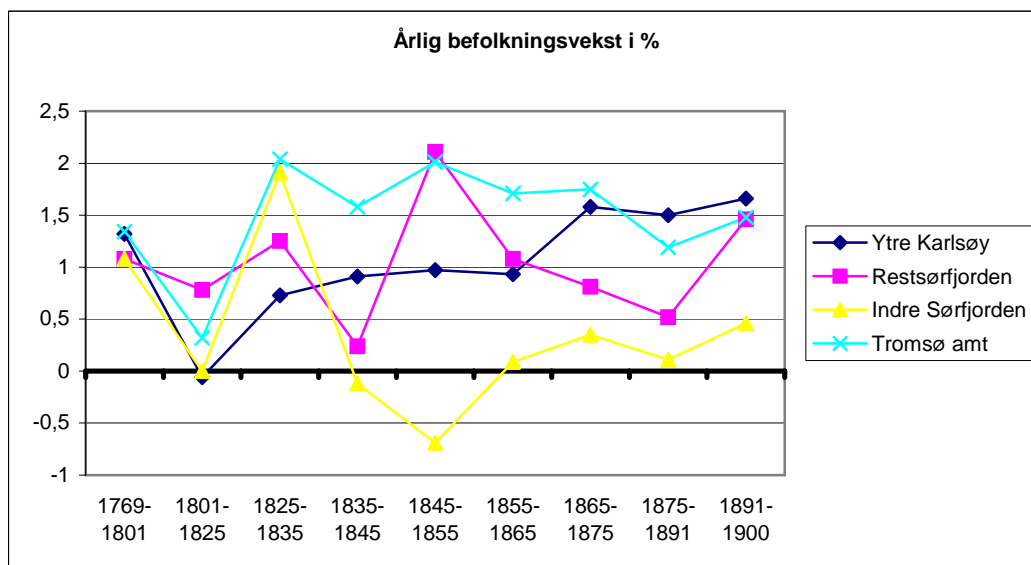

I prestegjeldet som helhet var folketallet tilbake på 1801-nivå allerede i 1825, etter nedgangen i forbindelse med Napoleonskrigen. Det samme var tilfelle i amtet som helhet, og i motsetning til situasjonen i det reint fiskeridominerte området Berg og Torsken på ytre Senja der folketallet ikke var tilbake på 1801-nivå før i 1845.

I Indre Sør fjorden var ikke veksten markert før i tiåret etter 1825, og Indre Sør fjorden tok ikke igjen folketallet fra 1801 før i 1835. Dette var også siste perioden på 1800-tallet med høy befolkningsvekst i Indre Sør fjorden. Fra 1835 til 1865 var det befolkningsstagnasjon og dels nedgang i folketallet i Indre Sør fjorden.

¹⁷⁵ På landsplan økte folketallet med omkring 0,7% årlig i siste del av 1700-tallet.

Figur 3.3 Årlig vekst i % i Karlsøy og Sørfjorden sammenlignet med Tromsø amt 1769-1900

Det var bare Restsørfjorden som tok igjen folketallet fra 1801 allerede i 1825, og det var der befolkningsveksten var størst i første del av 1800-tallet. Som i Indre Sørfjorden var veksten forholdsvis høy også i Restsørfjorden fra 1825 til 1835, og som i Indre Sørfjorden falt veksten også her i tiåret etter. Men utslagene var mindre i Restsørfjorden. Stor vekst i Restsørfjorden fra 1845 til 1855 er mest sannsynlig utslag av tilflytting. Det var norske nybyggere i området ved tellingene både i 1845 og 1855. Fra 1801 til 1865 var veksten i hovedtrekk høyere i Restsørfjorden enn i de andre to områdene.

Fra 1769 til 1801 økte ikke befolkninga i Sørfjorden relativt mer enn i Ytre Karlsøy, slik jeg forventet. Veksten i Ytre Karlsøy var altså enda større, der særlig den samiske andelen av befolkninga hadde økt, dels på grunn av tilflytting fra fjordene. Det er nærliggende å se flytting fra fjorden til øyene og Ytre Karlsøy fastland som en konsekvens av den tidligere sterke befolkningsøkningen i fjorden. Ut fra befolkningsutvikling i de samiskdominerte områdene Alta og Lyngen er det grunn til å tro at sterk vekst i samisk befolkning på 1700-tallet kan ha vært resultat av tidlige giftermål. Veksten i hele prestegjeldet var lavere på 1800-tallet enn i siste del av 1700-tallet. Parallele tendenser i befolkningsveksten i de samiskdominerte områdene Indre Sørfjorden og Restsørfjorden i de to periodene 1825-35 og 1835-45, og med størst utslag det reint samiske Indre Sørfjorden, kan være uttrykk for endringer i demografisk praksis i samisk befolkning (fig. 3.3). Endringene kan være uttrykk for at giftermålmønsteret og fertiliteten etter 1825 igjen var tilbake på nivået før 1801, men at det så skjedde ei radikal endring i fertilitet i de to områdene etter 1835. Hvis dette var

tilfelle er dette endringer som var forholdsvis parallelle til den økte giftermålsalderen Minde har avdekket i Alta.¹⁷⁶ Dette kommer jeg tilbake til i giftermålsanalysene.

I Ytre Karlsøy, som var mer sammenlignbart med ytre Senja, var folketallet ikke tilbake på 1801-nivå før i 1835. Videre fram til 1865 var veksten lav og stabil i Ytre Karlsøy, og lavere enn tilsvarende både i amtet og landsgjennomsnittet.¹⁷⁷ Forholdsvis lav befolkningsvekst i perioden videre fram til 1865 er uventet. I landet for øvrig, kanskje med unntak av Finnmark, gikk barnedødeligheta ned på begynnelsen av 1800-tallet og bidro til sterk befolkningsøkning. Den lavere veksten i Karlsøy kan skyldes en seinere nedgang i spedbarnsdødelighet enn i andre områder. Den lave veksten i Ytre Karlsøy i første del av 1800-tallet tyder også på at området ikke hadde stor tilflytting i perioden, slik mange andre nordnorske fiskeriområder hadde. Men fra 1865 økte folketallet i Ytre Karlsøy markant, veksten var høyere enn både i Sørfjorden og amtet som helhet i siste del av århundret. Dette var også en periode med økte fiskerier.¹⁷⁸

I motsetning til i Ytre Karlsøy var befolkningsveksten fallende i Restsørfjorden fra 1865. I Indre Sørfjorden var veksten fortsatt lav, etter den markerte nedgangen etter 1835. Først fra 1890 økte befolkningsveksten i Sørfjorden, særlig i Restsørfjorden, der veksten nå var nesten like høy som i Ytre Karlsøy.¹⁷⁹

I 1900 var Indre Sørfjordens relative andel av totalbefolkningen i prestegjeldet halvert i forhold til i 1801. Bare 5% av innbyggerne i prestegjeldet bodde i Indre Sørfjorden ved utgangen av århundret. Restsørfjordens og Ytre Karlsøys relative del av totalbefolkningen hadde økt tilsvarende, likt fordelt på de to områdene til henholdsvis 75% og 20%.

¹⁷⁶ Minde, 1975

¹⁷⁷ Folketallet økte på landsplan fra 883 603 i 1815 til 1 701 756 i 1865, en årlig vekst på 1,3%, og nesten fordobling av folketallet. Historisk statistikk, 1994. I amtet var årlig vekst på 1,88%

¹⁷⁸ I siste del av århundret var befolkningsøkninga i området likevel betydelig mindre enn i fiskeriområdene på ytre Senja der befolkninga ble nesten tredoblet fra 1865 til 1900, i Karlsøy i samme periode økte folketallet derimot bare med omkring 50%. Tredoblinga i folketallet i Berg og Torsken var uten den befolkninga som var direkte knyttet til Nikkelverket. Larsen, 1999:62f.

¹⁷⁹ Årlig vekst i landet som helhet var 1,2% pr år fra 1891 til 1900. Fuglum, 1988: 316

3.6.1 Naturlig tilvekst eller flytting?

Befolkningsveksten i Karlsøy prestegjeld var forholdsvis høy fra 1769 til 1801, og folketallet i prestegjeldet som helhet økte årlig med 1,25%, mens tilsvarende på landsplan i perioden var 0,7%. (fig.3.3).

Kirkeboka gir ikke grunnlag for å beregne den naturlige veksten for *hele* perioden, og heller ikke for hele prestegjeldet. Karlsøy kirkebok ble etablert i 1775, Helgøy sogn ble i praksis ikke overført fra Tromsø før i 1801, og kirkeboka fra Helgøy sogn finnes fra 1805.¹⁸⁰ For den perioden jeg har kirkebokdata for Karlsøy sogn, fra 1775 og til 1801, var fødselsoverskuddet på 389 personer.¹⁸¹ Forutsatt jevn vekst i Karlsøy sogn i hele perioden fra 1769 til 1801, økte folketallet fra 1775 til 1801 med 385 personer, altså så vidt *mindre* enn den naturlige veksten.¹⁸² Det var altså så vidt *nettoutflytting*, og den forholdsvis høye veksten i Karlsøy sogn med Sørfjorden i perioden var i sin helhet resultat av naturlig vekst. Med tanke på at det også var kriseår i perioden, må fertiliteten ha vært høy. Hvordan den naturlige veksten fordelte seg mellom Sørfjorden og Ytre Karlsøys del av Karlsøy sogn kan ikke beregnes direkte fra kirkeboka.

Heller ikke for perioden fra 1801 til 1815 er det mulig å beregne naturlig vekst for hele prestegjeldet ut fra kirkeboka, fordi Helgøy kirkebok mangler før 1805. I Karlsøy *sogn* var det fødselsunderskudd på 138 personer i perioden, noe som bidro til en årlig naturlig vekst på -1,55% fra 1801 til 1815.¹⁸³ I Helgøy sogn var det negativ naturlig vekst i perioden 1805 til 1815, og i prestegjeldet som helhet var det demografiske kriseår i hele perioden 1806 til 1813 slik figur 3.4 viser.¹⁸⁴ Vi har sett at også totalveksten i prestegjeldet som helhet var negativ fra 1801 til 1815, og det kan ikke ha vært vesentlig tilflytting.

¹⁸⁰ Det finnes noen få personer bosatt i Helgøy i dåpslistene i Karlsøy kirkebok før Helgøys egen kirkebok ble etablert i 1805, og ingen i begravelleslistene. Karlsøy kirkebok har også mangelfull informasjon om bosted i denne perioden, både for de begravede og for de dømte barnas foreldre. I perioden 1775-1800 hadde 11 dåpsbarn fedre med oppholdssted i Helgøy. Fra 1801 til 1805 finnes fire dåpsbarn i Karlsøy kirkebok med bosted i Helgøy. Karlsøy kirkebok kan altså ikke benyttes som grunnlag for å beregne befolkningsutviklinga i Helgøy.

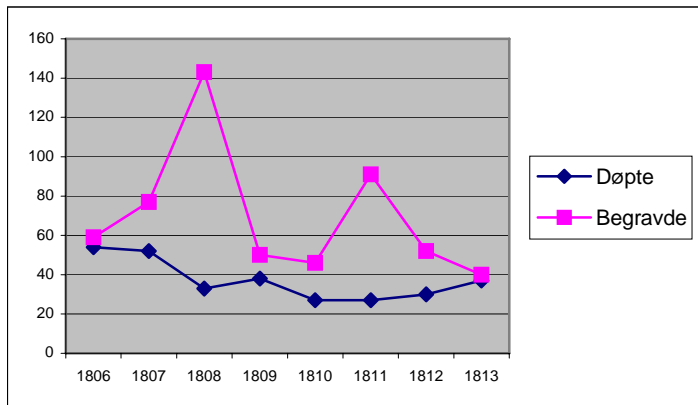
¹⁸¹ Det var også demografiske kriseår i perioden, i 1783 var fødselsunderskuddet på 34, i 1784 var også dødeligheta stor og overskuddet på bare 6 personer.

¹⁸² I Karlsøy sogn var det årlig vekst på 1,25% i perioden 1769-1801 (fra 939 til 1396). Forutsatt jevn vekst var i perioden fra 1769 til 1775 hadde sognet i 1775 ei befolkning på 1011.

¹⁸³ I perioden fra 1801 til 1815 var det 625 begravede og 487 dømte i Karlsøy KB, de aller fleste av disse var fra Karlsøy sogn (jf. kap 2)

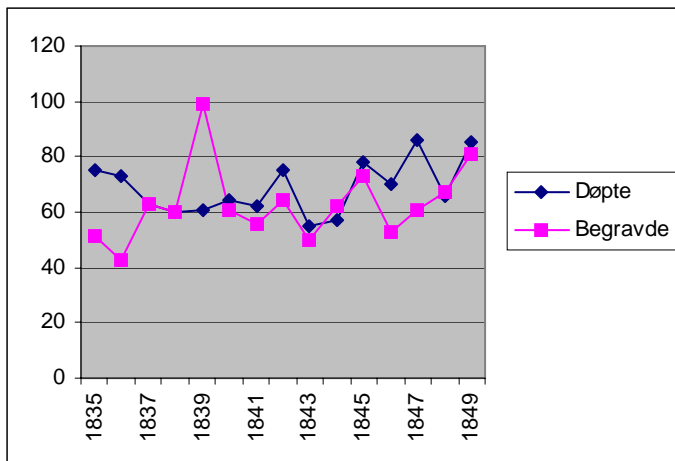
¹⁸⁴ I Helgøy var det 162 begravede og 79 dømte i perioden 1805-1815.

Figur 3.4. Demografiske kriseår i Karlsøy prestegjeld 1806 til 1813.

Også i perioden 1835-49 var det flere demografiske kriseår, det siste så seint som i 1848 (Figur 3.5) På nasjonalt nivå var det siste demografiske kriseåret i 1813.¹⁸⁵ Lokale kriseår må sees i sammenheng med at utvalget er lite, og tilfeldigheter kan få store konsekvenser. I 1848 skyldtes f.eks. ¼ av dødsfallene ulykker, i 1849 gjaldt det nærmere 1/3 av dødsfallene.¹⁸⁶

Figur 3.5 1835-49 med demografiske kriseår. Karlsøy m/Sørfjorden og Helgøy

Kilde: Kirkeboka for Karlsøy

Dødelighet etter 1800 var ifølge Bratrein i stor grad forbundet med epidemier som rammet barn og gamle sterkest. Særlig i perioden 1809-13 bidro blokadene i forbindelse med Napoleonskrigene til at mattilførselen til landsdelen ble hindra, og befolkninga dermed svekket. Presten har også kommentert at epidemiene fikk så store konsekvenser på grunn av dårlig ernæring. Den siste kriseperioden, fra siste del av 1830-tallet, viser et annet mønster i de demografiske hendelsene enn for perioden 1806-1813. I den første perioden endret døds- og fødselstallene seg i ulik retning, mens i den siste perioden var det i stor grad ei parallell

¹⁸⁵ Historisk statistikk, 1994:56 og 78

¹⁸⁶ I 1849 skyldtes 26 av 81 dødsfall ulykker, de fleste ved drukning, men det var også ei stor snøskredulykke

utvikling mellom de to demografiske størrelsene fødsel og død. I motsetning til krisa tidlig på 1800-tallet var antakelig dødeligheta i den siste perioden i hovedsak resultat av vanskelige økonomiske forhold som skyldtes dels dårlig fiske og dårlig vær som også førte til ulykker, og dårlig fôrhold førte til at husdyra døde i løpet av vinteren. I 1843 ble det samlet inn penger til nødlidte i Helgøy og andre steder. Det siste nødsåret kom i 1848/49. Russemelet var nå Karlsøyværingenes hovedmel, men i 1848 uteble det, noe som kan ha medvirket til matmangel og økt dødelighet.¹⁸⁷ Bratrein mener at hele første halvdel av 1800-tallet var vanskelig økonomisk, og at dette skyldtes uår både på land og sjø, i tillegg til forsyningskriser. I Indre Sørkjorden var befolkningsveksten negativ fra 1835 til 1845. Som helhet opplevde prestegjeldet likevel ikke befolkningsnedgang i perioden, og det må ha vært tilflytting til området, slik tabell 3.2 og figur 3.6 også viser.

Tabell 3.2 Veksten 1856-1900 – naturlig tilveks eller flytting? Karlsøy m/Sørkjorden i 1856-65 og Ytre Karlsøy i perioden 1865-1900

	Periode	Folketall i perioden	Totalvekst	Naturlig vekst	Nettoflytting
Karlsøy m/Sørkjorden	1815-1825	1639-1954	315	281	34
Karlsøy m/Sørkjorden	1825-1835	1954-2221	267	247	20
Karlsøy m/Sørkjorden	1835-1845	2221-2312	91	3	88
Karlsøy m/Sørkjorden	1845-1855	2312-2554	242	210	32
Karlsøy m/Sørkjorden	1856-1865	2554-2792	238	253	-15
Ytre Karlsøy	1866-1875	1930-2167	237	323	-86
Ytre Karlsøy	1876-1890	2167-2715	548	583	-35
Ytre Karlsøy	1891-1900	2715-3198	483	562	-79

Kilder: For perioden 1801-1855: Kirkebøker for Karlsøy og Helgøy, dataregistrert av RHD. Forbehold mht feilkilder, se kap 2. For perioden 1856-1900: Folkemengdens bevegelse, 1856-65, 1871-1875, 1886-1890, 1891-95, 1886-1900.

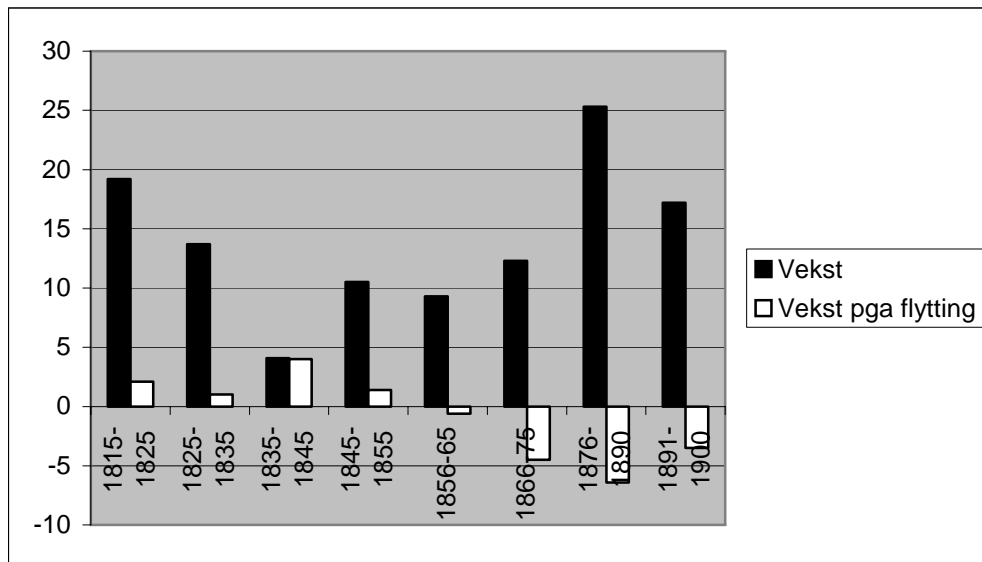
Beregninga av forholdet mellom naturlig vekst og flytting før 1856 er gjort ved hjelp av kirkebokas fødsels- og begravelleslister på prestegjeldsnivå. Grunnen til at det ikke blir beregnet på lavere nivå er at de kirkelige forretningene i så liten grad kan stedfestes innenfor prestegjeldet i den tidlige perioden, dette gjelder i særlig grad begravelleslistene.¹⁸⁸ Etter 1856 er forholdet mellom flytting og naturlig tilvekst beregnet på bakgrunn av statistikk, også dette omfatter hele prestegjeldet fram til 1865. Etter 1865 er forholdet for Ytre Karlsøy også basert på statistikk, for Indre Sørkjorden og Restsørkjorden er forholdet mellom naturlig tilvekst og flytting beregnet ved hjelp av fødsels- og begravelleslister.

¹⁸⁷ Bratrein, 1990:552

¹⁸⁸ For mulige feilkilder se Kap2 Kilder og Kap 10 Barn utenfor ekteskap

Tabell 3.2 viser at prestegjeldet som helhet opplevde nettotilflytting i hele første halvdel av 1800-tallet, og størst tilflytting i perioden fra 1835 til 1845, da fødselsoverskuddet var lite. Etter 1855 var det derimot nettoutflytting fra området, og det var derfor naturlig vekst som forårsaket den økte veksten i området mot slutten av 1800-tallet. Forholdet mellom totalveksten i området og flytting framgår av figur 3.6

Figur 3.6 Vekst og vekst pga nettoutflytting i % fra forrige folketelling i perioden 1801-1900. Karlsøy med Helgøy og Sørfjord til 1865. Uten Sørfjorden etter 1865

Figuren bygger på tabell 3.2. og inkluderer hele Karlsøy prestegjeld med Sørfjorden fram til 1865.

Fødselsoverskuddet var lite i hele prestegjeldet i hele perioden fra 1825 til 1865, og mindre enn det hadde vært i årene fra 1815 til 1825. Dette må skyldes enten at fertiliteten var lavere eller dødeligheta større enn i perioden før. Fordi jeg som utgangspunkt antar at også Karlsøy opplevde dødelighetsnedgang på 1800-tallet, regner jeg med at lavere fødselsoverskudd skyldtes lavere fertilitet. Men etter 1865 var fødselsoverskuddet i Ytre Karlsøy relativt like høyt, og høyere, enn tilsvarende i prestegjeldet som helhet før 1825. I motsetning til for perioden før, omfatter perioden etter 1865 *ikke* Sørfjorden, og større fødselsoverskudd kan være uttrykk for en demografisk forskjell mellom områdene Karlsøy og Sørfjorden. I Indre Sørfjorden var også fødselsoverskuddet lavt i denne perioden. Også i Restsørfjorden var det lav naturlig vekst fram til 1890. Etter 1890 økte den naturlige veksten i hele Sørfjorden, spesielt i Restsørfjorden (fig 3.7).

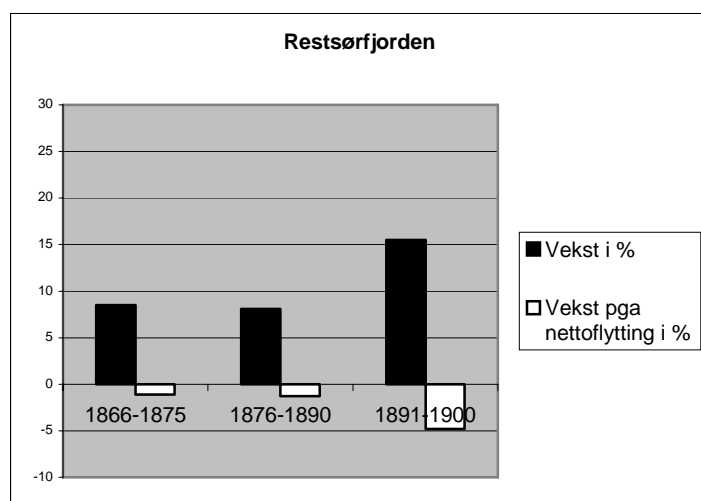
Utflyttinga fra Ytre Karlsøy i siste del av århundret var forholdsvis størst i den perioden da den naturlige veksten var størst. Umiddelbart kan dette oppfattes som flytting pga. press på ressurser. I følge Gunnar Thorvaldsens doktoravhandling var godt over halvdel av

utflytete karlsøyværingene kvinner både i 1875 og 1900.¹⁸⁹ Også kvinners flytting kan imidlertid være forårsaket av økonomiske forhold både med tanke på egen tilgang til et arbeidsmarked, og med tanke på tilgang til et giftermålsmarked. Folketellingenes flytteinformasjon gir ikke opplysninger om når flytting har funnet sted, og vi vet derfor ikke om utflytterne var i en etableringssituasjon ved flyttinga, og heller ikke hvor gamle de var når de flyttet. Omkring halvdel av dem som forlot prestegjeldet flyttet til Tromsø, og kvinneoverskuddet i utflyttergruppa må sees som en del av den generelle kvinnevandringa til byer og byers arbeidsmarked både i Norge og Vest-Europa for øvrig i siste del av 1800-tallet. De fleste landkommuner i Troms opplevde også fraflytting i siste del av 1800-tallet, men raten for utflyttere var høy for Karlsøy.¹⁹⁰ Hvis det var befolkningspress som førte til større flytting, kan dette også ha påvirket giftermålsalderen i området. Dette skal jeg se nærmere på i kap. 4.

Tabell 3.3 Vekst og nettoflytting i Indre Sørfjorden og Restsørfjorden 1865-1900

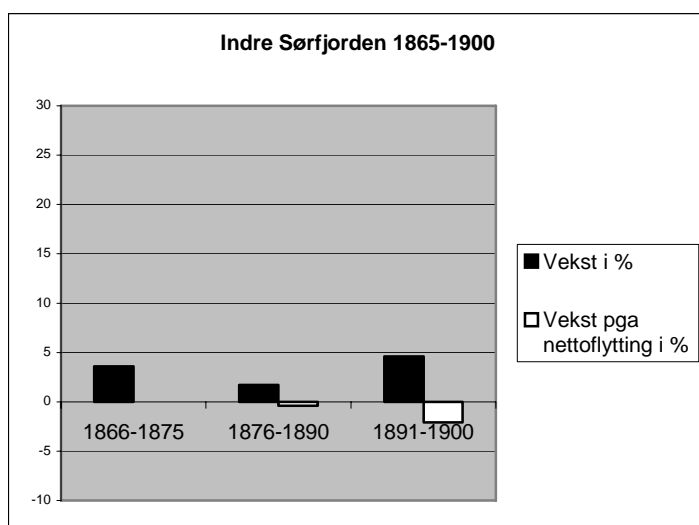
År	Folketall	Periode for vekst	Vekst N	Vekst %	Naturlig vekst	Vekst pga nettoflytting	Vekst pga flytting i %
Restsørfjorden							
1865	637	1866-1875	54	8,5	61	-7	-1,1
1875	691	1876-1890	56	8,1	65	-9	-1,3
1891	747	1891-1900	116	15,5	152	-36	-4,8
Indre Sørfjorden							
1865	225	1866-1875	8	3,6	8	0	0,0
1875	233	1876-1890	4	1,7	5	-1	-0,4
1891	237	1891-1900	11	4,6	16	-5	-2,1

Figur 3.7 Vekst og vekst pga nettoflytting i Restsørfjorden og Indre Sørfjorden 1865-1900

¹⁸⁹ Thorvaldsen, 1994:108. Dette gjelder de som var født innenfor enheten Karlsøy prestegjeld, etter 1867 omfattet dette ikke Sørfjorden.

¹⁹⁰ Thorvaldsen, 1994:156. Hans materiale omhandler Karlsøy uten Sørfjorden.

Fra 1865 til 1890 var det minimal netto flytting i både i Restsørfjorden og i Indre Sørfjorden. Fra 1890 var det netto utflytting fra begge områdene, størst fra Restsørfjorden, men også Indre Sørfjorden hadde nå negativ flyttevekst. I denne perioden økte også folketallet, etter at det hadde vært negativ vekst i Restsørfjorden og stagnasjon i Indre Sørfjorden i perioden før. Økt netto utflytting samtidig med økt befolkningsvekst, og størst netto flytting i Restsørfjorden der veksten også var størst, kan tyde på at press på ressursene bidro til utflytting fra Sørfjorden.

3.7 Etnisitet og språk

Forskjeller i størrelsesforholdet mellom de etniske gruppene kan skyldes forskjeller i demografisk praksis eller forskjell i flytting. Forskjellig befolkningsvekst kan imidlertid også være resultat av etniske prosesser som har ført til at deler av befolkninga har endret etnisitet over tid. Endringer og forskjeller i kriteriene for etnisitet i kilden og praktisering av kriteriene kan ha ført til endringer i størrelsesforholdet mellom de etniske gruppene slik de framstår i kildene. De viktigste kildene til områdets etnisitet og språk er folketellingene og den etnografiske kartlegginga J. A. Friis' gjennomførte i 1860 og 1890. Min analyse av den etniske situasjonen er i hovedsak basert på disse kildene.

En demografisk komparasjon mellom norsk og samisk befolkning forutsetter at jeg definerer kriterier for hvordan jeg vil forstå norsk og samisk. I utgangspunktet ønsket jeg å behandle Sørfjorden som et samisk område, og Ytre Karlsøy som norsk. Men ingen av områdene var etnisk homogene. I 1900 var for eksempel det tidligere samiskdominerte Sørfjorden halvt norsk. Dette gjorde at jeg måtte endre områdeinndelingene og arbeide videre med de tre

områdene; Ytre Karlsøy som var etnisk blandet, men norskdominert, Indre Sørfjorden som reint samisk i hele perioden, og Restsørfjorden som var dels norsk, dels samisk. Begrunnelse og avgrensning for utvalgene er redegjort for under kap 2.1.1.

Det var likevel ikke et "en til en" forhold mellom kultur og etnisitet innenfor samisk befolkning i Karlsøy prestegjeld. Det har vært minst to, antakelig tre forskjellige samiske grupperinger i undersøkelsesområdet, dette kommer delvis også fram i kildene.

3.7.1 Etnisk sammensetning og endring i Ytre Karlsøy

Tabell 3.4 Karlsøy prestegjeld 1769 og Ytre Karlsøy 1845-1900. Etnisk fordeling

	Norsk		Samer		Blandet		Uten etn. i kilden		Kven		Annet		Totalt	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1769	638	50,6	623	49,4									1261	100
1845	1222	76,5	360	22,5					15	0,9			1597	100
1855	1332	75,7	395	22,5	19	1,1			13	0,7			1759	100
1865	1388	71,7	400	20,7	128	6,6			19	1,0			1935	100
1875	1308	60,4	423	19,5	415	19,2	5	0,2	15	0,7	1		2167	100
*1891	2243	83,0	443	16,4					18	0,7			2704	100
1900	823	25,7	397	12,4	734	23,1	1212	37,9	22	0,7	10	0,3	3198	100

1769: Omfatter hele prestegjeldet. Fordelinga på etniske grupper for Karlsøy sogn er basert på Folketellinga for Karlsøy med Sørfjorden. For Helgøy er fordelinga på etniske grupper hentet fra ei beregning gjort i Mathiesen, 1978:87. * 1891 er basert på den trykte statistikken, denne oppgir tall for tilstedeværende befolkning og ikke hjemmehørende, noe som gjør at det er en differanse i totalfolketallet mellom tabell 3.1 og tabell 3.4 Den trykte statistikken inneholder bare tre etniske kategorier for 1891, i tillegg til kvensk og samisk befolkning var den tredje kategorien: "Den øvrige væsentlig norske Befolkning" der alle av blandet etnisitet og med norsk språk var kategorisert. For 1900 er størrelsen på gruppa av blandet etnisitet basert på originalt tellingsmateriale, og ikke i overensstemmelse med trykt statistikk der alle former for blandet etnisitet ble endret ut fra språk, på samme måte som i 1891. For 1900 er "Annet" ei tellingsliste på 10 personer som ifølge originaltellinga er tapt. "Uten etnisitet" er antatt å være norsk, jf. kap 2.2.1 Kilder: Folketellingene 1769, 1845, 1855, 1865, 1875, 1891 og 1900

Omkring halvdel av befolkninga i det området som skulle bli Karlsøy prestegjeld fra 1775 kan ha vært samisk ved folketellinga i 1769.¹⁹¹ Dette er basert på Per Mathiesens beregning av etnisk sammensetning i Helgøy og etnisitetsinformasjonen som finnes for Karlsøy sogn m/Sørfjorden i folketellinga. Forutsatt at forholdet mellom de etniske grupperingene i Sørfjorden i 1769 var slik Bratrein sier det var i 1745, og basert på Bratreins beregning av fordeling av befolkninga mellom Sørfjorden og Ytre Karlsøy i 1769, var 37,9% av befolkninga i Ytre Karlsøy samisk i 1769.¹⁹²

¹⁹¹ I 1769-tellinga heter det om Karlsøy sogn at 510 er finner, "iberegnet 7 Lappefamiljer som fra Sverrig er hidfløttet". For Helgøy er ingen opplysninger om etnisk fordeling i tellinga.

¹⁹² Bratrein, 1990:68. Dette innebærer at det var 77% samisk i befolkning i Sørfjorden i 1745. For fordeling av befolkning mellom Sørfjorden og Ytre Karlsøy 1769 se tabell 3.1

I forhold til beregning av den etniske sammensetninga i 1769 var det en sterk nedgang i den samiske andelen i Ytre Karlsøy fram til 1845, som er første tellinga med etnisitetsopplysninger. Beregningene av etnisk sammensetning før 1845 er imidlertid usikre. For det første var ikke registrering av etnisitet en del av folketellingsarbeidet i 1769, og den etnisitetsinformasjonen som ble innhentet var sannsynligvis enda mer tilfeldig og mangelfull enn det som var tilfelle ved folketellingene seinere. I tillegg bygger Mathiesens beregning av etnisitet i Helgøy på andre kriterier enn de seinere folketellingene, og er derfor ikke direkte sammenlignbare.¹⁹³ Det er også uklart i hvilken grad det er grunn til å stole på etnisitetsangivelsen i de numeriske folketellingene fra 1845 og 1855, men forholdsvis stor overensstemmelse med tellinga i 1865 tyder på at kriteriene må ha vært omtrent de samme.¹⁹⁴

Fra 1855, og særlig fra 1865, gikk både samisk og norsk befolkning relativt tilbake i Ytre Karlsøy, med tilsvarende økning i den etnisk blandete befolkninga.¹⁹⁵ Den store relative økningen i etnisk blandet befolkninga fra 1865 til 1875 skyldtes i stor grad økt vekt på genealogi ved at etnisitet ble angitt ved henholdsvis fars og mors etniske herkomst, og ikke økt bruk av kategorien ”b”. I aldersgruppa under 10 år var hele 28.5% av blandet etnisk herkomst i 1875. Større andel etnisk blandet befolkning i den yngste aldersgruppa enn i totalbefolkningen kunne tyde på økt tendens til foreldreskap over etniske grenser. Mest sannsynlig er dette resultat av at unge foreldre hadde bevissthet og kunnskap om egen etnisitet. Den voksne befolkninga kan derimot ha oppfattet sine foreldre som etnisk like, dels fordi foreldrepar over tid kan ha hatt tendens til å bli oppfatta som etnisk lik. Om partene i etnisk sammensatte ekteskap endret etnisitet vil bli behandlet i kap. 9. Videre fra 1875 til 1900 økte den etnisk blandet befolkninga forholdsvis lite, noe som tyder på at større blanding i ung befolkning i 1875 mer var et resultat av kategorier enn av reell økt etnisk blanding.

Fra 1875 til 1900 økte derimot bruken av *kategorien* ”b”.¹⁹⁶ Dette var selvfølgelig en konsekvens av at etnisk blandet ikke kunnes oppgis som en sammensetning av reine kategorier slik det ble gjort i 1875, men økt bruk av ”blandet”-kategorien kunne også være resultat av fornorskningspolitikken som kan ha gjort at den samiske befolkninga så det som en

¹⁹³ Mathiesen baserer sin beregning bl.a. på genealogier på basis av 1723-matrikkelen og analyse av preferanser ved ekteskap og faddervalg.

¹⁹⁴ Disse tellingene har vært mindre brukt som kilde til etnisitet enn de seinere tellingene, og jeg er ikke kjent med at noen har vurdert

¹⁹⁵ For 1900 kan gruppa ”uten etniske opplysninger” betraktes som norsk (jf kap.2.2.1)

¹⁹⁶ Det var bare 11,8% av befolkninga som hadde en av foreldrene av ”blandet” etnisk herkomst i 1875, mens 23% ble oppgitt å være av blandet etnisitet i 1900.

fordel å framstå som ”litt norsk”. Det varlikevel ingen ensidig reduksjon i samisk befolkning til fordel for blandet, andelen norsk befolkning gikk like mye tilbake. Kategorien ”blandet” ser altså ikke ut til å ha vært brukt av samisk befolkning i en strategi for å bli mer norsk.

I en analyse av ”blandet”-kategorien i Astafjord i siste del av 1800-tallet har Meyer og Hansen vist at de fleste med blandet etnisitet i 1900 faktisk hadde en blandet genealogisk etnisitet, tildels fra flere generasjoner tilbake.¹⁹⁷ Selv om det er enighet om at det har vært vanlig at befolkninga sosialt er blitt sett gjennom reine etniske kategorier i lokalsamfunnet,¹⁹⁸ har det altså vært både kunnskap og bevissthet om fleretnisk herkomst, noe som kunne operasjonaliseres flere generasjoner seinere. Hansen og Meyer viser at gruppa i Astafjord som var ført som blandet ved folketellinga i 1891, men samisk i kirkeboka, i hovedsak også var samiskspråklig, og altså sannsynligvis sosialt var oppfattet som samisk. De konkluderer med at blandet etnisitet der ikke ble brukt som en overgangsfase til norsk.¹⁹⁹ Situasjonen i Ytre Karlsøy var imidlertid forskjellig fra Astafjord. For det første var den etnisk blandete gruppa betydelig større, og i tillegg bodde de aller fleste av blandet etnisitet i norskspråklige hushold i 1900 (tabell 3.8).²⁰⁰ De manglende ytre samiske trekk hos gruppa med blandet etnisitet i Ytre Karlsøy kan tyde på at kategorien blandet i større grad var uttrykk for en overgangsfase her enn i Astafjord. Den store andelen etnisk sammensatte foreldrepar i 1875, og økning i ”blandet”-kategorien i like stor grad på bekostning av norsk som samisk etnisitet, gjør at jeg i utgangspunktet likevel antar at kategorien blandet i 1900 i stor grad var basert på kunnskap om blandet etnisk herkomst, og i mindre grad var et resultat av en strategi.

Den kvenske andelen av befolkninga i Ytre Karlsøy var liten, men den relative andelen var forholdsvis konstant i siste del av 1800-tallet. 1700-tallet var den første store innvandringstida for kvener til Nord-Troms, men Bratrein forteller at kvenene aldri kom i noe stort antall til Karlsøy, og mener at de var så få at de ”... måtte forsvinne i den øvrige befolkning”.²⁰¹ Det ser heller ikke ut til at kvenene dannet ei egen etnisk gruppe i området, og som Bratrein

¹⁹⁷ Hansen og Meyer, 1991:39ff.

¹⁹⁸ Hansen, 1994 og Thuen, 1989.

¹⁹⁹ Meyer og Hansen, 1991:42 og 48.

²⁰⁰ I Astafjord utgjorde den etnisk blandete gruppa bare 8% av befolkninga i 1900. I Ytre Karlsøy bodde bare 104 av de 703 av blandet etnisitet i hushold der det også ble snakket samisk, og bare en av dem i hushold der samisk språk var enerådende.

²⁰¹ Bratrein, 1990:29 og 384f

antyder ble de blandet med samisk, men særlig med norsk befolkning.²⁰² Ved folketellinga i 1875, der etnisitet ble oppgitt som foreldrenes etnisitet, var det flere som var etnisk blandet med dels kvensk etnisitet, enn som var reint kvensk.²⁰³ Både innenfor norsk og samisk befolkning var det derimot en større del med reine etniske kategorier enn det var etnisk blandet befolkning.

Etnisitet og språk i Ytre Karlsøy

Kartlegginga som ble gjennomført i regi av J. A. Friis la språkkriteriet til grunn for den etniske kategoriseringa. Undersøkelsene var på familienivå, slik at den enkelte familie er registrert med etnisitet, språk og boligtype. Dette medførte at det etniske mangfoldet i husholdene i hovedsak ble borte ved at spørsmålet om etnisitet ble et enten/ eller, noe som kunne føre til at den dominerende etnisiteten i området kunne bli overregistrert. I Ytre Karlsøy kunne dette ha ført til at det samiske ble underregistrert. Men sett bort fra at Friis ikke gjorde bruk av ”blandet”-kategorien, var det stor overensstemmelse mellom Friis’ undersøkelse fra 1860 og folketellinga fra 1865, og samisk etnisitet var ikke underregistrert mer enn norsk i forhold til tellinga. Ifølge Friis ble samisk befolkning halvert både absolutt og relativt til fordel for norsk mellom 1860 og 1890. I forhold til den statistiske utgaven av folketellinga i 1891 var samisk noe underrepresentert hos Friis i 1890, men ikke i forhold til tellinga i 1900.

Tabell 3.5 Etnisk sammensetning i Ytre Karlsøy i 1860 og 1890 ifølge Friis’ undersøkelse. Antall familier og andel av totalbefolkninga i %

	1860		1890	
	Antall familier	%	Antall familier	%
Norsk	231	73,6	282	88,1
Samisk	78	24,8	38	11,9
Kven	5	1,6	0	0
Sum	314	100	320	100

Kilde. Friis, Jens Andreas: Ethnografisk Kart over Finmarken. No. 1-5. 10 Bl., fra Dokumentasjonsprosjektet: <http://www.dokpro.uio.no/omfriis.html> og Friis, J. A. Ethnografisk Kart over Tromsø Amt 1890.

²⁰² I 1865 var alle av blandet kvensk etnisitet også norsk (av totalt 45 personer av blandet kvensk herkomst i 1865 var 3 også samisk, og 2 også svensk), i 1875 var 28 av de 37 av blandet kvensk herkomst også norsk, fem var også samisk og fire var av blandet/kvensk etnisk herkomst.

²⁰³ Det var 15 personer i området med ff som etnisitet i 1875, og 37 med bare en av foreldrene av kvensk etnisitet.

Friis' undersøkelse viser at med unntak av en samisk familie på Vanna kunne husfaren, eller også husmora, i alle samiske familier snakke "nogenlunde" norsk i 1860, og også i 1890 var det norskspråklige i alle samiske familier i Karlsøy. Ved folketellinga i 1865 forstod alle samene i området norsk, unntaket var to svenskfødte "lapper" (tab. 3.6). For noen få (11 pers.) var det i stedet for "forstår norsk" i folketellinga ført "taler norsk. Alle disse bodde i hushold med norsk etniske, og de fleste i en familierelasjon til disse. Dette kan tyde på at differensieringa mellom "forstår" og "taler" kan ha referert til en reell forskjell i språkkunnskaper. Ved denne tellinga var det bare kunnskaper mht. norsk språk som skulle oppgis, og den er derfor ingen kilde for å si noe generelt om forholdet mellom etnisitet og språk.

Tabell 3.6 Tabell Samisk befolkning Ytre Karlsøy. Prosentandel fordelt på språkbruk

1865 FT	Taler norsk/forstår norsk	Forstår ikke norsk			Ikke oppgitt	
N=394	99,5	0,3			0,3	
1875 FT	Norsk	Samisk	Finsk	Norsk og samisk	Ikke oppgitt	Annet
N=423	Talespråk 6,1	47,5	1,9		44,4	
1900 FT						
N=397	Språk i heimen 32,2	6,3	0	31,7	28,5	1,3

*1900 uoppgitt er beregnet ut fra RHD's registrering, denne er mangelfull mht norsk språk, en del av de som her er ført med uoppgitt språk er påført norsk språk i originalkilden (jf. kap 2.2.1)

I 1875 oppga omkring halvdelen av samene i området at de hadde samisk som dagligspråk. Det var særlig den samiske befolkninga på fastlandet det ble innhentet språkinformasjon om, og disse snakket i hovedsak samisk til daglig (tabell 3.6). For nesten halvdelen av den samiske befolkninga i Ytre Karlsøy mangler det språkinformasjon, noe jeg antar innebærer at de i hovedsak var norskspråklige (jf. kap 2.2.1). Ved folketellinga i 1900 var språkkriteriet igjen mindre knytta til individet. Det skulle nå oppgis hvilket språk som ble snakket i vedkommendes hjem, og bare 25 av 397 med samisk etnisitet hadde samisk som eneste talespråk i hjemmet. De fleste av disse bodde i Lattervik på fastlandet, noen på Fugløy, noen ved Skogsfjordvatnet og tre stykker i Kollvika på Vanna. I tillegg bodde knapt 1/3 av den samiske befolkninga i hjem der det ble snakket både samisk og norsk. Disse bodde alle på fastlandet. Den øvrige samiske befolkninga, omkring 60%, antar jeg bodde i norskspråklige hushold.²⁰⁴ Omkring 1900 var samisk språk nesten ikke i bruk på øyene i Karlsøy. Det var nå liten sammenheng mellom den genealogisk baserte samiske etnisiteten i folketellingene og

²⁰⁴ Det mangler språkinformasjon for vel ¼ av den samiske befolkninga, disse antar jeg var norskspråklig jf. kap. 2.2.1

samisk språk i Ytre Karlsøy, og tilbakegangen i samisk befolkning i Friis sin undersøkelse er også uttrykk for språkskifte.

Relativ tilbakegang i samisk befolkning i Friis sin kartlegging avspeiler tilbakegangen i samisk språk, og økt fornorskning. I forhold til at bare 2,8% av totalbefolkninga var reint samiskspråklig, og omtrent like stor del var norsk og samiskspråklig i 1900, var likevel tilbakegangen i samisk befolkning i Friis sin kartlegging liten. Antakelig inngikk også etnisk herkomst i etnisitetskriteriet hans.²⁰⁵ Samtidig som språket ble borte ble også gammen som bolig borte fra Ytre Karlsøy. I 1860 bodde i underkant av 1/3 av samefamiliene i området i gammer. I 1890 var det bare fire samiske familier som bodde i gamle i Karlsøy, alle på fastlandet i Ullsfjorden.

Den norske befolkninga i Ytre Karlsøy var i all hovedsak norskspråklig (tabell 3.7). Men det forekom også samiskspråklige i de norske familiene. I 1890 var det ifølge Friis 62 norske familier i Ytre Karlsøy der minst en person kunne snakke samisk, de fleste av disse var på Vanna. Bratrein mener at dette "uten tvil [dreide seg] om samiske familier under fornorskning".²⁰⁶ I 1860 hadde det til sammenligning bare vært 12 norske familier i Ytre Karlsøy med samiskspråklige personer, hvorav halvdel bodde på Lenanglandet. Det var altså en økt tendens til samisk språk i norske familier. I Burøysund og Skipsfjorden var det begge steder noen samiske familier i 1860, mens områdene i 1890 var enhetlig norsk ifølge Friis. Dette er antakelig uttrykk for at samisk befolkning var fornorsket slik Bratrein mente de var.

I de øvrige områdene på Vanna der det bodde norske familier med samisk språk i 1890 hadde det også vært norsk befolkning ved Friis sin undersøkelse i 1860. Ei sammenligning av Friis' kart fra 1860 og folketellinga for 1865 viser også stor overensstemmelse mellom de to kildene mht. befolkningas etnisitet, noe som tyder på at denne befolkninga ble oppfattet som norsk også i folketellinga.²⁰⁷ Det var altså ikke Friis sin etnisitetsdefinisjon som var basert på språkkriteriet som hadde gjort dem norsk. Derimot økte det etniske mangfoldet *innenfor*

²⁰⁵ Hansen, 1998

²⁰⁶ Bratrein, 1992:59

²⁰⁷ Dette bygger på ei sammenligning mellom folketellingas hushold og familier i Friis sin undersøkelse der folketellingas husholdsinndeling i hovedsak er fulgt. Dette innebærer altså ikke ei vurdering av folketellingas husholdsinndeling. På Vanna var det i Friis sin undersøkelse fra 1860 hhv. 58 norske og 16 samiske familier, og ved folketellinga i 1865 var det 55 hushold med norske husholdsoverhoder, 15 med samiske og 5 hushold der husholdsoverhodene var av blandet eller forskjellig etnisitet. Vanna omfatter her også Lille- og Store Skorøya, Burøya, Spena og Grimsholmen.

husholdene fra folketellinga i 1865 til tellinga i 1875. I 1865 hadde bare 1/5 av husholdene på Vanna vært fleretniske.²⁰⁸ Ved folketellinga i 1875 var det personer med enten blandet eller samisk etnisk bakgrunn i nesten ¼ av de husholdene som ellers i hovedsak framstod som norsk, og nesten halvdel av husholdene i området var fleretniske i genealogisk forstand.²⁰⁹ Tilsynelatende økt etnisk blanding i husholdene fra 1865 til 1875 skyldtes nok bl.a. endrete tellingskategorier, og kanskje også endrete kriterier. Men økt innslag av samisk språk i norske familier ved Friis sin undersøkelse i 1890 var antakelig også resultat av at husholdene var mer etnisk og språklig sammensatte. Samisk språk i norske hushold kunne altså også skyldes etnisk blandete hushold, og ikke nødvendigvis bare at samisk befolkning framstod som norsk.

Også i 1900 bodde noen norsk etniske i hushold der det ble snakket flere språk enn norsk. Alle disse var på Lenanglandet, og innenfor samme tellekrets.²¹⁰ Dette kunne bety at omfattende språkinformasjon i hovedsak var et utslag av tellerens innsats. Men det var nettopp i dette området, i tillegg til Vanna, at det var innslag av samisk språk i norske hushold i Friis sin undersøkelse i 1890. Ved folketellinga i 1900 var det derimot ikke lenger samiskspråklige i norske hushold på Vanna, og jeg antar at dette viser at samisk språk gikk ut av bruk tidligere på øyene enn på Lenanglandet.

Tabell 3.7 Norsk befolkning Ytre Karlsøy fordelt på språk i %

1865 FT	Taler norsk/forstår norsk	Forstår ikke norsk			Ikke oppgitt	
N=1383**					100	
1875 FT	Norsk	Samisk	Finsk	Norsk og samisk	Ikke oppgitt	Annet
N=1308 <i>Talespråk</i>	0,3	0,8			98,9	
1900 FT						
totalt 2035* <i>Språk i heimen</i>	97,0**			2,4		0,5

*N 1900 inkluderer både personer som ble ført med n som etnisitet og personer som mangler etnisitetsinformasjon, jf. tabell 3.4. og kommentarer til denne ** 1900 norsk språk innebærer både de som er registrert med norsk språk og de som mangler opplysninger om språk ved folketellinga. Registrering av norsk språk er imidlertid mangelfull i RHD's registrering av folketellinga i 1900, og en del av de som her er ført med norsk språk manglet språkinformasjon i originalkilden.

²⁰⁸ 13 av 75 hushold på Vanna var enten sammensatt av personer av forskjellig etnisitet, eller hadde personer av blandet etnisitet i husholdet.

²⁰⁹ 9 av 39 hushold med norsk husholdsoverhode, ført som "nn" i 1875-tellinga, omfattet også personer av annen etnisitet. Av totalt 80 hushold i området var det en form for etnisk blanding i 36 av dem. I mer enn ¼ av husholdene var husholdsoverhodene ikke lik hverandre etnisk. Dette gjelder 23 av totalt 80 hushold, eller 28,8%.

²¹⁰ Av de 57 dette gjaldt bodde 49 i hushold der det også ble snakket samisk, de øvrige åtte bodde i hushold der det i tillegg til norsk også ble snakket finsk, to av disse bodde i hushold der det ble snakket både norsk, finsk og samisk.

***Norsk i 1865 inkluderer 1379 som manglet etnisk merkelapp i tellinga, men er ført som norsk i samlelista for Karlsøy prestegjeld, i tillegg til fire som var registrert som ”nordmand”

Norsk befolkning med samisk språk vitnet heller ikke nødvendigvis om fornorsket samisk befolkning. Ved tellinga i 1875, der språkinformasjonen skulle oppgis som ”sprog der sædvanlig tales”, var det 10 personer med norsk etnisitet og samisk som dagligspråk. Med ett unntak var alle disse bosatt på Lenanglandet, enten som tjenere i samiske hushold eller med samisk ektefelle. Jeg antar at disse faktisk *var* av norsk etnisk herkomst, men brukte samisk som dagligspråk i et samisk dominert hjemmemiljø. Dette var altså ikke personer av samisk etnisk herkomst under fornorskning, men derimot personer av norsk etnisk herkomst under samisk kulturpåvirkning som hadde tilegnet seg samiske kulturuttrykk.

Den etnisk blandete befolkninga i Ytre Karlsøy var i all hovedsak norskspråklig ved tellingene i 1875 og 1900 (tabell 3.8). De få som hadde samisk som dagligspråk i 1875 bodde alle på fastlandet. I 1900 bodde de aller fleste av blandet etnisitet i reint norskspråklige hjem. Bare omkring 1/8 av den etnisk blandede gruppa bodde i hushold der det også ble snakket samisk. Befolkninga av blandet etnisitet var altså språklig sett i hovedsak norsk mot slutten av 1800-tallet. I Friis sin undersøkelse var 11,9% samisk i 1890 mot 12,4% ved tellinga i 1900, tilsvarende for norsk var henholdsvis 88,1 og 63,6. Den delen av befolkninga som i folketellinga ble betraktet som etnisk blandet, 23% av totalbefolkningen, må sannsynligvis ha blitt oppfatta som norsk hos Friis, mens norskspråklig samisk befolkning sannsynligvis i liten grad har vært oppfatta som norsk.

Tabell 3.8 Etnisk blandet befolkning Ytre Karlsøy. Prosentandel fordelt på språkbruk

		Taler norsk/forstår norsk	Forstår ikke norsk			Ikke oppgitt	
1865 FT	N=136	87,5	0			12,5	
		Norsk	Samisk	Finsk	Norsk og samisk	Ikke oppgitt	Annet
1875 FT	N=417	Talespråk	20,1	5,8		74,1	
1900 FT	N= 734	Språk i heimen	63,8	0,3		22,4	1,1

Det ser ut til at kvenene ikke dannet ei egen gruppe for sosial samhandling, men giftet seg inn i samisk og særlig norsk befolkning. Manglende bruk av kvensk språk i kildene støtter ei slik oppfatning. Ved tellinga i 1865 forstod alle de 19 kvenene i området norsk, og i alle de fire kvenske familiene i Friis sin undersøkelse i Karlsøy/Helgøy fra 1860 var det personer som

snakket norsk. Det var samtidig kvenskspråklige i to samiske familier, men ingen i norske familier. Ved tellingene i 1875 og 1900 var kvenene i hovedsak norskspråklig.²¹¹

Opplysninger som kommer fram i forbindelse med finnefondssøknader etter 1850 bekrefter inntrykket av at Ytre Karlsøy var under sterk språklig fornorskning. Holger Raste i Helgøy fikk tilskudd på 1860-tallet, og da han unnlot å søke i 1875 fikk han likevel tilskudd. Deretter var det ingen søknader til finnefondet fra Ytre Karlsøy, heller ikke fra Nord-Lenangen der læreren i 1866 mente at barna kunne lite norsk (se for øvrig kap 3.4.3).

3.7.2 Etnisk sammensetning og endring i Sørfjorden

På 1700-tallet hadde Sørfjorden som helhet vært et samiskdominert område (tabell 3.9). Men området erfarte norsk tilflytting på 1700- og 1800-tallet, og i 1900 var bare halvdel av befolkninga i fjorden oppfatta som samisk.

Tabell.3.9 Befolkninga i hele Sørfjorden 1745-1900 fordelt på etnisitet

	Norsk		Ukjent		Samer		Kven		Blandet		Totalt	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
*1745	6	19,4			24	77,4	1	3,2			31	100
1845	207	29,0			494	69,1	14	2,0			715	100
1855	250	31,4			513	64,5	32	4,0			795	100
1865	306	35,5			492	57,1	17	2,0	47	5,5	862	100
1875	280	30,3	15	1,6	497	53,8	17	1,8	115	12,4	924	100
1900	310	27,9	8	0,7	579	52,1	14	1,3	200	18,0	1111	100

*Antall *familier* i Sørfjorden i 1745. Fordeling mellom norske, samiske og kvenske familier er basert på Bratrein 1990:68 Avgrensning til det området som utgjør Sørfjorden videre i tabellen er omtrentlig ut fra Bratreins kart.

På bakgrunn av de etniske endringene i løpet av 1800-tallet og store innslag av norsk befolkning i Sørfjorden vil området Indre Sørfjorden representere det samiske utvalget i de videre analysene (se kap 2.1.1). Både ved Friis sine undersøkelser og ved folketellingene var Indre Sørfjorden forholdsvis enhetlig samisk gjennom hele undersøkelsesperioden (tabell 3.10).

Ved Friis' kartlegging i 1860 var det 39 familier i Indre Sørfjorden, og i 1890 35 familier. Av disse var det i 1860 to norske, og i 1890 en norsk familie.²¹² I 1860 var det i en av de norske familiene minst en som snakket samisk. I 30 av de 37 samiske familiene i 1860 var det bare

²¹¹ Ved tellinga i 1875 snakket 14 av de 15 kvenene norsk til daglig, en samisk og altså ingen kvensk. Ved 1900-tellinga bodde tre kvener i hushold der det også ble snakket kvensk i tillegg til samisk og norsk, 14 snakket norsk, fem manglet språkinformasjon og var antakelig norskspråklig.

²¹² I 1860 var det to norske familier i Stordalen og en i 1890.

husfaren som snakket norsk. Ved folketellinga i 1875 manglet språkopplysninger for omkring ¼ av innbyggerne i Indre Sør fjorden. Disse antar jeg var samiskspråklige (se kap 2.2.1). Også praktisk talt hele den øvrige befolkninga snakket samisk, de fleste i tillegg til norsk, og noen i tillegg til kvensk.²¹³ I 1900 var Indre Sør fjorden ifølge tellinga praktisk talt reint samiskspråklig.²¹⁴ Den mer enhetlig samisk språklige situasjonen i 1900 enn i 1875 ser jeg som et tellingsteknisk resultat (se kap 2.2.1). Jeg ser likevel Indre Sør fjorden som praktisk talt reint samisk, etnisk og språklig, gjennom hele undersøkelsesperioden.

Tabell 3.10. Indre Sør fjorden. Befolkning og etnisk fordeling

	Etnisk fordeling i %				
	Folketall	Samisk	Norsk	BI	Annet
1801	205				
1845	239	93,7	5,9		0,4
1855	223	96	4		
1865	225	100			
1875	233	96	2,1	0,9	0,9
1891	237	86,9	2,5	10,5	0
1900	248	91,9	1,6	4	2,4

Kilde: Folketellingene

I forbindelse med ei kartlegging av fornorskningens resultater som skoledirektøren gjennomførte på oppdrag av Kirke- og undervisningsdepartementet i 1899 heter det også at de ikke-norske barna i de indre bygdene i Indre skoledistrikt ikke kunne "...uttrykke sig i de mest dagligdagse ting paa norsk". Dette gjaldt gårdene Lakselv, Stordal og Sørstrøm, altså det området jeg har kalt for Indre Sør fjorden.²¹⁵

Friis registrerte også boform, og differensierte mellom gamle og tømmerhus.²¹⁶ Gammer var ikke nødvendigvis et samisk kulturtrekk, men Friis må ha oppfattet boformen som samisk og brukt formen på den samiske gammen som symbol på samiskhet i sine kart.²¹⁷ Gammen som bolig dominerte i Indre Sør fjorden i hele undersøkelsesperioden; i 1860 bodde omkring ¾ av befolkninga i gammer, i 1890 var gammen bolig for 2/3 av befolkninga. Dette står i

²¹³ Av totalbefolkninga på 233 snakket 139 samisk og norsk, 7 bare samisk, 13 samisk og kvensk og 12 norsk. Språkopplysninger mangler for 62 personer. De norskspråklige var to samiske hushold, hhv. liste 53 og 69 i krets 6 i Folketellinga for Lyngen 1875.

²¹⁴ Med unntak av fire personer som det mangler språkopplysninger om, en samisk og kvenskpråklig og en samisk og norskspråklig, bodde hele den øvrige befolkninga i samiskspråklige hushold i 1900.

²¹⁵ Aas, 1899

²¹⁶ Gammen var ett av trekkene ved den samiske kulturen fornorskningens politikken var opptatt av å få vekk. I en omtale av Friis sin undersøkelse fra 1860 omtalte Ludvig Daa gammen som boform som "barbarisk", og mente det var "mindre glædeligt" at også nordmenn og finske familier hadde tatt opp "denne mindre fuldkomne Bygningsmåde" Daa, Ludvig. Om Friis' etnografiske kart. Foredrag i Det norske vitenskapsakademiet 15/11 1862. Dokumentasjonsprosjektet: http://www.dokpro.uio.no/omfriis_daa.html

²¹⁷ Hansen, 1998

motsetning til det vi har sett gjaldt for den samiske befolkninga i Ytre Karlsøy, og også i Restsørfjorden gikk gammen som bolig tilbake.

Sørfjorden, og særlig Indre Sørfjorden, hadde også i hele perioden navneskikker tilsvarende andre samiskdominerte områder i Nord-Troms. Området var fordelt på et lite antall døpenavn, der kvinnenavnene Ane og Elen og dels Marit dominerte sammen med mannsnavnene Lars, Hans, Ole, Anders og Nils.²¹⁸ Så seint som 1875 hadde de fleste hushold minst ei Elen.

Tabell 3.11 Restsørfjorden. Totalbefolkning og etnisk fordeling i %

	Totalbefolkning	Norsk	Samisk	Blandet	Annet	Totalt
1845	463	40,6	56,2		3,2	
1855	572	42,1	52,3		5,6	100
1865	637	46,5	43,2	7,4	2,7	100
1875	691	42	39,8	16,4	2,2	100,1
1900	863	36,4	40,7	22	0,9	100

Kilde: Folketellingene 1845,1855, 1865, 1875 og 1900. Alle beregninger er mine.

I Restsørfjorden gikk den samiske befolkningsandelen tilbake omtrent tilsvarende som i Ytre Karlsøy i perioden 1855-1900 (jf. tab 3.4 og 3.11). I Restsørfjorden var det ved overgangen fra de numeriske folketellingene til de nominative tellingene fra 1865 at nedgangen i den relative andelen samisk befolkning var størst. De numeriske tellingene ble ført på gårdsnivå og enkeltpersoners etnisitet ble vurdert bare unntaksvis. Reduksjon i den samiske andelen skyldtes derfor sannsynligvis dels tellingstekniske forhold, ved at den dominerende etnisiteten i området ville ha en tendens til å bli overregistrert ved de numeriske tellingene i 1845 og 1855. Den samiske andelen gikk ned også fra 1865 til 1900 til fordel for etnisk blandet befolkning, men i motsetning til i Ytre Karlsøy gikk den relative andelen samisk befolkning mindre tilbake enn norsk.

Den etnisk blandete befolkninga økte også relativt i Restsørfjorden i siste del av 1800-tallet, men i motsetning til i Ytre Karlsøy var dette etter 1865 mer ei økning på bekostning av den norske andelen av befolkninga enn den samiske.

Forholdet mellom de etniske gruppene i Friis' etnografiske undersøkelse fra 1860 var i stor grad i overensstemmelse med tilsvarende i folketellinga for 1865, men den samiske andelen av befolkninga var noe større hos Friis (tabell 3.11 og 3.12). Dette kan skyldes dels at Friis

²¹⁸ Guttormsen, 2003. Se også kap 4.2.1. og kap 2.1

bare bruket reine kategorier, dels at kategorisering på familienivå gjorde eventuelt etnisk mangfold innenfor husholdene borte, og den dominerende etnisiteten i området mer dominerende.

Tabell 3.12. Etnisk sammensetning i Restsørfjorden ut fra Friis undersøkelser fra 1860 og 1890 i antall familier og fordeling i %

	1860		1890	
	N	%	N	%
Norsk	44	43,6	56	52,8
Samisk	54	53,5	50	47,2
Kvensk	3	3,0	0	0
Sum	101	100	106	100

Det er antakelig folketellingene i 1845 og 1855 som er mest sammenlignbare med den kartlegginga Friis gjennomførte, fordi alle disse kildene registrerte etnisitet på familienivå. Fra folketellinga i 1845 til Friis 1890 var det en nedgang i den samiske andelen av befolkninga, og tilsvarende økning i den norske. Denne utviklinga er noe forskjellig fra folketellingenes resultat som viser at den etnisk blandete delen av befolkninga økte i siste del av århundret mer på bekostning av norsk enn samisk befolkning. I motsetning til i 1860 var norsk mer overrepresentert enn samisk hos Friis i 1890 sett i forhold til folketellingene i henholdsvis 1865 og 1900. Relativt større tilbakegang i samisk enn norsk befolkning i Friis' kartlegging, som var basert på språkkriteriet, og mindre tilbakegang for samisk enn norsk befolkning i de genealogisk baserte folketellingene tyder på at samisk befolkning i Restsørfjorden var under språklig fornorskning. Stabilitet i befolkningas etniske sammensetning ved folketellingene tyder på at folketellingenes genealogisk baserte kategorier ikke ble påvirket av språklig fornorskning.

Tabell 3.13 Samisk befolkning i Restsørfjorden og språkbruk i %

1865 FT		Forstår norsk	Forstår ikke norsk			Ikke oppgitt	
N=267		91,3%	8,7%				
1875 FT		Norsk	Samisk	Finsk	Norsk og samisk	Ikke oppgitt	Annet*
totalt 275	<i>Talespråk</i>	13/4,7%	15/5,4%		75/27,3%	172/62,5%	
1900 FT							
totalt 352	<i>Språk i heimen</i>	70/19,9%	275/78,1%		3/0,9%	4/1,1%	

Av de jeg har plassert under "forstår ikke norsk" i 1865 var 14 innført i tellinga med "forstår nogenlunde norsk", 8 med "forstår lidt norsk" og 2 med "forstår ikke norsk"

Ved Friis' undersøkelse i 1860 var det i alle samiske familier minst en som kunne snakke norsk, men i litt over halvdel av familiene gjaldt dette bare husfaren.²¹⁹ I folketellinga i 1865 forstod nesten hele den samiske befolkninga norsk, men i motsetning til i Ytre Karlsøy var ingen oppført med kommentaren "taler norsk".²²⁰ 1865-tellinga var i sin helhet gjennomført av samme teller (se kap 2.2.1), og det var ikke tellingstekniske forhold som gjorde at denne kategorien ikke ble brukt. På dette tidspunktet var altså samisk befolkning i Restsørfjorden overveiende samiskspråklig.

Samisk befolkninga i Restsørfjorden var likevel under språklig fornorskning, men ifølge tellingene i markert mindre grad enn den samiske befolkninga i Ytre Karlsøy. I 1875 var 95% av den samiske befolkninga i Restsørfjorden samiskspråklig, vel ¼ var i tillegg *også* norskspråklig. Ved folketellinga i 1900 var nærmere 4/5 av den samiske befolkninga fortsatt samiskspråklig, og 1/5 var nå reint norskspråklig. I Ytre Karlsøy var 1/3 av samisk befolkning norskspråklig i 1900, 1/3 var samiskspråklig mens 1/3 snakket norsk og samisk.

Ved tellinga i 1900 var det altså fortsatt stor dominans av samisk språk i Restsørfjorden. Flere enn i 1875 var reint samiskspråklig og det var lite innslag av flerspråklighet i samiske hushold til tross for at tellingsinstruksen ved å etterspørre "språk i hjemmet" åpnet for at flere språk kunne registreres. Også Indre Sørfjorden var språklig mer homogen samisk i 1900 enn i 1875. Denne endringa fra 1875 ser jeg som et resultat av tellingstekniske forhold forårsaket av en teller som åpenbart har sett det samiskspråklige samiske som enhetlig samisk i et utenfra perspektiv jf kap 2.2.1 om folketellinga 1900).

Restsørfjorden var ikke et enhetlig område mht. språklig fornorskning. I hovedtrekk ble den ytre delen av fjorden fornorsket først. I korrespondanse og søknader om tilskudd fra Finnefondet omtales også Restsørfjorden som et område i språklig endring. På 1870-tallet hevdet læreren i Ytre skoledistrikt, som da var området fra Reiervik/Straumbukt og utover, i

²¹⁹ I 31 av 54 samiske familier i Restsørfjorden var det bare husfaren som snakket norsk. Denne differensieringa på hvem i familien som kunne snakke norsk ble ikke fulgt opp i 1890, og finnes heller ikke i den tabellariske bearbeidinga av Friis undersøkelse. Både i Sørfjorden og i de ytre områdene ser det imidlertid ut til at denne differensieringen er blitt fulgt opp av den som har gjennomført undersøkelsen, fordi det også finnes familier der både husfar og husmor snakket norsk, også som naboer til familier der bare husfaren behersket norsk.

²²⁰ 95% forstod norsk, for den resterende andelen av den samiske befolkninga var det ført "forstår ikke norsk", "forstår litt norsk" eller "forstår nogenlunde norsk". Lokalt ble det differensiert mellom om personene forstod eller snakket norsk ved denne tellinga, selv om tellingsinstruksen ikke åpnet for en slik praksis. I Sørfjorden var det ifølge tellinga ingen samer med kategorien "taler norsk", dette var derimot angitt både for etnisk blandet og kvensk befolkning. Folketelling, 1865

sin søknad til Finnefondet at alle barna i området forstod norsk. Unntatt var åtte-ni barn som ifølge læreren var ”... for en del indflyttet fra Finmarken og Hovedsognet Lyngen”.²²¹ Læreren fikk likevel tilskudd fra finnefondet på 1870-tallet, antakelig var det også flere som brukte samisk språk. Ifølge 1875-tellinga var det riktignok bare 11 som oppga bare samisk som ”sedvanlig talespråk”. Av disse var åtte samer, to norske og en av etnisk blandet og norsk herkomst.²²² Omkring 1/6 av befolkning snakket både samisk og norsk, de fleste av disse var samiske. For omkring halvdelen av den samiske befolkninga finnes imidlertid ingen språkopplysninger i denne tellinga. Dette har jeg ment mest sannsynlig innebar at de snakket samisk. Hvis det stemmer var omkring 1/3 av befolkninga i de ytre skolekretsene samiskspråklig i 1875. I tilfelle var lærerens beskrivelse av situasjonen ei klar underkommunisering av det samiske språket.²²³

I 1900 tilhørte omkring halvdelen av den samiske befolkninga i Restsørfjorden Ytre skoledistrikt. Nå var 2/3 av samisk befolkning her samiskspråklig, men bare 12 barn i skolealder snakket samisk.²²⁴ Disse var rekruttert fra tre bygder på vestsida av fjorden.²²⁵ I 1899 ble kretsene Svendsby og Bensnes i Ytre skoledistrikt omtalt som norske, Breivik og Reiervik som fornorsket.²²⁶ Kretsene Olderbakken og Sjursnes i Indre skoledistrikt ble også omtalt som vesentlig fornorsket i 1899. Denne delen av Indre skoledistrikt tilhører det området jeg har kalt Restsørfjorden.

Også i Restsørfjorden dominerte gammen som boform for samisk befolkning i 1860. ¾ av samene bodde i gammer, og det samme gjorde fem av 44 norske familier. På fastlandet i Ytre Karlsøy var situasjonen omvendt mht. boligform. Der bodde den samiske befolkninga i hovedsak i tømmerhus. I Ytre Karlsøy som helhet var det mindre enn 1/3 av de samiske familiene som bodde i gammer. Gammer som bolig gikk ut av bruk i Restsørfjorden i større grad enn i Indre Sørffjorden. I 1890 bodde bare 1/3 av den samiske befolkninga og ingen

²²¹ Korrespondanse Finnefondet. Tromsø stiftsdireksjon arkivsak 229 SATØ.

²²² Da har jeg antatt at de ytre kretsene omfattet området fra Bergenes, Straumbukt og utover. Dette stemmer overens med oversikten over kretsene på 1870-tallet i katalogen for Ullsfjord kommunearkiv, og oversikten i skolekommisjonens protokoll på 1870-tallet over de enkelte kretsenes skoletilsynsmenn og deres hjemsted.

²²³ Hvis de 66 av samisk herkomst, men uten språkopplysninger var samiskspråklig, var det totalt 77 samiskspråklige i området. I tillegg var det 73 som var både norsk og samiskspråklig, nesten alle disse av reint samisk herkomst. Under disse forutsetningene var det 150 samiskspråklige i området, av i ei totalbefolkning på 428.

²²⁴ 141 samer bodde i Ytre skoledistrikt. Av disse var 90 samiskspråklig i 1900

²²⁵ Fra Breiviknes, Nakken og Reiervik

²²⁶ Aas, 1899

norske i Restsørfjorden i gamle. Dette kan sees som uttrykk for fornorskning, men også som resultat av generell velstandsutvikling.

Tabell 3.14 Etnisk blandet befolkning Restsørfjorden 1875

		Far				
		N	K	L	B	Sum
Mor	N		13	8	16	37
	K	10				10
	L	13	10		4	27
	B	25	8		2	35
	Sum	48	31	8	22	109

N=norsk, K=kvensk, L=samisk, B=blandet

I 1865 var praktisk talt hele den etnisk blandete befolkninga i Restsørfjorden dels av kvensk herkomst.²²⁷ I 1875 var etnisitet oppgitt som fars og mors etnisitet, og 2/3 av den etnisk blandete befolkninga var av kvensk/norsk/blandet herkomst (se tabell 3.15). Ut fra 1865-tellinga er det sannsynlig at kategorien "b" i 1875 i de fleste tilfeller innebar dels kvensk etnisitet.²²⁸ I 1875 forekom det også etnisk blanding med samisk, i hovedsak var det mødrene som hadde vært samisk mens far hadde vært norsk eller kvensk, men også foreldreskap med samisk far og norsk mor forekom. Økningen i samisk etnisitet i etnisk blandet befolkning kan ha vært resultat av at særlig samiske kvinner inngikk i interetniske foreldreskap i større grad, men mest sannsynlig var bildet mest et resultat av tellingstekniske forhold som innebar at begge foreldres etniske herkomst nå ble etterspurt. Hvis det var tellingstekniske forhold som bidro til at det samiske ble mer synlig i etnisk blandet befolkning i 1875, har partene i etnisk blandete ekteskap med samiske kvinner tidligere ha blitt oppfattet som etnisk lik. Hvordan partene i etnisk blandete par ble oppfattet med hensyn til etnisitet kommer jeg tilbake til i kap 9. Sett i forhold til størrelsen på den etnisk rene befolkninga, var samisk underrepresentert i forhold til kvensk i den etnisk blandete befolkninga.²²⁹ Det ser altså ikke ut til at veksten i den etnisk blandete gruppa var en konsekvens av en strategi i samisk befolkning i Restsørfjorden for å bli norsk, men mer et resultat av økt oppmerksomhet på genealogi. Ved 1900-tellinga var etnisk blanding oppgitt som kategorien "b", og sammensetningen av de etniske blandingene ble bare sporadisk oppgitt.

²²⁷ 44 av de 49 som i tellinga ble ført som etnisk blandet var av delvis kvensk bakgrunn,

²²⁸ Av de 109 var 41, eller 37%, dels kvensk,

²²⁹ I 1875 var 35 av 109 (32%) av den etnisk blandete befolkninga dels samisk.

Stordelen av den etnisk blandete befolkninga var norskspråklig både i 1875 og 1900 (tabell 2. 13). Økningen i norsk befolkning på bekostning av samisk hos Friis i 1890 er parallell til endringene i Ytre Karlsøy, og mest sannsynlig resultat av at store deler av den etnisk blandete norskspråklige befolkninga ble oppfatta som norsk etter etnisitetskriteriene hos Friis.

Tabell 3.15 Etnisk blandet befolkning i Restsørfjorden og språkbruk i %

1865 FT		Forstår norsk	Forstår ikke norsk			Ikke oppgitt	
N=49		77,6				22,4	
1875 FT		Norsk	Samisk	Finsk	Norsk og samisk	Ikke oppgitt	Annet*
N=109	Talespråk	99,1	0,9				
1900 FT							
N=190	Språk i heimen	85,8	8,4		5,3		0,5*

* Annet i 1900 er en person som bodde i et hushold der det ble snakket samisk og finsk (vedkommende var i tellinga ført med blandet samisk og svensk etnisitet)²³⁰

Det er blitt hevdet at i områder med flerspråklige hushold kunne Friis' metode føre til at norsk etnisitet bli overregistrert fordi man valgte å fokusere på det språket det knyttet seg størst prestisje til. Større tilbakegang i samisk befolkning fra 1860 til 1890 i Friis sin kartlegging enn i folketellingene, kunne være uttrykk for dette. Dessuten var de norske familiene i Restsørfjorden ifølge Friis i stor grad også samiskspråklige, dette gjaldt mer enn ¼ av de norske familiene ved Friis' undersøkelse i 1860, og over halvdel i 1890.²³¹ Dette kunne være samisk befolkning som framstod som norsk. Både i 1860 og i 1890 var likevel den samiske befolkninga større hos Friis enn i de samtidige folketellingene. Det var derfor neppe fornorsket samisk befolkning som ble registrert som norske samiskspråklige familier hos Friis.

Samisk språk i norske hushold kunne derimot være uttrykk for større etnisk blanding i husholdene, slik vi har sett at det sannsynligvis også var i Ytre Karlsøy. Antakelig var det også uttrykk for reelle samiskkunnskaper i norsk befolkning. I folketellingene framstod den norske befolkninga i Restsørfjorden som reint norskspråklig, både mht. dagligspråk i 1875 og språk som ble snakket i hjemmet i 1900. Det store innslaget av samiskspråklige i norske hushold som var synlig i Friis sine kartlegginger er altså ikke synlig i folketellingene Mest

²³⁰ Grunnen til at denne språkinformasjonen kan gjelde bare en person, er at vedkommende bodde alene som fattiglem i ei bu på gården Landbakken. Det øvrige husholdet på gården var samisk mht. etnisitet og språk. Folketellinga 1900 Lyngen. Krets 11/liste19.

²³¹ I 12 av de 44 norske familiene i Restsørfjorden i 1860 var det minst en person som snakket samisk, tilsvarende i 1890 var 32 av 56

sannsynlig har samisk språk vært en nødvendig kvalifikasjon for den norske befolkninga i Sør fjorden. Disse språkkunnskapene kan ha blitt kartlagt hos Friis som var fokusert på språk og etterspurte *kyndighet* i språk, men i folketellingene som i 1875 og 1900 etterspurte henholdsvis dagligspråk og språkbruk i husholdet ble slike *språkkunnskaper* ikke registrert.

Heller ikke i Restørfjorden dannet kvenene en egen etnisk gruppe. Ved tellinga i 1845 var det 13 kvener i området. I 1855 var det to gårder i Sør fjorden på tellingas "Qven-liste", disse gårdene lå på Olderbakken og Hundberg og bestod av fire hushold med 27 personer. I tillegg bodde fire kvener i norske hushold, de er i tellinga omtalt som "fornorsket". En bodde i en samisk familie. Majoriteten av den kvenske befolkninga bodde altså i kvenske hushold. I 1860 var det ifølge Friis tre kvenske familier i Restørfjorden, i alle disse var det også norskspråklige. Seinere ble kvenene integrert i de andre etniske gruppene, og den reinte kvenske gruppa ble mindre enn den etnisk blandete befolkninga av delvis kvensk herkomst.²³² Ved Friis' kartlegging i 1890 var det ikke lenger noen kvenske familier i området.

Kvenene i Restørfjorden var også overveiende norskspråklig. I 1865 snakket 16 av 17 kvener norsk, og bare befolkning av kvensk eller kvensk/norsk etnisitet hadde språkkommentaren "*taler norsk*".²³³ I 1875 hadde alle de 15 kvenene norsk som dagligspråk, to også samisk, og i 1900 bodde 10 av 14 kvener i norskspråklige hushold, fire i hushold med samisk språk. Kvenene hadde også mer samkvem med norsk enn med samisk befolkning, og personer av delvis kvensk etnisitet var oftere delvis norsk enn de var samisk.²³⁴ Kvenene i Sør fjorden var altså i siste del av 1800-tallet i overveiende grad norskspråklig, og opptrådte antakelig sosialt mer som norsk enn som samisk.

Friis' definerte tre familier som kvensk i 1860, i alle disse var det også norskspråklige. Det var samtidig kvenskspråklige i tre norske familier, i to av disse ble det også snakket samisk, i tillegg var det fire samiske familier der minst en behersket kvensk.²³⁵ Etter 1860 var imidlertid kvensk språk lite i bruk i Restørfjorden. Ved tellinga i 1875 hadde tre samer kvensk og samisk som dagligspråk, eneste opplysning om kvensk språk ved 1900-tellinga var

²³² I 1875 var det i Sør fjorden 44 personer med blandet etnisk bakgrunn der en av foreldrene var kvensk, mens det var 17 av reinte kvensk etnisk opphav.

²³³ det ble som vi har sett differensiert mellom "taler norsk" og "forstår norsk" ved denne tellinga.

²³⁴ I 1865 var mer enn 3/4 av den etnisk blandete befolkninga med kvensk bakgrunn også av norsk etnisitet, av 44 av kvensk blandet etnisitet i 1875 var 23 også norsk, 13 samisk og 8 av kvensk/blandet herkomst. Ved tellinga i 1900 var det bare 3 av de 31 av blandet /kvensk etnisitet som også var ført med samisk etnisitet i kilden.

²³⁵ Ett på Breivikeidet, to i Lakselvdalen og ett på Hundberg.

en person av blandet etnisk herkomst som snakket finsk og samisk.²³⁶ I Friis' kartlegging fra 1890 var det kvensk- og samiskspråklige i seks norske familier.²³⁷

For å oppsummere: I perioden før 1800 var veksten høy, og den samiske befolkninga i prestegjeldet økte forholdsvis mest. I Ytre Karlsøy var antakelig en vesentlig del av veksten i samisk befolkning resultat av tilflytting. I Sørfjorden skyldtes veksten fødselsoverskudd. Tilsvarende forekom i andre samiskdominerte områder, der var giftermålsalderen lav.

Fra 1825 til 1865 var det nettotilflytting til prestegjeldet, men fødselsoverskuddet var lite. Sørfjorden som helhet erfarte den siste perioden med forholdsvis høy vekst i perioden 1825-35. Dette kan ha vært et vendepunkt for demografisk praksis i samisk befolkning.

Etter 1865 var fødselsoverskuddet relativt større i Ytre Karlsøy enn i perioden før, og relativt større enn i Sørfjorden. Samtidig var det nettofraflytting fra området. Dette kan være uttrykk for lav giftermålsalder, høy fertilitet og press på jord.

I Indre Sørfjorden stagnerte folketallet i løpet av århundret. I 1801 bodde vel 10% av prestegjeldets befolkning der, i 1900 bare i overkant av 5%. Det var liten naturlig vekst og ubetydelig flyttevekst fram til 1890. Deretter økte veksten samtidig med økt nettoutflytting, særlig fra Restsørfjorden. Dette kan være uttrykk for økt nuptialitet og press på ressursene.

Indre Sørfjorden var enhetlig samisk gjennom hele perioden, også språklig. Gammen som bolig ble opprettholdt, ennå i 1890 bodde 2/3 av befolkninga i gamle.

Ved midten av århundret var vel halvdelen av befolkninga i Restsørfjorden samisk, men andelen hadde antakelig vært høyere før. Andelen sank til 40% i siste del av århundret. I Ytre Karlsøy var omkring 1/5 av befolkninga samisk ved midten av århundret, i 1900 var andelen redusert til 1/8, de fleste bosatt på fastlandet. Både i Restsørfjorden og i Ytre Karlsøy økte etnisk blandet befolkning relativt fram til 1900. I Ytre Karlsøy var økninga dels på bekostning av samisk, dels norsk, i Restsørfjorden i hovedsak på bekostning av norsk befolkning.

Etnisk blandet befolkning i Restsørfjorden var norskspråklig fra 1875, mens samene for en stor del opprettholdt samisk språk. Øyene i Ytre Karlsøy var i hovedtrekk norskspråklig fra

²³⁶ se tabell 3.15

²³⁷ Fire av disse bodde på strekninga Svendsby-Kjosene og to i Holmbugt.

1875, også samisk befolkning. Samisk befolkning på Ytre Karlsøy fastland opprettholdt samisk språk, men i 1900 var de fleste også norskspråklige.

Endringer i størrelsesforholdet mellom etniske grupper kunne være resultat av forskjellig demografisk praksis eller flytting. Den videre undersøkelsen vil ta for seg nettopp mulige forskjeller og endringer i naturlige rater mellom etniske grupper og over tid. Den store økningen i etnisk blandet befolkning var resultat av tellingstekniske forholdøkt, men kanskje også av flere interetniske ekteskap og kulturelle endringer.

4 Giftermålsalderen i Karlsøy prestegjeld 1795-1900

I Nord-Norge som helhet var giftermålsalderen omkring 1800 omtrent som landsgjennomsnittet. Videre utover 1800-tallet var særlig kvinner i fiskeridominerte områder tidligere gift enn landsgjennomsnittet (tab. 4.1) Antakelig var også samisk befolkning i samiskdominerte områder tidligere gift enn norsk befolkning tidlig på århundret. I Kvæfjord, der den samiske befolkninga ikke var dominerende, var giftermålsalderen blant samene derimot ikke spesielt lav omkring 1800.

Tabell 4.1 Median giftermålsalder i Nord-Norge ved første ekteskap 1801-1895

Område	Menn			Kvinner		
	1801	1841-45	1891-95	1801	1841-45	1891-95
Riket	28.9		27.7	27.5		25.7
Nord-Norge	29.5			28.3		
Helgeland		28.1			26.1	
Lofoten og Vesterålen		27.5			25.7	
Senja prosti		27.5			24.3	
Tromsø		26.5			23.8	
Vest-Finnmark		25.1			23.2	
Øst-Finnmark		24.5			22.8	
Nordland amt			27.8			24.6
Tromsø amt			28			24.8
Finnmark amt			27.7			24
Berg sogn	30.5(23.0)	33.0	27.5	24.8(21.3)	26.0	25.0
Torsken sogn	26.6(26.5)	24.5	25.0	28.7(24.5)	23.5	22.0

Tallene for 1801 er beregnet gjennomsnittlig giftermålsalder på bakgrunn av folketellinga 1801 (singulate mean age of marriage SMAM).¹ I parentes for Berg og Torsken 1801 er median. Øvrige tall er median giftermålsalder for første ekteskap. kilder: Folketellinga for 1801 for Riket 1801 og Berg og Torsken 1801 (SMAM). Drake, Niemi og Thorvaldsen. kursbok 6, 1994 for Nord-Norge 1801. Drake, Niemi, Thorvaldsen, 1994 kursbok 1, for alle tall 1841-45, Folkemengdens bevegelse 1891-1895 for alle tall 1891-1895, Folkemengdens bevegelse 1866 for Riket 1866. Drake, 1969 for 1851-55. Larsen, 1999 for medianalder Berg og Torsken

I flere samiskdominerte områder i Nord-Norge var befolkningsøkninga i siste del av 1700-tallet og til tidlig 1800-tall større enn i områder med overveiende norsk befolkning. Den sterke befolkningsveksten i hhv Lyngen og Alta blir av Lanes og Minde sett i sammenheng med den lave giftermålsalderen for kvinner i områdene. I Alta var gjennomsnittlig giftermålsalder for menn og kvinner i perioden 1796-1800 hhv 27,8 og 23,8 år, i Lyngen var

¹ Gjennomsnittlig giftermålsalder er som regel høyere enn medianalder, SMAM er igjen som regel høyere enn vanlig gjennomsnitt (Hajnal, 1982:486), unntaket gjelder i perioder der giftermålsfrekvensen øker, se forøvrig kap. 4 i Larsen, 1999

tilsvarende hhv. 26,9 og 23,9 år i perioden 1764-1800.² Minde ser den lave giftermålsalderen som resultat av de økonomiske mulighetene det samiske husholdssamarbeidet ga. Også Lanes ser giftermålsalderen i Lyngen som resultat av et husholdsmønster som innebar mindre avhengighet av jord, men har ikke analysert giftermålsalderen langs etniske skiller.

I Sørfjorden, som var et overveiende samisk område, var også befolkningsøkninga på 1700-tallet større enn i sammenlignbare områder.³ Høgsæt har vist at gifte kvinner var yngre i de samiskdominerte fjordene enn i sundene og på øyene i Tromsø på 1700-tallet, noe som tyder på at samiske kvinner var tidlig gift også her.

Også i Kvæningen var befolkningsøkninga stor på 1700-tallet. Heller ikke der er giftermålsalderen undersøkt, men Svein-Erik Grydeland mener at økninga må ha skyldtes lav giftermålsalder og høy fertilitet. Han mener finnemisjonens krav om at seksuelt samliv skulle foregå innenfor ekteskap og føre til barnefødsler innebar ei endring i samlivsmønster og førte til økt fertilitet.⁴

I Sverige ble det fra 1734 lovfestet at man måtte være 21 år for å inngå ekteskap, men at samer likevel kunne gifte seg allerede fra 17-årsalderen "...när han lärt sig förstå sina nödiga kristendomsstycken".⁵ Hvis en slik bestemmelse skulle være et ledd i kristninga av samene, slik motivet antas å ha vært, må det også ha vært aktuelt å inngå ekteskap så tidlig. Peter Sköld har også påvist at det forekom svært unge i ekteskap i den nomadiserende samebefolkinga i Karesuando, Jukkasjärvi og Jokkmokk . Noen av disse var i perioden før giftermålsalderen ble lovregulert, og noen helt inn på 1800-tallet. Giftermålsalderen for menn økte fra perioden 1791-1840 til 1841-1890. For kvinner er hele perioden 1791-1890 behandlet under ett i Skölds artikkel, og det er ikke mulig å se om det var parallelle endringer i kvinnenens alder i Norge og Sverige.⁶ Gustaf von Düben hevder at tidlige ekteskap var normen også på 1800-tallet.⁷

² Minde, 1975:232 og Lanes, 1973:43-44. I Alta var gj.sn. giftermålsalder for menn og kvinner i perioden 1796-1800 hhv 27,8 og 23,8 år, i Lyngen var tilsvarende hhv. 26,9 og 23,9 år i perioden 1764-1800. Minde, og Lanes,

³ Høgsæt, 1994:354ff

⁴ Grydeland, 1997

⁵ Sköld, 1998:40

⁶ Sköld, 1998: 38

⁷ Düben, 1977: 194

I de svenske områdene med tidlige ekteskap ble det lagt stor vekt på de økonomiske forholdene rundt ekteskapene, tidlige giftermål kan derfor kanskje sees som konsekvens av foreldrenes ønske om å sikre økonomiske interesser før barna selv kunne bestemme. Også i norske reindriftssamiske miljøer hevdes det at økonomiske interesser har gjort at foreldre har lagt press på barna i forbindelse med ekteskap helt opp til i dag.⁸ Økonomisk motiv har derimot neppe hatt betydning for eventuelle tidlige giftermål i Sør fjorden. Likevel kan tidlige ekteskap ha vært en del av en felles samisk kultur til tidlig 1800-tall.

Sør fjorden som helhet erfarte den siste perioden med forholdsvis høy vekst fra 1825 til -35 (jf. kap3.6). Dette kan ha vært et vendepunkt for demografisk praksis i samisk befolkning. Etter 1855 var det større naturlig vekst i Ytre Karlsøy enn tidligere, og større enn samtidig i Sør fjorden, noe som kan ha vært resultat av lavere giftermålsalder og større giftermålsandel for kvinner i Ytre Karlsøy enn i Sør fjorden. Ikke bare demografiske størrelser, men også kulturelle endringer og tellingstekniske forhold kunne påvirke størrelsesforholdet mellom de etniske gruppene. Jeg antar at nedgangen i den samiske andelen av befolkninga innenfor Ytre Karlsøy i siste del av århundret mer skyldtes slike forhold enn endret demografisk praksis.

4.1 Giftermålsrater

Antall vielser pr middelfolkemengde er det enkleste målet for å beskrive nuptialiteten i et samfunn. Dette beregnes vanligvis som antall vielser pr 1000 middelfolkemengde pr år i en periode, og blir også kalt den alminnelige giftermålsraten. Dette målet gjør det mulig å sammenligne giftermålshyppigheta mellom samtidige samfunn, men tar ikke hensyn til alders- og kjønns sammensetninga av befolkninga. I perioden 1775-1800 ble det innført 273 vielser i Karlsøy kirkebok, men bare 116 av disse har opplysninger om nærmere geografisk tilhørighet, av disse har 108 tilhørighet innenfor prestegjeldet og åtte utenfor.⁹ Bare tre av vielsene var hjemmehørende i Helgøy sogn; vielsene ellers for Helgøy sogn må altså være innført i Helgøy kirkebok, og denne mangler for perioden 1781- 1805.¹⁰ I beregning av giftermålsrater fram til 1804 inngår derfor Helgøy ikke i det området jeg kaller for Ytre Karlsøy.

⁸ Aage Solbakk intervjuet i Finnmark Dagblad 26.06.2004. Kilde http://www.finnmarkdagblad.no/Kultur/article1_163596.ece 02.07.2004

⁹ Se under 4.2.2 for geografisk plassering av vielser innenfor prestegjeldet

¹⁰ Wold, 1980.

Raten i tabell 4.2 er beregnet ut fra at de vielsene som ikke har opplysninger om geografisk tilhørighet fordelte seg på samme måte mellom områdene som de med kjent geografisk tilknytning. I landet som helhet var det i perioden 1770-1783 inngått mellom 7,2 og 9,2 ekteskap pr 1000 middelfolkemengde pr år, i perioden 1795-1799 var tilsvarende mellom 7,7 og 8,3.¹¹ Giftermålsraten var altså forholdsvis høy i Ytre Karlsøy, og betydelig høyere enn i Sør fjorden, mens jeg hadde forventet høyere rater i Sør fjorden enn i Ytre Karlsøy. Den store mengden vielser med ukjent tilhørighet kan imidlertid være en avgjørende feilkilde. Kirkeboka ser ut til å mangle opplysninger om Sør fjordfolket i større grad enn for den øvrige befolkninga, særlig i den tidlige perioden, f.eks. var nesten 1/3 av vielsene som kan lokaliseres til Sør fjorden ført i kirkebok bare med oppholdssted "Sør fiord", uten noen nærmere lokalisering innenfor det store området.¹² Det er derfor mulig at vielsene med ukjent tilhørighet omfattet Sør fjordfolk i større grad enn de kjente. Hvis dette var tilfelle var de faktiske ratene for Sør fjorden i de tidlige periodene høyere enn de jeg har beregnet. Giftermålsalderen, andelene gifte i unge grupper og andelen som i det hele giftet seg vil likevel kunne si mer om dette. Først vil jeg likevel se på giftermålsratene i de videre periodene.

Tabell 4.2. Giftermålsraten pr 1000 innbyggere i Ytre Karlsøy og Sør fjorden 1775-1800*

Område	Gjnsn folke- mengde i perioden	Totalt antall vielser i perioden	Vielser fordelt på områder	Stipulert antall vielser i områder	Stipulert rate pr 1000 pr år
Hele prestegjeldet		273			
Ytre Karlsøy	743		71	177	9,2
Sør fjorden	462		34	85	7,1

Kilde: Kirkeboka for Karlsøy prestegjeld og folketellinga 1769 trykt utgave og Folketellinga 1801 dataregistret. Mine beregninger ved hjelp av Access og SPSS. Middelfolkemengde i perioden 1775-1800 er beregnet ved aritmetisk interpolasjon. * Ytre Karlsøy er uten Helgøy i perioden, de tre vielsene som var hjemmehørende i Helgøy er ikke med i beregning av raten. Heller ikke de åtte vielsene som var hjemmehørende utenfor prestegjeldet er tatt med i beregningen av rater. Sør fjorden omfatter her både Indre Sør fjorden og Restsør fjorden

Tabell 4.3 er som tabell 4.2 basert på forutsetninga om at de uidentifiserte vielsene mht geografisk tilhørighet fordelte seg likt med de kjente. Ratene for denne perioden er også usikre fordi de forutsetter at det var samme negative befolkningsutvikling i de to områdene. Tabellen viser at giftermålsraten var forholdsvis høy, den økonomiske vanskelige perioden

¹¹ Drake, 1969: 188ff

¹² I Ytre Karlsøy var oppholdssted til brudefolket plassert med stor nøyaktighet, særlig i Langsund /Reinøya. Før 1801 finnes det feks også opplysninger om forlovere for bare ett par fra Sør fjorden, men for 14 par fra Ytre Karlsøy.

tatt i betraktning, men likevel lavere enn perioden før. I Indre Sørfjorden ble det inngått bare ett ekteskap i perioden 1801-04, og fallet i rater kan ha vært mest markert der, men det er altså usikkert hvordan vielsene fordelte seg innenfor Sørfjorden før 1801. Også for denne perioden antar jeg at en større andel av vielsene uten stedsangivelse i kirkeboka enn de med stedstilhørighet var tilhørende i Sørfjorden.¹³

Tabell 4.3. Giftermålsrate i årene 1801-1804 Ytre Karlsøy* og Sørfjorden

1801-1804	Middelfolkemengde	Vielser	Vielser pr 1000 pr år
Karlsøy sogn	846	30	8,9
Sørfjorden	524	14	6,7

* Omfatter ikke Helgøy i perioden. Middelfolkemengden er beregnet ut fra forutsetninga om en årlig folkevekst på -0.97% i perioden 1801-1804 i begge områder.¹⁴ Kilde: Kirkeboka for Karlsøy, vielseslister dataregistrert av RHD, Folketellinga 1801 i dataregistrert utgave og Folketellinga 1815. Trykt utgave.

I den videre økonomiske kriseperioden 1805-15 var det en ytterligere reduksjon i giftermålsratene i både Sørfjorden og Ytre Karlsøy (tab. 4.3), i denne perioden omfatter ratene for Ytre Karlsøy også Helgøy. Også i denne perioden var ratene lavere i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy. Men i forholdet til landsgjennomsnittet var ikke ratene svært lave i Sørfjorden, også på landsplan var ratene lave, henholdsvis 5,8 og 5,9 i årene 1808 og 1809.¹⁵ Fortsatt utgjorde imidlertid vielsene som ikke kan plasseres geografisk innenfor området en vesentlig del av det totale antallet vielser, og jeg mener det er grunn til å tro at disse faktisk i større grad var hjemmehørende i Sørfjorden enn de med kjent tilhørighet.

Tabell 4.4 Giftermålsrater 1805 til 1815 Ytre Karlsøy og Sørfjorden

1805-1815	Middelfolke-mengde 1.07.1810	Antall vielser	Stipulert fordeling av vielser	Vielser pr 1000 pr år i 11- årsperioden
Ytre Karlsøy	1242	65	96	7
Sørfjorden	492	18	31	5,7
ukjent tilhørighet		45		
utenbygds		1	2	
totalt		129	129	

Også for perioden 1805 til 1815 er middelfolkemengden (pr 01.07.1810) beregnet ut fra forutsetninga om at befolkningsutviklinga var lik i Sørfjorden og Ytre Karlsøy, med en negativ vekst på 0.97% pr år (se tabell 4.2)

¹³ Av de totalt 49 vielsene i perioden tilhørte en utenbygds, tre hadde tilknytning til Helgøy, 12 til Sørfjorden og 25 til Karlsøy sogn uten Sørfjorden, de resterende åtte har jeg i tabellen fordelt etter samme fordelingsnøkkel

¹⁴ Fordi det ikke finnes folketall for lavere nivå enn sogn for 1815, og befolkningsutviklinga fra 1801 til 1815 var negativ for prestegjeldet totalt, og altså forskjellig fra perioden 1801-1825 som helhet, har jeg tatt utgangspunkt i folketallet for de to områdene i 1801 og forutsatt at de hadde lik befolkningsutvikling pr år fram til 1815, altså en negativ vekst på 0.97% pr år (jf. kap. 3).

¹⁵ Drake, 1969:190 og Backer, 1965:27, Larsen 1999:96

Kilder: Kirkebøkene for Karlsøy og Helgøy, Folketellinga 1801 dataregistrert og folketellinga 1815 i trykt utgave. Alle beregninger er mine.

Av de 65 vielseene tilhørende i Ytre Karlsøy i perioden 1805 til 1815 var 41 utført i Karlsøy sogn, resten i Helgøy. Beregning av raten i tabell 4.3 forutsetter at de 45 vielseene i Karlsøy sogn som det ikke har vært mulig å plassere geografisk innenfor prestegjeldet ved hjelp av kirkeboka eller andre kilder, fordelte seg som de 60 vielseene det har vært mulig å lokalisere.¹⁶

I perioden 1775 til 1815 ser det altså ut til at giftermålsratene var lavere i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy, motsatt av det jeg hadde forventet. Men det er store feilkilder i dette materialet, og det kan være at disse ratene i større grad forteller at presten førte inn de kirkelige handlingene for sørfjordfolket med mindre nøyaktighet enn tilsvarende for befolkninga i Ytre Karlsøy. Giftermålsalderen og andelen gifte i unge aldersgrupper ved folketellinga i 1801 vil gi en pekepinn om det var dette som var tilfelle.

I perioden 1816-1860 utgjorde derimot ikke vielseene med ukjent geografisk tilhørighet noen vesentlig del av beregningsgrunnlaget for ratene (tabell 4.5). Jeg har tidligere trodd at vielseene med ukjent geografisk tilhørighet fordelte seg på Sørfjorden i større grad enn de kjente vielseene, og at ratene for Sørfjorden derfor ble lavere i mine beregninger enn det som faktisk var tilfelle. Men vi ser her at på tross av at de ukjente i denne perioden var svært få, var raten også i denne perioden betydelig lavere i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy. En annen feilkilde kan være at sørfjordfolket fra 1813 fikk anledning til å søke kirke i Lyngen. Men de skulle fortsatt søke kirke i Karlsøy for dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelser, og det er lite trolig at de fikk utført vielser i Lyngen i særlig grad.¹⁷ I Karlsøy kirkebok finnes bare fire vielser utført i Lyngen i perioden, det kan selvsagt ha vært noen som ikke ble ført i Karlsøy kirkebok, men normalt skulle meldinger om kirkelige forretninger meldes til heimesognet.¹⁸ Både i Ytre Karlsøy og i Sørfjorden var giftermålsratene høyere enn i kriseårene fra 1801-1815, men fortsatt lavere enn i siste del av 1700-tallet. Også denne perioden var økonomisk vanskelig, særlig gjaldt dette de siste 20 årene med demografiske kriseår fra 1837 til 1849, og forsyningskriser på 1850-tallet.

¹⁶ De 60 kjente viet i Karlsøy hovedsogn = 41 av de totalt 65 som alle tilhørte Ytre Karlsøy, 18 tilhørende Sørfjorden og 1 utenbygds

¹⁷ Bratrein 1990: 444

¹⁸ I 1835 og 1841 ble to par fra hhv Strømsbugta og Bensnes, altså ved grensa til Lyngen prestegjeld, viet i Lyngen kirke, i 1854 ble to par fra Ytre Karlsøy viet i Lyngen (hhv fra Skorøya og Vannstua) (kilde Karlsøy KB).

Tabell 4.5 Giftermålsrater 1816-1860

1816-1860	Middelfolkemengde 01.07.38	Antall vielser	Stipulert antall vielser	vielser pr 1000 pr år
Ytre Karlsøy	1555	553	568	8,1
Sørfjorden	685	197	205	6,7
ukjente		23		
utenbygds		13	13	
totalt		786	786	

Omkring 1850 var det viktige kulturelle vendepunkt i området. For det første ble fornorskning av minoritetene erklært politikk fra omkring, 1850. For det andre begynte læstadianismen og andre vekkelsesbevegelser nå å gjøre seg gjeldende i Sørfjorden. Hvordan slike forhold kan antas å gjenspeiles i giftermålsmønsteret skal jeg diskutere nærmere under kap 7.

Tabell 4.6. Giftermålsrater 1861-1900

	Middelfolkemengde 31.12.1880	Antall vielser	Vielser pr 1000 pr år
Ytre Karlsøy	2349	680	7,2
Rest Sørfjorden	712	186	6,5
Indre Sørfjorden	237	79	8,3
ukjente		5	
utenbygds		11	

Middelfolkemengde beregnet ved geometrisk interpolasjon

I perioden 1861-1900 var giftermålsraten for Sørfjorden som helhet 6,9, og altså noe høyere enn i perioden før, men i Indre Sørfjorden var raten på hele 8,4, og altså høyere enn både i Ytre Karlsøy og i landet som helhet.¹⁹ Den høye raten i Indre Sørfjorden står i sterk kontrast til den lave befolkningsveksten i perioden 1855-1900. Det var praktisk talt stagnasjon i folketallet med en årlig vekst på bare 0,24% pr år.²⁰ I begge de andre områdene økte folketallet mer i perioden, selv om giftermålsratene var lavere.²¹ Det var mange utenbygds personer involvert i vielsene i Indre Sørfjorden i perioden, dette kan ha bidratt til å gjøre raten for området høy. 10% av vielsene (8 av 79) var mellom kvinner fra Indre Sørfjorden og utenbygds men; dette var en høyere andel delvis utenbygds vielser enn i de andre områdene (13 av 186 i Rest Sørfjorden eller 6,9% og bare 17 av 680, eller 2,5% i Ytre Karlsøy). Men

¹⁹ I landet som helhet var raten i perioden 1861-1900 6,7. Se figur 4.1

²⁰ Også i perioden 1875 til 1900 var det stagnasjon i folketallet i Indre Sørfjorden, med årlig vekst i folketallet på 0,25%

²¹ I Restsørfjorden økte befolkninga med 0,96% i samme periode, for vekst i Ytre Karlsøy i perioden se (jf. kap. 3).

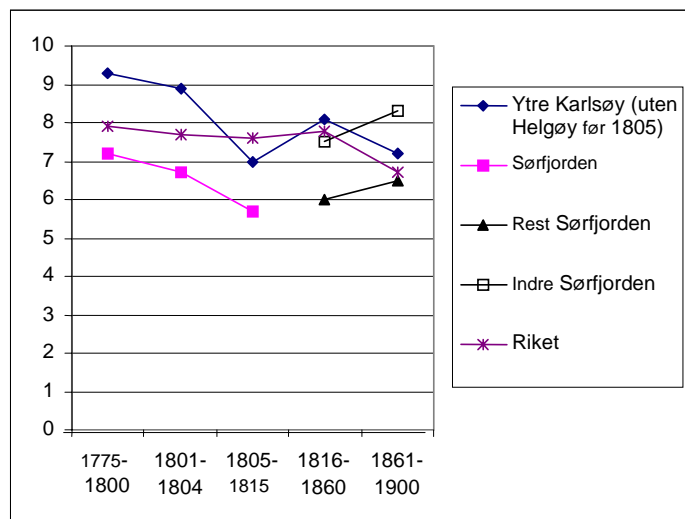
også uten disse delvis utenbygde vielsene var likevel raten for Indre Sørfjorden 7,5, og altså høyere enn i Ytre Karlsøy.

Tabell 4.7 Giftermålsrater i Ytre Karlsøy, Restsørfjorden og Indre Sørfjorden 1816 til 1860.

1816-1860	Middel-folkemengde		Stipulert fordeling	Vielser pr 1000 pr år
	01.07.38	Antall vielser		
Ytre Karlsøy	1555	553	568	8,1
Sørfjorden	685	197	205	6,7
Ukjente		23		
Rest Sørfjorden	488	127	132	6
Indre Sørfjorden	217	70	73	7,5

Tabell 4.5 og 4.6 viser at ratene hadde økte i *både* Restsørfjorden og Indre Sørfjorden fra første til siste del av 1800-tallet, og mest i Indre Sørfjorden. I Ytre Karlsøy var derimot giftermålsratene lavere i siste enn i første del av århundret. På basis av tabellene 4.2 til 4.7 og med de forbehold som ligger i disse ratene, som for perioden før 1816 innebærer stor usikkerhet både mht folketallsutviklinga i de forskjellige områdene, og særlig den geografiske fordelinga av vielsene, har jeg i figur 4.1 sammenlignet giftermålsraten i de forskjellige områdene i Karlsøy prestegjeld med tilsvarende rater for riket.

Figur 4.1 Giftermålsrater for Karlsøy prestegjeld og Riket 1775-1900

Kilder: Se tabell 4.2-4.7 For Riket; Backer, 1965: 27. Ratene for riket er beregnet som gjennomsnitt av rater for femårsperioder, for perioden 1801 til 1804 gjelder raten for riket for perioden 1801-1805, i perioden 1775-1800 mangler det rater for riket for perioden 1786-1790.

Figur 4.1 viser ei parallell utvikling i den alminnelige giftermålsraten for Ytre Karlsøy og riket, og fallet i giftermålsrater i siste del av 1800-tallet var markert i begge.²² I Restsørfjorden og Indre Sørfjorden økte derimot giftermålsraten i siste del av århundret. De alminnelige ratene blir påvirket av befolkningssammensetninga, og de store barneflokkene som vaks opp i århundrets siste del er en grunn til at de alminnelige ratene falt. På landsplan gikk imidlertid også mange kvinner ugifte i siste del av århundret. Normalt skal høye giftermålsrater føre til økt befolkningsvekst, det ser det ikke ut til å ha gjort i Sørfjorden. I Indre Sørfjorden må økte rater ses i sammenheng med befolkningsstagnasjonen. Giftermålsmønsteret vil vise om det var en slik sammenheng.

I siste del av 1700-tallet kan altså giftermålsratene ha vært høyere i Ytre Karlsøy enn i Sørfjorden, og står i motsetning til den høyere nuptialiteten jeg ventet å finne i Sørfjorden. Giftermålsmønsteret vil vise om ratene var reelle eller uttrykk for mangler i kilden.

Nedgang i giftermålsratene både i Ytre Karlsøy og særlig i Sørfjorden i den første 15-årsperioden etter 1800 var mest sannsynlig en reaksjon på den økonomiske og demografiske krisa. Også i perioden 1816 til 1860 var raten lavere i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy. Dette kunne sees som en bekreftelse på at ratene for de tidligere periodene var riktige. Men det kan også sees som en uttrykk for fallende nuptialitet, i tilfelle som parallell til andre samtidige samiskdominerte områder.

I siste del av 1800-tallet erfarte Ytre Karlsøy samme nedgang i giftermålsrater som landet som helhet. I Restsørfjorden, og særlig i Indre Sørfjorden, økte derimot ratene. Samtidig var befolkningsveksten høyere i Ytre Karlsøy enn i Indre Sørfjorden, fram til 1890 også høyere enn i Restsørfjorden (figur 3.3). Dette tyder på forskjell i demografisk praksis

4.2 Giftermålsalder og etniske skiller

Ut fra tidligere forskning forventer jeg at samiske kvinner i samiskdominerte områder giftet seg yngre enn kvinner i norskdominerte områder før midten av 1800-tallet. Fram til 1835 var også befolkningsveksten i den samiskdominerte Indre Sørfjorden like høy eller høyere enn i de andre områdene. Men lav vekst etter 1835 tyder på at nuptialiteten i området nå ikke var spesielt høy. Etter 1816 var likevel giftermålsratene forholdsvis høy i Indre Sørfjorden, også

²² I landet som helhet var ratene særlig lav de siste 20 årene, på landsplan var giftermålsraten under 7,0 i alle femårsperioder etter 1880

etter 1835. Høye giftermålsrater og lav befolkningsvekst kan skyldes flere forskjellige forhold; blant annet utflytting, høyere spedbarnsdødelighet eller lavere fertilitet enn i andre områder, og også stor utveksling av ekteskaps partnere med andre områder.

4.2.1 Beregning av giftermålsalderen

Karlsøy kirkeboks vielseslister har ingen opplysninger om alder på partene i ekteskapet før 1823. Fra Helgøy finnes det kirkebok f.o.m. 1805, men alder på partene i ekteskapet ble ikke ført før 1832. Pga manglende aldersopplysninger i den tidligste perioden har det vært nødvendig å aldersbestemme vielsene i denne perioden ved hjelp av andre kilder, i hovedsak ved hjelp av folketellinga i 1801.

Etter 1823/1832 antar jeg at aldersopplysningene i kirkeboka i stor grad er riktige, i alle fall er det ingen grunn til å tro at eventuelle feil er systematisk slik at de påvirker aldersberegningene i en bestemt retning. Det finnes bl.a. en del aldersangivelser av typen ”49 aar omtr” , dette gjelder særlig Sørfjorden kirkebok, og kan ha sammenheng med at dette var et nytt sogn der alle viede var innført i dåpslister et annet sted.

Fordi det er stor usikkerhet forbundet med å aldersbestemme partene i vielsene ved hjelp av andre kilder enn vielseslistene, i dette tilfellet primært ved hjelp av 1801-tellinga, er det bare for vielsene fra 10-året rundt tellinga jeg har gjort dette, nemlig årene 1795-1804. Det er særlig alderen i vielser etter 1801 det er stor usikkerhet ved, fordi partene da må gjenfinnes som enkeltpersoner og ikke som par i 1801-tellinga, noe som gjør det mer usikkert om personene i kirkeboka og folketellinga er identiske. Jeg har i dette arbeidet fulgt slike prosedyrer:

1. For de som var viet før 1801 har forutsetninga vært at jeg fant dem igjen som par i 1801, eventuelt i kirkebokas begravelseslister på en slik måte at de kan kobles til partneren. Det har forekommet forskjellige navn og navneformer i tellinga i forhold til i kirkeboka. Når navnene ikke har vært like i de forskjellige kildene har jeg kryssjekket barna til disse parene i folketellinga mot kirkeboka for å finne om det var sammenfall mellom personene i kirkeboka og tellinga.²³

²³ Det er bare noen få tilfeller der jeg har identifisert personer i KB og telling på tross av forskjellige navn, men der navneformen i andre deler av KB, som dåpslister og begravelseslister stemmer overens med navneformen i vielseslista. For å knytte sammenheng mellom personene i folketellinga og KB har et hjelpemiddel vært at kvinnens mann ofte ble ført i kolonnen ”far” (hennes far) i begravelseslistene, jeg antar at dette i de fleste tilfeller gjaldt barseldød, men dette er ikke alltid ført. Avvik i navneformer mellom KB og tellinga gjelder bl.a.

2. For de som var gift etter 1801 har jeg forutsatt enten at det fantes bare *en* person i tellinga med samme navn som den enkelte parten i vielsen, eller jeg har identifisert vedkommende etter sammenfall med hensyn til oppholdssted i tellinga og kirkeboka.²⁴ I slike tilfeller er også sivilstand i tellinga sjekket mot tilsvarende i kirkeboka.
3. Dersom den ene parten i ekteskapet ikke kan gjenfinnes i noen annen kilde enn vielseslista, har jeg stilt større krav til nøyaktighet ved verifisering av den andre parten i andre kilder. Blant annet har jeg avvist opplysninger fra andre kilder ved avvik i navneform, forutsatt at det ikke har vært mulig å bekrefte identiteten i en tredje kilde.

Å identifisere partene i vielsene bare etter navn når ikke andre kjennetegn finnes, slik jeg gjør i henhold til pkt 2, er selvfølgelig en usikker metode som vil medføre noen feil. Metoden medfører også at par der den ene eller begge kom fra andre prestegjeldet, og altså ikke hadde tilhold i området i 1801, i stor grad ikke blir tatt med i aldersgrunnlaget. De fleste vielsene for perioden etter 1801 er imidlertid identifisert med flere variabler, mange var allerede i bofellesskap før giftermålet, som for eksempel husband og tjener eller tjenere i samme hushold. Et stort problem i dette arbeidet har vært ensformighet i navnene, særlig kvinnenavnene Ane, Elen og Marit var svært vanlig. Ingen mansnavn dominerte i den grad som Elen og Ane, men Ole, Nils, Anders, Lars og Hans var vanlig. Når alle også hadde etternavn etter fars fornavn, ble det stor ensformighet i navnegrunnlaget. Blant annet derfor kan det ikke forsvares å nytte 1801-tellinga til å identifisere partene i ekteskapet ut over den 10-årsperioden jeg har gjennomgått.²⁵

Alder ved giftermålet er oppgitt på forskjellig måte i de forskjellige perioder, og opplysningene må derfor også behandles forskjellig. I den første perioden 1795-1804 har jeg verifisert alderen på partene ved hjelp av 1801-tellinga. Alder ved 1801-tellinga var alder ved neste fødselsdag, slik at alle får oppgitt en høyere alder enn den faktiske, ved beregning av statistiske mål for dette materialet er det derfor nødvendig å trekke fra ½ år.²⁶

navn som var svært vanlig i området, eksempel Elen Jonsdatter i Sørfjorden som heter Ane i 1801-tellinga, Ole Larsen fra Russelv som heter Jon i tellinga, men også Ragnhil Olsdatter fra Hansnes som heter Randi i tellinga. Alle disse er kryssjekket med andre kilder.

²⁴ Også nabogårder er vurdert som sammenfall i oppholdssted. Gårdsinndelinga i kirkeboka var grovere enn i tellinga, i alle fall for Sørfjorden

²⁵ 131 het Ane, 105 het Elen, 81 het Ole og mellom 70 og 80 personer av ei totalbefolkning på 1882 fordelte seg på de øvrige nevnte navnene. Over 1/3 av befolkninga var fordelt på åtte fornavn.

²⁶ Dyrvik, 1983: 138. For noen av vielsene i perioden er alderen på partene i ekteskapet fastsatt ved hjelp av kirkebokas begravellesliste, disse er økt med et år for å tilpasses aldersopplysningene i 1801-tellinga. Alder er verifisert ved hjelp av internettversjonen av 1801-tellinga på <http://digitalarkivet.uib.no> april 2003.

I perioden 1824 til omkring 1860 er alder i kirkeboka oppgitt ved fylte år, dvs at alle er noe eldre enn det som er oppgitt.²⁷ For denne perioden må endelig mål økes med ½ år. F.o.m. 1858 til 1900 er alderen til partene i ekteskapet, med få unntak, oppført med fødselsår, og alder for partene er beregnet ved å trekke fødselsår fra vielsesåret. Ved en slik metode vil avvikene i forhold til faktisk alder jevne seg ut, og det er ikke nødvendig å justere sluttmålene median og gjennomsnitt. Bakgrunn for valg av sentralmål, spredning og distribusjon er nærmere omtalt i kap. 2.

4.2.2 Geografisk tilhørighet innenfor prestegjeldet

Jeg ønsker å sammenligne giftermålsalderen i det samiske området Indre Sjørfjorden med det samisk og norske området Restsjørfjorden og det norskdominerte området Ytre Karlsøy. Dette forutsetter at alle vielsene i prestegjeldet i utgangspunktet knyttes til et av de tre områdene. Lokalisering av vielsene er i hovedsak gjort på grunnlag av brudgommens bosted. Årsaka til at mannens oppholdssted blir lagt til grunn er at dette i størst grad er oppgitt i kilden. Der bare fødested og ikke oppholdssted er oppgitt, har jeg brukt fødested. Der det finnes opplysninger om oppholdssted eller fødested for bruden og ikke brudgommen har jeg brukt disse for å plassere vielsen i et av hovedområdene, det er særlig i den tidligste perioden at brudens oppholdssted og fødested ble registrert i omtrent like stor grad som brudgommens. Vielser der brudgommen var utenbygds fra er også hjemstavsbestemt *innenfor* prestegjeldet etter brudens geografiske tilhørighet der dette har vært mulig. I Karlsøy sogn har jeg også brukt 1801 tellinga til å knytte noen av vielsene til sted, de fleste av disse var fra før 1801, og partene hadde derfor tilhold samme sted i 1801. Jeg mener likevel at det er mulig å bruke denne kilden til å bestemme geografisk tilhørighet til vielsen, men den kan ikke brukes til å si noe om hvilke områder partene i ekteskapet var rekruttert fra. Vielser det ikke er mulig å hjemstavsbestemme er utelatt fra komparasjonen, dette gjelder i hovedsak den tidligste perioden, slik vi har sett ved beregning av ratene.

Kirkeboka for Helgøy sogn inneholder ingen menn med oppholdssted i Sjørfjorden eller Indre Sjørfjorden, og av de som mangler opplysninger om oppholdssted var det heller ingen med fødested i Sjørfjorden. 29 brudgommer mangler opplysninger om både oppholdssted og fødested, i fem av disse ekteskapene finnes opplysninger om brudens oppholdssted, heller

²⁷ Overgangen til at alder ble oppgitt ved fødselsdato/år var glidende og skjedde til litt forskjellig tidspunkt i de forskjellige kirkebøkene, i Karlsøy fra 1858, i Helgøy fra 1861 og i Sjørfjorden fra 1874. Av praktiske hensyn setter jeg skillet ved 1860, men for Restsjørfjorden og Indre Sjørfjorden var en så stor andel av grunnlagsmaterialet oppgitt med fylte år også på 1860-tallet at alderen er økt med 0,3 år på 1860-tallet.

ikke noen av disse var fra Sørfjorden. Jeg har derfor regnet med at vielseslistene for Helgøy i sin helhet kan antas å tilhøre Ytre Karlsøy.

4.2.3 Grunnlagsmaterialet

Kirkeboka for Karlsøy sogn

Kirkeboka for Karlsøy sogn 1775-1900 inneholder totalt 1561 vielser, i tillegg var det også i perioden 1775-1814 ført inn 347 trolovelser. 1323 av vielsene kan plasseres geografisk innenfor prestegjeldet, de fleste av disse er plassert på grunnlag av mannens oppholdssted, men 161 vielser er plassert på grunnlag av hans fødested, 43 på grunnlag av kvinnas oppholds- eller fødested og 15 ved hjelp av 1801-tellinga.²⁸ Av disse vielsene er det totalt 1098 brudgommer og 1101 bruder med opplysninger om både alder og sivilstand. Før 1823 er det som nevnt bare for perioden 1795 til 1804 jeg har aldersopplysninger om partene i ekteskapet. I denne perioden var det i alt 109 vielser, av disse har jeg verifisert alderen på 81 brudgommer og 80 bruder, dvs. ca 75% av ekteskapene. Også sivilstandsopplysninger mangler til en viss grad i kirkeboka i denne eldste perioden. 1801-tellinga hadde opplysninger om antall tidligere ekteskap, og er brukt som kilde til partenes sivilstand.²⁹

Kirkeboka for Helgøy sogn

Vielseslistene for Helgøy er sjekket mot Karlsøy for å avdekke eventuelle dobbeltføringer. Det finnes ni vielser i vielseslista for Karlsøy som er utført i Helgøy kirke, av disse er to også ført i Helgøy kirkebok. Tilsvarende finnes det i vielseslista for Helgøy 42 vielser som er utført i Karlsøy kirke, av disse er 26 også ført i Karlsøy kirkebok, i tillegg er det ytterligere 42 vielser som er ført i begge kirkebøkene. Jeg har tatt hensyn til disse dobbeltføringene i beregningene av giftermålsalder og rater. Kirkeboka for Helgøy inneholder totalt 375 vielser, alder på partene ble ikke ført i vielseslista for Helgøy før i 1832, aldersopplysninger mangler altså for perioden 1805-1832. Opplysninger om sivilstand og alder finnes for 275 menn og 272 kvinner.

Kirkeboka for Sørfjorden sogn

Kirkebok for Sørfjorden sogn finnes fra og med 1864. Sørfjorden ble utskilt som eget sogn i 1860 og overført til Lyngen prestegjeld i 1867. Fra 1864 til 1900 ble det innført 267 vielser i

²⁸ 35 før og 9 etter tellinga 01.02.1801.

²⁹ dette gjelder 11 brudgommer og 5 bruder i perioden 1795-1804.

kirkeboka, av disse er fem vielser også innført i Karlsøy kirkebok, også disse dobbeltføringene er fjernet. Med unntak av ni hadde alle brudgommer opplysninger om oppholdssted, de resterende ni hadde opplysninger om fødested, det har altså vært mulig å plassere alle vielsene geografisk. De fleste vielsene hadde tilknytning til Sørfjorden, men det ble også foretatt noen vielser av personer som tilhørte Karlsøy prestegjeld, alle med oppholdssted i Ullsfjorden utenfor Sørfjorden.

Tabell 4.8 Bruder og brudgommer med opplysninger om vielsens geografiske tilknytning, alder og sivilstand i prosent av alle vielser i Karlsøy, Helgøy og Sørfjord kirkebok 1795-1900

	Karlsøy og Helgøy KB				Sørfjorden KB				Totalt	
	Brudg	Bruder	Vielser totalt	Vielser med opplysninger om sted, alder og sivilstand i % av alle vielser	Brudg	Bruder	Vielser totalt	Vielser med opplysninger om sted, alder og sivilstand i % av alle vielser	Brudg	Bruder
1795-1800	47	46	61	77					47	46
1801-1804	34	32	49	70					34	32
1823-1860	602	606		75					606	602
1861-1900*	690	689	699	99	260	260	262	99	950	949
Totalt									1634	1632

Prosentandelen av alle vielser viser andelen vielser i perioden der jeg har tilgang til opplysninger om geografisk tilhørighet og sivilstand, og for perioden etter 1823 tilgang til alder. Prosentandelen er omtrentlig fordi antallet bruder og brudgommer med fulle opplysninger er forskjellig

*Alle vielser i Sørfjorden er fra perioden 1864-1900

Tabell 4.8 viser en oversikt over grunnlagsmaterialet jeg har tilgang til for å beregne giftermålsalderen. I de siste periodene er dette et stort materiale som skulle gi et godt grunnlag for beregning av statistiske mål for giftermålsalderen. I de første periodene er derimot materialet begrenset. Innenfor de to periodene 1795-1800 og 1801-1804 har jeg likevel alders- og sivilstandsopplysninger for mer enn 70% av brudedefolket. Det hadde vært ønskelig med aldersopplysninger for flere eldre vielser, men jeg antar at det vil være for arbeidskrevende og samtidig innebære stor usikkerhet å verifisere flere par i de eldste periodene.

Hovedkomparasjonen i giftermålsmønster ønsker jeg altså å gjøre mellom det samiske området Indre Sørfjorden og Ytre Karlsøy som var et norskdominert område under fornorskning sett i forhold til Restsørfjorden som var samiskdominert i begynnelsen av perioden, men som etter hvert ble like mye norsk som samisk. Grunnlagsmaterialet for beregning av giftermålsalderen fordeler seg på disse områdene for den tidligste perioden som i tabell 4.9.

Tabellen viser at det for perioden etter 1801 var vanskeligere å verifisere bruder enn brudgommer ut fra 1801-tellinga. Dette skyldes bl.a. stor ensformighet i navneskikk. I disse tidlige periodene er kildematerialet for lite til at det er mulig å beregne giftermålsalder for to underutvalg i Sørfjorden.³⁰ Det blir altså nødvendig å behandle hele Sørfjorden som en enhet i denne perioden, men dette er ikke noe stort problem fordi Sørfjorden i denne perioden som helhet i større grad var samisk enn seinere. Omkring 1745 beregnet Bratrein at omkring $\frac{3}{4}$ av familiene i Sørfjorden var samisk, og det var ikke før utpå 1800-tallet det var omfattende norsk nybygging i de to områdene Lakselvdalen og Breivikdalen i Restsørfjorden.³¹

Tabell 4.9. Brudfolk med aldersopplysninger fordelt på geografiske områder i perioden 1795-1804

	Ytre Karlsøy		Rest Sørfjorden		Indre Sørfjorden	
	Brudg.	Bruder	Brudg.	Bruder	Brudg.	Bruder
1795-1800*	33	33	7	8	5	5
1801-1804	22	22	11	9	1	1

*I tillegg var det to giftermål i perioden med utenbygds oppholdssted

4.2.4 Giftermålsalder førstegangsgifte 1795-1804

Ut fra tidligere undersøkelser kan det forventes at giftermålsalderen særlig for kvinner var lavere i den samiskdominerte Indre Sørfjorden og Restsørfjorden enn i både den samiske og norske befolkninga i Ytre Karlsøy fram til første del av 1800-tallet. Mot slutten av 1700-tallet ble det satt inn så sterke virkemidler for å tvinge ugifte menn inn i fast tjeneste at det i følge Bratrein bidro til at selvfosterkarene ikke lenger fantes i 1801.³² I motsetning til det som ellers er antatt, at tjenestetvang bidro til høy giftermålsalder, mener Bratrein at systemet i Ytre Karlsøy i siste del av 1700-tallet innbød til ekteskap, og kan ha ført til tidlige ekteskap for menn.

Perioden 1795-1804 er de første årene med kjent giftermålsalder for partene i ekteskapet i området. Disse årene representerer slutten på en økonomisk og demografisk vekstperiode fram til og med 1800, og begynnelsen på en økonomisk og demografisk kriseperiode fra

³⁰ Det er ikke ført inn vielser i kirkeboka foretatt utenfor prestegjeldet, noe som tyder på at slike vielser ikke ble innført i kirkeboka i perioden.

³¹ Ved folketellinga i 1855 var det flere bruk som var kommentert som nye i begge disse områdene

³² Bratrein, 1990 b. II: 43ff. De som fortsatte å ha løstjeneste i stedet for årstjeneste (1700-tallet) måtte skatte av det, etter 1770 ble de som nektet tjeneste straffeforfulgt (halsjern og bot)

1801.³³ Grunnlagsmaterialet for å beregne statistiske mål for giftermålsalderen er dessverre svært lite i disse årene, og særlig for Sjørfjorden er det få ektefolk med kjent alder. Det er særlig giftermålsalderen for de førstegangsgifte som antas å fortelle noe om giftermåls mønsteret, og som for kvinnene i tillegg til giftermålsandelen, har avgjørende betydning for fertiliteten. En analyse av forskjeller og endringer i giftermålsalder vil derfor være basert på alder ved førstegangsekteskap.

I perioden 1795-1800 giftet mennene i Karlsøy prestegjeld seg tidligere enn i landet som helhet, og giftermålsalderen var antakelig også noe lavere enn i Nord-Norge sett under ett.³⁴ Tabell 4.10 viser også en klar tendens til nedgang i giftermålsalderen fra siste del av 1700-tallet og til tida etter 1800 som var preget av økonomisk og demografisk krise. Det var liten forskjell mellom de to områdene Ytre Karlsøy og Sjørfjorden i gjennomsnittsalder, medianalderen var lavere og spredninga høyere i Ytre Karlsøy i begge perioder. Forskjellen i alder og aldersdistribusjon var ikke statistisk signifikant, og tjenestetvungen hadde altså ikke ført til betydelig tidligere ekteskap i Ytre Karlsøy enn i Sjørfjorden. Men det var heller ikke tidligere ekteskap i det samiskdominerte enn det norske, men dette forventet jeg mer skulle gjelde kvinnenes enn mennenes giftermålsalder.

Tabell 4.10. Giftermålsalder førstegangsgifte menn

	Ytre Karlsøy				Sjørfjorden			
	N	Median alder	Gj.sn. alder	spredning	N	Median alder	Gj.sn. alder	spredning
1795-1800	27	26,5	27,3	4,9	10	27,5	27,7	3,5
1801-1804	19	25,5	26,6	5,3	7	26,5	26,1	3,5

Stor spredning i giftermålsalderen i Ytre Karlsøy skyldtes at det både var noen svært unge brudgommer, 15% var under 23 år i den første perioden og 20% i den siste, samtidig som det også var førstegangsgifte omkring 40 år i Ytre Karlsøy i begge perioder (fig. 4.2).³⁵ I Sjørfjorden forekom det derimot ikke førstegangsgifte menn over 34 år i noen av periodene, og heller ingen brudgommer under 23 år. Vi ser også at alderen for førstegangsgifte menn før 1800 var mer jevnt fordelt på femårsaldersgruppene opp til 34 år i Sjørfjorden og til 39 år i

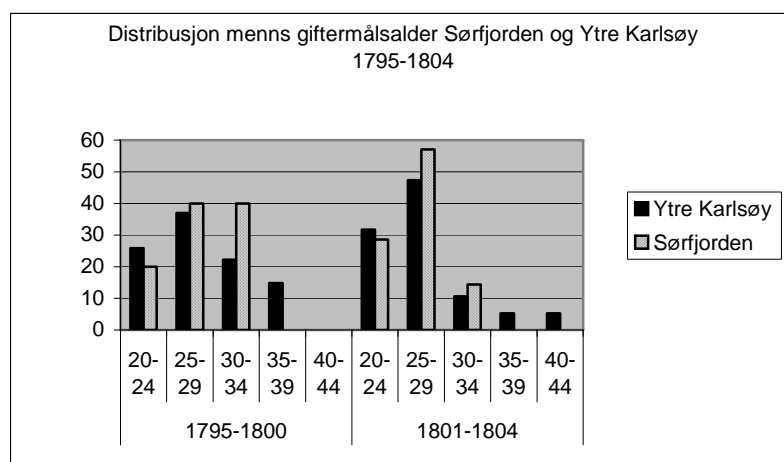
³³ Denne inndelinga følger den økonomiske periodiseringa jeg har redegjort for i kap 2, den første del av perioden 1801-1815 var mer en demografisk enn økonomisk krise, og det var ikke før i 1802 og 1803 det forekom demografisk kriseår, mens verken 1801 eller 1804 hadde fødselsunderskudd. Disse fire årene er altså ikke som helhet en kriseperiode, i perioden 1795-1800 var det på den andre sida fødselsoverskudd i alle år.

³⁴ Beregnet giftermålsalder, SMAM, for menn på landsplan i 1801 var 28,9 og i Nord-Norge 29,5, SMAM er som regel noe høyere enn gjennomsnittsalderen (se tab. 2.2).

³⁵ i den første perioden en på 37 og en på 38 år og i den andre perioden en på 41 år.

Ytre Karlsøy, og ikke sentrert rundt medianen. Etter 1801 var alderen derimot mer sentrert med hovedvekta på de yngste gruppene i begge områdene, det var altså i hovedsak bare de unge som giftet seg i disse årene. Dette kan ha vært uttrykk for økonomisk krise, men forholdsvis like mange ekteskap pr år i den siste fireårsperioden som den første seksårsperioden tyder ikke på utsatte ekteskap.³⁶ Ikke i noen av områdene eller periodene var det brudgommer under 20 år, slik det forekom seinere på 1800-tallet.

Figur 4.2 Distribusjon av menns giftermålsalder Sør fjorden og Ytre Karlsøy 1795-1804. Prosentandel av de gifte fordelt på femårsaldersgrupper

Tabell 4.11. Førstegangsgifte kvinner med opplysning om alder 1795-1804

	Ytre Karlsøy				Sør fjorden			
	N	Median	Gjennomsnitt	Spredning	N	Median	Gjennomsnitt	Spredning
1795-1800	24	24	25,4	5,4	10	21	22	4,4
1801-1804	18	22	23,6	4,5	7	25,5	23,9	4

Kvinnene i Sør fjorden giftet seg svært tidlig før 1801 (tabell 4.11). Dette er i tråd med mine forventninger om lav giftermålsalder for kvinner i samiskdominerte områder i denne perioden. Også kvinnene i Ytre Karlsøy var i gjennomsnitt yngre enn i landet og landsdelen som helhet, men likevel markert eldre enn kvinnene i Sør fjorden ved førstegangsekteskapet før 1801.³⁷ Forskjellen i giftermålsalder mellom de to områdene er klart statistisk signifikant, på tross av små utvalg.³⁸ På samme måte som mennenes giftermålsalder ble lavere etter 1800 enn før, var også brudene i Ytre Karlsøy yngre i perioden etter 1800 sammenlignet med perioden før. I

³⁶ I de seks årene 1795-1800 var det inngått totalt 61 vielser, i de fire årene 1801-1804 49 vielser, omkring 10 pr år første periode, 12 i den siste

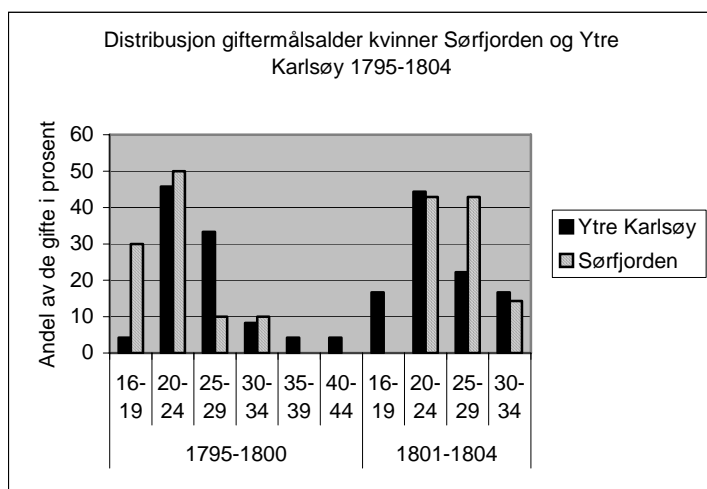
³⁷ SMAM for Riket i 1801 var 27,5 og i Nord-Norge 28,3, se forøvrig kap 4/note 1 og tabell 4.1.

³⁸ Mann-Whitney-test asymp sig. 0,038

Sørfjorden økte derimot kvinnes giftermålsalder noe i de kriserammede årene etter 1800, men disse endringene er ikke signifikant.

Den svært lave giftermålsalderen for kvinner i Sørfjorden i perioden 1795-1800 framkom ved at åtte av ti førstegangsgifte kvinner var 23 år eller yngre i de seks årene før 1801, 1/3 av brudene var under 20 år (fig.4.3.). I årene 1801-1804 var det derimot ingen bruder under 20 år i området, brudenes alder ble forskjøvet til eldre grupper og førstegangsgifte kvinner i Sørfjorden var ikke lenger yngre enn brudene i Ytre Karlsøy. Før 1801 var det i Sørfjorden i tillegg til de svært unge brudene også to bruder omkring 30 år. Også i årene etter 1800 var gruppa av bruder i Sørfjorden polarisert i alder, men nå var bare tre av sju omkring 20 år, og de resterende fra 26 til 30. Denne fordelinga gir som vi ser en gjennomsnittsalder lavere enn medianen, noe som ellers er uvanlig. Polarisering kan tyde på at også kvinnes giftermålsalder var mer standardisert i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy, men at noen likevel stod over denne første runden og ikke giftet seg før i 30-årsalderen. Men dette er et lite utvalg som det ikke er mulig å trekke for bastante slutninger av.

Figur 4.3 Distribusjon kvinners giftermålsalder 1795-1804 Sørfjorden

Distribusjonen av kvinnes giftermålsalder viser at aldersspredninga også for kvinner var større i Ytre Karlsøy enn i Sørfjorden i begge perioder. Den viser også at brudene ble rekruttert fra et smalere alderspekter i begge områder etter 1800 enn før.

Fordi kildematerialet for perioden er så lite er det ikke mulig å beregne statistiske mål for de to underutvalgene innenfor Sørfjorden, antakelig fordelte vielsene som er grunnlag for aldersberegninga seg jevnt på de to områdene Restsørfjorden og Indre Sørfjorden. I tilfelle

dette stemmer var det ingen iøynefallende forskjeller mellom områdene mht alder.³⁹ I den siste perioden kan derimot bare en av vielsene i denne beregninga plasseres i Indre Sjørfjorden. Det kan altså se ut til at det var bare der man unnlot å gifte seg når de økonomiske forholdene ble vanskeligere.

Den lave giftermålsalderen for kvinner i Sjørfjorden før 1801 har paralleller i Alta og Lyngen. I Alta var førstegangsgifte kvinner i perioden 1796-1800 i gjennomsnitt 23,8 år, i Lyngen var tilsvarende 23,9 i årene 1764-1801, men hadde vært lave 21,9 år på 1760-tallet.⁴⁰ I Lyngen har Lanes ment at den lave giftermålsalderen kunne ha sammenheng med at stor vekt på fiskeri som næringsvei gjorde det mulig å etablere familie uten jord. Han har vist at 30% av familieoverhodene bodde som logerende i andres hus, mange av dem hos slektninger. Disse var yngre enn husholdsoverhoder med jord, og han har sett ordninga som en begynnerfase i familieetableringa.⁴¹

I Indre Sjørfjorden forekom ikke et slikt mønster som i Lyngen. Ved tellinga i 1801 var to av 38 familieoverhoder inderster, som pr definisjon innebærer at de bodde i andres hus med eget hushold, noe jeg antar kan sees som en parallell til de losjerende i Lyngen. Det ene var et eldre par som antakelig var i en kårsituasjon hos en gift voksen sønn, det andre var derimot et ungt par i etableringsfasen, antakelig bosatt hos mannens foreldre. Heller ikke i Restsjørfjorden var det mange avhengige par i andres hus, av totalt 69 gifte familieoverhoder var fem, eller ca 7%, inderster i andres hus. Av disse var fire under 40 år. Sannsynligvis var bare to av de fem parene bosatt hos slektninger, disse og to av de øvrige tre bodde i antatt samiske bygder.⁴² I Ytre Karlsøy var 19 gifte hovedpersoner av i alt 209, eller ca 9%, bosatt som inderster i andres hus. Men bare seks av de 19 var under 40 år og i mulig etableringsfase, av de seks var fire bosatt hos slektninger, alle i samiskdominerte bygder.⁴³

Det er likevel ei mulighet for at 1801-tellingas familieinndeling skjuler et samboerskap mellom familier. Helge Guttormsen har vist at det var stor differens mellom antall

³⁹ Fordelinga er usikker fordi kirkeboka har plassert mange vielser i perioden i Sjørfjorden uten nærmere spesifisering.

⁴⁰ Lanes, 1973:44 og Minde, 1975: 228

⁴¹ Lanes, 1973: 79

⁴² Inderstene hos slektninger var bosatt i Lavangen og Reiervik, de øvrige i Lavangen, Bergenes og Bensnes. I 1845 var Lavangen, Reiervik og Bergenes overveiende samisk.

⁴³ Bosatt i hhv Sør Lenangen, Nord Lenangen, Lattervik og Rebbenes antakelig hos hhv mannens mor, (enke), hennes bror, hans søster, hennes foreldre (slektskap er ikke kontrollert mot andre kilder, men antatt ut fra personenes navn og alder)

hovedpersoner i skattelistingene fra 1795-1800 og antall hushold i 1801, eller egentlig antall familier, av de første var det bare 40, av "hushold" var det 85. Dette kan være uttrykk for at det var større samboerskap mellom familieenheter enn tellinga viser, men dette er svært usikkert.⁴⁴

Det husholdsmønsteret Lanes mente kunne forklare lav giftermålsalder i Lyngen fantes altså ikke Sørfjorden, likevel var kvinnenens giftermålsalder lav også der. Mangelen på store hushold er i tråd med Mindes resultater fra Alta. Han ser lav giftermålsalder som resultat av samisk næringstilpassing og nettverk *mellom* hushold, mens de samiske husholdene enkeltvis var mindre enn norske og kvenske. I den grad det forekom boliger med flere familier i forbindelse med familieetablering i Karlsøy prestegjeld var det i hovedtrekk i antatt samisk bosetning. Selvstendig husholdsetablering ved giftermålet kan altså ha vært mindre nødvendig i samisk enn norsk befolkning, men giftermål uten husholdsetablering var likevel ikke omfattende i samisk område. Men 1801-tellinga er problematisk å legge til grunn for husholdsanalyse fordi befolkninga ikke ble registrert husholdsvise, men familievis, slik at der flere familier bodde i samme hus skulle "... hver Familie Særskilt anføres...".⁴⁵ Tellingsinstruksen medfører dermed at flerfamilie*hushold* ikke ble synlig i tellinga, men det var likevel mulig å synliggjøre at flere familier var bosatt i samme hus. I Karlsøy ble det gjort ved hjelp av inderst kategorien, som pr. definisjon var bosatt i andres hus, i Lyngen var tilsvarende registrert som "logerende".

Førstegangsgifte med enkefolk 1795-1804

Alderen for de førstegangsgifte er beregnet på grunnlag av alle førstegangsgifte, også de som var gift med enkefolk. En del av brudefolk var enkefolk, i Sørfjorden var bare 7 av de 12 brudgommene jeg har aldersopplysninger om i perioden 1801-1804 førstegangsgifte (tab. 4.12). Enkenes andel på giftermålsmarkedet var mer stabil, men mellom 20 og 30% av alle bruder var enker. En del av de førstegangsgifte var altså gift med enkefolk. Spørsmålet er om de egentlige førstegangsgifte, de som giftet seg med en førstegangsgift partner, var yngre enn de som giftet seg med enkefolk.

⁴⁴ Guttormsen, 2005: 359

⁴⁵ Folketeljninga 1801, 1980: 10

Tabell 4.12. Førstegangsgifte i % av brudefolket 1795-1804⁴⁶

	Ytre Karlsøy			Sørfjorden		
	Totalt m/alder	Førsteg.gifte	Førsteg.gifte i % av alle med kjent alder	Totalt m/alder	Førsteg.gifte	Førsteg.gifte i % av alle med kjent alder
BRUDGOMMER						
1795-1800	33	27	81,8	12	10	83,3
1801-1804	22	19	86,4	12	7	58,3
BRUDER						
1795-1800	33	24	72,7	13	10	76,9
1801-1804	22	18	81,8	10	7	70,0

Tabell 4.13 Giftermålsalderen for førstegangsgifte menn gift med "piger"

	Ytre Karlsøy				Sørfjorden			
	N	median	gjennomsnitt	spredning	N	median	gjennomsnitt	spredning
1795-1800	21	25,5	26,5	4,4	8	27,5	27,4	3,1
1801-1804	16	26	27,3	5,3	5	26,5	26,5	3,7

Tabell 4.13 viser at det ikke var noen gjennomført forskjell i alder mellom ungarer som giftet seg med piker og hele ungkarsgruppa som inngikk ekteskap i perioden (tabell 4.10). Antall ungarer i giftermål (tabell 4.11) sett i forhold til antall ungarer gift med ugifte piker (tabell 4.12) viser også at av de jeg har aldersopplysninger om, inngikk de fleste ungarer ekteskap med tidligere ugifte kvinner, 8 av 10 av ungarerne var "reine" førstegangsgifte.⁴⁷

Tabell 4.14 Piker gift med ungarer 1795-1804

	Ytre Karlsøy				Sørfjorden			
	N	median	gjennomsnitt	spredning	N	median	gjennomsnitt	spredning
1795-1800	21	24,5	25	4,4	8	21,5	22,6	4,7
1801-1804	15	21,5	22,7	4,5	5	20,5	22,5	3,7

Heller ikke for kvinnene var det noen systematisk forskjell i giftermålsalder mellom hele gruppa tidligere ugifte kvinner og pikene som giftet seg med ungarer. I Sørfjorden var de reine førstegangsgifte etter 1800 likevel yngre enn hele gruppa førstegangsgifte. For de reine førstegangsgifte kvinnene økte altså ikke giftermålsalderen i Sørfjorden fra før til etter 1800, men for hele gruppa førstegangsgifte kvinner økte alderen markert.⁴⁸

⁴⁶ Er i prosent av alle brudgommer med aldersopplysninger i perioden

⁴⁷ I Ytre Karlsøy var hhv 21 av 27 og 16 av 19 førstegangsgifte reint førstegangsgifte i de to periodene, tilsvarende for Sørfjorden var hhv åtte av ti og fem av sju.

⁴⁸ Endringa i alderens distribusjon var likevel ikke signifikant

Det var likevel ikke gjennomført at piker gift med enkemenn var eldre enn de reinte førstegangsgifte kvinnene, slik at økt antall enkemenn i ekteskap nødvendigvis ga økt giftermålsalder for kvinner. I perioden 1795-1800 var for eksempel de to eldste brudene i Sørfjorden reine førstegangsgifte. Det samme gjaldt to av de fire eldste i den siste perioden. De eldre førstegangsgifte kvinnene i ekteskap i Sørfjorden var derfor ikke unntak som bare inntraff når førstegangsgifte inngikk ekteskap med enkefolk. Lavere alder for de reinte førstegangsgifte kvinnene enn for hele gruppa førstegangsgifte kvinner viser likevel at førstegangsgifte gift med enkefolk kan forstyrre målet for alder for førstegangsgifte. Mest av alt viser nok eksemplet fra Sørfjorden den store risikoen som er forbundet med å arbeide kvantitativt med et så lite grunnlagsmateriale.

Antallet tidligere ugifte kvinner i vielsene i tabell 4.11 sett i forhold til tabell 4.13 viser at også de fleste ugifte kvinner giftet seg med ungarer. Som for mennene var det også omkring 8/10 av de ugifte kvinnene som inngikk ekteskap med tidligere ugifte i begge perioder. Men etter 1800 var de førstegangsgifte kvinnene i Ytre Karlsøy gift med enkemenn i større grad enn før, 7 av 10 var reinte førstegangsgifte i perioden etter 1801, mot 9 av 10 i perioden før.

Ugifte kvinner inngikk altså ikke giftermål med enkefolk i større grad enn ungarerne gjorde, selv om vi er vant til å tenke at mennene representerte etterspørselen på giftermålsmarkedet, blant annet ved at enkemenn mer en enker hadde tilgang til et giftermålsmarked av unge ugifte. Det var heller ikke betydelige systematiske forskjeller i giftermålsalder mellom de som var i reinte førstegangsekteskap og førstegangsgifte som var gift med enkefolk. Fordi utvalgene i Sørfjorden er så små bruker jeg i den videre undersøkelsen alle førstegangsgifte som kilde til alder ved førstegangsekteskap uten å kontrollere for gruppa reinte førstegangsviede. I kap 6 skal jeg se nærmere på om det var forskjell mellom områdene når det gjaldt enkefolk på giftermålsmarkedet og gjengifte.

4.2.5 Alderen på førstegangsgifte menn 1823-1900

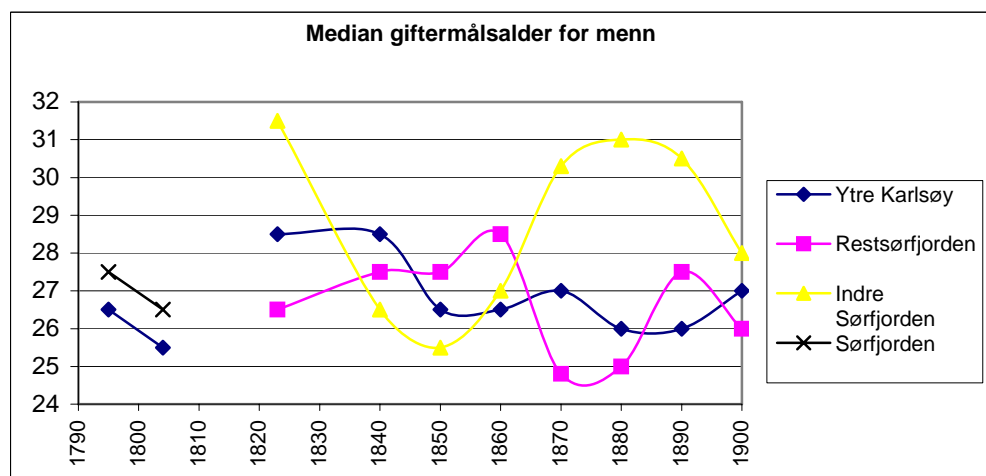
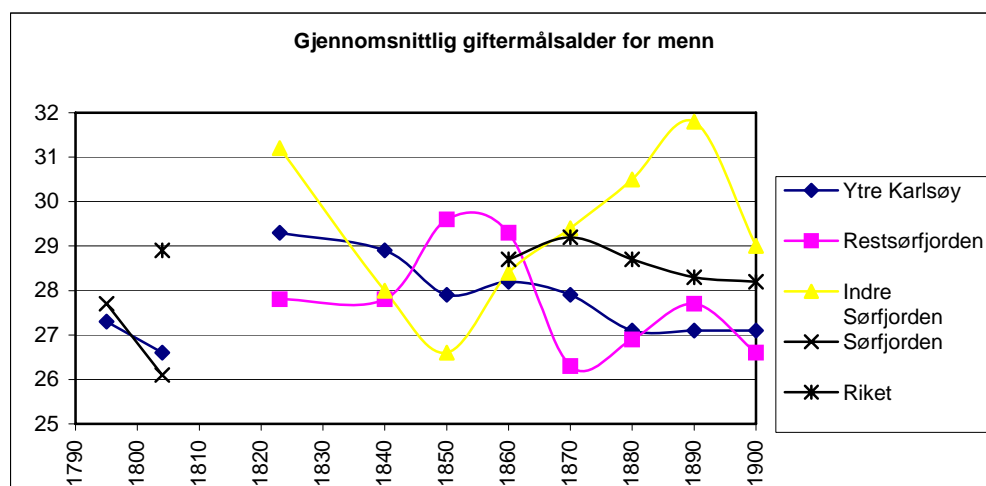
Giftermålsalderen videre er beregnet for de tre områdene Ytre Karlsøy, Restsørfjorden og Indre Sørfjorden. De to siste utgjorde til sammen området Sørfjorden som jeg behandlet under ett i første perioden. Også seinere på 1800-tallet var grunnlagsmaterialet for å beregne giftermålsalder for Indre Sørfjorden lite, og noen av forskjellene i giftermålsalderen mellom områdene skyldtes nok dette. Ved å sammenligne lengre perioder viser likevel forskjellene mellom Indre Sørfjorden og de andre områdene seg som klare tendenser.

Tabell 4.15. Giftermålsalderen for menn 1823-1900

	Ytre Karlsøy				Restsørfjorden				Indre Sørfjorden			
	N	median	gj.snitt	spredning	N	median	gj.snitt	spredning	N	median	gj.snitt	spredning
1823-1830	52	28,5	29,3	3,73	10	26,5	27,8	3,77	15	31,5	31,2	4,45
1831-1840	61	28,5	28,9	5,01	18	27,5	27,8	4,84	8	26,5	28	4,21
1841-1850	124	26,5	27,9	4,98	26	27,5	29,6	5,99	15	25,5	26,6	4,86
1851-1860	133	26,5	28,2	5,24	31	28,5	29,3	4,38	16	27	28,4	4,6
1861-1870	124	27	27,9	5,41	28	24,8	26,3	4,04	11	30,3	29,7	5,24
1871-1880	131	26	27,1	4,88	41	25	26,9	5,95	15	31	30,5	7,16
1881-1890	147	26	27,1	4,44	40	27,5	27,7	4,85	18	30,5	31,8	4,83
1891-1900	192	27	27,1	4,44	48	26	26,6	3,36	22	28	29	4,68

Kilde: Vielseslistene i Kirkebok for Karlsøy 1823-1900, Kirkebok for Helgøy 1832-1900 og Kirkebok for Sørfjorden 1864-1900. Menn som var over 50 år ved vielsen er utelatt, dette gjaldt fire menn i Ytre Karlsøy i hhv 1841-50, 1851-60, 1881-90 og 1891-1900, en i Rest Sørfjorden 1861-70 og en i Indre Sørfjorden 1881-90.

Figur 4.4. Gjennomsnittlig og median giftermålsalder for menn i Ytre Karlsøy og Sørfjorden

Det første punktet i figuren gjelder perioden 1795-1800, det neste 1801-1804 og det neste 1823-1830, alle seinere punkt gjelder ti-året fram til punktet, slik at feks punktet 1900 omfatter giftermålsalderen i perioden 1891-1900. For Karlsøy prestegjeld er figuren basert på tabell 4.10 og 4.15 Kilder for gjennomsnittsalder for Riket: 1801 er SMAM beregnet fra folketellinga for 1801, min beregning. Øvrige år: Historisk statistikk, 1994:91. Fom 1860 er det gjennomsnittsalder for første halvdel av forrige tiår som er oppgitt her (på punktet 1860 er det feks oppgitt gjennomsnittsalder for Riket for 1851-55).

Hovedinntrykket er at menn i Karlsøy prestegjeld giftet seg tidlig på slutten av 1700-tallet, og etter 1801 falt giftermålsalderen ytterligere. I begge periodene var menn i Ytre Karlsøy noe tidligere gift enn menn i Sørfjorden, men forskjellen var ikke signifikant. På 1820-tallet giftet menn i Indre Sørfjorden seg derimot svært seint, og seinere enn både i Ytre Karlsøy og særlig enn Restsørfjorden.⁴⁹ Det var ingen førstegangsgifte menn under 25 år i Indre Sørfjorden i tiåret. Tre av de 15 førstegangsgifte giftet seg med enker, men bare i ett av disse ekteskapene var kvinnen vesentlig eldre.⁵⁰ Fra omkring 1830 falt imidlertid giftermålsalderen for menn i Indre Sørfjorden markert. I de to neste tiårene var mennene i Indre Sørfjorden tidligere i ekteskap enn i de andre områdene, og omtrent like tidlig som de hadde vært før 1800. Dette var to tiår preget av økonomiske og demografiske kriser. Den lavere giftermålsalderen i Indre Sørfjorden forekom samtidig med at det i alle fall på 1830-tallet var svært få som giftet seg, det var i hovedsak de unge som giftet seg, og spredningsmålet var lavere i Indre Sørfjorden enn i de andre områdene i denne perioden.⁵¹ Særlig få ekteskap på 1830-tallet kan være uttrykk for at giftermål ble utsatt, og at bare de som måtte det giftet seg. I tilfelle var dette en lignende reaksjon på krise som forekom i Lyngen på 1700-tallet der det ble inngått få, i noen år ingen, ekteskap i kriseperioder.⁵²

Fra 1850 økte giftermålsalderen i Indre Sørfjorden, og fra 1860 til 1890 var førstegangsgifte menn i Sørfjorden markert eldre enn i de andre områdene, og også eldre enn landsgjennomsnittet. På 1890-tallet falt giftermålsalderen noe igjen, men fortsatt giftet mennene i Indre Sørfjorden seg seinere enn menn i de andre områdene. For hele perioden 1861-1900 var det en signifikant forskjell i menns giftermålsalder i Indre Sørfjorden i forhold til begge de to andre områdene.⁵³

⁴⁹ i forhold til Restsørfjorden var menns giftermålsalder signifikant forskjellig på 10% nivå. Mann-Whitney Asymp.sig. 0,074

⁵⁰ Andel ungarer gift med enker var høyere i denne perioden i Indre Sørfjorden enn tilsvarende for hele perioden 1816-1860 da fem av 59, eller 8,5% av ungarerne giftet seg med enker. Det var den 36 år gamle Nils Svendsen fra Stordahl som giftet seg med den 45 år gamle enken Elen Pedersdatter, presten har satt spørsmålsteget ved alderen hennes i kirkeboka, aldersopplysninga for henne er altså usikker. De øvrige to enkene var hhv 28 og 30 år.

⁵¹ Endringa i giftermålsalderen i Indre Sørfjorden fra 1820-tallet til 1830-tallet var signifikant på 10% nivå, det lille utvalget tatt i betraktning må forskjellen med alderen i giftermålene på 1830-tallet i forhold til 1820-tallet vurderes som signifikant

⁵² Guttormsen, 2005:312

⁵³ På 1890-tallet var forskjellen i alder i forhold til Restsørfjorden signifikant på 5% nivå, i forhold til Ytre Karlsøy på 10% nivå. Mann-Whitney Test Asymp.Sig. på hhv 0,041 og 0,064. For perioden 1861-1900 som helhet var forskjellen signifikant på 1% nivå i forhold til begge de øvrige utvalgene, Mann-Whitney test mindre enn 0,001

I Ytre Karlsøy og Restsørfjorden var det ei motsatt utvikling i menns giftermålsalder i forhold til situasjonen i Indre Sørfjorden. Fram til 1860 giftet mennene der seg seinere enn før 1800. Etter 1860 *falt* derimot giftermålsalderen. I begge områdene var endringa statistisk signifikant.⁵⁴ Nå giftet menn i området seg tidligere eller like tidlig som før 1800, og tidligere enn landsgjennomsnittet. Så lav gjennomsnittsalder som det hadde vært i kriseårene 1801-1804 ble det likevel ikke i noen av områdene seinere i århundret.

Det var ingen markert forskjell i utviklinga av median og gjennomsnittlig giftermålsalder i noen områder eller perioder, og heller ingen eksempler på stort fall i median giftermålsalder uten tilsvarende endring i gjennomsnitt, noe som ville vært uttrykk for plutselig endring i alderen for førstegangsgifte. Derimot var median og gjennomsnittlig alder like høy i uvanlig mange utvalg. Normalt vil utvalg av giftermålsaldre være skeive ved at de eldste førstegangsgifte som regel vil avvike mer fra medianen enn de yngste, og dermed trekke gjennomsnittet opp. Giftermålsalderens distribusjon viser at i noen av tilfellene var det liten forskjell på median og gjennomsnitt fordi det var mange svært unge ekteskap som oppveide svært gamle ekteskap, og gjorde gjennomsnittet forholdsvis lavt. Dette var tilfelle i Restsørfjorden i perioden 1831–40 og i årene 1880-1900 og i Ytre Karlsøy i perioden 1891-1900.⁵⁵ I disse periodene områdene var det altså mange *svært unge* i ekteskap. I Indre Sørfjorden var det også liten forskjell mellom median og gjennomsnitt i perioden 1860-1880, men der var mer enn halvdelen av de nygifte over 30 år, slik at medianen ble høy. I Sørfjorden var det liten forskjell mellom median og gjennomsnitt omkring 1800, men da fordi spredningsmålet var lavt og giftermålsalderen i stor grad standardisert mellom 24 og 30 år.

4.2.6 Menns giftermålsalder og økonomiske vilkår

Ved å sammenligne giftermålsalderen i de tre utvalgene i forhold til den økonomiske periodiseringa jeg har redegjort for i kap 3 bekreftes forskjellene i utvikling mellom områdene som er avdekket over (tabell 4.16). Perioden 1823-1835 er da vurdert som en økonomisk vanskelig, men likevel ikke krisepreget periode, 1836-1860 som en i stor grad både

⁵⁴ endringa i giftermålsalder fra perioden 1823-60 til 1861-1900 var signifikant på 5% nivå i både Restsørfjorden og Ytre Karlsøy, Mann-Whitney Test Asymp.Sig på hhv. 0,019 og 0,033

⁵⁵ I Rest Sørfjorden 1831-40 var seks av 17 over 30 år og fire under 24 år, i 1881-1890 var det 9 under 24 år og 12 over 30 år av totalt 40 og tiåret etter var det ti under 24 år og bare åtte over 30 år av totalt 48 ungarer. I Ytre Karlsøy var 43 av de totalt 192 ungarer som giftet seg i perioden 1891-1900 under 24 år og 50 over 30 år.

økonomisk og demografisk kriseperiode, og 1861-1900 som en periode med økonomisk framgang, men på den andre sida antakelig også etter hvert med press på jord.⁵⁶

I perioden fra 1823 til 1835 var giftermålsalderen for menn høy i alle områdene, men markert høyest i Indre Sørfjorden. Giftermålsalderen var omtrent likt sentrert i sørfjordutvalgene som i Ytre Karlsøy, og det var ingen statistisk signifikant forskjell mellom de tre utvalgene (fig. 4.6) Vel halvdelen av de førstegangsgifte i både Ytre Karlsøy og Restsørfjorden var under 30 år, i Restsørfjorden var 2/5 av disse også under 25 år. I Indre Sørfjorden var mer enn halvdelen over 30 år, og en større andel av de førstegangsgifte var i aldersgruppa 35-39 år enn i aldersgruppa 20-24 år. Det var ingen brudgommer under 20 år i noen av utvalgene i perioden.

Fra denne perioden og til den økonomiske og demografiske kriseperioden 1836 til 1860 *falt* giftermålsalderen både i Indre Sørfjorden og i Ytre Karlsøy. I begge områdene var endringa i giftermålsalder signifikant.⁵⁷ Hovedvekta av de førstegangsgifte i Indre Sørfjorden var nå i aldersgruppene under 30 år, og i større grad enn i de andre to områdene. Likevel var det heller ikke i denne perioden brudgommer under 20 år i Indre Sørfjorden, i de andre områdene forekom det nå så unge brudgommer. For Indre Sørfjorden har vi sett at det i deler av perioden kan ha vært en tilsvarende reaksjon på krise som det som forekom fra perioden før til etter 1800, blant annet med forholdsvis liten spredning i alder og få ekteskap. I Ytre Karlsøy var derimot fallet i giftermålsalder i perioden 1836-1860 fulgt av et forholdsvis høyt spredningsmål, for første gang i århundret var det for eksempel førstegangsgifte menn over 45 år, og også over 50 år i området. Antall giftermål hadde økte fra forrige periode omtrent i samme takt som i Restsørfjorden. Alt var endringer som kunne forventes for en periode med vekst i økonomi og folketall. I Rest Sørfjorden *økte* derimot giftermålsalderen ytterligere i denne perioden, men denne endringa var ikke statistisk signifikant. Menn i Restsørfjorden giftet seg i denne perioden seinere enn mennene i de to andre områdene, en mindre andel av de nygifte var under 25 år, mens omkring 1/3 var over 30 år, tilsvarende i de andre områdene var 1/4-1/5. Forskjellen i giftermålsalder var likevel signifikant bare på 10% nivå.⁵⁸

Etter 1860 giftet menn i Ytre Karlsøy og særlig i Rest Sørfjorden seg tidligere enn de hadde gjort i de to tidligere periodene. I Indre Sørfjorden hadde derimot giftermålsalderen *økt*

⁵⁶ Bratrein, 1990: 363

⁵⁷ Mann-Whitney test Symp.sig. på hhv 0,004 og 0,001 for hhv Indre Sørfjorden og Ytre Karlsøy.

⁵⁸ Forskjellen var signifikant bare på 10% nivå

allerede fra 1850, samtidig som spredningsmålet var høyt. I både Restsørfjorden og Indre Sørfjorden var endringene i giftermålsalder fra perioden 1836-1860 til perioden 1861-1900 signifikant. Men i Restsørfjorden gikk alderen *ned* Indre Sørfjorden *økte* den. I Ytre Karlsøy var endringa mellom de to periodene mindre markert. Giftermålsalderens distribusjon var enda mer lik i Restsørfjorden og Ytre Karlsøy enn den hadde vært i perioden før, det var brudgommer under 20 år og over 50 år i begge utvalgene, men ei sterk sentring i aldersgruppa 20-29 år. I Indre Sørfjorden var derimot giftermålsalderen betydelig mindre sentrert i denne perioden, De førstegangsgifte var derimot mer jevnt fordelt i aldersgruppene mellom 20 og 39 år, og også i denne perioden var det flere nygifte i aldersgruppa 35-39 år enn i gruppa 20-24 år slik det også hadde vært i 1823-35. For første gang i århundret forekom det nå også her brudgommer over 45 år. I motsetning til periodene før var forskjellen i giftermålsalder mellom Indre Sørfjorden på den ene sida og både Ytre Karlsøy og Restsørfjorden på den andre klart signifikant i perioden etter 1860.⁵⁹

I løpet av århundret som helhet foregikk det ei viss sentring av menns giftermålsalder i Ytre Karlsøy og Restsørfjorden ved at hovedvekta av de nygifte ble fordelt på et mindre aldersspekter. Samtidig var likevel det totale aldersspekteret for førstegangsgifte blitt breiere. I Indre Sørfjorden foregikk det derimot ikke ei tilsvarende sentring av alderen, de nygifte fordelte seg mer jevnt på aldersgruppene opp til 39 år, og alderen var mindre sentrert på 1890-tallet enn den hadde vært omkring 1800.

Tabell 4.16. Giftermålsalder for førstegangsgifte menn etter økonomiske perioder

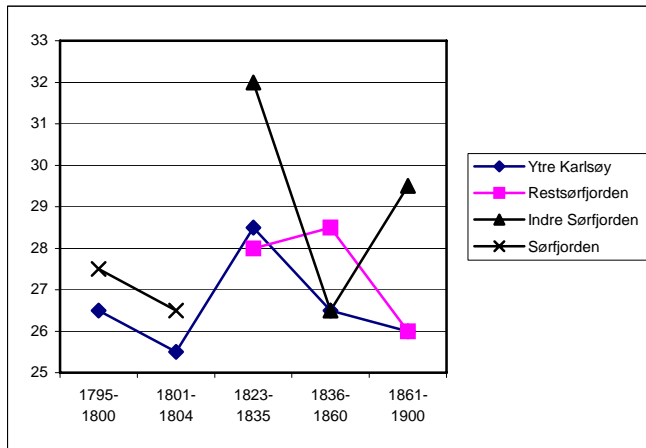
Periode	Ytre Karlsøy				Restsørfjorden				Indre Sørfjorden			
	N	median	gjsnitt	st.avvik	N	median	gjsnitt	st.avvik	N	median	gjsnitt	st.avvik
1823-1835	84	28,5	29,3	4,1	18	28	28	4,37	18	32	31,1	4,43
1836-1860	285	26,5	28	5,02	67	28,5	29,1	5,08	36	26,5	27,3	4,53
1861-1900	594	26	27,3	4,75	157	26	26,9	4,62	66	29,5	30,2	4,46

Etter kriseperioden først på 1800-tallet må giftermålsalderen for menn ha økt. I perioden 1823 til 1835 var giftermålsalderen for menn høyere i alle områder enn den hadde vært i årene like før og etter 1800. Dette kan ha vært en felles reaksjon på økonomiske og forsyningsmessige kriser. Seinere på århundret forekom det derimot ingen sammenfallende endringer i

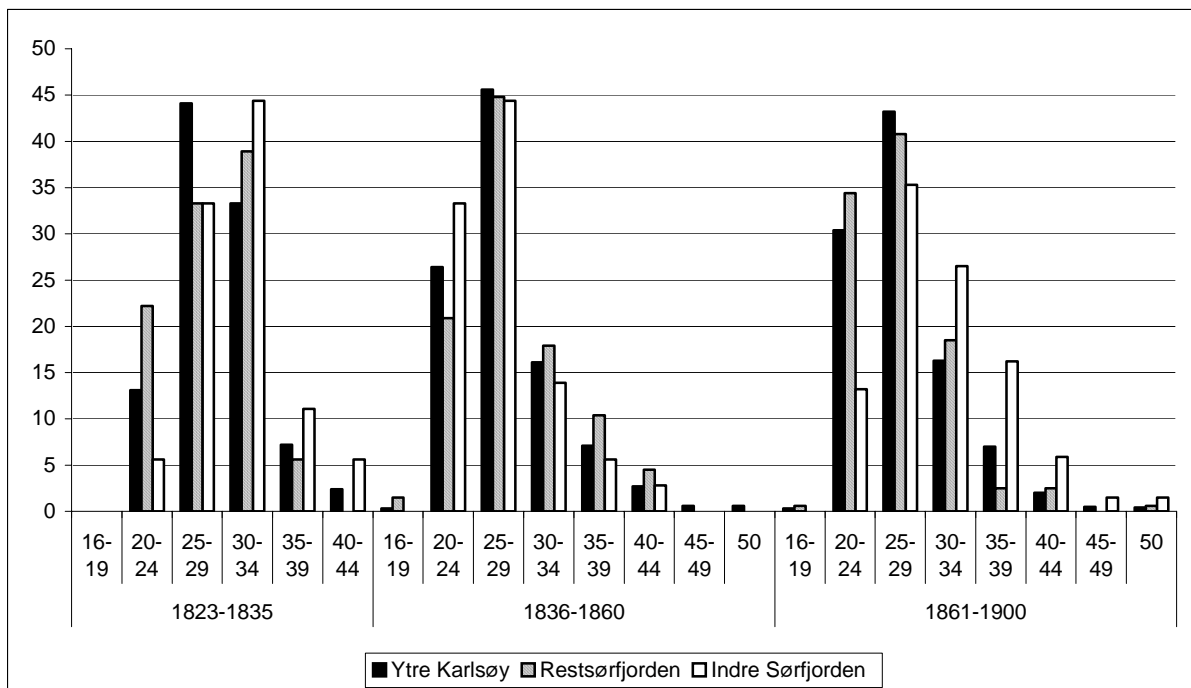
⁵⁹ Forskjellen i giftermålsalder mellom Indre Sørfjorden var signifikant på 1% nivå i forhold til begge de to andre områdene i perioden 1861-1900, Asymp. Sig mindre en 0,001 i begge tilfeller.

giftermålsalderen i de tre områdene, og altså ingen felles reaksjon på økonomisk press og demografiske kriser.

Figur 4.5 Medianalder førstegangsgifte menn etter økonomiske perioder

Figur 4.6. Distribusjon av giftermålsalderen for menn i Ytre Karlsøy, Restsørfjorden og Indre Sørfjorden 1823-1900. Prosentvis fordeling av giftermålsalder på femårsaldersgrupper.

Fra perioden 1823-35 til 1836-60 var det altså avvikende endring i mønster i Restsørfjorden i forhold til i de andre områdene. Giftermålsalderen for menn var høyere, og det var ingen tegn på utsatte ekteskap som i Indre Sørfjorden, der bare de unge inngikk ekteskap. Restsørfjorden var i løpet av første del av 1800-tallet kolonisert av ny norsk befolkning som dels hadde bosatt seg i det som tidligere var allmenning for den samiske befolkninga i Sørfjorden. Den

nye befolkninga bosatte seg dels et stykke fra havet, og baserte antakelig økonomien på heimefiske i mindre grad enn den allerede bosatte fiskerbondebefolkningen i området. I tilfelle må de ha lagt større vekt på jorddelen av næringsgrunnlaget. Forskjellen i demografisk utvikling kan i tilfelle ha vært resultat av forskjellige økonomiske tilpasninger. Nøden i disse åra var dels forårsaket av klimaforverring som ga uår både på land og sjø, men også forsyningskriser. Hvis den forskjellige utviklinga i giftermålsmonster i Restsørfjorden i forhold til Indre Sørfjorden var forskjellige reaksjoner på krisa, kan det være uttrykk for at befolkninga ble mer avhengig av egen landbruksproduksjon.⁶⁰ Men det kan også være at tilflytterne til Restsørfjorden hadde med seg ei annen oppfatning om giftermålsalderen generelt, og giftermålets forhold til det økonomiske grunnlaget spesielt.

I siste del av 1800-tallet var utviklinga i Indre Sørfjorden klart avvikende fra de andre utvalgene. Giftermålsalderen i Indre Sørfjorden varierte mer fra tiår til tiår enn i de andre utvalgene etter 1823, noe som dels har sammenheng med at utvalget var lite. Men endringene mellom de lengre økonomiske periodene var statistisk signifikant, og bekrefter et avvikende mønster i Indre Sørfjorden, særlig etter 1860. Den lave giftermålsalderen for menn i perioden 1830-1860 kan for deler av perioden se ut til å ha vært konsekvens av utsatte ekteskap, antakelsen forsterkes av samtidig stagnasjon og dels negativ vekst i folketall. I tilfelle var den forholdsvis høye giftermålsraten i perioden antakelig mer en konsekvens av liten befolkningsvekst enn høy nuptialitet. Men det var særlig i den økonomiske vekstperioden etter 1860 det var avvik i menns giftermålsalder i Indre Sørfjorden i forhold til de andre utvalgene. Den høye giftermålsalderen bekreftes også av befolkningsstagnasjonen, men i denne perioden var stagnasjonen ikke et resultat av generelle dårlige økonomiske vilkår. Ei mulig økonomisk forklaring på økt alder og stagnasjon kan ha vært press på jord, det kommer jeg tilbake til i avslutningskapitlet.

4.2.7 Alderen på førstegangsgifte kvinner 1823-1900

Fra 1823 og fram til 1880 gikk giftermålsalderen for kvinner i Ytre Karlsøy ned med omkring fire år, før den stabiliserte seg fram til 1900 (tabell 4.17) Fra 1850 giftet kvinnene der seg fra ett til to og et halvt år tidligere enn landsgjennomsnittet (figur 4.7). I grove trekk var utviklinga i Restsørfjorden den samme, men der var nedgangen mer ujevn og noe mindre.

⁶⁰ I Berg og Torsken på Senja var dette tilfelle i perioden. I 1855 og 1865 var landbruksproduksjonen større i området enn både før og etter, til tross for sterk folkeøkning etter 1865. Det ser ut til at landbruksproduksjonen virket komplementært til fiskeriene, når utbyttet av fisket ikke var tilstrekkelig økte innsatsen på landbruket. Larsen, 1999: 78f.

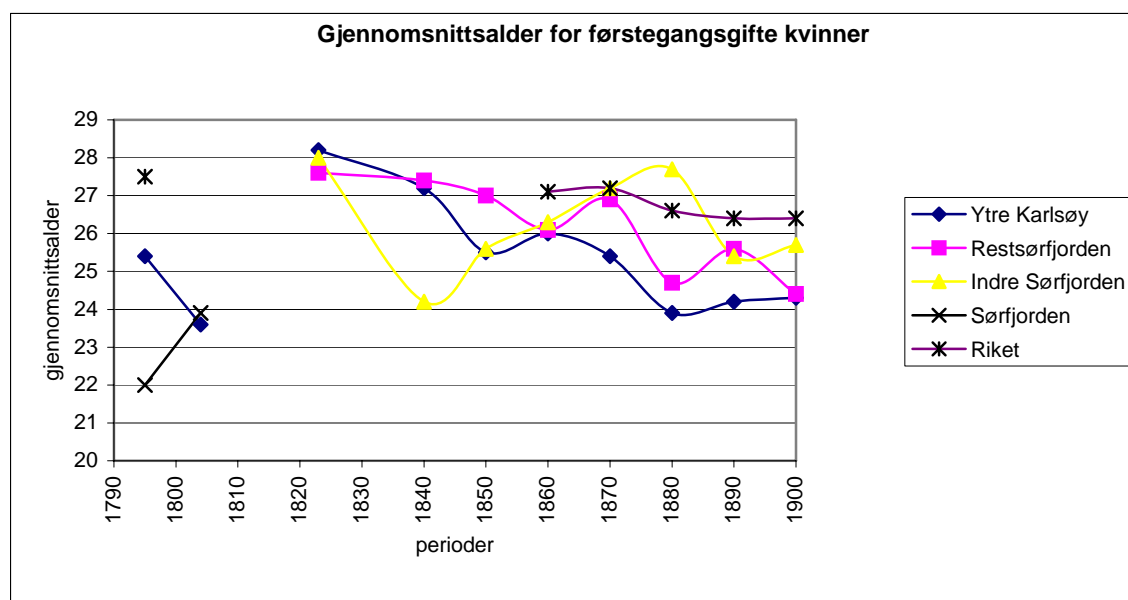
Kvinnene i Rest Sør fjorden giftet seg fra ett til to år seinere enn i Ytre Karlsøy, men likevel tidligere enn landsgjennomsnittet i siste halvdel av 1800-tallet. I begge områdene var endringa i giftermålsalder fra århundrets første del til siste del statistisk signifikant, men endringa var størst i Ytre Karlsøy.⁶¹

Tabell 4.17. Giftermålsalder for førstegangsgifte kvinner 1823-1900

Periode	Ytre Karlsøy				Restsørfjorden				Indre Sør fjorden			
	N	median	gj.snitt	st.avvik	N	median	gj.snitt	std.avvik	N	median	gj.snitt	std.avvik
1823-1830	50	27,5	28,2	4,23	14	26,5	27,6	4,1	14	28,5	28	3,7
1831-1840	64	25,5	27,2	6,31	20	27,5	27,4	6,07	9	23,5	24,2	3,2
1841-1850	125	24,5	25,5	5,03	24	26,5	27	4,64	15	24,5	25,6	6,85
1851- 1860	124	24,5	26	4,83	35	25,5	26,1	5,18	17	25,5	26,3	4,88
1861-1870	130	24	25,4	5,69	32	26,3	26,9	5,56	14	25,8	27,2	5,38
1871-1880	133	23	23,9	5,25	44	24,0	24,7	4,36	14	27	27,7	5,65
1881-1890	154	23	24,2	4,44	41	25	25,6	5,4	19	24	25,4	5,05
1891-1900	185	23	24,3	5,36	49	24	24,4	4,23	21	24	25,7	4,95

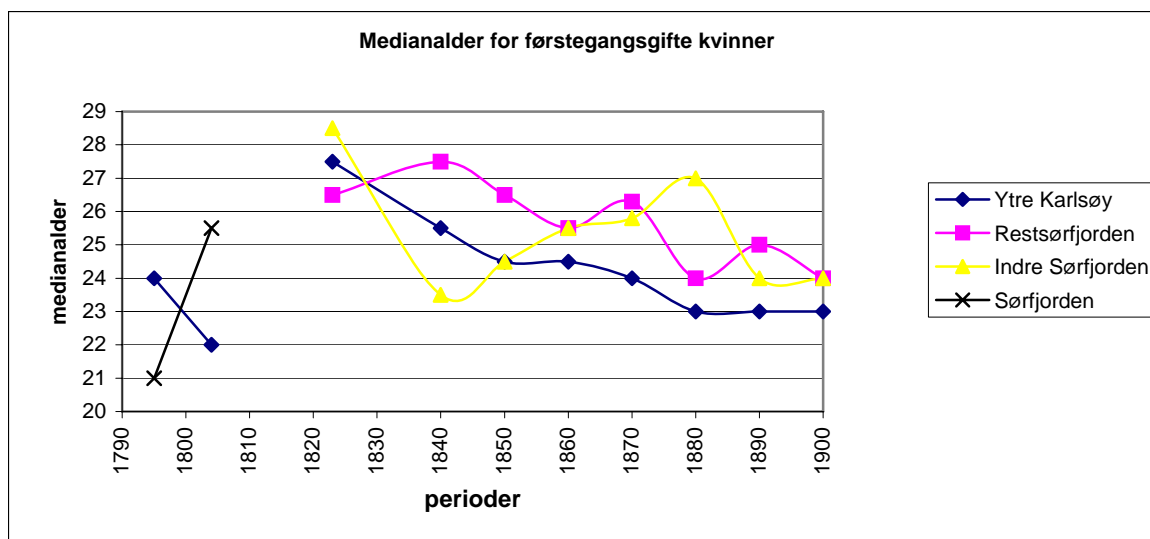
Kilder og beregning av giftermålsalder se tabell 4.15. Kvinner som var over 50 år ved vielsen er holdt borte fra disse beregningene, dette gjelder to kvinner i Ytre Karlsøy (Helgøy) i hhv 1841-50 og 1851-60 og en kvinne i Restsørfjorden i perioden 1881-90.

Figur 4.7. Gjennomsnittlig og median giftermålsalder for kvinner i Karlsøy prestegjeld fra 1795 til 1900

Alderen gjelder tiårsperioden fram til det aktuelle årstallet

⁶¹ endringa i giftermålsalder i Ytre Karlsøy fra perioden 1823-60 til 1861-1900 var signifikant på 1% nivå, i Restsørfjorden på 5% nivå, hhv Asymp.Sig. < 0,001 og Asymp.Sig. 0,023

Alderen gjelder tiårsperioden fram til det aktuelle årstallet
 Figuren er basert på tabell 4.17 og 4.12 Kilder for Riket se figur 4.4

I Sørfjorden hadde kvinnene giftet seg svært tidlig før 1800, men noe seinere i årene etter århundreskiftet. På 1820-tallet giftet kvinnene i Indre Sørfjorden seg enda seinere, slik også mennene der gjorde, og endringa i alder fra årene før 1801 er klart signifikant.⁶² I disse årene var førstegangsgifte kvinner i Indre Sørfjorden omkring ett til to år eldre enn brudene i de andre områdene, men spredninga i alder var forholdsvis liten og det var ingen markert eldre førstegangsgifte kvinner. Gjennomsnittsalderen var derfor ikke høyere enn i de andre områdene.⁶³ Også i tiåret etter endret kvinnenes giftermålsalder i Indre Sørfjorden seg i takt med endringa i mennenes giftermålsalder. Kvinnenes giftermålsalder i Indre Sørfjorden var da opptil fire år *lavere* enn i de andre områdene og signifikant endret fra tiåret før, men det ble inngått svært få ekteskap i området, og det var svært liten spredning i alder på de som giftet seg.⁶⁴ Fra 1840 giftet kvinnene i Indre Sørfjorden seg gradvis seinere, altså ei motsatt utvikling av det som var tilfelle i de andre områdene, men parallelt med giftermålsalderen til mennene i området, men der økninga i kvinnenes alder tok til et tiår tidligere og kulminerte ti år før. Det var likevel ikke før på 1860-tallet at kvinnene i Indre Sørfjorden giftet seg markert seinere enn i Ytre Karlsøy, og først på 1870-tallet var giftermålsalderen i Indre Sørfjorden signifikant

⁶² Mann-Whitney Test Asymp.sig.(2-tailed) 0,016

⁶³ Det var ingen bruder over 32 år i Indre Sørfjorden, i Restsørfjorden var den eldste kvinnen i ekteskap 36 år og i Ytre Karlsøy 39 år.

⁶⁴ forskjellen i alderssammensetninga for giftermålene på 1830-tallet i forhold til 1820-tallet var signifikant på 5% nivå. Mann-Whitney-test Asymp.sig. 0,021

forskjellig fra Ytre Karlsøy.⁶⁵ Medianalderen var da 3,5 år og gjennomsnittsalderen fire år høyere enn i Ytre Karlsøy og to år høyere enn i Restsørfjorden. I de siste tjue årene av 1800-tallet var sentralmålene for kvinnenes giftermålsalder omtrent lik i Indre Sørfjorden og i Restsørfjorden, og omkring ett år høyere enn i Ytre Karlsøy. Antakelig giftet kvinnene i Indre Sørfjorden seg med betydelig eldre menn i siste del av 1800-tallet, ettersom mennene i området på 1880-tallet var opptil 4,5 år eldre ved førstegangsekteskap enn i de andre områdene. Det ser ut til at dette har vært en ny giftermålspraksis i Indre Sørfjorden. Dette kommer jeg tilbake til i kap 8.

Økt giftermålsalder for kvinner i det samiske Indre Sørfjorden, i forhold til den svært lave alderen før 1800, må sees i sammenheng med tilsvarende endringer i samiskdominert befolkning i Lyngen og Alta. I Lyngen økte kvinnenes gjennomsnittlige giftermålsalder allerede fra 1760-årene og fram mot 1800, det samme mente Minde må ha skjedd i Alta.⁶⁶ Der økte kvinnens alder også videre til et gjennomsnitt på 24,4 år i 1820-årene.⁶⁷ Minde mente økt alder hadde sammenheng med endrete økonomiske vilkår.

Ikke i noen av de to områdene i Sørfjorden i noen av periode på 1800-tallet giftet kvinnene seg så tidlig som de gjorde i perioden 1795-1800. Selv om giftermålsalderen i begge områdene gikk ned mot slutten av 1800-tallet, var kvinnene likevel tre til fire år eldre ved førstegangsekteskap i Sørfjorden på 1890-tallet enn de hadde vært på 1790-tallet.

4.2.8 Kvinners giftermålsalder og økonomiske vilkår

Det er mer menns enn kvinners alder ved førstegangsekteskap som forventes å variere med økonomiske forhold. Ei sammenligning av kvinnenes giftermålsalder mellom antatt økonomisk forskjellige perioder viser også at heller ikke kvinnenes alder endret seg likt over tid i de tre områdene i forhold til den økonomiske utviklinga. Dette kan sees som uttrykk for at giftermålsalderen enten ikke endret seg i takt med økonomiske forhold, eller at den eventuelt endret seg på forskjellig måte i forhold til økonomiske forhold i de forskjellige områdene (tabell 4.18).

⁶⁵ Forskjellen i giftermålsalder mellom Indre Sørfjorden og Ytre Karlsøy på 1870-tallet var signifikant på 1% nivå, mellom Indre Sørfjorden og Restsørfjorden var forskjellen signifikant på 10% nivå, Mann-Whitney Test på hhv Asymp.sig. 0.009 og 0,065

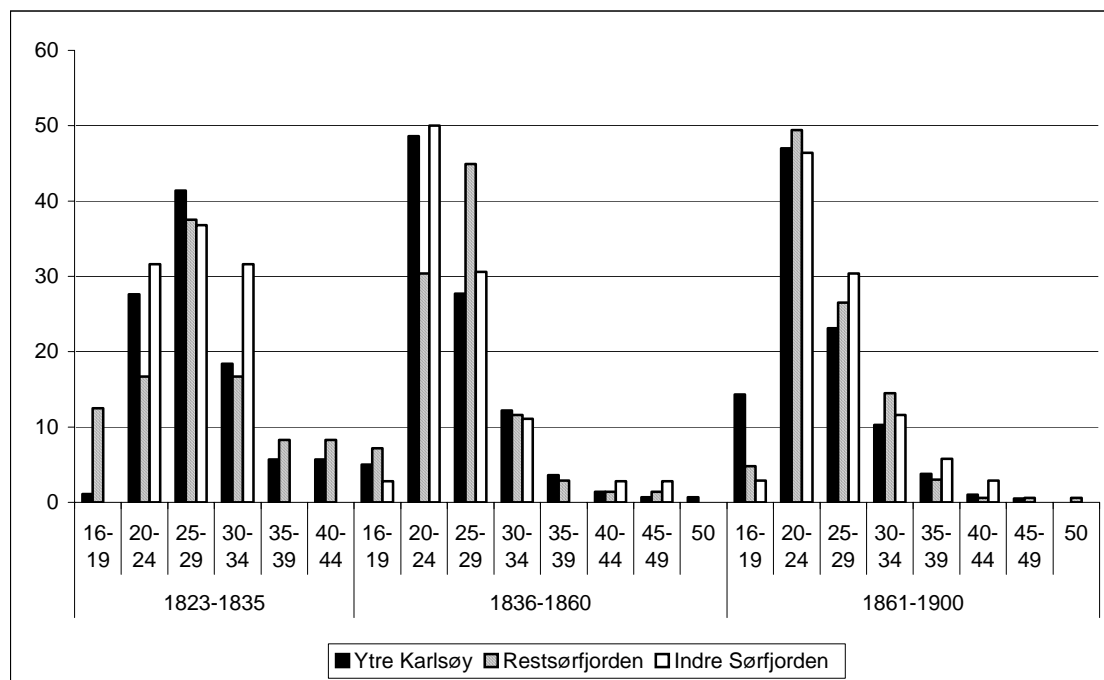
⁶⁶ Lanes, 1973:44

⁶⁷ Minde, 1975: 229

Tabell 4.18 Giftermålsalder for førstegangsgifte kvinner etter økonomiske perioder

	Ytre Karlsøy				Restsørfjorden				Indre Sørfjorden			
	N	median	gjennsnitt	st.avvik	N	median	gjennsnitt	st.avvik	N	median	gjennsnitt	st.avvik
1823-1835	87	27,5	28,3	5,27	24	26,5	28	5,97	19	26,5	26,6	4,09
1836-1860	276	24,5	25,7	5,01	69	25,5	26,4	4,69	36	24,5	26	5,55
1861-1900	602	23	24,4	5,2	165	24	25,2	4,87	69	25	26,2	5,18

Figur 4.8. Distribusjon av giftermålsalderen for kvinner i Ytre Karlsøy Rest Sørfjorden og Indre Sørfjorden 1823-1900. Prosentvis fordeling av giftermålsalder på femårsaldersgrupper.

Også kvinnenes giftermålsalder hadde økt fra århundreskiftet til perioden 1823-35. Tilsvarende som for mennenes alder var dette ei felles endring i alle områder som kanskje sees som ei tilpasning til store økonomiske og forsyningsmessige utfordringer i første del av århundret. Det var særlig i Ytre Karlsøy kvinnenes giftermålsalder var høy med en medianalder på 27,5 år, i Tromsø prosti var tilsvarende på 1840-tallet 23,8 år. Endringa i alder i Ytre Karlsøy fra perioden 1801-1804 var signifikant.

Også i Restsørfjorden var mange kvinner seint i ekteskap, spredningsmålet var høyt, og gjennomsnittsalderen like høy som for menn. I Restsørfjorden og Ytre Karlsøy var giftermålsalderen distribusjon forholdsvis lik. Det forholdsvis høye spredningsmålet var resultat av mange eldre i ekteskap, men særlig i Restsørfjorden forekom det også i denne perioden bruder under 20 år. Mer enn 10% (tre av 24) av brudene der var 18-19 år. I Ytre Karlsøy var bare ei av 87 førstegangsgifte kvinner under 20 år.

I Indre Sørfjorden var giftermålsalderen for kvinner lavere enn i de andre områdene, noe som hadde sammenheng med liten spredning i alder. Det var ingen bruder over 34 år, slik det heller ikke hadde vært omkring 1800, men alderen var forskjøvet til eldre aldersgrupper enn omkring 1800. Det var nå like vanlig for kvinnene i Indre Sørfjorden å gifte seg i begynnelsen av 30-årene som i begynnelsen av 20-årene, og det var ingen bruder under 20 år, før 1800 hadde omkring 1/3 av de førstegangsgifte kvinnene i Sørfjorden vært i aldersgruppa 16-19 år (fig 4.3). En aldersdistribusjon med bare unge bruder, slik det var i Indre Sørfjorden også i perioden 1823-35, kan innebære at alle ble gift innenfor "normal" alder, og at det ikke var noen ugifte kvinner igjen over denne alderen. I hvilken grad dette var tilfelle kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

Den ene tenåringsbrura i Ytre Karlsøy i perioden 1823-35 var 19 år og giftet seg med en 10 år eldre enkemann i 1834. De fikk sitt første barn en måned etter bryllupet, og var altså i en tvangssituasjon mht til å inngå ekteskap så tidlig.⁶⁸ Dette paret var sannsynligvis oppfattet som norsk, ved folketellinga i 1865 er ingen av dem påført opplysninger om etnisitet og språk, og ved 1875-tellinga var begge deres to gjenlevende barn ført med norsk etnisitet (nn). Mannen var oppført som gårdmann i kirkeboka da han fikk sitt andre barn i dette ekteskapet i 1837, men i 1844, bare 40 år gammel, var han derimot oppført som inderst i kirkeboka, og ved folketellinga i 1865 var ekteparet kårfolk i en samisk/norsk /kvensk familie. Den gjenlevende 35 år gamle sønnen var tyende og tjener hos en samisk familie på Flatvær i 1875. I følge kirkebokas kategorisering av faren som inderst hadde denne barnefamilien altså ikke bruksrett til jord i 1844. Det som i alle fall kan fastslåes er at den eneste tenåringsbrura i Ytre Karlsøy i denne perioden representerte et tragisk unntak. Hun tilhørte absolutt ikke den sosiale eliten, tvert imot ser det ut til at hun stiftet en familie som stod lavt på den sosiale rangstigen. Både hun og mannen hennes var antakelig oppfattet som etnisk norsk.

I den økonomiske kriseperioden fra 1836 var giftermålsalderen *lavere* i alle områder enn den hadde vært tidligere, slik den også i hovedtrekk hadde vært i kriseårene etter 1800. Dette kunne være uttrykk for at bare de unge giftet seg. I Indre Sørfjorden har vi også sett at det var

⁶⁸ Det var Elen Serina Bastiansdatter fra Lanes som giftet seg med enkemann Herman Norum Johannesen fra Nord Grunnfjord. Da hadde han vært enkemann i nesten 1,5 år, Han hadde to barn med sin første kone, det første født ved leiermål. Elen og Hermans første barn var en døvstum datter som bodde sammen med foreldrene så lenge de levde, men i 1875 var hun legdslem på Nordskar. Til sammen fikk de seks barn, tre av dem døde som barn, en av sønnene som vaks opp omkom på havet i 1872. I følge kirkebok tok Elen sitt eget liv i 1875. Kilde: Folketellingene for Karlsøy 1865 og 1875 og Kirkebok for Helgøy.

få ekteskap på 1830-tallet. I Indre Sjørfjorden var det også befolkningsstagnasjon i hele perioden, i Restsjørfjorden i det første tiåret av perioden. Begge deler kan støtte en hypotese om lav nuptialitet. Men spredninga i kvinnenenes giftermålsalder i perioden 1836-1860 var forholdsvis høy både i Ytre Karlsøy og i Indre Sjørfjorden, dette tyder ikke på at bare unge giftet seg. Det var i Ytre Karlsøy endringa i giftermålsalder fra perioden 1823-35 til 1836-60 var signifikant, og der var giftermålsratene forholdsvis høye.⁶⁹ Lavere giftermålsalder for kvinner i alle områder enn i perioden før ser altså ikke ut til å ha vært en entydig ventereaksjon i forhold til krisa, og dermed en felles reaksjon på økonomiske vilkår. Tross forholdsvis høyet spredningsmål var det likevel en ytterligere konsentrasjon av brudene i aldersgruppa 20-24 år, særlig i Ytre Karlsøy og Indre Sjørfjorden. I Restsjørfjorden var også kvinnenenes giftermålsalder konsentrert til aldersgruppa under 30 år, men der med tyngden i aldersgruppa 25-29 år. Det kan altså se ut til at det forekom ei standardisering eller normalisering av alderen for førstegangsbruder i perioden, tilsvarende skjedde i andre europeiske områder.⁷⁰ Det høye spredningsmålet tross normalisering skyldtes at det nå i alle områder også forekom noen bruder både under 20 år og over 45 år, det siste hadde ikke forekommet tidligere. Det var likevel ingen markert økning i andelen tenåringsbruder i denne perioden.

I den økonomiske vekstperioden etter 1860 som helhet falt giftermålsalderen ytterligere i Restsjørfjorden og Ytre Karlsøy slik vi har sett tidligere, men mindre enn den hadde gjort fra 1820/30-tallet til den økonomisk vanskelige perioden 1836-1860. I Indre Sjørfjorden giftet kvinnene seg derimot *seinere* i årene 1861-1900 enn de hadde gjort i perioden før. I forhold til perioden før var det altså ikke en entydig reaksjon på økonomisk vekst. Det var likevel mellom begge de to områdene i Sjørfjorden på den ene sida og Ytre Karlsøy på den andre at forskjellen i kvinnenenes giftermålsalder var størst og signifikant.⁷¹ Median alder for førstegangsgifte kvinner i Ytre Karlsøy var ett til to år lavere enn i de andre områdene. Men det var særlig den økte andelen tenåringsbruder som skilte Ytre Karlsøy fra Sjørfjorden i årene 1861-1900. Samtidig var forholdsvis færre nygifte over 30 år, og i Ytre Karlsøy var det nå

⁶⁹ endringa fra første til andre periode var signifikant på 1%nivå, Asymp.Sig. mindre enn 0,001

⁷⁰ Murayama har påvist standardisering av giftermålsalderen i Tyskland på 1800-tallet og mener det skyldtes dels makroøkonomiske forhold, spesielt økonomisk vekst og forventninger om økt levealder og dels ved hjelp av lovverk og normer var resultat av politisk og religiøs institusjonalisering. Murayama, 2001

⁷¹ Forskjellen i kvinnenenes giftermålsalder mellom Indre Sjørfjorden og Restsjørfjorden på den ene sida og Ytre Karlsøy på den andre var signifikant på 1% nivå, hhv Asymp. sig. mindre enn 0,001 og lik 0.008

like vanlig å gifte seg før fylte 20 som etter fylte 30 år.⁷² I Restsørfjorden var derimot tenåringsbryllup *mindre* vanlig enn det hadde vært tidligere i århundret, etter 1860 forekom det ei standardisering av kvinnenens giftermålsalder til aldersgruppa 20-24 år også i Restsørfjorden. Nå var omkring halvdelen av brudene i alle tre områdene mellom 20 og 25 år. I Indre Sørfjorden var det bare to tenåringsbruder i perioden, og bare tre i hele perioden 1823-1900.

Den første tenåringsbrura jeg kjenner til i Indre Sørfjorden på 1800-tallet var ei 18 år gammel jente fra Sjøvassbotn, som giftet seg med en 30 år gammel samisk inderst fra Stakkenes i Restsørfjorden i 1847.⁷³ Deres første barn var født i 1849, de var altså ikke tvunget til å gifte seg så ung fordi de ventet barn. Den andre var også fra Sjøvassbotn og gift i 1879 med en norsk ungkar fra Restsørfjorden, han var 25 år og bosatt i Skarmunken, jenta var bare 19 år. Paret bosatte seg først i Skarmunken, seinere i Strømsbukta og fikk ti barn. I 1900 bodde også jentas mor sammen med dem. Den tredje tenåringsbrura giftet seg i oktober 1890, hun var da 19 år og bosatt i Stordalen, mannen var samisk, 30 år og fra Lakselv. Barnet deres var født i august 1891. Heller ikke de ventet altså barn ved ekteskapet. Ved tellinga i 1891 var de bosatt hos hennes far, det samme var hennes søster med mann, men uten barn, de økonomiske rammene rundt familiestiftelsen var altså ikke optimale. Våren etter døde kvinna og barnet, og mannen giftet seg snart på ny. Selv om de var uvanlige var tenåringsbruder fra Indre Sørfjorden likevel ikke uttrykk for en tvangssituasjon eller sosial nød, slik det ser ut til å ha vært i Ytre Karlsøy først på århundret. Men før 1890 var det bare menn fra Restsørfjorden som var velgere på giftermålsmarkedet i Indre Sørfjorden i så stor grad at de fikk så unge bruder. Fra 1880-tallet var det som jeg har vist foran stor forskjell i alder for førstegangsgifte menn og kvinner i Indre Sørfjorden, og antakelig var også menn fra Indre Sørfjorden i stor grad velgere på dette giftermålsmarkedet. Dette kommer jeg tilbake til i kap 8.

4.2.9 Etnisitet og giftermålsalder i Sørfjorden 1871-1900

Etter 1870 og til 1897 ble det altså ført etnisitet i vielseslistene i Sørfjorden, noe som gjør det mulig å undersøke om forskjellene i giftermålsmonster mellom de to områdene i Sørfjorden representerte forskjeller mellom geografiske områder, eller om forskjellene i hovedsak fulgte grensene for kildenes etniske kategorier. Den første perioden ble etnisitet ført ved symbolene lp, kv og n, blandet etnisitet ble angitt ved kombinasjoner av disse kategoriene. På 1880-tallet,

⁷² 14,3% av brudene var under 20 år og 15,6% over 30 år.

⁷³ Det kan ha vært like unge bruder i årene før alder begynte å registreres i kirkeboka i 1823

og også mot slutten av perioden, ble etnisitetskoden "n" lite brukt, samtidig var mange brudfolk uten etnisitetsopplysninger. I utgangspunktet antar jeg at presten har ment at disse var norsk.

Dersom forskjellen i giftermålsalder som vi har sett mellom Indre Sørfjorden og de andre områdene i hovedsak var uttrykk for etniske forskjeller, og resultat av områdenes forskjellige etniske sammensetning, kan det forventes at det var tilsvarende forskjeller mellom de etniske gruppene *innenfor* Sørfjorden som helhet.

Tabell 4.19. Giftermålsalder for førstegangsgifte menn i Sørfjorden fordelt på etnisitet

	Samisk				Norsk				Blandet		
	N	gjsn	median	stdav	N	gjsn	median	stdav	N	gjsn	median
1871-1897	83	28,9	28	5,59	81	27,3	27	4,4	7	29,6	26

I tillegg var det en 33 år gammel kvensk brudgom som var viet i Sørfjorden i 1886.

Tabell 4.19 viser at samiske menn giftet seg seinere enn de norske i Sørfjorden som helhet i denne perioden. Men forskjellen var ikke statistisk signifikant, og samiske menn i Sørfjorden som helhet giftet seg tidligere enn menn i Indre Sørfjorden. Dette kan tyde på at den markert høyere i giftermålsalderen i Indre Sørfjorden på 1870- og 1880-tallet i hovedsak avspeiler at det var en forskjell mellom områder med hensyn til giftermålsalder enn mellom de etniske kategoriene som ble anvendt i kirkeboka. Norske menn i Sørfjorden giftet seg omtrent ved samme alder som menn i Ytre Karlsøy

Tabell 4.20. Giftermålsalder samiske menn i Indre Sørfjorden og Restsørfjorden 1871-1897

	N	Gj.sn.alder	Medianalder	Std.avvik
Indre Sørfjorden*	42	30,3	29	5,77
Indre Sørfjorden (+ 4 uten etnisitet / antatt samiske)	46	30	28,5	
Restsørfjorden**	38	27,1	26	5,05
Andre***	3			

*I tillegg var det en 52 år gammel mann fra Balsfjorden som giftet seg med en kvinne fra Indre Sørfjorden, men han er holdt utenfor disse beregningene pga alderen. Tre av de 42 var utenbygds fra, men gift med kvinner fra Indre Sørfjorden, disse kom fra Balsfjorden, Brattfjell i Tromsøsund og Storeng i Lyngen. ** Av disse 38 var en fra Kileng i Lyngen gift med en kvinne fra Restsørfjorden. *** Av disse var en hjemmehørende i Ulfsnesvik i Ytre Karlsøy (i Ullsfjorden ved Jægervatn), og to andre var også bosatt i Ullsfjorden men utenfor mitt undersøkelsesområde, en i Jøvik i Lyngen og en i Oldervik i Tromsøsund.

Tabell 4.20 bekrefter at forskjellene i giftermålsalder i siste del av 1800-tallet var en forskjell mellom områder mer enn mellom etniske grupper. Det var de samiske mennene i Indre

Sørfjorden som giftet seg svært seint, i forhold til giftermålsalderen for samiske menn i Restsørfjorden var forskjellen signifikant.⁷⁴ Samisk menn i Restsørfjorden giftet seg derimot *tidligere* enn norske menn i Sørfjorden som helhet, og like tidlig som menn i Ytre Karlsøy. Dette tyder på at forskjellen i menns giftermålsalder i perioden mer var en forskjell mellom områder enn mellom de etniske grupperingene basert på kirkebokas etniske kategorier. Hvis dette var tilfelle skulle også eventuelle norske menn i Indre Sørfjorden gifte seg seint.

Men det var ingen brudgommer med etnisetsmerkelappen "n" i Indre Sørfjorden, derimot seks brudgommer uten etnisetsopplysninger. Av disse seks har jeg gjenfunnet fem i folketellingene, en av dem med norsk etnisitet, og fire som samisk i en eller flere kilder.⁷⁵ Av de fire antatt samiske var en (Nils Andreas Olsen) viet i 1876 og altså uten etnisetsopplysninger i kirkeboka. I folketellinga i 1875 var han ført med etnisetsmerkelappen ll, og både i 1865 og 1875 bodde han som pleiesønn i et samisk hushold på Sommernes, kanskje hos en onkel. I følge vielseslista i henholdsvis 1876 og 1882 var faren hans Ole Jonsen/Ole Peder Johnsen.⁷⁶ Ole Jo(h)nsen var i følge folketellinga samisk, men gift med en kvensk kvinne, slik blandet etnisk opphav kan være grunnen til at Nils Andreas ikke ble ført med etnisitet i vielseslista. Da han giftet seg i 1882 var han likevel oppført som samisk i kirkeboka, og i folketellinga i 1900 var han også ført med både samisk etnisitet og språk.⁷⁷ Den andre i vielseslista uten etnisk merkelapp, men med mulig samisk etnisitet, var Nils Andreas Nilsen. Han var født i Balsfjord, men oppholdt seg i Sørstrøm da han giftet seg i 1883. Kona var ført som samisk i kirkeboka, og ved folketellinga i 1900 var begge oppført med samisk etnisitet og språk.⁷⁸ At han kom utenbygds fra kan ha gjort presten usikker på hans etniske tilhørighet. Den tredje var Ole Martin Andersen fra Lakselv viet i 1894. I følge vielseslista het faren Andreas Mortensen, i tilfelle het Ole Andreassen og ikke Andersen. I

⁷⁴ Forskjellen er signifikant på 5% nivå, Mann Whitney test Asymp.sig 0,013

⁷⁵ Den norske var Søren Kristian Heggelund Jensen, eller Søren Kristian Figenschau Indal Heggelund Jensen som han het i folketellinga for Lyngen i 1875 krets 6 liste 47. Da var han norsk tjenestegutt i et samisk hushold på Flatvoll, og hadde alle etternavn som innebar sosial prestisje i Karlsøy. I 1884 giftet han seg 36 år gammel med den 40-årige samiske enka Elen Henriksdatter. Ved folketellinga i 1900 var han eneste ektemann med norsk etnisitet i Indre Sørfjorden, da som gårdbruker og leilending Søren Kristian Jensen i samiskspråklig hushold. FT Lyngen 1900:213/34 Den sjette var fra Balsfjorden, og jeg har ikke forsøkt å finne ham i folketellinga for Balsfjorden. Også i denne perioden var det stor ensformighet i navneskikk i området, og det har vært nødvendig å undersøke flere forhold rundt den enkelte person enn bare navnet for å verifisere personen i andre kilder, det var også mange feil i 1875-tellinga for Sørfjorden, se kap.3.

⁷⁶ Ole Peder Johnsen bodde også på Sommernes i 1865, da var han oppført med fullt navn slik at det er mulig å verifisere ham forholdsvis sikkert, men i 1875 var han flyttet til Stordahl.

⁷⁷ Trykt utgave av folketellinga 1865 for Karlsøy Ole Peder Johnsen 26/23 og Nils Andreas hos Nils Andreas Johnsen 26/35, folketellinga 1875 for Lyngen krets 6 liste 62 og 50, folketellinga 1900 for Lyngen krets 11 liste 14

⁷⁸ Folketellinga for Lyngen 1900 krets 12 liste 11

1875 bodde husmann Andreas Mortensen i Lakselvdalen med sønnen Ole Andreasen, ved tellinga var det registrert med etnisitetsmerkelappen II. Også ved 1865-tellinga hadde dette vært et samisk hushold.⁷⁹ Ole vaks altså antakelig opp i Lakselvdalen, et område med både norsk og samisk bosetning, men dette skulle ikke være grunn nok til at etnisitetsmerkelappen skulle mangle i kirkeboka. Men ved folketellinga i 1900 ble antakelig den samme Ole registrert med kvensk etnisitet. Ved denne tellinga bodde det en gift Ole Andersen født i 1866 som fattiglem i et hushold på Bergenes, men uten ektefelle, mens det bodde en gift kvinne ved samme navn og fødselsår som kvinnen Ole Andreassen giftet seg med i 1894 som tjenestepike uten ektefelle i et annet hushold. Jeg antar at disse to er identisk med de som giftet seg i 1894. I tilfelle var det i 1900 usikkerhet omkring Oles etnisitet, i tellinga var han først oppført som samisk, men dette var så endret til finsk.⁸⁰ Den fjerde av de mulig samiske som var ført uten etnisitet i vielseslista var Anders Peder Pedersen som var viet i 1896. Han var ført som samisk i et samisktalende hushold i Sørstraumen i 1900, og foreldrene var samisk både ved folketellinga i 1865 og 1875.⁸¹ Det er ikke noe i kildene som tyder på at det har vært usikkerhet omkring hans etniske tilhørighet.

Det ser altså ut til at disse fire, som alle manglet etnisitetsmerkelapp i kirkeboka, på et tidspunkt har framstått som samisk i lokalsamfunnet, og jeg velger å inkludere dem i det samiske utvalget i Indre Sjørfjorden. Dette fører til en viss endring i sentralmålene for mennenes giftermålsalder, gjennomsnittsalderen for samiske menn i Indre Sjørfjorden endres fra 30,3 til 30, og medianen fra 29 til 28,5 år. Men samiske menn i Indre Sjørfjorden var likevel gift seint, og seinere enn både norske og samiske menn i Restsjørfjorden.

Eksempelene over har vist at det neppe er riktig å anta at alle uten etnisitet i kirkeboka var oppfattet som norsk, og det blir nødvendig å beregne giftermålsalderen for bare de som er påført etnisitetsmerkelappen "n" i kirkeboka. Men dette gjaldt bare 29 av de totalt 81 som jeg tidligere har regnet med var norske (tabell 4.19) Alle de 29 bodde i Restsjørfjorden, for disse var gjennomsnitt og medianalder for første gangs giftermål på hhv 29,2 og 29 år, altså betydelig høyere enn giftermålsalderen for de jeg har regnet som norsk i tabell 4.19. Dette

⁷⁹ men denne sønnen var ifølge folketellinga for 1875 født i 1862 mens Ole Andreassen i vielseslista var født i 1866, I 1865 fantes han ikke i foreldrenes hushold, slik at 1866 antakelig var riktig fødselsår, jeg antar at dette er nok et eksempel på feil i folketellinga i 1875 for Sjørfjorden (se kap3). Trykt utgave av folketellinga for Karlsøy 1865 s. 25/person 21 og Folketellinga for Lyngen 1875 krets 6 liste 122 og kirkeboka for Sjørfjorden.

⁸⁰ Folketellinga for Lyngen 1900 krets 10 liste 20 og evt. kone Elen Nilsdtr. krets 11 liste 12

⁸¹ Folketellinga for Karlsøy trykt utgave ved RHD s. 27 person 42 og Folketellinga for Lyngen 1875 krets 6 liste 123 og Folketellinga for Lyngen 1900 krets 12 liste 5.

kunne være uttrykk for at det i hovedsak var samiske menn i Restsørfjorden som giftet seg tidlig. Men fordi norsk etnisitet var sterkt underrepresentert i kirkeboka samtidig som mange manglet etniske merkelapper mener jeg det likevel er sannsynlig at en vesentlig del av de uten etnisitetsopplysninger i kirkeboka var oppfattet som norsk, spesielt i sogneprestperioden 1882-88. Da manglet omkring 40% av vielsene etnisitetsopplysninger, mens bare tre av de totalt 48 brudgommene hadde etnisitetsmerkelappen ”n”, noe som gjør den norske befolkninga klart underrepresentert i vielsene.⁸² På den andre sida tilsier fordelinga mellom etniske grupperinger i folketellingene (jf. kap. 3) at den norske andelen på hele 46,8% av alle viede (tabell 4.19 der alle viede uten etnisitetsopplysninger er oppfattet som norske) er for høy. Ved de to folketellingene i 1875 og 1900 var henholdsvis 30% og 28 % av befolkninga i Sørfjorden som helhet oppført med norsk etnisitet. Hvis hoveddelen av brudefolkene som manglet etnisitetsopplysninger i vielseslistene likevel av presten var oppfattet som norsk, var andelen norske større i kirkeboka enn i folketellingene. Dette gjenspeiler antakelig dels at andelen blandet befolkning var mindre i kirkeboka, bare 3-4 % av brudefolket, mot hhv 12 og 18 % av befolkninga i hhv 1875 og 1900 (tabellene 4.19, 4.21 og 3.9). Dette kan i tilfelle være uttrykk for mindre genealogisk og mer språklig orienterte etnisitetskriterier enn det som framkom i folketellingene.⁸³ For øvrig må vi også anta at oppfatninga av og kunnskapen om etnisk tilhørighet varierte fra prest til prest, i perioden 1871-97 var det fem forskjellige sogneprester i Lyngen, alle kom utenbygds fra. I tillegg varierte altså også praksis med hensyn til hvilke etniske kategorier som i det hele ble registrert, der særlig årene 1882-88 representerte en avvikende praksis.

En mulig framgangsmåte for å analysere giftermålene i perioden langs etniske grenser kunne være å komplettere etnisitetsopplysningene i kirkeboka med etnisitetsopplysninger fra folketellingene fra 1875, 1891 og 1900; disse var praktisk talt fullstendig mht etnisitet. På den ene sida vil dette være arbeidskrevende, omfattende feil i 1875-tellinga sammen med stor ensformighet i navn ville gjort at dette måtte gjøre manuelt på individnivå. På den andre sida var det ingen objektive kriterier for etnisitet, og dette var en periode med etnisk endring der det kanskje var mulig å endre etnisk tilhørighet gjennom flytting, gjennom endret språk og kanskje også gjennom ekteskap. Varierende etnisk tilhørighet på individnivå vitner derfor ikke nødvendigvis om feilregistrering. Jeg velger derfor å bruke etnisitetsopplysningene i kirkeboka som uttrykk for hvordan brudeparenes etniske tilhørighet ble oppfattet, av presten

⁸² Peter Bernhard Helgeby var sogneprest i Lyngen 1882-88. Larsen, 1976:416

⁸³ Se kap. 2. norsk språk økte mer enn norsk etnisitet i Sørfjorden, men ikke i Indre Sørfjorden.

og eventuelt av de viede selv. Eksemplene over kan tyde på at etnisitetsopplysninger kan ha blitt utelatt når det var uklarhet omkring etnisk tilhørighet, men underrepresentasjon av norsk gjør det klart at etnisitet også ble utelatt i noen tilfeller når presten mente det dreide seg om norsk etniske. Jeg regner altså med at etnisitetsopplysningene i vielsesmaterialet i hovedtrekk er uttrykk for alminnelig oppfatning av den enkeltes etniske tilhørighet, og at norsk etnisitet som regel ble angitt med "n" eller med manglende etnisitetsmerkelapp, mens samisk i de fleste tilfeller ble angitt med "lp". Praksis med hensynt til å bruke etnisitetskategorien "n" har antakelig variert mest, slik jeg har vist det også var tilfelle i folketellingene (kap 2.2.1).

Uansett er ikke usikkerheta omkring etnisitetskategoriene i kirkeboka større enn at det er klart at norske menn i Restsørfjorden giftet seg betydelig tidligere enn samiske menn i Indre Sørfjorden, men seinere enn samiske menn i Restsørfjorden (tab. 4.19 og 4.20). Forskjellene i giftermålsalderen for menn i Sørfjorden var dermed mindre et spørsmål om etniske kategorier enn om geografisk tilhørighet.

Tilsvarende komparasjon av kvinnenenes giftermålsalder viser at også kvinnenenes giftermålsalder varierte lite med de etniske kategoriene i kirkeboka i perioden. Gjennomsnittlig giftermålsalder for samiske kvinner var noe høyere og spredninga var også høyere enn for norske kvinner, men medianalderen var derimot lavere eller like lav som for norske kvinner og kvinner uten etnisitetsopplysninger. Dette tyder på at sedvanlig giftermålsalder for samiske kvinner var den samme som for norske kvinner, men en større del av de norske brudene befant seg nærmere medianen i alder enn de samiske kvinnene. Hele 16% av de samiske kvinnene var under 21 år, dette gjaldt bare 6% av de norske, mens 7,5% av de samiske var over 35 år, tilsvarende for de norske var i underkant av 4%. Tenåringsbruder var likevel ikke vanlig i den samiske befolkninga i Restsørfjorden, slik vi har sett det heller ikke var i Indre Sørfjorden.⁸⁴

Alderen på de samiske førstegangsgifte kvinnene varierte imidlertid heller ikke med geografiske områder når vi ser hele perioden 1871-1897 under ett, slik tilfellet var for mennene (tab.4.22). Tabell 4.22 bekrefter også inntrykket av Indre Sørfjorden som reint samisk. Det var ingen kvinner derfra med etnisitetsmerkelappen "n" i kirkeboka i perioden, og bare fem uten etnisitetsopplysninger.

⁸⁴ Av de åtte brudene under 20 år var bare tre ført som samisk i kirkeboka, to av disse var hjemmehørende i Indre Sørfjorden og en i Restsørfjorden

Tabell 4.21. Giftermålsalder for førstegangsgifte kvinner i Sørfjorden 1871-97 fordelt på etniske grupper

	N	Gjnsn	Median	Stavvik
Samisk	92	25,8	24	5,51
Norsk	27	25,2	25	3,69
Uten etn.	51	25,2	24	4,23
Norsk og uten etn.	78	25,2	24,5	4,03
Andre*	9	24,7	25	4,95

En kvinne over 50 år uten etnisitetsopplysning er holdt borte fra beregningene.

*Dette omfatter fem av blandet og fire av kvensk etnisitet

Tabell 4.22. Giftermålsalderen for førstegangsgifte kvinner i etniske grupper i Indre Sørfjorden og Restsørfjorden 1871-97

	Samisk			Norsk			Uten etnisitetsopplysn.		
	N	gjennomsnitt	median	N	gjennomsnitt	median	N	gjennomsnitt	median
Indre Sørfjorden	41	25,5	24	0			5		
Restsørfjorden	46	25,4	24	25	25,2	24	42	24,8	25

Det var altså liten forskjell i giftermålsalder langs kirkebokas etniske kategorier i Sørfjorden i perioden 1871-97. Menn i Indre Sørfjorden giftet seg seinere enn menn i Restsørfjorden.

Dette må følges opp med spørsmålet om de etniske skillene i denne perioden i hovedsak var blitt et skille mellom Indre Sørfjorden og de andre områdene, mer enn mellom etniske kategorier slik de framstod i kildematerialet.

Den store forskjellen i giftermålsalder mellom samiske menn i Indre Sørfjorden og Restsørfjorden kan på den ene sida skyldes at de tilhørte forskjellige giftermålssegmenter. På den andre sida kunne den høye giftermålsalderen i Indre Sørfjorden skyldes dårligere økonomiske forhold. Dersom de økonomiske forholdene i Indre Sørfjorden var grunnen til seine ekteskap må det antas at ugifte menn der hadde andre og mer økonomisk avhengige roller i husholdet enn de hadde hatt tidligere. Hvis aldersforskjellen derimot skyldes at de tilhørte forskjellige giftermålsmarkeder, er det i tilfelle uttrykk for at de ble oppfattet som sosialt forskjellige. Høy giftermålsalder for menn i Indre Sørfjorden, og også for kvinner fram til 1880, kan ha vært resultat av svært lav kjønnsproporsjon. Lav nuptialitet er påvist i områder med flytting og lav kjønnsproporsjon.⁸⁵ Men kjønnsproporsjon innenfor eget område var ikke spesielt lav i 1875, og i 1891 var den høy (app tab. 16). Men kjønnsproporsjonen

⁸⁵ Oris, 2000

kunne også være lav som et resultat av at kvinner og menn tilhørte forskjellige giftermålssegmenter. Dette kommer jeg tilbake til i kap 7.

4.2.10 Oppsummering

I siste del av 1700-tallet giftet kvinnene i Sjørfjorden seg svært unge, medianalderen var 21 år og 1/3 av førstegangsbrudene var under 20 år. Ikke i noen periode på 1800-tallet var det i noe område i Karlsøy prestegjeld så stor andel tenåringsbruder. Den lave alderen er i tråd med tilsvarende i samtidige samiske samfunn, og sannsynligvis en årsak til stor folkevekst på 1700-tallet. Førstegangsgifte kvinner i Ytre Karlsøy var i samme perioden omkring 3 år eldre, men likevel yngre enn landsgjennomsnittet. Den lave giftermålsalderen for kvinner i Sjørfjorden før 1800 har jeg sett som parallell til samtidig lav alder i samiskdominert områdene Lyngen og Alta. Ut fra Lanes' resultater fra Lyngen forventet jeg et husholdsmønster med enda større grad av samboerskap over generasjonene i Sjørfjorden enn i Ytre Karlsøy omkring 1801. Det fant jeg ikke. Menn i Sjørfjorden giftet seg i gjennomsnitt omtrent ved samme alder som i Ytre Karlsøy. I Ytre Karlsøy var det likevel noen svært unge brudgommer, under 23 år. Så unge førstegangsgifte menn forekom ikke i Sjørfjorden.

I årene fra 1800 til 1804 gikk giftermålsalderen ned i forhold til årene før både i Ytre Karlsøy og for menn også i Sjørfjorden. De nygifte ble rekruttert fra et mindre aldersspekter, noe som tyder på at færre fikk tilgang til giftermål i disse kriseårene. I Sjørfjorden ble tenåringsbrudene borte, og kvinnens giftermålsalder økte.

Lav giftermålsalder for kvinner i Sjørfjorden før 1800 tyder på at ratene som er beregnet for Sjørfjorden for perioden er for lav, og at vielser uten stedsopplysninger i kirkeboka antakelig i større grad tilhørte Sjørfjorden enn de med slike opplysninger.

I Ytre Karlsøy ble giftermålsalderen gradvis lavere for både kvinner og menn fra 1820-tallet, til den stabiliserte seg omkring 1880. Fra 1840 giftet både kvinner og menn der seg tidligere enn landsgjennomsnittet. Omkring 1900 var mennene omkring ett år yngre førstegangsgifte enn tilsvarende på landsplan, kvinnene 3 år yngre enn i landet som helhet. Etter 1860 var tenåringsbruder like vanlig som bruder over 30 år. Den lave giftermålsalderen er i tråd med høy naturlig befolkningsvekst i området i perioden.

Også i Restsørfjorden gikk giftermålsalderen ned i løpet av århundret. Kvinnene der var likevel ett til to år eldre førstegangsbuder enn kvinnene i Ytre Karlsøy etter 1860, men i motsetning til i Ytre Karlsøy økte ikke andelen tenåringsbruder. Giftermålsalderen til mennene i Restsørfjorden varierte betydelig i løpet av århundret, men i hovedtrekk gikk giftermålsalderen ned fra århundrets første til siste del. På 1860- og 1870-tallet giftet menn i Restsørfjorden seg tidligst av alle menn i prestegjeldet, tre til fire år tidligere enn de hadde gjort før. I siste del av århundret var førstegangsgifte menn i det etnisk sammensatte Restsørfjorden omtrent like gamle som menn i Ytre Karlsøy. Både i Restsørfjorden og i Ytre Karlsøy var det ei standardisering av giftermålsalderen for menn etter 1860 til aldersgruppa 20-29 år. Tilsvarende skjedde ikke i Indre Sørfjorden.

I det samiske Indre Sørfjorden endret giftermålsalderen seg i motsatt retning i forhold til i de andre områdene. Etter få og unge ekteskap på 1830-tallet økte giftermålsalderen fra 1840 for kvinner og for menn fra 1850. Tiåret 1825-1835 var det siste med stor befolkningsvekst i Indre Sørfjorden, og perioden kan representere et vendepunkt i demografisk praksis. Giftermålsalderen for kvinner økte til og med 1870-tallet, de var da i gjennomsnitt nesten seks år eldre enn førstegangsgifte kvinner hadde vært i Sørfjorden fram til 1801. For mennene fortsatte giftermålsalderen å øke fram til 1890. På 1880-tallet var de gift i gjennomsnitt 4-5 år seinere enn i de andre områdene. For både kvinner og menn i Indre Sørfjorden var giftermålsalderen nå signifikant forskjellig i forhold til Ytre Karlsøy. Etter 1880 gikk giftermålsalderen for kvinner ned, og kvinnene i Indre Sørfjorden var deretter gift omtrent ved samme alder som kvinner i Restsørfjorden. På 1880-tallet var dermed førstegangsgifte menn i Indre Sørfjorden i gjennomsnitt seks år eldre enn førstegangsgifte kvinner, og det må ha vært stor aldersforskjell mellom partene i ekteskapene. Normalt forekommer stor aldersforskjell mellom partene ved høy kjønnsproporsjon, men høy giftermålsalder for både kvinner og menn tyder ikke på at det var tilfelle. Derimot kan lav kjønnsproporsjon ha gjort menn til velgere på giftermålsmarkedet, og bidratt til høy giftermålsalder for menn. Dette kommer jeg tilbake til i kap 7.

Høy giftermålsalder i Indre Sørfjorden tyder på at den høye giftermålsraten mer skyldtes liten naturlig vekst og små barnekull enn høy nuptialitet. Lav alder i Ytre Karlsøy sammen med stor naturlig vekst tyder på at den alminnelige giftermålsraten der framstod som lav på grunn av store barnekull.

Det var få entydige endringer i giftermålsalder sett i forhold til endringer i de økonomiske vilkårene i området i perioden. Unntaket er likevel endringene like etter 1800, da gikk giftermålsalderen i hovedsak ned i forbindelse med økonomiske og demografiske kriseår. På 1820-tallet var giftermålsalderen høy i alle områder, men særlig høy i Indre Sjørfjorden der førstegangsgifte menn i gjennomsnitt var over 31 år og kvinner over 28 år. Høy alder kan ha vært ei tilpasning over en periode med økonomiske og forsyningsmessige kriser. Men på 1840- og 50-tallet, da fødselsoverskuddet var lavest og til dels negativt, var det ingen entydig reaksjon i giftermålsalderen i de tre områdene. Heller ikke i siste del av århundret, som omtales som en vekstperiode økonomisk, var det noen felles tendens i giftermålsalderen i de tre områdene. Da falt giftermålsalderen i de øvrige områdene, men i Indre Sjørfjorden giftet menn seg svært seint, og alderen for inngåelse av første ekteskap var signifikant forskjellig fra århundrets første del. I kap. 10 skal jeg se nærmere på om dette kan ha hatt sammenheng med større press på jord der enn i de andre områdene.

Det var ingen forskjell i giftermålsalder innenfor Sjørfjorden som helhet langs kirkebokas etniske kategorier verken for kvinner eller menn i perioden 1871-1900. Derimot var det signifikant forskjell mellom de geografiske områdene Restsjørfjorden og Indre Sjørfjorden med hensyn til menns giftermålsalder. Etter 1870 var menn i det samiske Indre Sjørfjorden gift i gjennomsnitt 2,9 år seinere enn samiske menn i Restsjørfjorden, og 2,7 år seinere enn de norske. Skillet i demografisk praksis var dermed et skille langs geografiske grenser, noe som kan være uttrykk for at det enhetlig samiske området Indre Sjørfjorden ble oppfattet som kulturelt forskjellig fra samisk befolkning i Restsjørfjorden. I tillegg til lang og farefull kirkevei var det kulturelle forhold som språk og religion, i hovedsak knyttet til det samiske, som gjorde at Sjørfjorden ble utskilt fra Karlsøy. Jeg hadde derfor forventet at hele den samiske befolkninga hadde et kulturelt og sosialt fellesskap innenfor området. Forskjell i demografisk praksis langs geografiske grenser gjør at det er grunn til å undersøke i hvilken grad samisk befolkning i de to områdene tilhørte forskjellige sosiale nettverk, spesielt med hensyn til giftermål, og om dette i tilfelle endret seg over tid.

5 Andelen gifte

Verken de alminnelige ratene eller de statistiske målene for giftermålsalder tar hensyn til befolkningas alders- og kjønnsammensetning. For å nyansere de forskjeller og endringer vi har sett så langt er det derfor også nødvendig å kartlegge sivilstandssituasjonen i de aktuelle befolkningene. Dette har jeg gjort ved å sammenligne andelen gifte i unge aldersgrupper, og andelen varig ugifte mellom områder og over tid.

Sivilstandsopplysninger er i hovedsak oppgitt for alle voksne i de nominative tellingene.

1801-tellinga har også opplysninger om den enkeltes sivilstandshistorikk.

Sivilstandsopplysninger ble likevel ikke alltid ført fullstendig i folketellingene. Særlig 1875-tellinga for Sørfjorden mangler sivilstandsopplysninger for kvinnene, men ut fra de øvrige opplysningene i tellinga, i hovedsak husholdskategorien, mener jeg å ha identifisert sivilstand.¹ For å finne om det også var feil i sivilstandsregistreringa, har jeg sammenholdt de ugifte kvinnene over 50 år i 1875 med 1865-tellinga, og funnet at to av kvinnene som i 1875 var oppgitt som ugift egentlig var i enkestand.² En annen feilkilde med hensyn til å beregne sivilstandssituasjonen i Sørfjorden er omfattende feil i aldersopplysningene i 1875-tellinga, men det er ikke grunn til å anta at feilene skulle være systematisk i noen retning. De numeriske tellingene har mindre detaljerte opplysninger om sivilstand enn de nominative. Dette er nærmere omtalt i kap 2.2.1.

Siden alder er oppgitt noe forskjellig ved tellingene er aldersgruppene i 1801 og 1865 i snitt ½ år yngre enn tilsvarende aldersgrupper ved tellinga i 1875 og 1900 da alder oppgitt ved

¹ Av 244 kvinner over 20 år manglet det sivilstandsopplysninger for 88, men for de fleste av disse kan sivilstand leses ut av husholdskategorien og eventuelt også husholdsoverhodets sivilstand med stor sikkerhet. Der kvinnen er ført som hans kone/hm. el.l. og mannen er ført som gift i sivilstandsrubrikken har jeg antatt at kvinnen var gift, jeg har også antatt at eldre mødre i barnas hushold hadde vært gift, selv om dette kanskje ikke alltid var tilfelle. Kvinner i husholdskategoriene datter og tjenestepige har jeg vurdert som ugift. Generelt kan utelatt sivilstandsinformasjon være uttrykk for tellerens holdning til ugifte folk som han kan ha ment burde vært gift (gjelder samboerforhold), men fordi mannen var ført som gift i alle tilfeller der tilsynelatende samboende kvinne manglet sivilstandsopplysning regner jeg med at dette ikke var tilfelle i Sørfjorden. I 1875 manglet det også sivilstandsopplysninger for en mann over 50 i Restsørfjorden, han var ført som "Oles far", det bodde ingen ektefelle til denne personen i husholdet og jeg har antatt at han var enkemann. 1875 Ytre Karlsøy tre kvinner over 50 uten sivilstandsopplysninger, den ene var "hans kone" har jeg oppfattet som gift, de to andre var tyende og logerende, disse kan ha vært enker eller ugift, og jeg har holdt dem utenfor totaltallet. Også en mann i Ytre Karlsøy 1900 manglet sivilstandsopplysning, vedkommende var oppført som "løskarl", og jeg har holdt ham utenfor sivilstandsregningene i aldersgruppa over 50 år. tellinga i Sørfjorden i 1875 hadde en del feil, men det er ikke grunn til å anta at disse var systematiske

² Dette gjelder Ragnhild Andersdatter Sørstrøm FT1875 krets 6 liste 54, i 1865 var hun gift med Ole Tommesen: Ft1865 for Karlsøy, s 34, person 47 og 48.

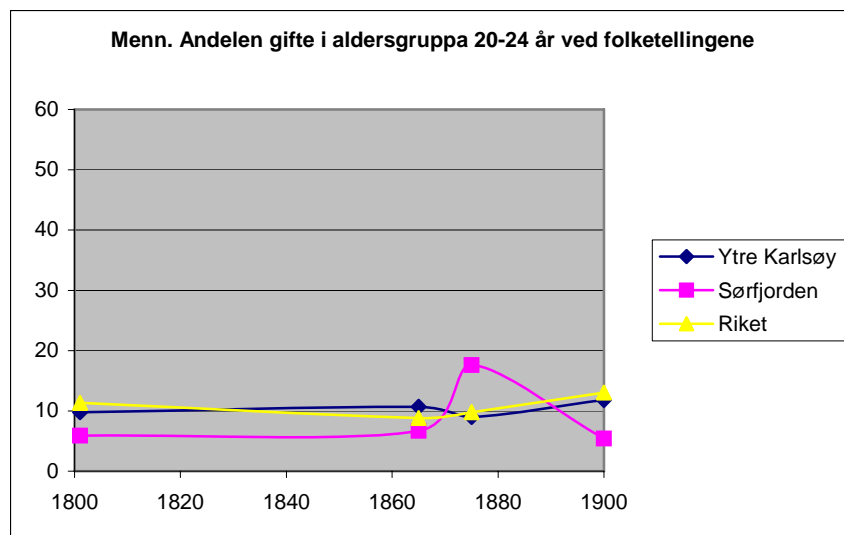
fødselsår. I de numeriske tellingene var alder oppgitt ved fylte år, og disse var altså i snitt ½ år eldre enn i tellingene med alder oppgitt i fødselsår.

5.1 Andelen gifte i unge aldersgrupper

5.1.1 Andelen gifte av alle unge menn

I Ytre Karlsøy var unge menn gift i omtrent like stor grad som landsgjennomsnittet ved alle de fire nominative folketellingene, (fig. 5.1) og det var stor stabilitet i andelen gifte blant unge menn.³ Omkring 1800 var det ubetydelig forskjell mellom Ytre Karlsøy og Sørfjorden med hensyn til andelen gifte blant menn under 30 år. Seinere i århundret kan det se ut til at menn i Sørfjorden i større grad gikk ugifte fram til 30-årsalderen enn menn i Ytre Karlsøy, men forskjellen i andelen gifte under 30 år var likevel ikke signifikant.⁴ Men 1875 var et unntak fra dette mønsteret, da var unge menn i Sørfjorden gift i større grad enn i Ytre Karlsøy. Dette harmonerer med den markerte nedgangen i menns giftermålsalder i Restsørfjorden på 1860- og 1870-tallet, som innebar ei signifikant endring i menns giftermålsalder fra perioden før 1860 til 1860-årene. Flere gifte i unge grupper tyder på at nedgangen i giftermålsalder i disse årene ikke var resultat av endret befolkningssammensetning, men ei faktisk endring i demografisk praksis.⁵

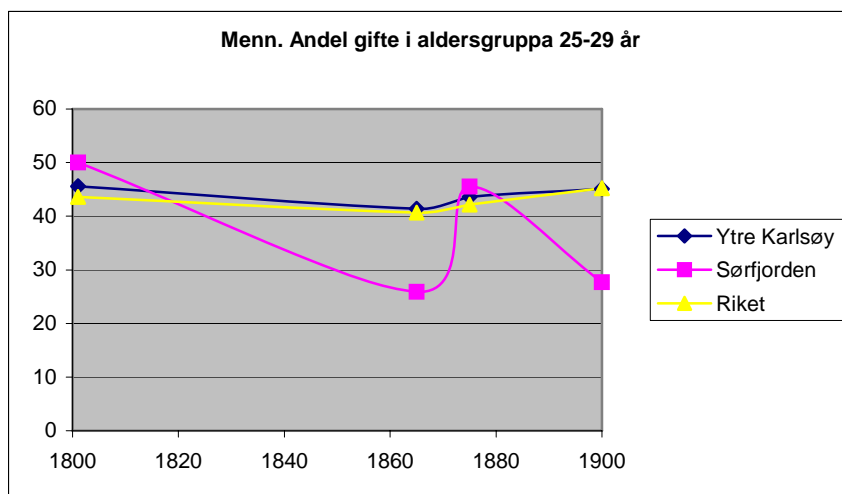
Figur 5.1 Menn 20-24 og 25-29 år i Sørfjorden, Ytre Karlsøy og Riket. Andel gifte i prosent

³ Landsgjennomsnittet i 1801 er beregnet for ett år eldre aldersgrupper enn de andre utvalgene, landsgjennomsnittet for tilsvarende aldersgrupper som de andre utvalgene var derfor lavere, og menn i Ytre Karlsøy var altså gift før fylte 30 år i litt større grad enn landsgjennomsnittet i 1801.

⁴ I 1900 var forskjellen mellom Sørfjorden og Ytre Karlsøy i andelen gifte under 30 år signifikant på 10% nivå, Chikvadrattest $p=0,067$

⁵ Forskjellen i menns giftermålsalder i perioden 1823-60 i forhold til giftermålsalderen på 1860-tallet var signifikant på 5% nivå, Mann Whitney test $p=0,036$

I 1865 var menn under 30 år i Sør fjorden ugift i større grad enn før, dette gjaldt særlig Indre Sør fjorden der ingen av de totalt 16 mennene under 30 år var gift (tabell 5.1).⁶ Forskjellen i andelen gifte i aldersgruppa under 30 år var klart signifikant både i forhold til Restsør fjorden og Ytre Karlsøy. Også i forhold til tilsvarende i Indre Sør fjorden i 1845, da *unge* menn i området var gift før 30-årsalder i omtrent like stor grad som i 1801, var forskjellen signifikant.⁷ Andelen gifte og før gifte i *hele* den voksne mannlige befolkninga i Indre Sør fjorden var derimot ikke endret, men omtrent som i 1845. Den store andelen ugifte under 30 år i 1865 var derfor sannsynligvis et uttrykk for en ny og lavere nuptialitet i unge grupper av menn. Derimot hadde det allerede tidlig på århundret vært nedgang i andelen gifte og før gifte i hele den voksne mannlige befolkninga i Indre Sør fjorden i forhold til tilsvarende i 1801. Andelen gifte var lavest i 1835, og signifikant forskjellig og lavere enn både i 1801 og 1845 (tabell 5.1), men også i 1845 var andelen gifte og før gifte av alle voksne menn signifikant forskjellig og lavere enn tilsvarende i 1801.⁸ Også for menn var altså nuptialiteten gått ned i Indre Sør fjorden etter 1801. Selv om giftermålsalderen ikke hadde vært spesielt lav der i 1801, slik den hadde vært for kvinner, viser den høye andelen gifte av voksen befolkning at de aller fleste var blitt gift.

⁶ (aldersgruppa 25-29 år var riktignok gjennomsnitt ½ år yngre i 1865 enn tilsvarende aldersgruppe seinere, fordi alder ved tellinga i 1865 som i 1801 var oppgitt ved løpende år, og ikke fylte år).

⁷ Både i aldersgruppa 25-29 år og aldersgruppa 20-29 år var forskjellen i andelen gifte mellom Indre Sør fjorden og Ytre Karlsøy signifikant på 5% nivå, Chi-kvadrattest. 25-29 år Isfj.-Ytk.: p= 0,023, Isfj.-Rsfj.: p= 0,046, og for aldersgruppa 20-29 år Isfj. 1845-isfj 1865 p=0,026. I 1845 var 26,1% eller seks av 23 menn i aldersgruppa 20-29 år gift, tilsvarende i 1801 var 28,6 eller to av sju.

⁸ Andelen gifte og før gifte av alle menn over 20 år i Indre Sør fjorden årene. Forskjellen mellom 1801 og 1835 var signifikant på 1% nivå, mellom 1801 og 1845 på 5%-nivå (chi-kvadrattest p = 0,022), mellom 1835 og 1845 var forskjellen i andelen gifte i forhold til ugifte blant voksne menn signifikant på 1 % nivå. (chi-kvadrattest p = 0,005)

Tabell 5.1 Andelen gifte og før gifte av menn over 20 år i Indre Sjørfjorden

	Menn 20-	Gifte menn 20-	Andelen gifte av alle menn 20-
1801	44	37	84,1
1835	64	25	39,1
1845	64	41	64,1
1865	60	36	60

Økningen i andelen gifte i unge grupper i 1875 i forhold til situasjonen i 1865 var også mest markert i Indre Sjørfjorden. Denne endringen står tilsynelatende i kontrast til den høye giftermålsalderen i Indre Sjørfjorden på 1870-tallet. Men spredningsmålet i giftermålsalderen på 1870-tallet var også høy (tabell 4.15), noe som tyder på at menn fra alle aldersgrupper nå giftet seg i større grad enn før. Aldersgruppa opp til 29 år utgjorde en like stor del av de førstegangsgifte brudgommene på 1870-tallet som de hadde gjort på 1860-tallet, men nå var det i tillegg flere førstegangsgifte over 40 år. Førstegangsgifte menn over 40 år forekom ikke i Indre Sjørfjorden på 1860-tallet, på 1870-tallet var det derimot like mange førstegangsgifte over 40 år som mellom 25 og 29 år. Likevel var det ingen nedgang i antallet ugifte menn i 40-årene fra 1865 til 1875, på begge tidspunktene var det to menn i denne situasjonen. Økt andel førstegangsgifte 40-åringer var altså mer uttrykk for at flere hadde utsatt ekteskap i en perioden før 1875, enn at flere ble gift.

Det var i Restsjørfjorden at menn under 30 år var gift i størst grad i 1875. For den yngste delen av aldersgruppa var forskjellen signifikant på 10% nivå i forhold til Ytre Karlsøy.⁹ Den parallelle endringen i giftermålmønsteret for menn i de to sjørfjordutvalgene, som innebar økt tendens til å være i ekteskap før 30-årsalderen, kan det være grunn til å se i forbindelse med læstadianismen som antakelig hadde fått fotfeste i hele området, men antakelig mest i den samiske befolkningen.

I 1900 var likevel menn i Sjørfjorden igjen i stor grad ugift fram til 30-årsalder. Ugifteandelen var større enn i Ytre Karlsøy, og unge menn i området var også ugifte i markert større grad enn tilsvarende på landsplan.¹⁰ Det var særlig i Restsjørfjorden menn var ugifte fram til 30-årsalderen, i forhold til Ytre Karlsøy var forskjellen i andelen gifte i aldersgruppa 25-29 år

⁹ Forskjell i andelen gifte i aldersgruppa 20-24 Chi kvadrattest $p=0,091$

¹⁰ I landet som helhet var 45,2% av menn i aldersgruppa 25-29 år gift eller før gift. Historisk statistikk, 1994.

signifikant.¹¹ Men i Restsørfjorden var samtidig giftermålsalderen lav på 1890-tallet og spredningsmålet lavt, og det kan se ut til at det var mange unge menn på giftermålsmarkedet. Den forholdsvis høye ugifteandelen der kan altså kanskje være uttrykk for press på levebrød. De unge ugifte mennenes husholdssituasjon kommer jeg tilbake til i kap 5.1.3.

Også i Indre Sørfjorden var mennene i aldersgruppa 20-29 år ugift i større grad i 1900 enn i 1875, men ugifteandelen hadde vært enda høyere i 1891. Høy andel ugifte er en klar parallell til den høye giftermålsalderen. En forholdsvis høy giftermålsalder kunne også ha sammenheng med befolkningssammensetningen med mangel på unge folk. Tabell 5.2 viser at det var færre menn i aldersgruppa 20-29 år i 1900 enn det var i 1875. Også alderssammensetninga i 1900 for øvrig viser at dette var ei befolkning med liten andel barn og unge.¹² Få unge i etableringsfasen skulle tilsi at giftermål neppe ble utsatt på grunn av vanskelig tilgang på jord og vansker med å etablere et hushold. De unge nygiftes husholdssituasjon kommer jeg tilbake til i kap. 10. Økt andel gifte i 1900 i forhold til i 1891 kan være uttrykk for ei endring, og må sees i sammenheng med nedgang i menns giftermålsalder på 1890-tallet. Hvilke forhold som skulle føre til ei slik endring i århundrets siste del er foreløpig uklart.

Tabell 5.2. Andel gifte av alle menn i aldersgruppene 20-24 år og 25-29 år i prosent

	Ytre Karlsøy				Restsørfjorden				Indre Sørfjorden			
	20-24		25-29		20-24		25-29		20-24		25-29	
	N totalt	%	N totalt	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1801	41	9,8	57	47,4	13	7,7	13	46,2	4	0	3	66,7
1865	84	10,7	58	41,4	22	9,1	19	36,8	8	0	8	0
1875	100	9	78	43,6	36	19,4	15	46,7	15	13,3	7	42,9
1891									12	0	9	22,2
1900	119	11,8	113	45,1	29	6,9	36	25	8	0	11	36,4

¹¹ Chikvadrattest, $p=0,032$

¹² I 1875 var 20,2% av den mannlige befolkninga i aldersgruppa 20-29 år, og samme andel var 30-49 år. I 1900 var bare 15% av den mannlige befolkninga i aldersgruppa 20-29 år mens 24,4% var i aldersgruppa 30-49 år. Det var også mindre andel guttebarn/ungdommer i 1900 enn i 1875, hhv 38,6% og 42,2% var i aldersgruppa 0-19 år. Dette er oppsiktsvekkende ettersom andelen barn i befolkninga var høy i 1900, også på landsplan. Aldersfordeling i 1891 var omtrent som i 1900, men med enda lavere andel av alle menn under 20 år, bare 37,7%. Både i Ytre Karlsøy og Restsørfjorden var omkring 50% av den mannlige befolkninga under 20 år i 1900, tilsvarende på landsplan var 47%.

5.1.2 Andelen gifte av alle unge kvinner

I 1801 var kvinner i aldersgruppa 20-29 år i Sørfjorden gift i større grad enn kvinnene i Ytre Karlsøy. Det var særlig kvinner i aldersgruppa under 25 år som var gift i større grad i Sørfjorden enn tilsvarende gruppe både i Ytre Karlsøy og i landet som helhet. Andelen gifte i unge grupper var høyest i det reinte samiske Indre Sørfjorden (fig. 5.2 og tabell 5.3).

Tabell 5.3. Giftermålsandel for kvinner i aldersgruppene 20-24 år og 25-29 år i Ytre Karlsøy, Restsørfjorden og Indre Sørfjorden

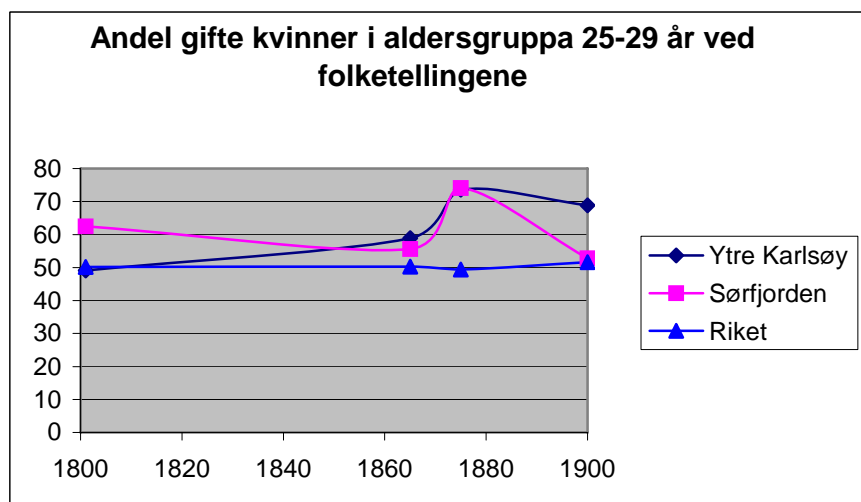
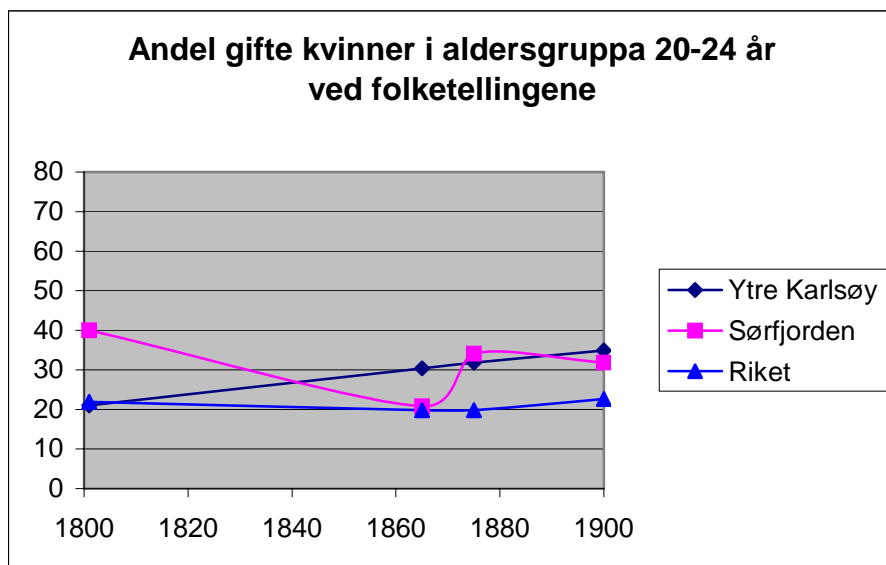
	Ytre Karlsøy				Restsørfjorden				Indre Sørfjorden			
	20-24		25-29		20-24		25-29		20-24		25-29	
	N totalt	%	N totalt	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1801	62	21	57	49,1	11	36,4	12	50	4	50	12	75
1865	69	30,4	56	58,9	14	21,4	29	55,2	10	20	7	57,1
1875	88	31,8	72	73,6	30	40	17	76,5	11	18,2	10	70
1891									13	23,1	10	60
1900	106	34,9	122	68,9	33	30,3	27	55,6	11	36,4	9	44,4

I 1865 var derimot kvinnene i Sørfjorden gift før 30-årsalder i mindre grad, slik også mennene i området var. I 1875 var imidlertid andelen økt, slik det også var tilfelle for samtidige menn i området. Nå var $\frac{3}{4}$ av kvinnene i aldersgruppa 25-29 år gift I Restsørfjorden var kvinnene i aldersgruppa gift i *større* grad enn tilsvarende kvinnegruppe der i 1801, dette gjaldt også aldersgruppa under 25 år. Etter 1875 må andelen gifte i unge kvinnegrupper igjen ha gått tilbake, og i 1900 var aldersgruppa 25-29 år igjen ugift i minst like stor grad som i 1865. Omkring 45% av kvinnene i Indre Sørfjorden, 55% av kvinnene i Restsørfjorden og 70% av kvinnene i Ytre Karlsøy i aldersgruppa var gift i 1900.

I 1891, og særlig i 1900, var likevel den *ynge* voksne kvinnegruppa i Indre Sørfjorden gift i større grad enn de hadde vært på noe tidspunkt siden 1801. Og også blant de yngste kvinnene i Restsørfjorden var en større andel gift i 1900 enn i 1865. Dette tyder på ei endring i giftermålsmønsteret, og den hadde sannsynligvis sammenheng med økt andel gifte og nedgang i giftermålsalder også for menn i Indre Sørfjorden.

I Ytre Karlsøy økte andelen gifte i unge kvinnegrupper i løpet av århundret parallelt med at giftermålsalderen også gikk ned i samme periode. Men likevel med et klimaks i andel gifte for aldersgruppa 25-29 år i 1875, parallelt med tilsvarende høy andel gifte i Sørfjorden. Stor andel gifte i unge kvinnegrupper må sees i sammenheng med den høye kjønnsproporsjonen i 1875.

Figur 5.2 Andel gifte kvinner i aldersgruppene 20-24 år og 25 –29 år i Ytre Karlsøy og Sørfjorden ved folketellingene på 1800-tallet.*

For Riket gjelder tallene for 1801 for aldersgruppa 21-25 og 26 –30 år, altså aldersgrupper som er ett år eldre enn de andre utvalgene. Kilder: Folketellingene 1801, 1865, 1875 og 1900 i dataregistrerte utgaver, for Riket: Historisk statistikk for 1900, de øvrige de aktuelle folketellinger i trykt utgave. Alle beregninger er mine, unntatt 1875 som er fra Bidrag til en norsk befolkningsstatistikk: 55.

Det var særlig i Indre Sørfjorden at unge kvinner var gift i så stor grad i 1801. For aldersgruppa 20-29 under ett var forskjellen i andelen gifte i forhold til Ytre Karlsøy klart signifikant.¹³ Men etter 1801 må det altså ha vært ei endring i giftermålmønstret i Indre Sørfjorden. Tellingene mellom disse to tidspunktene gir mindre detaljerte opplysninger om sivilstand enn de nominative tellingene, og derfor et dårlig grunnlag for å avklare når endringa skjedde. Tellinga for 1845 har likevel opplysninger om sivilstand for tiårs aldersgrupper, og det er mulig å sammenligne andelen gifte i aldersgruppa 20-29 år.

¹³ Chi-kvadrattest, $p=0,005$

I Sør fjorden var andelen gifte av alle kvinner i aldersgruppa 20-29 år i 1845 markert lavere enn ved århundreskiftet. Dette gjaldt særlig i Indre Sør fjorden, der endringa fra 1801 var signifikant (tabell 5.4).¹⁴ Måten 1845-tellinga ble ført på gjør at sivilstand kunne bli underregistrert. I tilfelle skulle det forventes å variere med telleren, som i dette tilfelle var den samme for Restsør fjorden og Indre Sør fjorden. I kretsen av Ytre Karlsøy jeg har registrert for 1845 var det en annen teller.¹⁵ I Restsør fjorden var imidlertid andelen gifte i unge kvinnegrupper i 1845 lite forskjellig fra 1801, noe som ikke tyder på underregistrering. Heller ikke den høyere andelen gifte og før gifte vi har sett blant voksne menn i Indre Sør fjorden i 1845 i forhold til 1835 tyder på underregistrering. Det er altså sannsynlig at den lave giftermålsandelen som tellinga viser for kvinner i aldersgruppa 20-29 år i Indre Sør fjorden var reell. Lav andel gifte også i de tidligere tellingene tyder også på det, selv om disse hadde enda mindre detaljerte sivilstandsopplysninger. Kvinnene i Indre Sør fjorden var altså i ekteskap i mindre grad enn i 1801 allerede i 1825, men det var først i 1835 at både andelen i ekteskap og andelen gifte og før gifte av alle kvinner over 20 år var lavere i Indre Sør fjorden enn i de andre områdene.

Tabell 5.4 Andelen gifte og før gifte kvinner i aldersgruppa 20-29 år i %

	Kvinner 20-29 år			Gifte kvinner 20-29 år			Gifte kv av alle 20-29 år i %		
	Rest-sør fjorden	Indre Sør fjorden	Ytre Karlsøy	Rest-sør fjorden	Indre Sør fjorden	Ytre Karlsøy	Rest-sør fjorden	Indre Sør fjorden	Ytre Karlsøy
1801	23	16	119	10	11	39	43,5	68,8	32,8
1845	40	21	43	13	6	16	32,5	28,6	37,2
1865	43	17	125	19	6	54	44,2	35,3	43,2
1875	47	21	160	25	9	80	53,2	42,9	50
1891		23			9			39,1	
1900	60	20	228	25	8	121	41,7	40	53,1

1845 Ytre Karlsøy er et utvalg som omfatter Reinøya med Langsund og Karlsøya, et område med omkring 90% norsk befolkning ifølgje denne tellinga.

¹⁴ Signifikant på 5%-nivå. Chi-kvadrattest andelen gifte av kvinner i aldersgruppa 20-29 år i Indre Sør fjorden i 1801 og 1845 $p=0,015$

¹⁵ Dette er basert på min registrering av sivilstandsopplysninger fra originalutgaven av tellinga. Unntatt for Sør fjorden er opplysningene for to umatrikulerte gårder i Lakselvdalen og et hushold på Nakken som ble ettersendt, og ikke hadde sivilstandsopplysninger. Det var ikke egen kolonne til sivilstandsopplysningene i tellingsskjemaet, slik at for hver gård ble det ført opplysninger om antallet i aldersgruppa, kjønn og sivilstandsfordeling i samme rubrikk. Dette gjør at disse opplysningene er ganske uoversiktlige, og det er stor risiko for at det ble feilføringer, men det er ikke grunn til å tro at feilene skulle være systematisk. Grunnen til at jeg ikke har registrert sivilstandsopplysninger for hele prestegjeldet er at jeg vurderte det som for arbeidskrevende, sett i sammenheng med det kaotiske inntrykket disse opplysningene ga. Den kretsen jeg har registrert i Ytre Karlsøy i 1845 var det sognepresten som hadde registrert. Tellinga for hele Sør fjorden var i 1845 gjennomført av skolelærer Adam Knudsen som kunne noe samisk, han var ikke utdannet seminarist da, men ble det seinere. Bratrein, 1990: 440 og 452.

Det var sammenhengende vanskelige økonomiske forhold i området fra 1802, dette kunne være årsaksforklaring til nedgangen i nuptialitet blant kvinner i Sjørfjorden. Det var heller ikke bare kvinnene i Indre Sjørfjorden som var ugift i større grad i 1835 enn før og etter, det samme var også tilfelle for de fleste andre utvalgene av både kvinner og menn. Men det var for kvinnene i Indre Sjørfjorden at nedgangen i nuptialitet var mest markert. Unntatt var også kvinnene i Ytre Karlsøy. Der var en omtrent like stor andel av kvinnene over 20 år gift eller før gift i 1835 og i 1845 som i 1801, og kvinnene der var gift i økt grad utover hele 1800-tallet.¹⁶ Nedgang i andelen gifte av unge kvinner i Sjørfjorden, og særlig i Indre Sjørfjorden, i motsetning til i Ytre Karlsøy, tyder på at det var andre forhold som påvirket giftermålmønsteret i Sjørfjorden enn i Ytre Karlsøy.

Tabell 5.5 Indre Sjørfjorden. Andelen gifte og før gifte kvinner i % av alle voksne kvinner

	Kvinner over 20 år N	Gifte og før gifte kvinner	Gifte og før gifte kvinner i %	Kvinner i ekteskap	Kvinner i ekteskap i %
1801	48	42	87,5	35	72,9
1825	61			28	45,9
1835	71	32	45,1	25	35,2
1845	73	48	65,8	34	46,6
1865	67	42	62,7	31	46,3
1875	66	43	65,2	34	51,5
1891	75	53	70,1		
1900	78	58	74,4	47	60,3

Det er sannsynlig at de fleste gifte i 1825 var blitt gift eller gjengiftet etter 1801, og at ekteskapene i 1825 i liten grad var resultat av giftermålmønsteret fram til 1801. Det kan altså se ut til at den største endringa i giftermålmønsteret for kvinner og nedgangen i andelen gifte i Indre Sjørfjorden skjedde allerede i årene fra 1801 til 1825. Men målet for nuptialitet i 1825 angir bare personer i ekteskap, og har ingen opplysninger om enkestand. Høy dødelighet kunne gi færre i ekteskap, og dødeligheta hadde vært ekstremt høy i årene fra 1802 til 1815. Få kvinner i ekteskap i Indre Sjørfjorden i 1825 kunne derfor skyldes at mange kvinner var enker. I neste kapittel viser jeg at det for kvinner i Indre Sjørfjorden ikke var noen markant økt tendens til å være enke med økt alder før fylte 50 år. At det var en større andel enker i befolkninga i 1825 enn i 1801 er derfor mest sannsynlig hvis en større del av kvinnene var over 50 år i 1825 enn 1801, men dette var ikke tilfelle.¹⁷ Den markert lavere andelen kvinner i

¹⁶ I Ytre Karlsøy var 67,3 av alle kvinner over 20 år gift eller i enkestand i 1801, tilsvarende i 1835 var 66,6% og i 1845 66,2%

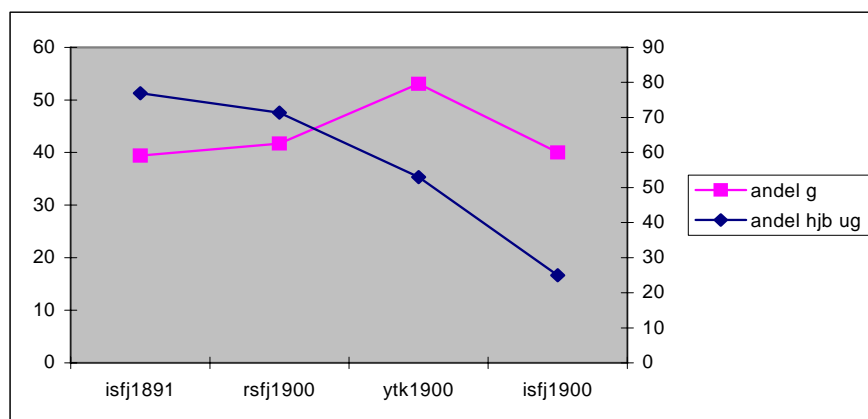
¹⁷ I 1801 var 10 av de 48 kvinnene over 20 år også over 50 år, eller 20,8% , i 1825 var hhv 61 og 14 over hhv 20 og 50 år, altså var 23% av de voksne kvinnene også over 50 år.

ekteskap i Indre Sjørfjorden i 1825 i forhold til 1801 var derfor mest sannsynlig et resultat av nedgang i nuptialiteten. I tilfelle er endringa parallell med tilsvarende endring i det samiskdominerte Alta, der giftermålsalderen økte til 1820-tallet.

Fra 1825 fram til 1835 var det også en videre nedgang i andelen gifte, samtidig som andelen som verken var gift eller i enkestand var høyere enn ti år etter. En slik nedgang i andelen gifte i befolkninga er i tråd med den høye giftermålsalderen på 1820-tallet i Indre Sjørfjorden, og også i tråd med det jeg har antatt var utsatte ekteskap på 1830-tallet. Den store ugifteandelen i aldersgruppa 20-29 år i 1865 i forhold til 1801 kan altså ha vært i tråd med et mønster som hadde dannet seg allerede før 1825, og ikke nødvendigvis bare resultat av de økonomiske problemene i perioden 1845 til 1865.

I 1801 var det ingen forskjell mellom utvalgene i de unge kvinnenes husholdsrolle. Unge kvinner bodde hjemme hos egne foreldre i omtrent like stor grad i alle områdene. Mellom 2/3 og 3/4 bodde hjemme, de øvrige var i tjeneste.¹⁸ Heller ikke når fosterbarna tas med i tjenergruppa var det signifikante forskjeller mellom områdene. De aller fleste som var i tjeneste var over 20 år. Verken muligheta til å bo hjemme ugift, eller kravet om å gå i tjeneste og utsette ekteskapet, ser ut til å ha vært forskjellig i de forskjellige områdene. Slike forhold kan altså neppe ha forårsaket den store forskjellen i andelen gifte blant unge kvinner i 1801.

Figur 5.3. Andel gifte og andel hjemmeboende ugifte av alle kvinner 20-29 år

I 1900 var det derimot en sammenheng mellom husholdsmønster og andelen ugifte i unge grupper (fig 5.3). I 1891 hadde 3/4 av de ugifte kvinnene i aldersgruppa 20 til 29 år i Indre

¹⁸ Av ugifte kvinner over 14 og under 30 år var det i Indre Sjørfjorden 12 hjemmeboende barn, 1 fosterbarn og 5 i tjeneste, tilsvarende i Restsjørfjorden var 31, 1 og 11, i Ytre Karlsøy 80, 8 og 49

Sørfjorden bodd hos egne foreldre, samtidig var også mange ugift. I 1900 var andelen som bodde hjemme av alle unge ugifte mindre, og kvinnene i aldersgruppa 20 til 24 år var gift i større grad enn i 1891. Om det var mindre mulighet til å være hjemme eller større etterspørsel etter tjenestejenter gjorde at en mindre del av de unge ugifte kvinnene var hjemmeboende i Indre Sørfjorden i 1900 enn i 1891 er ikke klart. Men det ser ut til å ha vært en sammenheng mellom andel hjemmeboende unge og andel gifte.

Et husholdsmønster med få i tjeneste og mange ugifte står i motsetning til det nordvesteuropiske husholdssystemet som hevder at forholdsvis liten andel tjenere skulle gi stor andel gifte i unge grupper, og omvendt. Hudson og King har likevel vist fra protoindustrisamfunn at muligheta til å bo sammen med egen familie også var ei mulighet til å utsette ekteskap, og de minst mobile, med familienettverk rundt seg, giftet seg seinest.¹⁹ Dette kommer jeg tilbake til i kap. 10, ved analysen av andelen barn født utenfor ekteskap.

5.1.3 Andelen gifte i ung befolkning etter tellingenes etniske kategorier

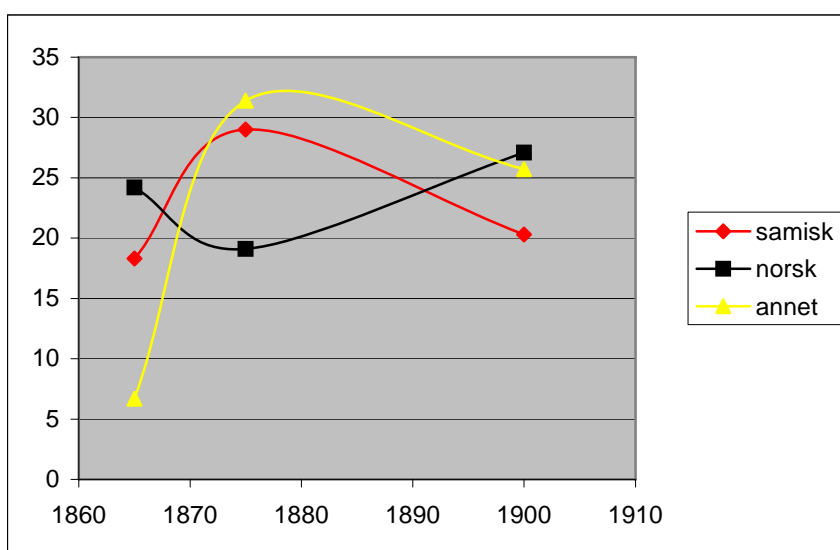
Så langt er det gjennomført en analyse av giftermålmønsteret i hovedsak mellom antatt etnisk forskjellige geografiske områder. I folketellingene fra og med 1845 er store deler av befolkninga påført etniske merkelapper, fra 1865 er det også tilgjengelig sivilstandsopplysninger på individnivå for alle områder. Dette gjør det mulig å sammenligne andelen gifte i unge aldersgrupper langs etniske kategorier på tvers av alle de geografiske områdene, ikke bare innenfor Sørfjorden slik det var mulig ut fra kirkeboka for Sørfjorden fra 1871. Hensikten er å se om eventuelle forskjeller i demografisk praksis fulgte kildenes etniske kategorier mer enn de geografiske grensene for antatt etnisitet. Jeg antar at folketellingas etniske kategorier i hovedsak avspeiler hvordan befolkninga ble oppfattet med hensyn til etnisitet, men at de etniske kategoriene kan ha hatt forskjellig innhold i de forskjellige områdene. Blant annet ble det samiske oppfattet gjennom minst to lokale kategorier, kanskje tre, slik at ikke bare det fjellsamiske og det sjøsamiske ble oppfattet forskjellig, men at også det fjordsamiske kan ha blitt oppfattet som forskjellig fra det samiske på øyene. I tilfelle er det et uttrykk for at etniske grenser dels var konstituert av de etniske kategoriene som også finnes i skriftlige kilder, dels av geografiske grenser. Det er mer uklart om kategorien blandet etnisitet hadde et eget innhold. Sammen med norsk språk kunne den fungere som en overgangskategori fra samisk til norsk etnisitet. Men ettersom den norske

¹⁹ Hudson og King, 2000

andelen av befolkninga ikke økte relativt i Karlsøy prestegjeld er det mest sannsynlig at den her virket til å holde folk fast som "ikke-norsk". Ei drøfting av etnisitetsopplysningene i folketellingene finnes i kap. 2.

Hvis giftermålsmønsteret i Indre Sør fjorden også omfattet den øvrige samiske befolkninga i prestegjeldet kan vi forvente at den samiske befolkninga var gift før fylte 30 år i mindre grad enn befolkninga for øvrig i 1865, i minst like stor grad i 1875, og for kvinnenes del i mindre grad i 1900.

Figur 5.4. Menn. Andelen gifte i aldersgruppa 20-29 år innenfor etniske kategorier.

Andelen gifte blant unge samiske menn i prestegjeldet som helhet viser et tilsvarende mønster som det som forekom for Indre Sør fjorden. Men den samiske befolkninga i Indre Sør fjorden utgjorde også en vesentlig del av den totale samiske befolkninga i området. For å finne om det faktisk var en forskjell i giftermålsmønster langs etniske kategorier på tvers av geografiske områder er det nødvendig å undersøke giftermålsmønsteret innenfor etniske kategorier og geografiske områder.

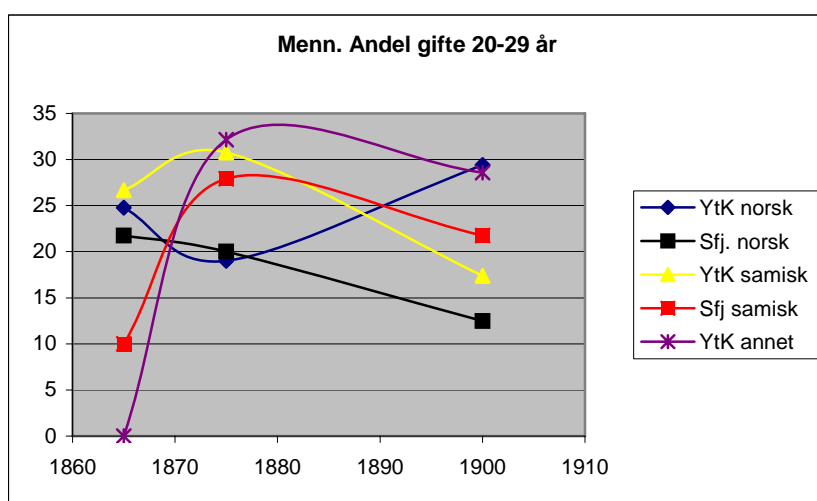
Det var ingen klare skiller langs folketellingenes etniske kategorier med hensyn til menns tendens til å gifte seg før 30-årsalderen (tabell 5.6 og fig.5.4). Slik vi har sett at det heller ikke var noen forskjeller i giftermålsalder langs kirkebøkens etniske kategorier. Heller ikke for kvinnene var det *over tid* gjennomgående forskjeller langs folketellingenes etniske kategorier med hensyn til andelen som var gift før de var 30 år (fig.5.6 og tabell 5.7).

Tabell 5.6. Andel gifte og før gifte unge menn etter etnisitet og område

	Yk no		Sfj no		Yk sa		Sfj sa		Yk annet		Sfj annet	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
20-24 menn												
1865	61	9,8	9	0	18	16,7	20	10	5	0	11	11 ugift
1875	70	4,3	14	14,3	13	15,4	27	18,5	17	23,5	7	28,6
1900	76	13,2	10	0	16	6,3	21	4,8	27	11,1	6	16,7
25-29 menn												
1865	40	47,5	14	35,7	12	41,7	10	10	6	0	3	33,3
1875	51	39,2	6	33,3	13	46,2	16	43,8	11	45,5	0	
1900	77	45,5	14	21,4	7	42,9	25	36	29	44,8	8	12,5

YK=Ytre Karlsøy Sfj= Sørkjorden no=norsk sa=samisk annet=andre etniske grupper. Dette var i hovedsak etnisk blandet befolkning. Kilde: Folketellingene

Figur 5.5. Menn. Andelen gifte i unge aldersgrupper i prosent fordelt på etnisitet

Forkortelser: se tab. 5.6. Utvalg på mindre enn 10 personer er ikke tatt med i figuren.

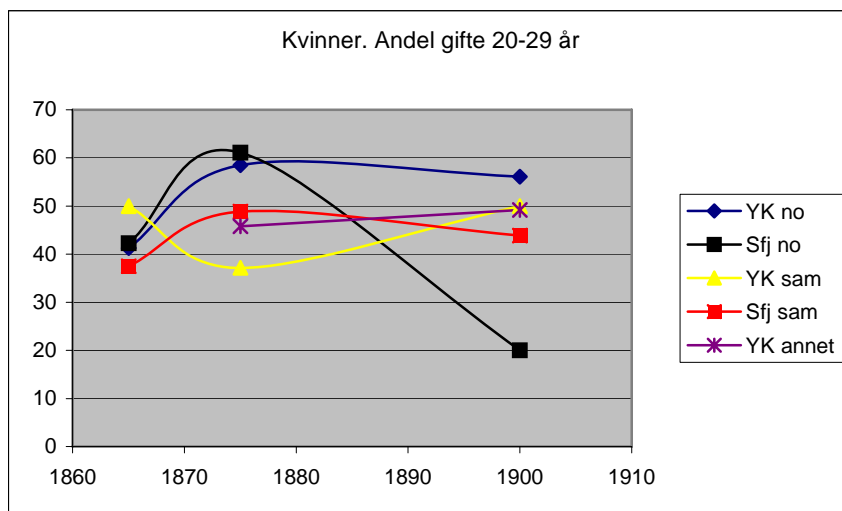
For både kvinner og menn var forskjellen i giftemålmønster i 1865 mer et skille mellom geografiske områder enn et skille langs tellingenes kategorier. I Indre Sørkjorden var ugifteandelen markert høyest. Der var alle menn under 30 år ugift. For kvinnene var forskjellen i andelen gifte mindre. I Ytre Karlsøy var unge samiske kvinner gift i noe større grad enn norske kvinner i 1865.

Tabell 5.7 Kvinner. Andel gifte og før gifte i unge aldersgrupper i prosent

20-24 kvinner	Yk no		Sfjno		Yksa		Sfjsa		Ytkannet		Sfjannet	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1865	50	30	13	23,1	13	30,8	11	18,2	6	33,3	0	ingen
1875	53	39,6	11	45,5	17	5,9	24	33,3	13	30,8	5	20
1900	55	34,5	11	27,3	21	33,4	30	26,7	30	36,6		3 gifte kvinner
25-29 kvinner												
1865	42	54,8	13	61,5	11	72,7	21	47,6	3	66,7	2	2 gifte
1875	41	82,9	7	85,7	18	66,7	19	68,4	11	63,6		1 gift kvinne
1900	68	73,5	4	0	23	65,2	27	63	31	61,3	5	40

YK=Ytre Karlsøy Sfj= Sørkjorden no=norsk sa=samisk annet=andre etniske grupper. Dette var i hovedsak etnisk blandet befolkning. Kilde:Folketellingene

Figur 5.6. Andelen gifte i unge kvinnegruppe fordelt på etnisitet og områder 1865-1900

Forkortelser: se figur 5.5. Figuren er basert på tabell 5.8, men utvalg på mindre enn ti personer er ikke tatt med.

Av 10 samiske menn i Sør fjorden i aldersgruppa 25-29 år i 1865 var åtte fra Indre Sør fjorden, alle ugifte, mens den ene av to samiske fra Restsør fjorden var gift. Den gifte mannen i Restsør fjorden var gårdbruker og leilending, mens den ugifte var tjenestekar. Av de åtte ugifte i Indre Sør fjorden var en husmann uten jord, en tjenestekar og en skolelærer, de øvrige fem bodde i foreldrenes hushold som sønner. Samtidig var i overkant av $\frac{1}{4}$ av de unge ugifte i Ytre Karlsøy bosatt hos foreldrene, i Restsør fjorden gjaldt dette noe over halvdelen av de ugifte, eller 7 av 12.²⁰ Men mange hjemmeboende var ikke et samisk husholdsmønster, i Restsør fjorden var det fire norske og to norsk/kvenske ugifte menn i tillegg til den samiske som bodde hjemme. Andelen som bodde hos foreldre var altså høyere i Sør fjorden enn i Ytre Karlsøy, men forskjellen mellom Restsør fjorden og Ytre Karlsøy mht andelen gifte i unge grupper var liten. Mens alle under 30 år i Indre Sør fjorden var ugift, var det liten forskjell mellom Restsør fjorden og Indre Sør fjorden mht andelen hjemmeboende blant de ugifte. Forskjellene mellom områdene mht giftermålsandel blant unge menn kan derfor ikke forklares med de unges husholdsroller.

Vi skal også se at alle menn over 50 i Indre Sør fjorden i 1865 var gift eller før gift, noe som kan være uttrykk for at voksne ugifte ikke hadde vært vanlig før. I tilfelle var stor andel ugifte i Indre Sør fjorden i 1865 uttrykk for en ny praksis. At så stor del av de uvanlig mange ugifte

²⁰ I Ytre Karlsøy var 9 eller 10 (en er ikke ført som sønn i tellinga, men ut fra etternavnet og alder kan han ha vært sønn i huset) av totalt 34 ugifte i aldersgruppa 25-29 år bosatt hos foreldre, tilsvarende

unge mennene var hjemmeboende i 1865 kan være uttrykk for at det manglet andre husholdsroller for voksne ugifte menn, og at tjenerskap ikke var vanlig.

Den store ugifteandelen i Indre Sørfjorden i 1865 kan ha hatt en sammenheng med lav kjønnsproporsjon i ung voksen befolkning. Men i aldersgruppa 20 til 29 år, som i størst grad rekrutterte til førstegangsgiftermål, var kjønnsproporsjonen omtrent som i gjennomsnittsbefolkningen.²¹ Det er sannsynlig at giftermålsmarkedet i Indre Sørfjorden også omfattet i alle fall deler av samisk befolkning i Restsørfjorden, kjønnsproporsjonen i samisk befolkning i fjorden som helhet var også omtrent som i Indre Sørfjorden.²² I Ytre Karlsøy må den forholdsvis høye andelen gifte blant unge samiske kvinner antas å ha sammenheng med den forholdsvis høye kjønnsproporsjonen i den unge samiske befolkninga, og særlig høy i den yngste gifteklare gruppa.²³ En så høy kjønnsproporsjon kunne på den andre sida på et etnisk segmentert giftermålsmarked ha ført til mange ugifte samiske menn. Men det var ikke tilfelle, noe som kan være uttrykk for at samiske menn var gift over etniske grenser. Dette kommer jeg tilbake til i kap. 7.

I 1875 var norske menn i prestegjeldet gift før de fylte 30 år i mindre grad enn samiske menn var. Dette var resultat av at norske menn var mer ugift i 1875 enn de var både før og etter, mens samiske menn i hovedtrekk var tilsvarende mer i ekteskap i 1875. Samtidig var forholdet omvendt blant unge kvinner, norske kvinner var gift i *større* grad enn kvinner i andre etniske grupperinger både i Ytre Karlsøy og i Sørfjorden (tabell 4.26), og i større grad enn ti år før. I Restsørfjorden var alle de unge norske kvinnene i aldersgruppa 25-29 år gift. På prestegjeldsnivå var forskjellen mellom samiske og norske kvinner med hensyn til andelen gifte i aldersgruppa 20-29 år signifikant. Dette er det eneste eksemplet på signifikante forskjeller i andelen gifte i unge aldersgrupper langs folketellingenes etniske kategorier.²⁴ Det var de samiske kvinnene i Ytre Karlsøy som i størst grad var ugift, mens norske kvinner der

²¹ I Indre Sørfjorden var det en kjønnsproporsjon på 90 i aldersgruppa 20-39 år, i aldersgruppa 20-29 år var det 16 menn og 17 kvinner (kjønnsproporsjon på 94).

²² Det var 57 menn og 67 kvinner i aldersgruppa 20-39 år i samisk befolkning i Sørfjorden i 1865, en kjønnsproporsjon på 85. I aldersgruppa 20-29 år var det 30 menn og 32 kvinner, en kjønnsproporsjon på 94 (tilsvarende på landsplan var 92. Backer, 1965: 36)

²³ Det var 56 menn og 54 kvinner i aldersgruppa 20-39 år, og en kjønnsproporsjon på 104, i aldersgruppa 20-29 år var det 30 menn og 24 kvinner, eller en kjønnsproporsjon på 125 som er svært høyt

²⁴ Det var en signifikant forskjell mellom samiske og norske kvinner i andelen gifte kvinner av alle kvinner i aldersgruppa 20-29 år. Chi-kvadrattest, 0,037

var gift i så mye større grad, henholdsvis 1/3 av de samiske mot nesten 60% av de norske kvinnene i aldersgruppa 20-29 år var gift.²⁵

Den høye andelen gifte blant norske kvinner og lavere blant norske menn i Ytre Karlsøy i 1875 tyder på høy kjønnsproporsjon. Dette var også tilfelle, kjønnsproporsjonen i den norske befolkninga i aldersgruppa 20-39 år var 123. Høy kjønnsproporsjon kan ha vært resultat av tilflytting av unge menn til fiskeriene i området, og i tilfelle at tilflytterne i hovedsak framstod som norsk. I Restsørfjorden var det omtrent like mange kvinner som menn i gifteklare grupper i både samisk og norsk befolkning, men også der var norske kvinner og samiske menn mest gift.²⁶ Den høye kjønnsproporsjon i norsk befolkning bidro altså ikke til flere giftermål blant de samiske kvinnene i Ytre Karlsøy. De var i hovedsak ugifte fram til 25-årsalder, og også ugifte fram til 30-årsalderen i større grad enn norske kvinner. I den samiske befolkninga var kjønnsproporsjonen i aldersgruppa 20 til 39 år lav, med bare 80 menn pr 100 kvinner, og enda lavere i aldersgruppa 20 til 29 år med bare 26 menn og 35 kvinner, eller en kjønnsproporsjon på 74. Det ser altså se ut til at det var et sterkt etnisk segmentert giftermålsmarked i Ytre Karlsøy i 1875, der samiske kvinner og norske menn til forble ugift i stedet for å gifte seg over etniske grenser.

Den etnisk *blandete* og i hovedsak norskspråklige gruppa menn i Ytre Karlsøy, som jeg har forventet framstod som norsk, var i motsetning til norske menn i 1875 gift i stor grad før fylte 30 år. Særlig gjaldt dette aldersgruppa under 25 år. Forskjell i giftermålmønster mellom norsk og blandet befolkning kan være uttrykk for at begge kategoriene virket sosialt organiserende på giftermålsmarkedet. Ved å avklare hvordan etnisk blandet befolkning samhandlet med andre etniske grupper på et etnisk segmentert giftermålsmarked vil det bli mer tydelig om dette var tilfelle. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 8.

I 1900 var forskjellene i giftermålmønster i enda større grad et geografisk skille enn det hadde vært i 1865. Menn i Ytre Karlsøy var gift tidligere og i større grad enn menn i Sørfjorden. Samtidig var den samiske gruppa i ferd med å forsvinne fra Ytre Karlsøy, og var erstattet av etnisk blandete menn. Disse giftet seg nå ung i like stor grad som norske menn i området. Innenfor Sørfjorden var norske menn nå som i 1875, men i motsetning til i 1865,

²⁵ av de samiske var 12 av 35 gift, av norske kvinner i aldersgruppa i Ytre Karlsøy var 55 av 94 gift. På landsplan var samtidig omkring 1/3 av aldersgruppa gift. Backer, 1965: 37

²⁶ Det var 34 menn og 32 kvinner i norsk befolkning i aldersgruppa 20-39 år, tilsvarende for samisk var 38 og 40

mindre gift enn de samiske. En betydelig andel av den store gruppa ugifte unge menn i Restsørfjorden i 1900 var norsk, bare 13% av norske/etnisk blandete menn mellom 20 og 29 år var gift, 22% av de samiske. I Indre Sørfjorden var nesten alle menn under 30 år ugifte i 1891. I 1900 var giftermålsandelen omtrent som for samiske menn i Restsørfjorden. Samtidig var det også stor aldersforskjell mellom førstegangsgifte kvinner og menn der.

Også kvinnene i Ytre Karlsøy var gift før fylte 30 år i større grad enn kvinnene i Sørfjorden i 1900. I den unge samiske befolkninga i Ytre Karlsøy var kjønnsproporsjonen enda lavere enn den hadde vært i 1875. I aldersgruppa 25-29 år var det nesten dobbelt så mange samiske kvinner som menn. (tabell 4.25 og 4.26).²⁷ Fra 1865 til 1900 hadde det blitt gradvis færre samiske unge menn i Ytre Karlsøy, mens antallet samiske kvinner i aldersgruppa hadde økt mer enn tilsvarende for totalbefolkningen.²⁸ Samtidig var likevel unge samiske kvinner i Ytre Karlsøy i 1900 gift i like stor grad som de hadde vært i 1865, da kjønnsproporsjonen var høy i ung samisk befolkning. Dette tyder på at samiske kvinner i 1900, i motsetning til i 1875, må ha giftet seg med menn av annen etnisk tilhørighet. Tilbakegang i den samiske mannlige befolkninga mens antallet kvinner økte, kan være uttrykk for at etniske endringer omfattet menn i større grad enn kvinner. Men endringene kan også dels være uttrykk for flyttinger, den forholdsvis store veksten i kvinnegruppa tyder på at samiske kvinner flyttet til Ytre Karlsøy fra andre områder, kanskje for å gifte seg. Dette kommer jeg tilbake til i kap. 8.

Det kunne være at det etniske skillet i større grad gikk langs språkgrenser enn mellom folketellingenes etniske kategorier, og det kunne derfor være interessant å sammenligne sivilstandsstatusen til unge grupper ved de tre folketellingene langs språkgrenser. Problemet er at språkopplysninger i 1865 i hovedsak var et spørsmål om personene behersket norsk, de fleste gjorde det. 1875-tellinga mangler språkopplysninger for noen områder, meninga i de utelatte opplysningene har jeg forsøkt å tolke, dette har jeg redegjort for i kapittel 2. I 1900 var det som regel gitt opplysninger om språkbruk. Da var samisk befolkning i Sørfjorden i stor grad samiskspråklig, i Indre Sørfjorden praktisk talt hele befolkninga. Omkring 40% av den samiske befolkninga i Ytre Karlsøy snakket samisk. I aldersgruppa 20-29 år, som er mest aktuell for ei eventuell sammenligning av giftermålsmonster, var det bare fire samiskspråklige

²⁷ det var 23 menn og 44 kvinner med etnisitetsmerkelappen samisk i aldersgruppa i 1900

²⁸ Kjønnsproporsjonen i aldersgruppa var hhv 125, 74 og 52 fordelt på 30 menn og 24 kvinner i 1865 og hhv 26 menn og 35 kvinner og 23 menn og 44 kvinner i hhv 1875 og 1900. Fra 1865 til 1900 økte denne gruppa samiske kvinner med 80%, befolkninga totalt økte med ca 60%.

menn i Ytre Karlsøy, og 13 kvinner. Disse samiskspråklige kvinnene var gift i like stor grad som alle samiske kvinner i aldersgruppa i området. En komparasjon langs språkkriteriet vil altså i liten grad gi andre resultater enn langs etniske kategorier.²⁹

I hovedtrekk fulgte forskjellene i giftermålsmønster de antatt etniske geografiske grensene. Signifikant forskjell i giftermålsandel i unge grupper langs folketellingenes etniske kategorier på tvers av geografiske grenser forekom bare i 1875, og i forbindelse med ekstrem kjønnsproporsjon innenfor henholdsvis norsk og samisk befolkning. Dette tyder på at forskjeller i giftermålsmønsteret langs folketellingenes etniske kategorier i større grad skyldtes demografiske forhold enn kulturelle forskjeller. På den andre sida er dette et klart uttrykk for at giftermålsmarkedet i stor grad var segmentert langs de etniske kategoriene, også i de tilfeller der kjønnsproporsjonen var for skeiv til at alle kunne bli gift. Noe som viser at de etniske kategoriene var sosialt organiserende, og dermed hadde mening, også *innenfor* de geografiske områdene. Giftermålsmarkedets segmentering blir behandlet i kapittel 7.

Mellom halvdel og 4/5 av unge ugifte menn i undersøkelsesområdet bodde hos egne foreldre i 1900, noe mer i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy. Flere hjemmeboende sønner i husholdene på bekostning av tjenerandelen i befolkninga var et generelt trekk i siste del av 1800-tallet, og er uttrykk for at fiske som ene-yrke var et alternativ for unge menn uten egen familie. Hos foreldrene arbeidet de som fiskere, jordbruksarbeidere og/eller tjenere, i Indre Sørfjorden drev de også med jakt. Det var særlig blant norske menn i Restsørfjorden ugifteandelen var høy samtidig som 85% av de ugifte bodde hjemme hos egne foreldre. I Ytre Karlsøy var andelen ugifte lavest, der bodde bare 60% av de unge ugifte hjemme. Jeg har tidligere antatt at mange hjemmeboende i fjorden var resultat av mangel på andre husholdsroller for unge ugifte, men uten at dette kunne ses som et samisk husholdsmønster. Men i Restsørfjorden i 1900 var det særlig de *norske* som bodde hjemme. Ingen av de norske ugifte mennene var tjenere.³⁰ Blant de samiske ugifte i aldersgruppa var sju av 21 i tjeneste, mens mindre enn halvdel, 9 av 21, var hjemmeboende. Av de øvrige var tre losjerende, en fattiglem og en ugift husfar. Den siste i hushold med mor, som var enke, ei ugift søster på 25 år og en bror på 14.

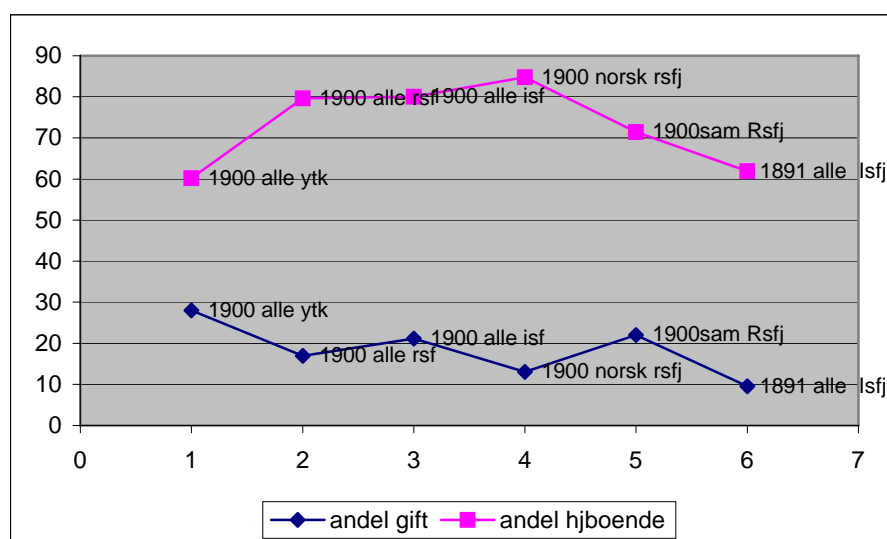
²⁹ Av de 23 samiske kvinnene i aldersgruppa 20-29 år var 13 samiskspråklig, av alle samiske kvinner i aldersgruppa 20-29 år var 50% gift, av de 13 samiskspråklige var seks gift (46,2%).

³⁰ Av totalt 33 ugifte menn i aldersgruppa 20-29 år var 28 hjemmeboende. Av de øvrig var to husholdsoverhoder (en av dem inderst hos en selveiende bror, en fisker og gardsbruker sammen med mor si), de resterende tre var "logerende fiskere", en av dem også skomaker.

Tabell 5.8. Ugifte 20-29 år. Husholdsrolle

Kjønn	År og etnisitet	Ytre Karlsøy			Restsørfjorden			Indre Sørfjorden		
		N	Bosatt hos foreldre	Hos for. %	N	Bosatt hos foreldre	Hos for. %	N	Bosatt hos foreldre	Hos for. %
Menn	1900 alle	166	100	60,2	54	43	79,6	15	12	80
	1900 norsk				33	28	84,8			
	1900 samisk				21	15	71,4			
	1891 alle							21	13	61,9
Kvinner	1900 alle	107	57	53,3	35	25	71,4	12	3	25
	1891 alle							13	10	76,9

Figur 5.7 Andel gifte og andel hjemmeboende ugifte av menn 20-29 år

Stor andel ugifte menn, og mye eldre menn enn kvinner i førstegangsekteskap slik det var i Sørfjorden i siste del av 1800-tallet kan ha vært uttrykk for at menn var velgere på kjønnsmarkedet i større grad enn det som ellers var vanlig. Et eventuelt skeivt forhold mellom kvinners og menns muligheter på giftermålsmarkedet kan ha blitt forsterket av sosial ulik status mellom samiske kvinner og norske menn. Større ugifteandel blant norske menn enn samiske kan ha vært en konsekvens av at norske menn i Sørfjorden hadde enda mindre behov for å gifte seg enn samiske menn, noe muligheta til å være hjemmeboende kan ha bidratt til. Om det var valg eller tvang som førte til at de unge norske mennene var ugifte kan husholdsrollen og tilgang til jord for nygifte menn si mer om. I hvilken grad de fikk barn uten å være gift kan si noe om menns og kvinners rolle på kjønnsmarkedet. Dette kommer jeg tilbake til i kap 10.3.1 og avslutningskapitlet.

5.2 Varig ugifte

Det europeiske giftermålmønsteret innebar at omkring 10% av befolkninga gikk ugifte gjennom livet, noe mer for kvinner enn for menn. Dette var tilfelle både i Norge og i Nord-Norge på 1800-tallet³¹ I 1801 var ugifteandelen for kvinner over 45 år i Lyngen bare 3,3% , i Alta var ugifteandelen i underkant av landsgjennomsnittet for både kvinner og menn.³² Omring 1800 kan altså giftermålet ha vært mer universelt i samisk enn i norsk befolkning. Også i 1865 var samiske menn gift ved 50-årsalderen i større grad enn landsgjennomsnittet, kvinnene omtrent som landsgjennomsnittet.³³ Omkring 1900 var samiske kvinner i alderen 45-50 år mindre ugift enn landsgjennomsnittet, slik også nordnorske kvinner var.³⁴ Samiske menn var derimot mer ugift enn tidligere, og i minst like stor grad som landsgjennomsnittet.³⁵

5.2.1 Varig ugifte menn

I Indre Sjørfjorden i 1801 var alle over 50 år gift eller i enkestand (tab. 5.9). Det ser altså ut til at giftermålet var universelt for både kvinner og menn der i 1801, og altså forskjellig fra det europeiske giftermålmønsteret, men i tråd med tendensen fra samtidige samiskdominerte områder.³⁶ Resultatet støttes av at andelen gifte var høy også i aldersgruppa 20-49 år.³⁷ Den høye andelen gifte av alle menn tyder på at den forholdsvis lave giftermålsraten i siste del av 1700-tallet faktisk skyldtes den mangelfulle kirkebokføringa. I Ytre Karlsøy var ugifteandelen omtrent som landsgjennomsnittet i 1801, Restsørfjorden representerte en mellomposisjon mellom de to områdene.

Også i samiskdominerte Lyngen var ekteskapet nærmest universelt i 1801. Jeg ser dette som en del av det samiske giftermålmønsteret på det tidspunktet.³⁸ Selv om folketellingene bare gir øyeblikksbilder av befolkninga, antar jeg at nesten totalt fravær av varig ugifte ved

³¹ I 1865 var f.eks. ugifteandelen for landsgjennomsnittet 9,5% og 13,7% for hhv menn og kvinner i aldersgruppa 45-50 år, tilsvarende for Nord-Norge (Tromsø stift) var hhv 9,4 og 13,3% Kilde: FT1865.

³² Kilde for Lyngen: Lanes, 1973:41 og for Alta: Minde, 1975:227 I Alta var 3,4 % av mennene og 8,4% av kvinnene over 50 år ugift i 1801. På landsplan var tilsvarende 5,8% for menn og 12,8% for kvinner i aldersgruppa 50-59 år. Historisk statistikk, 1994

³³ I 1865 var ugifteandelen for samisk befolkning i aldersgruppa 45-50 år hhv. 6% for menn og 12,7% for kvinner.

³⁴ 11,2% og 17,2 % av kvinnene i aldersgruppa i hhv. Nord-Norge og landsgjennomsnittet var ugift i 1900. Tilsvarende for samiske kvinner i 1891: 12,6%. Kilde: Larsen, 1999: 10 og Historisk statistikk, 1994: tabell 3.3 og Folketellinga, 1991. Trykt utgave

³⁵ I 1891 var 11,8% av samiske menn i aldersgruppa ugift, mot landsgjennomsnitt på 10,9% i 1900.

³⁶ I aldersgruppa over 50 år var det i Indre Sjørfjorden i 1801 14 menn og 10 kvinner, alle gift eller tidligere gift.

³⁷ I Indre Sjørfjorden var omkring 80% av både kvinner og menn i aldersgruppa gift, i Ytre Karlsøy var tilsvarende omkring 60%.

³⁸ Lanes, 1978: 41ff

tellingene videre viser at det for voksne friske menn ikke var noe sosialt akseptert alternativ til giftermålet før siste del av 1800-tallet.

Tabell 5.9. Befolkning over 50 år og ugifteandel i %

		Ytre Karlsøy		Rest Sør fjorden		Indre Sør fjorden	
		N	%	N	%	N	%
Menn	1801	88	8	25	4	14	0
	*1845	19	0	33	12,1	24	8,3
	1865	104	1,9	47	6,4	11	0
	1875	139	9,4	63	11,1	19	5,3
	1891					23	8,7
	1900	204	12,7	68	10,3	28	17,9
Kvinner	1801	109	11,9	23	8,7	10	0
	*1845	32	9,4	35	17,1	27	7,4
	1865	142	5,6	50	12	17	11,8
	1875	188	5,4	66	18,2	20	25
	1891					24	16,7
	1900	220	10,9	72	*8,3	28	17,9

*1845 Ytre Karlsøy er en krets som omfatter Reinøya med Langsund og Karlsøya. I 1845 ble 90% av befolkninga i området oppfattet som norsk. I Restørfjorden i 1900 var 3,7% av norske kvinner og 13,3% av samiske over 50 år varig ugift

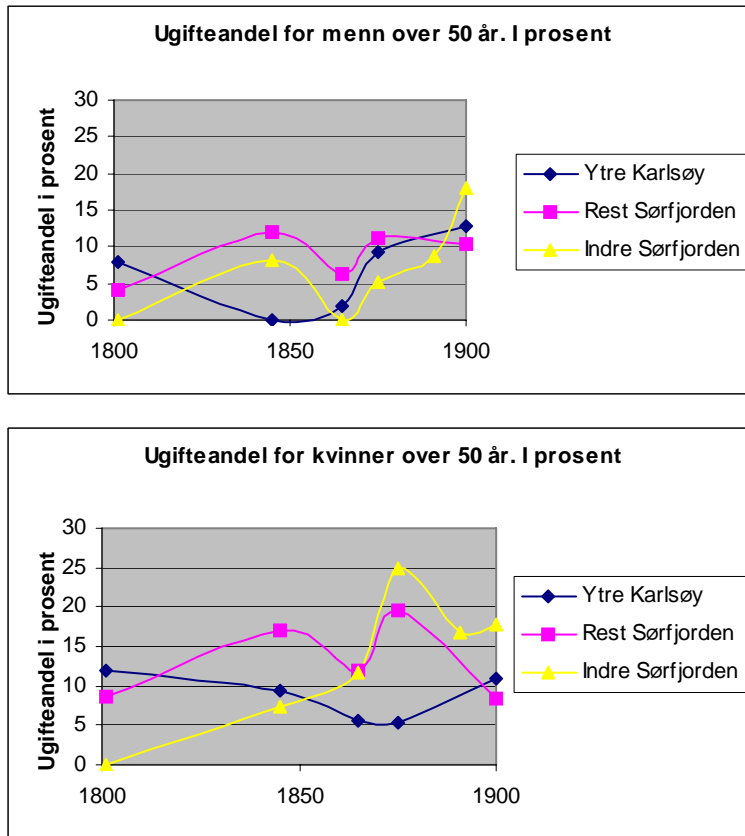
I 1801 var det likevel ingen forskjell mellom områdene i prestegjeldet når det gjaldt husholdsoverhodenes sivilstand. I alle områdene var ni av ti husholdsoverhoder *i* ekteskap.³⁹ De øvrige var i all hovedsak i enkestand. Det var dermed ingen forskjell mellom områdene med hensyn til tilgang til hushold uten ekteskap.

I Indre Sør fjorden var det i 1845 to ugifte menn over 50 år, i 1865 var alle menn over 50 i Indre Sør fjorden gift slik de også var i 1801, i 1875 var det en ugift mann over 50 år i området, og i 1891 var det to. Det ser altså ut til at det hadde vært uvanlig at menn i Indre Sør fjorden gikk ugifte gjennom livet. Men i siste del av århundret økte ugifteandelen noe. I 1900 var fem av 28 menn over 50 år ugift, altså nesten 20% mot ca 10 % i landet som helhet. Selv om tallene er små, var det altså i 1900 samtidig like mange varig ugifte menn i Indre Sør fjorden som det hadde vært til sammen ved de fem folketellingene som er nevnt her. Økt andel ugifte over 50 år er også i tråd med tendensen til økt andel ugifte i unge grupper fram til 1891. Også i Ytre Karlsøy økte ugifteandelen for menn i siste del av århundret. Fra 1865 til 1900 økte ugifteandelen for menn over 50 år gradvis, denne endringa var signifikant. I Restørfjorden var andelen menn som gikk ugifte gjennom livet omtrent som landsgjennomsnittet fra 1845, også her økte andelen fra 1875. Før 1891 var det forholdsvis

³⁹ Gjelder 35 av 39 i Indre Sør fjorden, 60 av 69 i Restørfjorden og 209 av 236 i Ytre Karlsøy

færre menn som forble varig ugifte både i Indre Sørfjorden og Ytre Karlsøy enn i Restsørfjorden, men forskjellen mellom samtidige områder med hensyn til varig ugifte var ikke statistisk signifikant.

Figur 5.8. Ugifteandel for menn og kvinner over 50 år

I 1875 var det altså forholdsvis flere ugifte menn over 50 år i prestegjeldet enn tidligere. Det var i Restsørfjorden og Ytre Karlsøy ugifteandelen var størst. Fire av fem menn over 50 år i 1875 var i aldersgruppa 50-65 år, dette gjaldt alle utvalgsområdene. Disse skulle normalt ha giftet seg 20-45 år tidligere, altså mellom 1830 og 1855 som var en økonomisk kriseperiode, Økt andel ugifte i 1875 kunne altså hatt sammenheng med den høye ugifteandelen i ung befolkning i 1835 og tildels i 1845, og med de økonomiske forholdene på 1830- og 1840-tallet. Men det var i Indre Sørfjorden ugifteandelen var størst i 1835, og der var alle menn over 50 år, med unntak av en, gift i 1875. I Restsørfjorden var derimot ugifteandelen større enn før i 1875, men bare en av de 26 over 60 år var ugift, mot seks av de 37 i aldersgruppa 50-59 år. Det var altså den yngste delen av aldersgruppa over 50 år som var ugift i størst grad. Disse skulle vært gift på 1840- og 1850-tallet, og vi har sett at i 1845 var unge menn i Restsørfjorden ugift i stor grad. I Ytre Karlsøy var derimot ikke ugifteandelen større i den

Yngste gruppa over 50 år enn i den eldste. Økningen i ugifteandel for menn over 50 år kunne kanskje derfor like mye skyldes tilflytting av enslige menn i forbindelse med fiskeriene etter 1860, som vanskelige økonomiske kår i de årene de normalt skulle ha giftet seg.⁴⁰

Arbeidsvandring av enslige menn kan altså være en grunn til høy ugifteandel, kanskje særlig i den yngste aldersgruppa over 50 år. I Restsørfjorden var faktisk også tre av de seks ugifte i aldersgruppa 50-59 år født utenbygds, og kanskje arbeidsvandrere.⁴¹ I Ytre Karlsøy var ikke ugifteandelen spesielt stor i aldersgruppa 50-59 år i forhold til aldersgruppa over, og av de åtte ugifte i aldersgruppa var bare én født utenfor prestegjeldet. Det er altså ingenting som tyder på at dette var ei gruppe arbeidsvandrere, og den økte tendensen til å være ugift må ha andre årsaker.

Alle de ugifte mennene i aldersgruppa 50-59 år i Ytre Karlsøy i 1875, med unntak av den ene tilflytteren, var økonomisk avhengige. Dette kan være uttrykk for at det var økonomiske forhold som hadde gjort at de ikke hadde giftet seg, men det kan også være uttrykk for at det var vanskelig å skaffe seg et økonomisk selvstendig fundament alene.⁴² I Restsørfjorden var derimot de enslige i stor grad økonomisk uavhengige. I tillegg til de tre utenbygdsfødte som er nevnt over, og hvorav en var husholdsoverhode, var også tre av de øvrige fire enslige mennene over 50 år i området overhode i eget hushold. Disse tre husholdsoverhodene hadde også kvinner i huset som tjenestepiker og/ eller husbestyrerinner. En av mennene var samisk, de to andre norsk. Totalt var altså 4 av 7 ugifte over 50 år overhoder i eget hushold. I tillegg til de to utenbygdsfødte losjerende var det ytterligere en bosatt i andres hushold, han var samisk.⁴³ Ugifte husholdsoverhoder forekom altså både i norsk og samisk befolkning. På dette

⁴⁰ I 1875 var 8% av mennene over 60 år ugift, og 9% av mennene i aldersgruppa 50-59 år, disse utvalgene var på hhv totalt 50 og 89 personer.

⁴¹ to av dem var kvener, en fra Sverige og en fra Finland, den ene smed og fisker og losjerende, den andre arbeidet med vedhugging og hadde husholdsstilling "tilreisende". Den tredje var vedhugger og murer og leilending og var født i Fredrikshall. Isak Davitsen var den ene av kvenene, han var fra Sverige og var bosatt i området også i 1865, da var han også losjerende, antakelig hos sin bror som hadde "opholdt sig 30 aar i landet". Den andre kvenen var finske Isak Isaksen, han var ikke i området i 1865, og "tilreisende"-kategorien han var plassert i tyder på at han nylig var kommet, men han var ført som bosatt i folketellinga. Adolf Johnsen fra Fredrikshall var leilending, og hadde tilgang til jord, men finnes ikke i 1865-tellinga for Karlsøy, og var altså også ny i området.

⁴² denne ene tilflytteren satt som selveier på Vannstua, med den forrige husmora som kårkone. Hun var nylig blitt enke, bare 30 år gammel. Ingen av disse, verken enka eller den nye eieren, finnes i seinere kilder i området (verken i KB eller folketelling).

⁴³ Dette gjelder: Hans Olsen 60 år, husbonde sammen med søsteren som var enke på Stakkenes (krets 6/l. 30), han hadde etnisitetsmerkelappen II i 1875, også i 1865 var hun enke, da var han registrert som tjenestekar. Hans Pauli Jakobsen husfar og kårmann i Holmbukt, og etnisitet nn (kr6/l.35). Peder Pedersen, 55 år, husfar og selveier på Nakken sammen med broren, i tillegg til Peders hushold og brorens hushold var det et hushold til i huset (kr 6/l. 100). Den losjerende bodde i Reirvik, kanskje hos slektninger (Nils Nilsen i kr6/l. 96) Begge de to

tidspunktet var de to befolkningsgruppene omtrent jevnstore i Restsørfjorden. Av totalt 14 ugifte menn over 50 år i Ytre Karlsøy var bare en overhode i hushold med kvinnelig arbeidskraft, det var den tidligere husmora som fortsatt bodde i husholdet. I Restsørfjorden hadde altså varig ugifte menn lik økonomisk status som gifte menn, dette var ikke tilfelle i Ytre Karlsøy.

I Indre Sørfjorden var det bare tre ugifte menn over 50 år til sammen ved de fire folketellingene 1801, 1845, 1865 og 1875, to av dem i 1845 og en i 1875. Den ene i 1875 var Svend Andersen i Ytre Lakselv. Han var neppe ugift av økonomiske årsaker. I 1875 var han 50 år og fisker, gårdbruker og selveier og husfar i et hushold som i tillegg til ham bestod av hans bror på 40 år, to tjenestepiker, hvorav den ene kan ha vært hans søster, en losjerende kvinne som levde av å sy skinnfeller og en 70 år gammel kvinne som var legdslem. Han hadde hest, fem kyr, tre kalver, 10 sauer og potetutsæd. Alle i husholdet var samisk og snakket samisk og norsk. I tillegg var det på gården et hushold i en gamle med en enke som husholdsoverhode, også dette husholdet hadde egne dyr, bla. en hest.⁴⁴ I Indre Sørfjorden var det altså uvanlig for menn å gå ugifte gjennom livet ennå så seint som i 1875, og når det forekom ser det ikke ut til at det skyldtes mangel på levebrød.

I 1900 hadde andelen varig ugifte i Indre Sørfjorden økt. De fem varig ugifte av totalt 28 menn over 50 år skulle vært gift i perioden 1855 til 1880. I 1865 var det ingen gifte menn under 30 år her, og de voksne ugifte i 1900 må ses i sammenheng med dette. Men tida fra slutten av 1860-tallet beskrives som en økonomisk positiv periode, og i 1875 var også menn i Indre Sørfjorden gift før 30 års alder i like stor grad som i de andre områdene.

De fem ugifte mennene i Indre Sørfjorden i 1900 var heller ikke spesielt vanskelig stilt økonomisk i forhold til øvrige menn i området. Tre av de fem ugifte mennene var brødre som delte et hushold i 1900, alle er ført i folketellinga som ”gårdbruker, selveier og fisker”. To av dem var over 50 år også i 189, da var disse de eneste ugifte i aldersgruppa. I husholdet bodde foruten de tre også en ung gutt, ei fosterdatter, ei husholderske og ei gift tjenestekvinne med et barn. Også i 1891 hadde de hatt et stort hushold, der også den unge gutten bodde som fostersønn, i tillegg til husholdersken som antakelig var deres søster, og den unge

siste var oppført med etnisitetsmerkelappen II i folketellinga. Alle henvisninger gjelder folketellinga for Lyngen, 1875.

⁴⁴ Folketellinga for Lyngen 1875, krets 6 liste 42

tjenestekvinnen som da var ugift og 19 år . Mannen hun seinere giftet seg med bodde også i husholdet som tjener i 1891.⁴⁵ I tillegg var det nok ei tjenestejente i 1891, hun var 18 år. Den fjerde ugifte mannen over 50 år i 1900 var bygselmann og også han husholdsoverhode i et stort hushold som bla omfattet hans foreldre og antakelig to voksne ugifte søstre, hvorav den ene hadde to barn. Den siste av de fem ugifte over 50 år var derimot økonomisk avhengig, han var 68 år og bodde som fattiglem i et hushold. Ugifte menn over 50 år i Indre Sørfjorden i 1900 var altså i hovedtrekk økonomisk selvstendige, og hadde tilgang til jord.

Også i Restsørfjorden og Ytre Karlsøy var det flere ugifte menn over 50 år i 1900 enn det hadde vært før. I Restsørfjorden var fortsatt en vesentlig del av dem økonomisk selvstendige, dette gjelder tre av de sju ugifte over 50 år, av disse var en samisk.⁴⁶ Også i Ytre Karlsøy var det nå økonomisk selvstendige personer blant de ugifte mennene over 50 år, men de fleste var avhengige.⁴⁷ Heller ikke i 1900 er det noen klare tegn på at økt andel ugifte eldre menn i Ytre Karlsøy var resultat av arbeidsvandring. Andelen utenbygdsfødte var omtrent like stor i gruppa av ugifte som i den voksne befolkninga i det hele.⁴⁸ Derimot kan den høye ugifteandelen ha sammenheng med at unge norske menn i stor grad var ugift i 1875, noe jeg igjen regnet med skyldtes høy kjønnsproporsjon og et etnisk segmentert giftermålsmarked.

Varig ugifte menn i Indre Sørfjorden hadde altså i hovedtrekk samme husholdsrolle som voksne gifte menn i siste del av 1800-tallet. I motsetning til i andre samfunn hadde det antakelig ikke etablert seg egne husholdsroller for voksne ugifte menn her, fordi varig ugifte praktisk talt ikke hadde forekommet før 1900.

5.2.2 Varig ugifte kvinner

Også for kvinnene i Indre Sørfjorden var ekteskapet praktisk talt universelt i 1801. I 1865, og særlig i 1875, var imidlertid andelen varig ugifte kvinner økt betydelig i Indre Sørfjorden. Som vi har sett gjaldt ikke tilsvarende endring for mennene i området. I Ytre Karlsøy gikk derimot kvinnene ugift gjennom livet i markert mindre grad enn ellers i landet i 1865 og

⁴⁵ I 1900 bodde mannen, Ole Martin Andreassen, eller Ole Andersen, som fattiglem og "sindssyg" på Bensnes. Folketellinga for Lyngen 1891 krets 6 liste 58 og 1900 krets 10 liste 20.

⁴⁶ krets 11 liste 45 Lavangen indre. FT. Lyngen 1900. Hans bror, som var gift, bodde med sin familie som inderst i "sidebygningen".

⁴⁷ 8 av 27 enslige var overhode i eget hushold, eller ca 30%, men av disse bodde tre i enmannshushold, og bare 4 av 27 enslige var overhoder i hushold med flere personer, deriblant også kvinner

⁴⁸ 29,6% av de ugifte menn over 50 år i Ytre Karlsøy i 1900 var født utenfor prestegjeldet, tilsvarende for hele den voksne befolkninga f.o.m. 20 år var 26,3%.

1875. Deretter økte ugifteandelen i Ytre Karlsøy for kvinner, slik den også gjorde for menn. I 1900 var kvinner over 50 år i Ytre Karlsøy ugift i signifikant større grad enn tilsvarende i 1875.

I 1875 var 25% av kvinnene over 50 år i Indre Sjørfjorden ugift, tilsvarende i Restsjørfjorden var omkring 20%. Kvinnene i Sjørfjorden var nå varig ugift i større grad enn samtidige nordnorske kvinner, og i signifikant større grad enn i Ytre Karlsøy. Stordelen av de ugifte kvinnene skulle ha giftet seg fra 1830 og utover, i den perioden jeg mente man utsatte ekteskap i Indre Sjørfjorden. Som for mennene hadde også andelen enslige kvinner i den voksne befolkninga i Sjørfjorden vært høyere i 1835 enn før og etter, og særlig i Indre Sjørfjorden. I 1845 var kvinner i aldersgruppa 20 til 29 år i Sjørfjorden mer ugift enn før og etter.

Det kan ha vært vanskelige økonomiske forhold på 1830- og 1840-tallet og stor ugifteandel da som gjorde at kvinner over 50 år i Sjørfjorden var ugift i så stor grad i 1875. Manglende ekteskap for kvinner kunne skyldes at menn hadde flyttet ut, mens kvinnene ble igjen ugifte. I tilfelle skulle kjønnsproporsjonen være lav for aldersgruppa over 50 år. Det var den ikke i 1875, men kan likevel ha vært lav for tilsvarende årskull tidligere. De ugifte kvinnene i 1875 var jevnt fordelt på aldersgruppa fra 50 til 74 år, og altså 25 år og gifteklar i årene 1826 til 1850.

I 1825 og 1835 var kjønnsproporsjonen lav i aldersgruppa 20-40 år i Indre Sjørfjorden, noe som kan ha medført at mange kvinner forble ugift. I 1845 var det derimot *mannsoverskudd* i aldersgruppa 20-40 år (tabell 5.10). Men av de som var 20 til 30 år i 1835, og som skulle vært 30-40 år i 1845, var nå bare halvdel igjen både av kvinner og menn. Dette tyder på utflytting eller stor dødelighet. I 1855 var det *underskudd* av menn i befolkningsgruppa som hadde vært 20-40 år i 1845, og som nå var blitt 30-50 år. Åtte av de 31 mennene som hadde vært der i 1845 var borte i 1855, tre av dem var døde, alle i den eldste tiårs-gruppa. Av de som skulle vært 30-40 år i 1855 var fem borte. Antakelig hadde det vært utflytting fra området i årene fra 1835 til 1855, men bare i det siste tiåret var det ei ensidig utflytting av menn. Kjønnsproporsjonen hadde altså ikke vært entydig lav i Indre Sjørfjorden i de årene da kvinnene i Indre Sjørfjorden som var over 50 år i 1875 skulle ha giftet seg. Men i deler av perioden var det underskudd av menn, noe som kan være årsak til mange varig ugifte i 1875.

På den andre sida er det foreløpig uklart hvilket befolkningsgrunnlag Indre Sjørfjorden valgte ekteskapspartner fra. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 7.

Giftermålsalderens distribusjon har vist at kvinner i liten grad opptrådte på giftermålsmarkedet etter fylte 40 år. Derimot var det mer vanlig at menn giftet seg seint. Etter 1860 var ca 10% av brudgommene, men bare 5% av brudene i Indre Sjørfjorden over 40 år. Tidligere hadde ikke så gamle førstegangsgifte kvinner forekommet i det hele.⁴⁹ Mennenes mulighet til å gifte seg seint, og utsette ekteskap om det var opplevd som nødvendig, kunne altså være en grunn til at kvinnene forble ugifte i så mye større grad enn mennene. Men i løpet av 1860- og 1870-tallet ble det ikke inngått ekteskap av noen ungarer som tilhørte aldersgruppa som var over 50 år i 1875, og som hadde utsatt ekteskap. Det må altså ha vært på et tidligere tidspunkt at mennene i denne kohorten ble gift i så mye større grad enn kvinnene.⁵⁰ Om de hadde tilgang til et større giftermålmarked enn kvinnene kommer jeg til i kap. 7.

Tabell 5.10. Indre Sjørfjorden. Kjønnproporsjonen 1825-1875 for aldersgruppa som var over 50 år i 1875

	20-30		20-40		30-50		40-60		50+	
	m/k	kjpr	m/k	kjpr	m/k	kjpr	m/k	kjpr	m/k	kjpr
1825			19+13/27+14	78						
1835	16/18	88,9	16+8/18+14	75						
1845			23+8/21+9	103,3						
1855					18+5/18+11	79,3				
1865							16/16	100		
1875									19/20	95

Kilde: Folketellingene. I sammensettinger av tall med +, for eksempel 19+32 gjelder det første tallet antall i den yngste tiårsgruppa av kohorten, det siste tallet den eldste gruppa

I 1900 var ugifteandelen for kvinner i Indre Sjørfjorden nesten 20% ,også det høyt i nordnorsk sammenheng. Vi har sett at samtidige menn i området var varig ugifte i tilsvarende stor grad. I de andre områdene var omkring 10% av kvinnene ugifte i 1900, noe som var en lavere andel enn landsgjennomsnittet på 17%, men vanlig for Nord-Norge.

⁴⁹ 1836 forekom ikke førstegangsgifte bruder over 34 år i Indre Sjørfjorden, i perioden 1836-1860 var det to bruder over 34 år i området.

⁵⁰ En feilkilde her er selvfølgelig at mennene i området kunne reise ut av prestegjeldet og gifte seg. Slike vielser skulle normalt likevel føres i kirkeboka der de hørte heime, det er heller ingen grunn til at menn skulle gjøre det i større grad enn kvinner.

Etter 1865 var kvinnene i Sørfjorden varig ugifte i større grad enn kvinnene i Ytre Karlsøy, unntatt var dette var Restsørfjorden i 1900. Ugifteandelen i perioden var størst i Indre Sørfjorden. Det er derfor grunn til å spørre om den større tendensen til at kvinnene i Sørfjorden gikk ugifte gjennom livet var noe som i hovedsak gjaldt samiske kvinner.

Tabell 5.11 Andel ugifte av kvinner over 50 år i Restsørfjorden etter etnisitet

	norsk		samisk		blandet		annet	
	N	% ug	N	% ug	N	% ug	N	% ug
1865	20	20	26	7,7			4	
1875	26	23,1	34	17,6	3	0	3	
1900	27	3,7	30	13,3	11	0	4	

Utvalget "annet" er for lite til prosentberegning

Den store ugifteandelen for kvinner i 1865 og 1875 gjaldt samiske kvinner i Indre Sørfjorden, men i Restsørfjorden var det mer norske enn samiske kvinner som var varig ugifte (tabell 5.11) Antakelig var stort ugifte mer et resultat av kjønnsproporsjonen på tidligere giftermålsmarkeder, enn forskjeller i demografisk praksis langs etniske kategorier.

I 1900 var det derimot i hovedtrekk samiske kvinner i Sørfjorden som var varig ugift, og det var et skille langs tellingenes etniske kategorier mer enn langs antatt etniske geografiske grenser med hensyn til å gå ugift gjennom livet. Praktisk talt alle ikke samiske kvinner over 50 år i Restsørfjorden var gift, mens vel 14% av kvinnene med samisk eller "annen" etnisk tilhørighet var ugift, i det samiske Indre Sørfjorden så vi at nesten 20% av kvinnene over 50 år var ugift.

5.3 Oppsummering

I 1801 var unge kvinner i Indre Sørfjorden gift før 30-årsalder i større grad enn kvinner i Ytre Karlsøy. Dette er i tråd med lav giftermålsalder i Sørfjorden fram til 1801, og i tråd med lav giftermålsalder for kvinner i andre samtidige samiskdominerte områder.

På samme måten som giftermålsalderen økte i Indre Sørfjorden økte også ugifteandelen etter 1801. Mest dramatiske var nedgangen i andelen gifte kvinner i aldersgruppa 20-29 år fra omkring 70% gifte i 1801, til mindre enn 30% i 1845. Dette harmonerer med den lave giftermålsalderen før 1700, og økningen etter, og bidrar til å bekrefte at kvinnene i Indre

Sørfjorden hadde vært tidligere og mer gift enn normalt i norske samfunn. Videre utover århundret var fortsatt bare drøyt 1/3 av kvinnene i aldersgruppa 20–29 år gift.

Også blant menn i Indre Sørfjorden økte andelen voksne ugifte. I 1835 var det signifikant flere ugifte i den voksne befolkninga i Indre Sørfjorden enn det hadde vært ved århundreskiftet. Voksne menn var nå ugift i signifikant større grad enn menn i Ytre Karlsøy. Blant mennene gikk andelen gifte i unge grupper ytterligere ned også etter 1845, i 1865 var ingen menn under 30 år gift. 1860-årene var vanskelig økonomisk, men ga seg likevel ikke utslag i manglende giftermål på tilsvarende måte i de andre områdene.

Etter andelen gifte i ung befolkning var generelt høy i Sørfjorden i 1875 gikk nuptialiteten blant menn ned. I 1891 var de aller fleste menn i Indre Sørfjorden ugift fram til 30-årsalder, også i Restsørfjorden i 1900 var ugifteandelen stor. Bare 17% av alle menn i aldersgruppa 20-29 år var gift, noe som var en signifikant mindre andel enn for menn i Ytre Karlsøy. I norsk befolkning var ugifteandelen enda høyere. I 1900 var imidlertid unge kvinner og menn i Indre Sørfjorden gift i større grad enn på lang tid, noe som tyder på ei endring i giftermålsmønsteret.

Unge kvinner i Ytre Karlsøy var gift i økt grad utover århundret. I 1900 var vel 50% av aldersgruppa gift, noe som var signifikant flere enn i 1801, men fortsatt relativt færre enn i Indre Sørfjorden i 1801. Økt andel gifte kvinner i unge grupper harmonerer med den fallende giftermålsalderen.

Til tross for gradvis økt andel gifte i unge kvinnegrupper var relativt mange samiske unge kvinner ugift i Ytre Karlsøy i 1875. Bare 1/3 i aldersgruppa 20-29 år var gift, mot nesten 60% av de norske. Kjønnsporsjonen på øyene var høy, mange unge norske kvinner var gift, og andelen tenåringsbruder var større enn i noe annet tiår. Norske unge menn var samtidig gift i mindre grad enn etnisk blandete. Det ser ut til at unge samiske kvinner og norske menn var ugift i stedet for å inngå ekteskap over etniske grenser, mens etnisk blandete menn i større grad var gift, kanskje over etniske grenser. I 1900 var samiske kvinner i Ytre Karlsøy likevel gift i omtrent like stor grad som norske kvinner, til tross for at kjønnsporsjonen i samisk befolkning var svært lav. Antallet unge samiske menn gikk tilbake, enten på grunn av etnisk skifte eller flytting, mens antallet samiske kvinner økte, mest sannsynlig på grunn av tilflytting. Dette kommer jeg tilbake til i kap 8.

Det var få forskjeller i andelen varig ugifte mellom samtidige utvalg, men endringer over tid. I 1801 var det ingen varig ugifte i Indre Sjørfjorden, noe som tyder på at giftermålet var universelt for både kvinner og menn, og altså i strid med europeisk giftermålmønster. For kvinnene økte deretter andelen varig ugifte til hele 25% i 1875. Samtidig var også 20% av kvinnene over 50 år i Restsjørfjorden ugift, de norske mer enn de samiske. I begge områdene i Sjørfjorden var kvinnene signifikant mer ugift enn kvinnene i Ytre Karlsøy. Fram til 1875-tellinga ble praktisk talt alle menn i Indre Sjørfjorden gift i løpet av livet, men i 1900 var mennene over 50 år ugift i like stor grad som kvinnene. I Ytre Karlsøy økte varig ugift befolkning over 50 år fra 1875 til omkring 10% i 1900, tilsvarende landsgjennomsnittet for menn, noe under for kvinner.

Det var ingen forskjeller i husholdsmønster i Indre Sjørfjorden i forhold til de øvrige områdene i 1801 som kan forklare forskjellene i giftermålmønster. I siste del av 1800-tallet, da mange unge menn i Sjørfjorden gikk ugifte fram til 30-årsalderen i Sjørfjorden, var det derimot en sammenheng mellom husholdsmønster og giftermålmønster.

6 Gjengifte

6.1 Gjengifte i norsk og samisk befolkning

Tidligere forskning på gjengifte har vist at det var mer vanlig for enkemenn enn for enker å gifte seg på ny. I Norge var det en generell nedgang i gjengifte i løpet av 1800-tallet, og særlig enkene unngikk gjengifte i større grad i siste del av 1800-tallet enn de hadde gjort før. Dette er blitt sett som resultat av bl.a. endrete levekår som i større grad gjorde det økonomisk mulig å leve ugift, også for kvinner. Det er ikke gjort noen undersøkelser på mulige forskjeller mellom samisk og norsk befolkning med hensyn til gjengifte. Peter Sköld sier at gjengifter var ”mycket vanliga i Lappmarken”, og at det finnes eksempler på at menn giftet seg opp til fem ganger og ofte hadde barn i mer enn ett ekteskap.¹ I en undersøkelse fra siste halvdel av 1800-tallet viser han at gjengifte var vanligere i samisk enn i svensk befolkning, og særlig utbredt blant samiske menn, spesielt i reindriftssamiske områder. Dette blir sett på som uttrykk for at ekteskapet og omgiftet hadde stor økonomisk betydning. De samme skikker omkring frieri og giftermål som blir beskrevet i andre samiske områder ser ut til å ha vært praktisert også i Sør fjorden, og området ser ut til å ha hatt et giftermålsmønster med tidlige giftermål for kvinner i tråd med andre samiskdominerte områder tidlig på 1800-tallet. Det kan derfor være grunn til å forvente at området var lik andre samiske områder også med hensyn til gjengifte, og at gjengifte blant menn dermed var større der enn i de antatt norskdominerte områdene.

Vi vet også at en stor del av unge menn i Karlsøy prestegjeld omkom på havet. Mange døde unge menn skulle gi mange unge enker, og det må derfor forventes at enkene var mer til stede i vielsene i Karlsøy enn det som var vanlig i samfunn der det ikke forekom slik omfattende kjønnsesifikk dødelighet. Forskjell i tendensen til gjengifte som ikke kan forklares av forskjeller i kjønnsproporsjonen eller forskjeller i kjønnsesifikk dødelighet kan være uttrykk for at andre forhold regulerte tilgangen til gjengifte. Slike forhold kan eventuelt være uttrykk for at kvinners og menns roller på giftermålsmarkedet kunne være forskjellig innenfor forskjellige giftermålssegmenter, uavhengig av demografiske forhold. Det er slike mulige forskjeller jeg vil undersøke om forekom mellom etnisk forskjellige grupper.

¹ Sköld, 1998:40f

6.1.1 Sivilstand ved vielsene

Ut fra grunnlagsmaterialet for å beregne giftermålsalderen for årene rundt 1801 ser det ut til at hoveddelen av ekteskapene som ble inngått både i Ytre Karlsøy og i Sørfjorden i årene fra 1795 til 1804 var reine førstegangsekteskap (tab. 4.12-4.14).² Det var små forskjeller mellom områdene, og det var ikke mer gjengifte i det samiskdominerte Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy. Men disse resultatene var basert bare på de få giftermålene rundt 1800 jeg har vært i stand til å verifisere med hensyn til alder. Ei sammenligning av gjengiftemønster må baseres på hele giftermålsmaterialet med kjent geografisk tilhørighet. Før 1815 manglet en stor del av vielsene opplysninger om partenes tilholdssted innenfor prestegjeldet. Ut fra det vi har sett av rater og giftermålsandel antar jeg at disse hadde tilhørighet i Sørfjorden i større grad enn de med kjent tilhørighet.³ Jeg regner likevel ikke med at det skulle være noen systematisk forskjell med hensyn til sivilstandssammensetning mellom giftermål med og uten opplysninger om geografisk tilhørighet i kirkeboka, og at vielsene med kjent geografisk tilhørighet derfor kan brukes som kilde til sivilstandssammensetningen for alle ekteskap i området.

Tabell 6.1. Partenes sivilstand ved vielsene i Ytre Karlsøy 1775 - 1815

	Piker/ungkarer		Piker/enkemenn		Ungkarer/enker		Enkemenn/enker		Totalt	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1775-1800*	39	63,9	4	6,6	12	19,7	6	9,8	61	100
1801-1815**	61	69,3	13	14,8	10	11,4	4	4,5	88	100

* I tillegg var det 13 ekteskap i området med kjent geografisk tilhørighet, men som mangler sivilstandsopplysning

** I tillegg var det 5 vielser i perioden som mangler sivilstandsopplysninger

Tabell 6.2 Sivilstandssammensetning i vielser i Sørfjorden 1775-1815⁴

	Piker/ungkarer		Piker/enkemenn		Ungkarer/enker		Enkemenn/enker		Totalt	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1775-1800*	18	64,3	6	21,4	3	10,7	1	3,6	28	100
1801-1815**	13	48,1	5	18,5	5	18,5	4	14,8	27	100

*Det var ytterligere 6 vielser i perioden som det ikke finnes sivilstandsopplysninger om, altså totalt 34 vielser med kjent lokalisering. Jeg har holdt disse bort fordi de utgjør så stor del av totalt antall vielser i perioden. ** I

² Før 1801 var 8 av 10 tidligere ugifte i reine førstegangsekteskap, etter 1801 7 av 10. Av tidligere ugifte kvinner i Ytre Karlsøy var 9 av 10 i førstegangsekteskap før 1801, av menn i ytre Karlsøy gjdl det 8 av 10 også etter 1801.

³ Dette er en del av et generelt bilde av kirkebokføringa i Karlsøy før Sørfjorden ble utskilt som eget sogn, det ser ut til at de kirkelige handlinger for befolkninga i dette området ble innført i kirkeboka mindre nøyaktig enn for den øvrige befolkninga. Språkproblemer kan ha vært en årsak. Det er likevel ikke grunn til å tro at vielsene som er lokalisert til området skulle innebære noen skeivhet i forhold til det totale materialet.

⁴ Av de totalt 116 ekteskapene i den første perioden (1775 – 1800) og 125 i den siste (1801-1815) kan hhv 74 og 93 vielser lokaliseres til Ytre Karlsøy og hhv 34 og 30 til Sørfjorden.

denne perioden var det 3 vielser uten opplysninger om sivilstand, altså 10% av totalt 30 vielser i perioden, også disse er holdt utenfor prosentberegninga.

Dette større kildegrunnlaget bekrefter at giftermål mellom ungarer og enker var vanligere enn mellom ugifte piker og enkemenn i Ytre Karlsøy før 1800, noe som antakelig igjen er uttrykk for at forholdsvis mange ble enker i ung alder i Ytre Karlsøy. Tidligere ugifte kvinner i Sørfjorden inngikk ekteskap med enkemenn i større grad enn tilsvarende kvinnegruppe i Ytre Karlsøy. Dette tyder på et mer tradisjonelt giftermålmønster i Sørfjorden, men forskjellen fra Ytre Karlsøy er signifikant bare på 10% nivå.⁵ Forskjellen skyldtes imidlertid ikke bare mangel på enkemenn i Ytre Karlsøy. Enkemenn i Ytre Karlsøy giftet seg også i mindre grad med ugifte piker enn det enkemenn i Sørfjorden gjorde.⁶ Det var altså en reell forskjell mellom Sørfjorden og Ytre Karlsøy med hensyn til kjønnes rolle i gjengifte. Omfanget av gjengiftet var likevel likt og forholdsvis høyt i begge områdene. Bare i underkant av 2/3 av vielsene var rene førstegangsekteskap. Om forskjellene i gjengifte skyldtes forskjell i dødelighet kommer jeg tilbake til.

I perioden 1801-1815 ble ekteskap mellom enkemenn og ugifte piker noe mer vanlig i Ytre Karlsøy. Samtidig ble det forholdsvis færre enker i vielsene. Ei slik endring kunne ha sammenheng med at den kjønnsesifikke dødeligheta, som drukningsdøden i stor grad var, fikk mindre innvirkning på befolkninga i årene 1801 til 1815 som var en periode der den generelle dødeligheta var så stor. Men vi skal se at overdødeligheta for menn i den unge voksne aldersgruppa var stor også i denne perioden (tabell 6.8), og mange kvinner ble altså enker forholdsvis unge også nå. Mindre andel enker i giftermålene var altså ikke bare resultat av demografiske endringer.

I Sørfjorden økte enkefolkenes deltakelse i vielsene etter 1800. Bare halvdelen av ekteskapene i Sørfjorden var rene førstegangsekteskap i perioden 1801-1815. De ugifte kvinnenes andel av vielsene gikk tilbake til fordel for enkene.⁷ Sørfjorden var det nå enker i omkring 1/3 av vielsene.⁸ I perioden før 1801 var altså gjengifte mer vanlig for menn enn for kvinner i Sørfjorden, dette var motsatt av situasjonen i Ytre Karlsøy I kriseårene etter 1800 ble derimot enkene i Ytre Karlsøy i stor grad borte fra vielsene, mens giftermålsmarkedet i Sørfjorden nå

⁵ Chi-kvadrattest av forholdet mellom de to områdene med hensyn til antallet ugifte kvinner som var gift med henholdsvis enkemenn og ungarer, P= 0,084

⁶ Også denne forskjellen er signifikant bare på 10%-nivå P= 0.059

⁷ , også dette ei endring signifikant bare på 10% nivå . Chi-kvadrattest p=0.096

⁸ Før hadde det vært enker i bare 13% av vielsene, men i årene etter 1801 var det enker i 1/3 av sørfjordvielsene.

var dominert av både enker og enkemenn. I perioden 1801-1815 var det enkefolk i signifikant større del av ekteskapene i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy.⁹

Videre utover 1800-tallet fortsatte ungdørene i Ytre Karlsøy å gifte seg med enker i like stor grad som ugifte piker giftet seg med enkemenn, men rene førstegangsekteskap utgjorde en stadig større del av alle ekteskap utover perioden (tabell 6.3). Tilsvarende utvikling fant sted på landsplan. Det var særlig andelen enker i ekteskap som gikk tilbake, mens andelen enker i ung befolkning økte fra 1801 til 1900 (se tab.6.7).¹⁰

Tabell 6.3 Sivilstandssammensetning Ytre Karlsøy 1816-1860 og 1861-1900¹¹

Periode	Piker/ungkarer		Piker/enkemenn		Ungkarer/enker		Enkemenn/enker		Totalt	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1816-1860*	391	70,7	61	11	64	11,6	19	3,4	553	100
1861-1900**	556	81,8	49	7,2	55	8,1	19	2,8	680	100

*Det mangler sivilstandsopplysninger om 17 vielser i perioden

** Det mangler sivilstandsopplysninger om en vielse i perioden

Kilde: Første periode kirkebok for Helgøy og kirkebok for Karlsøy, edb-registrert av RHD. Andre periode bygger i tillegg også på kirkebok for Sørfjorden, edb-registrert av RHD. Mine beregninger.

Tabell 6.4 Sivilstandssammensetning i ekteskapene Sørfjorden 1816-1900

Periode	Piker/ungkarer		Piker/enkemenn		Ungkarer/enker		Enkemenn/enker		Totalt	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1816-1860*	140	71,1	25	12,7	18	9,1	9	4,6	197	100
1861-1900**	211	79,6	25	9,4	15	5,7	13	4,9	265	100

*det mangler siv.standsopplysn. om 5 ** En vielse mangler opplysning om sivilstand

Også i Sørfjorden ble andelen enkefolk i vielsene mindre utover 1800-tallet (tab. 6.4). Men på samme måte som omkring 1800, og i motsetning til forholdene i Ytre Karlsøy, var giftermål mellom ugifte kvinner og enkemenn fortsatt mer vanlig der enn giftermål mellom ungdørene og enker.

Jeg har vist at det ikke var før i perioden 1836-1860 at kvinner over 45 år opptrådte i førstegangsekteskap (kap. 4). Dette mente jeg kunne skyldes at en større andel tidligere ugifte kvinner nå giftet seg med enkemenn. Men det var ingen økning i slike ekteskap i perioden 1816-1860 i forhold til perioden før, og det må ha vært andre forhold som medvirket til denne endringa.

⁹ chi-kvadrattest av forholdet mellom rene førstegangsvielser og vielser med enkefolk p= 0,045

¹⁰ I perioden 1841-45 var det enker i 9,5% av alle ekteskap, tilsvarende i 1896-1900 var 4,5%. Historisk statistikk 1994

¹¹ I perioden 1816 til 1860 var det totalt 763 vielser i Karlsøy prestegjeld, av disse var 553 i Ytre Karlsøy. I den siste perioden var det totalt 956 vielser i prestegjeldet og Sørfjorden som ble utskilt som eget sogn i 1860 og fra prestegjeldet i 1867, av disse vielsene var 680 hjemmehørende i Ytre Karlsøy.

Tabell 6.5 Sivilstandssammensetning i vielsene Restsørfjorden og Indre Sørfjorden

	Piker/Ungkarer		Piker/Enkemenn		Ungkarer/Enker		Enkemenn/Enker		Totalt	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Restsørfjorden										
***1816-1860	86	67,7	19	15	13	10,2	6	4,7	127	100
*1861-1900	151	81,2	16	8,6	7	3,8	11	5,9	186	100
Indre Sørfjorden										
***1816-1860	54	77,1	6	8,6	5	7,1	3	4,3	70	100
1861-1900	60	75,9	9	11,4	8	10,1	2	2,5	79	100

* Det mangler sivilstandsopplysninger for en vielse i perioden **3 vielser mangler siv.st.opplysninger. ***2 mangler siv.st.opplysninger

I perioden etter 1816 er kildematerialet stort nok til at det er mulig å sammenligne de to underområdene Restsørfjorden og Indre Sørfjorden. Dette viser at var særlig i Restsørfjorden at giftermål mellom enkemenn og piker var vanligere enn mellom enker og ungarer. I Indre Sørfjorden var det omtrent like stor del ekteskap med enker som giftet seg med ungarer som det var enkemenn som giftet seg med ugifte kvinner. Sammenlignet med de to andre områdene var det også få vielser med enkefolk i Indre Sørfjorden i perioden 1816-60, omtrent som i siste halvdel av århundret i de andre områdene. Dette kan være uttrykk for at også lavt gjengifte var en del av det samiske giftermålmønsteret, også i Lyngen var dette lavt på 1700-tallet.¹² Men i motsetning til i de andre områdene, der andelen ekteskap med enkefolk var signifikant færre i århundrets siste del enn det hadde vært tidligere, ble enkefolkens andel i giftermålene opprettholdt i Indre Sørfjorden videre utover århundret.¹³ Lite gjengifte i Indre Sørfjorden før 1860 kan være uttrykk for at enkefolk der hadde en annen husholdsrolle enn enkefolk andre steder. Det er tenkelig at nedgangen i gjengifte i de andre områdene skyldtes bedre muligheter, økonomisk og sosialt, til å forbli i enkestand. Manglende nedgang i gjengifte i Indre Sørfjorden kan være uttrykk for at tilsvarende endringer ikke forekom der. Økning i enkefolkens deltakelse på giftermålsmarkedet kan også være uttrykk for at økt press på jord gjorde enkefolk med en jordressurs mer attraktive på giftermålsmarkedet. Forskjellen kan også i hovedsak skyldes forskjeller i dødelighet.

6.1.2 Hvem var i enkestand?

Forskjeller i gjengifte mellom områdene og endringer over tid kan i hovedsak ha hatt direkte sammenheng med andelen enkefolk i befolkninga. Før jeg avklarer om dette var tilfelle, vil

¹² Lanes, 1973:28

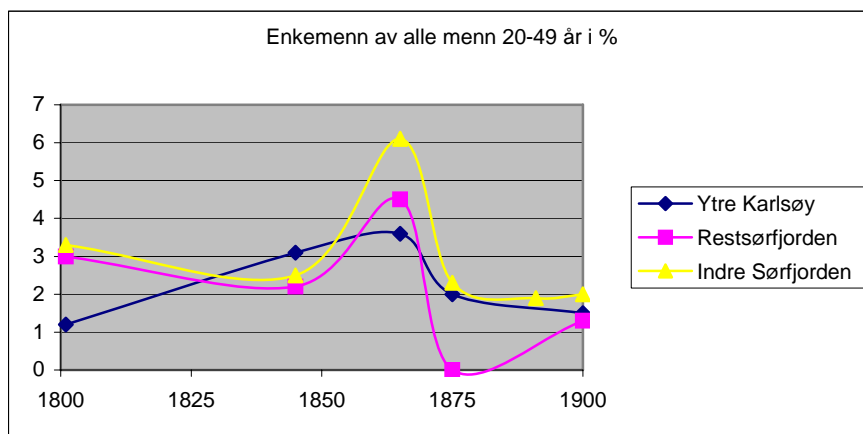
¹³ I Ytre Karlsøy var nedgangen i enkefolkens andel av totale vielser fra perioden 1816-1860 til 1861-1900 signifikant på 1% nivå, chikvadrattest $P < 0,001$, og i Restsørfjorden var nedgangen signifikant på 5% nivå, chikvadrattest $p = 0,012$

jeg se om det var reelle forskjeller mellom områdene med hensyn til tendensen til å være i enkestand, og om eventuelle forskjeller og endringer kan bekreftes av forskjeller og endringer i befolkningssammensetningen og kjønnsesifikk dødelighet.

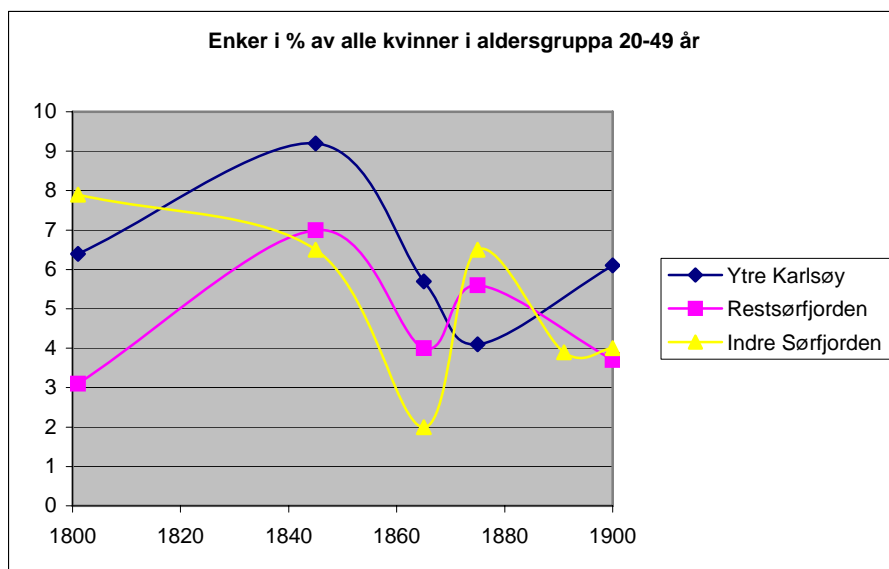
Mellom 1801 og 1845 gir kildene ingen opplysninger om enkestand. Fra 1845-tellinga har jeg registrert sivilstandsopplysninger for Sørfjorden etter originalen, men for Ytre Karlsøy har jeg registrert bare en krets. Originalen av 1855-tellinga gir bare aggregerte tall på sognenivå med hensyn til sivilstand, og er altså ikke brukbar for å beregne sivilstand for de utvalgene jeg ser på her. Folketellinga i 1801 er den eneste tellinga som registrerte den enkeltes sivilstandshistorikk. Dette er en unik kilde til å sammenligne tendensen til gjengifte både mellom kjønnene, og mellom de to områdene. Tellingene i 1865, 1875, 1891 og 1900 registrerte aktuell sivilstand ved tellinga.¹⁴

I fortidige samfunn representerte mennene etterspørselen på giftermålsmarkedet sier Dyrvik, og derfor kunne enkemenn i større grad enn enker gifte seg med tidligere ugifte. Vi har sett at det var et slikt mønster i Sørfjorden som helhet før 1800 og i Restsørfjorden utover 1800-tallet. Men i Ytre Karlsøy og Indre Sørfjorden var enkene minst like ofte i vielser som enkemenn. Dette kan tyde på at det var flere enker i befolkninga her enn det som var vanlig, og kanskje også færre unge enkemenn. Vi skal se at stor dødelighet for unge menn på grunn av drukning gjorde både at mange menn døde unge før de rakk å bli enkemenn, og at mange ble enker i ung alder. Mange enker i ekteskap forteller altså ikke nødvendigvis at enkene hadde større muligheter på giftermålsmarkedet her enn andre steder, men antakelig mest om tilgangen på til dels svært unge enker på giftermålsmarkedet.

Figur 6.1 Enkefolk i andel av den unge voksne befolkninga i %

¹⁴ For Sørfjorden har vi sett at tellinga i 1875 hadde store mangler mht sivilstandsopplysninger, men disse manglene har jeg i all hovedsak rettet opp ved hjelp av tellingenes øvrige opplysninger. Se kap 2

Tabell 6.6. Enkemenn i nominell og prosentvis andel av alle i aldersgrupper 20-50 år

År	Aldersgr	Ytre Karlsøy		Sørfjorden				Lands- gjennomsn.
		N av alle	%	Sørfjorden		Sørfjorden		%
				N av alle	%			
1801	20-29	1/98	1	0/33	0			0,5
	30-39	2/88	2,3	0/35	0			1,8
	40-49	0/72	0	4/28	14,3			3,0
		Ytre Karlsøy		Restsørfjorden		Indre Sørfjorden		Lands- gjennomsn.
		N av alle	%	N av alle	%	N av alle	%	%
1845	20-29	*0/43	*0	0/40	0	0/23	0	
	30-39	*1/31	*3,2	0/24	0	0/8	0	
	40-49	*2/23	*8,7	2/28	7,1	1/9	11,1	
1855	20-49							1,6
1865	20-29	0/142	0	0/41	0	0/16	0	0,3
	30-39	7/136	5,10	2/35	5,7	1/19	5,3	2,1
	40-49	7/106	6,60	3/36	8,3	2/14	14,3	4,2
1875	20-29	0/178	0	0/51	0	0/22	0	0,4
	30-39	4/117	3,4	0/34	0	1/10	10	2,0
	40-49	4/114	3,5	0/32	0	0/12	0	4,2
1891	20-29					0/21	0	
	30-39					0/15	0	
	40-49					1/16	6,3	
1900	20-29	0/232	0	0/64	0	0/19	0	0,4
	30-39	4/207	1,9	0/53	0	1/20	5	2,2
	40-49	5/150	3,3	2/37	5,4	0/11	0	4,3

Landsgjennomsnittet i enkestand omfatter alle før gifte, dvs også fraskilte, men de fraskilte utgjorde en svært liten del av gruppa og påvirker totaltallene ubetydelig.

Tabell 6.7. Kvinner i enkestand i andel og % av alle i aldersgrupper 20-50 år

År	Aldersgr	Ytre Karlsøy		Sørfjorden				Lands- gjennomsn.
		Andel enker		Andel enker		Andel enker		Andel enker
		N av alle	%	N av alle				%
1801	20-29	0/119	0	0/39		0		0,8
	30-39	3/92	3,3	3/35		8,6		1,8
	40-49	14/75	18,7	2/30		6,7		3
		Ytre Karlsøy		Restsørfjorden		Indre Sørfjorden		Lands- gjennomsn.
		Andel enker		Andel enker		Andel enker		Andel enker
		N av alle	%	N av alle	%	N av alle	%	%
1845	20-29	*0/43	*0	1/40	2,5	0/21	0	
	30-39	*3/39	*7,7	2/28	7,1	1/9	11,1	
	40-49	*6/16	*37,5	4/32	12,5	2/16	12,5	
1855	20-49							3,3
1865	20-29	0/125	0	0/43	0	0/17	0	0,7
	30-39	3/124	2,4	2/35	5,7	0/22	0	3,4
	40-49	18/121	14,9	3/48	6,3	1/11	9,1	8,7
1875	20-29	0/159	0	0/47	0	0/21	0	0,7
	30-39	6/107	5,6	0/34	0	3/17	17,6	3,8
	40-49	9/103	8,7	6/31	19,4	0/8	0	9,2
1891	20-29					0/23	0	
	30-39					0/17	0	
	40-49					2/11	18,2	
1900	20-29	7/228	3,1	0/60	0	1/20	5	0,8
	30-39	12/186	6,5	3/56	5,4	1/22	4,50	3,7
	40-49	15/144	10,4	3/46	6,5	0/8	0	8,9

Ytre Karlsøy 1845 omfatter bare en tellingskrets: Reinøya, Langsund og Karlsøya

Kilder: 1801. Kilde til landsgjennomsnitt: 1865, Folketellinga 1865, trykt utgave. Øvrige år: Historisk statistikk, 1994.

Det var ingen signifikante forskjeller mellom samtidige områder i andelen enkefolk i befolkninga. Det var likevel en tendens til at menn i Indre Sørfjorden og kvinnene i Ytre Karlsøy var i enkestand i større grad enn i de andre områdene. Unntatt fra dette mønsteret var likevel Ytre Karlsøy i 1875, med en forholdsvis *mindre* andel unge enker i befolkninga enn de andre områdene. Jeg har vist at kvinnene i Ytre Karlsøy var tidlig gift i 1875, i ung voksen befolkning var kjønnsproporsjonen høy, og giftermålsmarkedet for kvinner var antakelig godt. Få unge enker i befolkninga er derfor mest sannsynlig uttrykk for at en enda større del av de unge enkene ble gjengiftet, samtidig som en større andel av unge kvinner var gift tidlig. Det var også en liten nedgang i menns overdødelighet etter 1860, noe som kan ha medvirket til færre enker i ung befolkning (fig 6.2).

Endringene over tid var forholdsvis parallell i de tre områdene med hensyn til både andelen enker og enkemenn i den unge befolkninga. I hovedtrekk var andelen i enkestand av ung befolkning uendret eller minsket i løpet av århundret. Det var altså ingen økning i andelen i

enkestand slik det var på landsplan, særlig for kvinner. Men i motsetning til ved tidligere tellinger forekom det i 1900 også enker under 30 år i området, noe som kan være uttrykk for at det nå var mulig også for unge kvinner med små barn å la være å gifte seg på ny.¹⁵ Derimot var det ikke enkemenn under 30 år i befolkninga ved noen av tellingene etter 1801. Men enkemenn under 30 år forekom nesten heller ikke i gjengiftene, og det må ha vært mindre vanlig for menn enn for kvinner å komme i enkestand i så ung alder. Dette har selvfølgelig sammenheng med at menn giftet seg seinere enn kvinner, men er likevel overraskende med tanke på antatt høy barseldød.¹⁶

Eneste signifikante endring over tid i andelen ung befolkning i enkestand var større andel unge enkemenn i Ytre Karlsøy i 1865 enn i 1801.¹⁷ Flere unge menn i enkestand kunne ha sammenheng med at kjønnsproporsjonen i ung voksen befolkning var høy allerede i 1865, forutsatt at tidligere ugifte menn var mer attraktive enn unge enkemenn på giftermålsmarkedet.¹⁸ Samtidig var det imidlertid større andel enkemenn enn enker i befolkninga i både Restsørfjorden og Indre Sørfjorden. I Indre Sørfjorden var den økte andelen enkemenn i tråd med giftermålsmarkedet generelt, alle menn under 30 år var ugift i 1865 og giftermålsalderen for menn var høy på 1860-tallet. I Restsørfjorden var derimot giftermålsalderen for menn lav på 1860-tallet.

Forholdsvis mange enkemenn i både i Sørfjorden og i Ytre Karlsøy i 1865 kan altså ikke knyttes til andre samtidige felles endringer i giftermålsmønsteret. Det er derfor grunn til å spørre om den store dødeligheta i de 20 til 30 årene før 1865 kan ha rammet unge kvinner i større grad enn menn, og ført til at mange unge menn kom i enkestand. Men både i Restsørfjorden og i Ytre Karlsøy var det mange flere unge menn enn kvinner som døde også i årene før 1865.¹⁹ Det kan likevel se ut til at mennene ble enkemenn *tidligere* i disse årene enn det som var vanlig. I hele undersøkelsesperioden var det bare 11 enkemenn som giftet seg på

¹⁵ vi har sett ett eksempel på en ung kvinne på Vannstua som var kårkone på egen gård i 1875, (kap. 5 note 40), men hun finnes ikke i seinere kilder i Karlsøy, og jeg vet ikke om hun giftet seg på ny.

¹⁶ I hele mitt grunnlagsmateriale var det til sammen ni enkemenn i Ytre Karlsøy som giftet seg på ny før de fylte 30 år, i Restsørfjorden var det to, i Indre Sørfjorden ingen. Jeg har ikke undersøkt hvor gamle de var når de ble enkemenn, og hvor lenge de ventet med å gifte seg.

¹⁷ Endringa var signifikant bare på 10% nivå, $p=0,055$

¹⁸ I 1865 var kjønnsproporsjonen 111,6 for aldersgruppa 20-39 år og 103,8 for aldersgruppa 20-49 år.

¹⁹ I årene 1850-1865 var det 73 kvinner og 127 menn som døde i alderen 20-49 år i Ytre Karlsøy, dette gir en kjønnsproporsjon på 174, som er den samme som for dødeligheta i aldersgruppa i århundrets siste del. I Restsørfjorden døde det 19 kvinner og 26 menn i samme periode, som gir en kjønnsproporsjon på 137 som er høyere enn i Restsørfjorden i århundrets første del, men lik med den siste perioden. Kilde: Kirkebøkene for Helgøy og Karlsøy og Sørfjorden.

ny før de fylte 30 år, seks av disse giftet seg nettopp i årene fra 1850 til 1863. Av disse var fem fra Ytre Karlsøy og en fra Restsørfjorden. Flere enn vanlig ser altså ut til å ha blitt enkemenn svært ung i disse årene, noe som kan ha medvirket til økt andel enkemenn i ung befolkning.

Men i 1875, og også i 1900, var det færre enkemenn enn tidligere i Restsørfjorden, men uten at andelen enkemenn i vielsene hadde økt. Derimot var det en klar nedgang i dødelighet for unge kvinner, og kjønnsproporsjonen for de døde unge var høyere etter 1860 enn før (fig. 6.2). Færre enkemenn i befolkninga var altså mer et resultat av demografisk endring enn endringer i enkefolks tendens til gjengifte.

Om det var de unge eller de eldre enkene som ble gjengiftet gir en pekepinn på om det var ungdom eller økonomisk evne som ble etterspurt når enkene ble gjengiftet. Hvis det var ungdom mer enn økonomisk evne som hadde betydning, må det forventes at andelen kvinner i enkestand i befolkninga økte med økt alder også i aldersgruppa under 50 år. For kvinnene i aldersgruppa 20-49 var det både i Restsørfjorden og i Ytre Karlsøy økt tendens til å være i enkestand ved økt alder, dette var også tilfelle på landsplan (tab. 6.7). På landsplan forekom det en slik sammenheng også for menn, men mindre uttalt enn for kvinner. I den mannlige delen av befolkning i Ytre Karlsøy og Restsørfjorden var derimot ikke sammenhengen mellom alder og enkestand like klar som for kvinner (tab. 6.6 og 6.7). Dette kan være uttrykk for at kvinnene hadde relativt mindre muligheter enn menn på giftermålsmarkedet med økt alder. Men det kan også være uttrykk for at kvinnene ved økt alder i større grad enn menn hadde ønske om eller mulighet til å leve ugift, for eksempel ved overlate gården til barna og selv leve på kår.

I motsetning til i de andre områdene var det blant kvinnene i Indre Sørfjorden ikke noen klar økt tendens til å leve i enkestand med økt alder innenfor aldersgruppa 20-49 år (tabell 6.7). Dette kan være uttrykk for at økonomiske forhold hadde større betydning når enkene i Indre Sørfjorden giftet seg på ny. En undersøkelse av de gjengifte kvinnenenes bosted for å se om de nygifte i stor grad bodde på enkens gård kunne si noe om mannens eventuelle økonomiske motiv med ekteskapet, men en slik husholdsanalyse vil av tidshensyn ikke bli gjennomført innenfor dette arbeidet.

6.1.3 Kjønnspesifikk dødelighet og gjengifte

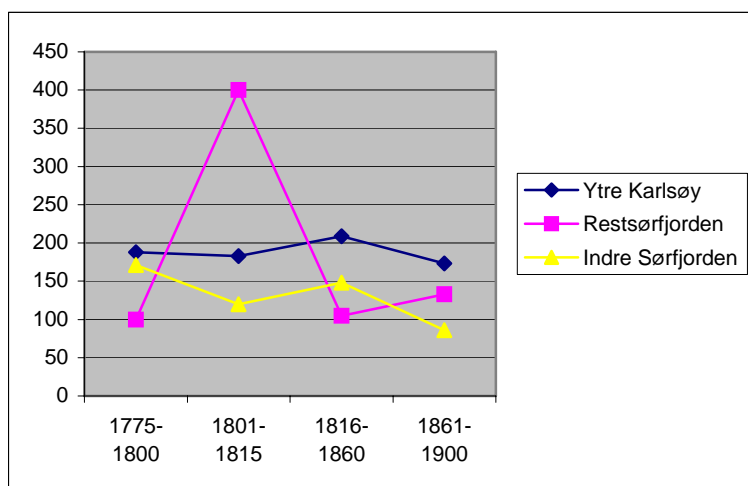
I alle områder og ved alle tellinger var hovedtendensen at det var større andel enker enn enkemenn i ung befolkning. Jeg antar at dette bekreftes av et dødelighetsmønsteret med overdødelighet for menn i aldersgruppa 20-49 år, slik litteraturen også tyder på at det var.

Tabell 6.8 Antall og kjønnsproporsjon for døde i aldersgruppa 20-49 år

	Ytre Karlsøy		Restsørfjorden		Indre Sjørfjorden	
	døde totalt	kjpr	døde totalt	kjpr	døde totalt	kjpr
1775-1800	69	188	14	100	19	171
1801-1815	147	183	30	400	22	120
1816-1860	489	209	123	105	62	148
1861-1900	396	173	91	133	52	86

Kilde: Kirkebok for Helgøy, Karlsøy og Sjørfjord sogn i Karlsøy prestegjeld, og Sjørfjord sogn i Lyngen prestegjeld

Figur 6.2 Kjønnsporsjonen (antall menn pr 100 kvinner) for døde i aldersgruppa 20-49 år i Ytre Karlsøy, Restsørfjorden og Indre Sjørfjorden

Figuren er laget på grunnlag av tabell 6.8

Figur 6.2 bekrefter at det som hovedtrekk var overdødelighet for menn i aldersgruppa 20-49 år i hele undersøkelsesperioden, og størst i Ytre Karlsøy. For perioden før 1816 sett under ett var likevel ikke overdødeligheta blant menn signifikant større i Ytre Karlsøy enn i de andre områdene. Etter 1815 var derimot menns overdødelighet signifikant høyere i Ytre Karlsøy enn i områdene i Sjørfjorden. I Restsørfjorden var det ingen overdødelighet for menn i aldersgruppa i perioden 1816-1860, det var det heller ikke i Indre Sjørfjorden etter 1860.

Den generelle tendensen til større andel enkemenn i befolkninga i Indre Sjørfjorden enn i de andre områdene lar seg bare delvis forklare av dødelighetsmønsteret. Kjønnsporsjonen for de unge døde var til dels lavere i Restsørfjorden, likevel var det lavere andel enkemenn i

befolkninga der enn i Indre Sørfjorden, noe som tyder på større omgifte for menn i Restsørfjorden enn i Indre Sørfjorden.

Kirkebøkene har til dels også opplysninger om dødsårsak. Fram til 1805 var det bare når det var ”merkverdigheter” ved de døde at presten var pålagt å føre dødsårsak i kirkeboka.²⁰ Fra 1839 ble det stilt mer omfattende krav til opplysninger om dødsårsaker i kirkebøkene. Nå skulle blant annet også antall kvinner som døde i barselseng, dødsfall ved ulykker, selvmord, drap og barn som ble ligget i hjel videremeldes til statistiske myndigheter. Fra da finnes også slike opplysninger i kirkeboka.

Tabell 6.9 Dødsårsaker menn 20-49 år (absolutte tall)

	Drukning	Andre ulykker	Annet	Ikke oppgitt	Totalt
Ytre Karlsøy					
1775-1800	10	1	6	28	45
1801-1815	8	2	4	81	95
1816-1860	163	14	36	265	331
1861-1900	112	5	57	77	251
Restsørfjorden					
1775-1800	1	0	1	5	7
1801-1815	1	0	1	22	24
1816-1860	32	0	3	28	63
1861-1900	9	2	14	27	52
Indre Sørfjorden					
1775-1800	3	0	4	5	12
1801-1815	1	0	2	9	12
1816-1860	16	1	3	17	37
1861-1900	2	1	3	18	24

Kilde: Kirkebok for Karlsøy prestegjeld, Karlsøy, Helgøy og Sørfjorden sogn og Lyngen prestegjeld, Sørfjorden sogn

Kirkebøkene opplysninger om dødsårsak inneholder nok mange feil, særlig med hensyn til medisinsk diagnose, men særlig fram til 1839 manglet opplysninger om dødsårsak i det hele. Drukningdøden for menn var sannsynligvis større enn det kirkeboka viser, og kanskje særlig i den første perioden der opplysninger om dødsårsak i stor grad mangler. Kirkebokføringa i Karlsøy kirkebok var likevel mer omfattende enn det som var etterspurt, både kopper og radesyke ble ført som dødsårsaker også før 1801. Også druknede som ikke var funnet igjen, og altså ikke begravet, var innført i kirkeboka allerede så tidlig som i 1777. Det er derfor

²⁰ Backer, 1947: 192

mulig at det ikke var noen vesentlig underregistrering av drukningsdød.²¹ Før 1805 omfatter tallene fra Ytre Karlsøy bare Karlsøy sogn (uten Sørfjorden) og ikke Helgøy, etter 1805 omfatter de også Helgøy sogn. Totalt antall døde før og etter 1805 er derfor ikke sammenlignbart.

Tabell 6.9 bekrefter at det var drukningsdøden som var hovedårsaka til overdødeligheta blant menn i aldersgruppa, i alle fall i perioden 1816-60, i Ytre Karlsøy også etter 1860. De fleste tilfeller av drukningsdød for menn i aldersgruppa skjedde i forbindelse med fiskerier.

Kvinnelig overdødelighet og få druknede menn i aldersgruppa 20-49 år i Indre Sørfjorden mot slutten av århundret kan være uttrykk for at fiskeriene fikk mindre betydning som næringsvei der mot slutten av århundret.

Det var mange unge enker i Ytre Karlsøy i 1801, og flere enker enn enkemenn i vielsene fram til 1801. I Sørfjorden dominerte enkemennene i vielsene i denne perioden. Dette kan delvis forklares med at overdødeligheta for menn var større i Ytre Karlsøy enn i Sørfjorden fram til 1801, men denne forskjellen var ikke signifikant. 1801-tellingas sivilstandshistorikk bekrefter dette bildet av gjengiftet. Før 1800 var kvinnene i Ytre Karlsøy den gruppa i prestegjeldet som i størst grad hadde opplevd gjengifte før fylte 50 år, de fleste av disse var over 30 år. I Sørfjorden derimot var få unge kvinner gjengiftet i 1801. Mennene i Sørfjorden var gjengiftet i noe større grad enn menn i Ytre Karlsøy, men forskjellen var liten. De var også gjengiftet i større grad enn kvinnene i Sørfjorden, på tross av kvinnenenes lave alder ved første giftermål. Den store andelen gjengifte unge kvinner i Ytre Karlsøy avspeiler stor andel enker i vielsene der. Den lavere gjengifteandelen for menn skyldtes nok at en mindre andel ble enkemenn, i tillegg til at mennene kom inn i ekteskapet seinere enn kvinnene.

Tabell 6.10. Gjengifteandel for menn i folketellinga 1801. Ytre Karlsøy og Sørfjorden

	Ytre Karlsøy			Sørfjorden		
	N	gjengiftet*	i % av N	N	gjengiftet*	i % av N
20-29	98	0	0	33	0	0
30-39	88	3	3,4	35	2	5,7
40-49	72	10	13,9	28	4	14,3

* De gjengifte mennene i Ytre Karlsøy mellom 30 og 39 år var gift for andre gang, av de over 40 var ni gift for andre gang og en for tredje gang. I Sørfjorden var også de mellom 30 og 39 år gift for andre gang, av de over 40 var tre gift for andre gang og en var enkemann etter andre ekteskap.

²¹ Dette har jeg redegjort nærmere for i kap 2

Tabell 6.11. Gjengifteandel for kvinner i folketellinga 1801. Ytre Karlsøy og Sørfjorden

	Ytre Karlsøy			Sørfjorden		
	N	gjengiftet*	i% av N	N	gjengiftet**	i % av N
20-29	119	1	0,8	39	0	0
30-39	92	8	8,7	33	0	0
40-49	75	11	14,7	30	3	10

* Den gjengifte kvinna i Ytre Karlsøy mellom 20 og 29 år var gift for andre gang, av de gjengifte mellom 30 og 39 år var sju gift for andre gang og en for tredje gang, de over 40 var alle gift for andre gang. ** I Sørfjorden var to kvinner over 40 gift for andre gang, ei kvinne over 40 var i tredje ekteskap.

Dette gjengiftemønsteret, der hovedtendensen var at enkene i Ytre Karlsøy giftet seg med ugifte menn og enkemenn i Sørfjorden giftet seg med piker vil jeg vise ved noen eksempler. Amund Larsen fra Sørfjorden giftet seg første gang 34 år gammel i 1795.²² Kona hans døde 30 år gammel, antakelig i barsel. Hun og deres nyfødte sønn ble jordfestet 17.april 1797.²³ Amund giftet seg på ny 8.oktober 1797 med Marit Andersdatter som var 23 år ved folketellinga i 1801, og altså bare 18-19 år da hun giftet seg.²⁴ Ved folketellinga i 1801 hadde disse ei tre år gammel datter som het Berit, slik også Amunds første kone het. Amund giftet seg altså på ny kort tid etter at kona døde, og han giftet seg på ny med ei svært ung ugift kvinne.²⁵ Et annet eksempel er Aleksander Mortensen fra Lavangen i Sørfjorden, 31 år i 1801. Han giftet seg første gang første søndag i advent i 1803 og andre gang andre juledag 1804, etter at hans første kone var begravd 5.august samme år. Hans første kone var antakelig seks år yngre enn ham, hans andre kone var også tidligere ugift, men henne har jeg ikke funnet aldersopplysninger på.

Etter 1801 økte enkenes andel i vielsene i Sørfjorden. Ei av enkene som giftet seg var Ane Larsdatter fra Reiervig som 40 år gammel inngikk sitt andre ekteskap. Første søndag i advent 1801 giftet hun seg med den 28 år gamle ungkaren Jon Jonsen fra Bergenes i Sørfjorden. Hennes forrige mann var jordfestet 17.juni 1801. Ifølge folketellinga var han 78 år, i begravelleslista var han 67 år.

²² bosatt i Skarmunken da første kona døde i 1797 og i Reiervig i 1801

²³ Barnet er ført i kirkeboka som vanlig dødsfall, men uten aldersopplysninger, og jeg regner med at kvinnen døde i barsel.

²⁴ Alder oppgitt ved tellinga 1.februar 1801 var alder ved neste fødselsdag, mest sannsynlig fylte hun 23 år i 1801, hvis hun var født i januar ble hun ikke 23 år før i 1802

²⁵ Det er ikke ført dødsdato for kona i begravelleslista og kirkeboka kan tyde på at jordfestelser av Sørfjordfolket i hovedsak ble utført i sommerhalvåret. Det finnes riktignok flere unntak fra en slik praksis, men de som ble begravet i april kan altså ha vært død siden om høsten før, og den forrige kona døde derfor kanskje omkring et år før Amund giftet seg på ny.

Jeg tar også med et par eksempler på gjengiftene til unge enker i Ytre Karlsøy. Enka Ane Erichsdatter fra Gamvik giftet seg andre juledag i 1801 med den hjemmeværende unγκaren Qvive Larsen, hun var da 29 år gammel han var 22. Anes tidligere mann omkom på havet og var blitt jordfestet fjerde søndag etter trefoldighet samme år.²⁶ Elen Erichsdatter fra Nordlenangen ble enke etter at mannen døde etter skader fra forlis. Hun giftet seg på ny i 1803, vel to år etter forliset, med en 12 år yngre unγκar. Hun var da selv 33 år gammel.²⁷ Disse eksemplene viser hovedtrekkene i det statistikken har vist, unge enker i Ytre Karlsøy giftet seg med unge ugifte menn. I Sørфjorden var det flere enkemenn enn enker på giftermålsmarkedet før 1801, etter 1800 var det ingen forskjell mellom kjønnene på gjengiftemarkedet.

Eksemplene viser også at både kvinner og menn i enkestand kunne gifte seg med mye yngre partnere. Dyrvik sier at enkefolk ofte måtte stille bak i køen på giftermålsmarkedet og gifte seg med tidligere ugifte som hadde vært ”tapere” i første ekteskapsrunde.²⁸ Men eksemplene over viser at enkefolkene i dette området kunne velge blant helt unge ugifte, og det ser ut til at det å være i enkestand på dette tidspunktet var en ressurs mer enn en ulempe på ekteskapsmarkedet både for kvinner og menn. Stor aldersforskjell, der den som antakelig satt med jord var velgeren, tyder på at giftermålet var i stor grad var økonomisk motivert. Dette var tilfelle både i Sørфjorden og i Ytre Karlsøy.

Dødelighetsstatistikken viser at større andel unge enker enn enkemenn i alle områder og perioder i hovedsak skyldtes at flere kvinner enn menn kom i enkestand ung. Det var likevel et par unntak der det var like mange enkemenn som enker i befolkninga. Det ene unntaket var i Restsørфjorden i 1801, da var omkring 3% av både kvinner og menn i aldersgruppa 20-49 år i enkestand. Samtidig var det omtrent like stor andel enker som enkemenn i vielsene der i perioden 1795-1800. Fram til 1800 var det også like mange menn som kvinner i alderen 20-49 år som døde i området. Forholdsvis like mange enkemenn som enker i gjengifte var altså i hovedsak et resultat av demografiske forhold, men dette viser likevel at unge enker hadde like store muligheter som enkemenn på gjengiftemarkedet i Restsørфjorden i perioden før 1801.

²⁶ Trefoldighet er treenighetssøndag, søndag etter pinse. Anes tidligere mann var oppført som 30 år i folketellinga i 1801, men innført i begravelleslista to ganger, en gang som 37 år og en gang som 40 år.

²⁷ Kilder til alle eksempler: Folketellinga 1801 i dataregistrert utgave på Internett, og begravelles- og vielseslister i Kirkeboka for Karlsøy prestegjeld.

²⁸ Dyrvik, 1983:141

Det andre unntaket var i 1865, da det var flere enkemenn enn enker i både Restsørfjorden og Indre Sørfjorden, samtidig var det også andelen enkemenn i ung befolkning i Ytre Karlsøy større enn før og etter. Jeg har antatt at økt andel unge enkemenn skyldtes stor dødelighet i unge kvinnegrupper på 1850- og 1860-tallet som.

Større andel enker i vielsene i Ytre Karlsøy enn i de andre områdene fra 1815 og ut århundret var et klart resultat av at forholdsvis flere ble enker der i ung alder. Også økt giftermålsaktivitet for enker i Restsørfjorden fra 1801 til 1815 ser ut til å ha en sammenheng med økt overdødelighet for menn. Etter 1860 resulterte nedgangen i overdødelighet for menn i Ytre Karlsøy seg også i færre enker i ekteskap. I hovedsak var andelen i enkestand forholdsvis stabil både i Ytre Karlsøy og Restsørfjorden over tid, mens andelen gjengifte i vielsene ble redusert i løpet av århundret. Dette tyder på at det etter hvert var en mindre andel av befolkninga som opplevde å komme i enkestand i ung alder, og at tendensen til gjengifte endret seg lite. Større likhet mellom menn og kvinner i Indre Sørfjorden både med hensyn til gjengifte og tendens til å være i enkestand, avspeiler større likhet i dødelighet for kvinner og menn der. Forskjeller mellom områdene med hensyn til gjengifte ser altså ut til å i hovedsak ha avspeilet dødelighetsmønsteret.

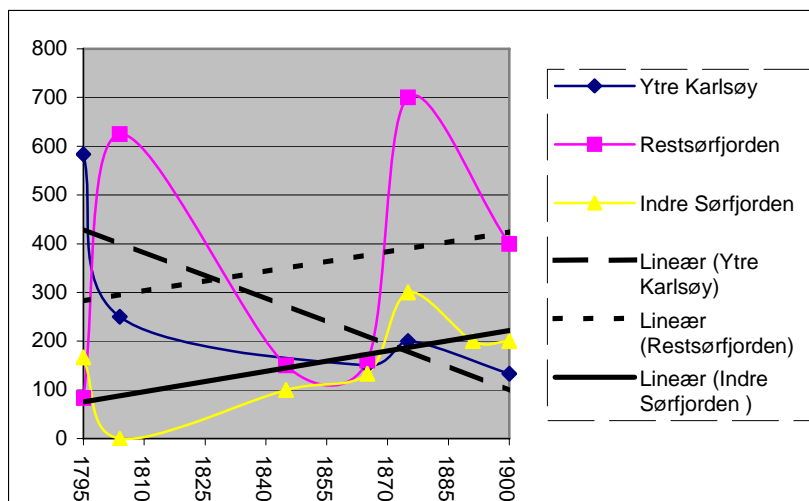
Unntatt fra dette er Indre Sørfjorden etter 1860 der enkefolkene deltok på giftermålsmarkedet i like stor grad som tidligere, enker og enkemenn like mye. Samtidig ble det forholdsvis færre som levde unge i enkestand i befolkninga, altså ei motsatt endring i forhold til de øvrige områdene og landet som helhet, spesielt for kvinner. I siste del av 1800-tallet ser det dermed ut til at omgifte var mer vanlig i samisk befolkning enn norsk. Det var ikke tilfelle før 1860.

6.1.4 Gjengifte i forhold til befolkninga i enkestand

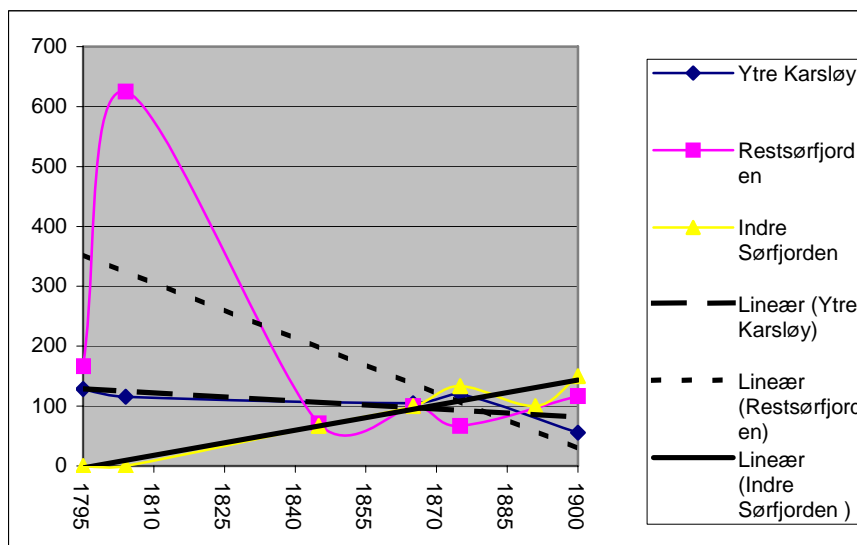
For å se om det var forskjeller i gjengifte mellom områdene og endringer over tid som ikke var direkte resultat av forskjeller i demografiske størrelser som dødelighet og befolkningssammensetning, ville den beste metoden være å undersøke gjengiftemønsteret til de som faktisk kom i enkestand. Men ei slik kartlegging ville være for arbeidskrevende innenfor dette arbeidet. Jeg har i stedet gjort ei enkel sammenligning av andelen enkefolk i vielsene med andelen unge enkefolk i de respektive befolkningene ved folketellingene for å se om det var forskjeller mellom områdene med hensyn til forholdet mellom gjengifte og andel i enkestand. Dette har jeg gjort ved å beregne antallet enkefolk i vielsene i tiårsperioden rundt tellingene pr 1000 i enkestand på tellingstidspunktet. Fordi et så lite antall var i enkestand i

ung alder vil dette være et svært usikkert mål som antakelig bare kan brukes til å vise en tendens, og eventuelt underbygge det jeg har funnet så langt.

Figur 6.3 Enkemenn i ekteskap pr 1000 enkemenn i aldersgruppa 20-49 år i befolkninga

Figur 6.4 Enker i ekteskap pr 1000 enker i aldersgruppa 20-49 år i befolkninga

Figurene 6.3 og 6.4 viser antall enker/enkemenn i vielsene pr 1000 enker/enkemenn i aldersgruppa 20-49 år ved den enkelte folketelling, der vielsene er registrert i en tiårsperiode rundt den enkelte telling. Pr 1000 i enkestand i 1801 er det beregnet enkefolk i vielser både for perioden 1795-1800 og 1801-1804. For perioden 1795-1804 manglet geografisk tilhørighet i stor grad, jeg har antatt at de med ukjent tilhørighet fordelte seg som de kjente, og at vielser med manglende sivilstand fordelte seg som de med kjent.

Stor overdødelighet av unge menn, slik det var i Ytre Karlsøy, førte til mange kvinner i gjengifte, men også til ei befolkning med få menn og lav kjønnsproporsjon i ung befolkning, noe som skulle gjøre mennene til velgere på giftermålsmarkedet. Kjønnsproporsjonen i aldersgruppa 20-49 år i Ytre Karlsøy i 1801 var også forholdsvis lav (90,2), dette innebar

kvinneoverskudd og et godt giftermålsmarked for menn. Jeg antar derfor at enkene hadde relativt dårligere muligheter på giftermålsmarkedet enn enkemennene, sett i forhold til antallet av begge grupper i befolkninga. Dette bekreftes av fig 6.3 og 6.4 som viser at enkemenn var i gjengifte i større grad enn enker, sett i forhold til antall i enkestand i befolkninga.

Tendensen til nedgang i gjengifte i Ytre Karlsøy i løpet av århundret var reell i forhold til antallet i enkestand i befolkninga (figur 4.16 og 4.17). I Indre Sørfjorden var tendensen derimot økende både for kvinner og menn. I Restsørfjorden var det også en tendens til at kvinner i enkestand giftet seg på ny i mindre grad, mens menn i enkestand ble gift i større grad mot slutten av århundret, særlig på 1870-tallet.

I Indre Sørfjorden var gjengifte fram til 1870-tallet forholdsvis mindre vanlig enn i de andre områdene. Etter 1870 var gjengiftet derimot større for kvinner i Indre Sørfjorden enn i de andre områdene, mens menn i Indre Sørfjorden var forholdsvis mer i gjengifte enn menn i Ytre Karlsøy. Men det var enkemennene i Restsørfjorden som i størst grad giftet seg på ny etter 1870, og særlig på 1870-tallet. Vi har tidligere sett at unge menn i Restsørfjorden var gift i større grad i 1875 enn før og etter, at medianalderen for førstegangsgifte var lav og spredningsmålet høyt på 1870-tallet og at ingen unge menn var i enkestand i 1875. Alt uttrykk for at både unge og eldre menn i denne perioden inngikk ekteskap i større grad enn før og etter.

Enkenes andel av giftermålsmarkedet i Ytre Karlsøy var, slik jeg antok, i hovedsak i tråd med andelen enker på giftermålsmarkedet. Det var også forholdsvis flere enkemenn enn enker i vielsene sett i forhold til henholdsvis enkemenn og enker i befolkninga, men forskjellen mellom kjønnene var mindre utpreget fra 1860-tallet enn det hadde vært omkring 1800. Også i Indre Sørfjorden var enkemenn forholdsvis mer gjengiftet enn enkene, men forskjellen var mindre enn i Ytre Karlsøy. Den største forskjellen mellom kjønnene var i Restsørfjorden, der enkemenn i århundrets siste del var gift på ny i mye større grad enn kvinnene.

I århundrets første del var det altså ikke en større tendens til gjengifte i det samiske området Indre Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy, slik vi kunne forvente ut fra omtaler av samisk giftermålsmonster i andre områder. Det var heller ikke en overrepresentasjon av menn i gjengiftene i forhold til kvinner i Indre Sørfjorden. Derimot var enkemenn i Restsørfjorden gift med ugifte jenter i større grad enn i de andre områdene, og de var også gjengiftet i større

grad enn kvinnene i området. Dette er i tråd med det vi er vant til å se med hensyn til gjengifte i norske bondesamfunn.

I hovedtrekk var gjengiftemønsteret i tråd med dødelighetsmønsteret. Avvikende endringer i Indre Sørfjorden i forhold til de øvrige områdene, blant annet med økt tendens til gjengifte i siste del av århundret, kan kanskje også ha hatt sammenheng med forskjeller i husholdsroller.

6.1.5 Enkestand og husholdsroller

I 1865 var det seks unge enker mellom 20 og 49 år i Sørfjorden. Av disse var ei bosatt i Indre Sørfjorden, fem i Restsørfjorden. Enka Ane Mortensdatter, som var bosatt i Indre Sørfjorden, var 48 år i 1865. Hun var i folketellinga oppført som husmannskone med jord, men var altså enke, hun var samisk og ifølge folketellinga forstod hun norsk. Hun bodde på Storstennes med tre barn i alderen tre til 13 år. Der bodde hun også i 1875 som husmor, men da med den ugifte sønnen på 22 år som ”fisker, gaardbruker og leilending”. I tillegg var også en ung familie med et barn losjerende i huset, mannen var fisker, kona var antakelig enkens datter. Alle i huset hadde etnisitetskategorien ”II”.²⁹ I 1865 hadde enka ei ku, og ei halv bøtte bygg og ei halv bøtte potet som utsæd. I 1875 hadde hun to kyr, en kalv, åtte sauer, tre geiter, fortsatt like mye potetutsæd, men ingen bygg. Nå brukte de to matrikulerte gårder, Storstennes og Storstennes ødebruk.

I Restsørfjorden finner vi på Svendsby i 1865 den eneste av de unge enkene fra 1865 som var gift på ny ved 1875-tellinga. Det var norske Inger Anna Larsdatter som var 34 år i 1865 og tjenestekvinne med en åtte år gammel sønn i et norsk hushold. I 1875 var hun gift med en ifølge tellinga fem år yngre mann som var inderst og fisker, hennes nå 18 år gamle sønn bodde fortsatt sammen med henne, nå som tjenestegutt og fisker, alle i husholdet var norsk. De bodde da i huset til en norsk selveiende gardbruker og fisker, det er ingen tegn på at dette var en slektning. De hadde ikke jord, men hadde likevel ei ku og tre sauer.³⁰

Det var ytterligere fire unge enker i Restsørfjorden i 1865, disse ble ikke gjengiftet før 1875. Den første av dem var Aasel Maria Falk Pettersdatter, 46 år i 1865 og husmor, gardbruker og leilending på en matrikkelgård på Hjellnes. Hun hadde fire barn mellom 11 og 20 år og var

²⁹ Ifølge FT 1865 må hun ha vært født i 1817 eller 1818, i 1875 var hun oppført med fødselsåret 1805. FT 1865 Karlsøy s. 29/3 RHD, og Lyngen 1875 krets 6/liste 60

³⁰ FT1865 Karlsøy 15/7 RHD og Lyngen 1875 krets 6/liste 1

oppført i folketellinga uten opplysninger om etnisk tilhørighet. I 1875 hadde hennes ugifte sønn på 30 år husholdsstillinga som husfar og var fisker, gardbruker og leilending, mens ”hans moder” nå bestyrte huset for sin sønn. Nå var hun kategorisert etnisk som ”nl”, det samme var sønnen. I tillegg bodde enkas datter med mann og to barn i huset, han som fisker, gardbruker og selveier, dattera var i tellinga i motsetning til sin bror oppført som ”nb”, hennes mann var kven. I tillegg bodde en norsk familie med tre barn i ”Lillestuen”, mannen var inderst og fisker. Enka var i 1865 bruker av en matrikulert gård og hadde en hest, fem kyr, ti sauer, en gris og ei halv bøtte poteter til utsæd, i 1875 hadde de to matrikkelgårder, et ødebruk i tillegg til gården de hadde i 1865, og hadde en hest, en okse, tre kyr, fire kalver, sju sauer og tre bøtter poteter som utsæd. I tillegg hadde datteras familie tre kyr og seks sauer. Den norske familien i ”lillestuen” hadde ingen jordbruksressurser. Aasel var antakelig ei kvinne man hadde tillitt til, i 1877 hadde hun hjulpet til ved en fødsel der barnet var dødfødt, og etterpå tatt ansvaret for å melde dødfødselen til presten.³¹

Den andre enka var Elen Mortensdatter, hun var 40 år og enke, husmor og gårdbruker og selveier i Skognesbukt i 1865. I tillegg til hennes fire barn mellom fem og 15 år bodde også ei losjerende enke på 67 år og ei ugift tjenestepige på 62 i husholdet, alle samisk. I 1875 bodde Elen fortsatt i Skognesbukt som husbestyrer mens den eldste sønnen som bodde sammen med henne i 1865 ifølge tellinga nå var 22 år, ugift og gårdbruker og leilending. Den losjerende enken fra 1865 var nå legdslem, mens tjenestekvinnen ikke var i husholdet lenger. Det var heller ikke de tre øvrige barna som bodde i husholdet i 1865. I tillegg var det kommet til to tjenestefolk, hvorav den ene kan ha vært hennes sønn, og også ei pleiedatter på sju år som var Elens niese.³² I 1865 hadde Elen én matrikkelgård, i 1875 brukte de også Kvalberg, i tellinga står en kommentar om at eieren ikke var tilflyttet ennå. I 1865 hadde hun to kyr og tre sauer, i 1875 hadde de en okse, tre kyr, tre kalver, åtte sauer og ei tønne potet til utsæd.

³¹ KB for Sørfjorden. for ei samisk kvinne. Det hadde vært en tung fødsel, og presten har ført inn ei omfattende liste over metoder fødselshjelpersken hadde brukt for å få barnet raskere til verden.

³² FT Karlsøy 30/47 RHD trykt utg. og Lyngen 1875 krets 6/liste 74 og 6/66. KB for Sørfjorden og Karlsøy. Barnets mor, Ragnhild Mortensdatter, var enke og dissenter og bodde som tjenestekvinne sammen med to av barna sine i et samisk hushold i Stordalen, hun døde i 1878. Da ble det ført i KB at hun var født i 1838, mens det riktige fødselsåret altså var 1824 ifølge KB Karlsøy

Den tredje enka var samiske Elen Kirstina Larsdatter, hun var 40 år i 1865, og losjerende i et samisk hushold i Indre Lavangen. I folketellinga var hun registrert med merknaden ”sindsvag fra sit 39 år”. Antakelig døde hun i 1866.³³

Den siste av de unge enkene i Sørfjorden i 1865 var den 36 år gamle Inger Margrethe Andersdatter, hun var norsk og den eneste av enkene som fortsatt var under 50 år i 1875. I 1865 var hun tjenestekvinne hos ei enke som var gårdbruker og leilending i Holmbukt. I 1875 var hun fortsatt tjenestekvinne, nå hos en ugift fisker og kårmann som bodde i kårstua til en selveier i Holmbukt.

Av de to norske enkene fra 1865 giftet den ene seg på ny, den andre ble tjenestekvinne. I tillegg til kårinstitusjonen er begge alternativer som vi kan forvente for ei enke i et norsk samfunn. Av de fire enkene med samisk eller etnisk blandet bakgrunn var ei syk og døde. De tre øvrige var husholdsoverhoder både i 1865 og 1875, i 1875 sammen med en voksen ugift sønn. Dette husholdshierarkiet var tellerens oppfatning også i de to husholdene der det i tillegg til mor og sønn også var gifte par med slektskapsforhold til enka i huset. Alle disse enkene bodde på gårder som økte sitt økonomiske grunnlag i den perioden de var enker. Husholdene viser en husholdsmodell som gjorde det mulig for kvinner å bli enker uten å miste sosial status. Tellinga fra 1865 kan tyde på at dette var et samisk mønster, over halvdel av enkene i Indre Sørfjorden, eller seks av 11, var da husholdsoverhoder og gårdbrukere. I Restsørfjorden var samtidig mindre enn 1/3 av enkene husholdsoverhoder, i Ytre Karlsøy mindre enn 1/5.³⁴ I 1900 var andelen redusert i alle områder, til 1/9 i Ytre Karlsøy, mindre enn 1/4 i Restsørfjorden og 1/3 i Indre Sørfjorden.

Hvis enker som husholdsoverhoder var et samisk trekk som var i ferd med å bli borte, skulle det ha vært mer utpreget i 1801, men det var det ikke. Da var 1/3 – 1/4 av enkene husholdsoverhoder i alle områdene, men ingen av disse enkene i Sørfjorden hadde utvidede hushold.³⁵ En annen mulighet er at denne husholdstilpasningen utviklet seg i Sørfjorden i løpet av 1800-tallet samtidig som andelen ugifte voksne i befolkninga økte, og dermed gjorde det mulig for både enker og voksne sønner å forbli ugift uten å gå inn i avhengige roller i

³³ I kirkeboka ble hun innført som 50 år ved begravelsen, men alle andre opplysninger tyder på at det var denne enka som var begravet.

³⁴ I Restsørfjorden: 7 av 22, av dem tre samiske, tre norske og ei kvensk, i Ytre Karlsøy: 17 av 98, de fleste norske

³⁵ Jeg mener at dette i grove trekk kan leses ut av kilden, men 1801-tellinga sier at

andres hushold. Vi har sett at i 1875 var varig ugifte menn i Restsørfjorden husholdsoverhoder i store hushold, det var de ikke i Ytre Karlsøy. I 1900 var det slike hushold også i Indre Sørfjorden.

I 1865 var andelen hushold som ikke var ledet av ektepar økt i forhold til 1801 både i Ytre Karlsøy og i Indre Sørfjorden. I Ytre Karlsøy skyldtes dette ei økning i andelen hushold med bare en person, disse var resultat av at logerende foreldre, kårfolk og føderådsfolk ble registrert som egne hushold i tellingene.³⁶ Hvis vi ser bort fra disse husholdene, var økningen i hushold uten ektepar som husholdsoverhoder mindre i Ytre Karlsøy. Men i Indre Sørfjorden var det ei reell relativ økning i andelen husholdsoverhoder som ikke var i ekteskap. De fleste av disse var i enkestand, og de var overhoder i hushold som omfattet de fleste husholdskategorier. Gjennomsnittshusholdet til disse enslige var på 4,9 personer.³⁷ I Indre Sørfjorden var det dermed forholdsvis flere enn tidligere som forble i enkestand uten å bli degradert sosialt. Husholdsoverhoder uten giftermål forekom likevel ennå ikke, men på dette tidspunktet var det heller ikke varig ugifte menn i Indre Sørfjorden. Muligheta til å forbli i enkestand uten å endre sosialt status kan ha vært en grunn til mindre gjengifte i Indre Sørfjorden i første halvdel av 1800-tallet. Et husholdsmønster som gjorde det mulig å forbli enke skulle gi økt enkestand ved økt alder. Det var ikke tilfelle i Indre Sørfjorden, der var det i motsetning til i de andre områdene, ikke noen klar tendens til at andelen kvinner i enkestand økte med økt alder før fylte 50 år.

Det var sannsynligvis en sammenheng mellom økt gjengifte etter 1860 og reduksjon i andelen enker som var husholdsoverhoder, men om det var endringer i det økonomiske grunnlaget eller endringer i normer eller det generelle giftermålsmarkedet som førte til dette, er uklart.

6.2 Oppsummering gjengifte

Det var ingen forskjell i *omfanget* av omgifte i Sørfjorden og Ytre Karlsøy før 1801, vel 1/3 av alle ekteskap var gjengifte. Men i Ytre Karlsøy dominerte enkene omgiftene, det var enker i omkring 30% av vielsene, enkemenn i vel halvdel så mange. De unge enkene kunne gifte seg med unge ugifte menn, og ser ut til å ha vært attraktive på giftermålsmarkedet. I

³⁶ Av 371 husholdsoverhoder var 284 i ekteskap, 63 var i enkestand, men av disse var 19 kårfolk/i føderåd og enslige losjerende, ytterligere 13 var losjerende, de fleste enslige.

³⁷ Av totalt 41 husholdsoverhoder var 12 i enkestand, sju kvinner og fem menn, en var ugift. I 1801 var 9 av 10 husholdsoverhoder i ekteskap

Sørfjorden var det flere enkemenn enn enker i gjengiftene, i ¼ av gjengiftene var det enkemenn mot enker i vel 1/8. Forskjell i gjengiftemønster mellom Ytre Karlsøy og Sørfjorden hadde i hovedsak sammenheng med forskjeller i kjønnsesifikk dødelighet. Dessuten giftet enkemenn i Sørfjorden seg forholdsvis mer med ugifte kvinner enn det enkemenn i Ytre Karlsøy gjorde. I Sørfjorden som helhet var ingen kvinner under 40 år gjengiftet i 1801, i Indre Sørfjorden var bare ei kvinne under 50 år gift på ny. Før 1800 var det altså ikke større gjengifte i samisk enn norsk befolkning, heller ikke for menn, slik Sköld sier det var i samisk befolkning i Sverige i forhold til svensk befolkning.

Fra 1801 til 1815 var det enkefolk i en større andel av ekteskapene i Sørfjorden enn i perioden før. Mer enn ½ delen av alle inngåtte ekteskap var gjengifter, og det var andelen enker som hadde økt. Flere enker i gjengifte var sannsynligvis et direkte resultat av den økte overdødeligheta for menn i ung befolkning. I Ytre Karlsøy gikk gjengiftenes del av ekteskapene tilbake, i hovedsak som resultat av forholdsvis færre enker i gjengiftene, sannsynligvis som uttrykk for at giftermål ble utsatt, dels at de yngste kvinnene ble foretrukket i denne kriseperioden, på tross av at kvinnenens enkestand ser ut til å ha vært en ressurs på giftermålsmarkedet omkring 1801.

Fra 1815 til 1860 var igjen omkring 1/3 av de inngåtte ekteskapene i Restsørfjorden gjengifter, slik de også hadde vært før 1800. I Ytre Karlsøy var andelen noe mindre. I Indre Sørfjorden var det derimot enkefolk i mindre enn ¼ av giftermålene. Tilsvarende lavt gjengifte forekom i Lyngen på 1800-tallet og kan ha vært del av det samiske giftermålmønsteret. I Ytre Karlsøy var enkemenn noe overrepresentert i giftermålene i forhold til enkene, det samme var tilfellei Restsørfjorden. I Indre Sørfjorden var derimot enkemenn og enker likt representert i både giftermål og befolkning.

Etter 1860 gikk gjengiftene forholdsvis tilbake i både Restsørfjorden og Ytre Karlsøy, i hovedsak i tråd med nedgang i dødelighet. Det var ingen samtidig økning i andelen i enkestand, slik det var på landsplan fra første til siste del av århundret med hensyn til andelen unge enker. I Ytre Karlsøy gikk særlig andelen ugifte kvinner som giftet seg med enkemenn gradvis og signifikant ned i løpet av hele århundret. 1870-tallet var likevel et unntak med forholdsvis større gjengifte for kvinner i Ytre Karlsøy, dette var samtidig som de førstegangsgifte kvinnene der var yngre enn noen gang etter 1795 og kjønnsproporsjonen var høy. Også unge enkemenn i Restsørfjorden på 1870-tallet representerer et unntak med økt

gjengifte og få unge enkemenn i befolkninga, noe som var i tråd med den generelt høye giftermålsaktiviteten for menn der på 1860- og 1870-tallet.

I motsetning til i de ytre områdene *økte* gjengiftene i Indre Sjørfjorden etter 1860 for både kvinner og menn. Økt andel enkemenn i giftermålene var dels en konsekvens av at det ikke lenger var overdødelighet for menn i ung voksen befolkning, men gjengiftet økte også relativt i forhold til antallet i enkestand. Også med hensyn til gjengifte var altså trenden i Indre Sjørfjorden i siste del av 1800-tallet forskjellig fra tilsvarende i Ytre Karlsøy og Restsjørfjorden.

Unge samiske enker som husholdsoverhoder i store hushold i Sjørfjorden og stor andel enkefolk som husholdsoverhoder i Indre Sjørfjorden i 1865, kunne være uttrykk for et samisk husoldsmønster der enkefolk opprettholdt sosial status som overhoder. Noe som kan ha bidratt til mindre gjengifte i Indre Sjørfjorden i første del av århundret. Nedgangen i andelen enker som var husholdsoverhoder i Indre Sjørfjorden etter 1865 kan ha hatt sammenheng med økt gjengifte. Om endringene i gjengifte og husholdsmønster var et resultat av økonomiske forhold knyttet til husholdet, eller endringer i gjengiftemarkedet, er ikke klart.

7 Giftermål over etniske grenser

Et etnisk segmentert giftermålsmarked er uttrykk for at etnisiteten virker sosialt organiserende.¹ Mellom giftermålssegmenter som i hovedsak er forskjellige med hensyn til kulturelle forhold, for eksempel religion, er forskjeller i demografisk praksis blitt forklart med at kulturelt forskjellige grupper har hatt forskjellige verdier og forskjellige institusjoner.² Nettopp forholdet til samliv og seksualitet er et område der kulturelt forskjellige grupper ofte har markert avstand til hverandre. Slik markering er gjort bla ved at dominerende grupper har tillagt grupper med mindre makt avvikende praksis mht seksualitet og samliv. 1800-tallets borgerskaps kontrastering av egen gruppe som måteholdende mht seksualitet i forhold til lavere sosiale lag, er et eksempel på dette. På den andre sida hevdes det også at lavere sosiale lag har markert avstand til eliten ved å leve opp til elitens kontrasteringer (jf. kap. 1). Den samiske befolkninga ble utsatt for stadig sterkere stigmatisering i siste del av 1800-tallet. Disse stigmaene omfattet blant annet skittenferdighet, latskap og avvikende utseende, men derimot ikke lav seksualmoral. På den andre sida skal læstadianismen, som inntok Sjøfjorden fra omkring 1850 som en i hovedsak samisk og kvensk bevegelse, ha hatt en positiv innvirkning på de vaktens moralske liv. Bevegelsen kan altså ha medført et økt skille mellom samisk og kvensk befolkning på den ene sida og norsk på den andre mht verdier knyttet til samliv og seksualitet, noe som kan ha ført til mindre giftermålskontakt mellom gruppene.

I analysen av giftermålsalder, ugifteandel og gjengifte har jeg påvist noen forskjeller i demografisk praksis langs antatt etniske skiller i Karlsøy prestegjeld. I dette kapitlet skal jeg se på om de etniske avgrensningene jeg har foretatt i kap. 2 også representerte forskjellige segmenter på giftermålsmarkedet, og også om mulig avklare når og hvordan slike segmenter ble etablert og oppløst.

7.1 *Etnisitet og giftermålsmarked*

Etniske kategorier var i stor grad fraværende i myndighetsproduserte kilder i Karlsøy i en lang periode i siste del av 1700-tallet og fram til begynnelsen av 1800-tallet, da folketellingene etter hvert innhentet omfattende etnisitetsinformasjon (se kap 2). Karlsøy prestegjeld har utvilsomt som helhet vært et fleretnisk område i hele den perioden jeg undersøker, og etniske kategorier har også vært brukt lokalt for å identifisere personer eller bosetninger. Det er

¹ jfr Handelsmans typologi om etnisk inkorporering. Eriksen, 1998:370

² McQuillan, 1999 er et slikt eksempel.

sannsynlig at disse kategoriene virket sosialt organiserende. I min undersøkelse vil jeg forsøke å finne hvordan disse kategoriene påvirket giftermålssamkvemet, om det i hovedsak var de etniske kategoriene som er brukt i myndighetsproduserte kilder som virket sosialt organiserende, eller om det primært var andre etniske kjennetegn, som språk, som var avgjørende for organiseringa av giftermålsmarkedet. Hoveddelen av denne analysen vil likevel være en undersøkelse av om giftermålsmarkedet var organisert langs de *geografiske* grensene jeg har antatt konstituerte etniske grenser, og som vi har sett dels dannet grenser for demografisk praksis. Da det fra 1871 ble pålagt å føre etnisitetsopplysninger i kirkebøkene ble dette ikke gjort i Karlsøy og Helgøy, i Lyngen med Sørfjorden sogn ble dette derimot registrert forholdsvis gjennomført til ut på 1890-tallet. Jeg antar at dette er uttrykk for at etnisitet var en mer sosialt relevant opplysning i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy på dette tidspunktet, og at det derfor må forventes at giftermålsmarkedet var segmentert langs disse kategoriene sterkere grad i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy.

På giftermålsmarkedet i Karlsøy prestegjeld var det i hovedsak samisk og norsk befolkning, og den samiske befolkninga må antas å ha omfattet minst to kulturelt forskjellige grupper, nemlig sjøsamer og reindriftssamer eller etterkommere etter disse, som i lokale kilder ble omtalt som lap tom 1865. I tillegg er det et spørsmål om samene fra fjordene utgjorde en ytterligere egen samisk kategori i perioden, eller om det var i løpet av 1800-tallet at det utviklet seg en bevissthet om denne befolkninga som de *egentlige* samene. Per Mathiesen mener at disse ble utskilt som egen etnisk kategori, og at dette skjedde allerede på 1700-tallet (jf. kap 2).³ Også Bratrein skiller i bygdeboka mellom den samiske befolkninga i Helgøy og befolkninga i fjordene ved å omtale de siste som bosatt i "...de "rette" samefjordene Ullsfjord og Lyngen...", og "...de riktige samefjordene på fastlandet...".⁴ Spørsmålet om det faktisk var et skille mellom samene i Helgøy og de fra "de rette" samefjordene vil bli fulgt opp i giftermålsanalysen.

I tillegg var det også kvener i området. Etnisitetsanalysen av folketellingene viser at disse ikke kan ha utgjort et eget giftermålssegment. Jeg skal likevel se hvordan de forholdt seg til de andre etniske gruppene på giftermålsmarkedet. I løpet av 1800-tallet dukket også etnisitetskategorien "blandet" opp i offisielle kilder som folketellinger og kirkebøker. Kiær påpeker at den etnisk blandete befolkninga i genealogisk forstand nok var mye større enn det

³ Mathiesen, 1978

⁴ Bratrein, 1990: 51 og 63.

statistikken viste, men at personer med avvikende etnisitet ble assimilert inn i den gruppa de giftet seg inn i. I siste del av 1800-tallet økte den etnisk blandete befolkninga forholdsvis også i statistikken, dette skjedde samtidig med økt fokus på etnisitet. Det er hevdet at blandingskategorien ikke var en sosialt organiserende kategori, men et skrivebordsprodukt. Det er likevel mulig å tenke seg at en slik etnisk hybrid også kan ha hatt sosial betydning, og gitt større valgmuligheter mht etnisk tilhørighet, og dermed større muligheter på et etnisk segmentert giftermålsmarked. Dette er også i tråd med Kiærs analyse av 1875-tellinga der han fant at personer av blandet etnisitet var i foreldreskap sammen med både kvener, samer og nordmenn i stor grad, sett i forhold til det lave antallet individer av blandet etnisitet i befolkninga.⁵

Jeg antar at de etniske kategoriene slik de framstår i kilden er uttrykk for den enkeltes oppfatning av egen etniske tilhørighet, og at det også i hovedsak var samsvar mellom dette og slik den enkelte ble oppfatta av omgivelsene. Det er disse kategoriene slik de framstår i kildene som er utgangspunktet for min analyse av forholdet mellom etnisitet, giftermålssegment og demografisk praksis. Det genealogisk etniske opphavet som sådan kan derimot ikke antas å ha betydning for etnisk samhandling, og det er derfor ikke interessant å undersøke om den tilsynelatende etniske tilhørigheta til partene var deres etniske tilhørighet i genealogisk forstand. Det er likevel interessant å undersøke om det var systematiske endringer i etnisk tilhørighet over tid, og hvilken betydning slike eventuelle endringer hadde på giftermålsmarkedet.

I en undersøkelse av giftermålsmarkedet i Pite lappmark har Peter Sköld derimot vist at det var kvinnene som først giftet seg ut av området, og ut av den etniske tilhørigheta.⁶ Der var det bofaste samer som først giftet seg med nybyggere, likevel førte ikke likhet i næring og språk til at giftermålsmønsteret opphørte å være endogamt. De første brudd fulgte likevel oppløsninga i etniske markører.⁷

Ifølge Johan Borgos var interetniske ekteskap i Vesterålen begrenset til norsk enkemann/samisk jente før omkring 1820. Etter dette kom det også giftermål mellom ugifte parter, også disse med norsk mann og samisk kvinne. Mennene i disse parene ble enten

⁵ Kiær, Anders Nicolai. Bidrag til en norsk befolkningsstatistikk, 1882

⁶ Sköld, 1998

⁷ Sköld, 1998

rekruttert fra tilflyttere, som Borgos mener hadde mindre fordommer mot slike forhold, eller fra norske menn i kvinnenens nærområde, gjerne fra øvre sosiale lag. Ikke før etter 1850 kom det til oppløsning i det etnisk segmenterte giftermålsmarkedet, slik at også norske kvinner og samiske menn inngikk ekteskap.⁸

Qvigstad mente nordmenn fra gammelt hadde sett ned på samene og at interetniske giftermål ble sett på som ”misgifte”. Giftermål over de etniske grensene hevder han forutsatte at den samiske parten behersket det å være norsk, men også slik at når samiske parter først var norsk gift, var den samiske etniske tilhørigheta ikke lenger synlig. Han regnet med at mange samiske derfor var oppfatta som norske i folketellingene.⁹ Balsvik og Drake viser til Regine Normanns beskrivelse av giftermål mellom norsk kvinne og samisk mann som uakseptabelt for kvinnens norske familie. På den andre sida finnes det også eksempel på at i alle fall det reindriftssamiske miljøet var negativ til giftermål med nordmenn.¹⁰

Det fleretniske giftermålsmarkedet i Nord-Norge var ifølge både litteraturen og kilder sterkt etnisk segmentert (jf. kap 1). I Kiærs analyse av den etniske bakgrunnen til 1875-befolkninga, som han oppfattet som uttrykk for tidligere giftermålsveier, fant han at kvenene i størst grad inngikk blandete ekteskap, deretter nordmenn mens samene var mest endogame, og at samer og nordmenn giftet seg med kvener i større grad enn med hverandre. Dette mente han var fordi kvenene var i en mellomstilling mellom de to folkegruppene. Med utgangspunkt i et etnisk hierarki der norsk befolkning var øverst, så blandet, kvensk og samisk viser han også at giftermål nedover i hierarkiet alltid var vanligere for menn enn for kvinner, og begrunner dette med at menn likevel ikke endret status ved giftermålet slik kvinner gjorde. Dette hierarkiet bekrefter han ved å vise til at det forekom tilsvarende mønster mellom øvre og nedre sosiale lag i det norske samfunnet.

Utover Kiærs analyse av den etniske herkomsten til den nordnorske befolkninga i 1875 er det gjort få systematiske analyser mht den samiske befolkninga på giftermålsmarkedet. En undersøkelse av giftermål og faddervalg i Kvæfjord viser at det var samiske *menn* som inngikk eksogame ekteskap først, men at dette var menn som behersket det å være norsk, og

⁸ fra elektronisk brevveksling med Borgos, august 2004.

⁹ Fugelsøy, 1970: 83f:

¹⁰ Balsvik og Drake, 1994:108

framstod som norsk etter ekteskapet.¹¹ Det blir også hevdet at samiske menn ble norsk før kvinnene, bla. fordi de lærte språket først som deltakere på et felles arbeidsmarked med nordmenn. Dette kan altså ha gjort at de fikk tilgang til det norske giftermålsmarkedet først.

Den kvenske befolkninga var i mange områder så fåtallig at de var tvunget til å gifte seg over etniske grenser, og Gunnar Thorvaldsen har hevdet at kvenene på denne måten virket som en katalysator på oppløsninga av det etnisk segmenterte giftermålsmarkedet. Kiær viser også i sin analyse at kvenene "...hyppigere end Lapperne indgaa blandede Ægteskaber".¹² Qvigstad mente at motseningene mellom kvener og nordmenn var mindre enn mellom samer og nordmen. Eilert Sundt hadde også lagt merke til at det forekom giftermål mellom samer og kvener, en allianse han mente falt heldig ut for begge parter.¹³

Foreløpig kildebehandling og litteratur tyder på at etnisiteten var sosialt organiserende i Karlsøy, og antakelig i større grad i Sørfjorden enn i Ytre Karlsøy. I 1845 skrev presten i Karlsøy at ekteskap mellom samisk og norsk var blitt hyppigere enn før, vi skal se at det i all hovedsak var i Helgøy etnisk blandede par forekom. I 1875 var omkring 20% av befolkninga i Ytre Karlsøy av blandet etnisk herkomst, 15% i Restsørfjorden og 2% i Indre Sørfjorden. Astri Andresen har analysert giftermålsmønsteret i Ullsfjorden som helhet på bakgrunn av 1900-tellinga og funnet at omkring 10% av samene var i eksogame ekteskap, der også blandet kategorien er definert som ikke-samisk. Lars Ivar Hansen har funnet lignende tall for et samisk kjerneområde i Ibestad, og mener dette var vanlig giftermålsmønster i samiske kjerneområder.¹⁴ I Hillesøy var derimot over halvdel av både samiske kvinner og samiske menn gift over etniske grenser i 1865, mens i Kaldfjorden, der den samiske befolkninga var dominerende, var ingen samiske menn gift med norske kvinner i 1865.¹⁵ Den større etniske blandinga i Ytre Karlsøy i 1875 i forhold til Indre Sørfjorden er i tråd med disse resultatene.

I Ytre Karlsøy var det i 1875 like mange med samisk far og norsk mor som omvendt. Dette er i strid med Kiærs resultat, men i tråd med forholdene i Hillesøy, og kan tyde på at de etniske kategoriene som ble registrert i folketellingene hadde mindre sosial betydning der på dette

¹¹ Markussen, 2001

¹² Kjær, Bidrag til en norsk befolkningsstatistikk, 1882

¹³ Midbøe, 1973:37

¹⁴ Hansen, 1994: 117

¹⁵ Andresen, 1994: 337 og 346

tidspunktet.¹⁶ Også 1865-tellinga som i Karlsøy prestegjeld omfattet totalt 175 personer tyder på at det hadde vært ei viss etnisk blanding, totalt var det bare 500 etnisk blandete individer i tellingene sør for Finnmark i 1865.¹⁷ På den andre sida tyder Bratreins uttalelse om at norske jenter som giftet seg med samiske gutter ble sett ned på og utstøtt helt til etter siste krig på at giftermål mellom samiske menn og norske kvinner ikke var vanlig.¹⁸ Fra Ullsfjorden i første del av 1900-tallet hevdes at giftermål mellom samer og nordmenn ikke var vanlig¹⁹, og det hevdes at "...blandingsekteskap var utenkelig langt inn i dette århundre".²⁰

I hovedsak var forskjellene mht demografisk praksis som jeg har påvist i kapitlene 4 til 6 mer langs geografiske grenser enn langs de etniske kategoriene i de skriftlige kildene. Jeg har også vist at kulturskiller i stor grad har fulgt geografiske skiller, og på det grunnlaget etablert geografiske områder som jeg antar var etnisk forskjellige. Etniske kategorier har likevel vært sosialt organiserende innenfor lokalsamfunn, den forholdsvis rene etniske bakgrunnen til foreldrene til 1875-befolkninga tyder på det. For siste del av århundret er det også mulig å analysere giftermålsveiene langs disse etniske kategoriene, men dette er altså i en periode der jeg forventer at kategoriene i stor grad var i oppløsning på øyene. Hoveddelen av analysen av giftermålsveiene vil derfor basere seg på de geografiske og antatt etniske forskjellige områdene som lå til grunn for analysen i kap. 3. til 6. *Innenfor* de geografiske utvalgene vil jeg foreta en mer begrenset etnisk analyse av giftermålsveiene, i all hovedsak med utgangspunkt i folketellingenes opplysninger om ekteskapenes etniske sammensetning. Dette gjør at det blant annet ikke vil bli gjennomført noen egen analyse av giftermålsmønsteret til den reindriftssamiske befolkninga og etterkommerne av disse.

Områdene jeg har konstituert i kap 2 behandler Ytre Karlsøy som et norsk eller fornorsket område, men verken Ytre Karlsøy eller Restsørfjorden var etnisk enhetlige på 1800-tallet. I tillegg til den gamle samiske befolkninga i Helgøy var det som tidligere nevnt ei utflytting av samer fra fjordene og til Karlsøy i siste del av 1700-tallet og tidlig 1800-tall, noe som ga flere bygder i den ytre delen av Karlsøy sogn et samisk preg. Dette gjaldt flere bygder på Vanna og i Langsund, men særlig ytre del av fastlandet. Jeg vil derfor til dels differensiere mellom fastlandet og øyene i analysen av giftermålsveiene. Også Helgøy sogn blir dels behandlet som

¹⁶ Det var 59 personer med norsk far og samisk mor, 61 med samisk far og norsk mor

¹⁷ Evjen, 2007:457

¹⁸ Bratrein, 1992:81.

¹⁹ Vassmyr, 1988:25

²⁰ Labukt, 1994

eget område ut fra at den samiske befolkninga der kan ha blitt sett på som forskjellig fra det fjordsamiske. Innafor Restsørfjorden vil jeg i siste del av perioden dels differensiere mellom Indre Skoledistrikt, som fortsatt var overgangsområde ved århundreskiftet, og Ytre skoledistrikt der fornorskninga gikk raskere.

Det er uklart om det var forskjell i demografisk praksis mellom etniske segmenter på det nordnorske giftermålsmarkedet (se kap 2). I kap 4-6 har jeg vist at det var noen forskjeller i giftermålmønster mellom det reint samiske underutvalget Indre Sørfjorden og det mer etnisk blandete Restsørfjorden. De største forskjellene i giftermålmønster forekom likevel mellom Indre Sørfjorden og Ytre Karlsøy. I hypotesene i kap 1.5 har jeg forventet at det etniske skillet mellom det mest norske og det mest samiske området økte i siste del av 1800-tallet. Avvikende demografisk praksis i Indre Sørfjorden i forhold til de andre områdene, sammen med forskjellig tendens mht etnisk og språklig endring (kap. 3) bekrefter delvis et slikt skille. Restsørfjorden hadde i hovedsak ei mellomstilling både mht giftermålmønsteret og endringer i den etniske sammensetninga av befolkninga i forhold til de andre utvalgene, noe jeg forventer vil avspeile seg også i en mellomposisjon med hensyn til giftermålssamkvem i forhold til de andre områdene. I dette kapitlet skal jeg undersøke om forskjellene i demografisk praksis som jeg har påvist i kap 4-6 fulgte grenser for segmenter på giftermålsmarkedet. Jeg vil også se om eventuelle endringer i segmentene hadde sammenheng med oppløsning av etniske kategorier slik de framkommer i kildene, eller i språkbruk.

Et etnisk segmentert giftermålsmarked er uttrykk for at etnisiteten virker sosialt organiserende. Jeg vil derfor periodisere analysen av giftermålsveiene ut fra ei forventning om giftermålssamkvemet mellom de etniske gruppene og om eventuelle endringer i relasjonene mellom gruppene som kan ha påvirket giftermålssegmentene. Jeg antar at både den offisielle minoritetspolitikken og den læstadianske bevegelsen hadde innvirkning på de etniske grensene i området.

7.2 Minoritetspolitikk, vekkelse og etniske grenser

Både minoritetspolitikken og de religiøse vekkelsene kan ha bidratt til å endre de etniske grensene, og dermed også grensene for sosial samhandling. Ettersom de store vekkelsene var innenfor periodene med den hardeste fornorskningspolitikken, vil jeg periodisere den etniske analysen av giftermålsmarkedet ut fra fasene i minoritetspolitikken.

I den første perioden, fram til 1835, var det lite fokus på etniske kategorier, og det var ingen uttalt minoritetspolitikk fra myndighetene. I den andre perioden, fram til 1850, var det økt fokus på etnisitet fra myndighetenes side. Men det var i all hovedsak bare i folketellinga fra 1845 at etniske kategorier var synlig i lokale kilder, og da som resultat av pålegg fra sentrale myndigheter. Antakelig hadde dette liten innvirkning på oppfatninga av etniske grenser og innholdet i kategoriene lokalt.

Perioden 1851-1880

Antakelig var det et stemningsskifte i Karlsøy i forhold til samisk språk ved presten Kielland som kom i 1857. Det var antatt at Sørfjorden snart skulle utskilles, og derfor ikke stilt krav om samiskkunnskaper ved hans ansettelse. Fra omkring 1840 hadde prestene i Karlsøy kunnet noe samisk, og noen av lærerne hadde fått opplæring i samisk. Bratrein sier at ”...morsmålslinja stod sterkt i kirke og skole...” i Karlsøy omkring midten av 1800-tallet.²¹ Presten Kielland mente det var best for fornorskninga at lærerne var norsk, og var sånn på linje med Tromsø seminar (kap3.5). Han er også den eneste som i de lokale kildene jeg har sett uttaler seg med entusiasme om fornorskninga i skolen, han mente målet var at ”lappen” skulle komme til å omfatte det norske språk med ”...inderlig Kjærlighed...”.²²

På øyene i Ytre Karlsøy var det bare i Helgøy sogn det var gitt tilskudd fra Finnefondet, dette var på 1860- og begynnelsen av 1870-tallet. Etter 1875 kom det ingen søknader om tilskudd fra Karlsøy, på tross av at skolebarna i Nord-Leningen kunne ”... lidet Norsk...” i 1866, og befolkninga ifølge Friis i stor grad var samisk i 1890 (kap3). Manglende søknader fra Ytre Karlsøy kan dels være uttrykk for ei oppfatning av at området var ferdig fornorsket, men også et lokalt ønske om at Ytre del av Karlsøy skulle framstå som norsk (se kap 3.5). Allerede i 1863 hadde også både skoletilsynsmennene og skolekommisjonen uttalt at i

”... Carlsøe Skolekommune, ikke engang i Sørfjords Sogn eller i Lenangerne eller i Skibsfjords og Skaarø Kredse i Carlsø Sogn, er det ingenlunde nogen absolut Nødvendighed for Skolelærerne at være kyndige i Lappisk, da Kyndighed i det Norske blandt Lapperne i Communen er saavidt fremskreden”.²³

²¹ Bratrein, 1990:442

²² Edvardsen, 1984,1996: 90 f., Kielland sitert fra Skolekommisjonens kopibok 23.8.1866

²³ Karlsøy kommunes arkiv, 380, Skolekommisjonens møte 15.12 1863 sak 2. Fra 1861 var Sørfjorden delt i fem kretser (hvorav tre var såkalte dublettkretser med to avdelinger), og ikke i indre og ytre distrikt slik det ble seinere, og det er derfor ikke mulig å vite nøyaktig omfanget av det de kalte ”det indre området” og som de mente var samisk.

Etter overføringa til Lyngen var Sørfjorden delt i Ytre og Indre skoledistrikt. Ytre skoledistrikt strakte seg fra Reiervik/Straumsnes kretser og utover.²⁴ Området var etnisk blandet, som på Ytre Karlsøy fastland var språksituasjonen uklar også i dette området og det ser ut til at området av lokale myndigheter ble oppfattet som mer språklig fornorsket enn folketellingene tyder på at det var (se kap 3.7.3). Læreren understreket i finnefondsknadene sine i 1870-årene at de reint samisktalende barna var tilflyttet utenfra. Dette kan skyldes at han i hovedsak kopierte forrige års søknad, men det kan også ha vært fordi han ville understreke at hans distrikt egentlig var norsk.

Karlsøy skolekommisjon og skoletilsynsmennene i 1863 mente at lærerne i Indre skoledistrikt i Sørfjorden måtte kunne samisk.²⁵ Lærerne i Indre skoledistrikt, som i siste del av århundret omfattet kretsene Sjursnes/Leirbugt og innover, ser også ut til å ha mottatt finnefondstillegg videre hele perioden som denne avhandlinga omfatter.²⁶ I 1875 het det om Indre skoledistrikt i oversendelsesbrevet at ”.. i Hjemmet tales der næsten overalt Lappisk, saa læreren vist ikke vilde komme langt uden at støtte Undervisninga med Lappisk.”²⁷

Samtidig som fornorskningspolitikken ble satt i system, ble Sørfjorden også preget av omfattende religiøse vekkelsesbevegelser fra 1850-tallet. Både dissenterbevegelsen og læstadianismen var i denne perioden i all hovedsak innenfor samisk befolkning. Som et svar på omfattende religiøs uro i Sørfjorden økte kirka sin aktivitet her utover 1850-tallet. Sørfjorden ble utskilt som eget sogn i 1862 og overført til Lyngen i 1867. Behovet for å skille ut Sørfjorden som eget sogn var i utgangspunktet begrunnet med lang og farefull kirkevei, men utskillinga som eget kirkesogn kom altså først etter en periode med religiøs uro, krav om samisk språk i kirka og store motsetninger mellom samisk befolkning i Sørfjorden og myndigheter (se kap 3).

Perioden 1881-1900

Fra omkring 1880 var det ei tilstrømming i fornorskningspolitikken der det i større grad enn før var fokus på å fjerne samisk språk fra det offentlige rom, blant annet fra skolen i overgangsdistriktene (kap 3.4.3). Språklig fornorskning førte til mer markerte språkskill

²⁴ For kretsinnndeling se SATØ arkivkatalog 92. Ullsfjord kommune

²⁵ Karlsøy kommunes arkiv, 380, 15.12 1863 sak 2.

²⁶ Tromsø kommunearkiv. Skolekommisjonen

²⁷ Stiftsdireksjonen i Troms, mappe 1875. Arkivsak 229 SATØ

mellom samiske bosetninger, og politikken bidro til ytterligere stigmatisering av det fortsatt samiske.

Ved den nye språkinstruksen av 1879 het det fra Karlsøy at det ikke der var

”...Anvendelse for den nye Instruks for Overgangsdistriktene, da det Lappiske og Kvænske Sprog ikke benyttes ved Skoleundervisningen, men kun det Norske Sprog, som alle her i Prestegjeldet forstaar og taler”.²⁸

I folketellinga for 1875 var samisk befolkning på øyene i hovedtrekk også norskspråklig, mens samene på fastlandet fortsatt var samiskspråklig (kap 3). Ved tellinga i 1900 bodde 1/3 av samene i samiskspråklige hushold, 1/3 i norsk- og samiskspråklige hjem. I ei kartlegging av fornorskingsarbeidet i skolen i Troms og Finnmark som skoledirektøren i Tromsø ved hjelp av skolestyrene gjennomførte i 1899 på oppdrag av Kirke- og undervisningsdepartementet, var Karlsøy og Helgøy skolekommuner ikke nevnt i det hele. Sannsynligvis fordi skoledirektøren mente fornorskingsarbeidet var gjennomført der.²⁹ I dette ytre og norskdominerte området ser det altså ut til at bruken av samisk språk nå ble oversett av myndighetene.

Om den nye instruksen for lærere i overgangsdistrikter fra 1879 uttalte Lyngen skolekommisjon at den kunne benyttes i *deler av* indre skoledistrikt i Sør fjorden, nemlig kretsene Lakselv, Lakselvdalen, Sørstrøm og Stordal.³⁰ Med unntak av Lakselvdalen utgjorde dette området i grove trekk det området jeg har kalt Indre Sør fjorden og definert som reint samisk område. I kretsene Lakselv, Sørstrøm Stordal, som alle faller inn under mitt utvalg Indre Sør fjorden, kunne de samiske barna ikke ”...uttrykke sig i de mest dagligdagse ting paa norsk” ved skolestart i 1899.³¹ Dette framstod altså som et reint samisk område, slik også folketellinga for 1900 viser. Den målbevisste fornorskingspolitikken hadde tilsynelatende ikke hatt noen effekt her. Astri Andresen mener det kunne ha sammenheng med at det samiske dominerte i så stor grad både kulturelt og antakelig også gjennom en noe annen næringstilpasning enn det som var vanlig blant nordmenn, at befolkninga ikke hadde behov for å bli norsk.³²

²⁸ SATØ, Tromsø Stiftsdireksjon , arkivsak 228

²⁹ Ifølge utredninga var det bare Kvæningen og Vardø landsogn som hadde unnlatt å svare, grunnen til at Karlsøy ikke var med var dermed ikke at Karlsøy skolestyre hadde unnlatt å svare på tilsendte spørsmål. Aas, 1899

³⁰ Tromsø stiftsdireksjon arkivsak 228. SATØ

³¹ Aas, 1899

³² Andresen, 1994: 343

Olderbakken og Sjursnes kretser i Indre skoledistrikt ble derimot beskrevet som vesentlig fornorsket i 1899, begge områdene ligger under det området jeg har definert som Restsørfjorden.³³ Søknaden om tilskudd fra Finnefondet fra læreren i Sørfjordens ytre skoledistrikt i 1881 ble ikke innvilget, det ser heller ikke ut til at området fikk midler fra Finnefondet seinere.³⁴ Enten var hans distrikt ikke lenger ansett som overgangsdistrikt, men han kan også ha blitt vurdert som for lite dyktig, slik han ble omtalt av presten noen år tidligere.³⁵ Det foregikk utvilsomt ei omfattende språklig fornorskning i området. I skoledirektørens undersøkelse fra 1899 heter det at Svendsby og Bensnes kretser i Ytre skoledistrikt var norske, Breivik og Reiervik fornorsket.³⁶ Ved 1900-tellinga var det også bare 12 barn i skolealder i Ytre skoledistrikt som bodde i samiskspråklige hjem.

Fornorskninga foregikk nok i forskjellig tempo i de forskjellige områdene, selv om myndighetene antakelig vurderte Ytre Karlsøy fastland og Ytre skoledistrikt i Sørfjorden som mer og tidligere språklig fornorsket enn det faktisk var. Derimot var det ingen tendens til å overdrive framgangen til det norske i indre distrikt.

Samtidig befestet den læstadianske bevegelsen stillinga, og fra omkring 1870 var utviklinga av den etniske dimensjonen et vesentlig trekk ved læstadianismen, med uttalt strid med myndighetene, bla omkring fornorskninga (kap 3.4.1).³⁷ Bjørklund har hevdet at læstadianismen også gjorde det mulig å rekodifisere norske verdikriterier, slik at samisk og samiske kjennetegn ble sett som positivt, noe som igjen skulle ha ført til større etnisk bevissthet (kap 1.10).³⁸

Overflyttinga av Sørfjorden til Lyngen i 1867 gjorde ikke slutt på diskusjonen om hvor Sørfjorden hørte til. Friis hadde på sin gjennomreise i 1851 ment at området sognet til Balsfjorden sosialt og kulturelt, og påviste blant annet samme dialekt i de to områdene.³⁹ I 1887 argumenterte distriktslegen for at indre delen av Sørfjorden burde ligge under

³³ Aas, 1899

³⁴ SATØ, Tromsø stiftsdireksjon arkivsak 229.

³⁵ sognepresten hadde i 1872 skrevet om den aktuelle læreren, Ole Botholfsen, at han manglet tilstrekkelige samiskkunnskaper og var hindret "...fra at fremme Skolens Sag saaledes, som han visselig gjerne vil ...". Larsen, 1976: 213

³⁶ Aas, 1899

³⁷ Drivenes og Niemi, 2000: 171f

³⁸ Steinlien, 1999:68 og

³⁹ Friis, 1850

Balsfjorden, den ytre delen under Lyngen og resten under Tromsøysund. Antakelig var det utbredt sosial samhandling over prestegjeldsgrensene mellom Sørfjorden og områdene rundt.

7.2.1 Et etnisk hierarki

Gjennom hele den perioden jeg skal undersøke var det ei bevissthet om etnisk tilhørighet i området, og etniske kategorier var i bruk. Å oppleve seg selv som etnisk forskjellig fra andre grupper defineres som det laveste nivå i Handelsmans typologi om etnisk inkorporering (kap 1.).⁴⁰ Ved giftermålet ble framtidig status definert, og valg av partner innebar derfor en overveining for å maksimere muligheta til framtidig sosial og økonomisk status. Der giftermålsmarkedet var etnisk segmentert, er det derfor nødvendig å ha kunnskap om hvordan etniske grupper oppfattet seg selv som forskjellig fra andre for å forstå hvilke relasjoner som kunne vurderes som nedgang eller økning i sosial status.

I siste del av 1800-tallet endret oppfatninga av såkalte lavere kulturer seg fra at de tidligere sett som miljømessige fornuftige tilpasninger til at de nå ble oppfatta som arvelig determinerte.⁴¹ Fra noen hold ble det hevdet at det var et kulturelt hierarki der den samiske kulturen var lavere enn kvensk og norsk, og samene ble omtalt som en nasjon som ikke hadde livets rett.⁴² Men fornorskningspolitikken framstod primært som en assimilasjonspolitikk med målsetting om å heve minoritetene til et høyere kulturelt nivå. Anders Nicolai Kiær, som var direktør for Det Statistiske Centralbureau fra 1875, uttrykte feks at en nordmann som giftet seg med en samisk kvinne ville kunne heve henne til "sitt standpunkt".⁴³

Ifølge Per Mathisen ble de etniske statusene "norsk" og "samisk" rangert på 1800-tallet, både nasjonalt og blant Helgøysamene. Rang ble et framtreddende element i den interetniske relasjonen, det norske ble idealisert og det samiske marginalisert.⁴⁴ Et slikt forhold mellom de etniske gruppene kan ha vært bakgrunnen for det etniske hierarkiet Kiær mente å påvise, og som kan ha vært rådende på det fleretniske giftermålsmarkedet.

⁴⁰ Eriksen, 1998:370

⁴¹ Hansen og Niemi, 2001:352f og Lie og Roll-Hansen, 2001: 145f

⁴² Ei slik holdning var hålogalandsbispens Essendrop talsmann for når han i et brev til Eilert Sundt uttalte om samene at "*....de ingen Fremtid har, saa det kun kan gjælde om at blidgjøre deres Aftenstund*". Kvænene mente han derimot kunne fornorskes. Midbøe, 1973:36

⁴³ Lie og Roll-Hansen, 2001: 146

⁴⁴ Mathiesen, 1994

Det er usikkert hvor sterkt press fornorskningspolitikken gjennom *skolevesenet* la på den samiske befolkninga i Karlsøy og Sørfjorden. I lokale skolekilder er fornorskning som sådan lite synlig, dessuten forsømte barna i stor grad undervisninga (kap3.4.2). Men skoleforsømmelsen var betydelig, innenfor Sørfjorden var det også i det mest samiske området fraværet var størst. Astri Andresen mener skoleforsømmelsen kunne være resultat av den brutale fornorskinga.⁴⁵ Fornorskningspolitikken i skolen var også ledd i en større totalitet der mange tiltak ble satt i verk og medførte økt press på det samiske både kulturelt, sosialt og økonomisk.⁴⁶

Minde mener myndighetenes tiltak fikk hjelp av eksisterende hverdagsrasisme. Han viser til forskning som sier at slik maktesløshet som minoritetene erfarte under fornorskingsprosessen enten kan gi seg uttrykk gjennom protester, men etter vedvarende press også i form av selvforakt både i forhold til egen person og i forhold til gruppa. Dette medførte blant annet at det samiske dels ble oppfatta som skammelig, og dels assosiert med fattigdom.⁴⁷ I både sentralt og lokalt kildemateriale framgår at det i løpet av siste del av 1800-tallet utviklet seg negative holdninger til det samiske hos øvrighetspersoner, og Bratrein sier at fornorskinga gjorde at både norsk og samisk befolkning kom til å se ned på det samiske.

Eventuelle motstereotypier som den læstadianske bevegelsen medførte hadde neppe særlig betydning for samhandling mellom de etniske gruppene i fornorskingsperioden (kap 3.5). Alt tyder på at det var norske myndigheter som hadde definisjonsmakt, og som bidro til at det i perioden foregikk ei stigmatisering av det som var samisk. Dette skal ha bidratt til at store deler av den samiske befolkninga valgte å ta avstand fra samisk identitet. Med unntak av et visst giftermålssamkvem mellom norske menn og samiske kvinner som var sett på som misgifte for norsk part, har samenes tilgang til norsk giftermålsmarked i hovedtrekk forutsatt at de var i stand til å framstå som norsk.

Innledningsvis har jeg vist til Aubert som ser økt giftermålsaktivitet på 1800-tallet mellom samiske og norske grupper på kysten av Nord-Norge som et uttrykk for endring i sosial identitet i den samiske gruppa, og hevder kystsamene kunne bli norske fordi de definerte seg

⁴⁵ Andresen, 1994: 373

⁴⁶ Eriksen og Niemi, 1981: 61

⁴⁷ Minde, 2003:133f

som en motsetning til andre samiske grupper, som regel reindriftssamer.⁴⁸ Den raske fornorskninga i de ytre områdene i Karlsøy kan ut fra Auberts teori ha vært mulig i kontrasten med det samiske i Sørfjorden, ei motsetning som kan ha blitt særlig markert etter at læstadianismen fikk fotfeste i fjorden. Antakelig distanserte også samene i fjorden seg fra det norske, særlig gjennom vekkelsene. Det at vekkelsene var så geografisk avgrenset til fjorden, i tillegg til den administrative utskillelsen av Sørfjorden kirkesogn, må ha bidratt til ytterligere økt skille mellom fjorden og ytre områder. Forsterkning av det kulturelle skillet mellom ytre og indre områder gir forventning om mindre giftermål over geografiske grenser ytre/indre, og kanskje mer over etniske grenser slik at samisk befolkning under språklig fornorskning over tid i større grad samhandlet med norske. Det er sannsynlig at dette økte over tid i siste del av århundret, i takt med den språklige fornorskninga.

Den omfattende språklige fornorskninga, som i denne perioden primært gjaldt de etnisk blandete områdene der det kanskje var mulig å bli mindre samisk ved hjelp av norsk språk, var et direkte resultat av fornorskningspolitikken. Språklig fornorskning på den ene sida og sosial degradering av de som fortsatt ble oppfattet som samisk, kan ha ført til *økt skille* mht sosial samhandling i løpet av århundret mellom bygder som tidligere hadde vært samisk, men som nå opplevde forskjellig tempo i fornorskninga. Ved århundrets slutt var det i hovedtrekk Indre Sørfjorden som ble oppfatta som det egentlig samiske området.

Økte motsetninger mellom læstadianere og de øvrige kan på den andre sida ha ført til at giftermålsmarkedet i større grad ble segmentert langs grensene for vekkelsen enn langs etniske grenser. Samtidig kan læstadianernes krav til livsførsel ha endret den demografiske praksisen innenfor et eventuelt læstadiansk giftermålssegment.

7.3 Giftermål over grenser 1775-1835

Per Mathiesen har vist at det var et felles giftermålsmarked og sosialt samhandlingsområde for samiske bygder i Helgøy, Kaldfjord og Kvalsund på 1700-tallet.⁴⁹ Bratrein sier også at det på 1700-tallet var omfattende samkvem mellom de forskjellige samebygdene, og også mellom helgøysamene og Ullsfjorden.⁵⁰ Dette tyder på at etniske kategorier virket sosialt organiserende innenfor området, og at segmentene på giftermålsmarkedet var avgrenset både

⁴⁸ Aubert, 1978:20f.

⁴⁹ Mathiesen, 1978: 86.

⁵⁰ Bratrein, 1990:64

av etniske kategorier og geografiske grenser, men også at samene i det ytre området og fjorden tilhørte samme segment.

Mulige etniske grenser på giftermålsmarkedet i denne perioden kartlegges i hovedtrekk på geografisk nivå, fordi kildene i denne perioden i liten grad har opplysninger om etnisitet på individnivå. Brudeparenes geografiske tilhørighet baserer seg på kirkebokas opplysninger om partenes oppholdssted ved vielsen. I denne perioden hadde bare en liten andel av parene opplysninger om stedstilhørighet for begge partene, men antallet par med geografisk tilhørighet er likevel stort nok til å kartlegge den geografiske sammensetninga av giftermålene. Der det ikke finnes opplysninger om oppholdssted for partene, men bare fødested, er dette brukt, dette gjelder særlig for kvinnene. I de fleste tilfeller der *både* oppholds- og fødested er oppgitt for kvinnene avviker disse fra hverandre. Jeg antar derfor at opplysninger bare om fødested som regel innebærer at dette også var oppholdssted. Noen av partene har jeg påført stedsopplysninger i henhold til 1801-tellinga, kriteriene for dette er beskrevet i kap 4. I denne sammenhengen er det bare par som giftet seg *etter* tellinga og fram til 1804 som er tatt med, slik at tellinga opplyser om oppholdssted *før* vielsen. Antakelig er par med tilhørighet i Ytre Karlsøy overrepresentert blant parene med opplysninger om sted, dette er nærmere drøftet i kap. 4. Manglende stedsopplysninger om partnere fra Sør fjorden gjør også at giftermål mellom Ytre Karlsøys og Sør fjorden kan være underrepresentert i forhold til antallet giftermål innenfor Ytre Karlsøy. Fram til 1800 hadde bare 10% av vielsene stedsopplysning for begge partene, mens over halvdel av vielsene etter 1800 hadde slike opplysninger. Dette gjør at vielser fra siste del av perioden er overrepresentert i forhold til første del av perioden. Av totalt 747 vielser i perioden har 296, eller vel 1/3, stedsopplysninger om begge parter.

Tabell 7.1 Vielser 1775-1834 etter geografisk tilhørighet

	Menns oppholdssted				Totalt
	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørfj.	Utenbygds	
Kvinner oppholdssted					
Ytre Karlsøy	165	9	1	26	201
Restsørfjorden	4	29	0	5	38
Indre Sørfj.	5	8	24	3	40
Utenbygds	7	1	0	2	10
Totalt	181	47	25	36	289

I tillegg var det tre vielser der begge partene kom fra Sør fjorden uten nærmere spesifisering, tre der mannen kom utenbygds fra og kvinnen fra Sør fjorden og en vielse mellom en mann fra Ytre Karlsøy og ei kvinne fra Sør fjorden. Kilde: Kirkebok for Karlsøy 1775-1834 og Kirkebok for Helgøy 1805-1834.

Tabell 7.1 og Appendix figur 1 (kart 1775-1834 Ytre Karlsøy-Restsørfjord- Indre Sørfjord) viser at giftermålsmarkedet i hovedsak var geografisk avgrenset. Dette gjaldt særlig befolkninga i Ytre Karlsøy og menn fra Indre Sørfjord. Av de siste var alle som var viet i prestegjeldet, med ett unntak, gift med kvinner fra eget område. I Restsørfjorden var derimot omkring halvdel av mennene og ¼ av kvinnene gift ut av eget område, og kvinnene i Indre Sørfjorden var gift ut av eget område i mer enn 1/3 av ekteskapene de inngikk. I perioden som helhet var altså ikke giftermålsmarkedet for disse siste gruppene begrenset til det nærmeste geografiske området. Spørsmålet er om det likevel var etnisk segmentert. De eneste etnisitetsopplysningene som forekom ved 1835-tellinga var nettopp i Restsørfjorden, det var i hovedsak norsk etnisitet som ble registrert. Det ser ut til at telleren har hatt som målsetting å avgrense den norske befolkninga fra den samiske i dette tidligere samiskdominerte området.

Alle de åtte kvinnene fra Indre Sørfjorden som giftet seg med menn fra Restsørfjorden i perioden var gift på gårder som ikke hadde kommentarer om etnisitet ved tellinga, og derfor antakelig samisk.⁵¹ De tre kvinnene fra Indre Sørfjorden som giftet seg ut av prestegjeldet var gift med menn fra Tromsø og Balsfjorden. Fire av de fem som giftet seg med menn fra Ytre Karlsøy var gift i Langsund, ei med en mann bosatt på Karlsøya, men født i Tromsø (tabell 7.2). Langsund var et av områdene som hadde mottatt samisk tilflytting fra fjordene, og det er sannsynlig at dette var giftermål innenfor samisk etnisitet. Paret med kvinnen fra Lakselv og mannen fra Karlsøy var mest sannsynlig norsk. De var bosatt i norskdominerte bygder i Ullsfjorden da de fikk de tre barna som er døpt i Karlsøy, hhv på Ullsnes, Berg og Bensnes. Ved 1801-tellinga hadde kvinnen også vært bosatt med sine foreldre på Bensnes.

Tabell 7.2 Giftermål mellom Sørfjorden og Ytre Karlsøy 1775-1834

		Sørfjorden			
		Indre Sørfjord kvinner	Indre Sørfjord menn	Restsørfjord kvinner	Restsørfjord menn
Partnere fra Ytre Karlsøy	Nye samiske områder i Ytre Karlsøy	4 Langsund	1 Nordlenangen	1 Langsund 1 Reinskar 1 Nordlenangen	1 Kvalshausen 2 Lattervik 2 Nordlenangen
	Norske bygder	1 Karlsøya		1 Vannvåg	1 Karlsøya 1 Holmen 1 Selnes 1 Jæggervannet
Totalt			5	1	4
					9

I tillegg var det også ei kvinne fra Sørfjorden, uten nærmere spesifisering av sted, som var gift med en mann fra Langsund i 1816.

⁵¹ Dette var Hundberg, Skognes, Skognesbugt, Lavangen, Reiervik og Olderbakken

Mennene i Indre Sjørfjorden var ikke gift utenfor eget geografisk område i perioden, ett unntak var en mann gift med ei kvinne fra Nordlenangen, antakelig en i hovedsak samisk gård i 1820 da de giftet seg.⁵² Men det var også mange færre menn enn kvinner fra Indre Sjørfjorden i vielseslistene i perioden. Dette kan være en konsekvens av at mennene som giftet seg ut av området var viet utenfor prestegjeldet, og ikke ført i Karlsøys kirkebok. Dette ville i tilfelle være i tråd med det Lanes har vist for Lyngen, der de aller fleste ekteskap ble inngått i brudens prestegjeld.⁵³ Tabell 7.1 tyder på at dette også var tilfelle i Karlsøy prestegjeld, bare ti av de totalt 295 brudene hadde oppholdssted utenbygds, mens det var nesten fire ganger så mange brudgommer fra andre bygder som var viet i Karlsøy. Fra Restsjørfjorden var det derimot overskudd av menn i vielsene (50 menn og 45 kvinner), altså et omvendt størrelsesforhold enn man skulle vente om kvinnene ble gift i eget prestegjeld i større grad enn menn. Det var altså neppe bare kildemessige forhold som gjorde at menn fra Indre Sjørfjorden var mindre representert enn kvinnene i vielseslistene.⁵⁴

Det var heller ikke bare i vielseslistene menn fra Indre Sjørfjorden var i mindretall, også i totalbefolkninga var det underskudd på menn i gifteferdige aldersgrupper både i 1801 og 1825.⁵⁵ Den lave kjønnsproporsjonen kunne være uttrykk for at menn fra Indre Sjørfjorden giftet seg utenfor prestegjeldet og også flyttet ut. Det normale på denne tida var imidlertid at paret bosatte seg på eller i nærheta av mannens hjemsted etter giftermålet. Den store overdødeligheta for unge menn i forhold til kvinner kan være en grunn til den lave kjønnsproporsjonen i befolkninga (jf. tab 6.8.) Det kan også ha vært ei nettoutflytting av enslige menn, dette kunne blant annet gjelde flyttinga til øyene og ytre deler av fastlandet.

Restsjørfjorden var i hovedsak et samisk område i perioden. I motsetning til mennene fra Indre Sjørfjorden giftet mennene i dette området seg også med kvinner fra de andre områdene i prestegjeldet, i hovedsak med kvinner fra Indre Sjørfjorden og Ytre Karlsøy fastland. Av de sju som var gift på Ytre Karlsøy fastland, var fire i antatt samiske områder. Men de tre siste var gift på hhv Jægervatn, Holmen og Selnes omkring 1830, alle områder som framstår som

⁵² Ved tellinga i 1845 var 55 av 67 personer på gården oppfattet som samisk

⁵³ Lanes, 1973:29

⁵⁴ Totalt var det sju kvinner og tre menn uten nærmere stedsangivelse innenfor Sjørfjorden. Hvis alle disse var fra Restsjørfjorden, var underskuddet av kvinner fra Restsjørfjorden i vielsene mindre enn tabell 7.1 gir inntrykk av.

⁵⁵ Folketellingene i 1801 og 1825 er de eneste tellingene i denne perioden som gjør det mulig å beregne kjønnsproporsjon på område og aldersnivå. I 1801 var kjønnsproporsjonen i Indre Sjørfjorden omkring 80 både for aldersgruppa 20 til 35 år og 20 til 50 år. I 1825 var den bare omkring 75 for aldersgruppa 20-35 år, men 90 for aldersgruppa 20-50 år.

norsk i kildene. Av disse tre brudgommene var to fra Svendsby, grensegården mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy, som også framstår som norsk i kildene. Disse to vielsene ser ut til å ha vært i et sosialt lag over allmuen, i den ene var skoleholder Høidahl forlover, i den andre gjestgiver Joh. Chr. Buck og klokker Pauli. Den tredje av brudgommene var fra Berg og gift med ei kvinne fra Holmen i 1828, begge gårdene ligger innenfor et område som i 1835-tellinga fikk kommentaren ”ovenanførte ere nordmæn”. Disse tre parene viser at det også var et norsk giftermålssamkvem mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy fastland.

I tillegg til de sju mennene som var gift på fastlandet i Ytre Karlsøy var også to menn fra Restsørfjorden gift med kvinner fra øyene, bosatt hhv i Kvalshausen og på Karlsøya. Kvalshausen var et område som hadde tatt i mot samisk tilflytting, mannen kom fra Skarmunken, antakelig samisk område da de var viet i 1819. Mest sannsynlig er dette et eksempel på samisk giftermålssamkvem mellom Restsørfjorden og øyene. Det andre paret var viet i 1803, oppholdsstedopplysningene om dem har jeg fra 1801-tellinga. Da var kvinnen, Elen Thomine, i tjeneste hos klokkeren på Karlsøya og mannen tjenestedreng i Lavangen. Hun var oppført både i tellinga og i kirkeboka uten etternavn, i kirkeboka var det verken ført oppholds- eller fødested for noen av partene, og heller ikke opplysninger om forlovere og foreldre. Paret var bosatt på Karlsøya da sønnen var født, denne var også bosatt på Karlsøya da han giftet seg første gang i 1828.⁵⁶ Det er ikke mulig ut fra kilden å mene noe om partenes etniske bakgrunn. Elen var et svært vanlig navn i Sørfjorden, men der hadde ingen Elen er mellomnavn i tillegg i 1801. Mannen hadde familienavn som var tilknyttet den norske eliten i Karlsøy, men var ikke nødvendigvis i slekt med disse.⁵⁷ Lavangen, der han var bosatt i 1801, og også bosatt da han var gift på ny året etter at han gifta seg med Elen, var ei samisk bygd. Med unntak av navneformene kan det se ut til at paret var samisk, ei mulighet kunne være at de hadde tatt eller fått navn i fornorskningsøyemed, men dette er for tidlig i perioden til at dette virker sannsynlig.

⁵⁶ Thomas Andreas giftet seg første gang med enka Kirsten Pedersdatter i 1828, neste gang i 1832, bosatt i Thorsvåg

⁵⁷ Mannen fra Lavangen het Alexander Dannefær Gamtz i vielseslista i 1803, men i folketellinga i 1801 og i kirkebokas begravelsesliste da kona døde året etter vielsen het han Alexander Mortensen. Da han gifta seg på ny i 1804 het han Alexander Danefær Gamtz Mortensen, og bodde igjen i Lavangen som antakelig var samisk område på denne tida. Han var født omkring 1770, men finnes ikke i dåpslista i Karlsøy. Han hadde imidlertid en navnebror blant den sosiale eliten; i 1783 ble det ført en gutt i dåpslista som het Alexander Danefær Gamtz, faren var Figenschou og mora Heggelund, og mdm Gamtz og jekteskipper Alexander D. Gamtz, som altså var opphav til barnets navn, var faddere. Denne Alexander gifta seg i 1814 heime på gården i Grunnfjorden (slik det var vanlig blant de velstående) med jomfru Hanna Margrethe Thrane. Mannen fra Lavangen kan selvfølgelig ha hatt det lange navnet hele livet, og også han vært oppkalt etter jekteskipperen, men mellomnavnene kan også ha vært noe han hadde tatt i voksen alder for å kopiere den sosiale eliten.

Også fire kvinner fra Restsørfjorden var gift med menn fra Ytre Karlsøy, alle antakelig innenfor samisk etnisitet. Tre var gift med menn fra Langsund, den tredje i Nordlenangen på fastlandet. Også kvinnene i Restsørfjorden giftet seg ut av prestegjeldet med menn fra Balsfjorden og Tromsø, slik kvinnene i Indre Sørfjorden gjorde. Ingen kvinner fra Restsørfjorden giftet seg med menn fra Indre Sørfjorden i perioden.

I tillegg til vielsene i tabell 7.1. var det også sju vielser der en eller begge partene var fra Sørfjorden, men der oppholdssted innenfor fjorden ikke var nærmere spesifisert i kirkeboka. Fire av disse var mellom kvinner fra Sørfjorden og menn fra andre områder (Balsfjorden og Tromsø, og en fra Langsund i Ytre Karlsøy). I tre av parene var begge parter fra Sørfjorden. Disse vielsene forsterker inntrykket av at kvinnene i Sørfjorden giftet seg ut av området.

Mangel på kvinner i vielseslistene i Restsørfjorden kan være uttrykk for at flere kvinner i Restsørfjorden ikke ble gift. Det var også stor ugifteandel blant kvinner i Restsørfjorden i 1835, men enda større i Indre Sørfjorden (kap 4). Hvis alle de sju kvinnene og tre mennene fra Sørfjorden som manglet nærmere stedsangivelse var fra Restsørfjorden, var underskuddet av kvinner fra Restsørfjorden i vielsene mindre enn tabell 7.1 gir inntrykk av.

Tabell 7.3 Giftermål mellom Ytre Karlsøy fastland og øyene 1775-1834

	Ytre Karlsøy fastland	
	Kvinner	Menn
Partnere fra øyene		1 Burøysund
	Nye samiske områder Ytre Karlsøy	
	Gamle samiske områder Ytre Karlsøy	1 Grunnfjorden
Norske bygder	1 Hamre	1 Hamre
	1 Vannvåg	
	1 Breivik	
	Totalt	4

Bare to menn og fire kvinner fra Ytre Karlsøy fastland, som for en stor del var samisk område, var gift på øyene i perioden. Ett av disse ekteskapene, mellom en mann fra Russelv og ei kvinne fra Burøysund, var antakelig innenfor samisk etnisitet. Giftermålet mellom ei kvinne fra Jægervatn og en mann fra Vannvåg antar jeg derimot var norsk. Begge gårdene framstod som norsk ved tellingene i 1845 og 1855. Mannen het Jens Thomæssøn, antakelig identisk med styrmannen til Nord Grunnfjord-jekta, Jens Thomessen, som Bratrein omtaler,

og var ifølge kirkeboka losjerende hos Figenshou.⁵⁸ Kvinnen var titulert jomfru i vielseslista, de var ikke viet i kirka men ”i huset” slik det var vanlig for høyere sosiale lag. Dessuten var to gift på Hamre som framstod som norsk både i 1845 og 1855. Det ene var en mann fra Ullsnes som var gift i 1822. Ullsnes lå i det området som ved 1835-tellinga ble beskrevet som ”ovenanførte ere nordmæn”, dette var sannsynligvis et norsk par. Den andre var ei kvinne fra Eidstrand som var gift på Hamre i 1830 med Søren Hanssen Heggelund, men ikke nødvendigvis i slekt med Heggelundene i Karlsøy.⁵⁹ På Eidstrand var det to gårder i 1845, en norsk og en samisk på Båtnes. Jeg antar at dette var et norsk par, ved tellinga i 1865 bodde det eldste barnet deres med faren som losjerende i et hushold som i sin helhet framstod som norsk.⁶⁰ De to siste fra fastlandet som var gift på øyene var to kvinner fra Selnes, som var norsk gård ved 1845-tellinga. De var gift i hhv. Grunnfjorden og i Breivik i Helgøy sogn. Grunnfjorden var fra gammelt ei samisk bygd, men på dette tidspunktet hadde gården også norsk bosetning. Dette siste paret kan være resultat av et tidligere sosialt nettverk mellom samebygdene i Helgøy og fastlandet, men antakelig framsto begge disse parene som norsk på dette tidspunktet. Det var altså et svært begrenset giftermålssamkvem mellom Ytre Karlsøy fastland og øyene i perioden. Antakelig var bare ett av de seks parene samisk, og ingen par på tvers av etniske kategorier.

En oversikt over en prosentvis fordeling av de forskjellige gruppenes giftermålsmarked bekrefter det vi har sett. Det var kvinner fra Indre Sørffjorden og menn fra Restsørffjorden som i størst grad giftet seg ut av eget geografisk område (tabell 7.4). Mennene i Indre Sørffjorden giftet seg ikke ut av området, de var også i mindretall ikke bare i vielseslista, men også i befolkninga, og kan ha flyttet fra området. Fra Restsørffjorden var det derimot færre kvinner enn menn i vielseslista, ettersom kvinnene forventes å ha blitt viet i eget prestegjeld er dette mer påfallende enn de manglende mennene i Indre Sørffjorden. Sammen med stor utenbygds giftermålsaktivitet for mennene i området kan dette være uttrykk for at kvinnene i området ikke giftet seg. Ugifteandelen for kvinnene i Sørffjordutvalgene var også høy i 1835. I Indre

⁵⁸ Bratrein, 1990:228

⁵⁹ Heggelund var en av de mektige og velstående familiene i området, men også foreldre uten Heggelund som familienavn kalte barnet for Heggelund. Både i 1797 og 1801 var det døpt barn i Karlsøy som het Søren Heggelund, fedrene til barna var hhv Hans Anders. og Hans Moss. Den ene av disse guttebarna er antakelig vår brudgom, og Heggelund-navnet er derfor ikke nødvendigvis uttrykk for at mannen var norsk-ettensk, og i slekt med Heggelundene.

⁶⁰ Det var sønnen Hans Bertheus Sørensen som bodde på Vannareid. Folketellinga for Karlsøy prestegjeld, Helgøy sogn.1865, krets 6 matr. nr 97 Vandereid bosted

Sørfjorden var det underskudd av menn på giftermålsmarkedet, i Restsørfjorden ser det ut til å ha vært overskudd av utenbygds kvinner.

Tabell 7.4 1775-1835 Oppholdssted for hhv menns og kvinners ektefeller. Prosentvis fordeling

		• Menn		
		Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden
Kvinner	Ytre Karlsøy	91,2	19,1	4,0
	Restsørfjorden	2,8	61,7	
	Indre Sørfjorden	2,2	17,0	96,0
	Utenbygds	3,9	2,1	
		100	100	100
		• Kvinner		
		Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden
Menn	Ytre Karlsøy	82,1	13,2	10,3
	Restsørfjorden	4,5	76,3	20,5
	Indre Sørfjorden	0,5		61,5
	Utenbygds	12,9	10,5	7,7
		100	100	100

7.3.1 Giftermål over grenser før 1800

Jeg viste i kap 4 at giftermålsalderen for kvinner i Indre Sørfjorden økte etter 1800. Dette kan ha skjedd samtidig med endringer i det giftermålsmarkedet kvinnene i området hadde tilgang til. Men fordi det finnes så få vielser med stedsopplysninger om begge partene i ekteskapet fra perioden før 1801 er dette vanskelig å avklare. Bare 13 vielser med stedsopplysninger hadde tilknytning til Sørfjorden, og seks av disse har ikke nærmere stedsangivelse innenfor området.⁶¹ De sju vielsene som kan lokaliseres nærmere innenfor Sørfjorden fordelte seg imidlertid likt på de to områdene Indre Sørfjorden og Restsørfjorden. I alle disse parene var begge parter fra samme område. Ut fra disse parene som kan lokaliseres innenfor området var det altså ikke forskjell verken i omfang eller giftermålsveier mellom de to sørfjordutvalgene før 1800.

Av de totalt 13 kvinnene som kan lokaliseres til Sørfjorden, var fire gift med menn fra Balsfjorden og en med en mann fra Tromsø sogn.⁶² Kvinnene Sørfjorden giftet seg altså i stor grad ut av prestegjeldet i årene før 1800. Samtidig var det mange færre menn enn kvinner fra Sørfjorden i vielseslistene, og alle var gift med kvinner fra Sørfjorden. Dette kan være uttrykk

⁶¹ Dette er seks av de sju vielsene jeg måtte utelate i den større perioden

⁶² Før 1860 tilhørte både Balsfjorden, Malangen og det som seinere skulle bli hhv Tromsøysund og Tromsø stiftsprosti til Tromsø sogn, også den femte brudgommen kan altså ha vært fra Balsfjorden

for at kvinnene i Sør fjorden hadde tilgang til et større giftermålsmarked enn mennene, noe som kan ha gjort at kvinnene giftet seg så ung før 1800 og var gift før de fylte 30 år i så stor grad som de var i 1801. Kvinnene i Sør fjorden var imidlertid gift utenbygds også i årene 1801-1834, i tillegg var det nå også giftermål mellom områder innenfor prestegjeldet, særlig var kvinnene i Indre Sør fjorden og menn i Restsør fjorden gift over områdegrensene. Den økte giftermålsalderen for kvinner i Indre Sør fjorden etter 1800 kan altså ikke i denne perioden forklares av innsnevret giftermålssegment.

Mellom områdene *innenfor prestegjeldet* var det, med ett unntak, ingen giftermålskontakt i årene 1775-1800 (tab. 7.5). Unntaket var en mann fra Langsund i Ytre Karlsøy og ei kvinne fra Bergenes i Restsør fjorden. Med forbehold om at det bare er en svært liten del av vielsene i perioden der begge partene kan lokaliseres geografisk, tyder dette på at Sør fjorden hadde større sosial omgang med bygder utenfor prestegjeldet enn med Ytre Karlsøy.

Tabell 7.5 1775-1800. Geografiske tilknytning til partene i vielsene

Kvinner oppholdsst.	Menns oppholdssted			
	Ytre Karlsøy	Sør fjorden	Utenbygds	Totalt
Ytre Karlsøy	13		2	15
Sør fjorden	1	7	5	13
Utenbygds				
Totalt	14	7	7	28

Tabell 7.6 Menns og kvinners giftermålsmarked prosentvis fordelt 1775-1800

Kvinner	Menn		Kvinner	Kvinner	
	Ytre Karlsøy	Sør fjorden		Ytre Karlsøy	Sør fjorden
Ytre Karlsøy	92,9		86,7	7,7	
Sør fjorden	7,1	100		53,8	
Utenbygds			13,3	38,5	
	100	100	100	100	

7.3.2 Etniske grenser innenfor geografiske områder 1775-1835

I tillegg til at giftermålsmarkedet var geografisk segmentert var det sannsynligvis også etnisk segmentert innenfor geografiske områder. I denne tidlige perioden er det lite opplysninger om etnisitet på individnivå i kildene, og jeg vil ikke foreta noen omfattende analyse av giftermål over etniske grenser *innenfor* de antatt etnisk forskjellige geografiske områdene jeg har etablert. I kirkeboka var det en eneste vielse med etnisitetsopplysninger i perioden, dette var den aller første vielsen som er innført i Karlsøy kirkebok i 1775. Mannen er innført som "find" i stillingskolonnen. Det finnes ingen sivilstandsopplysninger, og heller ikke

opplysninger om geografisk tilhørighet. I seinere ekteskap på 1700-tallet var stillingskolonnen nyttet kun til å oppgi sivilstand. Kvinnen var fra Lavangen i Restsørfjorden som må ha vært et samisk område på denne tida, hun mangler opplysninger om etnisitet, men jeg antar at dette var et ekteskap mellom samiske parter. Ved folketellinga i 1801 bodde paret i Lavangen, og det er ingen etniske merkelapper på dem i tellinga, slik det heller ikke var på den øvrige befolkninga i Sørfjorden.⁶³ Det kan være flere grunner til at presten valgte å føre etnisitetsopplysninger om bare denne ene mannen i vielseslista i 1775. En kan være ”...relevant lokal kategorisering av etnisk tilhørighet” slik Torp oppfatter 1801-tellingas opplysninger om etnisitet der den finnes i kolonnen ”hva enhver er i familien”.⁶⁴ I tilfelle burde presten også ført etnisitetsmerkelapp på kvinnen, at det mangler kan likevel være uttrykk for kjønnsroller, og at mannen var betraktet som hovedperson. Hvis dette var grunnen skulle det likevel ha vært flere etnisitetsopplysninger i kirkeboka, det er det ikke. Men denne presten har også gjort få innførsler i kirkeboka etter 1775, året etter var det presteskifte. Jeg har ikke undersøkt praksis mht føring av etnisitet i kirkeboka før 1775, men Per Mathisen sier at etniske kategorier var lite synlig i kirkebøker på 1700-tallet (jfr kap 2). En mulig grunn til at mannen ble registrert med etnisk kjennetegn kunne være at han tilhørte nomadiske samer, men da ville han antakelig vært omtalt som *lap*. Jeg velger å tro på den første forklaringa, og at dette reflekterer at presten så også den bofaste befolkninga gjennom etniske kategorier. Dette kan være uttrykk for ei spesiell merking av sørfjordsamene, slik Mathiesen mente han så i konfirmasjonslistene (kap 2).

De eneste etnisitetsopplysningene i 1801-tellinga gjaldt to gårder med reindriftssamer. Den nomadiske gruppa var lita på dette tidspunktet, og ifølge Bratrein mislyktes dette første forsøket på å sette seg ned på øyene med reindrift.. I 1801 oppholdt de seg på to forskjellige gårder, en i Skipsfjordbotn i Karlsøy og en ved Skogsfjordvannet i Helgøy. I Skipsfjordbotn var husbonden oppført med yrkeskategorien ”fieldfin lever av reensdyr og fiskerie”, konas søsken var omtalt som ”fieldfind børn”. Dette var altså et samisk ektepar. Ved Skogsfjordvannet bodde ifølge tellinga en ”fieldfin” med rein. På gården bodde også husbondens mor som enke, også hun hadde rein. I hennes familie bodde også husbondens svigerfar, han var 80 år og nettopp gift for andre gang, men bodde ifølge tellinga ”særskilt fra

⁶³ Folketellinga 1801 Karlsøy. I 1801 bodde paret Peder Nilsen og Marit Nilsdatter i Lavangen, eldste hjemmeboende barn var ei 23 år gammel datter, og de var begge i første ekteskap. Jeg antar at de er identisk med brudeparet fra 1775.

⁶⁴ Torp, 1986:68

sin kone”. Kona, som var bare 43 år, bodde på Reinskar som tjenestejente, dette var ei bygd som hadde tatt i mot samisk tilflytting fra fjordene.⁶⁵ Giftermålet mellom den gamle mannen og kvinnen på Reinskar kan være uttrykk for giftermålssamkvem mellom reindriftssamene og fjordsamene som hadde flyttet ut på øyene. Husbondens svigerfar kunne imidlertid også ha vært norsk og fra Karlsøy, i tilfelle var det unge paret i Skogsfjord etnisk blandet. De var bare 20 og 21 år og skulle nylig vært viet i Karlsøy om en av partene var bofaste. Paret finnes ikke i vielseslista for Karlsøy, men kan ha vært innført i Helgøy kirkebok som er tapt for perioden. Mest sannsynlig var hele husholdet tilflyttere. Den nomadiske gruppa var lita, og utover dette vil jeg ikke gjøre noe forsøk på å analysere gruppas rolle på giftermålsmarkedet i perioden.

For å oppsummere perioden: Jeg har ikke funnet eksempler på antatte eksogame giftermål i perioden, men det kan likevel ha forekommet. Fram til 1800 var giftermålsmarkedet sterkt geografisk segmentert innen prestegjeldet, men fra Sør fjorden giftet særlig kvinnene seg ut over prestegjeldsgrensene. I perioden fra 1801 til 1834 økte giftermålsaktiviteten mellom områdene innen prestegjeldet. Dette ser jeg i hovedsak som resultat av utflytting av fjordsamene til øyene og tilflytting av norsk befolkning til tidligere samiske områder i Restsør fjorden. Mellom de gamle samebygdene i Helgøy og fastlandet var det ikke giftermålskontakt

Fra samiske områder i Sør fjorden og Ytre Karlsøy fastland var det i all hovedsak *kvinner* som giftet seg ut til øyene. I bare to av ekteskapene i hele perioden var det antatt samiske menn fra fastlandet som giftet seg med samiske kvinner på øyene. Dette kan være uttrykk for at geografiske grenser allerede nå konstituerte etniske grenser, og for et hierarki mellom områdene som forutsetter at det samiske på øyene hadde høyere status enn det samiske i fjordene.

Kvinnene i Indre Sør fjorden hadde tilsynelatende tilgang til et større giftermålsmarked enn mennene, både innenfor og utenfor prestegjeldet. Antatt økt fokus på etnisitet ser ikke ut til å ha begrenset giftermålsmarkedet for de mest samiske områdene.

⁶⁵ Mannen var Ole Hinrichsen. Kona var Mari Hinrichsdatter, 1801-tellinga på ”Rejnskaret i Langesund”. De var gift i 1800, Karlsøy KB.

7.4 Giftermål over grenser 1835-1850

Den sjøsamiske etnisiteten hadde ikke vært synlig verken i folketellinger eller kirkebøker siden tellinga i 1769, muligens også i den ene vielsen i 1775, og fram til folketellinga i 1835. Heller ikke ved denne tellinga var det pålagt fra sentralt hold å innhente etnisitetsopplysninger, men i Restsørfjorden ble noen gårder påført etniske kommentarer. I hovedtrekk var dette norske gårder i antatt samisk område, men også omvendt. Ved tellinga i 1845 var det derimot pålagt i tellingsinstruksen å innhente opplysninger om etnisitet, men tellingsskjemaet hadde ingen kolonner for slike opplysninger. Etnisitetsopplysningene ble ført mindre systematisk i Ytre Karlsøy enn i Sørfjorden (se kap 2.2.1).

Fra 1801 til 1835 var det signifikant nedgang i nuptialitet for både kvinner og menn i Indre Sørfjorden, og det var en vedvarende signifikant høyere ugifteandel for unge kvinner i forhold til 1801 også fram til 1845 (kap 4 og 5). Økt fokus på etnisk tilhørighet kan ha endret den sosiale samhandlinga, bla på giftermålsmarkedet, men det var ingen samtidige omfattende endringer i giftermålsveiene. Heller ikke i årene 1835-1850 var det dramatiske endringer i giftermålenes geografiske sammensetning i forhold til perioden før (tabell 7.7 og App. fig.2 kart 1835-50). Mellom Ytre Karlsøy og Sørfjorden var det noe mindre giftermålskontakt enn i perioden før, men endringene var små og ikke signifikante.⁶⁶ I motsetning til i perioden før ble det ikke inngått ekteskap mellom Sørfjorden og øyene i disse årene. Det sosiale nettverket jeg mente vi så i forrige periode mellom nye samebygder på øyene og Sørfjorden er altså ikke synlig i vielsene i disse årene. Vi skal likevel se at det var utveksling av forlovere til vielser i fjordene fra disse områdene i Ytre Karlsøy.

Tabell 7.7 Vielser 1835-1850 Helgøy og Karlsøy kirkebok. Menns og kvinners oppholdssted

Kvinner oppholdssted	Menns oppholdssted				Totalt
	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørfj.	Utenbygds	
Ytre Karlsøy	150	3	2	7	162
Restsørfjorden	4	28	4	4	40
Indre Sørfj.	1	4	14	2	21
Utenbygds	5	1	0	1	7
Totalt	161	35	20	14	230

Det var totalt 271 vielser i Helgøy og Karlsøy kirkebok i perioden 1835-1850, av disse hadde 230 stedsopplysninger om begge parter i ekteskapet.

⁶⁶ I årene 1801-1834 utgjorde giftermål mellom Sørfjorden og Ytre Karlsøy 6,9% av alle ekteskap i prestegjeldet, i årene 1835-1850 var dette redusert til 5,5%.

I motsetning til forrige periode var nå også menn fra Indre Sjørfjorden gift i prestegjeldets andre områder, og det i like stor grad som kvinnene fra Indre Sjørfjorden. Det kan altså se ut til at mennene i området utvidet sitt giftermålssegment, mens kvinnene innskrenket sitt. Det var også like mange menn som kvinner fra Indre Sjørfjorden i vielseslistene. Hvis vi antar at noen av mennene i området også giftet seg ut av prestegjeldet, kan dette være uttrykk for at færre kvinner enn menn i Indre Sjørfjorden ble gift. Det var også flere menn enn kvinner fra Ytre Karlsøy i vielsene. Overvekt av menn i vielsene kunne dels ha sammenheng med kjønnsproporsjonen. I Ytre Karlsøy var den omtrent normal i 1835, i Indre Sjørfjorden var den derimot lav, men i 1845 var kjønnsproporsjonen forholdsvis høy i begge områdene, noe som kan ha medvirket til flere menn på giftermålsmarkedet.⁶⁷ Det kan se ut til at kvinnene i Indre Sjørfjorden nå hadde tilgang til et mindre giftermålsmarked enn tidligere. Dette stemmer i tilfelle overens med den vedvarende lave andelen gifte i unge kvinnegrupper i området også i 1845.

Mennene i Restsjørfjorden giftet seg med kvinner fra de andre områdene i prestegjeldet i mindre grad enn før. Det var også færre menn enn kvinner fra Restsjørfjorden i vielsene. Dette kan være uttrykk for at de giftet seg utenfor prestegjeldet i større grad enn kvinnene, men antakelig var det også en konsekvens av at de lot være å gifte seg. I kap 5 har jeg vist at ugifteandelen var stor i aldersgruppa 20-29 år i 1845, i 1875 var ugifteandelen stor i aldersgruppa over 50 år som omfattet de som var unge på 1840-tallet.

Det var fortsatt lite utveksling av norske ektefeller mellom Ytre Karlsøy og Restsjørfjorden, bare to vielser, begge med parter fra fastlandet, i perioden før var det fire slike ekteskap. I tillegg var det et giftermål i 1845 mellom en norsk mann fra Jægervatn og ei kvinne fra Berg i Restsjørfjorden som ved 1865-tellinga var oppført som etnisk blandet norsk og kven. Kvinnens mor var kven og født i Sverige. I kap 3 har jeg vist at den kvenske befolkninga i stor grad var norskspråklig både i 1860 og i 1865, og vi skal seinere se at personer med kvensk mor i hovedsak fikk sin etniske identitet fra faren. Det er derfor sannsynlig at kvinnen framstod som norsk på giftermålsmarkedet. I motstning til seinere tellinger hadde heller ikke 1845-tellinga noen registrering eller kommentarer om etnisk blanding, og jeg antar det har vært mindre

⁶⁷ I 1835 var det hhv 196 menn og 206 kvinner i aldersgruppa 20-39 år i Ytre Karlsøy, mot hhv 24 og 32 i Indre Sjørfjorden, noe som gir kjønnsproporsjoner på hhv 95 og 75. I 1845 var tilsvarende for Ytre Karlsøy 252 menn og 250 kvinner og en kjønnsproporsjon på 100,8, i Indre Sjørfjorden 31 menn og 30 kvinner, og en kjønnsproporsjon på 103,3

oppmerksomhet omkring etnisk herkomst da enn det ble seinere. Den eneste registrering av blandet etnisitet gjaldt en person på Lanes der det i merknaden heter ”NB den ene af dem født av finsk moder, men norsk fader”.

Heller ikke i denne perioden ser det ut til at giftermålene mellom områdene krysset grensene for kildenes etniske kategorier. Derimot ser det ut til at det var dannet et samisk giftermålssegment avgrenset til fastlandet i denne perioden i større grad enn i perioden før. Dette samiske giftermålssegmentet ser ut til å ha inkludert både Indre Sørfjorden, den samiske befolkninga i den delen av Restsørfjorden som lå på vestsida av Sørfjorden, og som i stor grad var samiskdominert, og Nord-Lenangen i Ytre Karlsøy. I perioden fram til 1834 hadde det i større grad vært menn enn kvinner som giftet seg innover fjorden, og omvendt utover. Dette er i tråd med det man kunne forvente hvis de ytre områdene hadde høyere sosial status enn de indre, noe som i tilfelle skulle gjøre befolkninga i Ytre Karlsøy til velgere på giftermålsmarkedet lenger inne i fjorden. Det er imidlertid ingen tegn til at menn som giftet seg innover i fjordene gjorde dette som en siste utvei, enten som gamle ungarer eller som enkemenn. Det var riktignok få ekteskap mellom menn fra Ytre Karlsøy og kvinner fra Sørfjorden, men alle var normalt sammensett både mht alder og sivilstand.

Derimot ser det ut til at menn fra Restsørfjorden var velgere på giftermålsmarkedet i Indre Sørfjorden. Det var også forholdsvis færre slike ekteskap enn i perioden før, noe som kan være uttrykk for at menn i Restsørfjorden opplevde giftermålsmarkedet i Indre Sørfjorden som mindre attraktivt. Tre av de fire mennene fra Restsørfjorden som giftet seg med kvinner fra Indre Sørfjorden var svært mye eldre enn kvinnen (tab.7.8). Ei av brudene var ei 18 år gammel jente fra Sjøvassbotn, og den første tenåringsbrura som jeg kjenner til i Indre Sørfjorden etter 1800.⁶⁸ Hun giftet seg med en 30 år gammel inderst fra Stakkenes i 1847. Deres første barn var født i 1849, hun var altså ikke tvunget til å gifte seg så ung fordi hun ventet barn. I giftermål *innenfor* Indre Sørfjorden var det ikke slik alderssammensetning i denne perioden.⁶⁹ Menn fra Indre Sørfjorden som giftet seg med kvinner i Restsørfjorden var i hovedsak i normal alder for førstegangsgifte og i normal alder i forhold til partnerne. Ett

⁶⁸ Det kan ha vært like unge bruder i årene før alder begynte å registreres i kirkeboka i 1823

⁶⁹ Av 14 ekteskap innenfor Indre Sørfjorden var mannen minst 10 år eldre enn kvinna i bare ett par. Kvinna var minst 10 år eldre i to par, bare den ene av disse kvinnene var enke. Gjennomsnittlig aldersforskjell mellom partene var -0,1 år.

unntak var en 23 år gammel mann fra Lakselv som giftet seg med ei 41 år gammel enke fra Skognesbukt.

Tabell 7.8 Giftermål mellom områdene i prestegjeldet 1835-1850. (Kommentarer til kolonnen "antatt etn" i tabellen se Appendix tabell 2.)

	Område	år	sted	Antatt etn	Sivst	Alder	Bosted etter vielsen	Forlovere
Menn som giftet seg inn i fjorden	1	1836	Ulsnes-Holmbugt	n-n	u-u	25-20	Bakkeby Restsfj.	
	2	YtK-Rsfj	1838 Nordlenangen-Lavangen	s-s	u-u	26-22		
	3		1845 Jægervannet-Berg	n-n/kven	u-u	29-24	Jegervatn	
	4		1850 Sørilenangen-Bergenes	s-s	u-u	28-24		
Menn som giftet seg ut fjorden	1	YtK.- Isfj	1848 Nord Lenangen- Lakselv	s-s	u-u	26-24	Nord Lenangen	
	1		1847 Skognesbugt-Sørstrøm	s-s	u-u	32-23		Karlsøy og Skognesbukt
	2	Rsfj-Ind Sfj.	1847 Stakkenes-Sjøvassbotn	s-s	u-u	30-18		Rakkenes og Olderbakken
	3		1848 Brevig-Stordalen	s-s	u-u	35-25		Stordalen
	4		1850 Bergenes-Lakselv	s-s	u-u	27-32		Bergenes og Lattervik
Menn som giftet seg ut fjorden	1		1837 Bensnes-Sør Lenangen	s-s	u-u	22-22		
	2	Rsfj-YtK.	1839 Bensnes-Ulsnes	n-n	u-u	28-25	Bensnes	
	3		1850 Bredvik-Nord Lenangen	s-s	u-u	19-30	Bredvik	
	1	Indre Sørfrj.-YtK.	1837 Sørstrøm-Nord Lenangen	s-s	u-u	26-23	Sørstrøm	
	2		1845 Lakselv-Nord Lenangen	s-s	u-u	21-21	Nord Lenangen	
Menn som giftet seg ut fjorden	1		1835 Stordal-Lavangen	s-s	u-u	32-25		Lakselv og Stordal
	2	Ind Sørfrj.-Rsfj.	1842 Stordal-Lavangen	s-s	u-u	28-22		Lavangen
	3		1842 Laksel-Skognesbugt	s-s	u-e	23-41		Lavangen
	4		1846 Stordalen-Reiervik	s-s	u-u	25-24		Lakselv og Stordal

Første opplysning om oppholdssted, antatte etnisitet, sivilstand og alder gjelder mannen, den andre kvinnen. For eksempel er mannen i først par i tabellen fra Ullsnes, kvinnen fra Holmbukt. Begge antatt norsk og begge ugift, han 25 år og hun 20.

De samiske mennene som giftet seg med kvinner fra Ytre Karlsøy var derimot svært unge. Anders Nielsen fra Breivik som "måtte" gifte seg 19 år gammel med ei 30 år gammel kvinne fra Nordlenangen var en av dem. I tillegg til ham var det også to andre svært unge brudgommer på hhv 22 og 21 år som giftet seg med like unge jenter på Lenanglandet. Den ene av disse, 21 år gamle Jens Larsen fra Lakselv i Indre Sør fjorden flyttet til kvinnen i Nordlenangen og framstod videre derfra som en velger på det samiske giftermålsmarkedet i Ytre Karlsøy. Etter at de giftet seg i 1845 fikk de første barnet i 1847, året etter døde kona i barsel, og også barnet døde. Da var Jens fortsatt bare inderst, og hadde altså ikke tilgang til jord. I 1850 giftet han seg på ny, nå 26 år gammel med den 19 år gamle Maren Henrika Josephsdatter fra Nordlenangen. Han flyttet til Lakselv med andre ekteskap, og bodde der først som inderst, og da tredje barnet var født, i 1857, var han blitt gårdmann. Da neste barn var født i 1860 var han og kona blitt lammersianere, og barnet ble ikke døpt. Neste barn, som

var født i 1862, var innført i Helgøy kirkebok, familien var nå flyttet til Vannareid. Ved folketellinga i 1865 var Jens selveier, hele husholdet, med unntak av tjenestejenta, ble beskrevet som ”*finner, forstår norsk*. Det var også registrert i tellinga at de var dissenterne. I 1871 giftet Jens seg for tredje gang, nå var han blitt 47 år og giftet seg med 29 år gamle Synnev Henrika Johnsdatter, også hun var fra Nordlenangen, men tjenestejente på Thorsvåg i 1865. Det var altså mulig for en samisk dissenterfamilie å flytte fra Indre Sørfjorden til øyene i Karlsøy omkring 1860 og framstå som vellykket både mht økonomiske forhold, og for en mann født i Indre Sørfjorden å være velger på et samisk giftermålsmarked i Ytre Karlsøy.

I bare seks av de 150 ekteskapene som ble inngått innenfor Ytre Karlsøy kom partene fra hhv Ytre Karlsøy fastland og øyene. Dette var omtrent som i perioden før.⁷⁰ (tabell 7.9, og 7.3). Fortsatt omfattet dette giftermålssamkvemet antakelig i hovedsak giftermål mellom norskdominerte bygder, og jeg har antatt at det var norsk. Et unntak kunne være paret i 1841, der kvinnen kom fra Nordlenangen som var samiskdominert, men i 1865 var paret norsk, bosatt i Søndre Grunnfjord. Mest sannsynlig var partene fra hhv Burøysund og Lenangen som giftet seg i 1849 samisk, disse finner jeg ikke igjen i 1865-tellinga. Det var altså ikke et samisk giftermålssegment i Ytre Karlsøy som omfattet både øyene og fastlandet. Fra øyene var det likevel bare menn som giftet seg over til fastlandet, noe som kan bekrefte et sosialt system der øyene lå over fastlandet. Det var likevel ingen skeivheter i disse ekteskapene mht alder og sivilstand. At menn fra øyene giftet seg til fastlandet kunne dels skyldes høy kjønnsproporsjon på øyene. I Reinøykretsen med Langsund og Karlsøya, var kjønnsproporsjonen i aldersgruppa 20-49 år omkring 100 i 1845, altså forholdsvis høy. I Helgøy var det riktig nok overskudd av menn, men bare en mann derfra var gift på fastlandet.⁷¹

Tabell 7.9 Giftermål Ytre Karlsøy fastland - øyene 1835-50

År	område	alder	sivst	antatt etn
1841	Søndre Grunnfjord-Nordlenangen	24-24	u-e	n-n
1847	Vannstua-Nordlenangen	21-21	u-u	n-n
1847	Sletnes-Ravik	27-24	u-u	n-n
1849	Burøysund-Lenangen	24-25	u-u	s-s
1849	Reinsvoll-Bakkeby	26-22	u-u	n-n
1850	Reinsvoll-Selnes	24-21	u-u	n-n

Første opplysning i tabellen gjelder mannen, den andre kvinnen

⁷⁰ I perioden fram til 1834 var seks av 165 ekteskap med parter fra hhv fastland og øyer.

⁷¹ I Helgøy var det 87 menn og 72 kvinner i aldersgruppa 20-39 år, altså en kjønnsproporsjon på 120

Heller ikke i denne perioden har jeg påvist etnisk blandete giftermål, med unntak av giftermål mellom norsk og etnisk blandet norsk/kven. Men ved folketellinga i 1845 var det flere etnisk blandete par i tillegg til foreldrene til ham på Lanes i Langsund som jeg nevnte, og som hadde samisk mor og norsk far. Totalt var åtte ektepar ved tellinga i 1845 påført kommentarer om at de var etnisk blandet. Alle disse var i Ytre Karlsøy, av dem var ett i den nye samebygd Skipsfjorden og sju i de gamle sjøsamiske bygdene i Helgøy sogn.⁷² I halvdelen av dem var mannen norsk og kona samisk, i halvdelen var det omvendt. I Markussens undersøkelse av eksogame giftermål i Kvæfjord fant hun at samiske menn giftet seg ut først, men de tok ikke kvinnene med til samiske områder, men bosatte seg i norske bygder og ble norsk.⁷³ Slike ekteskap forutsatte at mannen framstod som norsk, og jeg antar at eventuelle slike giftermål i mitt undersøkelsesområde ville framstå som norsk i folketellinga, og altså ikke være synlig som etnisk blandet. Peter Skiöld sier at samiske kvinner giftet seg ut først, og det er også giftermål mellom norske menn og samiske kvinner det påstås var mest vanlig i Nord-Norge. Men i Helgøy var det altså ikke bare norske, men også samiske menn som giftet seg over etniske grenser. Dette er i tråd med det Astri Andresen fant i Hillesøy, og jeg antar at dette er uttrykk for at etnisk tilhørighet hadde liten betydning for sosial samhandling i de gamle samebygdene i Helgøy i denne perioden.⁷⁴ Manglende sosial samhandling mellom disse bygdene og den samiske befolkninga i fjordene kan også være uttrykk for det.

Det ene mulig etnisk blandete ekteskapet mellom en norsk mann og ei norsk/kvensk kvinne som jeg fant i vielseslistene og som giftet seg i 1845, er ikke synlig som et etnisk blandet par i tellinga i 1845. Kvinnen kan ha vært den ene kvenen som bodde på Jægervatn i 1845, men tellinga gir ingen opplysninger om kjønn og alder fordelt på etnisitet i dette området. Mest sannsynlig ble kvinnen oppfatta som norsk i tellinga, og paret dermed ikke som et etnisk blandet par. I tilfelle kan dette være uttrykk for at giftermål mellom kvensk og norsk i mindre grad var oppfatta som etnisk blanding enn giftermål mellom norsk og samisk.

7.5 Giftermål over grenser 1851-1880

Umiddelbart ser det ut til at mennene i alle områder nå var gift utenbygds i større grad enn i forrige i perioden (tabell 7.10). Økningen var særlig stor i Sørfjorden. Overføringa av Sørfjorden sogn til Lyngen i 1867 kan ha ført til økt kontakt mellom områdene og flere

⁷² Disse var et par i Løkvigen, to på Nord Grøtø, en på Hersø, en i Botten og to i Sør Grunnfjord.

⁷³ Markussen, 2001

⁷⁴ Andresen, 1994: 337

giftermål mellom Sørfjorden og Lyngen. For kvinnene i Sørfjorden var imidlertid endringa ubetydelig. Endringer i prestegjeldsgrensene kan derfor ikke ha vært eneste årsak til den økte utenbygds giftermålsaktiviteten for menn. Antakelig har den tilsynelatende store endringa derimot i hovedsak sammenheng med to kildemessige forhold. For det første var det ei viss endring i kirkebokføringa, men dette var bare i Karlsøy sogn. Der ble kvinnene det meste av perioden registrert i vielseslistene bare med fødested. Kvinner født utenfor prestegjeldet, men bosatt innenfor, oppfattes derfor som utenbygds i vielseslistene. Denne feilkilden har derfor antakelig liten betydning for endringa i tallmaterialet i de andre områdene.⁷⁵

Men andelen utenbygds giftermål for mennene økte også betydelig i Helgøy og Sørfjorden, selv om det der ikke var tilsvarende endring ved føring av kirkebøkene. I Indre Sørfjorden økte utenbygds giftermålsaktivitet for menn særlig mot Lyngen og Balsfjorden i årene 1851-1880, til gjengjeld inngikk de forholdsvis færre giftermål med kvinner fra Indre Sørfjorden. Endringa i forholdet mellom giftermål innenfor og utenfor eget geografisk område var klart signifikant i forhold til perioden før.⁷⁶ Antakelig var også dette bildet dels et resultat av kildemessige forhold. Samtidig ser det ut til at giftermålene nå antakelig i større grad enn tidligere ble inngått i mannens hjemsogn. Fram til 1867 var det i Karlsøy og Sørfjords kirkebøker bare ett giftermål mellom mann fra Indre Sørfjorden og utenbygds bosatt kvinne, dette var i 1853. Men fra 1867 til 1880 ble det inngått 12 slike ekteskap. Ved tellinga i 1865 var det likevel hele ti utenbygdsfødte kvinner i ekteskap eller enkestand i Indre Sørfjorden. Bare to av dem finnes i vielseslistene i Karlsøy kirkebok, disse var begge bosatt i området før de giftet seg.⁷⁷ De åtte parene som ikke finnes i Karlsøys vielseslister er utrykk for at menn fra Indre Sørfjorden hadde giftet seg ut av prestegjeldet også før 1865, uten at det var synlig i kirkeboka i Karlsøy. Seks av disse var gift med kvinner fra Balsfjorden, to med kvinner født i Sverige. De to siste kvinnene var antakelig bosatt i Lyngen ved giftermålet.⁷⁸ Fire av de seks ekteskapene med balsfjordfødte kvinner finnes i Balsfjord kirkebok i årene 1857-1865. De to

⁷⁵ I ytre Karlsøy i perioden før var 5 av 163 menn gift utenbygds, eller 3,1%, i denne perioden gjaldt dette 16 av 116 giftermål i Helgøy eller 13,8% og 46 av 248 eller 18,5% i Karlsøy sogn. Av vielsene i Sørfjord kirkebok hjemmehørende i hhv Restsørfjorden og Indre Sørfjorden var hhv 20 av 68 og 11 av 27 menn gift utenbygds eller hhv 29,4 og 40,7%.

⁷⁶ Endringa i forholdet mellom menn giftet innenfor eget område (Indre Sørfjorden) og menn gift utenfor området var signifikant på 2% nivå, $p=0,012$. Chi kvadrattest.

⁷⁷ Den ene kvinna som ifølge 1865-tellinga var født i Balsfjorden var gift i 1829, hun oppholdt seg ved vielsen i Sørstrøm. Kvinna som ifølge 1865-tellinga var født i Aamots prestegjeld var gift i 1845, og i vielseslista var hun registrert med Karlsøy som fødested, og antakelig mest sannsynlig bosatt i Sørfjorden ved vielsen.

⁷⁸ Ifølge tellinga hadde de to svenske kvinnene vært i landet siden de var hhv fire og 14 år gamle, siden de ikke var viet i Karlsøy, antar jeg at de mest sannsynlig var bosatt i Lyngen. Ingen av dem finnes i vielseslistene for Lyngen som finnes dataregistrert fom 1859.

som ikke finnes der var eldre, og sannsynligvis begge gift før 1856, som er første året vielseslistene i Balsfjorden finnes tilgjengelig i dataragistrert utgave. Antakelig var altså alle de utenbygdsfødte gifte eller før gifte kvinnene som var bosatt i Indre Sørfjorden i 1865, og som også var bosatt utenbygds ved vielsene, viet i eget prestegjeld og ikke i Karlsøy. Den økte andelen vielser for Indre Sørfjordens menn med utenbygds kvinner var altså ikke ei så markert endring som kilden tyder på, men dels resultat av at giftermål med utenbygds kvinner etter 1867, da området ble utskilt fra Karlsøy, ble inngått i Sørfjorden sogn.⁷⁹ Det at det ikke finnes menn fra Indre Sørfjorden i vielseslistene i Balsfjorden i årene 1867-1880 tyder også på ei slik endring.⁸⁰ Det var heller ingen økning i andelen utenbygdsfødte voksne kvinner i noen del av prestegjeldet fra 1865-tellinga til 1875 som eventuelt kunne bekrefte at mennene giftet seg ut i større grad enn før. Til tross for endringa i giftermålspraksis var det fortsatt færre menn enn kvinner fra Indre Sørfjorden viet i området. Dette kan være uttrykk for at mennene i området giftet seg i mindre grad enn kvinnene, noe også den store ugifteandelen blant unge menn i Indre Sørfjorden i 1865 og høye giftermålsalderen for menn der i 1860- og 1870-årene tyder på (kap 4 og 5).

Tabell 7.10 Vielser 1851-1880 Karlsøy, Helgøy og Sørfjord kirkebok. Menns og kvinners oppholdssted ved vielsen

Kvinnens oppholdssted	Menns oppholdssted					Totalt
	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørfj.	Utenbygds		
Ytre Karlsøy	356	14	1	19	391	
Restsørfjorden	20	57	10	9	97	
Indre Sørfjorden	2	23	20	7	52	
Utenbygds	67	25	12	6	108	
Totalt	445	119	43	41	648	

Mens menn fra Indre Sørfjorden giftet seg med kvinner fra Balsfjorden var det mindre kontakt mellom *kvinner* fra Indre Sørfjorden og menn fra Balsfjorden. Etter 1868 var det ingen slike giftermål i perioden (App fig 3 kart 1851-1880). Fra Restsørfjorden var det i hele perioden bare to samiske kvinner som var gift utenfor prestegjeldet, etter 1871 var det ingen slike ekteskap mot Balsfjorden (App fig 4 kart Restsørfjorden – ut av prestegjeldet 1851-1880). Dette mønsteret bekrefte av mangel på gifte samiske kvinner fra Ullsfjorden i Balsfjordens folketellinger og mangel på gifte menn født i Balsfjorden bosatt i Sørfjorden. Dette tyder på at

⁷⁹ Ti av de 11 mennene viet til utenbygds kvinner i årene 1867-1880 var viet i Sørfjorden, den siste i Lyngen kirke. Ti av kvinnene var fra Balsfjorden, ei fra Lyngen, vielsen i Lyngen kirke var mellom en mann fra Indre Sørfjorden og kvinne fra Balsfjorden i 1880.

⁸⁰ Kilde: Internettutgave av Kirkebok for Balsfjorden vielseslister 1856-1897, RHD.

kvinnene fra Balsfjorden var mer aktive enn de samiske kvinnene fra Ullsfjorden på dette giftermålsmarkedet. Dette kommer jeg tilbake til i kap. 8.2.2.

For mennene fra Helgøy var imidlertid den økte andelen utenbygds giftermål antakelig reell. De som giftet seg ut av prestegjeldet, giftet seg med kvinner fra Tromsø, eller området sør for Tromsø.⁸¹ Fra Karlsøy sogn i Ytre Karlsøy giftet mer enn 1/3 av mennene som var gift utenfor prestegjeldet seg mot Balsfjorden og nordover, omkring ¼ av mennene giftet seg med kvinner fra Tromsø, resten var gift i området lengre sør.⁸² De fleste som giftet seg med kvinner fra Balsfjorden/Malangen og Lyngen var fra fastlandet (tabell 7.11).⁸³ I giftermålssegmentet til mennene på Ytre-Karlsøy fastland inngikk kvinner fra Lyngen/Balsfjorden i like stor grad som kvinner fra det nærmere området Restsørfjorden. Dette var et giftermålsmarked dominert av norsk og norsk/kvensk etnisitet.

Tabell 7.11 Menn fra Ytre Karlsøy fastland gift i Lyngen og Balsfjorden 1851-1880

År	Sted	KB	Etnkilde	Etnisitet	Sivst	Alder	Bosted
1	1855 Jægerv.-Balsfjorden	k	1865t 1875t	n-n n-n	u-u	27-25	Jægervatn
2	1862 Jægervatn-Qviteberg (Lyngen)	k	KB/viel 1865t 1875t 1900t	n-n n/kv-n/kv kn-nn fin-fin (norsk språk)	u-u	32-24	Svendsby
3	1863 Jægerv/Bakkeby-Seljelv i Balsfj.	k	1865t 1875t	n- ingen oppl 1865 nn hun	u-e	32-27	Bakkeby
4	1866 Nordl.-Lyngen(tj Sørlen 1865)	k	1865t 1875t 1900t	lap-fin ll-ll (lappisk språk) lf-lf(n og l språk)	u-u	23-28	Storvolden
5	1866 Jægervatn-Balsfjord	k	1865t 1875t	n-mangler i telling nn-nn	u-u	25-26	Selnes
6	1868 Sørlenangen-Lyngen(Rotenvik tj 1865)	k	1865t	n-ndkv han død 1870	e-u	47-28	Sørlen.
7	1869 Sørlen.-Lyngen(tjente Bensnes 1865) hun hadde en sønn på 2 år i 1865 f Lyngen	k	1865t 1875t 1900t	fin-fin ll-ll (lappisk språk) han lf (lappisk språk)	u-u	27-32	Lattervik
8	1870 Selnes-Balsfj	k	1865t 1875t	n-n nn-nn	e-u	38-25	Selnes
9	1873 Selnes-Balsfj (bror og søster til par 6)	k	1865t- 1875t	n-n nn-nn	u-u	29-20	Sørlenangen

Den første opplysninga gjelder mannen, den andre kvinnen. KB=kirkebok, t=folketelling.

⁸¹ Av 16 menn som giftet seg ut av Helgøy sogn i perioden var 10 gift med kvinner fra Tromsø og fire med kvinner fra Sør-Troms og Nordland.

⁸² Totalt var det 51 menn som giftet seg ut av prestegjeldet, av disse var 19 gift mot Lyngen/Balsfjorden og videre nordover

⁸³ Dette gjaldt sju av ni menn fra Karlsøy sogn gift i Balsfjorden /Lyngen

7.5.1 Giftermål mellom øyene og fastlandet i Ytre Karlsøy 1851-1880

Det samiske innslaget var forholdsvis større i befolkninga på fastlandet enn på øyene, og samene på fastlandet opprettholdt samisk språk i større grad enn de på øyene. Ifølge 1875-tellinga var de fleste samene på fastlandet samiskspråklig, på øyene snakket de fleste norsk. I perioden fra 1835 til 50 hadde det vært få ekteskap mellom Ytre Karlsøy fastland og øyene, det var ikke et felles *samisk* giftermålsmarked for de to områdene i perioden og det var bare *menn* fra øyene som giftet seg med partnere fra fastlandet. I perioden etter, fra 1851 til 1880, var en forholdsvis større del av giftermålene i Ytre Karlsøy mellom parter fra hhv øyene og fastlandet (Appendix tabell 4 Ytre Karlsøy fastland-øyer 1851-1880).⁸⁴ Denne økningen var reell, og ikke resultat av endrete kildemessige forhold. 1/4 av alle ekteskap med personer fra Ytre Karlsøy fastland var nå med partnere fra øyene. I motsetning til perioden før var det nå ikke bare menn fra øyene som giftet seg på fastlandet, mer enn ¼ av ekteskapene var mellom *kvinner* fra øyene og menn fra fastlandet.⁸⁵ I tiåret etter 1870 var det likevel ingen kvinner fra øyene som giftet seg på fastlandet, men omvendt sammensatte par ble etablert i hele perioden fram til 1880. Det kan se ut til at menn fra fastlandet ble mindre attraktiv på giftermålsmarkedet i Ytre Karlsøy i siste del av perioden. Vi skal seinere se at det samme gjaldt for menn fra Restsørfjorden.

Partene i vielsene mellom fastlandet og øyene i perioden har jeg i hovedtrekk tillagt etnisitet i tråd med hvordan bygdene de kom fra framstod etnisk ved Friis' undersøkelser. Dette er selvfølgelig en unøyaktig metode på individnivå, men kan likevel si noe om hvilke miljøer som hadde giftermålskontakt med hverandre. Bare et lite utvalg av parene har jeg kartlagt på individnivå. Ut fra dette ser det ut til at bare *norske* menn fra fastlandet ble gift på øyene. Mulige unntak kunne være to menn fra Storvollen, som var ei samiskdominert bygd, men begge disse mennene var registrert som norsk i folketellingene (App. tab. 4, del 1 par nr 5 og 7). Derimot var mannen fra Nordlenangen som giftet seg med ei kvinne fra Skjervik på Nord-Kvaløy i 1867 (App.tab. 4, del 1 par nr. 8) antakelig samisk. Men hun var tjenestejente i Nordlenangen ved tellinga i 1865, og altså bosatt på fastlandet og ikke på øyene ved giftermålet. Dette kan derfor like gjerne ses som et giftermål innenfor Nordlenangen. Han var som ventet "*fin*" ved tellinga i 1865, hun norsk. Ved tellinga i 1875 var han registrert som

⁸⁴ 31 av totalt 356 vielser innenfor Ytre Karlsøy var nå mellom øyene og fastlandet, mot seks av 150 i perioden før. Endringa i andelen fastland-øy vielser er signifikant bare på 10% nivå chikvadrattest, p=0,065 (chikvfastl.-øy.xls)

⁸⁵ Av totalt 130 ekteskap med personer fra Ytre Karlsøy fastland, var 31 mellom øyene og fastlandet. Av de 31 var ni mellom menn fra fastlandet og kvinner fra øyene, 22 par omvendt.

”bl” og hun ”ln”, De hadde dermed nærmet seg hverandre med hensyn til etnisitet ved at han var blitt litt mindre samisk, og hun litt mer. De var bosatt i Hesjebukt i Sørleangen som var både norsk og samisk ved begge Friis’ kartlegginger. Omgivelsene skulle derfor ikke bidra til å tvinge etnisiteten i noen bestemt retning. På den andre sida var gården hun kom fra på Helgøya vurdert som samisk av Friis omkring 1860, og hennes delvis samiske etnisitet i 1875 kan like gjerne ha vært resultat av økt fokus på genealogi som av påvirkning fra omgivelsene.

I motsetning til perioden før, var det nå også en visst *samisk* giftermålskontakt mellom øyene og fastlandet. Jeg går i utgangspunktet ut fra at alle vielsene med menn fra Fugløya, Burøysundområdet (Burø, Burøysund, Brattfjell, Stakeng) og Sandfjorden på Vannøya på den ene sida og kvinner fra fastlandet på den andre, var mellom samiske parter. Alle disse bygdene på øyene ble vurdert som samisk av Friis i 1860, og kvinnene de giftet seg med på fastlandet kom alle fra bygder med samisk befolkning. Ni av de totalt 22 mennene fra øyene som giftet seg med kvinner fra fastlandet var fra disse samiske bygdene.

Blant disse antatt samiske parene var et giftermål mellom en mann fra Fugløy og ei kvinne fra Nordleangen i 1862, der kvinnen var åtte- ti år eldre enn mannen (app.tab. 4, del 2. Øyer- Ytre Karlsøy fastland, par 11). Men ved folketellinga i 1865 var kvinnen registrert som norsk, og barna som etnisk blandet.⁸⁶ Ved 1875-tellinga var de fortsatt bosatt i Gamvik på Fugløy, men nå var begge parter og alle barna blitt samisk og samisktalende.⁸⁷ Dette paret er nærmere omtalt i kap 9.1. Disse personene og miljøet på Fugløy kommer jeg også tilbake til i kap 10 som omhandler barn født utenfor ekteskap.

Også kvinnen fra Ytre Karlsøy fastland som giftet seg med en norsk mann i 1867, var norsk, til tross for at Lattervik i alle kilder framstod som samisk (app.tab. 4, del 2 par 15). Men verken kvinnen i denne vielsen, eller hennes bror som gifta seg året før med ei kvinne fra Balsfjorden, hadde etnisitetsmerkelapper ved 1865-tellinga. Hele søskenflokket på seks hadde også faddere bare fra norske bygder i Ullsfjorden da de var døpt på 1840-tallet, til tross for at de hele tida var bosatt i Lattervik. Jeg antar dette bekrefter at disse har framstått som norsk. Denne siste vielsen var altså ikke eksempel på etnisk blandet par, slik jeg hadde forventet ut fra ei etnisk kategorisering etter partenes hjemsted. Vielsen i 1857 mellom en mann fra Karlsøy og ei kvinne fra Båtnes er derimot et klart eksempel på giftermål over

⁸⁶ FT1865Karlsøy s56/40 og 41

⁸⁷ FT1875 Karlsøy krets 2 liste 36b

etniske grenser mellom norsk mann fra øyene og samisk kvinne fra fastlandet (apptab 4 del2, par 5). Det var likevel ingen uttrykk for hierarki i parets sammensetning, de var begge tidligere ugifte og hun var åtte år eldre enn han. Mannen var født i Tynset, hun var ”fin”, mens sønnen var ”kven, nordmann og fin”. De var bosatt i Nordlenangen.⁸⁸ Det er uklart hvorfor barnet ble tildelt kvensk etnisitet i 1865. Mannen kullseilte og omkom i 1867, kvinnen døde i 1871. I 1875 var gutten 14 år og pleiebarn i Nordlenangen i et norsk/samisk hushold der alle utenom husfaren var samisktalende, men gutten var uten etnisk merkelapp.⁸⁹ 1875-tellinga i Ytre Karlsøy var praktisk talt fullstendig mht etnisitet, manglende opplysninger om etnisk bakgrunn kan derfor tyde på usikkerhet om etnisk tilhørighet, men kan også være en forglømmelse. Husholdet han vaks opp i er for øvrig eksempel på at etnisk blandete hushold, der kvinnen var samisk og samisktalende, framsto som samisk i dette etnisk blandete, men samiskdominerte området. I 1900 var gutten, som nå var blitt 35 år, registrert som etnisk blandet.

Etter 1870 og fram til 1880 var det bare *menn* fra øyene som giftet seg med partnere fra fastlandet. Fire av ekteskapene var mellom parter jeg antar framstod som samisk (app.tab 4., del 2, par18, 19,21 og 22). I de øvrige parene var mannen norsk. I de ni parene fra 1867 til 1880, da kvinner fra øyene ikke lenger giftet seg på fastlandet, var parene mellom menn fra øyene og kvinner fra fastlandet preget av stor aldersforskjell. Tre av ni ekteskap var mellom enkemann og ugift jente, i fem av ni par var mannen mer enn ti år eldre, i to av dem mer enn 20 år eldre enn kvinnen. Dette må være et klart uttrykk for at menn fra øyene i Ytre Karlsøy var velgere på deler av giftermålsmarkedet på fastlandet i siste halvdel av perioden. Dette, i tillegg til manglende giftermål mellom kvinner fra øyene og menn fra fastlandet etter 1870, kan være uttrykk for at fastlandet var blitt mindre attraktivt som giftermålsmarked for øyene etter hvert som det samiske ble mer stigmatisert. Men det må også sees i sammenheng med høy og økende kjønnsproporsjon i Ytre Karlsøy i perioden, som hadde sammenheng med fiskeriene, og som ser ut til å ha bedret norske kvinners valgmuligheter på giftermålsmarkedet i siste del av perioden.⁹⁰

⁸⁸ 1865 Karlsøy 3/21 og 22

⁸⁹ 1875 Karlsøy 24/22

⁹⁰ i 1875 var kjønnsproporsjonen i Ytre Karlsøy i aldersgruppa 20-39 år 111,1 i 1865 hadde tilsvarende vært 103,8

7.5.2 Giftermål over etniske grenser innenfor Ytre Karlsøy 1851-1880

Aubert har ment at det kystsamiske kunne bli norsk så fort ved å distansere seg fra andre samiske grupper, ofte de reindriftssamiske. Det samiske i Sørfjorden kan ha hatt en slik rolle i Karlsøy. Det er tenkelig at et økt skille mellom Ytre Karlsøy og Indre Sørfjorden som resultat av ei slik kontrastering også innebar oppløsning av de etniske kategoriene *innenfor* Ytre Karlsøy, og med økt giftemålsaktivitet over etniske grenser. For Ytre Karlsøy gir ikke kirkebøkene opplysninger om partenes etniske tilhørighet ved giftermål i noen del av perioden, men folketellingene kan gi et inntrykk av i hvilken grad eksogame ekteskap hadde forekommet i området.

Tabell 7.12 Etnisk blandete par Ytre Karlsøy ved folketellingene 1855-1875

1855			1865			1875		
blandet	alle par	%b av alle	blandet	alle	%b av alle	blandet	alle	%b av alle
13	316	4	47	289	16,3	101	336	30,1
1 B-N			10 N-B			27 N-B		
1 K-N			10 N-F			14 L-N		
7 N-F			7 F-N			14 N-L		
3 F-N			5 F-B			13 B-N		
1 K-F			15 andre			12 B-B		
						10 B-L		
						11 andre		
4	211	1,9				Fordelt på:		
2 F-N						Karlsøy sogn øyer	26	121 21,5
2 N-F						Ytre Karlsøy fastl	19	76 25
						Helgøy	56	139 40,3

1855-tellinga har bare delvis sivilstandsopplysninger på individnivå. Alle i 1855 angir derfor ikke alle ekteskap, men alle hushold, som vil være et større tall, fordi ikke alle hushold har ektepar som overhoder. Det er ikke mulig å skille mellom Sørfjorden og Ytre Karlsøy i Karlsøy sogn mht sivilstand, for Helgøy er det derimot mulig å skille ut *ekteskapene*. Disse er ført i kursiv nederst i tabellen.

Fordi tellingene før 1875 differensierte mellom lap og fin, har jeg i denne tabellen brukt de samtidige etnisitetskategoriene. Dvs at f står for fin, som var kategorien for sjøsame. I 1875 var det bare en kategori for samisk; L.

* Paret var registrert i lista over samer i Breivik med kommentaren "En norsk gift med fin", jeg antar dette innebærer at mannen var norsk og kvinnen var samisk

Ved tellinga i 1845 var sju av åtte etnisk blandete par i Karlsøy prestegjeld fra Helgøy, det var like mange par med norske kvinner som med samiske. I 1855 var det totalt 13 etnisk blandete par i Ytre Karlsøy. Fire av parene var bosatt i Helgøy, i to av disse var mannen samisk og kvinnen norsk, i de andre to var det omvendt. Alle var bosatt på gårder som var innført i tellinga i avdelinga for norske. Jeg antar at manglende forskjell i kvinners og menns stilling mht ekteskap over etniske grenser, slik det var i Helgøy, kan være uttrykk for at etnisitet i mindre grad var sosialt organiserende i dette området. Men det var færre etnisk blandete par i Helgøy i 1855 enn i 1845, og i motsetning til i 1845, også færre enn i Ytre Karlsøy sogn. Tilbakegangen i etnisk blandete ekteskap i Helgøy kan være uttrykk for at par som tidligere var oppfatta som etnisk blandet nå var oppfatta som endogame. I tilfelle hadde det skjedd en assimilasjon, mest sannsynlig i retning norsk etnisitet. Ei anna mulighet er at folk i Helgøy

faktisk gifta seg mindre over etniske grenser enn de hadde gjort tidligere, men den videre utviklinga av det etniske bildet i Helgøy, etter at fokuset på genealogisk etnisitet økte, gjør at dette er lite sannsynlig.

I Karlsøy sogn av Ytre Karlsøy var mannen norsk i alle ekteskap mellom samiske og norske parter i 1855. Altså det mønsteret som oftest forekom i samfunn der etnisitet var sosialt organiserende. Alle var bosatt på gårder som enten var samiskdominert (Skipsfjord, Burøy, Futnes, Nordlenangen) eller i Sør-lenangen som også hadde ei stor samisk, men også norsk befolkning. Dette er i tråd med Markussens funn om at mannen bosatte seg i kvinnens omgivelser ved eksogame ekteskap.⁹¹

I 1855-tellinga i Karlsøy ble personer som genealogisk sett ble oppfatta som ikke-norsk i noen tilfeller vurdert som "fornorsket" (se kap 2.2.2). I fire av de totalt 13 etnisk blandete ekteskapene mellom norsk og ikke norsk i Ytre Karlsøy i 1855 ble den ikke-norske parten vurdert som fornorsket. En mann på Grågård i Helgøy som var gift med ei norsk kvinne, var "af qvænsk oprindelse, men aldeles fornorsket". Den etnisk blandete mannen som var gift med ei norsk kvinne i Vikene i Karlsøy sogn fikk kommentaren "finsk fader, men norsk moder. Er aldeles fornorsket". Også de samiske kvinnene som var gift med norske menn på hhv Futnes på fastlandet og i Sør-Grunnfjord i Helgøy ble omtalt som fornorsket i tellinga. Den fornorskede parten ser ut til like gjerne å ha vært kvinne som mann, men alle var bosatt på gårder som ble oppfatta som norsk. Det ser altså ut til at omgivelsene hadde betydning for hvordan partene i husholdet ble oppfatta etnisk.

I 1865 var igjen de fleste blandete ekteparene på øyene bosatt i Helgøy, dette gjaldt åtte av 11 ekteskap mellom samisk og norsk på øyene.⁹² I fem av de åtte etnisk blandete parene i Helgøy var mannen samisk, i tre var det omvendt. Dette tyder på at samiske kvinner og menn fortsatt hadde omtrent lik rolle mht giftermål over etniske grenser her, noe som igjen kan være uttrykk for at dette giftermålsmarkedet var i ferd med å opphøre å være segmentert langs tellingenes etniske kategorier. I 1875 var det mer enn dobbelt så mange ektepar med samisk mann og norsk kvinne som omvendt i Helgøy, noe som styrker inntrykket av etniske kategorier var i oppløsning.⁹³ Ved tellinga i 1875 var en signifikant større andel av parene i

⁹¹ Markussen, 2001

⁹² Mellom samisk og norsk part var det 11 par, sju mellom samisk mann og norsk kvinne, fire omvendt.

⁹³ I Helgøy sogn i 1875 var det åtte par med samisk mann og norsk kvinne, og fire omvendt sammensatt.

Helgøy etnisk blandet enn tilsvarende både på øyene i Karlsøy sogn og på Ytre Karlsøy fastland.⁹⁴ Dette tyder på at giftermålsmarkedet i Helgøy i enda større grad enn det på øyene i Karlsøy sogn var i ferd med å opphøre å være etnisk segmentert.

Antakelig var samtidig den gamle samiske gruppa vest i Helgøy oppfatta som forskjellig fra det samiske i ”...*de egentlige sameffjordene*”. Det forekom ikke samiske giftermål verken mellom Sørfjorden eller Ytre Karlsøy fastland og Helgøy.⁹⁵ Heller ikke ekteskapene som menn fra Helgøy inngikk utenfor prestegjeldet tyder på at de var innenfor et samisk giftermålsmarked, tvert i mot var alle giftermålene til Tromsøysund til bygder som Friis i 1860 oppfattet som norsk.⁹⁶ I 1875-tellinga var det i Helgøy også i all hovedsak bare den reindriftssamiske befolkninga og etterkommere av disse det var registrert språkopplysninger om.⁹⁷ For den øvrige samiske befolkninga i Helgøy finnes ingen språkopplysninger ved denne tellinga, og heller ikke for den etnisk blandet befolkninga. Dette ser jeg som uttrykk for at det var en selvfølge at de snakket norsk. I Karlsøy sogn var det derimot registrert språkopplysninger for ¾ av den samiske befolkninga, av disse snakket godt over halvdelen samisk. Den samiske befolkninga i Karlsøy sogn var altså mindre fornorsket, og opprettholdt et etnisk segmentert giftermålsmarked.

På øyene i Karlsøy *sogn* var det få ektepar over norsk/samisk etnisk grense. I 1865 var det tre par med same og nordmann der, i 1875 var det seks par der partene framstod som hhv norsk og samisk i tellinga. Av de seks parene i 1875 var det tre mellom samisk mann og norsk kvinne, og tre med omvendt sammensetning.

I to av de tre parene med norsk mann og samisk kvinne var kvinnen eldre enn mannen, altså motsatt av det jeg hadde forventet, og motsatt av det som var tilfelle i ekteskapene mellom øyene og fastlandet i siste del av perioden 1851-1880. Ei av disse kvinnene hadde vært enke ved giftermålet, paret giftet seg i 1875, da var hun 43 og han 36 år gammel. Det ser ut til at

⁹⁴ En signifikant større andel av ekteparene var etnisk blandet i Helgøy enn på øyene i Ytre Karlsøy sogn, chi-kvadrattest $p=0,001$, også i forhold til Ytre Karlsøy fastland var forholdet signifikant, $p=0,025$. På Ytre Karlsøy fastland var 19 av 76 par over etniske grense, på øyene i Ytre Karlsøy sogn var tilsvarende 26 av 121. I Helgøy var 56 av 139 par over etniske grenser. Da er alle etniske betegnelser med innslag av blandetkategorien regnet som etnisk blandet.

⁹⁵ 1875-tellinga har registrert fødested på Soggenivå innenfor Karlsøy, og ingen av de med fødested i Helgøy, men bosatt på Ytre Karlsøy fastland kan oppfattes å være av den gamle sjøsamiske befolkninga i Helgøy og gift med samer fra fastlandet.

⁹⁶ Tønsvik, Lyfjord, Fagernes, Finkroken, Vognæs, Risøy og Skarsfjord.

⁹⁷ I Nord Grunnfjord og Dåfjorden er det også registrert språkopplysninger i noen hushold i nabolaget til hushold der etterkommere etter de nomadiske samene bodde.

paret bosatte seg på enkas gård i Burøysund. Dette er altså eksempel på at en yngre ugift mann gifta seg med enke og til jord, men aldersforskjellen mellom de to var ikke ekstrem. Den andre kvinnen var 14 år eldre enn mannen, de var viet i 1866, da var hun 37 og han 23 år gammel. Disse var begge tidligere ugifte. Denne mannen gifta seg altså med ei eldre ugift samisk kvinne uten å få jord med på kjøpet, første barnet var også født mer enn ett år etter bryllupet.⁹⁸ I 1875 bodde de som norsk mann og samisk kvinne på Lanes i Langsund med ett barn og en pleiegutt, i 1900 bodde de som familielosjerende hos dattera med hennes familie i Arvika på Karlsøya.⁹⁹ Det tredje paret med norsk mann og samisk kvinne på øyene i Karlsøy sogn var antakelig jevngamle, selv om folketellinga i 1875 oppfattet kvinnen som åtte år eldre enn mannen.¹⁰⁰ Hun var født i Tromsøysund, var registrert som norsk ved 1865-tellinga og var kanskje ikke oppfatta som samisk da de gifta seg i 1862, antakelig i Tromsøysund.¹⁰¹ Det var altså få giftermål mellom norsk mann og samisk kvinne på øyene i Karlsøy sogn, og i den grad det forekom gir de ikke uttrykk for at norske menn var velgere på dette giftermålsmarkedet i større grad enn vanlig.

Par med samisk mann og norsk kvinne forekom ikke på øyene i Karlsøy sogn før ved 1875-tellinga. Da var det tre slike par. Ett av disse var registrert som reint norsk ved 1865-tellinga, og partene var kanskje heller ikke oppfatta som etnisk forskjellige da de gifta seg.¹⁰² I de to andre parene var den samiske mannen mye eldre enn den norske kvinnen, altså et motsatt forhold enn forventet i et samfunn der det norske hadde høyere status enn det samiske.¹⁰³ Det ene paret var viet i oktober 1870, da var mannen enkemann, 51 år og inderst, kona var ugift og 23 år. De hadde fått sitt første barn allerede sommeren 1870. Mannens forrige kone døde i mars 1869, hun var samisk og 31 år eldre enn mannen. Det andre paret var gift i 1868, han var 37 år, og også han enkemann, kvinnen var ugift og 20 år gammel. De fikk første barnet ett år etter giftermålet. Begge disse to norske kvinnene vokste opp farløse, og begge fedrene omkom i den samme ulykka i desember 1848 da en båt med fire mann kullseilte på heimtur til Vannstua fra Tromsø. Søster av en av disse kvinnene giftet seg også med en samisk mann,

⁹⁸ De giftet seg 19.10 1866 og barnet var født 17.11.1867

⁹⁹ FT 1900 Karlsøy, krets 5 liste 19

¹⁰⁰ at samiske kvinner ble oppført som mye eldre i folketellinga enn det de var ifølge kirkeboka ser for øvrig ut til å ha vært vanlig

¹⁰¹ I dåpslista i Karlsøy kirkebok er dette paret oppført med bare ett barn, det døde før dåpen. Der er det anmerket at paret var gift i 1862, men de finnes ikke i vielseslistene i Karlsøy.

¹⁰² Mannen er Hans Peder Pedersen, FT Karlsøy 1865 matr. 129 Wandstuen, 1875 krets 2 liste 16b.

¹⁰³ 1875-tellinga for Karlsøy krets 2 liste 5 b, og krets 2 liste 9b.

han var ni år eldre enn henne, de var bosatt på Futnes på fastlandet i 1875.¹⁰⁴ Det kan være tilfeldig at akkurat disse tre norske kvinnene giftet seg med samiske menn, til dels mye eldre enn dem. Men det kan også være uttrykk for at det å vokse opp farløs kunne føre til sosial degradering.

I 1875 inngikk kategorien ”b” som en del av den etniske beskrivelsen for en signifikant større andel av partene i etnisk blandete ekteskap på øyene enn tilsvarende på fastlandet, noe som bekrefter den større graden av etnisk blanding på øyene i de tidligere tellingene.¹⁰⁵

Bakgrunnen for blandet-kategorien er nærmere diskutert i kap 2, den antas å ha genealogisk opphav. Men på tross av at ekteskap over etniske grenser hadde forekommet i større grad og over lengre tid i Helgøy enn i Karlsøy sogn, forekom kategorien ”b” i etnisk blandete ektepar på øyene i Karlsøy sogn i like stor grad som i Helgøy sogn i 1875. Dette kan være uttrykk for at kategorien ble brukt strategisk i Karlsøy i større grad enn i Helgøy. Dette kommer jeg tilbake til i kap. 8.1.3.

På fastlandet var en vesentlig del av de etnisk blandete ekteskapene dels kvensk. I fem av 14 etnisk blandete par ved tellinga i 1865 var det personer med kvensk etnisk bakgrunn. I 1875 var andelen etnisk blandete par der den ene parten var av kvensk etnisitet mindre, nå gjaldt dette fem av 19 par. I naboområdet Restsørfjorden var den ene parten kvensk i nesten alle etnisk blandete par i 1865, i 1875 i omkring halvdel av parene. Det kan se ut til at kvensk etnisitet på fastlandet hadde rollen som en katalysator på veien mot et etnisk blandet samfunn, slik Thorvaldsen har ment.

7.5.3 Giftermål mellom Ytre Karlsøy og Sørfjorden 1851-1880

Mellom Sørfjorden som helhet og Ytre Karlsøy var det ikke nedgang i giftermålsutvekslinga i perioden, slik jeg hadde forventet ut fra antatt økt kulturelt og sosialt skille mellom ytre og indre områder. Men det var mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy giftermålskontakten ble opprettholdt eller økt, mellom Indre Sørfjorden og Ytre Karlsøy var det nå praktisk talt ingen giftermålskontakt. I de 30 årene fra 1851 til 1880 var det inngått bare tre ekteskap mellom disse to områdene, alle på 1850-tallet og alle mellom samiske parter (App figur 6 kart). To av

¹⁰⁴ Folketellinga for Karlsøy, 1875: krets 1 liste 119 Rasmus Andersen og Olianna Hansdtr.

¹⁰⁵ På øyene inngikk blandet kategorien i 61 av 82 etniske blandete par, på fastlandet i sju av 19. Forskjellen mellom de to områdene i andelen etnisk blandete par der blandet-kategorien inngikk av alle etnisk blandete par var signifikant, Chi-kvadrattest $p=0,002$

disse samiske ekteskapene var mellom Lattervik i Ullsfjorden, ei bygd som var vurdert som overveiende samisk i Friis' kartlegging både i 1860 og 1890, og Stordalen. Det tredje giftermålet var mellom en mann fra Skipsfjorden og ei kvinne fra Flatvoll. Disse bosatte seg på Lakselvnnes, altså i nærheta av kvinnens heim plass og ikke på mannens, slik det ellers var vanlig. Det var dermed ingen fra Indre Sørfjorden som i denne perioden bosatte seg på øyene i Ytre Karlsøy som følge av ekteskap.

Ungdommen fra Indre Sørfjorden og Ytre Karlsøy hadde fortsatt sosial omgang gjennom felles konfirmantundervisninga fram til Sørfjorden fikk egen konfirmantundervisning i 1864. Konfirmasjonsskolen hadde vært fra 6-7 uker, men var fra 1845 fem uker, og jenter og gutter gikk sammen fram til på slutten av 1860-tallet.¹⁰⁶ Konfirmasjonsskolen ga altså god tid til sosialt samvær, og jeg antar at godt over halvdel av de som giftet seg i Indre Sørfjorden i årene 1851-1880 hadde gått i konfirmasjonsskole med ungdom fra Ytre Karlsøy.¹⁰⁷ Samtidig var det også fortsatt ei stor befolkning i Ytre Karlsøy som ble oppfatta som samisk. De som bodde på fastlandet var i stor grad også samiskspråklig, og altså i språkfelleskap med befolkninga i Indre Sørfjorden. Men til tross for både sosial kontakt og kulturelt fellesskap var det nesten totalt manglende giftermålskontakt mellom Ytre Karlsøy og Indre Sørfjorden i perioden. Mangel på sosial kontakt kan ha vært uttrykk for et økt kulturelt og sosialt skille mellom Ytre Karlsøy og Indre Sørfjorden.

Mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy var det forholdsvis flere ekteskap i årene 1851-1880 enn i forrige periode (App.tab. 5 og App. fig. 5 kart). Økningen var likevel ikke signifikant, og det var flere ekteskap i begynnelsen av perioden, på 1850-tallet, enn i tiårene etterpå.¹⁰⁸ Også Restsørfjorden ble skilt fra Ytre Karlsøy med hensyn til konfirmasjonsundervisning etter 1862, slik også Indre Sørfjorden ble, men opprettholdt likevel sosial kontakt gjennom giftermål. Hoveddelen av denne giftermålskontakten mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy var på den ene sida mellom norsk og tildels kvensk befolkning innenfor de to områdene på

¹⁰⁶ Bratrein, 1990: 439 og Bratrein, 1992:177

¹⁰⁷ I Sørfjorden kirkebok var ni av 27 brudgommer hjemmehørende i Indre Sørfjorden konfirmert i Karlsøy, og for fem mangler det opplysninger om konfirmasjonssted, av 28 bruder var fem konfirmert i Karlsøy og ni mangler opplysninger. I vielseslistene i Karlsøy kirkebok mangler det opplysninger om konfirmasjonssted for alle, unntatt ei kvinne konfirmert i Lyngen. Jeg antar at dette betyr at de fleste av de 17 mennene og 28 kvinnene med tilhørighet i Indre Sørfjorden som var registrert i vielseslistene i Karlsøy kirkebok i perioden også var konfirmert i Karlsøy. Av totalt 44 brudgommer fra Indre Sørfjorden var sannsynligvis (9+17) 26 konfirmert i Karlsøy, og av 56 bruder var (5+28) 33 konfirmert i Karlsøy.

¹⁰⁸ Det var 14 ekteskap på 1850-tallet mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy, 11 på 1860-tallet og ni i årene videre fram til 1880, totalt 34 ekteskap.

østsida av Ullsfjorden, på den andre mellom samisk befolkning på Ytre Karlsøy fastland og bygder i Restsørfjorden på vestsida av Ullsfjorden .

I motsetning til i forrige periode, da det ikke forekom giftermål mellom Sørfjorden og øyene, var nå mer enn 1/3 (12 av 34) av ekteskapene mellom Ytre Karlsøy og Restsørfjorden mellom øyene og Restsørfjorden. I seks av disse var det norske kvinner fra fjorden som giftet seg med menn fra øyene og bosatte seg der. Først i perioden var det også to norske kvinner fra øyene som giftet seg i fjorden, på hhv Bensnes og Svendsby som begge var helt norske gårder. Etter 1856 var det ingen norske kvinner fra øyene som giftet seg med menn fra Restsørfjorden, og heller ingen norske kvinner fra øyene som bosatte seg i fjorden gjennom giftermål.

Det var også fire giftermål mellom *samiske* parter fra hhv Restsørfjorden og øyene. Det ene giftermålet var mellom to som begge var tjenestefolk på Flatvoll i Indre Sørfjorden i 1865, året før de giftet seg, men han var født på Bergenes og hun på Reinskar og de bosatte seg på Bergenes. Hennes foreldre var ikke gift, det er derfor ikke mulig ut fra kirkeboka å finne hvor kvinnen var oppvokst, og hun kan ha vært oppvokst i Sørfjorden der hun var i tjeneste. noe som i tilfelle gjør dette til et giftermål mellom samiske parter innenfor Sørfjorden. Det var stor aldersforskjell mellom de to, han var 21 år og hun var ”40 år omtrent”, men giftermålet skyldtes verken at de ventet barn, deres første barn var ikke født før i 1868, og heller ikke at kvinnen satt med attraktiv jord. Ser vi bort fra dette ekteskapet var det bare ei samisk kvinne fra øyene i Ytre Karlsøy som flytta til Restsørfjorden gjennom ekteskap i perioden. Hun var født på Bratrein eller Reinskar i 1844. I 1865 var hun tjenestejente på Sletnes i et samisk hushold, og i 1871 gifta hun seg med en tre år yngre ungar som oppholdt seg på Olderbakken da, men var født på Bergenes. Da deres eneste barn ble født et halvt år etter bryllupet var de bosatt på Olderbakken, mindre enn to år seinere døde kona.

Også to samiske kvinner fra Restsørfjorden giftet seg på øyene, de var begge fra Bergenes, giftet seg på Vanna og flytta dit. Den ene var ei 30 år gammel enke som gifta seg med en enkemann fra Stakeng i 1863 og bosatte seg der. Den andre kvinnen gifta seg i Sandfjorden i 1873, og bosatte seg først i Torsvåg seinere på Kokkevoll. Begge disse parene fikk første barnet bare tre-fire måneder etter vielsen. Paret som gifta seg i 1873 fikk til sammen fem barn, alle hadde minst fire faddere, men ingen av disse var fra Sørfjorden. Det kan altså se ut til at dette paret ikke inngikk i et sosialt fellesskap med Sørfjorden, sjøl om kvinnen var

derfra. Den samiske giftermålskontakten mellom fjorden og øyene var dermed mellom Bergenes i Restsørfjorden og bygder i Ytre Karlsøy med samisk tilflytting fra fjordene, og som hadde hatt tidligere hadde giftermålskontakt med Restsørfjorden. Dette kan være uttrykk for at det fortsatt var en viss sosial kontakt mellom samene på øyene og de i fjorden. Bergenes var også overrepresentert i de samiske giftermålene mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy fastland. Både hos Friis og i folketellingene framstår Bergenes som et overveiende samisk område, men tilhørte likevel det ytre skoledistriktet i Sjørfjorden som ble beskrevet som i hovedsak norskspråklig fra omkring 1870. Dette var dermed giftermål mellom samiske bygder under fornorskning. Manglende faddere fra fjorden kan være uttrykk for at kvinnene fra fjorden, som giftet seg utover, dels forlot den samiske sosiale sammenhengen de kom fra.

I giftermålssamkvemet mellom Ytre Karlsøy og Restsørfjorden var det *ett* eksogamt ekteskap i perioden. Det var den norske kvinnen fra Skognesbukta som i 1861 gifta seg med Gutthorm Gutthormsen Raste, sønn av den svenske reindriftssamen Guttorm Jonsen Raste som kom til Ringvassøya fra Karesuando med rein i 1836, samme året som Gutthorm var født.¹⁰⁹ I motsetning til den sjøsamiske befolkninga i området som ble innført i folketellinga i 1865 som finner, var Gutthorm registrert som lap.¹¹⁰ Ifølge Bratrein utgjorde den nomadiske befolkninga som kom fra Sverige en egen sosial krets, avgrenset fra norsk og samisk befolkning. Partene i dette paret har nok vært oppfatta som etnisk forskjellige, at deres sønn ved tellinga i 1865 var oppført som ”blandet lap og nordmann” er uttrykk for det. Men den etniske kategorien lap har, iallfall i Karlsøy, vært oppfatta som forskjellig fra den sjøsamiske kategorien fin (jf. kap 2.1.1). Dette var altså et ekteskap over en annen etnisk grense enn den som fantes mellom nordmann og sjøsame.

Giftermålene mellom Ytre Karlsøy og Restsørfjorden fulgte i hovedsak kildenes etniske kategorier. Det var ei ulikevekt i utvekslinga av giftermålsparter ved at norske kvinner bare gifta seg ut av fjorden, og ikke innover. Men denne ulikevekta ble ikke fulgt av et ulikt forhold mellom partene i ekteskapet mht alder og sivilstand. Av de totalt 21 ekteskapene mellom menn fra Ytre Karlsøy og kvinner fra Restsørfjorden var tre mellom enkemenn og piker, totalt i perioden 1861-1900 var andelen ekteskap mellom enkemenn og piker mindre,

¹⁰⁹ Bratrein, 1990: 387

¹¹⁰ FT 1865 Karlsøy 69/25

men dette er likevel ingen signifikant forskjell.¹¹¹ Det var heller ikke uforholdsmessig mange ekteskap med stor aldersforskjell, og heller ikke spesielt stor gjennomsnittlig aldersforskjell mellom partene. Det var altså ikke noen generell tendens til at menn fra Ytre Karlsøy var velgere på giftermålsmarkedet i Restsørfjorden i større grad enn det som ellers var vanlig. Innenfor det giftermålssegmentet som var avgrenset til deler av Restsørfjorden og deler av Ytre Karlsøy var den geografisk grensa mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy altså ikke et sosialt skille.

7.5.4 Giftermål mellom Restsørfjorden og Indre Sørfjorden 1851-1880

Mellom Restsørfjorden og Indre Sørfjorden var det omfattende samisk giftermålskontakt i perioden (apptabell 6 rsfj-isfj1851-80.xls, og App figur 7 kart). Kvinnene i Indre Sørfjorden var gift utenfor eget område i signifikant større grad enn tidligere. Dette skyldtes ei økning i giftermålsutveksling både ut av prestegjeldet, men særlig mot Restsørfjorden.¹¹² Grovt sett inkluderte dette giftermålssamkvemet Restsørfjorden fra Reiervik / Olderbakk og innover, dvs også deler av ytre skoledistrikt i Sørfjorden. Men fra de aller innerste områdene i Indre Sørfjorden, Sørstrøm og Sjøvassbotn, var det bare kvinner som deltok. Unntaket var en mann bosatt i Sørstrøm, men født i Tromsø. I motsetning til det som ellers var vanlig, flyttet han ved giftermålet til kvinnen i Lavangen, og bosatte seg der.

I hovedsak var dette et reint samiske giftermålsmarkedet, men det forekom også noen klare interetniske giftermål mellom de to områdene, alle mellom samiske kvinner fra Indre Sørfjorden og menn av norsk, kvensk eller etnisk blandet herkomst i Restsørfjorden. Det første av disse var i 1852 mellom ei samisk kvinne fra Lakselv og en kvensk mann fra Stakkenes (app tab.6 Rsfj. – Isfj. par nr 2). Opprinnelig var han fra Lyngen og ikke fra Restsørfjorden, ellers var det ikke noe spesielt med dette giftermålet. Paret ble seinere lammersianere, men det var først deres tredje barn, født i 1860, som ikke ble døpt, noe som var typisk for dette trossamfunnet. Deres to første barn var begge hjemmedøpt slik skikken ellers var. Det neste eksogame ekteskapet ble inngått i 1864 mellom ei kvinne fra Stordal og en norsk mann fra Breivik, begge innenfor den lammersianske bevegelsen (par nr.8).¹¹³ Paret

¹¹¹ tre av 21 er 14,3 %, tilsvarende for alle områder totalt i perioden fra 1861 og ut århundret var 74 av 943 eller 7,8 %.

¹¹² Endring i forholdet mellom giftermål innenfor Indre Sørfjorden og området utenfor er signifikant på 2% nivå. Chi-kvadrattest p=0,015

¹¹³ Hans mor var født i Tolgens prestegjeld, og også moras gjenlevende sønn var uten etnisk merkelapp i FT 1865, og altså oppfatta som norsk, noe som tyder på at også mannens far hadde vært norsk. Kvinna i dette ekteskapet var i 1865 bosatt som enke og tjenestejente på Storsteinnes i Lyngen med etnisitetsmerkelappen lp

var viet hos sorenskriveren i Tromsø, i vielseslista i Karlsøy kirkebok heter det at de er ”lammersianske dissenter”. Antakelig var begge dissenter allerede før giftermålet. Bevegelsen hadde sitt hovedsete i Breivik, men det at også brudens søster var lammersianer sannsynliggjør at ikke bare brudgommen, men også bruden tilhørte bevegelsen før vielsen.¹¹⁴ Sannsynligvis var altså dette giftermål innenfor religiøst fellesskap på tross av etnisk forskjell. Paret bosatte seg i Breivik, men mannen omkom under fiske bare sju måneder etter, og de fikk ingen barn. Det siste eksogame ekteskapet på 1860-tallet var mellom to svært unge parter, han 21 og hun 20 år gammel (par nr 13). Han var norsk, hun var ikke sjøsamer, men ”lap”, og tilhørte de nomadiske samene som var kommet til området. I kirkeboka heter det at hennes far var ”fjeldfin Lars Lars. Lindi”, og ”Anders Nilss. Lindi af Karasuando” var forlover. Hun var for født på Reinøya i Ytre Karlsøy, men tjenestejente i Stordalen da hun gifta seg. Mannen døde bare tre måneder etter vielsen. Kvinnen giftet seg neste gang med en sjøsamer i Tromsøysund, de var bosatt hhv på Snarby og i Oldervik ved barnefødsle. Som ”lap” kunne hun altså inngå ekteskap både med norsk og sjøsamisk mann.

De siste etnisk blandete ekteskapene mellom de to områdene i perioden ble inngått av to norske ungarer fra Restsørfjorden som i hhv 1876 og 1879 giftet seg med unge samiske jenter fra Sjøvassbotn, som var i det reinte samiske området der bare kvinner inngikk i giftermålssamkvem med Restsørfjorden (par nr 20 og 22). Disse to kvinnene var, sammen med den unge kvinnen av reindriftssamisk familie jeg har nevnt over, de yngste brudene i Indre Sjørfjorden i perioden, den siste av dem bare 19 år.¹¹⁵ I begge disse parene foregikk en viss grad av etnisk endring, mer i retning samisk enn norsk (jf. kap 9.2).

Restsørfjorden konstituerte altså ikke et eget segment på giftermålsmarkedet i denne perioden. Den norske befolkninga på østsida av fjorden var orientert både mot Ytre Karlsøy fastland og mot øyene. Tilsvarende var ikke tilfelle for den norske befolkninga på fjordens vestsida. Den samiske befolkninga på vestsida av fjorden vendte seg mot samisk befolkning på Ytre Karlsøy fastland, men også mot Indre Sjørfjorden. Samiske bygder på østsida av fjorden hadde ingen

(FT 1865 Lyngen, trykt utgave 25/ 17), også hennes foreldre og søsken var registrert som finner i Stordalen i 1865 (Ft1865 Karlsøy trykt utgave 30 / 5-9).

¹¹⁴Bruden søster, som da fortsatt var bosatt i Stordal, var ved folketellinga i 1865 oppført som lammersianer. FT 1865 Karlsøy, 30/8

¹¹⁵ Den andre var 21 år, kvinna med lappisk etnisitet var 20 år, i tillegg var det nok ei brur på 21 år fra Indre Sjørfjorden i 30-årsperioden. Alle øvrige førstegangsgifte var eldre.

giftermålskontakt med Ytre Karlsøy fastland, men også de hadde utstrakt giftermålssamkvem med Indre Sørfjorden.

7.5.5 Giftermål over etniske grenser innenfor Restsørfjorden 1851-1880

I 1845-tellinga var det ikke registrert noen etnisk blandete par i Restsørfjorden, men i 1855 var det fire. I alle disse etnisk blandete parene var antakelig mannen norsk, tre av dem var gift med samiske kvinner, en med kvensk. To av parene var bosatt på gårder som er vurdert som norske i tellinga (en i Reiervik og en på Sjursnes), i begge tilfellene var ”husmoderen fin”. Samiske kvinner bosatt i norske hushold var ikke vanlig i de tidlige eksogame ekteskapene ifølge Markussen.¹¹⁶ Det tredje etnisk blandete paret med nordmann og same i Restsørfjorden var bosatt på matr.nr 261 Brevik som var registrert i samelista i tellinga. I kilden heter det i merknadsfeltet ”1 norsk gift med find”. I de fleste kildene fra denne perioden er det mannen som ble omtalt først, jeg regner derfor med at det var mannen som var norsk også i dette paret.¹¹⁷ I tilfelle var ingen norske kvinner gift over etniske grenser i området. I det siste etnisk blandete paret, som var bosatt på den norskdominerte gården Bensnes, het det at kvinnen var ”født kvensk, fornorsket”.

Fra 1855-tellinga til 1865 hadde andelen etnisk blandete par økt i Restsørfjorden, i de fleste blandete parene var nå den ene parten kvensk eller blandet kvensk og norsk eller samisk. I 1865 var den ene parten kven eller etnisk blandet kven og norsk i åtte av ni etnisk blandete par.¹¹⁸ Over den norsk/samisk etniske grensa var det bare ett eneste par. Dette var en samisk mann og ei norsk kvinne som var bosatt på Strømsnes og hadde fem barn fra ti år og ned, i tellinga ble barna kategorisert som ”fin og nordmand, blandet”. Ut over den uvanlige etniske sammensetninga var det ikke noe uvanlig med dette paret. De var jevngamle, han var gårdbruker og leilending og de hadde kyr, sauer og potetutsæd.¹¹⁹ Ti år etter, i 1875, bodde de på samme gården med samme etniske merkelapper, nå hadde de sju barn fra 20 år og ned og litt større jordbruksressurser. Mellom samisk og norsk var altså Restsørfjorden klart etnisk segmentert i 1865, og ut fra tellingene mer enn ti år tidligere. De tre parene over denne grensa som var bosatt i området i 1855 finnes ikke i 1865-tellinga, de kan ha vært døde eller flyttet,

¹¹⁶ Markussen, 2001: 184

¹¹⁷ ”fin” i 1845-tellinga betyr samisk

¹¹⁸ i tillegg til de ni var det også to par mellom ”fin” og ”lap”, altså mellom sjøsame og same med nomadisk bakgrunn.

¹¹⁹ Folketellinga for Karlsøy 1865 matrnr 191 Strømsnæs.

men de kan også ha blitt lik hverandre etnisk . I 1875 hadde andelen etnisk blandete ektepar økt i Restsørfjorden, men fortsatt inngikk kvenkategorien i de fleste blandete parene.¹²⁰ Det var fortsatt svært få ektepar med norsk og samisk part. I tillegg til paret med samisk mann og norsk kvinne jeg har nevnt over, var det to par med norsk mann og samisk kvinne. I de fleste øvrige etnisk blandete parene var minst en av partene etnisk blandet. Økningen i etnisk blandete par var derfor i hovedsak ei tilsynelatende økning forårsaket av 1875-tellingas metode med å kartlegge den enkeltes etniske herkomst på både fars og mors side. Metoden førte til at det etniske mangfoldet ble mer synlig enn i tidligere kilder, befolkningsandelen som ble registrert som etnisk blandet var også betydelig større ved denne tellinga enn tidligere.

Fra 1872 ble det registrert etnisk tilhørighet i Sjøfjorden kirkebok. Spørsmålet er om opplysningene her bekrefter det i hovedtrekk endogame giftermålmønsteret tellingene viser, eller om dette var en konsekvens av at partene ble mer etnisk lik etter giftermålet. I Restsørfjorden var det i årene 1871 til 1880 inngått 18 ekteskap der begge parter var fra området. I 14 av de 18 vielsene, eller mer enn $\frac{3}{4}$, var begge parter følge kirkeboka av samme etniske bakgrunn. Giftermålmønsteret var altså klart endogamt innenfor de etniske kategoriene som ble registrert i kirkeboka. Var så de fire resterende parene klare eksempler på giftermål over etniske grenser? Var de i tilfelle skeive m.h.t. alder eller sivilstand, som uttrykk for forskjell i sosial status, slik vi har sett giftermål over antatte etniske grenser hadde en tendens til å være?

De fire parene innenfor Restsørfjorden var ikke klare eksempler på eksogame giftermål (tab. 7.13). I alle parene varierte etnisk tilhørighet mellom kildene og over tid. Tendensen synes for det første å være at folketellingene mer enn kirkebøkene avdekket etnisk herkomst, slik også Lars Ivar Hansen har vist.¹²¹ To av parene (par 1 og 4) ble mer samisk over tid ,mens par nr 2 og 3, som i tellingene framstod som reint samisk, var delvis norsk i kirkeboka. Alle disse parene var bosatt i områder der det også var norsk befolkning. Det var altså ikke reint samiske omgivelser som gjorde at noen par endret etnisitet mer i retning samisk enn norsk. Med tanke på samtidig fornorskningsspress, skulle det være grunn til å vente at de heller ble norsk. Det kan være uttrykk for at det samiske heftet også ved ikke-samiske parter gjennom

¹²⁰ av totalt 111 par var 29 etnisk blandet, eller omkring $\frac{1}{4}$ mot bare ni av 101 par i 1865.

¹²¹ Hansen, 1994

giftermål, noe som kan skyldes et sosialt press i retning av å holde den samiske befolkninga samisk.

Tabell 7.13 Giftermål over etniske grenser innenfor Restsørfjorden 1871-1880

	Vielsesår/etn.kilde	Bosted	Etn han	Etn hun	Sivst*	Alder*
Par 1	FT1865	han Storstennes, Lyngen/hun Hjelnes	kv	n (hennes mor også n)		
	vielse 1872	Han Hjelnes/hun f. Hjelnes	n, kv	n	u-u	44-25
	FT 1875	Hjelnes	kk	nb (hennes mor nå nl)/parets barn kb		
	Ft 1900	Han Kvalberg enkemann	F(N språk)	deres sønn b/sønnens kone lf/ barna til disse: lf		
Par 2	dåpslista 1853	hans fars stilling: sørlønning, ungkar				
	FT 1865	han Breivik/pleiesønn/hun Ytre Lakselv tjeneste	fin	fin (hennes far også fin)		
	vielse 1873	han Breivik/hun f. Reiervik	lp	ingen	u-u	20-26
	FT 1875	Breivik	nl (hans mor ll i 1875 med nn mann)	ll (deres datter bl)		
FT 1900	Breiviknesset	lf l språk	lf l språk			
Par 3	FT 1865	han Bergenes/hun Nakken pleiedatter	fin	fin		
	vielse 1874	han f. Bergenes/hun Sommerbukt f.Nakken	ingen	lp	u-u	28-20
	FT 1875	Bergenes	ll	ll /deres barn ll		
	Ft 1900	Kvalberget	lf (lspr)	lf (l spr/ også barna)		
Par 4	FT 1865	han Reiervik/hun Skognesbukt	n(også faren n)	fin		
	vielse 1874	han f Skarmunken, hun f. Skognesbukt	n	lp	u-u	38-24
	FT 1875	Reiervik	nb/ no språk	ll / no spr. Barn bl		
	dåpslista 1875	Reiervik	n	lp		
	dåpslista 1878	Reiervik	ingen	ingen		
	dåpslista 1882	Reiervik	ingen	lp		
	dåpslista 1885	Skarmunken	lp	lp		

Etnisitetmerkelapper: FT 1865: kv=kven, fin=same, n=norsk, b= blandet, ingen etnisitet = norsk ifølge totalsummene i originaltellinga, se kap.2). FT 1875: k=kven(kk=kvensk far og kvensk mor), l=same, b=blandet, n= norsk. ft1900: lf=samisk fastboende, F=kven, N=norsk, B=blandet, ingen=som regel norsk. Kirkeboka: lp=same, n=norsk, kv=kven, b=blandet, ingen=som regel norsk se kap 2.

*Første opplysning gjelder mannen, andre kvinnen

Den store usikkerheta om etnisk tilhørighet i de få mulige eksogame parene i Restsørfjorden i perioden antar jeg er uttrykk for at den etniske forskjelligheta som framgår av vielseslistene ikke har vært opplevd dramatisk, kanskje har den ikke vært oppfattet av partene ved giftermålet i det hele. På den andre sida var mannen forholdsvis mye eldre enn kvinnen i par en, tre og fire, samtidig som mannen i disse parene i en eller flere kilder framstod som ikke samisk, mens kvinnene i par tre og fire var samisk, og i par én var det også kvinnen som viste seg å være av delvis samisk herkomst. Stor aldersforskjell mellom partene var ellers ikke vanlig i Restsørfjorden i perioden (jf. tab. 8.14), og den kan være uttrykk for at partene hadde ei oppfatning av forskjellighet mht etnisk tilhørighet som hadde betydning for sosial status. I

par nr. fire kan det se ut til at prisen mannen betalte for å få ei til dels mye yngre kone var at han selv ble mer samisk.

7.5.6 Giftermål over etniske grenser i Indre Sørfjorden 1851-1880

Også innenfor Indre Sørfjorden har det vært et endogamt giftermålmønster. Verken ved tellinga i 1855 eller 1865 var det etnisk blandete par i Indre Sørfjorden, da har jeg sett bort fra to ekteskap mellom ”fin” og ”lap” i 1865-tellinga. På den andre sida ble det differensiert klart mellom fin og lap ved tellinga, og samtida må ha oppfattet disse som etnisk forskjellige. 1865-tellinga har bare språkopplysninger om befolkningas forhold til norsk, utover at alle disse fire forstod norsk får vi ikke vite noe om eventuelle forskjeller mht. språkbruk. Også ved 1875-tellinga var det praktisk talt ingen etnisk blandete ektepar i Indre Sørfjorden. De fem ekteskapene som ble inngått i Indre Sørfjorden på 1870-tallet, etter at etnisitet ble registrert i kirkeboka, var alle ifølge vielseslista reint samiske. Indre Sørfjorden framstod altså som et reint samisk område uten etnisk blanding også i denne perioden.

7.6 Giftermål over grenser 1881-1900

7.6.1 Et fortsatt segmentert giftermålsmarked i Ytre Karlsøy

I forhold til 1875-tellinga var det ubetydelig økning i antallet ektepar mellom samisk og norsk part på øyene i Karlsøy sogn i 1900. (tab. 7.14). Men nå var det like mange samiske menn som kvinner som var gift med norsk partner, noe som tilsynelatende kan se ut som en viss oppløsning av et etnisk segmentert giftermålsmarked. Men tre av fem samiske menn som var gift med norske kvinner var fra Helgøy sogn, en var fra Lyngen og den femte, som var fra Karlsøy, var gift med ei kvinne som hadde vært helt eller delvis samisk ved tidligere tellinger. I 1865 var hun samisk, i 1875 var hun norsk og samisk, og altså norsk i 1900. Tre av fire norske menn gift med samiske kvinner kom utenbygds fra, fra Nordland og fra Romsdalen. At norske menn fra andre deler av landet giftet seg med samiske kvinner kan sees som parallell til forholdene i Vesterålen i første del av 1800-tallet der norske tilflyttede menn giftet seg over den etniske grensa før det var vanlig lokalt. Borgos mener at det at de kom utenfra gjorde at de hadde mindre i mot slike ekteskap.¹²² Den fjerde norske mannen var fra Karlsøy, men var gift med ei kvinne fra Balsfjorden. Mellom den bofaste henholdsvis samisk og norske befolkninga på øyene i Karlsøy sogn forekom det altså fortsatt ikke giftermål så

¹²² Borgos, 1999:30

seint som i 1900. Men vi har sett og skal se at etnisk skifte var mulig, etnisitet i husholdene i 1900 avspeiler derfor ikke nødvendigvis etnisk tilhørighet for partene da ekteskapet ble inngått. I Helgøy var giftermål over den norsk-samiske grensa mer omfattende enn på øyene i Karlsøy sogn, slik det var også ved tidligere tellinger.

På Ytre Karlsøy fastland var det derimot færre par over samisk/norsk grense i 1900 enn i 1875, og fire av de fem etnisk blandete ekteskapene var mellom norsk mann og samisk kvinne, slik det hadde vært vanlig for interetniske par også tidligere. Alle etnisk blandete par på fastlandet var både norsk- og samiskspråklig i 1900. På dette tidspunktet var sammenhengen mellom etnisitet og språk i stor grad borte i Ytre Karlsøy, noe som kunne forventes å gjøre den etniske grensa lettere å overskride, og føre til flere og ikke færre interetniske par.

Tabell 7.14 Ektepar med norsk og samisk part ved folketellinga 1900 (1875 i parentes)

Etn. mann-kvinne	Helgøy sogn	Karlsøy sogn øyene	Karlsøy sogn fastland
Norsk-samisk	7 (4)	4 (3)	4 (6)
Samisk-norsk	8 (8)	5 (3)	1 (3)
	15 (12)	9 (6)	5 (9)

Kilde: Folketellingene 1875 og 1900

I siste del av forrige periode var giftermål mellom menn fra øyene og kvinner fra Ytre Karlsøy fastland dominert av par der mannen var til dels svært mye eldre enn kvinnen. I årene etter 1880 var det ikke lenger et slikt mønster. Menn fra øyene fortsatte å gifte seg med kvinner fra fastlandet i minst like stor grad som før, men i de 18 ekteskapene disse inngikk var aldersforskjellen omtrent normal. I bare to av disse parene var mannen mer enn ti år eldre enn kvinnen, og med unntak av en enkemann, var alle parter førstegangsgifte.¹²³ Likevel var giftermålskontakten mellom øyene og fastlandet enda mer ensidig mht kjønn enn den hadde vært før. Bare fem kvinner fra øyene giftet seg på fastlandet i disse årene. Ei av kvinnene var norsk, fra Nordeidet, og gift med norsk mann fra Selnes. De fire øvrige var samisk og gift med samiskspråklige menn. To søstre fra Thorsvåg, den ene enke, var begge gift med menn fra Eidstrand. De to siste kvinnene var fra Fugløya, den ene av dem samiskspråklig i 1875, den andre finner jeg ikke i 1875-tellinga, men i 1865 var hun bosatt på Burøya som "fin". Disse ble gift i henholdsvis Sørleangen og Nordleangen. Mannen som giftet seg med enka

¹²³ Gjennomsnittlig aldersforskjell var 3,2 år.

giftet seg ikke til jord, etter giftermålet var de bosatt hos hennes far i Thorsvåg. Det norske paret emigrerte sannsynligvis til Amerika.¹²⁴

Kvinner fra øyene gift på fastlandet var altså i hovedsak innenfor et reint samisk giftermålssegment. Den siste av disse samiske kvinnene var likevel blitt norsk ved 1900-tellinga, og barna hennes etnisk blandet. I disse parene med kvinner fra øyene var gjennomsnittlig aldersforskjell minus ett år, mannen var ikke mer enn ett år eldre enn kvinnen i noen par, og det var ingen par med stor aldersforskjell. Tre kvinner fra øyene bosatte seg altså varig på fastlandet gjennom giftermål, alle samisk, men av dem var den ene blitt norsk i 1900. Gjennom giftermål fra øyene til fastlandet hadde hun dermed både fått en mann som var fire-fem år yngre enn henne selv og også blitt norsk. Det kan se ut til at disse samiske kvinnene fra øyene var velgere på fastlandets giftermålsmarked slik mennene fra øyene hadde vært i perioden før. Og at det var mulig å bli norsk ved å flytte fra mindre samisk til mer samisk område. Dette siste skal jeg vise flere eksempler på i kap. 9.

På den ene sida ser det ut til at de etniske kategoriene var i oppløsning i Ytre Karlsøy. Innenfor Helgøy sogn er det åpenbart at det hadde vært tilfelle allerede i første halvdel av 1800-tallet. Et annet uttrykk for at de etniske kategoriene var i ferd med å endre innhold i deler av Ytre Karlsøy er at store deler av 1900-tellinga mangler etniske kategorier (se kap 2). At pålegget om å føre etnisk tilhørighet i kirkeboka fra 1872 ikke ble fulgt i Karlsøy, slik det ble i Lyngen med Sørfjorden, må også være uttrykk for det samme. Men etnisk blandet befolkning var ikke større i Ytre Karlsøy enn i Restsørfjorden i 1900, til tross for utbredt giftermålsaktivitet over etniske grenser over lang tid i Helgøy (jf. tab 3.4 og 3.11). Bakgrunnen for dette har vi sett i et fortsatt klart etnisk segmenterte giftermålsmarked i Karlsøy sogn, noe som igjen viser at de etniske kategoriene fortsatt hadde mening og var sosialt organiserende her. Mangelen på etniske kategorier i myndighetsproduserte kilder kan være uttrykk for et ønske om å se hele området som norsk, slik også skolemyndighetene så ut til å ville.

7.6.2 Færre samiske giftermål Ytre Karlsøy-Restsørfjorden 1881-1900

Befolkninga i Restsørfjorden giftet seg i mindre grad med partnere fra Ytre Karlsøy etter 1880 enn i perioden før (tabell 7.15 og App.tabell 7 og App fig. 8 kart).¹²⁵ Det var særlig giftermål

¹²⁴ da det første barnet var født i 1896 var mannen i Amerika, kvinna var bosatt på Selnes, i 1900 var ingen av dem i herredet, og verken barn eller kvinne finnes i begravelleslistene.

mellom samiske parter som var blitt borte, og som nå utgjorde en signifikant mindre del av alle ekteskapene mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy enn tidligere.¹²⁶ Det var den tidligere omfattende samiske giftermålskontakten mellom bygdene på vestsida av Restsørfjorden og Ytre Karlsøy fastland (jfr. App fig 5.) som hadde opphørt, og de tidligere tette sosiale forbindelsene mellom disse samiske områdene var dermed blitt brutt. Dette skyldtes neppe bare endringer i administrative grenser som sådan, siden det fortsatt var giftermålskontakt mellom norsk befolkning fra hhv fastlandet i Ytre Karlsøy og Restsørfjorden.

Opphør i samiske giftermålsveier mellom de to områdene skyldtes sannsynligvis heller ikke et reint språkskille ettersom begge områdene var under språklig fornorskning i 1900. Den intensiverte fornorskningspolitikken, sammen med overføringa av Sørfjorden til Lyngen, kan på den ene sida ha gjort at det samiske i Sørfjorden ble oppfatta som mer forskjellig fra det samiske i Ytre Karlsøy enn før. På den andre sida kan dette området i Sørfjorden ha oppfatta seg som mer fornorsket. Vi skal se (kap 8.) at Ytre Karlsøy fastland konstituerte et avgrenset giftermålssegment i siste del av århundret som var norsk- og samiskspråklig. De aktuelle bygdene på vestsida av Restsørfjorden deltok derimot ikke på noen samiskspråklige giftermålsmarkeder i fjorden, men hadde et visst giftermålssamkvem med Balsfjorden. Dette var et tilsynelatende etnisk blandet giftermålsmarked, men omfattet antakelig samisk befolkning under sterk fornorskning. Det kan altså ha vært bygdene i Restsørfjorden som distanserte seg fra det samiske på Ytre Karlsøy fastland, og i tilfelle uttrykk for at dette området inne i fjorden var fornorsket før det ytre området.

Også mellom øyene og Restsørfjorden var det nå praktisk talt slutt på samisk giftermålskontakt. Bare to samiske kvinner fra Lavangen giftet seg på øyene, begge med menn født i samebygda Skipsfjorden på Vannøya. Før giftermålene framstod den ene mannen som norsk den andre som samisk i kildene (App. tab. 7 tabell ytk-rsfj 1881-1900 par 6 og 7). Dette kunne være ledd i en fornorskingsstrategi fra kvinnenens side. Men den eneste etniske

¹²⁵ Forholdet mellom giftermål mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy og alle giftermål med parter fra Restsørfjorden: Chi kvadrattest $p=0,042$. (app. tab. 1). I perioden 1851-1880 var det inngått totalt 158 ekteskap der en eller begge parter var fra Restsørfjorden, av disse var 34 med parter fra Ytre Karlsøy. I årene 1881-1900 var tilsvarende 116 og 14.

¹²⁶ Endringa i forholdet mellom reint samiske giftermål og alle andre giftermål inngått mellom parter fra hhv Ytre Karlsøy og Restsørfjorden var signifikant på 5% nivå fra perioden 1851-1880 til 1881-1900, Chi -kvadrat-test $p=0,046$ (i den første perioden var 12 av 34 giftermål mellom reint samiske parter, i den andre perioden 1 av 14).

endringa innenfor disse parene var at mannen som tidligere hadde framstått som norsk, men giftet seg med ei samisk kvinne i 1890, ble registrert som samisk ved tellinga i 1900. Også barna ble registrert som samisk.

Tabell 7.15 1881-1900 Giftermål mellom områder

		Menns oppholdssted				Totalt
		Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørfj.	Utenbygds	
Kvinner oppholdssted	Ytre Karlsøy	296	7		9	312
	Restsørfjorden	13	39	9	8	69
	Indre Sørfj.		16	23	5	44
	Utenbygds	56	32	8	6	102
	Totalt	365	94	40	28	527

Norsk befolkning i hhv. Restsørfjorden og Ytre Karlsøy på østsida av fjorden fortsatte derimot å ha giftermålskontakt også i denne perioden, ni av 14 ekteskap mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy ble inngått mellom disse grupperingene. I tillegg ble det nå også inngått noen ekteskap mellom antatt norske parter fra hhv. Restsørfjorden og Helgøy, dette gjaldt en mann og to kvinner fra Helgøy (app. tab. 7 Ytk-Rsfj, par nr. 3, Rsfj-Ytk, par nr 2 og 4). Mannen var født utenbygds og flyttet inn i fjorden *til* kvinnen ved giftermålet, noe som ellers var uvanlig. Men begge var tidligere ugift, og det var ellers ikke noe uvanlig med dette paret. De to kvinnene var de eneste kvinnene fra øyene som giftet seg med menn fra fjorden i tjueårsperioden etter 1880. Den ene av dem (Rsfj-Ytk1881-1900 par nr 2) var i 1865 bosatt hos sine foreldre i Steikervik på Nord Kvaløya som norsk etnisk, men var i 1875 tyende og tjenestekvinne i et samisk hushold på Flatvær med etnisitetsmerkelapp nl.¹²⁷ I Sørfjorden kirkebok var hun ikke tildelt etnisk merkelapp verken i vielseslista i 1885 eller begravelseslista i 1889, det var heller ikke mannen hennes som også tidligere hadde framstått som norsk. Det kan altså se ut til at hun lyktes i å flytte fra en delvis samisk identitet ved å flytte innover i fjorden, men etnisk blanding i 1875 kunne også være resultat av at hun oppholdt seg i et samisk hushold. Hun var 20 år yngre enn mannen, som også var enkemann da de giftet seg, noe som kan være uttrykk for at hun hadde en underordnet sosial rolle i forhold til ham. Hennes eventuelle lavere sosiale status kunne være resultat av etniske forskjeller, men like gjerne av forskjeller i økonomisk stilling. Han var gårdbruker og selveier i Breivik før giftermålet. Den andre kvinnen var fra Dåfjorden, som ble beskrevet

¹²⁷ FT1875Karlsøy, s. 57/13

som enhetlig norsk hos Friis i 1890. Hun framstod også som norsk i alle kilder og giftet seg med en norsk mann fra Olderbakken.

7.6.3 Fortsatt etnisk segmentert giftermålsmarked innenfor

Restsørfjorden

Innenfor Restsørfjorden forekom det fortsatt praktisk talt ikke giftermål mellom norsk og samisk part. Bare to av de 33 ekteskapene inngått mellom parter fra Restsørfjorden var over denne etniske grensa, mot tre av 24 i perioden før. Det var to norske brødre fra Breivikdalen som i slutten av 1880-årene giftet seg med samiske kvinner opprinnelig fra Lyngen, men bosatt i Breivikdalen. Det ene paret finnes ikke i seinere kilder, det andre ble fortsatt oppfatta som etnisk forskjellig i dåpslistene for fem barn, det siste i 1903. Men i folketellinga i 1900 var kvinnen blitt etnisk blandet norsk og samisk, og husholdet var norskspråklig. I kirkeboka er det innført ytterligere tre vielser over denne etniske grensa, men i alle disse parene var kvinnen fra andre områder (App. tab. 8 Restsørfjorden-ut, par 12 og 13, og App-tab 9 Restsørfjorden –Indre Sørfjorden, par 8). Innenfor Restsørfjorden var det etnisk segmenterte giftermålsmarkedet altså opprettholdt også mot slutten av århundret.

Ved 1900-tellinga var likevel flere ektepar over den etniske grensa norsk/samisk bosatt i området enn i 1875 (tabell 7.16). Den eneste samiske *mannen* som ifølge 1900-tellinga var gift med norsk kvinne var imidlertid norsk i kirkeboka da de gifta seg i 1889. Han kan altså ha blitt oppfatta som norsk til daglig, men som i 1900 hadde var han registrert som samisk også ved 1875-tellinga. Alle de andre parene over den samisk-norske grensa var mellom norsk mann og samisk kvinne, noe som kan sees som uttrykk for et fortsatt segmentert giftermålsmarked. På den andre sida var de fleste partene i disse ekteskapene av tidligere bofast befolkning, noe som kan tyde på at segmentene mellom norsk og samisk var mer i oppløsning her enn på øyene i Karlsøy sogn, der giftermål over denne grensa ser ut til å ha forutsatt flytting. Med unntak av ett samiskspråklig par i Reiervik, var alle parene også norskspråklig. De framstod altså som mer norsk enn ekteparene med norsk og samisk part på Ytre Karlsøy fastland som alle var norsk- og samiskspråklig i 1900. Alle de etnisk blandete parene i Restsørfjorden i 1900 var bosatt i ytre skoledistrikt i Sørfjorden, et område under sterk språklig fornorskning. Det kan se ut til at skillene mellom norskspråklig samisk befolkning og norsk befolkning i ytre del av Restsørfjorden var i ferd med å bygges ned.

Tabell 7.16 Ektepar med norsk og samisk part bosatt i Restsørfjorden i 1900 (1875 i parentes)

Etnisitet mann - kvinne	Antall par 1900 (1875)
Norsk - samisk	8 (2)
Samisk - norsk	1 (1)
	9 (3)

7.6.4 Mange menn fra Restsørfjorden på utenbygds giftermålsmarked

Andelen utenbygds giftermål inngått av menn fra Restsørfjorden økte også denne perioden, men det var ikke tilsvarende endring for kvinnene. Mer enn tre ganger så mange menn som kvinner, 29 menn og 8 kvinner, giftet seg utenbygds (app.tabell 8 og App fig.9Kart).

Av åtte kvinner som giftet seg utenbygds i perioden var bare ei samisk. Hun var fra Breivik og gifta seg med en samisk mann fra Brattfjell i Tromsøysund litt lenger ute i Ullsfjorden, og bosatte seg der (app.tab.8 , del 2 U-Rsfj. par 5). Men mannen var *født* i Reiervik, og hadde altså tilknytning til Sørfjorden. To av barna var også døpt i Sørfjord kirke mens de var bosatt på Brattfjell. De øvrige kvinnene som var gift utenbygds framstod i hovedtrekk som norsk, de var alle viet i andre kirker der de var registrert med til dels mangelfulle opplysninger. Dette viser at vielsene nå i hovedsak foregikk i brudgommens hjemdistrikt. Sannsynligvis var det en vesentlig grunn til at så få kvinner ifølge Sørfjorden kirkebok var gift med menn fra andre bygder, og også til at det var så mange færre kvinner enn menn fra Sørfjorden sogn i vielsene.

At bare ei av de åtte kvinnene som giftet seg utenbygds var samisk må enten skyldes at prestene i andre distrikt i mindre grad sendte melding om vielser til kvinnens hjemsted når det var samiske kvinner som giftet seg enn når det var norske. Antakelig var også en grunn at samiske kvinner faktisk giftet seg utenbygds i mindre grad enn andre kvinner, slik jeg i kap. 8.1,1 skal vise var tilfelle i perioden 1851-1880. Samiske menn fra området hadde også større suksess på Balsfjords giftermålsmarked enn kvinnene, noe som også kan tyde på at samiske kvinner inngikk færre utenbygds giftermål enn mennene (kap8.2.2). Eventuelt færre utenbygds giftermål førte likevel ikke til at samiske kvinner forble ugift i større grad enn andre. I 1900 var det ingen signifikant forskjell mellom samiske og norske kvinner verken mht unge ugifte eller varig ugifte.¹²⁸ Men i årene 1876-1885 fikk samiske kvinner i

¹²⁸ Av kvinner over 50 var 26 av 27 norske gift, og 28 av 32 samiske, men av de samiske kvinnene mellom 20 og 29 år gamle var 17 av 37 gift, mot bare 3 av de 15 norske

Restsørfjorden barn utenfor ekteskap i signifikant større grad enn de øvrige kvinnene, noe som også kan være uttrykk for at samiske kvinner i Restsørfjorden hadde en vanskeligere rolle på giftermålsmarkedet enn andre kvinner. Etter 1886 økte andelen utenomekteskapelige barn også blant de øvrige kvinnene i Restsørfjorden. Dette kommer jeg tilbake til i kap.10.

Av 36 vielser mellom parter fra Restsørfjorden og bygder utenfor det gamle prestegjeldet i perioden 1881-1900 var 2/3 mellom parter fra hhv Balsfjord/Lyngen og Restsørfjorden. I noe mindre enn halvdel av disse var begge parter i hovedsak vurdert som samisk og/eller kvensk.¹²⁹ Giftermålene innenfor samisk /kvensk etnisitet mellom Restsørfjorden og Lyngen/Balsfjorden i årene 1881-1900 var med ett unntak alle samiskspråklig.¹³⁰ Ingen av disse samiske parene kom fra bygdene i Restsørfjorden som hadde hatt omfattende samisk giftermålssamkvem med Ytre Karlsøy i perioden før.¹³¹ Den samiske befolkninga i bygdene som tidligere hadde giftet seg mot Ytre Karlsøy, og som var under sterk fornorskning, ser nå ut til å ha vært isolert mht giftermålsmarkeder (fig.7.1).

Derimot var det nå noen giftermål mellom menn fra dette området, disse framstod i hovedtrekk som norsk, og samiske kvinner fra Balsfjorden. Disse parene var for det meste norskspråklig, men i kildene hadde partene varierende etnisk tilhørighet (app.tab 8 Rsfj-U par nr 11, 13 og 15). En av mennene var norsk i kirkeboka da han i 1883 giftet seg med ei kvinne fra Ofoten (par nr 2). Da han i 1893 giftet seg med ei kvinne fra Balsfjorden var han oppfattet som samisk (par nr 11). I folketellingene var han registrert som etnisk blandet. Antakelig var dette et giftermålssegment med samisk befolkning under sterk fornorskning.

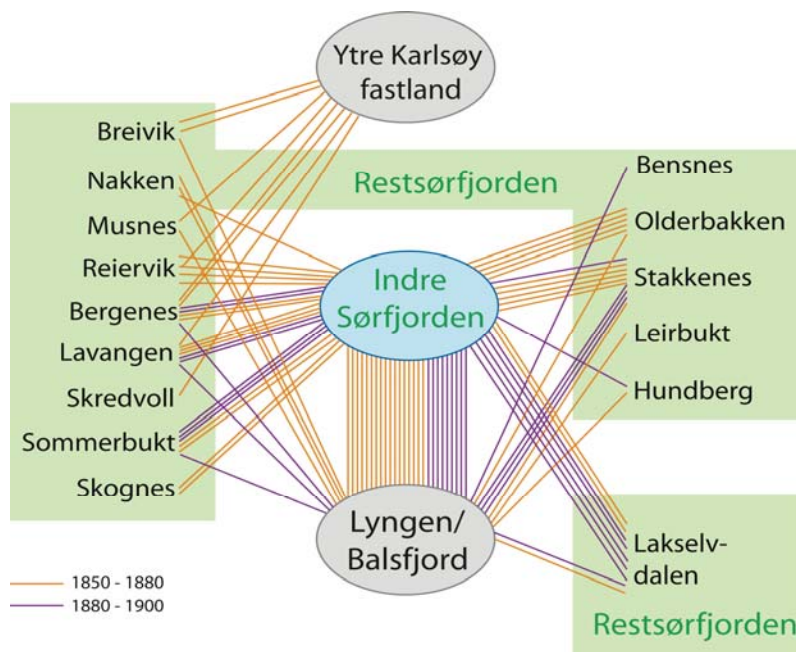
En vesentlig større del av ekteskapene som ble inngått mellom menn fra Restsørfjorden og utenbygds kvinner var tilsynelatende etnisk blandet enn det som var tilfelle for giftermålene *innenfor* fjorden. Dels var det kvenske kvinner som giftet seg med samiske menn, dels samiske eller kvenske som giftet seg med menn som fremstod helt eller delvis som norsk. Etnisiteten for partene i disse parene varierte en del i kildene. Etniske endringer i disse parene kommer jeg tilbake til i kap 10.

¹²⁹ Gjelder 9 av parene: Rsfj.-u (tabell nr appendix), nr. 5,6,9,10,14,15, 23 og 25 i tabell, og u-Rsfj par nr 5. Men ikke rsfj-u par nr 11, mannen var den samme som han som giftet seg i 1883 i par nr 2, da som norsk. Paret framstod som fornorsket på Sjørnes i 1900.

¹³⁰ Tabell i appendix. Gjelder parene nr 5,6,9,10,15, 18, 23 og 25 ,men ikke par nr 14 som var norskspråklig.

¹³¹ Mannen i par 25 var riktignok bosatt på Bergenes, der mange tidligere giftet seg mot Ytre Karlsøy, men han var født på Olderbakken og bosatt på Strømsnes i 1875.

Figur 7.1 Samiske giftermål mellom områder 1851-1880 og 1881-1900

Hver linje representerer et ekteskap

Tegning: Frøydis Strand

7.6.5 Giftermål mellom Indre Sør fjorden og andre områder 1881-1900

Mellom Restsørfjorden og Indre Sør fjorden var giftermålskontakten forholdsvis like omfattende som i perioden før (app.tab. 9). Det var likevel færre bygder en før i Restsørfjorden som rekrutterte partnere til giftermål med Indre Sør fjorden, og i hovedsak de samme som også hadde samisk giftermålskontakt med Lyngen og Balsfjorden (app fig 10 Kart og fig 7.1). Det kan ha vært et læstadiansk nettverk som avgrenset disse giftermålene, dette kommer jeg tilbake til i kap7.7 Mest sannsynlig var det ulikt forhold til språklig fornorskning som skilte områdene. I hovedtrekk gikk grensene for denne samiske giftermålskontakten ved grensa mellom ytre skoledistrikt i Sør fjorden, som i perioden ble oppfatta som fornorsket, og indre skoledistrikt, som fortsatt var et overgangsdistrikt.¹³² Noe som i tilfelle tyder på at giftermålsmarkedet i Sør fjorden nå var segmentert langs språkgrenser.

I motsetning til tidligere deltok nå menn fra Sørstrøm på et gjensidig giftermålsmarked med Restsørfjorden, og de giftet seg også ut av prestegjeldet. (App fig. 10 Rsfj –Isfj og 11 Isfj - Ut og app.tab. 9). *Kvinnene* fra Sørstrøm var derimot begrenset til giftermål med menn fra Indre

¹³² Ytre skoledistrikt omfattet gårdene fom Reiervik, Straumbukt og utover.

Sørfjorden og Lakselvdalen. Det samme gjaldt både kvinner og menn i Sjøvassbotn. Bare fire kvinner og tre menn fra Sjøvassbotn inngikk ekteskap i perioden, av disse dannet to par innenfor eget område.

Manglende giftermål over prestegjeldsgrenser må kontinuerlig forholdes til spørsmålet om hvor giftermål ble inngått. Men forskjellen i segment for befolkninga i Sørstrøm og særlig Sjøvassbotn, både innad i prestegjeldet og utenfor, i forhold til andre bygder, mener jeg er uttrykk for at særlig kvinnene fra de mest samiske områdene var mest isolert mht giftermålsmarkeder.

Innenfor Indre Sørfjorden var det ingen giftermål over den etniske grensa norsk-samisk i årene 1871-97, som er perioden med etniske kjennetegn i vielseslista for dette området. Ved 1900-tellinga var det ingen par med samisk mann og norsk kvinne bosatt i Indre Sørfjorden, men to med norsk mann og samisk kvinne.¹³³ Begge disse parene bodde i reint samiskspråklige hushold. I dette området var det altså den ikke-samiske parten mer enn den samiske som endret etnisitet. Ingen av parene var unge, mannen var over 50 år i begge, kvinnen i ett av dem. Dette bekrefter det vielseslistene viste; det forekom praktisk talt ikke giftermål over denne etniske grensa i Indre Sørfjorden i århundrets siste 20 år.

Astri Andresen har vist at Sørfjordfødtes andel økte og var større i Sørfjorden enn tilsvarende i Tromsøs andre landdistrikter, Tromsøysund og Hillesøy, i siste del av århundret. Manglende tilflytting til Sørfjorden ser hun delvis som uttrykk for at eventuelle flytteres ønske om bedre økonomiske vilkår, ikke kunne innfris der. Men legger til at ”samisk kultur dominerte, og det kan ha kjentes vanskelig for andre å skulle bli en del av fellesskapet der”. Antatt manglende utflytting mener hun kunne ha sammenheng med etniske forhold ved at sørfjordingene både hadde en ”økonomisk tilpasning som stemte med området de bodde i”, og også ”forventninger til livet som var tilpasset dette samfunnet. De hadde en ramme om livet som var samisk, som var riktig der, men som begynte å bli uriktig andre steder”.¹³⁴ Men Sørfjorden var som vi har sett ikke et enhetlig etnisk område i siste del av århundret. Innsnevringa av det samiske giftermålssegmentet innafor fjorden kan være uttrykk for at samisk var i ferd med å bli uriktig i deler av Sørfjorden også, der det mest samiske var det samiske i Indre Sørfjorden.

¹³³ Folketellinga for Lyngen 1900. krets 12 liste 7 og 19

¹³⁴ Andresen, 1994 313f.

Giftermålsveiene viser at mindre flytting til og fra Sørfjorden i forhold til andre landdistrikter ikke skyldtes redusert giftermålskontakt mellom Sørfjorden som helhet og andre prestegjeld i siste del av århundret. Men den samiske befolkninga i Restsørfjorden hadde likevel mindre giftermålskontakt ut av eget område; både ved at giftermålskontakten med Ytre Karlsøy praktisk talt var opphørt, og ved at kvinnene i liten grad giftet seg ut av eget område. Indre Sørfjorden var i hovedtrekk avgrenset til et giftermålsmarked som omfattet samisk befolkning i indre del av Sørfjorden, men fortsatt også med kontakt til samisk befolkning utenfor, spesielt Balsfjorden.

7.7 Et læstadiansk giftermålssegment?

Den læstadianske bevegelsen la større vekt på det kristne fellesskapet enn statskirka. For det første var det ifølge den læstadianske læra ikke mulig å oppnå frelse ved det skrevne ord, men kun ved forkynnelse, dvs bare gjennom menigheta.¹³⁵ I den første tida var også offentlig skrifte for menigheta forutsetninga for syndstilgivelse, men i Lyngen gikk man bort fra dette tidlig, og privat skrifte var vanlig allerede på 1870-tallet. Offentlig skrifte må ha gitt sterke sosiale band mellom medlemmene i menigheta, noe som kan ha gjort at de foretrakk ekteskapspartnere innenfor menigheta, og dermed dannet et læstadiansk giftermålssegment. Også felles verdier og normer kan ha medvirket til slik avgrensning. Ettersom læstadianismen i den første tida var innenfor kvensk og samisk befolkning, må et eventuelt læstadiansk giftermålssegment ha vært innenfor disse etniske gruppene. Balsfjorden var som Sørfjorden også påvirket av den første vekkelsesbevegelsen på 1850- og 1860-tallet, og begge områdene var under læstadiansk innflytelse. Ifølge Dagmar Sivertsen sognet Balsfjorden til Lyngen i læstadiansk sammenheng.¹³⁶ Et eventuelt læstadiansk giftermålssegment har derfor mest sannsynlig også omfattet deler av Lyngen og Balsfjorden i tillegg til Sørfjorden.

Det hevdes at den læstadianske bevegelsen ga nye normer, bla ved at den førte til mindre drikkfeldighet og mindre brudd på sedelighetsnormer, og det blir antatt at den førte til bedre sosiale og økonomiske forhold. I kap 4 og 5 har jeg vist at befolkninga i Sørfjorden endret giftermålspraksis i løpet av 1860- og 1870-tallet. Ved 1875-tellinga var kvinner og menn gift før 30-årsalderen i større grad enn før, og for menn i Indre Sørfjorden var endringa fra 1865 signifikant. I Restsørfjorden var også giftermålsalderen for både kvinner, men særlig for

¹³⁵ Sivertsen, 1955: 441ff

¹³⁶ Sivertsen, 1955: 232

menn, lav. I Indre Sørfjorden var sentralmålene for giftermålsalderen derimot høy, for mennene var det også stor spredning i alder, noe som skyldtes at nuptialiteten økte også blant eldre ugifte menn. 1860- og 1870-årene representerte ei endring i giftermålsmønsteret for menn i Sørfjorden, der disse i mindre grad var voksne ugifte, men dette endret seg igjen i århundrets siste år. Denne økte nuptialiteten for menn kunne skyldes endrete normer på grunn av vekkellesbevegelsene, der den læstadianske bevegelsen var mest omfattende og langvarig. Hvis det var en sammenheng mellom endret praksis og læstadianismen, kan det ha vært et geografisk avgrenset læstadiansk giftermålssegment innenfor samiske og kvenske giftermålsforbindelser.

7.7.1 Et læstadiansk område avgrenset av giftermålsveier?

En måte å finne et eventuelt læstadiansk giftermålssegment på er å kartlegge giftermålsveiene, for å se om det fantes et felles samisk og kvensk giftermålssegment som omfattet de områdene vi vet var påvirket av læstadianismen. Det var omfattende giftermålsutveksling innenfor samisk, og til en viss grad også kvensk etnisitet mellom Sørfjorden på den ene sida og Balsfjorden og Lyngen på den andre i siste del av århundret (App Fig 3, 4, 9 og 11 kart isfj/rsfj ut i begge perioder).¹³⁷ Dette kunne være giftermål innenfor læstadiansk fellesskap. Det var også omfattende giftermålsamkvem mellom menn fra Ytre Karlsøy fastland og kvinner fra Balsfjorden og Lyngen i perioden 1851-1880. Men her var bare to av åtte ekteskap mellom samiske parter, i begge disse var også kvinnene allerede tjenestekvinner i Sørfjorden /Ullsfjorden før vielsen. I perioden 1881 til 1900 var bare to av fire giftermål mellom Ytre Karlsøy fastland og Lyngen/Balsfjorden mellom samiske parter. Det fantes altså ikke et samisk giftermålssegment som inkluderte både Ytre Karlsøy fastland og Balsfjorden /Lyngen i perioden, og dermed heller ikke et læstadiansk giftermålsmarked som omfattet begge disse områdene. Manglende samisk giftermålskontakt mellom Ytre Karlsøy fastland og Lyngen/Balsfjorden, til tross for omfattende giftermålskontakt mellom norske parter i de to områdene, i alle fall i første del av perioden, tyder mer på at det var sosiale og/ eller kulturelle forskjeller mellom de to områdenes samisk befolkning enn på at de var innenfor et religiøst fellesskap. På Ytre Karlsøy fastland skal det heller ikke ha vært før omkring 1900 at læstadianismen fikk fotfeste.¹³⁸

¹³⁷ Giftermålsutvekslinga mellom Balsfjorden og Lyngen har jeg ikke kartlagt

¹³⁸ Bratrein, 1992:189

Mellom Ytre Karlsøy fastland og deler av Restsørfjorden, og også mellom Indre Sørfjorden og deler av Restsørfjorden, var det omfattende samisk giftermålsutveksling i perioden 1851-1880. Det var ikke absolutte geografiske grenser mellom de to områdene i Restsørfjorden som rekrutterte kandidater til de to forskjellige samiske giftermålssegmentene. Men grensene i Restsørfjorden mellom de to grupperingene som rekrutterte til giftermål hhv utover og innover i fjorden kan ha vært ei språkgrænse, men den kan også ha vært grænse mellom læstadianske og ikke-læstadianske bygder. Hvis den samiske giftermålskontakten mellom Restsørfjorden og Lyngen /Balsfjord ble rekruttert fra de samme bygdene i Restsørfjorden som også hadde giftermålssamarbeid med Indre Sørfjorden kan dette forsterke en slik hypotese.

Tabell 7.17 Antatt samiske giftermål med partnere fra Ytre Karlsøy og Restsørfjorden 1851-1880 der partene er gjenfunnet i 1875-tellinga

	Par nr	År	Restsørfjorden rekruttert fra	Bosatt etter vielsen	Språk i 1875
Ytk-Rsfj	7	1855	Breivik	Lattervik	begge lappisk
	11	1863	Bergenes	Sletnes	Ingen
	20	1879	Skrevoll	Thorsvåg	han ingen(Thorsvåg YTK), hun norsk(Skrevoll Rsfj.)
	14	1866	Musnes	Lattervikskjæret	lappisk
Rsfj-Ytk	5	1858	Olderbakken	Strømsnes	ingen språk
	7	1862	Reiervik	Nordlenangen	begge lappisk
	14	1879	Skognesbukt	Skognesbukt	han ingen (Skognesbugt Rsfj), hun lappisk (Lattervik Ytk)
	9	1866	Bergenes	Bergenes	ingen språk

Par nr. refererer til Appendix tabell 5 Vielser 1851-80. Ytk=Ytre Karlsøy, Rsfj=Restsørfjorden.

Det ser imidlertid ut til at skillet mellom bygder i Restsørfjorden som vendte seg hhv ut og inn i fjorden mht giftermål ikke primært var et språksskille. Av åtte par jeg har funnet i 1875-tellinga, av de totalt 14 ikke-norske ekteskapene som ble inngått mellom områdene i perioden 1851-1880, var mest sannsynlig fire par samiskspråklige (tab. 7.17).¹³⁹ Hvis manglende språkopplysninger for samiske hushold i Sørfjorden i 1875 var uttrykk for at de var samiskspråklig, slik jeg har antatt (jf. kap 2), var også par 5 og 9 (Rsfj-Ytk) samiskspråklige. Dermed var seks av åtte ikke-norske giftermål mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy samiskspråklig. Den samiske giftermålskontakten mellom Restsørfjorden og Indre Sørfjorden var reint samiskspråklig. Grænse mellom ytre og indre samiske giftermålssegment i Restsørfjorden var altså ikke ei språkgrænse i perioden 1851-1880, og kan ha vært et religiøst skille. Men ut fra fig 7.1 var det ikke et geografisk avgrenset samisk giftermålssegment med

¹³⁹ Rsfj=Restsørfjorden , Ytk =Ytre Karlsøy.

gjensidig deltakelse fra både Restsørfjorden, Indre Sørfjorden og Lyngen /Balsfjorden, som eventuelt kunne tenkes å være uttrykk for samhandling innenfor den læstadianske bevegelsen.

I årene 1881-1900 var derimot samisk giftermålskontakt med Indre Sørfjorden begrenset til færre bygder i Restsørfjorden enn i perioden før, og fra disse bygdene var det også rekruttert ektefeller til samiske giftermål med partnere fra Lyngen/Balsfjorden. Bygdene Lavangen, Stakkenes, Lakselvdalen og Sommerbukt inngikk i dette felles giftermålsnettverket. Dette var også de samiskdominerte bygdene i Restsørfjorden som geografisk var nærmest Indre Sørfjorden og Lyngen/Balsfjorden. Derimot var det ikke giftermålskontakt med Leirbukt som både var samiskdominert, og også geografisk nær.¹⁴⁰ Heller ikke fra Hundberg, Holmbukt og Skognes som var geografisk nær Indre Sørfjorden var det rekruttert til dette samiske giftermålssamkvemet, men disse bygdene var også norskdominerte. Det kunne altså være geografisk nærhet mer enn læstadiansk fellesskap som avgrenset et samiske giftermålssegment som inkluderte deler av Restsørfjorden, Indre Sørfjorden og deler av Lyngen/Balsfjorden. Tidligere hadde det vært omfattende samisk giftermålskontakt også mellom Indre Sørfjorden og både Reiervik og Olderbakken. Den nye begrensinga i giftermålssegment kan ha hatt sammenheng med fornorskning, men kan også ha vært ei grense for religiøst fellesskap.

Det var også et læstadiansk miljø i Skogsfjorden i Ytre Karlsøy mot slutten av århundret, men dette har ikke vært del av et eventuelt læstadiansk avgrenset giftermålssegment i fjordene.¹⁴¹ Av 31 personer fra Skogsfjorden som giftet seg i årene fra 1851 til 1900 var en gift i Balsfjorden. Det var en norsk mann fra Skogsfjorden som var gift med ei samisk kvinne fra Laksvannet i Balsfjorden i 1887. Det var ingen giftermål mellom parter fra hhv Skogsfjorden og Sørfjorden, og heller ikke giftermål mellom Skogsfjorden og Kaldfjorden som var hovedområdet for læstadianismen i Tromsøysund. Hvis det eksisterte et samisk/kvensk og læstadiansk giftermålssegment inngikk ikke Skogsfjorden i dette.

Den endrete giftermålspraksisen i Sørfjorden fra 1870-tallet gjør det sannsynlig at en eventuell læstadiansk påvirkning på demografisk praksis ble merkbar mellom 1865 og 1875,

¹⁴⁰ Men dette kan kun skyldes prestens valg av kategorier. I kommunikantprotokollen for Sørfjorden for 17.oktober 1875 var alle som i folketellinga i 1875 var registrert under Leirbugt oppført med Stakkenes som hjemsted

¹⁴¹ Bratrein, 1992:188f.

et eventuelt læstadiansk giftermålssegment kan derfor kanskje ikke forventes å ha eksistert før dette. Hvis det var en sammenheng mellom læstadiansk bevegelse og de demografiske endringene i 1875, og det området jeg har vist over, som omfattet et giftermålsnettverk mellom Restsørfjorden, Indre Sørfjorden og Balsfjorden /Lyngen i perioden 1881-1900 var et læstadiansk nettverk, forventer jeg at endringene var forsterket innenfor samisk og kvensk befolkning i dette området i 1875.

Kvinner og menn i dette mulige læstadianske utvalget i Sørfjorden var imidlertid ikke gift før 30-årsalder i signifikant større grad enn de øvrige områdene innenfor Sørfjorden i 1875. Tvert i mot var de gift i mindre grad, men denne forskjellen var ikke signifikant.¹⁴² I all hovedsak plasserer utvalget seg mellom Indre Sørfjorden og Restsørfjorden mht median- og gjennomsnittlig giftermålsalder (tabell 7.18). Også mht aldersforskjell mellom menn og kvinner ligger dette utvalget mellom de to andre sørfjordområdene. Den største forskjellen mellom menns og kvinners gjennomsnittlige og mediane alder forekom også i Indre Sørfjorden. Dette tyder på at enten har jeg ikke lyktes i å avgrense det læstadianske området ved hjelp av giftermålsveier, eller så hadde læstadiansk påvirkning ingen betydning for giftermålsalderen. I tilfelle var ikke den større andelen gifte under 30 år i 1875 i forhold til i 1865 et resultat av den læstadianske bevegelsen.

Tabell 7.18 Giftermålsalder for førstegangsgifte i mulig læstadiansk område 1871-1896 og giftermålsalder i Restsørfjorden og Indre Sørfjorden 1871-1900¹⁴³

	Vielser fordelt på		Læstadiansk utvalg		Restsørfjorden 1871-1900		Indre Sørfj. 1871-1900	
	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	gj.sn.	med.	gj.sn.	med.	Gj.sn.	med.
Menn	21	40	29,6	28	27	26	30,2	29
Kvinner	12	39	25,7	24	24,8	24	25,9	24

7.7.2 Et læstadiansk område definert etter kommunikantprotokollene

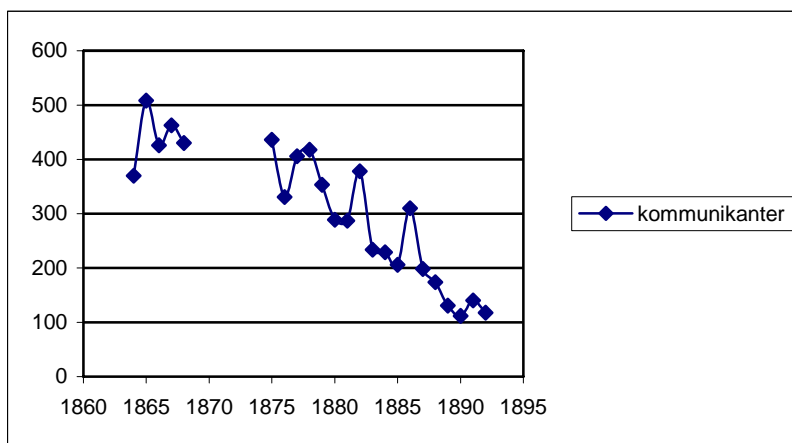
Det kan også være at min metode for å finne fram til et læstadiansk område ikke var brukbar. En alternativ metode er å ta i bruk Sørfjords kommunikantprotokoll som er tilgjengelig for hele perioden 1864 til 1900. Nattverden stod høyt hos læstadianerne, ifølge Dagmar Sivertsen og kildene hun viser til gikk læstadianerne regelmessig til alters ”...en til to ganger i året, vår

¹⁴² I dette området var 11 av 26 kvinner fra 20 til 29 år gift, eller 42,3%. Tilsvarende for menn var seks av 28, eller 21,4%. Jfr tall for de øvrige utvalgene tabell 7.20?

¹⁴³ Mulig læstadiansk område består av her av området Indre Sørfjorden og bygdene Sommerbukta, Bergenes, Lavangen, Stakkenes og Lakselvdalen. Innenfor området består utvalget av kvinner og menn som var registrert som samisk og kvensk i vielseslista i kirkeboka i Sørfjorden i perioden 1871-1897.

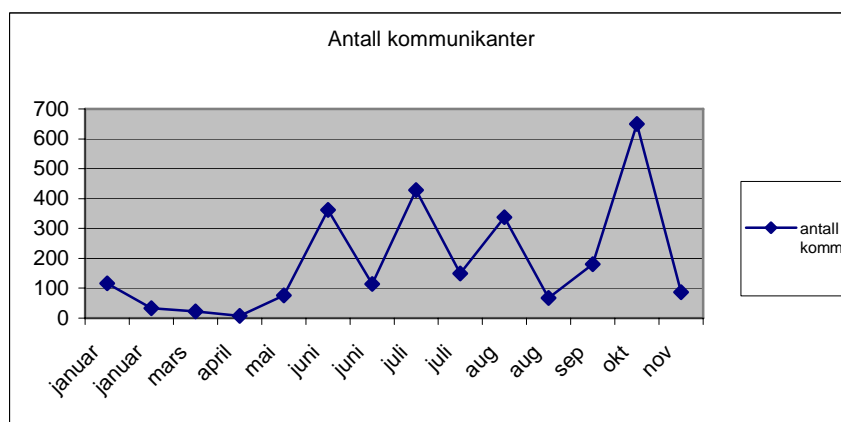
og alltid høst i ”flok og følge”.., og alltid i forbindelse med skrifte.”¹⁴⁴ Hvis det var et slikt mønster i altergangen i Sør fjord kirke, kan det også være mulig å finne områdene som var mest påvirket av læstadianismen. For å undersøke dette har jeg kartlagt antallet kommunikanter ved den enkelte nattverd i årene det var flest nattverdsgjester i Sør fjorden, det var på 1860- og 1870-tallet det var flest kommunikanter (figur 7.2 og 7.3).

Figur 7.2 Antall kommunikanter i Sør fjorden 1864-1892

Kilde: Kommunikantprotokoller 1864-1934 Sør fjord (Ullsfjord).

Figur 7.3 Kommunikanter i Sør fjord kirke fordelt på måneder i årene 1864-1868 og 1875

Kilde: Kommunikantprotokoller 1864-1934 Sør fjord (Ullsfjord)

Jeg har beregnet antallet kommunikanter fordelt på måneder i de første årene kilden finnes, fra 1864 til 1868, og i tillegg også for 1875. Grunnen til at jeg også har tatt med 1875 er at dette var et av de siste store årene mht antallet kommunikanter. Så mange kommunikanter på en gang som det var i Sør fjorden kirke 17.oktober 1875, nemlig 115, ble det ikke samtidig på noe tidspunkt seinere i århundret. Oversikten viser at det var en klar topp i antallet kommunikanter ved gudstjenestene i oktober (fig 7.3). Toppen i vårhalvåret er mindre tydelig, men de fleste av disse årene var det en stor nattverdssøndag i juni eller juli med omkring 100

¹⁴⁴ Sivertsen, 1955: 392

kommunikanter eller flere. Det var derimot ikke en årlig stor og en liten kommunikantsøndag i juni og juli slik figuren tyder på, resultatet skyldes at i et fåtall av årene var det to nattverdssøndager i juni og /eller juli.¹⁴⁵ Unntatt fra mønsteret var 1868, da var det ikke mer enn omkring 50 kommunikanter samtidig ved noen søndag i vårhalvåret. Et annet unntak var 1875, da var det to store nattverdsøndager med omkring 100 kommunikanter, en i juni og en i juli. I grove trekk var altså kommunikantene i Sørfjorden fordelt på to topper i løpet av året, en vår og en høst, og den på høsten var mest tydelig. Dette er et mønster som er i tråd med Dagmar Sivertsens beskrivelse av læstadianernes nattverdsgangmønster. Årsaka til den store toppen i oktober kunne også være at denne kirkehelga falt sammen med konfirmasjonen, men det var bare i 1864, 1865 og i rekordåret 1875 at dette var tilfelle, i de første årene slik at nattverden var mandag etter konfirmasjonssøndag.¹⁴⁶ Det var også andre kirkelige forretninger på de store nattverdsøndagene i oktober, men ikke mer enn vanlig. Den første store kirkehelga på våren var det derimot mange jordfestelser.

Mønsteret i nattverdsvanene i området gjør det sannsynlig at de to største nattverdssøndagene i året var dominert av læstadianere, spesielt den om høsten. Den største av disse, 17 oktober 1875, har jeg analysert med hensyn til kommunikantenes etniske tilhørighet og bosted. Denne søndagen var 77 av nattverdsgjestene samisk, 25 var norsk, to var kvener og sju av etnisk blandet bakgrunn.¹⁴⁷ Den samiske andelen blant kommunikantene var signifikant større enn tilsvarende i totalbefolkninga ved tellinga i 1875.¹⁴⁸ Kvenene utgjorde derimot like stor andel av kommunikantene som av totalbefolkninga.¹⁴⁹ Den store andelen samer blant kommunikantene tyder på at dette var læstadianernes høstnattverd, men hvis læstadianismen i hovedsak var samisk og kvensk på dette tidspunktet, var det også et betydelig innslag av ikke-læstadianere ved denne søndagen. De aller fleste kommunikantene kom fra Sørfjorden, noen kom fra Kjosens/Storsteinnes som tilhørte Lyngen sogn, men var geografisk nær Sørfjorden. En kom fra Ytre Karlsøy fastland og to fra Tromsøysunds del av Ullsfjorden. Det var altså

¹⁴⁵ Bare i 1864 var det to i juni, og bare i årene 1865 og 1866 var det to i juli, det siste av disse årene var det ingen i juni.

¹⁴⁶ Dagsregister over geistlige embetsgjerninger 1864-1882. KB for Lyngens Sørfjord sogn nr 9. Mikrofiche

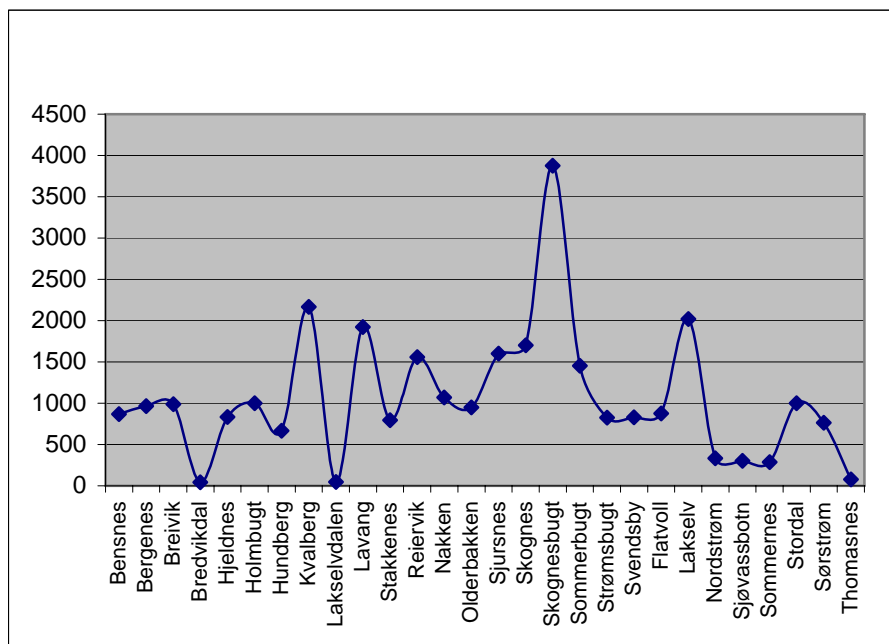
¹⁴⁷ Den etniske tilhørigheta er hentet fra folketellinga i 1875. Når ektepar gikk til nattverd ble det i I kommunikantprotokollen i de fleste tilfeller bare notert mannens navn m/kone. Jeg har bare ettersporet navnene i folketellinga, og gått ut fra at begge partene var av samme etniske bakgrunn, noe jeg også har vist at ekteparene i Sørfjorden i hovedsak var. Bare fire av kvinnene har jeg funnet selvstendig etnisitet på. Fire av kommunikantene har jeg ikke funnet igjen i folketellinga.

¹⁴⁸ forskjellen i andelen samer i forhold til andre i totalbefolkning og blant kommunikantene er signifikant på 5% nivå. $P=0,012$. Blant kommunikantene var 77 av 115 samer, i totalbefolkninga 497 av 999.

¹⁴⁹ De to kvenene utgjorde 1,7% av kommunikantene, i totalbefolkninga var 1,8% kvener, eller 17 personer.

ikke noen stor forsamling av læstadianere fra områder utenfor sognet, og altså ikke uttrykk for et religiøst fellesskap utover sognegrensene.

Figur 7.4 Kommunikanter pr 1000 folkemengde og bygd ved de største altergangssøndagene vår og høst i årene 1864-1867 og 1875¹⁵⁰

Kilde: Kommunikantprotokoller 1864-1934 Sørkjolen (Ullsfjord) og Folketellinga for Lyngen, 1875

Antallet kommunikanter pr 1000 innbyggere og gård ved de store nattverdssøndagene vår og høst i årene 1864-67 og i 1875 viser at deltakelsen var forholdsvis størst i et område på Sørkjolens vestsida (fig. 7.4). Dette gjelder hele området fra Skognes til Reiervik, men med unntak av Bergenes, og omfatter gårdene Skognesbugt med Skognes og Kvalnes, Lavang og Reiervik og også Sjursnes. I grove trekk var dette det mest samiske området i Restsørkjolen. Men i Indre Sørkjolen (f.o.m. Flatvoll og til høyre i figur 7.4) var det bare Lakselv som rekrutterte kommunikanter i markert større grad enn andre bygder. Dette tyder på at den læstadianske bevegelsen ikke stod særlig sterkt i Indre Sørkjolen i denne mest intense perioden, på tross av at Indre Sørkjolen var et nesten enhetlig samisk område. Disse resultatene er ikke i tråd med det området jeg har definert som læstadiansk ovenfor. Spørsmålet er om dette nye området i større grad enn det forrige endret demografisk praksis

¹⁵⁰ Antallet kommunikanter er beregnet pr 1000 folkemengde ved tellinga i 1875. Pga manglende overensstemmelse mht bruk av stedsnavn i kommunikantprotokollen og folketellinga omfatter Lavang i kommunikantprotokollene også Skrevoll, Stakkenes omfatter også Leirbukt og Rornes, Reiervik omfatter også Musnes og Skarmunken, Strømsbukt omfatter også Strømsnes, Lakselv omfatter også Lakselvnes og Sjøvassbotn omfatter også Storstenes i Sjøvassbotn og også en kommunikant som er registrert som hjemmehørende i Sørkjolen.

på 1860- og 1870-tallet. Og også om dette området konstituerte et samisk/kvensk giftermålsegment i disse årene.

Verken kvinner eller menn var gift før 30-års alder i signifikant større grad i dette mulige læstadianske området enn de var i områdene Indre Sørfjorden og Restsørfjorden (tab. 7.19). Dette gjelder både i forhold til totalbefolkninga i området og til den ikke-norske befolkninga (for andel gifte fordelt på etnisitet, se kap 5.). Hvis det utvalget jeg har funnet her var et område med sterk læstadiansk bevegelse i disse årene, var det altså neppe den læstadianske bevegelsen som hadde sørget for at en større andel av unge menn i Sørfjorden var gift i 1875 i forhold til i 1865. Giftermålsalderen for de førstegangsgifte i området i de to tiårene sett under ett var heller ikke mye forskjellig fra Restsørfjorden som helhet.¹⁵¹ Derimot var kjønnsproporsjonen i den unge gruppa oppsiktsvekkende lav i det mulig læstadianske området i 1875 (tabell 7.19). En grunn til dette er sannsynligvis at bare to av ti gifte kvinner mellom 20 og 29 år var gift med menn i samme aldersgruppe. Gjennomsnittlig aldersforskjell i disse parene var 10,3 år, sju av ti kvinner var gift med menn som var minst ti år eldre enn dem, ei av disse var gift med en 35 år eldre mann. Dette mulige læstadianske utvalget er det utvalget i min undersøkelse som hadde størst innslag av ekteskap med stor aldersforskjell. Hvis området jeg her har avgrenset var et kjerneområde for læstadianerne i Sørfjorden, kan stor aldersforskjell mellom partene i ekteskap ha vært et demografisk trekk ved den læstadianske bevegelsen.

Tabell 7.19 Andel gifte 20-29 år i 1875 i læstadiansk utvalg etter kommunikantprotokoller, Restsørfjorden og Indre Sørfjorden

	Kvinner 1875. 20-29 år					
	Læstadiansk		Restsørfjorden		Indre Sørfjorden	
	N	%	N	%	N	%
Gift	10	45,5	25	53,2	9	42,9
Ugift	12	54,5	22	46,8	12	57,1
Sum	22	100	47	100,0	21	100,0
	Menn 1875. 20-29 år					
	Læstadiansk		Restsørfjorden		Indre Sørfjorden	
	N	%	N	%	N	%
Gift	4	28,6	14	27,5	5	22,7
Ugift	10	71,4	37	72,5	17	77,3
Sum	14	100	51	100,0	22	100,0

Økningen i antall inngåtte ekteskap fra 1860-årene til 1870-årene var enda større i dette mulige læstadianske området enn i Sørfjorden under ett, men det var bare for kvinnene at forskjellen

¹⁵¹ Gjennomsnittlig og median alder for menn var hhv 26,7 og 25 år, for kvinner hhv 26 og 25. I Restsørfjorden var tilsvarende for menn på hhv 1860- og 1870-tallet 26,3 /24,8 og 26,9/25, for kvinner 26,9/26,3 og 24,7 og 24

var signifikant.¹⁵² Samtidig økte giftermålsalderen innenfor dette mulige læstadianske området markant fra første til andre tiåret, og mer enn tilsvarende for Restsørfjorden (tabell 7.20, jf. note 152/kap 7 og tabell 4.15 og 4.17). Økt giftermålsalder samtidig med sterk økning i antallet giftermål forekommer som regel etter en periode der det er blitt inngått få giftermål, og gjerne bare av den yngste befolkninga. Ofte var slik utsetting av ekteskap resultat av en økonomisk vanskelig periode. På 1860-tallet var det også inngått færre ekteskap enn i tiåret før og etter i hele prestegjeldet, endringa i rater og alder vi ser her kan altså være resultat av endrete økonomiske vilkår. Men i området forøvrig var det ingen markant økning i giftermålsalder på 1870-tallet. Økt alder her kan være uttrykk for at det ble nødvendig eller mulig også for den godt voksne befolkninga å bli gift. Vi skal seinere se at dette mulige læstadianske området ikke opplevde sterk økning i andelen barn født utenfor ekteskap på 1880-tallet (jf. kap.10), noe som øker sannsynligheta for at dette var et læstadiansk område. I tilfelle dette stemmer bidro neppe læstadianismen til endrete normer mht giftermålsalder, men kanskje til normer som gjorde det mindre mulig for godt voksne mennesker å være ugift.

Tabell 7.20 Giftermålsalder for mulig læstadiansk område i Sørfjorden (utvalg basert på kommunikantprotokoller)

	Menn			Kvinner		
	N	Gj.sn.	Median	N	Gj.sn.	Median
1860-69	9	24,4	24	6	23,8	22
1870-79	20	27,8	26	18	26,7	25,5

Det området jeg har skilt ut som mulig læstadiansk tilsvarer det området i Restsørfjorden som rekrutterte giftermål til Indre Sørfjorden i årene 1851-1880, men ikke Bergenes, som rekrutterte partnere til giftermål mot Ytre Karlsøy. Men bare to av 16 ekteskap innenfor samisk/kvensk etnisitet mellom Restsørfjorden og Indre Sørfjorden etter 1850 var mellom antatt læstadiansk område i Restsørfjorden og Lakselv, som var den eneste bygda i Indre Sørfjorden innenfor dette antatt læstadianske utvalget. I alle årene fra 1851 til og med 1900 inngikk omkring halvdel av menn og kvinner fra antatt læstadiansk område ekteskap med partnere fra det læstadianske området eller utenbygds, og altså halvdel av ekteskap utenfor det antatt læstadianske området, men innenfor undersøkelsesområdet.¹⁵³ Giftermålsveiene

¹⁵² På 1860-tallet var det inngått totalt 44 ekteskap med kvinner med tilhørighet i Sørfjorden, på 1870-tallet 46, men i dette mulige læstadianske området økte antallet fra sju til 19. Endringa i forholdet mellom de to områdene fra første til andre periode var signifikant på 5 % nivå, $p=0,047$. Av menn tilhørende i Sørfjorden som helhet var det inngått 52 giftermål på 1860-tallet og 68 på 1870-tallet, innenfor dette mulige læstadianske området hhv 14 og 23

¹⁵³ Av 85 menn hjemmehørende i de antatt læstadianske bygdene som inngikk ekteskap i årene 1851-1900 var 39 gift med kvinner fra antatt læstadiansk område eller utenbygds fra, tilsvarende for kvinner var 27 av 53.

underbygger altså ikke det læstadianske utvalget jeg har kommet fram til via kommunikantprotokollene. Dette kan være uttrykk for at området jeg har funnet ikke tilsvarer læstadiansk område i fjorden, eller at læstadianismen ikke konstituerte et eget giftermålssegment. At læstadianerne i Lyngen tidlig gikk bort fra offentlig skrifte kan ha gjort tilhengerne mindre sosialt knyttet til hverandre, og giftermål ut av fellesskapet mer mulig.

Flere forhold tyder på at en større del av Indre Sjørfjorden enn Laksselv var læstadiansk, i alle fall fra 1890. Tove Johansens informanter mente omkring 1990 at det særlig var indre del av Sjørfjorden som var læstadiansk først på 1900-tallet. Johansen tar dette til inntekt for at de mest samiske områdene var mest berørt av læstadianismen.¹⁵⁴ Dette kan være uttrykk for at læstadianismen var mer utbredt enn jeg har beregnet, eller at den fikk økt utbredelse etter omkring 1890. Økt utbredelse kan ha kommet samtidig med at avstanden mellom kirka og den læstadianske bevegelsen økte med presten Boyesen fra omkring 1890.¹⁵⁵ I Indre Sjørfjorden var det ei radikal endring i demografisk praksis, ved endret giftermålsmønster og færre utenomekteskapelige barn fra omkring 1890, og som verken kan forklares med økonomiske eller demografiske forhold, eller med omfattende dissenterbevegelser. Å hevde at endret demografisk praksis viser at læstadianismen hadde fått økt utbredelse er likevel å slutte fra virkning til årsak, og altså ikke mulig.

I årene 1851-1880 hadde det vært en ensidig giftermålskontakt mellom både Sørstrøm og Sjøvassbotn i Indre Sjørfjorden og Restsørfjorden, ved at bare kvinner giftet seg utover. Etter 1880 var det overhodet ingen giftermål mellom Sjøvassbotn og Restsørfjorden. I to av de fem ekteskapene som ble inngått av parter fra Sjøvassbotn i perioden, var begge ektefellene fra Sjøvassbotn. Disse ekteskapene var "borgerlig inntrådt", partene var altså dissenterer og ikke læstadianere. Dissentervirksomheta i tillegg til manglende giftermålskontakt med Restsørfjorden og manglende tilstedeværelse ved nattverdene tyder på at i alle fall Sjøvassbotn ikke inngikk i det læstadianske området før 1900.

7.8 Giftermålssegmentene og kvinnenens giftermålsalder

I dette underkapitlet skal jeg oppsummere rammene for de giftermålssegmentene jeg har avdekket og se dem i sammenheng med kvinnenens giftermålsalder. Figur 7.5 uttrykker

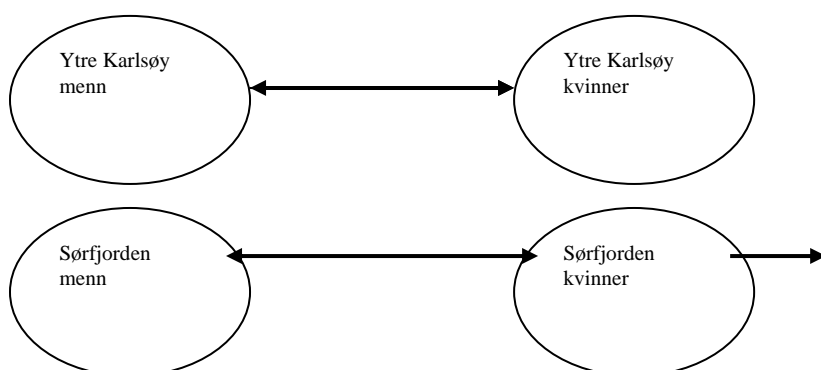
¹⁵⁴ Johansen, 1991:82

¹⁵⁵ Larssen, 1976: 237

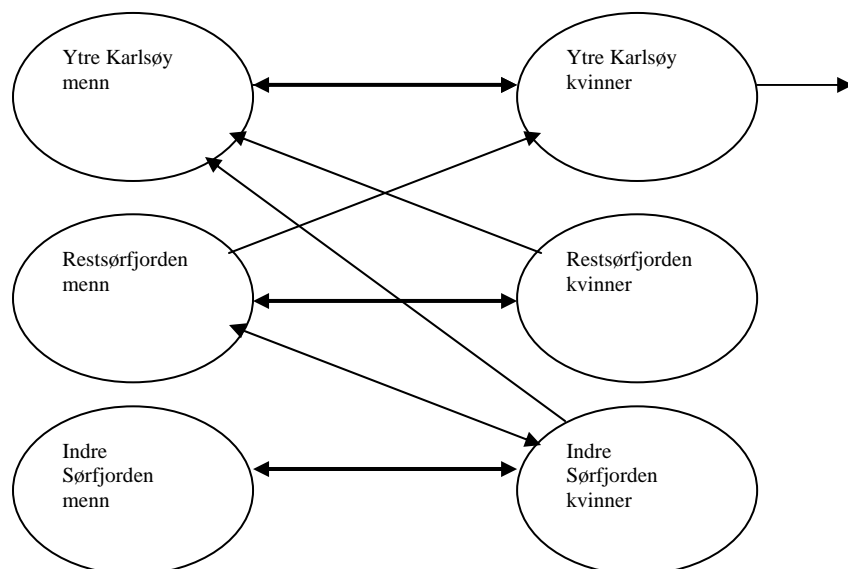
hovedtrekkene i giftermålsveiene ved at pilene i figuren viser *fra* områder som i særlig grad avga giftermålspartnere til det området som tok i mot.¹⁵⁶ Dette viser at Ytre Karlsøy i flere perioder var et vesentlig giftermålsmarked for Sør fjorden, men Sør fjorden var ikke på noe tidspunkt et vesentlig giftermålsmarked for Karlsøy som helhet. For den samiske befolkninga på Ytre Karlsøy fastland var likevel Sør fjorden klart et viktig giftermålsmarked fram til 1880. For prosentandeler og antall se app.tab. 1

Figur 7.5. Hovedtrekk i giftermålsveiene 1795-1900

A. 1795-1800

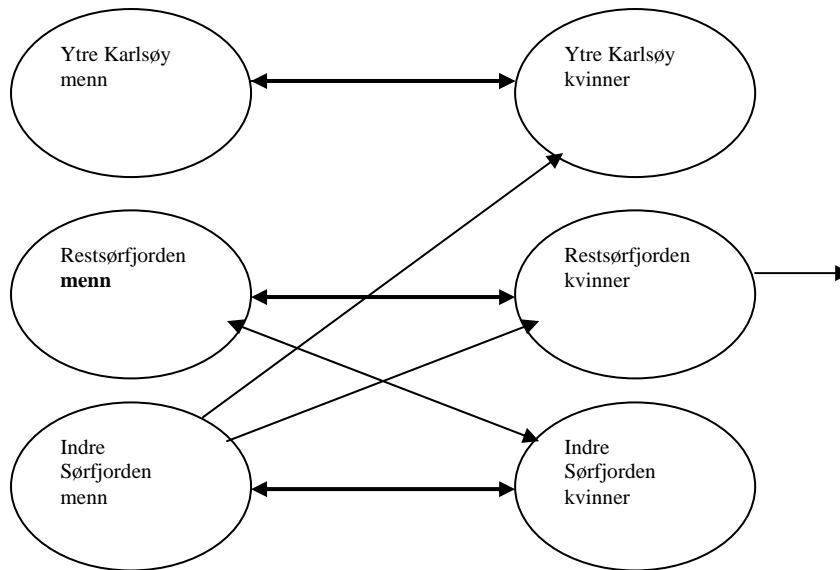

B. 1801-1834

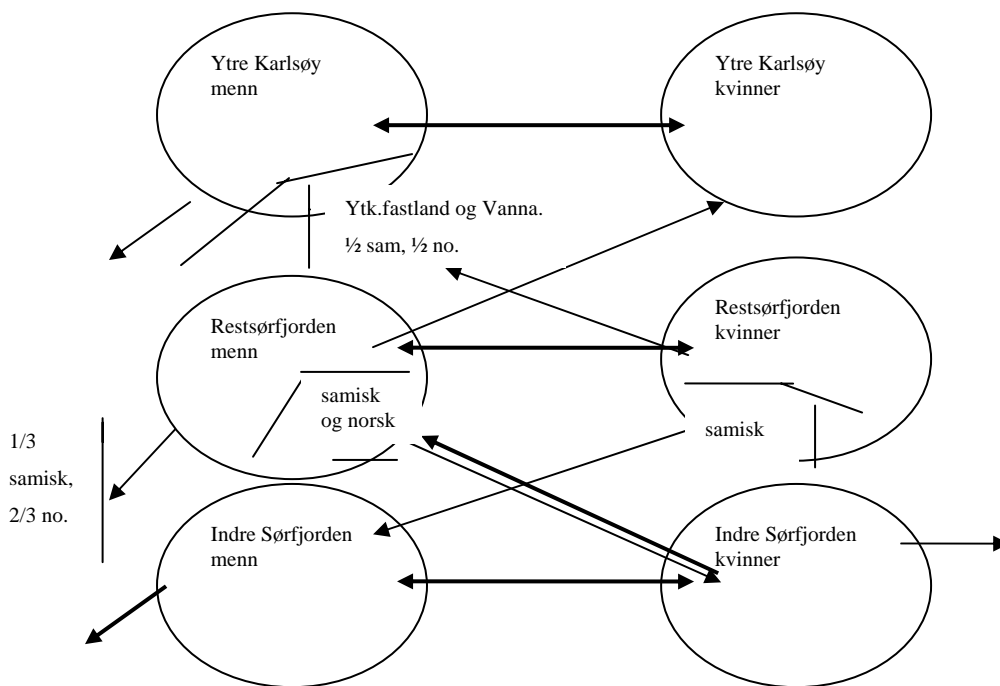

¹⁵⁶ Pilene viser giftermålsveier som omfatter minst 10 % av giftermålene i området som avgir partnere, dvs området som pilene viser fra. Tykke piler viser giftermålsveier som omfatter minst 25% av giftermålene fra området pila viser fra

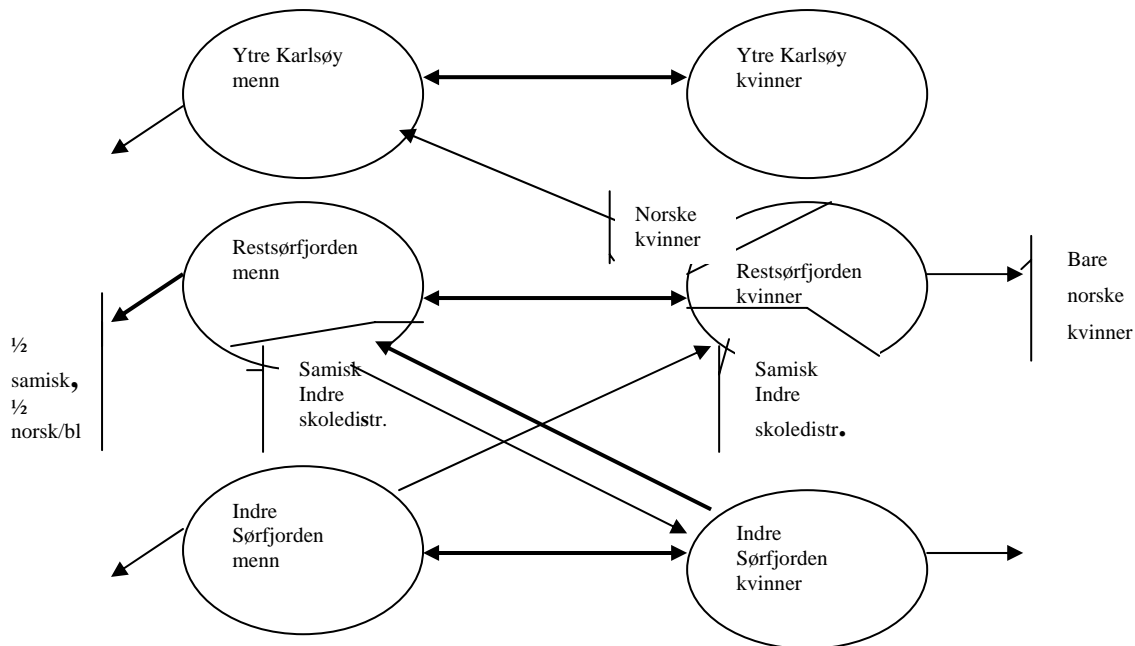
C.1835-1850

D.1851-1880

E. 1881-1900

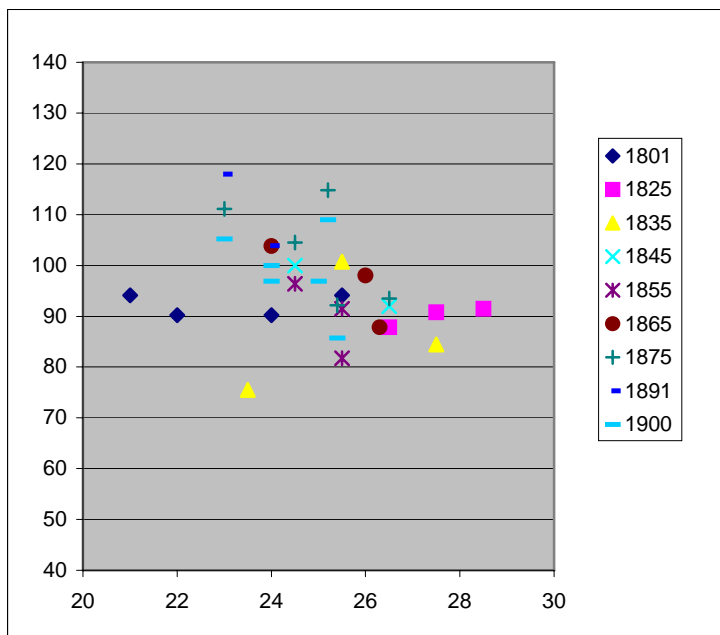

Figur 7.5 viser hovedtrekkene i giftermålsveiene over geografiske grenser og bekrefter at det, med unntak av periodene omkring 1801, var omfattende giftermålskontakt mellom alle områder fram til 1850, også mellom Indre Sør fjorden og Ytre Karlsøy. At slike giftermålsveier ikke er synlige også for perioden omkring 1800 har jeg antatt til dels skyldes kildemessige forhold. Fra 1850 var det praktisk talt slutt på giftermålsveiene mellom Indre Sør fjorden og Ytre Karlsøy, og etter 1880 var giftermålskontakten mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy i hovedsak mellom norsk befolkning. Det var i all hovedsak samisk befolkning fra Restsørfjorden som giftet seg innover fjorden, men før 1880 hadde det også vært norske menn på dette giftermålsmarkedet. Fra 1880 ble giftermålene med Indre Sør fjorden avgrenset til den indre og fortsatt samiskspråklige delen av Restsørfjorden, også inne i fjorden ble det etniske skillet nå i hovedsak et geografisk skille. Figuren viser også at det tidlig i perioden i hovedsak var kvinner som giftet seg ut av prestegjeldet, mens det i periodens siste tiår i hovedsak var menn. Dette bildet er nok delvis forårsaket av kildemessige forhold, men jeg har vist at det i Sør fjorden, særlig for den samiske befolkninga, også var en reell forskjell i kvinners og menns roller på det utenbygds giftermålsmarkedet.

Kjønnsproporsjonen på giftermålsmarkedet har betydning for giftermåls mønsteret, normalt slik at høy kjønnsproporsjon gir lav giftermålsalder for kvinner, stor aldersforskjell mellom partene, og også flere ekteskap der kvinnen er eldst. Lav kjønnsproporsjon vil gi lav

nuptialitet for både kvinner og menn. Dette er nærmere omtalt i innledningskapitlet. I figur 7.6 har jeg sammenholdt kvinnenenes mediane giftermålsalder med kjønnsproporsjonen innenfor eget område, til dels også innenfor etnisk gruppe (se app.tab. 16). Hvert punkt viser kjønnsproporsjon og medianalder for ett utvalg i tid og rom. For å unngå for mye informasjon i figuren er punktene bare identifisert med årstall som referer til første kolonne tabellen. Hvilket område eller utvalg det enkelte plottet representerer er mulig å finne ved hjelp av punktenes posisjoner og tabellen.

Figur 7.6 Kvinner. Median giftermålsalder og kjønnsproporsjon 20-50 år innenfor eget område

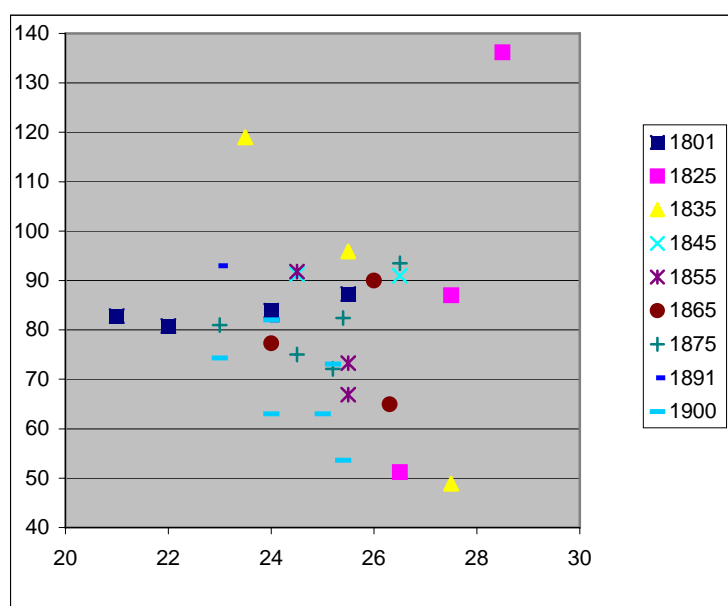

Figuren er basert på app.tabell 16

Fra og med 1845 var det grovt sett enn negativ korrelasjon mellom kvinneres giftermålsalder og kjønnsproporsjonen innenfor eget område, med en tendens til lav giftermålsalder ved høy kjønnsproporsjon (fig 7.6). Svært lav median giftermålsalder for kvinner i Sørkjolen 1795-1801 og en forholdsvis lav kjønnsproporsjon i 1801 avviker derimot fra mønsteret. Dette kunne være uttrykk for et giftermålmønster som var mindre påvirket av menns etterspørsel enn det som vanligvis var tilfelle. En grunn til at kjønnsproporsjonen jeg har beregnet var lav er imidlertid at også kvinner i alderen 17-19 år er tatt med i den gifteklare kvinnegruppen, dette fordi 1/3 av brudene i perioden var under 20 år, og fordi stor andel gifte i unge kvinnegrupper tyder på at så lav giftermålsalder var en del av giftermålmønsteret. Uten disse kvinnene var kjønnsproporsjonen 93, som også er forholdsvis lavt. Også Indre Sørkjolen i 1825, med høy alder og middels høy kjønnsproporsjon, og 1835, med lav alder og lav kjønnsproporsjon (23,3 år, kjpr 75,5), avviker.

Giftermålsmarkedet var imidlertid ikke avgrenset til bofast befolkning innenfor eget område. Figur 7.5 bekrefter at kvinner og menn hadde tilgang til forskjellige giftermålsmarkeder. På bakgrunn av kjente giftermålsveier har jeg forsøkt å etablere en kjønnsproporsjon for antatte giftermålssegmenter, for å se om det kunne gi en klarere sammenheng mellom kjønnsproporsjon og alder (app.tab. 16). Mellom samtidige utvalg var det fra 1835 i hovedtrekk en sammenheng mellom antatt kjønnsproporsjon i giftermålssegmentet og kvinners giftermålsalder (fig. 7.6), men med unntak for noen utvalg av samiske kvinner i fjorden. Unntakene gjelder Indre Sørfjorden i 1865 og 1875 (punktene 1865, alder 26 år, og 1875, alder 26,5 år), og samiske kvinner i Restsørfjorden i 1875. Alle disse gruppene var forholdsvis seinere gift enn de øvrige samtidige utvalgene, både sett i forhold til kjønnsproporsjon innenfor eget område, og også i forhold til antatt kjønnsproporsjon i segmentene. Høy giftermålsalder og til dels stor ugifteandel i Indre Sørfjorden fram til 1890-tallet skyldtes derfor neppe lav kjønnsproporsjon slik jeg tidligere har spurt om (kap 4.2.9). Forholdsvis høy giftermålsalder for kvinner kan være uttrykk for at giftermålsalderen i større grad var påvirket av andre forhold enn kjønnsproporsjonen. Men antakelig er dette også uttrykk for svakheter ved metoden for å beregne kjønnsproporsjonen i giftermålssegmentene, og som særlig ga stor utslag inne i fjorden der giftermålsmarkedet i så liten grad var avgrenset til den administrative enheten Sørfjorden. Men forholdsvis høy alder kan også være uttrykk for at samiske kvinner faktisk hadde tilgang til et enda mindre giftermålssegment enn jeg har beregnet, og dermed et segment med lav kjønnsproporsjon.

Figur 7.7 Kvinner. Median giftermålsalder og antatt kjønnsproporsjon innenfor antatt giftermålssegment

Fra begynnelsen av 1870-tallet og fram til omkring 1890 inngikk kvinnene i Indre Sjørfjorden uforholdsmessig mange ekteskap med mye eldre menn. Stor aldersforskjell opptrer ofte ved høy kjønnsproporsjon, men verken i antatt giftermålssegment eller innenfor Indre Sjørfjorden var kjønnsproporsjonen ekstremt høy.

Manglende sammenheng mellom kvinnenes giftermålsalder og kjønnsproporsjonen i Sjørfjorden før 1801 kan være en konsekvens av kildemessige forhold. Sannsynligvis var kjønnsproporsjonen på kvinnenes giftermålsmarked høyere enn fig 7.6 viste. Dette både fordi disse kvinnene giftet seg ut av området i stor grad, noe som ikke er tatt hensyn til i beregninga, og fordi mennene i området giftet seg lite utenfor prestegjeldet, og derfor i praksis bidro til et giftermålsmarked med høy kjønnsproporsjon og underskudd på kvinner innenfor området. Den lave alderen for kvinner var derfor antakelig mer i tråd med etterspørselen enn figurene tyder på.

Fig 7.6 viste også lav giftermålsalder for kvinner samtidig som kjønnsproporsjonen innenfor Indre Sjørfjorden var lav i 1835. Kjønnsproporsjonen i kvinnenes *antatte* giftermålssegment var derimot høy i 1835 (fig 7.7 kjpr 119), både fordi mennene fra Indre Sjørfjorden i liten grad giftet seg ut av området, og fordi 1/3 av kvinnene fra Indre Sjørfjorden giftet seg utenfor eget område i årene 1835-1850. Også i tiåret før antar jeg at kjønnsproporsjonen var høy, men da giftet kvinnene i Indre Sjørfjorden seg seint, med en medianalder på 28,5 år. Mest sannsynlig hadde menn tilgang til et utenbygds giftermålsmarked som ikke framgår av kilden.

Metoden jeg har brukt for å beregne kjønnsproporsjon på et antatt giftermålsmarked har klare svakheter. Både fordi beregning av størrelsen på et mulig utenbygds giftermålsmarked er så usikker at jeg utelot det, noe som gir en urealistisk kjønnsproporsjon i områder med stor giftermålsaktivitet ut av området. Men også beregning av antatt tilgjengelig andel av giftermålsmarkedet i naboområdene innenfor prestegjeldet er usikker. Fordi jeg antok at bare den andelen av et giftermålsmarked som faktisk rekrutterte giftermål til det aktuelle området var tilgjengelig, ble antatt kjønnsproporsjon i segmentene også uforholdsmessig lav for kvinner og høy for menn. For eksempel har jeg antatt at Restsjørfjordens kvinner bare hadde giftermålstilgang til 77,8% av mennene i eget området i perioden 1835-50 siden 22,2 % av mennene giftet seg ut av området, men i tillegg også til 2,5% av mennene i Ytre Karlsøy, fordi så stor andel av disse inngikk giftermål med kvinner i Restsjørfjorden. På tross av store svakheter ved metoden var det innenfor samtidige utvalg likevel i hovedtrekk sammenheng

mellom beregnet kjønnsproporsjon og kvinnenes giftermålsalder, men metoden er for usikker til at den verken kan avkrefte eller bekrefte noen kausalsammenheng mellom denne kjønnsproporsjonen og giftermålsalderen.

7.9 Oppsummering

Endringer i giftermålsveiene kan være uttrykk for endringer i etnisitetens sosiale rolle, og dermed endringer i graden av etnisk bevissthet. Men endringer i giftermålsveiene kan også være uttrykk for at kriteriene for etnisk tilskrivning ble endret slik at de etniske grensene ble flyttet, men uten at fokuset på etnisitet nødvendigvis ble mindre.

Mellom norsk befolkning og den gamle sjøsamiske befolkninga i Helgøy var etnisitet i liten grad sosialt organiserende. Allerede i 1845 forekom en del ekteskap over samisk/norsk etnisk grense, og kvinner og menn ser ut til å ha giftet seg over denne grensa i like stor grad.

Derimot var det gjennom hele århundret et klart sosialt skille mellom det samiske i Helgøy og det fjordsamiske. Innenfor Karlsøy sogn opprettholdt og dels forsterket etnisiteten sin sosialt organiserende betydning gjennom hele århundret. I den grad giftermål over den norsk/samiske grensa forekom, var det som regel mellom norske menn og samiske kvinner. Innenfor bofast befolkning på øyene i Karlsøy sogn og Restsørfjorden forekom nesten ikke giftermål over etnisk grense. I årene 1851-1880 var det noen tilfeller av giftermål mellom norske menn fra Restsørfjorden og helt unge samiske kvinner fra Indre Sørfjorden. Etter 1880 giftet noen norske menn fra Restsørfjorden seg med samiske og kvenske kvinner fra Balsfjord og Lyngen. I Indre Sørfjorden var ekteskapene enhetlig samisk ut århundret. De få kvenene som var i området giftet seg over etniske grenser, både med norsk og samisk part. På Ytre Karlsøy fastland og i Restsørfjorden var hoveddelen av etnisk blandet befolkning i 1875 delvis kvensk.

I hovedtrekk innebar de geografiske etniske grensene at området lengst inne i Sørfjorden ble oppfattet som mest samisk, og øyene som minst. De fleste giftermål over de geografiske etniske grensene jeg har etablert var innenfor de etniske kategoriene som finnes i kildene. Også over de geografiske etniske grensene var det mest kvinner som giftet seg fra samisk til norsk, dette gjaldt også giftermål over de geografiske grensene mellom norske parter. Før 1835 var det omfattende giftermålskontakt mellom samiske parter fra hhv Sørfjorden og bygdene i Ytre Karlsøy som hadde mottatt samisk tilflytting fra fjordene. Tilsvarende var det også noen giftermål mellom norske parter fra bygder i Restsørfjorden som hadde mottatt

norsk tilflytting og Ytre Karlsøy. Praktisk talt bare kvinner, både norske og samiske, giftet seg fra fjorden til øyene, noe som tyder på et etnisk hierarki mellom geografiske områder.

I perioden 1851-1880, og særlig etter 1880 ble de samiske giftermålsveiene geografisk avgrenset, og etter 1880 fikk de geografiske skillene større betydning som etniske og sosiale grenser enn tidligere. Etter 1860 var det ingen giftermål mellom Indre Sørfjorden og Ytre Karlsøy. Innenfor Ullsfjorden ble det avgrenset et ytre og et indre samisk giftermålssegment. Den samiske befolkninga på vestsida av fjorden vendte seg dels mot samisk befolkning på Ytre Karlsøy fastland, men deler av området vendte seg mot Indre Sørfjorden. Samiske bygder på østsida av fjorden giftet seg ikke utover, men mot Indre Sørfjorden.

Etter 1880 utkrystalliserte det seg ei oppfatning av den indre delen av Sørfjorden som det egentlig samiske. Ytre skoledistrikt i Restsørfjorden var derimot under sterk fornorskning, og ble av myndighetene oppfatta som norskspråklig. Det samme ble også Ytre Karlsøy fastland. Norske menn giftet seg mer ut av området enn noen gang og norsk giftermålskontakt mellom Restsørfjorden og Ytre Karlsøy ble opprettholdt. Derimot ble tidligere omfattende samisk giftermålskontakt mellom det ytre området på vestsida av Restsørfjorden og Ytre Karlsøy fastland helt borte. Det var ikke ei klar språkgrænse mellom områdene, samisk befolkning på Ytre Karlsøy fastland var i 1900 også norskspråklig i tillegg til at samisk ble brukt. Også giftermål mellom den aktuelle samiske bosetningen i Restsørfjorden og ut av prestegjeldet opphørte, og samisk befolkning i området ble isolert fra andre giftermålsmarkeder. Giftermålskontakt mellom Restsørfjorden og Indre Sørfjorden var nå i hovedtrekk begrenset til indre skoledistrikt, som fortsatt var samiskspråklig. Avgrensninga kan være resultat av økt sosial avstand mellom fornorsket samisk befolkning og samer som opprettholdt samisk språk, også der disse også var norskspråklig, som på Ytre Karlsøy fastland.

Isolering av denne fornorskede samiskebefolkninga fra andre samiske områder under sterk fornorskning kan skyldes geografisk tilhørighet til Sørfjorden, som kan ha vært det samiske som samisk befolkning på øyene kontrasterte seg fra for å bli norsk. Til det omtalte isolerte området i Restsørfjorden kom det likevel samiske kvinner fra Balsfjorden og giftet seg med menn som framstod mer som norsk enn samisk, men med varierende etnisk tilhørighet i kildene. Antakelig var dette til dels et giftermålsmarked for samisk befolkning under sterk fornorskning.

Giftermål over etniske grenser var dominert av norske menn og samiske kvinner, og kunne være ei nødløsning etter venting som førte til sosial degradering for mannen, noe Qvigstad omtalte som misgifte. Slike etnisk blandete par var ikke dominert av eldre menn eller enkemenn, men i noen områder og perioder var giftermålsmarkedet dominert av slik aldersforskjell. Jeg har sett dette mer som uttrykk for at mannen var velger på dette giftermålsmarkedet enn som ei nødløsning. Fra 1870 til 1880 var det bare *menn* fra øyene som giftet seg på Ytre Karlsøy fastland, og i fem av ni par var mannen mer enn 10 år eldre enn kvinnen. Dette kan være resultat av at den geografiske grensa mellom fastlandet og øyene ble oppfatta som ei etnisk grense, der menn fra øyene hadde høyere sosial status.

Ved hjelp av kommunikantprotokoller har jeg avgrenset et antatt læstadiansk område. Området omfattet bygder på vestsida av Restsørfjorden i tillegg til Lakselv i Indre Sørfjorden. Innenfor området kom det i den mest intense vekkelsesperioden flere eldre menn på giftermålsmarkedet, giftermålsalderen økte og færre voksne menn forble ugifte. Blant de nygifte i området i 1875 var andelen par der mannen var mye eldre større enn i noen andre utvalg. Dette kan vise at stor aldersforskjell var en del av et læstadiansk giftermålsmønster, eller at det var mindre mulig eller ønskelig å være voksen ugift i dette området. Jeg har derimot ikke vært i stand til å avgrense et læstadiansk giftermålssegment. Dette kan være uttrykk for at min avgrensning av læstadiansk område er feil, at bare deler av befolkning i området var læstadiansk eller at læstadiansk tilhørighet i liten grad virket sosialt organiserende.

8 Kvinner og menn. Ulike roller på giftermålsmarkedet

Kvinner og menn har hatt forskjellige vilkår og forskjellige roller både i ekteskapet og på giftermålsmarkedet (jfr kap 1.5). Litteraturen tyder på at ekteskapet, i alle fall på 1800-tallet, var sosialt viktigere for kvinner enn for menn. Dette gjør at ytre forhold som økonomi, sosiale rammer, etnisk tilhørighet og demografiske forhold kan ha påvirket kjønnetes tilgang til ekteskapet forskjellig. I løpet av analysene har jeg kommet over noen utvalg der det ser ut til at forskjellene på kvinners og menns muligheter på giftermålsmarkedet har vært større enn vanlig. Jeg skal her se nærmere på om slike forskjeller i hovedsak var forårsaket av demografiske forhold, som kjønnsproporsjonen i gifteklar befolkning, eller om det også var andre forhold, spesielt etnisk tilhørighet, som hadde forskjellig betydning for kvinner og menn på giftermålsmarkedet.

8.1 Etnisitet og kjønn på giftermålsmarkedet

8.1.1 Samiske kvinner i Restsørfjorden

Etter 1864 var det i kirkebøkene for Karlsøy og Sørfjorden gjennomgående færre kvinner enn menn fra området som inngikk giftermål med utenbygds partner. Dette ser i hovedsak ut til å ha vært resultat av at ekteskap i større grad enn tidligere ble inngått i det prestegjeldet der mannen hørte heime, og i motsetning til tidligere da kvinnene dominerte utenbygds giftermål i kirkeboka. Også i Restsørfjorden var menn i perioden 1851-1880 tilsynelatende mer gift utenfor prestegjeldsgrensene enn i perioden før, i hovedtrekk antakelig som resultat av den endrete praksisen. Men det kan også ha vært ei reell økning i utenbygds giftermål, økt giftermålskontakt med kvinner fra Indre Sørfjorden hadde i alle fall også økt reelt.

Sammenlignet med forholdet mellom kvinner og menn fra de andre områdene i prestegjeldet var det også forholdsvis færre kvinner enn menn fra Restsørfjorden i vielseslistene, noe som kunne tyde på at kvinnene i Restsørfjorden ble gift i mindre grad enn kvinner i de andre områdene. Det var omkring 1/5 færre kvinner enn menn fra Restsørfjorden i vielseslistene i årene 1851-1880, tilsvarende for Ytre Karlsøy var 1/9 færre kvinner enn menn og fra Indre Sørfjorden var det fortsatt flere kvinner enn menn i vielseslistene i området (app.tab. 1).¹ I kirkebøkene for Sørfjorden og Karlsøy var det fra 1864 til 1880 bare fire kvinner mot 22

¹ Total var det 119 menn og 96 kvinner fra Restsørfjorden registrert i vielseslistene i Karlsøy og Sørfjorden i årene 1851-1880.

menn fra Restsørfjorden som var gift med partnere fra andre prestegjeld. Bare ei av de fire kvinnene var samisk. Markert færre kvinner enn menn i vielseslistene kan i tillegg til den endrete giftermålspraksisen også skyldes **a**: at kvinnene forble ugifte eller **b**: en høy kjønnsproporsjon i gifteklar befolkning i Restsørfjorden som gjorde at flere menn var på giftermålsmarkedet.

Kvinnene i Restsørfjorden avvek for det første ikke signifikant fra de andre områdene mht. andel gifte i og giftermålsalder i denne perioden (kap 4 og 5). Et unntak var det likevel for kvinnene over 50 år som i 1875 var ugift i større grad enn det hadde vært vanlig tidligere. Disse skulle ha vært gift på 1850-tallet. På 1850-tallet var like mange menn som kvinner gift utenfor Restsørfjorden, og ulike roller på utenbygds giftermålsmarked var altså ikke årsak til mange ugifte kvinner over 50 år i 1875.² Disse varig ugifte kvinnene kommer jeg tilbake til i kap 10.

For det andre var kjønnsproporsjonen ikke spesielt høy i den gifteklare befolkninga verken i 1855 eller 1865, i samisk befolkning var den lav. I 1875 var kjønnsproporsjonen høy i totalbefolkninga, men i den samiske befolkninga omtrent som i ei normalbefolkning.³ Hvis samiske menn i Restsørfjorden giftet seg ut av området i større grad enn kvinnene, skyldtes dette ikke høy kjønnsproporsjon. Lav kjønnsproporsjon i den unge samisk befolkninga i 1865 skyldtes at det var få menn i gruppa, og ikke uforholdsmessig mange samiske kvinner, noe som ville vært tilfelle ved stor tilflytting av samiske kvinner. I aldersgruppa 25 til 34 år var det bare fire samiske menn i 1865, mot 12 menn mellom 20 og 24 år. Årsaka til at det var så få menn i området kan ha vært stor dødelighet, eller at de hadde forlatt området, f.eks. ved giftermål. Men det vanlige var at kvinnen flytta til mannen ved ekteskap. Den lavere kjønnsproporsjonen i samisk enn norsk befolkning i 1875 kunne derimot være resultat av at unge samiske kvinner var kommet til området i noe større grad en de var reist ut.

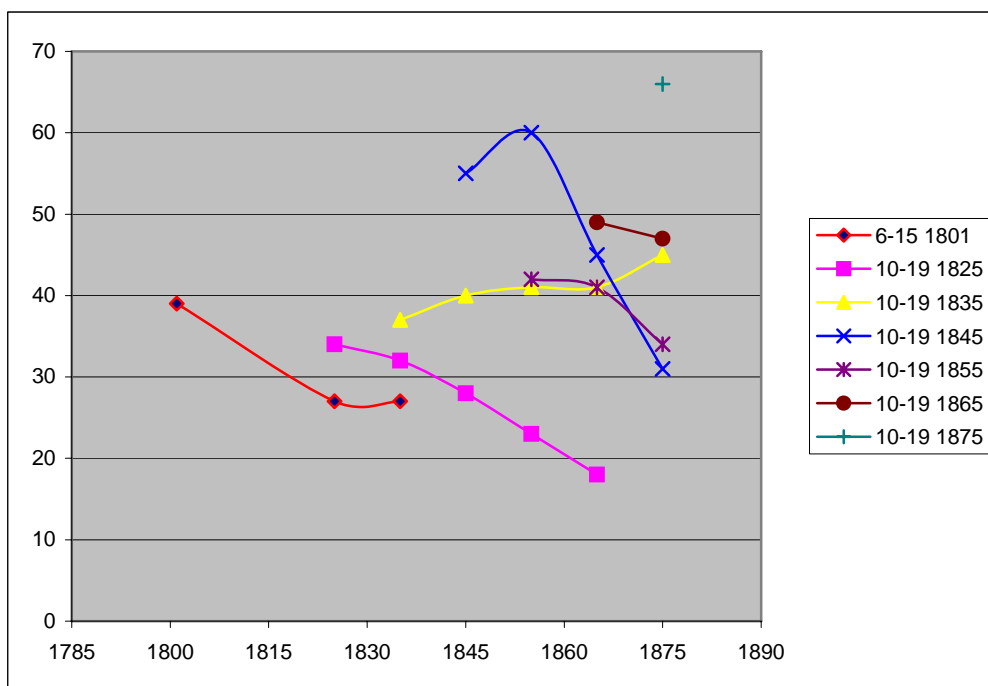
For å finne om kvinnene fra Restsørfjorden fortsatte å gifte seg med utenbygds menn også etter 1863, selv om det ikke framgår av Sørffjorden kirkebok, vil jeg følge noen

² Fra 1851 til 1859 inngikk 12 kvinner og 12 menn fra Restsørfjorden ekteskap utenfor Restsørfjorden, men bare en av hvert kjønn utenfor prestegjeldet.

³ Kjønnsproporsjonen i Restsørfjorden i 1855 i den samiske befolkninga i aldersgruppa 20-39 år var 82,1, i 1865 bare 78,6 i den samiske befolkninga, men i totalbefolkninga var den 97,4, og altså omtrent som ei normal befolkning. I 1875 var det i den samiske befolkninga 38 menn og 40 kvinner i aldersgruppa 20-39 år og en kjønnsproporsjon på 95, i totalbefolkninga var tilsvarende 85 menn og 81 kvinner, en kjønnsproporsjon på 104,9

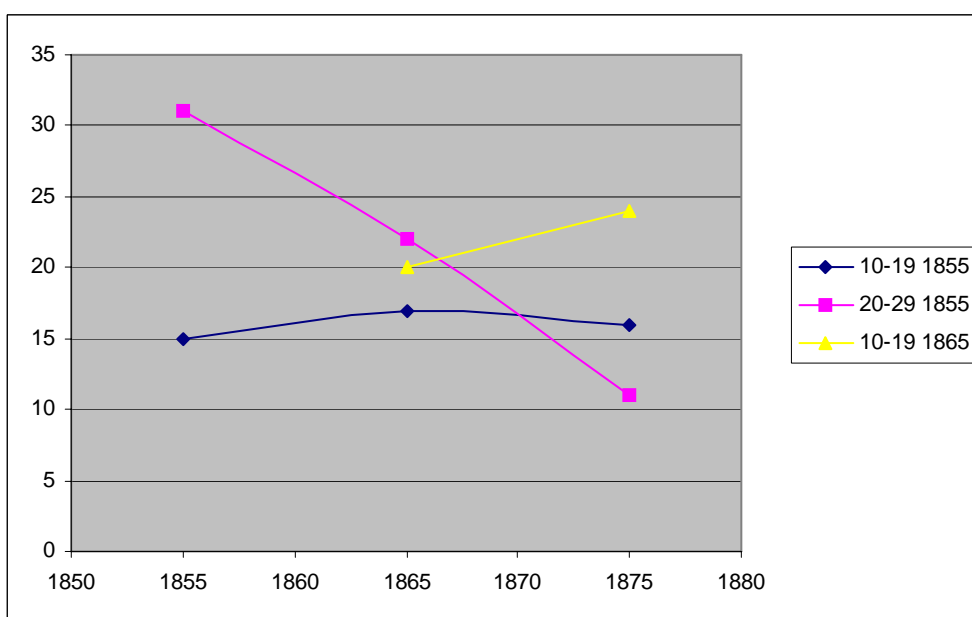
kvinnekohorter. En oversikt over kvinnekohorter i Restsørfjorden på 1800-tallet viser at den store kvinnegruppa som var 20-29 år i 1855 (10-19 år i 1845) var sterkt redusert i 1865 og også videre fram til 1875. Reduksjonen i denne kvinnekohorten gjaldt i minst like stor grad de samiske som de norske kvinnene (figur 8.1. og 8.2).

Figur 8.1 Kvinnekohorter i Restsørfjorden. Endringer i antall over tid. Absolutte tall.

Den første gruppa var 6-15 år i 1801, og altså 30-39 år 24 år seinere, ved tellinga i 1825. De øvrige gruppene er fulgt fra de var 10-19 år og videre.

Figur 8.2 Samiske kvinnekohorter i Restsørfjorden fordelt på aldersgrupper og år. Absolutte tall

Fram til 1855 ser det ut til at det hadde vært tilflytting av unge kvinner til området. Den store gruppa samiske kvinner i aldersgruppa 20-29 år i 1855 tyder på at det hadde vært tilflytting av

samiske kvinner. I årene fra 1856 til 1865 ser det ut til at kvinnene forlot området i større grad enn det kom kvinner til. Av de 15 kvinnene som kohorten kvinner 20-29 år i 1855 (10-19 i 1845) ble redusert med fram til 1865, var ni samiske. Dette kan være uttrykk for at de giftet seg ut av området. En undersøkelse av denne kohorten fra 1855 er vanskelig fordi 1855-tellinga bare var numerisk, og jeg vet derfor ikke hvilke kvinner telleren har vurdert som samisk. Vielseslistene, dåpslista, begravelseslista og folketellinga for 1865 forteller likevel noe om hva som *kan* ha vært tilgang og avgang av samiske kvinner i området i den aktuelle aldersgruppa.

Tabell 8.1 1856-65. Tilgang og avgang av samiske kvinner i Restsørfjorden, født 1826-35.

Netto tilgang /avgang	Samiske kvinner til og fra området 1856-65 ut fra folketellinger og kirkebøker
-3	1865-tellinga andre prestegjeld. Samiske kvinner som kan ha vært i Restsørfjorden 1855: <ul style="list-style-type: none"> - <i>Lyngen. Tyttebærvik i Kjosén. Ug. tjenestepike Anne M. Henriksdatter Ip f 1830. Karlsø.</i> (kan være identisk med barnet Ane Maria f. 1829 foreldre Henrich Mikels. og Synneve Thomasd, Bensnes. Karlsøy KB, dåpslista) - <i>Lyngen. Oterodden. Gift kone Elen Nilsdatter, f Karlsø 1832 Ip.</i> Kan være identisk med jente født i Lakselvdalen eller jente født i Brevik 1832, men dette var et svært vanlig navn og er usikkert - <i>Balsfjord. Svartnæs indre. Ug logerende Elen M. Pedersdatter f. Ulsfjord Karlsø 1833 lap.</i> Kan være identisk med kvinne født i Reiervik i 1827.
+1	Kirkebøkernes vielseslister: <ul style="list-style-type: none"> - 1 samisk kvinne gift Ytre Karlsøy, bosatt i Ytre Karlsøy + 2 samiske kvinner fra Ytre Karlsøy gift og bosatt i Restsørfjorden
+1	- 1 samisk kvinne gift og bosatt i Indre Sørfjorden. + 2 samiske kvinner fra Indre Sørfjorden bosatt i Restsørfjorden (den ene av disse er blant de som døde i perioden).
-1	-1 samisk kvinne fra Nakken gift utenbygds, bosatt på Brattfjell i Tromsøsund (ikke identifisert i 1865-tellinga pga manglende fødested). -1 Ingen utenbygds samiske kvinner i aldersgruppa gift inn i Restsørfjorden fram til 1865.
-2 - 5	Kirkebøkernes begravelseslister 2 - 5 av de seks kvinnene i aldersgruppa som døde i perioden kan ha vært samisk
-4 - 7	Total avgang samiske kvinner iflg kilder

Kildenes opplysninger om mulig tilgang og avgang for den samiske kvinnegruppe født 1826-35 kan kanskje dokumentere inntil sju av de ni samiske kvinnene som forsvant fra gruppa (tabell 8.1). Tabellen tyder for det første på at det verken var netto til- eller fraflytting av samiske kvinner til området i årene fra 1856 til 1865. Dette stemmer med at det i årene fram til 1863 var omtrent like mange kvinner som menn som giftet seg med partnere fra andre områder. Derimot var det betydelig dødelighet i unge grupper som forårsaket en vesentlig desimering av kohorten. Det var også en ekstraordinær avgang i den undersøkte aldersgruppa i totalbefolkninga, og det er sannsynlig at også den samiske gruppa ble sterkt redusert.

Det kan være flere grunner til at jeg ikke har greid å verifisere hele reduksjonen i den samiske kvinnegruppa fra 1856-65. Det kan ha vært forskjellige vurderinger mht hvem som var samisk

ved de to tellingene. En annen feilkilde kan være at personer som hadde forlatt prestegjeldet ikke hadde tatt med seg sin etniske identitet. Totalt var det 40 Karlsøy-fødte kvinner i den aktuelle aldersgruppa bosatt utenfor prestegjeldet i 1865. Av disse hadde ni etnisitetsmerkelappen samisk, tre av disse kan ha bodd i Restsørfjorden i 1855. Jeg har ikke undersøkt om de øvrige kvinnene, som altså ikke var registrert med samisk etnisitet i 1865, kan ha vært samisk og bosatt i Restsørfjorden i 1855. For øvrig har folketellingene store begrensninger som kilder til flytting, både fordi fødested kan mangle for utenbygdsfødte, men særlig fordi de ikke har opplysninger om tidspunkt for eventuelle flyttinger. Jeg har ikke brukt kirkebokas flyttelister for å finne disse kvinnene, for kortdistanseflytting var disse listene ufullstendige i perioden.⁴

Tilbakegangen i denne samiske kvinnekohorten skyldtes altså i stor grad død. Dødeligheta for kvinnekohorten født i 1826-35 var ekstremt høy med en dødsquotient i tiårsperioden fra 1856-65 på 0,1 for hele gruppa som i tiåret gikk fra å være 20-29 år til å bli 30-39år, og ekstreme 0,16 for den samiske kvinnegruppa, forutsatt at så mange som fem av de totalt seks som døde i perioden var samisk.⁵ Bare en av de seks døde er jeg ganske sikker på *ikke* ble oppfatta som samisk, ei gårdmannskone fra Svendsby som døde i 1861.⁶ To av kvinnene døde ifølge kirkeboka i barsel, for den ene av dem er det anmerket i kirkeboka at ”Overanstrengelse ved Arbeide formodes at være Aarsag til Moderens fortidlige Nedkomst”. Ei tredje kvinne døde to måneder etter at hun hadde født et dødt barn. Alle kvinnene døde i årene 1856-61. Omkring midten av 1850-tallet var det forsyningskriser pga Krimkrigen, og det ble satt i gang statlige støtteordninger for at befolkninga skulle få tak i korn. Ifølge Bratrein var 1855 og -56 nødsår i Karlsøy, særlig i Helgøy og Sørfjorden, men de var altså ikke demografiske kriseår.⁷ Den store dødeligheta blant unge kvinner kunne ha sammenheng med den økonomiske krisa.

Men det var altså i årene etter 1863 den store økningen i menns utenbygds ekteskap kom i kirkebøkene, samtidig som kvinnene ifølge kirkeboka nesten opphørte å gifte seg ut av prestegjeldet. Gjennom ekteskap inngått i Sørfjorden sogn i perioden 1866-75 kom netto ni samiske kvinner til Restsørfjorden gjennom giftermål med menn derfra, i tillegg dro også netto tre samiske menn ut gjennom ekteskap (tabell 8.2). Begge deler bidro til overskudd på

⁴ Thorvaldsen, 1996:92ff

⁵ Til sammenligning kan nevnes at dødsquotienten for kvinner født 1790-99 i Etne var 0,0575 mellom de fylte 30 til 40 år. Dyrvik, 1983: 64

⁶ verken i 1855 eller i 1865 var det samisk bosetning på Svendsby

⁷ Bratrein, 1990: 359. Det var fødselsoverskudd i prestegjeldet totalt de to årene, med 196 fødte og 145 døde

kvinner, lavere kjønnsproporsjon i samisk enn i norsk befolkning (note 3 dette kapitlet) og økning i gruppa samiske kvinner som hadde vært 10-19 år i 1865 (fig. 8.2). De fleste samiske kvinnene som kom til Restsørfjorden var fra Indre Sørfjorden, altså det området i Sørfjorden som ble oppfattet som mest samisk.

De samiske kvinnene fra Restsørfjorden reiste derimot antakelig ikke ut fra området. Bare tre av de samiske kvinnene født i årene fra 1835 til 1850, og bosatt i Restsørfjorden i 1865, finner jeg igjen utenbygds ved 1875-tellinga.⁸ Disse tre var alle bosatt i den delen av Ullsfjorden som tilhørte Tromsøysund, alle med samiske menn og med etnisitetsmerkelappen med seg.⁹ Det ser ikke ut til at samiske kvinner i Restsørfjorden i årene 1865 til 1875 hadde anledning til, eller ønske om, å dra til andre områder verken for å bli mindre samisk eller for å gifte seg.

Tabell 8.2 Antatt tilvekst og avgang i Restsørfjorden gjennom giftermål registrert i Sørfjord kirkebok 1866-1875

Områder	Menn		Kvinner	
	samisk	norsk	samisk	norsk
Fra Restsørfjorden til Indre Sørfjorden	-1		-3	-1
Fra Indre Sørfjorden til Restsørfjorden			8	4
Fra Restsørfjorden til Ytre Karlsøy		-1	-1	-5
Fra Ytre Karlsøy til Restsørfjorden			3	1
Fra Restsørfjorden til andre prestegjeld	-2	-3	0	-3
Fra andre prestegjeld til Restsørfjorden			2	1
Netto +/- i Restsørfjorden	-3	-4	9	0
Født 1846-55 av alle samiske kvinner				5

Alle kvinner som flyttet til /fra Restsørfjorden gjennom ekteskap var født i perioden 1826-1855 og inngår altså i kvinnekohortene som totalt sett ble redusert fra 1865 til 1875 (figur 8.1), men der den yngste samiske gruppa f. 1846-1855 altså økte (figur 8.2).

Tilveksten i den yngste voksne samiske kvinnekohorten (født 1846-55, og 10-19 år i 1865) i Restsørfjorden i årene fra 1865 til 1875 er et befolkningsmessig uttrykk for at samiske menn mer enn samiske kvinner hentet ektefeller utenfra i disse årene, og at kvinnene i liten grad flyttet ut. Antakelig var det altså ikke bare kildemessige endringer, men også faktiske forhold,

⁸ Ensformig navnevalg i Restsørfjorden, sammen med stor variasjon i skrivemåte og inkonsekvens i bruk av mellomnavn gjør resultatene svært usikre. 15, eller mer enn 1/3 av de 40 kvinnene i aldersgruppa i 1865, hadde varianter av samme navn som minst en av de andre kvinnene i gruppa. Det fantes to stykker pr navn av hhv Alet Nilsdatter, Berit Larsdatter, Elen Hansdatter, Elen Larsdatter, Kristin Nilsdatter, Ragnhild Nilsdatter, (noen med et mellomnavn i tillegg, men som det ikke kan antas ble brukt i alle kilder): og tre het Inger Larsdatter.

⁹ Dette er resultat av at jeg har sjekket alle samiske kvinner født 1835 til 1855 som var bosatt i Restsørfjorden i 1865 mot folketellinga for 1875 for Troms og Finnmark, der jeg har søkt etter kvinner født i det aktuelle tidsrommet i Karlsøy, Lyngen eller Sørfjorden.

som forårsaket at det i kirkeboka var så mange flere samiske menn enn kvinner fra Restsørfjorden med utenbygds ektefeller i disse årene.

Den forholdsvis høye kjønnsproporsjonen i samisk befolkning i aldersgruppa 20-39 år i 1875 kunne likevel tyde på at samiske kvinner i Restsørfjorden ble viet til utenbygds samiske menn i andre prestegjeld, som så bosatte seg i Restsørfjorden etterpå. Men at mannen flyttet til kvinnen ved giftermål var uvanlig, og dette var heller ikke tilfelle. Av maksimalt sju utenbygdsfødte samiske menn i aldersgruppa 20-39 år bosatt i Restsørfjorden var bare to gift, begge med samiske kvinner.¹⁰ Andelen barn født utenfor ekteskap i årene 1876 til 1885 tyder også på at samiske kvinner i området hadde vanskelige vilkår på kjønnsmarkedet. Av 13 barn født utenfor ekteskap var tre født av norske mødre, ti av samiske.¹¹ Alle de norske kvinnene ble seinere gift med barnefaren, det ble ingen av de samiske. Fire av barna født av samiske kvinner var resultat av morens andre leiermål, tre av disse kvinnene hadde forskjellige fedre til sine to utenomekteskapelige barn. Bare ei av kvinnene var bosatt i bygdene som jeg i kap. 6.8 har definert som læstadiansk. Dette kommer jeg tilbake til i kap 10.

8.1.2 Samiske kvinner i Ytre Karlsøy

I prestegjeldet totalt var samiske unge kvinner gift i signifikant mindre grad enn norske i 1875. Det var i Ytre Karlsøy forskjellen mellom norske og samiske kvinner var størst, både fordi de norske kvinnene giftet seg tidlig der, men også fordi de samiske i stor grad var ugift (jf. kap. 5). På øyene i Karlsøy sogn var fem av seks samiske kvinner i aldersgruppa 20-29 år ugift, på fastlandet 8 av 11. I Helgøy var derimot nesten halvdelen av den samiske kvinnegruppa gift (8 av 18), en giftermålsandel omtrent som for alle kvinner i aldersgruppa i Ytre Karlsøy. Den store forskjellen i giftermålsandel mellom norske og samiske kvinner kunne ha sammenheng med den høye kjønnsproporsjonen i den unge norske befolkninga i Ytre Karlsøy og lave i den samiske. Ei slik forklaring forutsetter at giftermålsmarkedet var etnisk segmentert i så stor grad at skeiv kjønnsproporsjon ikke bidro til at det ble inngått ekteskap over etniske grenser.¹² I Helgøy, der vi har sett at den etniske grensa mellom norsk og samisk var lite sosialt organiserende, var også giftermålsandelen blant samiske kvinner omtrent som gjennomsnittet. Mangelen på ekteskap over etniske grenser på øyene i *Karlsøy*

¹⁰ av de sju var en født i Tromsøund, en i Balsfjorden og fem i Lyngen. I 1875 var Sørffjorden en del av Lyngen prestegjeld, og de som ifølge tellinga var født i Lyngen kan ha vært fra Sørffjorden.

¹¹ i perioden var det født 138 barn av samiske mødre, og 137 av kvinner med etnisitetsmerkelappen norsk, eller manglende etnisitetsmerkelapp i kirkeboka, 1 av blandet og en av kvensk etnisitet.

¹² I norsk befolkninga i aldersgruppa 20-39 var kjønnsproporsjonen 123, i den samiske 80

sgn tyder på at giftermålsmarkedet her var sterkt etnisk segmentert (jf. kap 7.5.2).

Ugifteandelen var størst blant kvinnene som hadde ytre samiske trekk, enten ved at de var samiskspråklig eller ved at de var bosatt i områder som ble oppfatta som fjordsamisk. Dette siste gjaldt bygdene øst på Vannøya (i Skipsfjorden, Burøy, Stakeng og Vikene). Disse samiske bosetningene var resultat av tidligere utflytting fra fjorden, og hadde en viss tilknytning til det fjordsamiske giftermålssegmentet.¹³ I disse bygdene var fire av fem samiske kvinner ugift. På fastlandet i Ytre Karlsøy var den samiske befolkninga i stor grad samiskspråklig. I Helgøy var tre av de ti ugifte samiske kvinnene samiskspråklig, disse tilhørte de tidligere nomadiske samene.

Tabell 8.3 Ugifte samiske kvinner Ytre Karlsøy 20-29 år i 1875. Historikk mht barn i og utenfor ekteskap

	Helgøy	Karlsøy øyer	Karlsøy fastland	Totalt
Barn u. ektesk.	3	2	1	6
Gift før barn	4	1	5	10
Død u ektesk/barn.	1	0	0	1
Total kjent	8	3	6	17
Mangler info fra andre kilder	2	2	2	6
Totalt	10	5	8	23

Den videre historia til disse ugifte kvinnene tyder på at særlig de samiske kvinnene på øyene på dette tidspunktet hadde dårlige vilkår på giftermålsmarkedet, til tross for høy kjønnsproporsjon i totalbefolkninga og mange ugifte unge norske menn (tab 8.3). Av de totalt 15 ugifte samiske kvinnene på øyene i 1875 har jeg gjenfunnet 11 i andre kilder. Av disse fikk fem barn utenfor ekteskap. To av dem hadde barn allerede ved tellinga i 1875, og begge hadde barna sammen med seg i husholdene der de var tjenestejenter. Den ene kvinnen som fikk et utenomekteskapelig barn hadde et barn utenfor ekteskap fra før, hun var fra Skjervøy og hadde antakelig fått sitt første barn der. Tre av de fem kvinnene som fikk utenomekteskapelige barn giftet seg seinere, to av dem med barnefaren. Bare ei av de ugifte samiske kvinnene fra øyene i *Karlsøy* sogn giftet seg før hun fikk barn, mannen var 29 år eldre enn henne. Kvinnene på fastlandet ble i større grad gift, og de fikk færre utenomekteskapelige barn. Den eneste kvinnen på fastlandet som fikk barn utenfor ekteskap, fikk to førekteskapelige barn med samme mann før hun giftet seg med ham. Men jeg har tidligere vist at menn fra øyene på 1870-tallet giftet seg med mye yngre kvinner på fastlandet,

¹³ 2/3 (11 av 16 par) av antatt samiske parter fra øyene som giftet seg i fjorden i perioden 1851-80 var fra øyene i *Karlsøy* sogn. Av de 16 var fire gift i Restsørfjorden, en i Indre Sørfjorden og 11 på Ytre Karlsøy fastland. Se App. tabell 5.3 og 5.4)

noen av dem var samisk (app. tab 4). Det kan se ut til at dette var uttrykk for et sosialt hierarki mellom de norskdominerte øyene og det mer samiske fastlandet. Ei av de samiske kvinnene på fastlandet som var ugift i 1875 giftet seg også med en 44 år eldre mann.

Kjønnsproporsjonen var lav i samiske grupper i 1875, og det ser ut til at unge samiske menn forsvant fra Ytre Karlsøy på slutten av 1800-tallet. Tilsvarende gjaldt ikke de samiske kvinnene. I 1900 var kjønnsproporsjonen i den unge samiske befolkninga enda lavere, med 23 menn og 44 kvinner i aldersgruppa 20-29 år. Men i motsetning til i 1875 var samiske kvinner gift i like stor grad som de norske både i 1891 og i 1900.¹⁴ En grunn kunne være at etnisiteten nå var lite sosialt organiserende. En annen at samiske menn ikke lenger framstod som samisk, men fortsatte å gifte seg med samiske kvinner. Av de totalt 44 samiske kvinnene i aldersgruppa i 1900 var 20 gift. Av disse var sju tilsynelatende gift over etniske grenser.

Tabell 8.4 Samiske kvinner 20-29 år Ytre Karlsøy 1900 gift med norsk eller etnisk blandet mann

par nr	fødested	etn 1900	etn 1875	merknad
1	han Nordlenangen	n	nn	
	hun Restsørfj (Hundberg)	lf	nn	hennes foreldre norske i 1865 og 1875
2	han Stakvik	n	foreldre:nn	han født utenfor ekteskap
	hun Balsfjorden	lf	ll	
3	han Sunnmøre	n		ikke i vielseslista Karlsøy/Helgøy . Bosatt Gjørdet/Kvitnes Karlsøy
	hun Skjervøy	lf		
4	han Skogsfjord	n	nn	
	hun Tromsøsund	lf		ikke i vielseslista Karlsøy/Helgøy
5	han Balsfjorden	n	lb	Hans far var nn i 1875, mor bn. Men hans stefar ll (derfor lb. i 1875?). Bosatt Grøtøy
	hun Laukvik (N.Kvaløy)	lf	ln	
6	han Nordlenangen	b	far nn/mor ll	Hans far fin i 1865, som tjener i et hushold der alle var reg. som fin.
	hun Nordlenangen	lf	foreldre:ll	
7	han Skogsfjord	b	foreldre:nn	1865: hans far norsk, hans mor fin
	hun Rebbenes	lf	ll	

De ikke-samiske mennene som de samiske kvinnene hadde giftet seg med hadde altså ikke vært samisk i tidligere kilder (tab. 8.4). Den eneste av mennene som hadde erfart etnisk skifte til norsk var en mann fra Balsfjorden som genealogisk sett var etnisk blandet med norsk far og mor av norsk og blandet etnisk bakgrunn, men som var vokst opp med samisk stefar og oppført i tellinga i 1875 som lb (par nr 5). Kona hans hadde også vært etnisk blandet i 1875 med samisk far og norsk mor, men var blitt reint samisk ved 1900-tellinga. De bosatte seg på Grøtøy, som Friis oppfattet som helt norsk i 1890. Likevel var kvinnen, som var fra sognet, i 1900 oppfatta som samisk, slik faren hennes var. Mannen, som var utenbygds fra, var derimot

¹⁴ 121 av de totalt 228 kvinnene i aldersgruppa 20-29 år i Ytre Karlsøy var gift i 1900, altså 53,1% av dem

blitt norsk. Det eneste klare etniske skiftet i tabell 8.4 er den opprinnelige norske kvinnen i par nr. 1 som ble samisk. Hun og hennes foreldre ble registrert som norsk i alle tidligere kilder, hun kom fra Hundberg i Restsørfjorden som hadde vært en norskdominert gård lenge. At hun kom fra Sørkjorden kan ha vært grunnen til at hun ble oppfattet som samisk i Nordlenangen (App tab.7 Ytre Karlsøy-Restsørfjorden par nr 9).

Fire av de sju kvinnene som var oppfatta som samisk ved 1900-tellinga og gift over etniske grenser, var født utenfor Ytre Karlsøy. I tillegg var det ytterligere tre utenbygdsfødte samiske kvinner i aldersgruppa, disse var gift med samiske menn. Totalt var det altså sju samiske kvinner som kan ha kommet til Karlsøy for å gifte seg. Dette var ikke tilstrekkelig mange til å ha forårsaket den skeive kjønnsproporsjonen i aldersgruppa i den samiske befolkninga.

En grunn til at de samiske kvinnene var gift i så stor grad, på tross av lav kjønnsproporsjon, var at omkring 1/3 av dem var gift over etniske grenser. I alle disse giftermålene mellom samisk kvinne og norsk mann (par 2-5 i tabellen) var minst en av partene i ekteskapet utenbygds fra. Dette kan ha vært ei forutsetning for at det skulle være mulig å etablere par over disse etniske grensene på dette tidspunktet, noe som tyder på at etnisiteten fortsatt var sosialt organiserende. At ingen samiske menn i *Karlsøy* sogn i aldersgruppa under 30 år var gift med norske kvinner i 1900 tyder på det samme (jf. kap7.6.1).

For å se om årsaka til den lave kjønnsproporsjonen var at mennene var blitt norske eller ikke-samisk i større grad enn kvinnene, har jeg forsøkt å koble tellingene fra 1875 og 1900 på navn og fødselsår. Av totalt 134 personer født 1861-1875, og som i 1875 var registrert som ll, fant jeg igjen bare 4 menn og 4 kvinner i 1900. Av disse var alle kvinnene samisk også i 1900, en av mennene var blitt norsk, de tre øvrige var fortsatt samisk. Han som var blitt norsk hadde flyttet fra sitt opprinnelige miljø. Resultatet forteller lite om endringer i etnisitet og mer om varierende praksis både mht navneformer og forholdet til fødselsår i tellingene, og at det ikke er mulig å koble tellingene på denne måten. I Ytre Karlsøy var skikken med å ta fars etternavn til eget etternavn, og for kvinnene å ta mannens etternavn, i ferd med å spre seg i 1900, men praksisen var varierende. Dette vanskeliggjør ei slik kobling. Undersøkelsen må derfor gjennomføres på individnivå, noe som vil være tidkrevende. Å undersøke slik etnisk endring uten sammenheng med ekteskap ligger også utenfor hovedfokuset til denne avhandlinga, og jeg vil ikke gå videre med det.

Jeg har likevel tatt stikkprøver på etnisk utvikling fram til 1900 i 1875-befolkninga på tre gårder i hhv Helgøy, på øyene i Karlsøy sogn og på fastlandet for å se om etnisk endring på individnivå var utbredt, og om dette var forskjellig mellom områdene. Dette er gårdene Kammen i Helgøy som i 1875 var en norsk gård i et etnisk blandet område, Lanes i Langsund som også i hovedsak var norsk i et etnisk blandet område og Lattervik på fastlandet som var overveiende samisk i alle kilder. På øyene forekom det betydelig etnisk endring på individnivå. I størst grad var dette i retning mer norsk, men det motsatte forekom også (App.tab.10 og tabell 8.5). Av de som endret etnisitet var like mange bofast som flyttet, av seks som endret etnisk tilhørighet var fem kvinner og en mann. Bare én endret etnisk tilhørighet ved ekteskap, det var en samisk mann i Langsund gift med norsk kvinne, i 1900 var han blitt norsk. Materialet er for lite til å påstå noe om omfanget av etnisk endring, eventuelt at lav kjønnsproporsjon i samisk befolkning skyldtes etnisk endring, men stort nok til å påstå at de etniske kategoriene var i oppløsning på øyene omkring 1900. I Lattervik på fastlandet forekom det derimot ingen etnisk endring fra 1875 til 1900, befolkninga var også fortsatt samiskspråklig i 1900.

Tabell 8.5. Etnisk endring tre gårder fra 1875 til 1900

Antall 1875	Også i 1900-tellinga	Etn endring		
		Totalt endret	Mer norsk	Mindre norsk
31	17	6	2 ll til n (1 bf kv/1bf m gift m/n kv) 1 ln til n (1 fl kv) 1 ll til b (1 fl kv)	2 nn til b
			4	2
			2 bofast/2 flyttet 3 kv/1 mann	1 bofast/1 flyttet 2 kvinner

Forkortelser: bf=bofast, fl=flyttet, kv =kvinne m= mann. Etn. forkortelser: nn og n = norsk, ll =samisk, ln=samisk far og norsk mor. Tabell basert på App. tab. 10

Det kan ha vært mer språk enn etniske kategorier som virket sosialt organiserende på dette tidspunktet, slik vi skal se det var for etnisk blandete menn på giftermålsmarkedet i 1900. Men språkkategorien er en enda mer flytende kategori enn etnisitet ved 1900-tellinga. Det var ”Sprog, der tales i Vedkommendes Hjem” som skulle oppgis, og den enkelte kunne framstå forskjellig mht språk etter hvilket hjem vedkommende oppholdt seg i. Det var derfor ikke bare samisk etniske som bodde i samiskspråklige hushold. Totalt bodde 17 menn og 25 kvinner i aldersgruppa 20-29 år i samiskspråklige hushold, av dem var bare hhv 5 og 14 samisk. Språkkategorien i 1900 egner seg derfor dårlig som analytisk redskap.

Av den samiske befolkninga i Ytre Karlsøy bodde omkring 40% i samiskspråklige hushold i 1900, men altså bare 5 av 23 samiske menn i aldersgruppa 20-29 år og 14 av 44 samiske kvinner. Dette viser at unge samer var samiskspråklig i mindre grad enn den totale samiske befolkninga. Også kvinnene i *samiskspråklige* hushold var gift i like stor grad som andre kvinner, 52 % av dem, eller 13 av 25, var gift i 1900.¹⁵

Tabell 8.6 Unge (20-29 år) i Ytre Karlsøy 1900 i samiskspråklige hushold

	Etnisitet			
	Totalt	Samisk	Blandet	Norsk
Menn	17	5	6	6
Kvinner	25	14	8	3

Mange samiskspråklige kvinner i forhold til menn, og likevel stor andel gifte, kunne være uttrykk for at unge samiskspråklige kvinner hadde kommet til Ytre Karlsøy fra andre områder for å gifte seg med norske menn. Men bare tre av kvinnene i samiskspråklige hushold var tilflyttet, to var blant de samiske jeg allerede har nevnt som tilflyttere, ei tredje var fra Sørfjorden og norsk både i 1875 og 1900. Tilflytting av kvinner bidro altså også lite til den lave kjønnsproporsjonen blant de unge *samiskspråklige*.

De fleste gifte kvinnene i samiskspråklige hushold var fra fastlandet og gift med menn som også var født eller oppholdt seg på fastlandet. De fleste av partene i disse parene hadde vært samiskspråklig også før giftermålet. Ei norsk kvinne fra Sørleningen med samisk mann representerte antakelig det eneste paret over tidligere språkgrenser (app.tab. 11 par nr 1).

Tabell 8.7 Gifte par i samiskspråklige hus i 1900 og partenes språk/språk hos partenes foreldre i 1875

		Mannen			Totalt
		Norsk	Samisk	Norsk og samisk	
Kvinnen	Norsk	1	1	0	2
	Samisk		7	0	7
	Norsk og samisk	1	0	0	1
	Totalt	2	8	0	10

De *samiskspråklige* kvinnene var altså ikke gift over språkgrenser, og heller ikke over den etniske grensa norsk/samisk, slik en del av de samiske kvinnene i Ytre Karlsøy var i 1900

¹⁵ 121 av de totalt 228 kvinnene i aldersgruppa i Ytre Karlsøy var gift, altså 53,1% av dem.

(tabell 8.8 og 8.9). I hovedsak ser det ut til at det samiskspråklige ekteskapsmarkedet var avgrenset til Ytre Karlsøy fastland (app.tab. 11).

Tabell 8.8 Gifte kvinner 20-29 år Ytre Karlsøy 1900 i samiskspråklige hushold. Ekteparenes etnisitet.

	Mannen				
	B	Lf	N	Totalt	
Kvinna	B	3	1	1	5
	Lf	1	2		3
	N			1	1
	Totalt	4	3	2	9

Den tiende kvinnen var enke i 1900

Overvekt av kvinner i den unge samiskspråklige gruppa i forhold til menn skyldtes ikke at de hadde større tendens enn mennene til å gifte seg fra norsk til samiskspråklig hushold. To av de gifte kvinnene mellom 20 og 29 år som var i samiskspråklige hushold i 1900 var tidligere norskspråklige, det samme gjaldt to av mennene i disse husholdene.¹⁶ Heller ikke de unge *ugifte* kvinnene hadde større tendens enn mennene til å havne i samiskspråklige hushold uten at de var samisk etnisk. Det var flere norsketniske ugifte menn enn kvinner i samiskspråklige hushold, fire av 12 menn i samiskspråklige hushold var norsketniske, mot ei av 11 kvinner, noe som antakelig er uttrykk for at unge menn var mer mobile.

Verken giftermålsveier eller husholdsmønster var altså årsaka til det var flere unge kvinner enn menn både i den samisk etniske og samiskspråklige gruppa, og det er nærliggende å tro at menn faktisk forlot samiske kjennetegn før kvinnene. Dette har jeg likevel ikke greid å verifisere på individnivå. Det ser ikke ut til at mangel på samiske menn var et problem for de samiske kvinnene på giftermålsmarkedet omkring 1900, slik det antakelig var i 1875. I 1900 gikk den etniske grensa på giftermålsmarkedet mer langs språk enn langs kildenes etniske kategorier. Men giftermål mellom samisk og norsk i Karlsøy sogn forutsatte likevel at minst en av partene var tilflyttere.

¹⁶ Kvinnen i par nr 1, mannen i par nr 7 og begge i par nr 10 var tidligere norsk, men i samiskspråklige hushold i 1900. app.tab. 11: samiskspråklige gifte kvinner 20-29 år Ytre Karlsøy 1900.

8.1.3 Etnisk blandet på giftermålsmarkedet

Verken i 1875 eller i 1900 ser det ut til at det har vært diskvalifiserende på giftermålsmarkedet i Karlsøy å tilhøre den etnisk blandete gruppa. (jf. kap4 og 5). Kiær viste også i sin analyse av 1875-tellinga at etnisk blandete var gift med personer av både norsk, samisk og kvensk etnisitet. De hadde altså tilsynelatende tilgang til en større del av giftermålsmarkedet enn andre etniske grupper.¹⁷ I 1875 var etnisk blandete menn i Ytre Karlsøy i aldersgruppa 20-29 år gift i signifikant større grad enn tilsvarende gruppe norske menn, i 1900 i like stor grad.¹⁸ I 1875 var det høy kjønnsproporsjon i den norske befolkninga, kvinnene var tidlig gift, mens mange unge menn var ugifte. I den samiske befolkninga var det omvendt, vi har sett at unge samiske kvinner hadde mindre muligheter på giftermålsmarkedet enn norske.¹⁹

Høyere giftermålsaktivitet i den etnisk blandete gruppa unge menn kunne skyldes at menn med etnisk blandet bakgrunn kunne velge partner fra et større spekter mht etnisitet enn de norske, slik Kiær mente var tilfelle. For å finne om etnisk blandete menn kunne velge partnere fra et større spekter mht etnisitet enn de norske vil jeg ta utgangspunkt i menn som giftet seg i en toårsperiode etter 1875, og som i 1875-tellinga var etnisk blandet.

Tabell 8.9 Etnisk blandete menn i Ytre Karlsøy i giftermål i 1876 og 1877

År	Etn 1875 han-hun	Sivilst	Alder	Oppholdssted	Evt. gjengifte	Etn 1900	Opph.sted 1900
1876	Karlsøy sogn bn-nb (hans far ll og mor nn i 1875, han skulle vært ln?)	u-u	31-25	Lanesøra/Vanna		ingen-ingen	Lanesøra
	Helgøy sogn						
1876	nb-ll	u-e	25-47	Måsvær	han med ll (1898)	b-død	Måsvær
1876	bb-nb	u-u	21-23	Skogsfjord/Fagerfjord		b-b	Skogsfjord
1877	ln-n*	e-e	34-35	Futjord/Ringvassøy		finnes ikke	
1877	lb-ln	u-u	26-21	Rebbernes		lf-b	Rebbernes
1877	nb-nb	u-u	24-21	Toftfjord	han med ll (1888)	n-død n-død.	Rebbernes
1877	nl-ln	u-u	23-19	Grøtø/Måsvær		Barna: b	Grøtø

* er etnisitetsopplysninger fra 1865-tellinga for Tromsø Sund. Kvinnen var da bosatt hos sin bror i Skarsfjorden uten etnisitetsopplysninger. Jeg har ikke undersøkt praksis mht bruk av etniske kategorier i originalkilden, men antar at manglende etnisitetsopplysninger i den dataregistrerte utgaven også her indikerer at vedkommende ble oppfatta som norsk.

¹⁷ han forutsatte da at befolkningas etniske sammensetning avspeilet giftermåls mønsteret. Kiær, 1882

¹⁸ I 1875 var 12 av 31 menn av blandet/annen etnisk tilhørighet gift, mot 23 av 122 norske, forskjellen i andelen gifte er signifikant på 5% nivå, chikvadrattest p= 0,019. I 1900 var 16 av 56 etnisk blandete menn i aldersgruppa 20-29 år gift mot 45 av 153 norske.

¹⁹ I aldersgruppa 20-39 år i Ytre Karlsøy var kjønnsproporsjonen 112, i den norske befolkninga hele 120 og i den samiske bare 80. Totalt var det 298 menn og 112 kvinner i aldersgruppa i Ytre Karlsøy.

For de fleste i Karlsøy og Helgøy sogn som hadde en forelder av blandet etnisitet i 1875 var den andre av foreldrene også blandet eller norsk. Dette kan tyde på at personer med blandet opphav hadde en preferanse for å definere seg selv som norsk, og opptrådte som norsk på giftermålsmarkedet.

Brudgommene med etnisk blandet bakgrunn i de to årene kom i hovedsak fra Helgøy sogn, bare en av 17 brudgommer fra Karlsøy sogn i de to årene var etnisk blandet, mot seks av 15 i Helgøy (Tabell 8.9).²⁰ Dette tyder på at etnisk tilhørighet over lengre tid hadde virket mindre sosialt organiserende i Helgøy enn i Karlsøy, og gjort befolkninga i Helgøy mer etnisk blandet genealogisk sett. Dette er i tråd med det tidligere tellinger har vist.

Etnisk blandete menn kunne gifte seg på tvers av etnisk tilhørighet både med etnisk blandete, norske og samiske kvinner, og det ser ut til at hypotesen om at de hadde tilgang på et breiere utvalg av kvinner m.h.t. etnisitet stemmer. Men grunnen til at de hadde tilgang til et etnisk bredt giftermålsmarked kunne også være at de fleste av etnisk blandet opphav kom fra Helgøy, der etnisiteten over lang tid hadde vært lite sosialt organiserende på giftermålsmarkedet. På den andre sida var norske menn også i Helgøy mer ugift enn andre unge grupper, samtidig som det var underskudd på norske kvinner. Det å være en etnisk hybrid kan ha gitt tilgang til et større giftermålsmarked, også i Helgøy. I tilfelle var giftermålsmarkedet også der til en viss grad fortsatt etnisk segmentert.²¹ Etnisk blandete kvinner ser ikke ut til å ha hatt tilsvarende fordel på giftermålsmarkedet på dette tidspunktet. Det var i den norske befolkninga underskuddet på kvinner var størst, og norske kvinner var gift tidligst og mest ved 1875-tellinga (kap5).

To av de etnisk blandete mennene i Helgøy som giftet seg i de to årene etter 1875 endret etnisk tilhørighet fra 1875 til 1900 (gjelder par nr 4 og 6 i Helgøy. Tab. 8.9). I det første av disse parene ble mannen samisk, mens kona fortsatte å være etnisk blandet. Mannens far var samisk, og paret bosatte seg på Rebbenes som var mannens heim plass og i 1890 en samisk dominert gård.²² Den andre mannen, som ble norsk, hadde norsk far og bosatte seg på heimstedet på Grøtøya med sin nye familie. Grøtøya var ifølge Friis et reint norsk område i

²⁰ Av de 17 brudgommene i Karlsøy var det også sju som ikke finnes i 1875-tellinga (tre av dem med oppholdssted utenfor Karlsøy), alle som giftet seg i Helgøy finnes i 1875-tellinga.

²¹ I Helgøy sogn var 21 av 69 menn i aldersgruppa 20-29 år gift i 1875, eller 30,4%, tilsvarende for de norske var ni av 36, eller 25%, for gruppa av blandet /annen etnisk tilhørighet åtte av 23 eller 34,8%.

²² Friis, 1890

1890. Disse to mennene overtok altså begge farens etnisitet, men som også var den dominerende etnisiteten der de var bosatt. Mannen i det femte paret i tabellen ser også tilsynelatende ut til å ha skiftet etnisitet, men antakelig var han oppfatta som norsk hele tida, og feilregistrert som blandet i 1875.²³

I 1900 var ikke lenger etnisk blandete menn gift i større grad enn andre menn i Ytre Karlsøy (se kap 4). Samtidig var det omtrent like mange kvinner som menn i den unge befolkninga. I den norske befolkninga var det likevel overskudd på menn, i den samiske var det fortsatt underskudd og i den etnisk blandete befolkninga var det omtrent like mange av hvert kjønn. Grunnen til at etnisk blandete menn ikke lenger var gift i større grad enn norske menn, på tross av underskudd på norske kvinner, kunne være at etnisiteten var mindre sosialt organiserende på giftermålsmarkedet.

Tabell 8.10 Etnisk blandete menn i Ytre Karlsøy viet i 1901 og 1902²⁴

Vielsesår	Etn 1900	Språk 1900	Sivilst v/vielsen	Alder v/vielsen	Oppholdssted v/vielsen
Karlsøy sogn					
1901	b-n	ln-ln	u-u	23-22	Nordlenangen-Hesjebukt
1901	b-lf	n-n	u-u	26-22	Valen-Skårø
1902	b-b	n-n	u-u	30-21	Skipsfjord
1902	b-lf	lnf-ln	e-u	47-48	Russelv-Sørtenangen
1902	b-n	n-ingen	u-u	26-24	Sørten.-Ravik
1902	b-b	ln-ln	u-u	24-21	Nordlenangen
Helgøy sogn					
1901	b-b	n-n	e-e	51-41	Grøtøy søndre
1901	b-b	n-n	u-u	26-25	Sørgrunnfjord-Dåvøy
1901	b-b	n-n	u-u	24-20	Rødgammen
1901	b-b	n-n	u-u	28-29	Breivik

I kolonner med to opplysninger gjelder den første mannen, den andre kvinnen

Giftermålene i toårsperioden etter 1900 viser at det nå også var etnisk blandete menn fra øyene i *Karlsøy* sogn på giftermålsmarkedet (tab. 8.10). Som i Helgøy tidligere, giftet også disse seg med både norske, samiske og etnisk blandete kvinner, men var altså ikke gift i større grad enn unge norske menn. Vi har også sett at flere norske menn var gift med samiske kvinner i 1900. Dette tyder på at det tidligere sterkt etnisk segmenterte giftermålsmarkedet på

²³ Han var sannsynligvis vurdert som etnisk blandet i 1875 fordi han da var registrert sammen med onkelens barneflokk i Toftefjord, de var alle av norsk/blandet etnisitet. Hans mor og bror var samtidig bosatt i Mikkelvik og begge oppført i tellinga som nn.

²⁴ Grunnen til at jeg har analysert bare 1901-vielsene for Helgøy er at jeg for Helgøy har bare disse vielsene dataregistrert, for Karlsøy sogn har jeg fått dataregistrert vielsene for både 1901 og 1902.

øyene i Karlsøy sogn var i ferd med å gå i oppløsning omkring 1900. I Helgøy sogn var fire av sju menn som giftet seg i 1901 etnisk blandet, noe som er uttrykk for at befolkninga der i stor grad var etnisk blandet.²⁵ Alle disse giftermålene over de etniske kategorigrensene var innenfor norsk språk.

Tabell 8.11 Samiske menn i Ytre Karlsøy viet i 1901 og 1902

Vielsesår	Etn 1900	Språk 1900	Sivilst	Alder	Oppholdssted
Karlsøy sogn					
1901	f-lf	l (n)* - n	u-e	45-48	Lattervik-Skibsfjord
1902	f-lf	l n - n (l)**	e-u	51-37	Lenangen-Karlsøya
1902	f-lf	l n - l n	u-u	25-26	Eidstrand-Futnes
Helgøy sogn					
1901	f-f	l n-n f	u-u	38-34	Skogsfjordvatn

I kolonner med to opplysninger gjelder den første mannen, den andre kvinnen.

*Mannen var registrert i to hushold, husholdet han var bosatt i var samisktalende, og husholdet der han oppholdt seg midlertidig var norskspråklig.**Kvinnen bodde i et norskspråklig hushold i 1900, men var bosatt i Lyngen og samiskspråklig ved 1875-tellinga.

Den ene samiske mannen i Helgøy som giftet seg i 1901 var gift med ei kvensk kvinne opprinnelig fra Lyngen. Dette er et klart eksempel på giftermål over etniske grenser, noe som var tilfelle i de fleste ekteskapene der en av partene var kvensk. De samiske mennene i Karlsøy sogn som giftet seg i toårsperioden giftet seg alle med samiske kvinner, noe som kunne tyde på at samiske menn ennå ikke hadde tilgang til giftermål over etniske grenser.²⁶ Men antakelig var alle partene i disse parene også *samiskspråklig*. Det var dermed ikke norskspråklige samiske menn på giftermålsmarkedet i Ytre Karlsøy i disse årene. Dette, i tillegg til mangelen på samiske menn også i totalbefolkninga, gjør det sannsynlig at norskspråklige unge genealogisk sett samiske menn var blitt etnisk blandet eller norsk. Et sosialt organiserende etnisk skille i hovedsak langs språkgrensene i Karlsøy sogn på dette

²⁵ den ene etnisk blandete kvinnen var datter av Guttorm Raste som var etterkommer etter de svenske reindriftssamene som kom til øyene på 1800-tallet og som var kategorisert som "lap" i 1865-tellinga til forskjell fra sjøsamene som var "fin". Guttorm har vi sett inngikk ett av de få etnisk blandete ekteskapene med parter fra hhv Restsørfjorden og øyene i perioden 1851-1880 da han i 1861 giftet seg med ei norsk kvinne fra Skognesbugt (app.tab. 5 Ytk-Restsørfjorden 1851-1880 par nr 10). Den ene etnisk blandete kvinnen var altså datter til disse.

²⁶ Enka i det første paret i tabell 8.11 var født på Båtnes i Sørleangen i 1854, ei bygd som ifølge Friis huset to samiske familier omkring 1860, og sannsynligheta for at kvinnen også behersket samisk er stor. Faren til hennes første barn var også samiskspråklig, men etnisk blandet.(Johan Olsen, tyende i Ravik 1875 krets 1, l. 91, person 7). I det andre samiske paret i Karlsøy sogn var også kvinnen oppført med bare norsk språk. I folketellinga for Lyngen for 1875 er hun imidlertid oppført med kommentaren "taler lappisk". Hun var riktignok bare 10-12 år i 1875, men jeg antar at hun fortsatt behersket begge språk i 1900, og at også hun var tospråklig, selv om det ikke framgår av 1900-tellinga.

tidspunktet tyder på at samiske giftermål med norsk partner forutsatte at den samiske parten behersket det å være norsk tilfredsstillende.

8.2 Kvinner og menn på giftermålsmarkedet

8.2.1 Unge ugifte kvinner og menn

Det var mange unge ugifte i Indre Sørfjorden i 1865, både kvinner og menn. Alle de 16 mennene mellom 20 og 30 år var ugifte. Totalt var det 27 menn mellom 20 og 50 år som ikke var i ekteskap, tre av dem var enkemenn. I kapittel 5 har jeg spurt om de hadde utsatt ekteskap fordi de var velgere på giftermålsmarkedet og hadde tilgang til kvinner på andre måter, både som arbeidskraft og som partnere, eller om det var økonomiske forhold som tvang dem.

Jeg har vist at det i Indre Sørfjorden ikke var før i 1875 det forekom større hushold med ugifte mannlige overhoder (kap 5). Husholdsetablering der kvinnelig arbeidskraft inngikk uten ekteskap var derfor neppe et alternativ for de ugifte i 1865. Vi har sett at en uvanlig stor del av de ugifte unge mennene i Indre Sørfjorden bodde hos sine foreldre, noe som kan være uttrykk for at det manglet andre husholdsroller for voksne ugifte menn, som f.eks. mulighet til å gå i tjeneste (kap 5.1.3). Men husholdsmønsteret kan også ha gitt dem ei mulighet til å utsette ekteskapet. 1860-tallet var økonomisk vanskelig, noe som kan ha medvirket til liten giftermålsaktivitet. Sterk økning i giftermålsaktivitet i 10-året etter tyder på at eventuell mangel på tilstrekkelig levebrød ikke var varig, og neppe var forårsaket av press på jord.

Jeg vil se om den videre karrieren på giftermålsmarkedet for kvinner og menn kan si noe om ugifterollen var ønsket. Av opprinnelig 27 ugifte menn har jeg gjenfunnet 24 i seinere kilder. Av disse inngikk 15 ekteskap en eller flere ganger, de tre enkemennene giftet seg ikke på ny. Seks av mennene fikk barn utenfor ekteskap, tre av dem giftet seg seinere med kvinnene de fikk barn med. Antakelig var illegitimitetsraten høyere for disse mennene enn for gjennomsnittsbefolkninga, dette kommer jeg tilbake til i kap 10.3.3. I de 15 førstegangsekteskapene de ugifte i 1865 inngikk var mannen i gjennomsnitt 7,5 år eldre enn kvinnen, i de fire andregangsekteskapene var mannen i gjennomsnitt 17,3 år eldre. I seks av de femten førstegangsekteskapene var mannen mer enn ti år eldre enn kvinnen. Andelen par med så stor aldersforskjell var signifikant høyere i disse førstegangsekteskapene enn i

førstegangsekteskapene inngått i Restsørfjorden og Ytre Karlsøy i 1861-1900, og også noe høyere enn tilsvarende for Indre Sørfjorden som helhet (jfr tab.8.12).²⁷

I underkant av 1/3 (6 av 19) av kvinnene disse mennene giftet seg med var fra Indre Sørfjorden. Resten var fra tilgrensende områder, de fleste fra Balsfjorden og Restsørfjorden. Det var ingen ekteskap over kildenes etniske kategorier, alle unntatt ett var mellom samiske parter. Det ene unntaket var en lærer fra Østerdalen, han hadde bodd i Stordalen i 1865 og seinere flyttet til Ibestad, men giftet seg i Sørfjord kirke i 1871 med ei norsk jente fra Skognes i Restsørfjorden.

Tabell 8.12 Ugifte menn og enkemenn 20-49 år i Indre Sørfjorden i 1865 i parforhold der mannen var mer enn 10 år eldre enn kvinnen

	Alder		
	mannen	kvinnen	aldersforskjell
Barn utenfor ekteskap	46	30	16
Gift 1.gang	35	22	13
	36	24	12
	40	25	15
	40	26	14
	45	23	22
	50	20	30
Gift 2.gang	41	22	19
	51	32	19
	55	23	32

Av de tre kvinnene som fikk utenomekteskapelige barn med disse mennene har jeg gjenfunnet to i seinere kilder (jf. kap 10.3.3). Disse giftet seg med mye eldre enkemenn, begge antakelig uten at barnet fulgte dem inn i ekteskapet. Den ene kvinnen som jeg ikke har funnet i seinere kilder hadde et barn utenfor ekteskap før dette, og antakelig ble hun altså ikke gift med barnefaren denne gangen heller. For kvinnene førte nok det å få barn utenfor ekteskap til stigmatisering på giftermålsmarkedet, noe det ikke ser ut til ha gjort for mennene som giftet seg med mye yngre kvinner og hadde tilgang til et bredt geografisk giftermålsmarked.

I kap 4 viste jeg at det var stor giftermålsaktivitet i både Restsørfjorden og Indre Sørfjorden på 1870-tallet, særlig blant menn. Mange ekteskap på 1870-tallet kunne skyldes at det hadde vært mange ugifte menn tidligere. Ni av de 15 ugifte mennene fra 1865 som seinere giftet seg,

²⁷ Chikvadrattest, andelen par med mannen 10 eller flere år eldre var signifikant større i utvalget ”ugifte menn i indre Sørfjorden 1865” enn i alle rene førstegangsekteskap i Ytre Karlsøy 1861-1900, p=0,002, tilsvarende i forhold til Restsørfjorden, p <0,001

gjorde det også nettopp på 1870-tallet (app.tab. 12). Men også de helt *unge* mennene i Sjørfjorden var gift i større grad i 1875 enn ti år før (kap5). Det var også bare en mann under 50 år i enkestand i hele Sjørfjorden i 1875, og praktisk talt alle menn over 50 år var i ekteskap. I Restsjørfjorden var giftermålsalderen for menn lav på 1870-tallet, i Indre Sjørfjorden var den høy. Jeg har tidligere vist at det var en stor del eldre menn i førstegangsekteskap i Indre Sjørfjorden på 1870-tallet, nesten like mange brudgommer var over 40 år som under 30.²⁸

Mange gamle i ekteskap og færre ugifte kan være uttrykk for at giftermål tidligere var blitt utsatt, og at det nå var blitt viktigere eller mer mulig for menn å bli gift enn det hadde vært før. Det siste kunne skyldes lettere tilgang til levebrød, eller tilgang til et større giftermålsmarked. Det andre kunne skyldes innstramninger i moralske normer mht samliv utenfor ekteskap. De seks utenomekteskapelige barna til de ugifte mennene i 1865 var med ett unntak alle født før 1871, noe som kan være uttrykk for at utenomekteskapelige barn ble mindre vanlig seinere. I forrige kapittel viste jeg at giftermålsaktiviteten økte nettopp i de bygdene som var overrepresentert i kommunikantprotokollene, noe som tyder på at økt giftermålsaktivitet var en konsekvens av læstadiansk bevegelse. Andelen barn født utenfor ekteskap kommer jeg tilbake til i kap 10. Først vil jeg se hvilke erfaringer de samtidige ugifte *kvinnene* i Indre Sjørfjorden gjorde på giftermålsmarkedet.

I aldersgruppa 20-49 år i Indre Sjørfjorden i 1865 var det 23 ugifte kvinner og ei enke. Totalt var det altså 24 ugifte kvinner mot 27 ugifte menn i samme aldersgruppe, noe som ga en forholdsvis høy kjønnsproporsjon i ugiftegruppa. Men det er likevel mennene som ser ut til å ha hatt god tilgang på kvinner; de fikk barn utenfor ekteskap, de giftet seg med mye yngre kvinner og de giftet seg med kvinner utenfor eget geografisk område.

Av de totalt 24 ugifte kvinnene i 1865 har jeg gjenfunnet 19 i seinere kilder. De fem som mangler kan ha giftet seg ut av området, men jeg har ikke funnet dem i folketellinga for 1875 i tilgrensende områder (app. tab. 14). En grunn til at jeg ikke kan identifisere dem i andre kilder kan være at mange hadde samme navn. Det var liten variasjon i navnebruk, i Indre Sjørfjorden hadde de fleste hushold minst en "Elen". Så seint på århundret hadde de fleste

²⁸ Av 27 brudgommer med oppholdssted i Indre Sjørfjorden før bryllupet var åtte under 30 år og sju fra 40 år og opp i tiåret fra 1870 til 1879. To av de eldste var enkemenn, og fem tidligere ugift

”Elen ´er” også et mellomnavn, men dette ble ikke nødvendigvis brukt i alle kilder.²⁹ I tillegg var det også forholdsvis liten variasjon i mannsnavnene, slik at også etternavnene ofte var like.

Av de 19 kvinnene fra 1865 fikk to barn utenfor ekteskap. Den ene av disse var født i Balsfjorden, og var i 1865 22 år gammel og tjenestejente på Thomasnes. Hennes barn ble født i 1868, men ikke før i 1874 ble hun gift med barnefaren. Ifølge dåpslista for Sørfjorden var deres neste barn født i 1875, over ett år etter giftermålet. I 1875 bodde ekteparet på Storstennes i Kjosen sammen med både barnet født i 1868 og også et barn født i Trondheim i 1871 i tillegg til barnet født i 1875.³⁰ Alle barna var oppført i tellinga som deres. Paret kan altså ha fått to barn før de giftet seg, men hvorfor det eventuelle andre barnet var født i Trondheim forteller ikke kildene. Den andre av kvinnene som fikk barn utenfor ekteskap var Elen Kristine Pedersdatter. Hun fikk barn med en av de samtidige ugifte mennene jeg har omtalt foran, og er nærmere omtalt i kap 10.3.3 (og app.tab. 13, par nr. 4).

Begge de to kvinnene som fikk barn utenfor ekteskap ble seinere gift. De ugifte kvinnene i 1865 ble også gift i nesten like stor grad som de samtidige ugifte unge mennene, 12 av de 18 tidligere ugifte kvinnene jeg har opplysninger om giftet seg, mot 15 av 21 menn. Men det var et spesielt giftermålmarked disse kvinnene var ute på. Fire av de 12 førstegangsgifte kvinnene giftet seg med enkemenn. Dette er en signifikant større andel ekteskap mellom enkemenn og ugifte piker enn tilsvarende for hele perioden 1861-1900. Det var også stor aldersforskjell i mange av ekteskapene. Tre av de 12 kvinnene giftet seg med menn som var mer enn ti år eldre, to med menn som var mer enn ti år yngre (hhv 19 og 12 år yngre) og kvinnen var eldst i fem av de totalt 13 ekteskapene.³¹

8.2.2 Balsfjorden som giftermålsmarked for Sørfjorden

Mens mennene i Sørfjorden ser ut til å ha hatt et utbredt giftermålsmarked i Balsfjorden er det mer usikkert om de samiske kvinnene i Sørfjorden giftet seg denne veien. Nesten halvdelen av de ugifte kvinnene i Indre Sørfjorden i 1865 giftet seg med menn fra Indre Sørfjorden (app.tab. 14). De øvrige giftet seg i hovedsak med samiske menn fra Restsørfjorden, ingen

²⁹ På Thomasnes var det feks i 1875 tre Elen´er i samme hus, fordelt på to hushold, i Skognesbugt i Restsørfjorden var det samtidig tre Elen´er innenfor samme hushold. (FT1875 krets 6 liste 46 og krets 6 liste 74)

³⁰ 1875 Lyngen, krets 6 liste 133. Storstennes i Kjosen.

³¹ Gjelder 12 førstegangsekteskap og ett gjengifte. To av disse ekteskapene var blant ekteskapene de tidligere ugifte mennene fra Indre Sørfjorden inngikk, det ene ble inngått i 1866 mannen var 21 år og kvinnen ”40 år omtrent”, det andre i 1870 der mannen var 30 år og kvinnen 36.

med menn fra Balsfjorden. Derimot var fem av de 24 ugifte kvinnene i Indre Sørfjorden i 1865 selv født i Balsfjorden. Av de 19 ekteskapene de ugifte mennene i Indre Sørfjorden i 1865 seinere inngikk var seks med kvinner fra Balsfjorden. Ifølge kirkeboka giftet ni menn seg med kvinner fra Balsfjorden i årene 1851 til 1880, omvend var det fire ekteskap. Det ser altså ut til at mennene i Indre Sørfjorden hadde tilgang til et samisk giftermålsmarked i Balsfjorden i større grad enn kvinnene. Men kvinnes utenbygds giftermål kan ha vært underrepresentert i kirkeboka. For å finne om Balsfjorden likevel var et vesentlig giftermålsmarked også for kvinnene i Indre Sørfjorden har jeg derfor undersøkt om det var kvinner fra Indre Sørfjorden bosatt og eventuelt gift i Balsfjorden i større grad enn kirkeboka tyder på.

I 1865 var 11 av totalt 50 kvinner i Indre Sørfjorden i aldersgruppa 20-49 år født i Balsfjorden. Fem av disse var ugift, seks var gift, alle var samisk. De ugifte var helt unge, alle unntatt ei var omkring 20 år. I 1875 var andelen balsfjordfødte kvinner i Indre Sørfjorden økt. Omkring $\frac{1}{4}$ av alle i aldersgruppa 20-49 år, 13 av 46, var født i Balsfjorden, også alle disse var samisk. Av de 13 var åtte gift, to enker og tre ugifte. De ugifte var forholdsvis unge, to var 25 og ei 24 år. Til sammenligning var det bare hhv to og fire balsfjordfødte menn i den aktuelle aldersgruppa bosatt i Indre Sørfjorden ved de to tellingene. Av disse var det i 1865 en enkemann og en mann gift med en kvinne født i Karlsøy prestegjeld. I 1875 var en av mennene ugift, de tre andre var gift, en av dem med ei kvinne som også var fra Balsfjorden. Med unntak av den ugifte i 1875 som var av blandet norsk og samisk etnisitet, var alle samisk. En analyse av hele aldersgruppa, og ikke bare de ugifte, bekrefter altså at det kom forholdsvis mange kvinner fra Balsfjorden til Indre Sørfjorden og færre menn. Til sammen var det ved de to tellingene bare tre kvinner bosatt og født i Indre Sørfjorden som var gift med menn fra Balsfjorden.

Men kvinner fra Indre Sørfjorden kunne likevel vært gift med menn fra Balsfjorden og bosatt der, selv om det ikke framgår av kirkeboka i Sørfjorden. I 1865 var det 15 kvinner bosatt i Balsfjorden som var født i Karlsøy prestegjeld, men alle disse var ikke fra Sørfjorden. Bare åtte av de 15 var innført i tellinga med samisk etnisitet. I tillegg var det også ei kvinne uten etnisitetskategori som var oppgitt å være født i Ullsfjorden i Karlsøy. Hun var bosatt på Laksvand Indre, en av de gårdene i Balsfjorden som lå nærmest til Indre Sørfjorden, og som avga jenter til Indre Sørfjorden. Det er sannsynlig at denne kvinnen kom fra Indre Sørfjorden. Det var også to kvinner til i Laksvannområdet uten etnisitet. Det er sannsynlig at også disse

var fra Sørfjorden, og de kan ha vært fra Indre Sørfjorden. Hvis også de åtte av samisk etnisitet som var født i Karlsøy prestegjeld var fra Indre Sørfjorden, kan det altså i ha vært totalt 11 kvinner i Balsfjorden i 1865 som var født i Indre Sørfjorden. Av disse 11 bodde åtte i det området i Balsfjorden som umiddelbart grenset til Indre Sørfjorden; nemlig Laksvann, Thomasjord og Svartnes, og tre i samiske områder på Malangshalvøya. De fire øvrige karlsøyfødte kvinnene bodde i hushold som framstår som norsk. Ei var tjenestejente på Storsteinnes der husholdsoverhodene var født utenfor landsdelen, ei var tjenestejente på Furø på Malangshalvøya, en gård helt uten etnisitetsopplysninger og der husmora var født i Tromsø sund. Ei var husmor på Skjæret ved Tennes og gift med en mann fra Tromsø prestegjeld. Den fjerde var husmor på Bomstad ved Nordkjosbotn. I dette husholdet var det ei kvensk tjenestejente, men ellers ingen etnisitetsopplysninger. Disse fire var neppe rekruttert fra Indre Sørfjorden.

Av de åtte kvinnene mellom 20 og 49 år i Balsfjorden i 1865 som bodde i områder grensende til Indre Sørfjorden var tre ugift, tre gift og to enker. De ugifte var hhv losjerende, tjenestejente og husholderske hos en ugift mann. Av de gifte var ei gift med en 35 år eldre mann, de andre to var gift med menn som var hhv ti og seks år eldre enn dem selv. Disse åtte kvinnene var ugift og enker i like stor grad som kvinnene i samme aldersgruppe bosatt i Indre Sørfjorden, og i den grad de var gift var det med til dels mye eldre menn. Kvinnelige ugifte tjenere var normalt unge, slik de unge ugifte jenter fra Balsfjorden i Indre Sørfjorden var. Men de tre ugifte fra Indre Sørfjorden som var i Balsfjorden i 1865 var hhv. 29, 33 og 39 år, og altså eldre enn både gjennomsnittlig giftermålsalder og vanlig tjenestealder. Det var altså også en lekkasje av kvinner fra Indre Sørfjorden til Balsfjorden, men disse ser ut til å ha hatt mindre suksess på giftermålsmarkedet enn balsfjordjentene i Sørfjorden.

Mennene fra Ullsfjorden flytta derimot ikke til Balsfjorden ved ekteskap. Det var bare to menn født i Karlsøy i den aktuelle aldersgruppa som var bosatt i Balsfjorden i 1865. Den ene var også gift med ei kvinne fra Karlsøy, de var begge samisk. Den andre var fra Sjøvassbotn i Indre Sørfjorden, gift med ei kvinne fra Balsfjorden og bosatt på Laksvanneidet. I dette husholdet bodde også kvinnen jeg har nevnt som var gift med en 35 år eldre mann, og som kunne være fra Indre Sørfjorden. Hun var 39 år og mannen 74, de hadde ingen barn.

I 1875 var det enda større forskjell i rollene til kvinnene i Indre Sørfjorden og Balsfjorden. Da var en fjerdedel (13 av 46) av kvinnene i aldersgruppa 20-49 år i Indre Sørfjorden, født i

Balsfjorden. Alle var gift eller enker, med unntak av tre unge kvinner i midten av 20-årene. I Balsfjorden var det nå bare seks kvinner i aldersgruppa 20-49 år som var født i Karlsøy, ei av disse kvinnene var kven, de resterende norsk, og altså ingen samisk. Den kvenske kvinnen var født i Ullsfjorden sogn, mest sannsynlig i Restsørfjorden.³² Ingen av kvinnene bodde på Laksvatn, og bare ei i de tilgrensende områdene. Antakelig kom ingen av disse kvinnene fra Indre Sørfjorden.³³ Det var også en mann i aldersgruppa 20-49 år født i Karlsøy og bosatt i Balsfjorden, han var norsk og bodde på Tennes. Sørfjorden ble utskilt fra Karlsøy i 1867 og sørfjordinger bosatt i Balsfjorden kan i 1875 ha blitt ført i folketellinga i 1875 med fødested Lyngen. Men det var heller ikke mange født i Lyngen som bodde i Balsfjorden i 1875 i den aktuelle aldersgruppa, totalt bare tre kvinner og tre menn, mot fem kvinner og en mann fra Lyngen i 1865. Det var altså antakelig et visst giftermålsmarked for kvinner fra Indre Sørfjorden i Balsfjorden før 1865, men i 1875 var dette neppe tilfelle lenger.

I de ti årene fra 1865 til 1875 var det ført en aktiv fornorskningpolitikk. Ved Friis sin kartlegging i 1861 var Laksvannområdet i Balsfjorden reint samisk, med unntak av en norsk familie, og alle samiske familier bodde i gammer. Ved 1865-tellinga ble det ikke registrert opplysninger om språk og etnisitet i området, mens det finnes slike opplysninger for alle nabogårdene. Jeg oppfatter dette som uttrykk for at telleren har ment at Laksvannområdet var etnisk enhetlig, og samisk. I 1875 framstod befolkninga derimot ikke lenger som reint samisk. Det var betydelige innslag av blandet etnisitet, men også norsk og kvensk. Ved Friis sin kartlegging i 1888 var området derimot igjen ansett som samisk, men med norskspråklige i alle hus. Nå bodde praktisk talt ingen i gammer. I Indre Sørfjorden bodde derimot fortsatt over halvdel av befolkninga i gammer i 1888. Sterkere fornorskning kan ha gjort det mindre aktuelt for Laksvatn og nærliggende områder å ta imot samisk befolkning fra Indre Sørfjorden. Men kvinnene derfra kunne kanskje fortsatt dra til Sørfjorden. Hvis dette var tilfelle skulle en slik tendens være forsterket i 1900.

I 1900 var det fem menn og seks kvinner i aldersgruppa 20-49 år som var født i Ullsfjorden og bosatt i Balsfjorden. Samtidig var fire menn og ni kvinner i samme aldersgruppa født i Balsfjorden og bosatt i Indre Sørfjorden. Det var altså nå tilsynelatende liten forskjell i kvinners og menns giftermål over prestegjeldsgrensa, men dette må modereres med flere

³² De fleste kvensk etniske i Sørfjorden bodde i Restsørfjorden, i 1875 var det fem av hel eller delvis kvensk herkomst i Indre Sørfjorden, og 57 i Restsørfjorden.

³³ Dette var ei tjenestejente fra Labukt

forhold. For det første var de ullsfjordfødte i Balsfjorden også rekruttert fra Restsørfjorden som hadde et tre ganger så stort befolkningsgrunnlag som Indre Sørfjorden.³⁴ På den andre sida kunne også de som i tellinga var registrert som født i Karlsøy eller Lyngen også være fra Indre Sørfjorden. Fra Karlsøy var det fire kvinner og en mann bosatt i Balsfjorden, disse var neppe født i Indre Sørfjorden, både fordi det nå var 33 år siden Sørfjorden var skilt fra Karlsøy, og også fordi de eneste av samisk etnisitet av disse fem var nærmere spesifisert med fødested i Lenangen. Fra Lyngen var det derimot 11 personer, sju menn og fire kvinner. Av disse var sju samisk, noen av disse kan ha vært rekruttert fra Sørfjorden, men også fra Lyngen for øvrig.

Av de totalt ti kvinnene i aldersgruppa 20-49 år født i Ullsfjorden og Lyngen og bosatt i Balsfjorden, var bare to gift. Den ene av de to bodde i Lakselvdalen rett over grensa fra Sørfjorden, den andre bodde i Tamokdalen. Ingen av disse to kvinnene var ført med etnisitet i folketellinga. Av de øvrige var fire enker og fire ugift. Den ene av de ugifte hadde barn. Bare den ene av de fire enkene var husholdsoverhode, de andre var losjerende. Kvinnene i Balsfjorden i 1900 født i Ullsfjorden og Lyngen hadde altså liten suksess på giftermålsmarkedet, og var i hovedsak dårlig stilt både økonomisk og sosialt. Av de ni kvinnene fra Balsfjorden i Indre Sørfjorden var fem gift, og fire ugift, den eldste ugifte var 27 år, de andre hhv 20, 22 og 23, og altså så vidt i giftermålsalder. Disse kvinnene ser altså ut til å ha hatt større suksess på giftermålsmarkedet.

Også i Restsørfjorden var det balsfjordfødte kvinner. I 1900 var 10 av de 13 kvinnene fra Balsfjorden i aldersgruppa 20-49 år samisk, men seks av dem var i *norskspråklige* hushold. Også de balsfjordfødte kvinnene i Restsørfjorden hadde suksess på giftermålsmarkedet. Av de totalt 13 kvinnene var 11 gift og to ugift, de ugifte hhv 22 og 24 år.

Disse resultatene bekrefter analysen jeg tidligere har gjort av ekteskap inngått mellom partnere fra hhv Sørfjorden og bygder utenfor det opprinnelige undersøkelsesområdet i siste del av 1800-tallet (tabell 8.13). Ifølge vielseslistene i Sørfjorden og Karlsøy var det mange flere menn enn kvinner fra Sørfjorden som hadde ektefelle fra Balsfjorden. Jeg har tidligere sagt at dette dels kunne skyldes antatt endret praksis etter 1867 mht hvor giftermål ble inngått. Mangelen på Sørfjordfødte samiske kvinner i Balsfjorden ved folketellingene og mangelen

³⁴ 691 mot 233 innbyggere i 1875

på menn født i Balsfjorden bosatt i Sørfjorden bekrefter at det ikke bare var tilsynelatende at menn fra Sørfjorden mer enn kvinner giftet seg mot Balsfjorden. De fire kvinnene fra Indre Sørfjorden som var gift med menn fra Balsfjorden var for øvrig også alle gift før 1867. Dette bidrar til å bekrefte at giftermålsmarkedet for samiske kvinnene i Sørfjorden var mer begrenset enn mennenes, og at det ble mer begrenset i siste del av århundret. Dette kan ha vært ei årsak til de ulike ekteskapene mht alder og sivilstand særlig i Indre Sørfjorden i perioden.

Tabell 8.13 Ekteskap mellom Balsfjorden og Sørfjorden 1851-1880 i kirkebøkene for Sørfjord og Karlsøy

Mannen fra	Kvinnen fra	antall
Restsørfjorden	Balsfjorden	9
Balsfjorden	Restsørfjorden	1
Indre Sørfjorden	Balsfjorden	10
Balsfjorden	Indre Sørfjorden	4

Samiske menn forlot det geografisk avgrensede giftermålsmarkedet i Indre Sørfjorden omkring 1870, samtidig som samiske kvinner ser ut til å ha blitt mer begrenset til dette markedet. Dette innebærer ei etnisk endring, som innebar at mennenes geografiske område for etnisk samhandling ble utvida, kvinnenes ble innskrenket. Samtidig kom begge parter på et giftermålsmarked med lav kjønnsproporsjon. Historisk sett har slike forhold ofte ført til at menn utsatte ekteskap, og en stor andel kvinner ble ugifte.³⁵ I praksis kan dette ha bidratt til at samiske kvinner ble diskvalifisert på giftermålsmarkedet.

8.3 Alder og kjønn på giftermålsmarkedet

8.3.1 Ekteskap med eldre menn og unge jenter

Største aldersforskjellen mellom partene i de rene førstegangsekteskapene i Indre Sørfjorden i årene 1867-79 var 23 år. Da disse gifta seg i 1874 var han 45 år og hun 22 år, han med oppholdssted i Stordalen, hun var konfirmert i Lyngen. Ifølge kirkeboka var han fisker og ungar, begge var samisk.³⁶ Mannen, Nils Larssen, hadde i 1865 bodd som 36 år gammel ugift sønn hos mora som var enke, gårdbruker og selveier i et samisk hushold i Stordalen. Der bodde også hans to voksne brødre, tre tjenestjenter og en losjerende pensjonert skolelærer. Husholdet hadde hest, seks kyr, ti sauer, ei geit og seks tønner potetutsæd i 1865.³⁷ De to

³⁵ Oris, 2000

³⁶ Kirkebok for Sørfjorden, dette var Nils Larssen og Sara Petrikke Nilsdatter.

³⁷ Folketellinga 1865, Karlsøy. Krets 3 matr. nr 234

ynge brødrene til Nils var i 20-årene i 1865, på dette tidspunktet var ingen menn under 30 år i Indre Sørfjorden gift. Ved folketellinga i 1875 hadde Nils og kona overtatt gården i Stordalen og økt jordbruksressursene noe. Fortsatt bodde mora og begge brødrene hans der i tillegg til to tjenestejenter.³⁸ Den 22 år gamle jenta han giftet seg med fikk altså antakelig tilgang til større jordbruksressurser ved å gifte seg med en så mye eldre mann enn hun ville fått ved å gifte seg med en jevnaldrende gutt. På den andre sida måtte hun dele ressursene med mange, og hadde kanskje liten myndighet i det nye husholdet. Antakelig var det mer mannen enn kvinnen som var velgeren i dette forholdet. I juli 1877 fikk paret sitt første barn og kvinnen døde i barselseng, høsten etter døde også barnet.³⁹ Mannen gifta seg på ny i 1884, 55 år gammel, nå med ei ugift kvinne på 23 år, altså 32 år yngre enn ham. I 1900 bodde disse i Stordalen. Han var da 71 år gammel og gårdbruker, selveier og fisker, hun var 39 år og de hadde fem barn under 14 år boende heime. I tillegg hadde de to tjenestekvinner som bodde ”i boden”. I motsetning til i 1875, da han ifølge tellinga var norskspråklig, var hele husholdet ifølge 1900-tellinga samisk.⁴⁰

I 1900 var også de to brødrene Nils hadde bodd sammen med i 1875 blitt gift. Den ene bodde i Stordalen med ei omkring 30 år yngre kone som var født i Balsfjorden. Den andre var selveier, gårdbruker og fisker i Indre Lavangen, kona var 15 år yngre enn ham.⁴¹ De siste hadde giftet seg i 1879.

Alle de fem mennene som gifta seg med svært mye yngre kvinner i årene 1867-79 var mellom 35 og 45 år gamle, men bare den yngste av dem hadde fått barn før han gifta seg. Det var Elias Olsen som i 1865, 35 år gammel, hadde fått barn med ei 30 år gammel kvinne før han i 1867 gifta seg med ei annen kvinne på 22 år (app.tab. 13 par nr 2). I hovedsak hadde altså ikke de gamle førstegangsgifte mennene i Indre Sørfjorden barn utenfor ekteskap, noe som kan være uttrykk for at de ikke hadde seksuell omgang med kvinner til tross for sin modne alder. Likevel ser det altså ut til å de var velgere på giftermålsmarkedet i Indre

³⁸ Folketellinga for Lyngen, 1875. Krets 6 liste 69

³⁹ Kirkeboka for Sørfjorden, dåp og begravelleslister

⁴⁰ Folketellinga 1900 for Lyngen, krets 12 liste 22

⁴¹ Ifølge 1900-tellinga var aldersforskjellen i det første av disse parene 26 år (Lars Larsen og Elen Pedersdatter), han var født i 1840 og hun i 1866. I vielseslista var han derimot først ført med fødselsår 1842, men dette var endret til 1844, og der var hun oppført med 1867 som fødselsår, noe som gir 23 års aldersforskjell. Ifølge dåpslista var han faktisk født i mars 1837, og han var altså antakelig omkring 30 år eldre enn kona, men det kan se ut til at han ønsket å framstå som yngre.

Sørfjorden i siste del av 1800-tallet, noe som kan tyde på at seine ekteskap ikke skyldtes mangel på ekteskapspartnere.

8.3.2 Ulike ekteskap i Indre Sørfjorden fra 1867 til 1890.

I perioden fra 1867 til 1890 var det ekstraordinært mange ekteskap med stor aldersforskjell i Indre Sørfjorden. Fra 1867 fram til 1879 var mannen 10 eller flere år eldre enn kvinnen i fem av 17, eller i nesten 1/3 av førstegangsekteskapene. Dette var en signifikant større andel enn tilsvarende i de andre områdene i prestegjeldet i årene 1861-1900 (tabell 8. 14).⁴² Tendensen økte ytterligere i Indre Sørfjorden på 1880-tallet, samtidig som kvinnes giftermålsalder gikk ned (jf. kap. 4). Fra 1890 ble forholdene normalisert; bare i to av 19 førstegangsekteskap på 1890-tallet var mannen mer enn 10 år eldre enn kvinnen, samtidig var menn i førstegangsekteskap yngre enn tidligere (kap 4). Andelen giftermål med stor aldersforskjell var signifikant større i Indre Sørfjorden i årene 1867-1890 enn i perioden 1823-1860. Den store aldersforskjellen i giftermål med parter fra Indre Sørfjorden var altså et nytt fenomen i området, og ikke en del av et etablert giftermålmønster.⁴³

Tabell 8.14 Andel av førstegangsekteskap der mannen var minst 10 år eldre enn kvinnen

	Ytre Karlsøy		Restsørfjorden		Indre Sørfjorden	
	N/av alle	%	N/av alle	%	N/av alle	%
1823-1860	20/218	9,2	11/75	14,7	6/48	12,5
1861-1900	49/399	12,3	11/151	7,3	14/58	24,1
1867-1879					5/17	29,4
1880-1890					7/18	38,9

Indre Sørfjorden omfatter her alle giftermål med kvinner og eller menn fra Indre Sørfjorden. Ytre Karlsøy og Restsørfjorden er avgrenset slik det er beskrevet i kap 4 under beregning av giftermålsalderen, dvs at giftermålene er lokalisert primært etter mannens oppholdssted.

Stor aldersforskjell i parene kunne være uttrykk for et etnisk hierarki på giftermålsmarkedet der menn ble velgere ved å gifte seg nedover sosialt slik jeg antar var tilfelle blant annet for menn fra øyene i Ytre Karlsøy som i årene fra 1860-tallet og fram til 1880 giftet seg med kvinner fra Ytre Karlsøy fastland (jf. 7.5.1).

⁴² Forskjellen i forholdet mellom førstegangsgifte par med aldersforskjell mer enn 10 år og andre par var signifikant på 1%-nivå i forhold til Restsørfjorden, $p=0,003$, i forhold til Ytre Karlsøy på 5%-nivå, $p=0,040$

⁴³ andelen førstegangsekteskap der mannen var 10 år eller mer eldre enn kvinnen av alle førstegangsekteskap, forskjellen mellom områdene var signifikant (I den første perioden gjaldt dette 6 av 48 ekteskap, i den siste 12 av 35. Chikvadrattest $p=0,017$).

Det var i årene 1867 til 1890 12 førstegangsekteskap der kvinnen og/eller mannen var fra Indre Sørfjorden og der mannen var minst 10 år eldre enn ektefellen (tabell 8.14). I 11 av de 12 parene var *mannen* fra Indre Sørfjorden, mens seks av kvinnene de giftet seg med var derfra. De øvrige kvinnene var fra Restsørfjorden, Balsfjorden og Lyngen. I tillegg var det et par der *kvinnen* var fra Indre Sørfjorden, men mannen fra Hundberg i Restsørfjorden. Alle parter i disse ekteskapene var samiske, med unntak fra norskdominerte Hundberg kom både menn og kvinner fra antatt samiske områder. Det ser altså ikke ut til at stor aldersforskjell var resultat av giftermål over grensene i et antatt etnisk hierarki. Førstegangsekteskap med stor aldersforskjell i perioden var like mye knyttet til mannen som til kvinnen i Indre Sørfjorden, og det kan se ut til at dette mer var et samisk mønster enn noe som primært handlet om kvinnene i Indre Sørfjorden.

Tabell 8.15 Giftermål med parter fra Restsørfjorden (men uten ekteskap med parter fra Indre Sørfjorden) 1851-80

Giftermål med parter fra Restsørfjorden / uten parter fra Indre Sørfjorden	Førstegangsekteskap				Enkefolk i ekteskap			
	Totalt	Aldersforskjell 10 år eller mer			Totalt	Aldersforskjell 10 år eller mer		
		antall	områder	etnisitet		antall	områder	etnisitet
Menn fra Restsørfjorden- kvinner ikke fra Indre Sørfjorden	80	8	7 Rsfj-Rsfj 1 Rsfj-Ytk	1 kv-n 2 n-n 1 n-l 1 l-l	17	8	4 Rsfj-Rsfj 4 Rsfj-u	2 l-l, 2 n-n
Menn ikke fra Restsørfjorden eller Indre Sørfjorden- Kvinner fra Restsørfjorden	23	5	2 k-Rsfj 3 u-Rsfj	2 n-n 1 l-l, 1 n-n	6	5	4 k-Rsfj 1 u-Rsfj	3 l-l, 1 n-n 1 l-l?

Forkortelser områder: Rsfj=Restsørfjorden, Ytk=Ytre Karlsøy, u=utenfor det opprinnelige Karlsøy prestegjeld. Forkortelser etnisitet: n=norsk, kv=kven, l=samisk

I Restsørfjorden var derimot ikke andelen førstegangsekteskap med stor aldersforskjell spesielt stor (tabell 8.14), og giftermål med stor aldersforskjell var her heller ikke knyttet spesielt til *samisk* etnisitet. Men i den grad førstegangsgifte menn fra Restsørfjorden giftet seg med mye yngre ugifte kvinner var også disse fra Restsørfjorden (tabell 8.15). På den andre sida var de i hovedtrekk ikke i førstegangsekteskap med så stor aldersforskjell med kvinner fra Indre Sørfjorden, slik det kunne ventes om dette var et spørsmål om hierarki, og der den indre delen av fjorden i tilfelle hadde lavest status (app.tab. 6 og 9).⁴⁴ Derimot var *kvinner* fra Restsørfjorden mye yngre enn mennene i en uforholdsmessig stor del av giftermålene med utenbygds menn, de fleste norske. Også fem av seks kvinner fra Restsørfjorden som var gift med enkemenn utenfor Sørfjorden var mye yngre enn partneren. Gjennomsnittlig

⁴⁴ I perioden 1851 til 1890 var det to førstegangsekteskap med menn fra Restsørfjorden og kvinnen fra Indre Sørfjorden der aldersforskjellen var så stor. Det første var i 1851 det andre i 1887, begge parene samisk

aldersforskjell i disse parene var 17 år.⁴⁵ Dette kunne være uttrykk for et hierarki. På den andre sida var de få ekteskapene jeg har oversikt over mellom kvinner fra Restsørfjorden og utenbygds menn i årene 1881-1900 ikke preget av slike forhold (tab. 8.15). Det ser altså ikke ut til at førstegangsekteskap med stor aldersforskjell var knyttet til kildenes samisk-kategori i Sørfjorden som sådan, men mer til området Indre Sørfjorden.

Også i *gjengiftene* knyttet til Indre Sørfjorden var det stor aldersforskjell, men dette var også vanlig i ekteskap mellom enkemenn og ugifte kvinner. Det nye var at slike ekteskap i det hele forekom. I årene fra 1861 til 1875 var en større andel av giftemålene i Indre Sørfjorden mellom ugifte piker og enkemenn enn det var i noen annen periode og også mer enn i noe annet område etter 1804 (se kap 5.1).⁴⁶ I gjennomsnitt var mannen 16 år eldre enn kvinnen i disse fem ekteskapene. I perioden fra 1835 til 1850 hadde det til sammenligning vært bare tre gjengifter der en eller begge parter var fra Indre Sørfjorden. Av disse var to mellom ugifte menn og *enker* der mannen var hhv 10 og 18 år *ynge* enn kvinnen. Det siste var mellom enke og enkemann der mannen var seks år eldre. Giftermål mellom enkemenn og ugifte piker forekom ikke. Endringa i gjengiftenes sammensetning var dels resultat av at det fram til 1860 hadde vært flere kvinner enn menn som kom i enkestand ung, i århundrets siste del var det derimot færre unge menn enn kvinner som døde, og forholdsvis flere ble enkemenn (jf. kap. 6). Gjennom hele undersøkelsesperioden var likevel gjengifte per enkefolk i befolkninga lavere i den unge kvinnegruppa enn blant mennene. Giftermål mellom enkemenn og ugifte piker kan altså delvis forklares med endringer i befolknings sammensetninga.

Tabell 8.16 Giftermål med enkefolk i Indre Sørfjorden 1851-1880

Totalt	Der mannen var mer enn 10 år eldre enn kvinnen					
	Totalt	Ant Mannen fra	Kvinnen fra	Aldersforskjell	Sivilstand	Etnisitetet
20	10	2 Indre Sørfj.	Indre Sørfj.	17, 22	Alle enkemann-ugift kvinne	Alle samisk
		5 Restsørfj.	Indre Sørfj.	11, 12, 22,23,26		
		1 Ytre Karlsøy	Indre Sørfj.	22		
		1 Indre Sørfj.	Restsørfj.	22		
		1 Indre Sørfj.	Balsfj.	19		

Av gjengiftene med mindre 10 års aldersforskjell var 3 mellom enkemenn og ugift kvinne, 5 mellom enke og ugift mann og 2 mellom enke og enkemenn.

⁴⁵ I fire av ekteskapene kom mannen fra Ytre Karlsøy, (omtalt i app.tab. 5. Ytre Karlsøy - Restsørfjorden.par nr. 1,7, 13 og 14,) i det siste var mannen fra Tromsøysund.

⁴⁶ Av de 25 vielsene i området i perioden var 1/5 mellom piker og enkemenn.

I gjengiftene med parter fra Indre Sjørfjorden ser det ut til at et eventuelt hierarki fulgte geografiske grenser (tabell 8.16). I åtte av de ti parene med stor aldersforskjell var kvinnen fra Indre Sjørfjorden. De fleste av disse var gift med menn utenfra, fem med enkemenn fra Restsjørfjorden, ei med en mann fra Lenangen i Ytre Karlsøy og to med enkemenn fra Indre Sjørfjorden. Fem av de åtte var minst 20 år yngre enn mannen. I bare tre av ekteskapene mellom enkemenn og ugift kvinne var mannen mindre enn 10 år eldre enn kvinnen, i gjennomsnitt var mannen 16 år eldre.

I kapittel 5 har jeg vist at det ser ut til at det ble mer viktig for menn i Sjørfjorden å være gift på 1870-tallet, og spurt om dette kunne være en konsekvens av den læstadianske bevegelsen. I kapittel 7 har jeg vist at unge kvinner i 1875 var i ekteskap med mye eldre menn i de bygdene jeg antok var læstadiansk. Lakselv var det eneste området i Indre Sjørfjorden som inngikk i det jeg antok var læstadiansk område. I halvdel av de 12 førstegangsekteskapene med stor aldersforskjell i årene 1867 til 1890 kom en av partene fra Lakselv, i halvdel var partene fra andre områder. I Indre Sjørfjorden var altså ikke par med stor aldersforskjell begrenset til antatt læstadiansk område.

Mennene i alle de 12 rene førstegangsekteskapene med tilknytning til Indre Sjørfjorden, og der mannen var minst ti år eldre enn kvinnen, hadde en stillingsbetegnelse i kirkeboka som ikke innebar tilgang til jord. Det ene unntaket fra dette var nettopp Elias som jeg har skrevet om overfor, og som fikk barn før han giftet seg. Ifølge kirkeboka var han gårdbruker på Stordal da han giftet seg i 1867. Alle de andre var fiskere eller selvholdere, bare en av dem manglet stillingsopplysninger i kirkeboka. Manglende tilgang til jord kan være uttrykk for at det var økonomiske forhold som førte til at de utsatte ekteskapet.

I bondesamfunn i andre deler av landet var det vanlig at menn fra de laveste sosiale lagene på landsbygda giftet seg med jevngamle eller eldre kvinner. I dette området fikk de derimot helt unge koner. Mange giftermål der kvinnen var eldst og mange par med stor aldersforskjell forekom oftest i samfunn med høy kjønnsproporsjon. Men den forholdsvis store andelen ugifte blant de eldre kvinnene i 1875, og den høye giftermålsalderen blant kvinnene i Indre Sjørfjorden som kulminerte ved et gjennomsnitt på 27.8 år på 1870-tallet, tyder ikke på det. Derimot var antakelig kvinnene i Indre Sjørfjorden fra midten av 1860-tallet gift utenfor eget prestegjeld i mindre grad enn mennene. Ingen av de unge ugifte kvinnene fra 1865 var gift med partnere fra Balsfjorden, slik 1/3 av mennene var.

Mennene i Indre Sjørfjorden framstår dermed som velgere på et samisk giftermålsmarked, og skaffet seg mye yngre koner både fra Indre Sjørfjorden, men også fra Balsfjorden og Lyngen. Dette kan være uttrykk for at kvinnene i Indre Sjørfjorden deltok på et giftermålsmarked med lav kjønnsproporsjon. I tilfelle antakelig fordi de var henvist til et geografisk mer begrenset giftermålsmarked enn mennene, slik jeg har vist også var sannsynlig for samiske kvinner i Restsjørfjorden.

8.4 Oppsummering

I siste del av 1800-tallet var kjønnsproporsjonen i den unge samiske gruppa i Ytre Karlsøy lav. Svært lav kjønnsproporsjon i ung samisk befolkning kan være resultat av at det foregikk en strategisk overgang til blandet-kategorien via norsk språk blant unge samiske menn, men dette har jeg ikke påvist på individnivå. Fra 1875 var unge samiske menn mer norskspråklig enn samiske kvinner. Etnisk endring som delvis var basert på språk kan derfor ha vært mer aktuell for menn enn for kvinner.

Omkring 1875 kan det se ut til at unge samiskspråklige kvinner og kvinner fra utpregede fjordsamiske bygder i Ytre Karlsøy ble diskriminert på giftermålsmarkedet samtidig som kjønnsproporsjonen i totalbefolkninga var høy. Disse kvinnene hadde utenomekteskapelige barn i større grad enn andre kvinner, de ble seinere gift og de inngikk ekteskap med til dels mye eldre menn. I 1900 var dette likevel ikke lenger tilfelle, selv om kjønnsproporsjonen i ung samisk befolkning var enda lavere enn tidligere. Dette skyldtes blant annet at samiske kvinner på øyene nå i stor grad var gift over etniske grenser. Det ser likevel ut til at det var ei forutsetning for slike ekteskap at minst en av partene kom utenbygds fra.

Etnisk blandete unge menn på øyene tilhørte et giftermålssegment med kvinner fra et større etnisk spekter enn det som var tilfelle for norske menn. Dette giftermålsmarkedet med både norsk, blandet og samisk befolkning var likevel avgrenset til norsk *språk*.

Fra midten av 1860-tallet fram til 1890 var det uforholdsmessig mange førstegangsekteskap i Indre Sjørfjorden der mannen var mye eldre enn kvinnen. Det var også flere ekteskap med enkefolk enn i noen annen periode eller annet område, de fleste mellom enkemann og ugift kvinne. Også i disse parene var aldersforskjellen stor. Samiske menn fra Sjørfjorden hadde samtidig tilgang til et større giftermålsmarked enn kvinnene, blant annet i Balsfjorden.

Giftermålsmarkedet for samiske kvinner i Sjørfjorden ble altså innskrenket i siste del av 1800-

tallet, mens mennenes ble utvidet. Dette kan ha vært en grunn til de ulike ekteskapene. Men mønsteret kunne også ha sammenheng med læstadianismen, i antatt læstadiansk område i 1875 var andelen ektepar med stor aldersforskjell størst. Det er uklart hvorfor giftermålmønsteret med stor aldersforskjell ble borte etter 1890.

9 Etnisk endring

McQuillan mener det ikke er nok å påvise sammenfall mellom gruppetilhørighet og demografisk praksis for å vise at kulturell tilhørighet hadde betydning for slik praksis, men at det også er nødvendig å vise sammenheng mellom *skifte* i verdier eller institusjoner og *skifte* i demografisk praksis. Jeg antar at skifte i etnisitet må kunne oppfattes som endring i verdier, og at om skifte i etnisitet følges av skifte i demografisk praksis kan dette være uttrykk for at demografisk praksis var avhengig av etnisk tilhørighet. Skifte i etnisitet kan blant annet identifiseres som skifte av etniske kategorier på individnivå, som skifte i etnisitetens kulturelle innhold, f.eks. språk, som endring i etnisitetens sosiale betydning, f.eks. på giftermålsmarkedet.

Vi har sett at både de geografiske og kulturelle grensene for giftermålssegmentene endret seg i løpet av 1800-tallet. Men det ble opprettholdt klare etniske grenser for giftermål både langs språkgrenser, langs grensene for antatt etnisk forskjellige områder og, med unntak av Helgøy, også langs etniske kategorier innenfor områder.

Bratrein sier at giftermål mellom samisk og norsk befolkning økte i omfang i Ytre Karlsøy på slutten av 1800-tallet samtidig som de ytre samiske etniske markørene ble borte, men at "... en god del av de øvrige kulturtrekk som skikk og bruk, sagn og soge, mentalitet, moralske normer etc. [har] holdt seg lenger...".⁴⁷ Oppløsninga av et etnisk segmentert giftermålsmarked innebar altså ikke nødvendigvis at den samiske parten skiftet ut egen kultur med norsk. Men antakelig var likevel et visst skifte i kultur ei forutsetning for giftermål over tidligere grenser, noe samtidig bortfall av ytre kulturelle kjennetegn hos disse samene er uttrykk for. Dette er i tråd med Eidheims påstand om at det å beherske det å være norsk var ei forutsetning for sosialt samkvem som innebar deltakelse av personenes hele liv.⁴⁸

Jeg skal i dette kapitlet forsøke å påvise etnisk endring på individnivå, med hovedvekt på etnisk endring i eksogame ekteskap, der jeg vil se et systematisk skifte i etnisitet som uttrykk for skifte i verdier. Jeg skal undersøke om etnisk tilhørighet eventuelt var avhengig av den etniske situasjonen i lokalmiljøet eller om en av partene i ekteskapet hadde en tendens til å dominere parets etniske tilhørighet, og om dette i tilfelle var avhengig av kjønn eller etnisitet.

⁴⁷ Bratrein, 1992:67

⁴⁸ Eidheim, 1994

Tradisjonelt har det vært antatt at kvinnene var kulturbærerne, og derfor at barn og hushold tok etnisitet etter dem. Astri Andresen sier at det tradisjonelt har vært antatt at barna fikk farens etnisitet, men også at kvinner har vært kulturbærerne, noe som kan ha gjort at døtrene som var heime mer og lengre ble mer påvirka av mora enn sønnene.⁴⁹ I ei tid med fornorskning er det likevel nærliggende å tenke seg at norsk etnisitet fikk dominere over samisk i etnisk blandete hushold slik Bratrein sier. Endelig har det nye parets etniske tilhørighet ganske sikkert fått farge av eventuelle andre hushold i samme hus, og også av gården og bygdas etniske dominans. Min analyse skal vise om det var forskjeller mellom områder og over tid mht etnisk skifte innenfor etnisk blandete par og i hvilken grad det kan antas at etniske endringer var uttrykk for endringer i etnisitetens sosiale rolle og dermed skifte i verdier.

Analysen vil basere seg på folketellingene og de interetniske giftermålene jeg har funnet så langt, og skal eventuelt bekrefte eller avkrefte det skifte i etnisitetens rolle på giftermålsmarkedet jeg allerede har vist. Etnisk endring har ikke vært hovedfokuset i min undersøkelse, og de analyserte ekteskapene gir ikke grunnlag for å gi en fullstendig beskrivelse av den etniske endringa som kan ha funnet sted gjennom giftermål innenfor det enkelte området over tid. Men det kan likevel vise noen tendenser.

9.1 Endringer i etniske kategorier i Ytre Karlsøy

Ved tellinga i 1855 var flere partnere til norske ektefeller omtalt som fornorsket, dette gjaldt både en etnisk blandet, to kvenske og to samiske partnere, både kvinner og menn. Alle var bosatt på norske gårder, både på øyene, på Ytre Karlsøy fastland og et par på Bensnes i Restsørfjorden (jf. kap7). Endring fra ikke norsk til norsk etnisitet er eneste form for etnisk endring denne tellinga gir uttrykk for, antakelig reflekterer det tellerens oppfatning av hvilke etniske prosesser som foregikk. Presten Andreas Lasson hadde ansvaret for tellinga, han hadde omfattende samiskkunnskaper, han hadde vært på studietur i Sørffjorden før han ble ansatt og hadde sikkert klare oppfatninger om språkpolitikken (jf. kap. 2.2.1). Men kommentarene om etnisk endring i tellingene er også uttrykk for at de ikke-norske partene fortsatt ble oppfatta som ikke-norsk, selv om de sannsynligvis i liten grad framstod med ikke-norske kulturelle trekk. Det er sannsynlig at det også på dette tidspunktet fantes norske menn som var gift med samiske kvinner og bosatt på samiske gårder med samisk språk og kultur

⁴⁹ Andresen, 1994: 336

slik Markussen har vist at eksogame ekteskap oftest var bosatt i kvinnens miljø, og slik seinere tellinger også viser forekom i dette området.⁵⁰ Men et mulig etnisk skifte fra norsk til samisk reflekteres ikke i denne tellinga, antakelig var likevel noen norske menn assimilert i samiske hushold og oppfatta som samisk. Den lave kjønnsproporsjonen i samisk befolkning i Sørkjorden i 1855 tyder likevel på at slike ekteskap ikke kan ha vært omfattende der.⁵¹

Tabell 9.1 Etnisk endring på individnivå i Ytre Karlsøy 1865-1900

Kilde	Område	Nr	Vielsesår/ periode	Etn	Til mer no	Til mer samisk/ mindre no	Språk	Språk fra Bosted
App.tabell 4	Ytre Karlsøy øyer-Ytre Karlsøy fastl. 11	1	1862	sam-no		sam-sam	samisk	mannen Fugløya
	Yt.k. Øyer-fastl 5	2	1857	no-sam	barnet: n/kv/ sam, nn,b		samisk	mor/ kvinnen Nord Lenangen
	Yt.k.fastland-øyer 8	3	1867	sam-no		bl-ln	norsk	kvinnen Hesjebugt/fastl.
Apptab.5	Ytre K. - Rstsørjf 19	4	1873	ln-no		ln-kk	norsk	Bakkeby/Ytk fastl****
Kap 8.1.2	Etnisk endring samisk befolkning 1875-1900	5	1875-1900	4 sam menn	1sam til no		norsk	Helgøya
Apptab. 7	Ytk-Rstsørjf 6	6	1890	no-sam		sam-sam	norsk	mannen Skaarøynes*
	Ytk-Rstsørjf 9	7	1898	no-no		no-sam	no og sam	Sørjenangen**
Tab. 8.9	Etnisk blandete menn i Ytre Karlsøy i ekteskap i 1876 og 1877	8	endr 1875-1900	lb-ln		lf-b	norsk	Rebbernes
		9		nl-ln	n- død 1900		han norsk 1900	Grøtø
Tab 8.4 par 5	Samiske kvinner gift med n eller b menn 1900	10	1875-1900	nb-ln		n-lf	norsk	begge Grøtø
Apptab10	Tre gårder	11	1875-1900	endr øyer/ ikke fastl	4 (2 sam til no, 1ln til no, 1 ll til b)	2 (nn til b)	norsk	Ytre K. øyer
Kap 9.1	Fugløy/Skjervøy	12	1900	mann lf Fugløya/ b Skjervøy	gen. var han sam/no		samisk/ norsk og sam.	Fugløya/Skjervøy
kap 9.1	Skipsfjorden	13	1900	sam-sam	sam-nl, sam-no		norsk	Skipsfjorden
Kap7	Ytre Karlsøy fastl.-Yt. K. øyer	14	1884	?-sam, kl-sam	lf-no		norsk og samisk	Nordlenangen
Totalt antall endringer:					10	7	9 n/2 sam/ 3 n og sam	2 fra mannen/ 2 fra kvinnen
					2 både mer norsk og mer samisk			

Tabellen er ikke en fullstendig oversikt over etnisk endring i Ytre Karlsøy, men en oversikt over endringer i de parene jeg har analysert. *, ** og *** finnes også i tabell 9.2 med tilsvarende markeringer. Første kolonne viser til kilde for opplysningene, der kilden er en tabell viser andre kolonne hvor i tabellen opplysningene er hentet fra. App.tabell 15 viser en samlet oversikt over etniske endringer

Det er først fra 1865-tellinga det er mulig å identifisere etnisk endring på individnivå i folketellingene, og fra 1871 i kirkeboka for Sørkjorden. I Ytre Karlsøy var etniske endringer etter 1865 i hovedsak i retning mer norsk og mindre samisk, men det motsatte forekom også.

⁵⁰ Markussen, 2001

⁵¹ I 1855 var det 56 samiske menn og 77 kvinner over 20 år i Indre Sørkjorden, i Restsørkjorden 81 menn og 95 kvinner, noe som gir en kjønnsproporsjon på hhv 72,7 og 85, 3 i de to områdene. Tilsvarende for norsk befolkning i de to områdene var hhv. 100 og 92, 8 (men i Indre Sørkjorden var befolkninga enhetlig samisk, med bare tre norske kvinner og tre menn i aldersgruppa).

Den tidligste overgangen fra norsk til samisk i de ekteskapene jeg har gjennomgått gjaldt ei norsk kvinne fra fastlandet som i 1862 giftet og bosatte seg med samisk mann på Fugløy, som da var enhetlig samisk (tab.9.1 nr 1). Både barnas blandete etnisitet ved tellinga i 1865, og det at kvinnens mor, som bodde sammen med dem i 1865, også var registrert som norsk, sannsynliggjør at kvinnen var oppfatta som norsk ved giftermålet.⁵² Giftermål mellom samisk mann og norsk kvinne var uvanlig i prestegjeldet utenfor Helgøy sogn. Mannen var utenbygds fra, født i Skjervøy, noe som kan ha gjort den etniske bakgrunnen hans mindre tydelig, men han var bosatt på Fugløya som var samisk område. Mest sannsynlig ble han oppfattet som samisk. Doris Markussen sier at fordi kvinnen var kulturbæreren var det ikke mulig for en samisk mann å ta ei norsk kvinne inn i et samisk miljø, og at dette begrensa eksogame giftermål.⁵³ Men denne kvinnen flytta altså til mannen på Fugløya, der det i tillegg til deres hushold var to andre hushold i 1865, begge samiske. Ved 1875-tellinga var de fortsatt bosatt på Fugløya, men nå var begge parter og alle barna blitt samisk og samisktalende.⁵⁴ I 1900 var mannen enkemann, og registrert som Lf, det samme var sønnen hans.⁵⁵ Dette tyder på at kvinnens norske etnisitet var blitt borte i samiske omgivelser.

Sønnen er for øvrig eksempel på at etnisk tilskrivning også i folketellingene kunne være avhengig av omgivelsene personen befant seg, og at hushold hadde lett for å bli oppfatta som etnisk enhetlig. På Fugløy, der han bodde som gift mann, men uten kona sammen med seg ved tellinga, var han altså registrert som Lf i 1900.⁵⁶ Samtidig var han også innført i tellinga på Rakkenes i Skjervøy som etnisk blandet i et hushold der også kona hans, barna deres og konas foreldre og brødre var registrert som blandet.⁵⁷ Rakkenes var hos Friis både i 1861 og i 1890 en samisk dominert gård, men med innslag av kvensk og norsk etnisitet og språk, og det er stor sannsynlighet for at familiens etniske blanding var genealogisk betinga.⁵⁸ Det at han var registrert som bosatt to steder ved tellinga beror på en feil i tellingsarbeidet, sannsynligvis var han selv til stede ved tellinga bare ett av stedene, og han kan være registrert som blandet på Rakkenes som en del av et etnisk blandet hushold uten at han selv visste om det.

⁵² Antakelig var Henrik Henriksen, som var i tjeneste på Burøy i 1865 (FT1865 Karlsøy, s 60/10) hennes bror (hun hadde en bror som het Henrik Johan, f 1837) også han var ført i tellinga uten etnisitet, selv om han var i tjeneste i et samisk hushold.

⁵³ Markussen, 2001

⁵⁴ FT1875 Karlsøy krets 2 liste 36b

⁵⁵ FT 1900 krets 6 liste 12.

⁵⁶ FT 1900 krets 6 liste 13

⁵⁷ Ft 1900 Internett Skjervøy, Rakkenes.

⁵⁸ <http://www.dokpro.uio.no/friiskartene/1861>

Men Nils var jo også etnisk blandet genealogisk sett, og blandetkategorien kunne også være uttrykk for at det var mulig å bli mindre samisk i nye omgivelser.⁵⁹

Et annet klart eksempel på omgivelsenes betydning er kvinnen som var norsk hos sine foreldre i Steikervik i 1865, norsk/samisk tyende og tjenestekvinne i samisk hushold på Flatvær i 1875, og norsk i vielseslista da hun giftet seg med en norsk mann i Sørfjorden i 1885 (App tab 7 Restsørfjorden –Ytre Karlsøy 1881-1900 par nr 2). Av fire samiske menn i 1875 som jeg gjenfant i 1900-tellinga var en blitt norsk. Han hadde flyttet fra fastlandet til Helgøya der han var losjerende i et norsk hushold (tab 9.1 nr 5). Dette kan være eksempel på reell endring, eller på at husholdets etnisitet dominerte ved tellingsregistreringa.

Det forekom også etnisk endring fra samisk til norsk i *bofast* befolkning i Ytre Karlsøy. Både en samisk mann gift med norsk kvinne i Langsund og ei tjenestekvinne i et i hovedsak norsk, men etnisk blandet hushold på Kammen endret etnisitet til norsk fra 1875 til 1900 (tab. 9.1 nr. 11). Også ei bofast kvinne i Skipsfjorden, gift med samisk mann, endret etnisitet til norsk via blandet-kategorien norsk/samisk (tabell 9.1 nr 13).

Blant kvinnene fra Lyngen/Balsfjorden som ble gift på Ytre Karlsøy fastland i årene 1851-1900 var det ingen endring i etnisitet fra samisk til norsk, men det var også få samiske kvinner på dette giftermålsmarkedet (kap 7).⁶⁰ Giftermål over disse geografiske grensene var ikke en måte for samiske kvinner fra fjordene å bli norsk på.

To av fem tilfeller av endret etnisitet i retning samisk i Ytre Karlsøy forekom i tilknytning til kvinner fra Restsørfjorden som giftet seg i Ytre Karlsøy og bosatte seg der (tabell 9.1 nr 6 og 7). I det ene tilfellet ble en mann fra Skipsfjorden, som hadde vært norsk både ved 1865- og 1875-tellinga, samisk etter at han hadde giftet seg med ei samisk kvinne fra Lavangen i Sørfjorden i 1890. I 1900 var han både han og barna samisk. Det andre tilfellet gjaldt ei norsk kvinn fra Hundberg i Sørfjorden som i 1898 giftet seg med en norsk mann fra Ytre Karlsøy fastland og bosatte seg i Sørleangen. Hun ble registrert som samisk ved 1900- tellinga, selv om både hun og hennes foreldre var enhetlig norsk i tidligere kilder og mannen hennes

⁵⁹ 1900-tellinga for Karlsøy s 44/ 28 og 1875: 37/8. Nettutgave av 1900-tellinga for Skjervøy

⁶⁰ en av kvinnene fra Storstennes i Kjosene i Lyngen, født i 1875, var riktignok registrert som nb i 1875, men som norsk i Sørleangen i 1900. Hennes far var registrert som nb ved tellinga i 1875, men som n i kirkeboka da kvinnen var døpt (Kirkebok for Lyngen 1874 Hanna Jensine Hansdatter) og som nd i 1865 (Ft 1865 Lyngen RHD s27/20), og har sannsynligvis vært oppfatta som norsk

fortsatt var norsk (tabell 9.1 nr 7). De to tilfellene av etnisk endring kan ha vært forårsaket av kvinnenes tilhørighet til Sørfjorden. Begge disse parene inngikk ekteskap på 1890-tallet. Det ser ut til at særlig mot slutten av århundret hadde geografisk opphav stor betydning for hvordan personen ble oppfatta etnisk. Torp har påvist bygdetilhørighet som et viktig redskap i lokal etnisk kategorisering for områder i Sør-Troms, og ment at slik kategorisering gjorde det mindre mulig å forlate samisk etnisitet.⁶¹ Dette er en tendens som står i motsetning til en tendens til skifte av etnisitet i tråd med nye omgivelser, slik vi også har sett forekom.

På samme måte som personer som kom fra fjorden til øyene i slutten av århundret kunne bli oppfatta som mer samisk i mer norske omgivelser, finnes det også eksempel på at det var mulig å bli mindre samisk ved å flytte fra norsk til samisk område. Et eksempel på det er ei samisk kvinne på øyene som ble norsk etter at hun i 1884 hadde giftet seg med en samisk mann fra Ytre Karlsøy fastland og bosatt seg der (tabell 9.1 nr 14).

Av seks etnisk blandete menn i Helgøy som giftet seg i 1876/1877 endret to etnisk tilhørighet fra 1875 til 1900. Den ene ble norsk den andre samisk, bosatt i hhv norske og samiske omgivelser (tab. 9.1 nr 8 og 9), begge gift med etnisk blandete kvinner. Ei kvinne i Helgøy med samisk far og norsk mor ble samisk i 1900 selv om hun nå var bosatt i norske omgivelser og gift med en norsk mann fra Balsfjorden. Alle disse parene var norskspråklige (tab. 9.1 nr 10). Alle tre skiftene var dominert av farens etnisitet, dels i samsvar med omgivelsene, men dels på tross av både ektefelle og omgivelser. Det kan i hovedsak ha vært omgivelsenes etnisitet som bidro til mennenes endring, men da må endringa i den ene kvinnens etnisitet være uttrykk for at en ektemann fra Balsfjorden gjorde henne mer samisk. Endringene kan også være tilfeldige og skyldes at etnisitetskategoriene var i oppløsning i Helgøy på dette tidspunktet. Forholdsvis omfattende endringer i etnisitet på individnivå på øyene tyder på at etniske kategorier var i oppløsning omkring 1900, i motsetning til det som var tilfelle på den samiske gården i Lattervik på Ytre Karlsøy fastland der det ikke forekom etnisk endring fra 1875 til 1900 (tabell 9.1 nr 11)

9.2 Endringer i etniske kategorier i Sørfjorden

Det var mer omfattende etniske endringer ved giftermål i Restsørfjorden enn i de andre områdene (tabell 9.2). Dette skyldes dels at for perioden etter 1871 er også kirkeboka kilde til

⁶¹ Torp, 1994:68

etnisitet her, men det forekom også etniske endringer i folketellingene (tab 9.4). Også for Indre Sørfjorden er kirkebøkene kilde til etnisitet etter 1871. Likevel var Indre Sørfjorden i all hovedsak etnisk enhetlig i disse årene, både i folketellinger og kirkebok, både med hensyn til etniske kategorier og språk, og det forekom liten etnisk endring.

Tabell 9.2 Etnisk endring Restsørfjorden 1865-1900

Område	Nr	Vielsesår /periode	Etn før eller v/gm	Etnisk endring		Språk	Språk fra	Bosted/ skoledistrikt
				Til mer no	Til mer samisk/ mindre no			
Innen Restsørfjorden 1871-1880. Tab 7.13	1	1872	no/kv-no		hun fra norsk til blandet, barnebarna sam.	norsk		Hjeldnes (y)
	2	1873	samisk- norsk	hun sam. før og etter		samisk		Breivik (y)
	3	1874	norsk-samisk	han sam. før og etter		samisk		Bergenes (i)
	4	1874	norsk-samisk		b-sam, sam-sam	norsk	mannen	Reiervik (y)
Yt.k-Restsfj 19	5	1873	ln-n		ln-kk	norsk		Bakkeby/Ytkfastl (u)
Kvinne Indre Sørfj m/barn før ektesk.	6	1874	no-sam	no-no(KB) no-nl FT1875		norsk	mannen	Kjosen i Lyngen (u)
Restsfj-Indre Sfj.20	7	1876	nn-ll	barna n 1900	lp-lp dåpsl.	norsk og samisk		Reiervik (y)
Restsfj-Indre Sfj. 22	8	1879	nn-ll	no-no dåpslista	lp-lp dåpslista	norsk	mannen	Skarmunken/ Strømsbugt (i)
Restsfj-Indre Sfj. 23	9	1879	nb(nk)-?		n/lp-lp			? (i?)
Restsfj-ut 2	10	1883	b-n	no-no		norsk		Sjursnes (i)
Restsfj-ut 7	11	1887	sam/no-kven/ ll-nn	b-b		norsk		Olderbakken (i)
Restsfj-ut 11	12	1893	b-b		samisk-samisk	norsk		Sjursnes (i)
Restsfj-ut 12	13	1893	sam-no	no-no		norsk	kvinnen	Målselv (u)
Restsfj-ut 16	14	1895	sam-no		sam-samisk	norsk	kvinnen	Reiervik (y)
Restsfj-ut 18	15	1895	sam-kven		samis-samisk (barna sam.)	samisk	mannen	Stakkenes (i)
Ut-Restsørfj 4	16	1887	b-no		b-b (hennes mor nl 1875)	norsk		Lyngen (u)
Rstsfj-ut 29	17	1886	sam-kven		barna ble sam	norsk		Bensnes (y)
Innen Restsfj. 1881-1900	18	1889	n-sam	no-b		norsk		Breivik (y)
Restsørfj. 1900-tell.	19	1889	ll-nn	no-no		norsk		Ytre Lavangen (i)
Ytk-Restsfj 6	20	1890	no-sam		sam-sam, barna sam	norsk		Skårøynes* (u)
Ut-Restsfj 6	21	1895	n-n	hun n også i 1875 og 1900, men mora var kven		norsk		Lyngen (u)
Restsfj-ut 15	22	1895	no/sam-sam	han sam før og etter		samisk		Breivikdalen (y)
Ytk-Restsfj 9	23	1898	no-no		no-sam	norsk og samisk		Sørlengangen** (u)
Ut-Restsfj 5	24	1891	no/sam-no/sam	begge sam før og etter		norsk		Tromsøysund (u)
Indre Sfj-Restsfj 6	25	1894	ingen-ingen	begge sam før, han kven - hun samisk 1900		han norsk/hun sam		han Bensnes/ hun Flatvoll (y/i)
Rsfj-Indre Sfj.8	26	1891	no-sam		sam-sam	samisk	kvinnen	Lakselvdalen (i)
Restsfj-ut 19	27	1895	no-no		b-no	norsk		Olderbakken (i)
				14	15	18 no/5 sam/2 no/3 og sam./3 kvinnen		

Noen par opplevde endringer både i retning mer norsk og mer samisk etnisitet, derfor er ikke totalt antall endringer lik antall par. *, ** og *** finnes også i tabell 9.1 med tilsvarende markeringer. Bosted/skole-distrikt: y=ytre, i=indre, u=utenfor området.

Variasjonen i etnisitet for den enkelte tyder på at etnisk tilhørighet ikke var umiddelbart tydelig for omgivelsene. Antakelig skyldtes dette dels at etnisitet var blitt noe mindre viktig for sosial samhandling, tilsynelatende etnisk blandete ekteskap tyder på det, dels skyldtes det antakelig at etnisitet i mindre grad enn før kom til uttrykk gjennom ytre uttrykk, som for eksempel språk. I siste tiåret av perioden ser det ut til det i ektepar med parter fra Restsørfjorden var en tendens til mer endring i retning samisk enn norsk etnisitet (tab. 9.2 etter ca 1890). Det var ingen vesentlig forskjell i etnisk endring mellom det mest fornorskede området i Ytre skoledistrikt, og de mer samiske områdene i Indre distrikt (tabell 9.3).

Tabell 9.3 Ekteskap med en eller begge parter fra Restsørfjorden. Etniske endringer fordelt på parenes bosted

	Til mer norsk/mindre samisk				Til mer samisk/mindre norsk			
	Ytre skoledistrikt	Indre skoledistrikt	Utenbygds	Totalt	Ytre skoledistrikt	Indre skoledistrikt	Utenbygds	Totalt
1855-tellinga	1			1	0			0
Gift 1870-tallet	2	2	1	5	3	2	1	6
Gift 1880-tallet	1	3		4	1	0	0	1
Gift 1890-tallet	2	0	3	5	1	4	3	8
Totalt	6	5	4	15	5	6	4	15

Tabell 9.4 Ekteskap med en eller begge parter fra Restsørfjorden. Etniske endringer for partene i folketelling og kirkebøker

År	Til mer norsk/mindre samisk			Til mindre norsk/mer samisk		
	Folketell.	Kirkebok	Totalt	Folketell.	Kirkebok	Totalt
1855-tellinga	1		1	0		0
Gift 1860-tallet						
Gift 1870-tallet	5	4	9	5	4	9
Gift 1880-tallet	1	2	3	2	0	2
Gift 1890-tallet	2	2	4	5	3	8
Totalt	11	8	19	13	7	20

Tabellen viser alle etniske endringer jeg har avdekket i analysene av ekteskap der parter fra Restsørfjorden inngikk, noen par opplevde flere etniske endringer. Endringer til hhv mer norsk eller mer samisk omfatter også endringer fra hhv samisk eller norsk til etnisk blandet. Ei endring fra samisk til kvensk er holdt utenfor denne tabellen.

Det er antatt at kirkeboka i større grad enn folketellingene ga uttrykk for den etniske kategoriseringa som befolkninga ble sett gjennom i hverdagen.⁶² I en situasjon med antatt fornorskning skulle dette forventes å føre til en tendens til mindre samiskhet i kirkebøkene, sett i forhold til de genealogisk orienterte folketellingene. Men i Restsørfjorden var dette ikke

⁶² Kirkeboka som kilde til etnisitet er drøftet i kap 2 Kilde og metode.

utpreget; det var ingen entydig tendens i retning fornorskning i noen av kildene, endringer i retning samisk forekom i like stor grad som endringer i retning norsk etnisitet. (tab 9.4).

I enda større grad enn i Ytre Karlsøy forekom det at menn i Restsørfjorden ble mer samisk ved å gifte seg med samiske kvinner fra mer samiske områder. I årene 1851-1880 opplevde fire av seks ikke-samiske menn fra Restsørfjorden, som giftet seg med samiske kvinner fra Indre Sørfjorden, å bli mer samisk (tabell 9.2 nr 7, 8, 9 og 26).

Det var også to giftermål på 1870-tallet mellom norske menn i Restsørfjorden og svært unge jenter fra Sjøvassbotn (jf. kap.7.5.4). Den ene av disse mennene var født i Strømsbukt, men bosatt sammen med sin ugifte mor i Reiervik i 1875, da med etnisitetsmerkelappen nn. Da han giftet seg i 1879 var han 25 år og bosatt i Skarmunken, jenta han giftet seg med var bare 19 år og ei av bare tre bruder under 20 år i Indre Sørfjorden i årene fra 1823 til 1900 (tabell 9.2 nr 8). Paret bosatte seg først i Skarmunken, seinere i Strømsbukt og fikk ti barn. De ble dels oppfatta som norsk i kirkeboka ved barnedåpene, dels som samisk. Ved barn nr to (1883) var han ført i kirkeboka som samisk, ellers var han oppført som norsk eller uten etnisk merkelapp. Ved barn nr. fire er det anmerket i kirkeboka at barnet var ”nl”, uten at foreldrene var påført etniske merkelapper. Barnas mor, som ved tellinga i 1875 var samisk og bosatt i Sjøvassbotn, var derimot oppført som norsk i kirkeboka ved femte, sjuende og åttende barn (1889, 1893 og 1895), ellers som samisk eller uten etnisitet. Ved tellinga i 1900 var han registrert som norsk, hun var fortsatt samisk, men norskspråklig, og barna etnisk blandet med norsk språk. Da bodde også konas mor sammen med dem. Hun arbeidet med bla ”skindberedning”, og om kona i huset står det i tellinga at hun ”stiller huset, syr komager”.⁶³

I det samiske samfunnet var det kvinner som sydde komager og gjorde annet skinnarbeid, det beretter bla Knud Leem og Gustav von Düben om og Erik Solem sier at kvinnene var helt selvstendig mht handel med skinn og skinnvarer.⁶⁴ Også Eilert Sundt beretter om at samiske kvinner tok seg av skinnarbeidet, og i beretninga om forholdene blant samene i Lyngen omkring midten av 1800-tallet forteller Ole Thomassen at særlig tilskjæring og også syng av komager ble satt bort til ”fruentimmer” som kunne ”...tilskjære et pent snitt”.⁶⁵ I Ytre Karlsøy var det samtidig 12 ”skomagere”, alle menn. I Sørfjorden for øvrig var det en samisk

⁶³ FT Lyngen 1900, krets 10, liste 40.

⁶⁴ Leem, 1975:369, Düben, 1977: 131 og Solem, 1970:65

⁶⁵ Midbøe,1973:41f: og Thomassen, 1999: 64

mann og en mann uten etnisk merkelapp som var skomakere, ellers var det ingen som ifølge tellinga arbeidet med skinn. Grunnen til at dette ble fremhevet for disse samiske kvinnene i et ellers norsk hushold kan være at de gjorde slikt arbeid for folk utenfor husholdet i større grad enn de fleste. Men grunnen til at skinnarbeid ble nevnt her, og ikke for noen av kvinnene i de helt samiske områdene, kan også være at skinnarbeid for kvinner var uvanlig her, mens det i de samiske områdene inngikk som en selvfølgelig del av kvinnenenes "husgjerning." I tilfelle må dette etnisk blandete husholdet utad ha framstått med et sterkt samisk preg, det var det kvinnene som bidro til.

I det andre av to par med norsk mann fra Restsørfjorden og ung jente fra Sjøvassbotn var det også en tendens til større endring i retning samisk enn norsk (tab 9.2 nr 7). Partene var hhv 25 og 21 år gamle ved giftermålet, han fra Reiervik, der de også bosatte seg. Ved folketellinga i 1875 var han oppført som nn og hun som ll. I kirkebokas dåpsliste var han derimot oppført som samisk i 1877, -80 og -87, uten etnisitet i 1884, men norsk i 1890, -93 og -96. Hun var oppført som samisk ved alle barna i kirkeboka unntatt i 1884, da var heller ikke hun påført etnisk merkelapp, og antakelig oppfatta som norsk. I kirkeboka var de altså dels oppfattet som etnisk like, mer i retning samisk enn norsk, mer i retning kvinnens etnisitet enn mannens. Ved tellinga i 1900 var han fortsatt norsk, hun var samisk og samisktalende, mens barna var av norsk og samisk etnisitet, men norskspråklige.

Disse samiske jentene som ble gift med norske gutter og flyttet til etnisk blandete områder var purunge, noe som kan sees som uttrykk for at det var de norske mennene som i størst grad var velgerne i disse parforholdene. Likevel var det ikke en ensidig fornorskningprosess som foregikk i de nye husholdene. De norske mennene ble også til dels oppfattet som mer samisk etter at de hadde giftet seg med samiske kvinner enn de hadde vært før. Det stemmer derfor kanskje ikke helt at menn ikke ble påvirket av kvinnens sosiale status. Heller ikke barna ble norske selv om de var norskspråklig i et miljø under fornorskning, men ble oppfatta som etnisk blandet, slik de antakelig også var genealogisk sett.

I tillegg var det i 1879 ekteskap mellom ei samisk kvinne fra Lakselv og en mann fra Olderbakken (tab. 9.2 nr 9). Ved vielsen ble mannen registrert som etnisk blandet norsk og samisk, men ved tellinga i 1875 hadde han vært etnisk blandet med norsk far og *kvensk/norsk* mor, altså ikke samisk. Dette kan være eksempel på at kirkeboka mer enn folketellinga ga uttrykk for hvordan personer er blitt oppfattet mht etnisk tilhørighet i hverdagen, og at

mannen ble oppfatta som mer samisk når han giftet seg med ei samisk kvinne fra et samisk område. Disse to finner jeg ikke igjen verken i dåpslistene eller begravelleslistene, og heller ikke i 1900-tellinga, antakelig her de flyttet fra området.

Det fjerde eksemplet på norsk mann fra Restsørfjorden som ble mer samisk ved å gifte seg med samisk kvinne fra Indre Sørfjorden er en mann fra Lakselvdalen som i 1891 giftet seg med samisk kvinne fra Lakselv. Han var da registrert i kirkeboka som norsk, hun som samisk. I 1900 var de bosatt som inderster hos en samisk husmann i Lakselvdalen. Da var begge registrert som samisk i tellinga (tab 9.2 nr 26).

I den omfattende giftermålsutvekslinga mellom Restsørfjorden og utenbygds partnere i 1881-1900, særlig mellom menn fra fjorden og utenbygds kvinner, var det stor grad av etnisk endring. Endringa gjaldt dels parten som hadde tilhold i området og dels utenbygds part, dels mannen og dels kvinnen. Av alle de *utenbygds* kvinnene som inngikk ekteskap i Restsørfjorden etter 1880 var det, til tross for omfattende etniske endringer, *ingen* av dem som endret etnisitet til norsk. To kvinner som kom utenfra, den ene norsk, den andre kvensk i folketellinga, ble derimot til dels oppfatta som samisk i kirkeboka. Begge var gift med samiske menn (tabell 9.2 nr 14 og 15).

Antakelig skyldtes noen av de etniske endringene et økt fokus på genealogisk etnisitet mot slutten av århundret, felles for disse er likevel at de alle var endringer i retning mer samisk. Ei kvinne fra Restsørfjorden, som var ført som norsk ved 1875-tellinga, giftet seg med en etnisk blandet mann fra Lyngen i 1887. De bosatte seg i et norskspråklig hushold i Hammervik i Lyngen, i 1900 var hun etnisk blandet (tab 9.2 nr 16). Gården var av Friis oppfatta som norsk i 1890, omgivelsene var altså ikke til hinder for at kvinnen kunne fortsette å være norsk der. Dette kan være resultat av at det å komme fra et samiskdominert område til et mindre samisk område kunne gjøre en person mindre norsk, slik det finnes flere andre eksempler på. Endringa kunne også skyldes at en mulig genealogiske etnisk blanding ble hentet fram, hennes mor var ført som etnisk blandet norsk og samisk ved tellinga i 1875. Endelig kunne endringa skyldes en tendens til at ektefeller ble etnisk lik, og mannen var etnisk blandet. Et annet eksempel er en norsk mann fra Olderbakken som først var gift med ei norsk kvinne fra Dåfjorden på Ringvassøya i 1886, han opprettholdt sin norske etnisitet i dåpslista for deres eneste barn i 1888 (App.tab.7 Rsfj-Ytk 1881-1900 par 4). Men ved 1900-tellinga var mannen blitt etnisk blandet, nå gift med ei norsk kvinne fra Balsfjorden, og fortsatt bosatt på

Olderbakken (tabell 9.2 nr 27).⁶⁶ Antakelig var den etniske blandinga hentet fra hans mor, som var innført i 1875-tellinga som nl, og en konsekvens av et økt fokus på genealogi. Men det kan også være uttrykk for at kvinner fra Balsfjorden i mindre grad enn kvinner fra øyene bidro til å holde familien norsk.

Et tredje eksempel er derimot et klart uttrykk for etnisk endring i tråd med ektefelle(r). En mann fra Sjursnes som var registrert som etnisk blandet ved tellinga i 1875 ble oppfatta som hhv norsk og samisk i vielseslista ved de to ekteskapene han inngikk; først med ei norsk kvinne, så med ei etnisk blandet kvinne født i Balsfjorden, med samisk mor og norsk far. Ved begge anledninger var han bosatt på Sjursnes, som i all hovedsak var ei norsk bygd (App.tabell 8 Rsfj-u, par 2 og 11, tab 9.2 nr 10 og 12).

Det var også mulig å bli mer samisk ved å flytte fra samisk til norsk område i Sørfjorden, slik det var flere tilfeller av i Ytre Karlsøy. En norsk mann som i 1891 var en av bare seks norsk etniske bosatt i Indre Sørfjorden, var i 1900 flyttet til Bensnes der han bodde i et norsk hushold, antakelig hos slektninger. Nå var han blitt etnisk blandet, muligens som konsekvens av oppholdet i Indre Sørfjorden.⁶⁷

I to av fire par over etniske grenser *innenfor* Restsørfjorden i årene 1871 til 1880 forekom det også etnisk endring i retning samisk (tab 9.2 nr 1 og 4). I det første paret ble den tidligere norske kvinnen etnisk blandet etter å ha giftet seg med en antakelig kvensk, eventuelt norsk/kvensk, mann. Barnebarna til disse ble innført som reint samisk i 1900-tellinga (tab 9.2 par nr 1). Deres sønn var far til barna, han var altså etnisk blandet, mor til barna var samisk. Den unge familien var i 1900 bosatt i et norskspråklig hushold i Skognesbukta, ei bygd som ellers i hovedsak var samiskspråklig. At barna ble samisk, til tross for en far som genealogisk sett ikke var samisk, og til tross for norsk språk, er enten uttrykk for at moras etnisitet dominerte, at gårdens etnisitet dominerte, eller at etnisiteten nå hadde en tendens til å helle mot samisk når det var noe samisk genealogi til stede.

Det finnes praktisk talt ikke eksempler på varig etnisk endring fra samisk til mindre samisk i Restsørfjorden ved giftermål i perioden. En samisk mann i Ytre Lavangen som giftet seg med

⁶⁶ hun hadde vært ført som nn ved 1875-tellinga og er uten etnisitetsmerkelapp i 1865.Ft 1865 og 1875 Balsfjorden , RHD Internett. Inger Pauline Andreasdatter. Hestnes søndre.

⁶⁷ Tellinga for Lyngen 1891 krets 6 liste 81 nr 4 og 1900 krets 10,liste 22 nr 5

ei norsk kvinne var norsk i vielseslista, men likevel samisk i tellingene både før og etter giftermålet (tab.9.2 nr 19). I et av parene over norsk-samisk etnisk grense mellom parter innenfor Restsørfjorden ble kvinnen oppfattet som mindre samisk ved 1900-tellinga enn før og etter. Mannen var norsk og kvinnen samisk både i 1875, ved vielsen i 1889 og i kirkeboka ved alle fem barnas dåp, også de som var døpt etter 1900. Men ved 1900-tellinga var kvinnen etnisk *blandet* norsk og samisk. De var bosatt i Breivik i et norskspråklig hushold (tabell 9.2 nr 18).

I Indre Sørfjorden finnes ingen eksempler på at samiske eller etnisk blandete ble norsk. Derimot var en far og sønn i Indre Sørfjorden, som var etnisk blandet i 1891, blitt samisk i 1900. De var fortsatt bosatt på samme sted.⁶⁸ Dette etniske skiftet kan være uttrykk for påvirkning fra omgivelsene, men kan også være uttrykk for tellerens mangel på språk- og lokalkunnskap. Han var eneste teller som var bosatt utenfor tellingskretsen han hadde ansvar for, hadde antakelig dårlige eller manglende kompetanse i samisk og framstilte Indre Sørfjorden som mer enhetlig samisk i 1900 enn det hadde vært i 1891 (jf. kap 2).

Variasjonen i etnisitet i Restsørfjorden er på den ene sida resultat av en tendens til at etnisk blandete par ble registrert som etnisk lik i kirkeboka, særlig i dåpslistene. Hovedinntrykket er likevel at det kan se ut til at det fjordsamiske i Restsørfjorden lokalt, både innenfor fjorden og i Ytre Karlsøy, særlig i siste del av århundret, ble behandlet etter "one drop of blood"-prinsippet, slik at samisk genealogi tenderte til å dominere over annet etnisk opphav.⁶⁹ I fjorden kan det også se ut til at samisk etnisitet kunne "smitte" over til norsk ektefelle i større grad enn det omvendte var mulig. Hansen og Meyer har sannsynliggjort at det var rene etniske kategorier som var avgjørende for sosial samhandling, men at etniske blandinger kunne utgjøre et potensial som kunne aktiveres.⁷⁰ Blandet etnisitet, kunne på den ene sida være ei mulighet for den enkelte til å velge etnisk tilhørighet, men også for omgivelsene til å påtvinge samisk befolkning samisk etnisitet og medfølgende stereotypier. Bratrein sier at fokuset på genealogi nettopp bidro til å opprettholde bevisstheten om samisk herkomst.⁷¹ Endring mer i retning samisk enn norsk i Restsørfjorden kunne altså skyldes at omgivelser med kjennskap til etnisk genealogi påtvang etnisk blandet befolkning samisk etnisitet.

⁶⁸ Folketellinga for Lyngen herred 1891:krets 6 liste 75 nr 6 og 8 og 1900: krets 12 liste 19 nr. 6 og 8.

⁶⁹ "one drop of blood" refererer til etnisk kategorisering i USA som medførte at alle som ikke var av helt "ren" avstamning ble registrert som blandet. Lie,2001:145

⁷⁰ Hansen og Meyer, 1991:47

⁷¹ Bratrein, 1992:83

Dette står i motsetning til det som var sentrale myndigheters politikk på dette tidspunktet. Ved 1891-tellinga ble alle med spor av norskhet norsk i sentral statistikk, både etnisk blandete norskspråklige og også norskspråklige svensker og dansker.⁷² Større tendens til endring i retning samisk enn norsk i etnisk blandete par bosatt i Restsørfjorden er derimot i tråd med endringa i befolkningssammensetninga i Restsørfjorden mot slutten av århundret. Den samiske andelen av befolkninga gikk ubetydelig tilbake sett i forhold til den økte andelen etnisk blandete ekteskap og det økte fokuset på genealogi, den norsk etniske andelen gikk forholdsvis mest tilbake, mens den etnisk blandete befolkningsandelen økte fra 1865 til 1900 (se Kap2).

Kvensk etnisitet var mindre bestandig enn de andre kategoriene, også i de genealogisk orienterte folketellingene. I Restsørfjorden er det i siste del av perioden to eksempler på at barna til samiske menn og kvenske kvinner ble oppfatta som samisk (tab. 9.2 15 og 17), og også eksempel på at ei kvinne med kvensk mor og norsk far ble oppfatta som norsk (tabell 9.2 nr 21). Det vanligste etniske "skiftet" var likevel at kvinner med kvensk mor og far av annen etnisitet opprettholdt sin etniske blandingskategori i folketellingene, men agerte etter farens etniske tilhørighet i giftermål. Av fire kvinner med kvensk mor, men ikke kvensk far i Sørkjorden i 1875 hadde tre norsk far. Disse var alle gift med norske menn, og for den ene kvinnen var barna i folketellinga ført med norsk etnisitet. Den fjerde kvinnen i Sørkjorden hadde samisk far, hun var gift med en samisk mann. I Ytre Karlsøy var det i 1875 seks kvinner med kvensk mor og norsk far, fire av dem var gift med norske menn, og opptrådte altså på giftermålsmarkedet i tråd med farens etnisitet. De to siste var tyender i norskspråklige hushold.

9.3 Etnisk endring og flytting

Jeg har vist eksempler på at flytting fra mer samisk til mindre samisk område kunne gjøre norsk etniske til mindre norsk, mens samisk etniske som flyttet fra norsk til samisk område kunne oppnå å bli mer norsk. Det var imidlertid også mulig å skifte etnisitet i retning av den dominerende etnisiteten i tilflyttersamfunnet, dette siste var mer tilfelle for norsk eller etnisk blandete som flyttet til samisk område enn samer som flyttet til norsk. Det var mer mulig å bli norsk i Ytre Karlsøy enn i Restsørfjorden.

⁷² Lie, 2001: 145

Det har vært vanlig å anta at flytting bort fra kjente omgivelser var nødvendig for å endre etnisitet fra samisk til norsk. Det finnes få eksempler på slikt skifte blant innflyttere til Restsørfjorden, og mange flere på at norske ble samisk. Gunnar Thorvaldsen viser i sin avhandling at det var større andel samer i innflytterbefolkninga i Ytre Karlsøy i 1875 og 1900 enn i den bofaste. Jeg har også vist at det blant unge samiske kvinner i 1900 var flere utenbygdsfødte. Dette tyder på at samisk etnisitet ble opprettholdt ved flytting *til* Karlsøy.⁷³

Blant utflytterne fra Ytre Karlsøy var derimot den samiske andelen mindre, noe som tyder på omfattende etnisk endring blant utflytterne, og at flytting ut av området var en måte å kvitte seg med etniske merkelapper på. 2/3 av utflytterne var kvinner, omkring halvdel av dem flyttet til Tromsø. Antakelig var det lettere å bli kvitt etniske merkelapper i byen. Blant de 255 Karlsøy/Helgøy-fødte bosatt i Tromsø i 1900 var bare en samisk, en 80 år gammel enkemann og tjenestedreng.⁷⁴ I Lyngen med Sørfjorden var andelen samer i både innflytter- og særlig utflyttergruppene forholdsvis mye mindre enn i den bofaste befolkninga. Thorvaldsen spør om det er uttrykk for en etnisk flyttebarriere når Lyngens utflyttere ikke var å finne i de nye tettstedene i Nordland i 1900, og at det er uttrykk for etniske skillelinjer når det ikke forekom samiske utflyttere fra Lyngen i Nordland i det hele, men derimot i Finnmark.⁷⁵ Han diskuterer ikke etnisk endring ved flytting som en mulig årsak til at samisk etnisitet ikke er synlig i kildene.

Jeg har funnet få eksempler på at personer skiftet etnisitet fra samisk til norsk ved å flytte ut av området, men jeg har heller ikke gjort noen systematisk analyse av utflyttergrupper som sådan. Ei samisk kvinne fra Indre Sørfjorden, født i Balsfjorden, gift med norsk mann og bosatt i Kjosen i Lyngen etter ekteskapet, var samisk i kirkeboka da hun fikk et føreketenskapelig barn, etnisk blandet i folketellinga i 1875 og norsk i kirkeboka da hun giftet seg med norsk mann (tab. 9.2 nr. 6). Det kan se ut til at hun var i stand til å skifte til norsk etnisitet uten å flytte bort, Kjosen i Lyngen var nabobygd med Restsørfjorden. En samisk mann fra Restsørfjorden som giftet seg med ei norsk kvinne fra Målselv i 1893 og bosatte seg der, ble også norsk ifølge 1900-tellinga (tab.9.2 nr 13).

⁷³ Thorvaldsen, 1994: 104ff. Det området han kaller Karlsøy er uten Sørfjorden, og dermed tilsvarende det området jeg kaller Ytre Karlsøy

⁷⁴ Folketellinga 1900. Tromsø. På RHD's Internettssider.

http://www.rhd.uit.no/folketellinger/folketellinger_avansert.aspx

⁷⁵ Thorvaldsen, 1994: 351

9.4 Språklig endring

Det er ikke bare skifte i etniske kategorier som kan være uttrykk for etnisk skifte. Også endringer i kulturuttrykk kan være uttrykk for endring i etnisk identitet. I dette området, der etnisitet i liten grad var knyttet til næring, klesdrakt og andre ytre etnisitetsmarkører er det særlig skifte i språk som kunne være uttrykk for etnisk skifte. 1855-tellinga var organisert etter etniske kategorier, og jeg antar at språkkriteriet var vesentlig for hvilken liste den enkelte familie ble registrert under. Hvis språkkriteriet var avgjørende for kategoriseringa var 11 av 13 etnisk blandete par i Ytre Karlsøy norskspråklig, ett par med norsk mann og samisk kvinne var oppfatta som kvensk og bare en etnisk blandet familie var ført i tellingas sameliste. I dette paret var mannen samisk og kona norsk, de var bosatt i Nordlenangen. Også i Restsørfjorden var tre av fire etnisk blandete par oppfatta som norsk, i alle disse parene var mannen norsk. Antakelig var det mannen som var norsk også i det fjerde blandete paret som var definert som samisk, i tellinga heter det om paret; ”nordmann gift med fin”. Både i Ytre Karlsøy og Restsørfjorden var de etnisk blandete parene i like stor grad kategorisert etter kvinnens som etter mannens etnisitet, antakelig mer avhengig av etnisitet, der den norske parten ser ut til å ha dominert, enn av kjønn. Dette kan være uttrykk for at giftermål over etniske grenser i hovedsak forekom bare mellom norskspråklige. Men det kan også ha vært bare innenfor ei norsk ramme at avvikende etnisk tilhørighet innenfor husholdet ble synliggjort, og at norske parter i samiske hushold ble assimilert, slik Markussen mener var tilfelle.⁷⁶

Tabell 9.5 1855-tellinga Karlsøy prestegjeld. Oppfatning av etnisk blandete pars etniske tilhørighet

Område	Etn. blandet	Antall	Fam. oppfattet som	Oppfatning av fam. avhengig. av kvinnen eller mannen
Ytre Karlsøy	n-l	6	5n/ 1kv	5 mann/1 ingen av partene
1855	l-n	4	3no/ 1 l	1 mann/3 kvinnen
	l-k	1	n	ingen av partene
	k-n	1	n	kvinnen
	l/n-n	1	n	kvinnen
			13	11 n/1 k/1 l
Restsørfjorden	n-l	3	2 n / 1 l	2 mann/1 kvinnen
1855	n-k	1	n	mannen
		4	3n / 1 l	3 menn/ 1 kvinne

l= lappisk (var etnisitetskategorien for samisk ved 1855-tellinga), n=norsk, kv=kven

⁷⁶ Markussen, 2001

I de etnisk blandete parene i siste del av århundret, der en eller begge parter opplevde etnisk endring, harmonerte parenes språktilhørighet også dels med mannens, dels med kvinnens etnisitet (tab. 9.1 og 9.2). Også her var parene i hovedsak mer norskspråklig enn samiskspråklig. Av de totalt 27 parene som opplevde etnisk endring gjennom ekteskap i Restsørfjorden ble en av partene eller barna deres mindre norsk etnisk eller mer samisk i 14 av parene, men ti av disse var likevel norskspråklig (tab. 9.2 par nr 1,4, 5, 8,12, 14, 16, 17, 20 og 27). I Restsørfjorden var det altså en tendens til etnisk endring i retning samisk på tross av at paret dannet en norskspråklig familie. Bare to par som opplevde etnisk endring mot samisk var også samiskspråklig (tab. 9.2 par nr 15 og 26). Bare i ett tilfelle ble en samisk mann norsk og norskspråklig, det var han som flytta til Målselv (par nr 13).

I Restsørfjorden var det 29 etnisk blandete par i 1875. 2/3 av de etnisk blandete parene var mellom norske, kvenske og etnisk blandete parter. Med unntak av ett norskspråklig par manglet disse opplysninger om språk. Disse antar jeg var norskspråklig. Ved 1875-tellinga for Sørfjorden antar jeg at manglende språkopplysninger for samisk befolkning indikerte samisk språk (jf. kap2). Men antakelig var alle etnisk blandete par med samiske parter norskspråklig. Ett av ti par med samiske parter hadde opplysninger om norsk språk, de øvrige manglet språkopplysninger. Av disse var sju i ytre skoledistrikt, sannsynligvis var disse norskspråklig. De siste to var bosatt på hhv Hundberg, som var overveiende norsk i alle kilder, og på Stakkenes. Stakkenes var enhetlig samisk hos Friis i 1860, da var det bare husfedrene som kunne noe norsk og familiene var bosatt i gammer, men i 1890 var gården vurdert som norsk. Mest sannsynlig innebærer manglende språkopplysninger norsk også i dette tilfellet. I 9 av disse 10 blandete ekteskapene var det kvinnen som var samisk, likevel var disse parene overveiende norskspråklig. I Restsørfjorden ser etnisk blandete ekteskap ut til å forutsette et etnisk skifte i form av språkskifte hos den ikke-samiske parten.

På Ytre Karlsøy fastland var derimot etnisk blandete par fortsatt samiskspråklig i 1875 når kvinnen var samisk, noe som må ha ført til at den ikke-samiske mannen ble dels samiskspråklig, og dermed mer samisk.

På øyene i Ytre Karlsøy var partene som framstod som etnisk blandet ved 1875-tellinga alle norskspråklige (tabell 9.6). Sammen med det vi har sett over styrker det ei oppfatning om at giftermål over etniske grenser i hovedtrekk forutsatte at den ikke-norske parten behersket det å være norsk, og at det dermed var ei forutsetning om etnisk endring i forkant av giftermålet. I

dette området stemmer giftermålsmønsteret med Bratreins beskrivelse av forholdene mot slutten av århundret om at giftermål over etniske grenser fikk et norsk preg.

Tabell 9.6 1875. Etnisk blandete par og språkbruk Ytre Karlsøy og Restsørfjorden

Etn bl par	Totalt antall	Øyer		Fastland		Totalt antall	
		antall	språk	antall	språk	Restsørfjorden	språk
norsk-samisk	13	7	no	6	5 sam/ 1 no	2	ingen
blandet-samisk	10	8	no	2	sam	4	1 no/3 ingen
kvensk-samisk	1	0		1	sam	3	ingen
samisk-norsk	14	11	no	3	1 sam/2 no	1	ingen
samisk-blandet	3	3	no	0		0	
samisk-kvensk	1	1	no	0		0	
andre etn bl	58	46	no	12	no	19	1 no/18 ingen
totalt	100	76	alle no	24	9 sam 15 no	29	2 no 27 ingen

Etnisitet: mannen først.

I 1900 var det bare på fastlandet i Ytre Karlsøy at norsk etniske var bosatt i hushold der også samisk språk ble brukt, men ingen norsk etniske var bosatt i *reint* samiskspråklige hushold. Norske menn gift med samiske kvinner ble ikke lenger samiskspråklig slik de tidligere kunne bli i samiskdominerte områder på Ytre Karlsøy fastland. I Restsørfjorden var ingen norsk etniske bosatt i hushold der samisk språk ble brukt i 1900. I begge områdene var skillet mellom samisk og norsk økt, fortsatt med et sterkere skille mellom samisk og norsk språk i fjorden enn på Ytre Karlsøy fastland.

Hansen og Meyer viser at i 70-85 % av eksogame ekteskap i Astafjord brukte barna samisk språk i 1891. De antar at disse framstod som samisk.⁷⁷ I Restsørfjorden var de fleste eksogame par norskspråklig på dette tidspunktet. I noen av disse familiene var det likevel en tendens til etnisk skifte i retning samisk. Det var ikke et direkte forhold mellom språk og etnisitet i Restsørfjorden. Norsk språk var ikke tilstrekkelig til å bli oppfatta som norsk, men antakelig nødvendig for å få en norsk ektefelle.

I Indre Sørfjorden var det to etnisk blandete par i 1875, begge samisk- og norskspråklig, slik over halvdelen av totalbefolkninga i området var. At området i 1900 var enhetlig samiskspråklig gjør det sannsynlig at en vesentlig del av de tospråklige i 1875 var mer

⁷⁷ Meyer og Hansen, 1991:40ff

samisk- enn norskspråklig. Dette innebærer likevel ikke at ikke de etnisk blandete parene kan ha vært tospråklige til daglig, slik tellinga sier de var. Telleren i 1875, som var lærer i området, kan ha ønsket å få fram at befolkninga også hadde norskkunnskaper. På den andre sida er det sannsynlig at 1900-tellingas enhetlige etniske bilde av Indre Sørfjorden var for unyansert (kap 2).

9.5 Skifte i etnisitet; kategorier, språk og giftermålssegmenter.

Etniske kategorier på individnivå var i hovedsak bestandig og uendret gjennom de forskjellige kildene, også i etnisk blandete ekteskap. Men det forekom endringer, i størst grad der fornorskninga var mest omfattende; på øyene i Ytre Karlsøy og i Restsørfjorden. Endringer i etnisk blandete par var ikke primært avhengig av mannens/ evt. kvinnens etniske tilhørighet. På øyene var endring på individnivå mer i retning norsk enn samisk. Også enslige opplevde etnisk skifte, som regel i forbindelse med flytting, og gjerne avhengig av etnisiteten i det nye husholdet. I blandete par i Restsørfjorden var etniske endring derimot i minst like stor grad mot samisk som mot norsk, også i norskdominerte bygder.

I de siste to tiårene av århundret var det en økt tendens til å se geografisk opphav som etnisk tilhørighet, noe som gjorde det mulig å bli mindre samisk ved å flytte fra norsk- til samiskdominert område, det samme var mulig omvendt, til dels slik at også ikke-samisk ektefelle kunne bli samisk. Eneste endring hos menn fra øyene i Karlsøy sogn som giftet seg ut av området er den norske mannen på Skorøyenes som ble samisk av å gifte seg med samisk kvinne fra Restsørfjorden. Jeg ser dette som uttrykk for økt vekt på geografiske grenser som etniske grenser. Den samme tendensen har jeg tidligere vist ga seg utslag i klarere geografisk avgrensede giftermålssegmenter. Det var de fjordsamiske områdene som ble oppfattet som ”det mest samiske”.

I Helgøy forekom etnisk endring til dels også uten ekteskap og flytting. Dette var endring fra samisk til norsk, men ikke omvendt, noe som tyder på at den lokale samiske kategoriene var i ferd med å miste sitt innhold og gå i oppløsning. Dette er i tråd med at etniske kategorier i liten grad var sosialt organiserende fra midten av 1800-tallet innenfor Helgøy. Den samiske befolkninga i Helgøy blir av Bratrein omtalt som det “urgamle sjøsamefolket”.⁷⁸ Denne samiske befolkninga var klart avgrenset fra fjordsamiske områder mht ekteskap, noe som er

⁷⁸ Bratrein, 1992: 67

uttrykk for at de ble oppfattet som etnisk forskjellige fra det samiske med opphav i de ”riktige samefjordene”, som Bratrein kaller fjordene på fastlandet.⁷⁹

Også på øyene i Karlsøy *sogn* forekom det endring i etnisk tilhørighet på individnivå i siste del av århundret. Likevel var de etniske kategoriene her sterkt sosialt organiserende ut hele århundret. Dette var til tross for at den samisk befolkninga i hovedsak var norskspråklig.

På Ytre Karlsøy fastland var to av tre etnisk blandete par oppfatta som norsk ved 1855-tellinga. I 1875 var familiene til etnisk blandete par samiskspråklig når kvinnen var samisk. De to kildene er forskjellige, den første uttrykker sannsynligvis at familiene til norske menn og samiske kvinner i samiskdominerte områder av tellerne ble oppfatta som norsk etnisk. Det er sannsynlig at slike familier var samiskspråklig også i 1855, slik de var i 1875. Dette tyder på at etnisk blandete familier fikk etnisk tilhørighet fra begge parter, slik blant annet Astri Andresen har ment. I samiske bygder på Ytre Karlsøy fastland har jeg ikke påvist etnisk endring på individnivå i bofast befolkning, noe som tyder på at etniske kategorier opprettholdt sin mening her. Et sterkt etnisk segmenter giftermålsmarked med færre ekteskap mellom norsk mann og samisk kvinne i 1900 enn tidligere, tyder også på det. Etter 1880 ble samisk befolkning på Ytre Karlsøy fastland også avgrenset fra giftermål med ytre del av Restsørfjorden, som var under sterk fornorskning. Innstramming av giftermålsveiene for samisk befolkning skjedde på tross av at praktisk talt hele den samiske befolkninga på Ytre Karlsøy fastland var norskspråklig i 1900, i tillegg til at samisk fortsatt ble brukt.

Også i Restsørfjorden var etnisk blandete familier oppfatta som norsk i 1855. Men i løpet av siste del av århundret hadde etnisk blandete par en tendens til å bli mer samisk etnisk i kildene etter giftermålet. Slike endringer var uavhengig av om det var kvinnen eller mannen som var samisk, og skjedde på tross av at de fleste slike par var norskspråklige. Antakelig var norsk språk ei forutsetning for giftermål over denne grensa. Alle etnisk blandete par over den samisk/norske grensa i 1900 var bosatt i ytre skoledistrikt og språklig fornorsket. Samtidig hadde samisk befolkning i den ytre delen av fjordens vestsida ikke lenger giftermålskontakt verken med Ytre Karlsøy fastland eller Indre Sjøfjorden. Endringer i giftermålsveiene er uttrykk for at den samiske befolkninga her i tillegg til språklig fornorskning også opplevde ei sosial endring. Likevel forekom det altså ikke endringer i etniske kategorier fra samisk til

⁷⁹ Bratrein, 1990: 63

norsk på individnivå. Tvert i mot var det en tendens til at etnisk blandete par ble mer, og ikke mindre samisk etter giftermålet. Tendensen gjenspeiles på aggregert nivå, den samiske befolkninga gikk ikke relativt tilbake fra 1875 til 1900 til fordel for andre etniske grupper.

I motsetning til i Ytre Karlsøy, der vi har sett flere eksempler på etnisk endring fra samisk til blandet eller norsk, forekom varig etnisk endring fra samisk til mindre samisk praktisk talt ikke i Restsørfjorden. På den ene sida er dette antakelig uttrykk for kildesituasjonen; i Ytre Karlsøy finnes den enkelte sjelden med etnisk tilskrivning i mer enn to kilder, og ei eventuell endring kan der bli oppfatta som mer entydig enn tilfellet var. Etnisitetsopplysningene i kirkebøkene i Sørfjorden gjør at den enkelte finnes med etnisk tilskrivning i kildene flere ganger, noe som gir rom for flere endringer. Men som også viser at etnisk tilskrivning varierte for enkelte. Antakelig er dette uttrykk for at oppfatninga av den enkeltes etnisitet ikke var like konsistent i hverdagen som det folketellingenes genealogisk betingete kategorier gir inntrykk av. Tendensen til mer endring i retning samisk enn norsk i Restsørfjorden tyder også på at det samiske her i de siste årene av 1800-tallet ble behandlet etter "one drop of blood-prinsippet".

Indre Sørfjorden var enhetlig samisk gjennom hele perioden, det var få etnisk blandete par, og jeg har ikke påvist etnisk endring i dem. Antakelig endret likevel den samiske kategorien i området innhold i forhold til omgivelsene. Omtale i kildene viser at samisk befolkning i Indre Sørfjorden og indre del av Restsørfjorden utenfra ble oppfatta som mer forskjellig fra annen samisk befolkning enn tidligere og området ble sett som mer samisk enn andre samiske områder i siste del av århundret. Slike holdninger kan ha bidratt til å begrense giftermålsmarkedet som nå var tilgjengelig for Indre Sørfjorden; etter 1880 var det ikke lenger giftermålskontakt mellom området og samisk befolkning i ytre del av Restsørfjorden, og Balsfjorden, som ser ut til å ha vært tidligere fornorsket enn Indre Sørfjorden, var i mindre grad enn tidligere giftermålsmarked for menn fra Indre Sørfjorden. Samtidig forekom det noen giftermål mellom samiske kvinner fra Balsfjorden og tilsynelatende norske menn fra ytre del av Restsørfjorden.

De geografiske etniske grensene ser ut til å ha vært forskjellige for kvinner og menn, slik at samiske kvinner i fjorden utenfra ble oppfatta som mer samisk enn menn. Samiske kvinner fra Restsørfjorden var etter 1880 helt avgrenset både fra et utenbygds giftermålsmarked, og også fra giftermålsmarkedet i Ytre Karlsøy. Kvinner fra de mest samiske områdene kunne også gjøre menn i andre områder mer samisk gjennom ekteskap. Det etniske hierarkiet langs

geografiske grenser ble klarere i perioden. I dette hierarkiet var antakelig samiske kvinner fra Indre skoledistrikt i Sørfjorden lavest.

Endringer i de samiske giftermålssegmentene, uten tilsvarende endringer i de etniske kategoriene, ser jeg som uttrykk for et skifte i de etniske kategoriernes meningsinnhold. Dette var dels en konsekvens av språklig fornorskning, som gjorde noen samer mindre samisk enn andre. Men det var også fortsatt etniske grenser som ikke var klare språkgrenser. Dette gjaldt både nye grenser mellom mer og mindre språklig fornorsket samisk befolkning på fastlandet, og også skillet mellom norskspråklig samisk og norsk befolkning på øyene i Karlsøy sogn, som ble opprettholdt. Norsk språk var ei forutsetning for giftermål med norsk part, men ikke i noen områder var det tilstrekkelig til at samisk befolkning ble oppfatta som norsk.

Kiærs påstand om at menn fra det han mente var en høyerestående folkestamme ville ”hæve hustruen op til hans eget standpunkt” kan sees som ei forventning om at den kulturelle påvirkninga i etnisk blandete par skulle gå bare en vei.⁸⁰ Men dette er i strid med nyere teorier som hevder at kulturmøter fører til utveksling av kultur, og bearbeiding og tilpassing av det gamle og det nye. Det er også i strid med empirien fra denne analysen. På Ytre Karlsøy fastland var etnisk blandete par med samisk kvinne også samiskspråklig i 1875, det var den kvinnelige parten og den samiske parten som dominerte paret kulturelt. I Restsørfjorden i siste del av århundret ble derimot etnisk blandete par i hovedsak dominert av den norske parten mht språk, uavhengig av om det var mannen eller kvinnen som var norsk. Dominans av norsk språk i disse parene må sees som en konsekvens av fornorskingsarbeidet. Men norske menn, både i Restsørfjorden og på øyene, opplevde også å bli oppfatta som mer samisk etter giftermål med samiske kvinner fra fjordene. Endelig viser også eksemplet fra Restsørfjorden med skinnarbeidende kvinner at etnisk blandete hushold også ble påvirket av samisk kultur, selv om de var norskspråklig og bosatt i norskdominerte områder.

Det er hevdet at samiske menn ble norskspråklig før kvinnene fordi de deltok på et interetnisk arbeidsmarked. Både ved Friis sin kartlegging fra 1860 og hans reisebeskrivelse fra Sørfjorden i 1850 var det også i hovedsak bare mannen i samiske familier som behersket norsk. Liten andel samiskspråklige blant samiske menn i forhold til kvinner i Ytre Karlsøy i 1900 tyder på at det samme var tilfelle der. Dette kunne føre til at samiske menn ble norsk før

⁸⁰ Kiær, 1882: 148

kvinnene, og dermed fikk tilgang til større del av giftermålsmarkedet enn kvinnene. Lav kjønnsproporsjon i ung samisk befolkning i Ytre Karlsøy kan være uttrykk for det. Men jeg har funnet bare ett eksempel på at samisk mann ble norsk før eller ved giftermålet med norsk kvinne, det var i Restsørfjorden. Norske menn gift med samiske kvinner i Ytre Karlsøy i siste del av 1800-tallet var derimot ikke før-samiske. Overgang fra samisk til norsk etnisitet har neppe vært brukt strategisk på giftermålsmarkedet. Det kan derimot overgang til etnisk blandet ha vært. For menn i Ytre Karlsøy ga blandet-kategorien tilgang til et større giftermålsmarked enn norsk og samisk i 1875, da kjønnsproporsjonen var høy.

Begrepet akkulturasjon brukes om møter mellom kulturer der den ene parten skifter ut kulturelt innhold. I nyere kulturteori antas det imidlertid at det mer er utveksling enn utskifting av kultur som foregår i slike møter. Assimilering beskriver skifte i identitet der den ene gruppa går opp i den andre. I ytre del av Restsørfjorden har vi sett at det foregikk en akkulturasjonsprosess ved at samisk befolkning ble norskspråklig. Antakelig forekom det også ei utveksling av kultur uten at dette er særlig synlig i de kildene jeg har brukt. Et eksempel er likevel de samiske kvinnene fra Indre Sørfjorden som drev med skinnarbeid i Restsørfjorden, de satte et klart samisk preg på det etnisk blandete, men norskspråklige husholdet de var bosatt i. Den samiske befolkninga i ytre skoledistrikt i Restsørfjorden ble derimot ikke assimilert i perioden. Tvert imot ser det ut til at økt fokus på etnisitet førte til at samisk genealogi ble revitalisert, og at etnisk blandet befolkning og etnisk blandete par ble mer samisk.

Jeg har antatt at skifte i etnisitet må kunne oppfattes som endring i verdier, og også at dersom et slikt skifte ble fulgt av skifte i demografisk praksis må det kunne sees som uttrykk for at demografisk praksis var avhengig av etnisk tilhørighet. Mulige sammenhenger mellom etnisk endring og skifte i demografisk praksis kommer jeg tilbake til i avslutningskapitlet.

10 Barn født utenfor ekteskap

Forskjeller i demografisk praksis mellom grupper som dannet segmenter på giftermålsmarkedet omfattet gjerne hele demografiske systemer (jf. kap. 1). Ut fra dette har jeg antatt at eventuelle forskjeller i giftermålsmønster langs etniske grenser som også ble fulgt av forskjeller i andre deler av den demografiske praksisen tyder på at det eksisterte forskjellige samtidige demografiske systemer innenfor undersøkelsesområdet, og at grensene for disse gikk langs etniske grenser.

Andelen barn født utenfor ekteskap er et av de mest sentrale demografiske størrelsene, og sammen med spedbarnsdødeligheta og fertilitet den praksisen som har vist seg å variere mest mellom antatt kulturelt foreskjellige grupperinger. I dette kapitlet vil jeg derfor foreta en analyse av andelen barn født utenfor ekteskap innenfor de antatt etnisk forskjellige områdene og over tid. Fertiliteten i ekteskapet og spedbarnsdødeligheta vil det derimot ikke være tidsressurser til å gjennomføre innenfor dette arbeidet.

De juridiske konsekvensene av å føde barn utenfor ekteskap endret seg i løpet av de vel 120 årene denne undersøkelsen dekker. I første del av 1700-tallet hadde leiermålsaker blitt straffet med både bøter, kroppslig avstraffelse, forvisning og til og med dødsstraff, avhengig av partenes sivilstand og av eventuelle gjentakelser. I 1700-tallets Karlsøy var straffen for leiermål seks daler for kvinner, 12 for menn, i tillegg til offentlig skrifte i kirka.¹ Kvinner som ikke kunne betale måtte stå i halsjern ved kirka, menn kunne straffes på kroppen og settes i fengsel. Fra siste del av 1700-tallet ble leiermål straffet bare når svangerskap var inntrådt, fra 1763 var det ikke straff for par som allerede var forlovet hvis de giftet seg før fødselen, fra 1791 kunne de unngå straff også om de giftet seg etter at barnet var født. Fra 1812 falt straffen for første og andre gangs leiermål bort, men helt fram til 1902 var det straff for tredje leiermål.² Men svangerskap førte ikke sjelden til fosterdrap og fødsel i dølgsmål. Det var krav om at det måtte være vitner til fødselen, dødfødsel uten vitner ble straffeforfulgt.

Selv om første og andre leiermål ikke lenger var straffbart etter 1812 aksepterte fortsatt ikke myndighetene slik praksis.³ Jeg har innledningsvis vist til det økte fokuset på ekteskapet og

¹ Bratrein, 1990: 97ff

² Ramstad, 1999: 254

³ Hagemann, 1999: 152

familien som karakteriserte 1800-tallets borgerskap. I tillegg ble statskirka fra tidlig 1800-tall satt under press av pietistiske bevegelser, og anklaget for å ta for lett på utenomekteskapelige barn, blant annet ved å ha en liberal praksis med hensyn til hvilke barn som ble vurdert som ektefødte. Både geistlige og verdslige myndigheter satte i verk tiltak i løpet av 1800-tallet for å kontrollere om fødslene var innenfor ekteskap. Så seint som i 1851 ble det fra sentralt hold innskjerpet overfor biskopene at alle barn født av ugifte foreldre skulle føres i kirkeboka som født utenfor ekteskap, uavhengig av om foreldrene giftet seg seinere. I begravelleslista for Helgøy i 1805 kommenterte presten begravelsen til et barn født utenfor ekteskap slik: ”Barnet avlet Under ægteskabsløfte og i Mellertid skiede at faderen Døde”. Kommentaren er uttrykk for at presten så på ekteskapsløfte som vesentlig, om ikke jevngodt med ekteskap. I 1869 ble det fra de statistiske myndighetene bedt om innberetning av hvor lenge foreldrene til dåpsbarna hadde vært gift, opplysningene skulle innhentes gjennom kirkebokføringa. Slike opplysninger skal likevel ha blitt innrapportert bare sporadisk, noe som blir tilskrevet at kirkeboka manglet rubrikker for denne opplysninga. Først i 1915 kom det kirkebøker med rubrikker for slike opplysninger.⁴ Eilert Sundts undersøkelser, i denne sammenhengen spesielt ”Om sædelighetstilstanden i Norge”, må også sees som ledd i myndighetenes forsøk på kontroll.

Utenomekteskapelige barn var nok likevel et større sosialt og økonomisk problem for den det rammet enn for myndighetene, og betydelig verre for kvinner enn for menn. Både kvinnes forsøk på å skjule svangerskap gjennom fødsel i dølgsmål og fosterdrap er klare uttrykk for dette. Elisabeth Haavet har vist at utenomekteskapelige barn også reduserte kvinnes seinere muligheter på giftermålsmarkedet.⁵ Prestens karakteristikk av ugifte mødre i kirkeboka tyder også på at i alle fall geistligheta så mer ned på kvinner enn menn som fikk barn utenfor ekteskap. Disse kvinnene ble ofte titulert som tøs i kirkeboka, en tilsvarende generell beskrivelse av menn som fikk barn utenfor ekteskap finnes ikke. Bare ved ett tilfelle i undersøkelsesområdet ble en mann kategorisert tilsvarende negativt, det gjaldt en gift mann i Fagerfjord som i 1819 ble omtalt som ”skiørlevner” i dåpslista etter at han hadde fått sitt andre barn utenfor ekteskapet. At tjenestejenta han fikk barnet med våget å føde barnet i dølgsmål, viser at det var ei stor sosial belastning å få et slikt barn. Bratrein viser også til flere eksempler på mødre som i siste del av 1800-tallet tok livet av barnet sitt, og ser dette som

⁴ Backer, 1947:194 f.

⁵ Haavet, 1982:137 ff

konsekvens av at prest og menighet fordømte fødsler utenfor ekteskap.⁶ I 1883 forekom det et slikt tilfelle, der barnet som var født i dølgsmål døde i løpet av første døgn. I kirkeboka er dødsårsak oppgitt som ”...dræbt av sin Moder”, og i medisinalberetninga opplyses det at ”Moderen udstaar for Tiden idømt Tugthusstraf”.⁷ Selv om det på denne tida ble født mange barn utenfor ekteskap i Ytre Karlsøy var dette altså forbundet med så store problemer for kvinnen at hun risikerte å føde i dølgsmål, og også kan ha tatt livet av sitt eget barn. Barnefaren i dette siste tilfellet var ungar, noe som skulle være mindre problematisk enn når gifte menn fikk barn utenfor ekteskap. I begravelseslista er det ikke oppgitt hvem kvinnen var, barnet var født på Kvitnes som i 1890 framstod som norsk.

Holdninger til seksualitet og samliv står sentralt i sosiale gruppers kontrastering av egen gruppe i forhold til andre, men egenskaper omkring samliv og seksualitet inngikk ikke i liten grad i det norske samfunnets konstruksjon av det samiske. I hovedsak ble samene omtalt i positive vendinger mht slike forhold, men i siste del av 1800-tallet da det norske samfunnets omtale av det samiske i hovedsak var negativt ladet, forekom det også negativ vurdering av samenes seksuelle moral. Dette er nærmere omtalt i kapittel 3. Jeg har innledningsvis vist at det heller ikke er påvist klare forskjeller mellom samisk og norsk befolkning med hensyn til andelen barn født utenfor ekteskap, og de fleste samtidige uttalelser hevder at barn født utenfor ekteskap var sjeldent i samisk befolkning. I Bratreins gjennomgang av straffesaker som omhandlet utenomekteskapelig liv i Karlsøy på 1700-tallet finnes heller ingen etniske kategoriseringer som kan tyde på at den samiske befolkningen var overrepresentert, eller sett på som overrepresentert, i slike saker.

10.1 Illegitimitet i Karlsøy prestegjeld 1775-1900

Jeg har foretatt en analyse av andelen barn født utenfor ekteskap innenfor det enkelte utvalgsområde og endringer over tid ved å beregne barn født utenfor ekteskap i prosent av alle fødte barn. En grundig undersøkelse av fertilitet i og utenfor ekteskap bør også beregne antallet barn utenfor ekteskap pr fertil kvinne, eller helst pr kvinne i gifteklar alder, fordi det normalt var de unge kvinnene som var mest utsatt for å få barn utenfor ekteskap. Analysen av illegitimiteten er gjennomført som et supplement til undersøkelsen av giftermålmønsteret

⁶ Bratrein, 1992: 182

⁷ Medisinalinnberetning for Karlsøy legedistrikt. Medisinalkontoret, Medisinalinnberetninger Tromsø Amt 1883-1888, pk. 193. Riksarkivet.

som er hovedtema for dette arbeidet. Det er derfor av tidshensyn ikke mulig å gjennomføre en mer omfattende analyse av illegitimiteten.

Jeg kommer videre til å bruke begrepet ”leiermål” slik presten gjorde i kirkeboka, nemlig som uttrykk for et utenomekteskapelig forhold som hadde ført til at et barn ble født utenfor ekteskap. Denne bruken er bare delvis i tråd med en formell definisjon av begrepet, i Norsk historisk leksikon definert som ”ulovlig og straffbart samleie”.⁸ For det første er det samleier som førte til at barn ble født som omtales i min tekst, for det andre var samleie utenfor ekteskap etter 1812 ikke straffbart før ved tredje gangs gjentakelse.

Tabell 10.1 Barn født utenfor ekteskap i Karlsøy prestegjeld 1775-1900

Periode	Ytre Karlsøy			Restsørfjorden			Indre Sørfjorden		
	Totalt antall fødte	Født utenfor ekteskap	Andel født utenfor ekteskap i %	Totalt antall fødte	Født utenfor ekteskap	Andel født utenfor ekteskap i %	Totalt antall fødte	Født utenfor ekteskap	Andel født utenfor ekteskap i %
1775-1800	592	31	5,2	257	3	1,2	134	1	0,8
1801-1850*	2123	238	11,2	586	19	3,2	281	13	4,6
1851-1880	2316	176	7,6	613	32	5,2	220	11	5
1881-1900	2123	208	9,8	478	46	9,6	123	19	15,5

Tabellen omfatter ikke dåpsbarn i Helgøy kirke før 1805.

*For perioden 1801-1850 var 22 barn ikke ført i dåpslistene, fordelt på 12 i Ytre Karlsøy, 6 i Restsørfjorden og 3 i Indre Sørfjorden, 1 uten kjent tilhørighet. Av disse var hhv 2, 1 og 1 født utenfor ekteskap. Det er ingen opplysninger i kilden om foreldrene til disse barna, og de inngår derfor ikke i gjennomgangen av statusen til de illegitime barna; blant annet mht gjentatte leiermål og ev. giftermål for foreldrene .

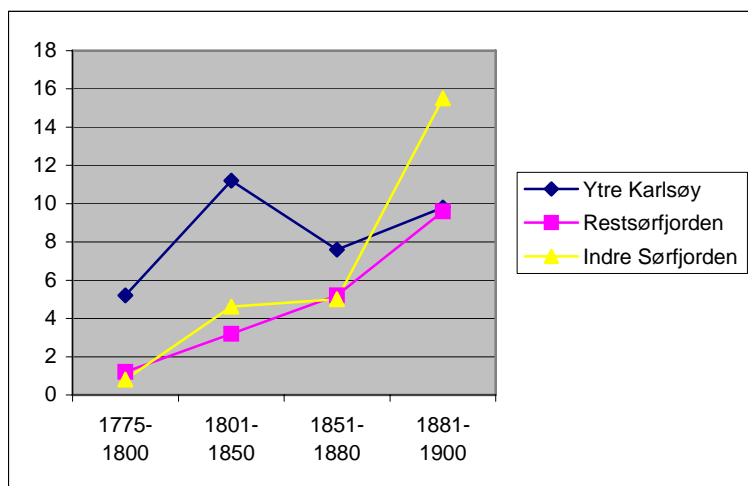
I Sørfjorden ble det praktisk talt ikke født barn utenfor ekteskap før 1801 (tab. 10.1). Dette er markert forskjellig fra situasjonen i Nord-Norge som helhet der omkring 6% av barna var født utenfor ekteskap omkring 1800. I Ytre Karlsøy gjaldt dette på denne tida omkring 5% av barna, noe som altså var i underkant av nordnorsk gjennomsnitt, men i overkant av landsgjennomsnittet.⁹ Bare ett av barna født utenfor ekteskap i årene 1775-1801 var fra Indre Sørfjorden. Mora var bosatt i Sørstrømmen i Indre Sørfjorden ved fødselen i 1800, men finnes ikke i 1801-tellinga. Faren var beskrevet som ”fieldfin” i kirkeboka, antakelig var han gift og bosatt i Lavangen i Restsørfjorden året etter. Ikke før i 1822 fikk en mann *bosatt* i Indre Sørfjorden barn utenfor ekteskap. Å få barn utenfor ekteskap var altså ikke en del av den demografiske praksisen i det reinte samiske Indre Sørfjorden i århundrets første del.

⁸ Ramstad, 1999:254

⁹ For landet som helhet finnes tall for illegitimitet for årene 1770 til 1783, i denne perioden var 4,2% av alle barn født utenfor ekteskap. For Nord-Norge finnes ikke egne tall for illegitimitet for siste del av 1700-tallet, men omkring 1800 var over 6% av barna i området født utenfor ekteskap. I Ytre Karlsøy var 3% av barna født utenfor ekteskap i årene 1775-1780, på 1780- og 1790-tallet økte illegitimiteten til hhv 5,8 og 5,6%

Forskjellen mellom Sørfjorden som helhet og Ytre Karlsøy i denne tidlige perioden mht andelen utenomekteskapelige barn er statistisk signifikant, og viser en klar forskjell i demografisk praksis langs den antatt etniske grensa, der barn utenfor ekteskap var mindre vanlig i det samiskdominerte området enn i det norske.¹⁰

Figur 10.1 Barn født utenfor ekteskap i prosent av alle fødte barn 1775-1900

Tabell 10.2 Fødte i Karlsøy prestegjeld 1775-1880 uten opplysninger om stedstilhørighet innenfor prestegjeldet

	Totalt uten sted	Uten sted i % av alle fødte	Av disse født utenfor ekteskap	Født utenfor ekteskap i %
1775-1800	61	5,8	3	4,9
1801-1850	46	1,5	4	8,9
1851-1880	9	0,3	1	11,1
1881-1900	0	0		

Kilder: Kirkebok for Karlsøy prestegjeld: Karlsøy sogn 1775-1900, Helgøy sogn 1805-1900, Sørfjorden sogn 1864-1867 og for Lyngen prestegjeld, Sørfjorden sogn 1867-1900.

Perioden fram til 1800 byr på kildemessige utfordringer ved at en betydelig del av dåpsbarna ikke er ført i kirkeboka med opplysninger som viser geografisk tilhørighet innenfor prestegjeldet (tab. 10.2). Denne problematikken, og hvordan dette er løst, er nærmere omtalt i kapittel.2.1.2 Antakelig var en forholdsvis større del av fødslene uten stedsopplysninger hjemmehørende i Sørfjorden enn Sørfjordens andel av totalbefolkninga skulle tilsi. Totalt er det 61 dåpsbarn jeg ikke har vært i stand til å identifisere med sted i denne perioden, noe som tilsvarer 5,8% av alle fødsler. Av disse var tre, eller omkring 5%, født utenfor ekteskap. To av

¹⁰ Chi-kvadrattest av forskjeller i andelen barn født i og utenfor ekteskap i de to områdene p= 0,003

de tre illegitime fødslene hørte mest sannsynlig til i Ytre Karlsøy.¹¹ Hvis disse fødslene uten stedsopplysninger fordeler seg slik jeg tror, var den påviste forskjellen mellom Ytre Karlsøy og Sørfjorden mht barn født utenfor ekteskap reell.

I første halvdel av 1800-tallet økte andelen utenomekteskapelige fødsler i landet som helhet, slik det også gjorde i Vest-Europa for øvrig. I Norge økte andelen fra knappe 6% omkring 1800 til ca 8% i 1850, tilsvarende i Nord-Norge var henholdsvis ca. 6,5% og 15%. Også i de tre undersøkelsesområdene i Karlsøy prestegjeld økte andelen barn født utenfor ekteskap, men mest i Ytre Karlsøy, og forskjellen mellom områdene ble enda større enn tidligere.¹² I Sørfjorden var det fortsatt født forholdsvis få barn utenfor ekteskap, og færre enn på landsplan. I Ytre Karlsøy var mer enn 11% av barna født utenfor ekteskap i perioden som helhet, godt over landsgjennomsnittet, slik det også var tilfelle i landsdelen som helhet omkring midten av 1800-tallet.

Det er først fra 1805 at fødslene fra Helgøy kirkebok inngår i kildegrunnet, men det var ingen markert forskjell i andelen barn født utenfor ekteskap mellom Karlsøy sogn av Ytre Karlsøy på den ene sida og Helgøy sogn på den andre. Den sterke økninga i utenomekteskapelige barn i Ytre Karlsøy var altså ei reell endring, og ikke ei tilsynelatende økning forårsaket av endringer i kildegrunnet.¹³ I denne perioden er det 46 fødsler jeg ikke har greid å plassere geografisk innenfor området, men disse utgjør likevel bare 1,5% av alle fødte. Av de 46 med ukjent tilhørighet var fire født utenfor ekteskap, To av disse var tvillinger, faren deres var av reindriftssamefamiliene som kom til øyene i perioden. Jeg antar derfor at paret hørte til i Ytre Karlsøy. Manglende opplysninger om tilholdssted endrer altså ikke bildet av at illegitimiteten var størst og økte mest i Ytre Karlsøy.

Videre i årene fra 1850 til 1880 ble det født forholdsvis færre barn utenfor ekteskap i Ytre Karlsøy enn tidligere (tabell 10.1).¹⁴ Men i Sørfjorden økte forekomsten av utenomekteskapelige barn også i denne perioden, noe mer i det etnisk blandete Restsørfjorden

¹¹ Disse to hadde begge fedre med norske etternavn, den ene faren var "opgivet at være en Snedker Svend", han het Aagaard til etternavn, den andre faren het Molde. For det tredje utenomekteskapelige barnet, født i 1784, heter det i kirkeboka at "Ynkverdige Forældre ere Søskendene ...". Om dette barnet gir kirkeboka ingen nærmere pekepinn om geografisk tilhørighet

¹² Forskjellen i andelen illegitime barn mellom Ytre Karlsøy på den ene sida og begge Sørfjordutvalgene på den andre var nå signifikant på 1%-nivå, $p < 0,001$.

¹³ I Karlsøy sogn uten Sørfjorden var 10,8% av barna født utenfor ekteskap, i Helgøy 11,9%.

¹⁴ Endringa fra perioden før er signifikant på 1%-nivå, $p < 0,000$

enn i Indre Sørfjorden.¹⁵ I Indre Sørfjorden hadde det praktisk talt ikke vært utenomekteskapelige barn før 1800, dette hadde økt i årene fra 1800 til 1850 til vel to barn pr tiår forholdsvis jevnt fordelt i perioden. Videre i perioden fra 1850 til 1880 var økninga ubetydelig. Ytre Karlsøy, og særlig Restsørfjorden, opplevde dermed forskjellige endringer i illegitimiteten i disse årene. Forskjell i endring førte til at forskjellen mellom områdene i andelen utenomekteskapelige barn ble mindre, men likevel var andelen lavere i Sørfjorden som helhet enn i Ytre Karlsøy også i denne perioden.¹⁶ I hele perioden 1775- 1880 var dermed andelen barn født utenfor ekteskap signifikant høyere i Ytre Karlsøy enn i Sørfjorden som helhet, noe som i grove trekk kan sees som en forskjell i demografisk praksis langs ei etnisk grense.

I årene 1881-1900 økte fortsatt andelen utenomekteskapelige barn i Sørfjorden, i Indre Sørfjorden mer enn i noen tidligere periode og mer enn i de andre områdene. Over 15% av barna i det reint samiske området Indre Sørfjorden var nå født utenfor ekteskap. Andelen født utenfor ekteskap var nå signifikant større enn tilsvarende i det norskdominerte Ytre Karlsøy, selv om illegitimiteten hadde økt også der og var forholdsvis høy, omkring 10% mot et gjennomsnitt nå i Norge og Nord-Norge rundt 7%.¹⁷

Også i Restsørfjorden økte illegitimiteten markant, blant samiske kvinner allerede fra 1876. Av 13 barn født utenfor ekteskap i Restsørfjorden i årene fra 1876 til 1885 var tre født av norske mødre, ti av samiske, totalt var det født omtrent like mange barn av samiske og norske kvinner i perioden.¹⁸ De tre norske kvinnene ble seinere gift med barnefaren. Det ble ingen av de samiske - det var altså bare blant samiske kvinner økninga i andelen utenomekteskapelige barn var reell. Fire av barna født av samiske kvinner var resultat av morens andre leiermål, tre av disse kvinnene hadde forskjellige fedre til sine to utenomekteskapelige barn. Den sterke økninga i utenomekteskapelige barn i Restsørfjorden fra 1875 var altså ei endring som bare angikk samiske kvinner, og var dermed en forskjell i demografisk praksis mellom etniske grupper. Gjentatte leiermål tyder på at det dreide seg om en ny praksis, og ikke bare et økonomisk press som førte til utsatte ekteskap. Men illegitimiteten økte også videre i Restsørfjorden i årene 1886-1900. Nå var det også minst

¹⁵ Endringa i Restsørfjorden fra perioden før var signifikant på 10% nivå, chi-kvadrattest p=0,090

¹⁶ Forskjellen i andelen illegitime barn var signifikant på 5% nivå, chi-kvadrattest p=0,018

¹⁷ Forskjellen mellom Ytre Karlsøy og Indre Sørfjorden er signifikant på 5% nivå, chi-kvadrattest p=0,043

¹⁸ i perioden var det født 138 barn av samiske mødre, og 137 av kvinner med etnisitetsmerkelappen norsk eller manglende etnisitetsmerkelapp i kirkeboka, en av blandet og en av kvensk etnisitet.

like mange norske som samiske kvinner som fikk barn utenfor ekteskap.¹⁹ Totalt sett var omkring 10% av alle barn født utenfor ekteskap i Restsørfjorden i perioden, omtrent som i Ytre Karlsøy.

10.1.1 Illegitimitet eller førekteskapelige barn?

Forskjell i andelen utenomekteskapelige barn kan imidlertid ha vært mer uttrykk for forskjeller i giftermålspraksis enn reell forskjell i andelen illegitime barn i befolkninga. Frykman omtaler det som at illegitimiteten var av ”teknisk” natur når barna i ettertid ble legitimert ved at foreldrene inngikk ekteskap. I Sverige finnes det legitimeringsstatistikk fra 1889 som viser at omkring 25% av barna født utenfor ekteskap ble legitimert etter fødselen ved at foreldrene giftet seg.²⁰ Ved at foreldrene innenfor ei gruppering i større grad enn i ei annen begynte samlivet med å få barn, og giftet seg deretter, ville den første erfare høyre illegitimitetsrater, uten at barna ville bli oppfatta som utenomekteskapelig i ettertid og gi sosiale konsekvenser for barn eller mor. Det vanligste i norske samfunn i den perioden jeg undersøker, var likevel at par som begynte samlivet før de var gift, inngikk ekteskap før barnet var født. En fullstendig analyse av slike forhold i Karlsøy prestegjeld har det ikke vært rom for å gjennomføre innenfor dette arbeidet. Men for noen perioder og områder har jeg undersøkt i hvilken grad foreldrene til illegitime barn var i *gjentatte* leiermål med forskjellige parter, noe jeg antar kan være tegn på at fødselen ikke var et ledd i en ordinær familieetablering. Jeg har også vurdert illegitimiteten i forhold til om det finnes opplysninger om at foreldrene hadde inngått giftermål etter barnefødselene eller eventuelt planla giftermål. Begge disse forholdene er basert på opplysninger i kirkebokas dåpslister, noe som gjør dette kildemessig svært usikkert fordi praksis med å føre slike opplysninger vil variere både over tid og mellom prestene.

I perioden 1801-1850, da antallet utenomekteskapelige barn økte sterkt i Ytre Karlsøy, var omkring 1/5 av de illegitime fødselene i Karlsøy sogn av Ytre Karlsøy resultat av en eller begge foreldrenes *gjentatte* leiermål.²¹ Denne andelen var noe mindre i Restsørfjorden der tre av 19 eller 1/6 av fødselene var resultat av *gjentatte* leiermål. I Indre Sjørfjorden hadde derimot

¹⁹ Av totalt 39 barn født utenfor ekteskap hadde 17 samiske mødre, et barn hadde kvensk mor og åtte hadde ei mor som var registrert som norsk i kirkeboka. De resterende 13 kvinnene manglet etnisitetsmerkelapp, men disse var registrert i perioder der samisk etnisitet ble ført, jeg antar derfor at manglende etnisitet innebærer at de var oppfatta som norsk, og dermed at 21 av kvinnene som fikk illegitime barn var norsk.

²⁰ Frykman, 1993: 202

²¹ 32 av 151 født utenfor ekteskap var resultat av *gjentatte* leiermål. Dette omfatter ikke Helgøy sogn, fordi jeg ikke har kodet kirkeboka der med stedstilhørighet innenfor prestegjeldet

bare ett av 12 barn født utenfor ekteskap en forelder som hadde fått et illegitimt barn tidligere. Mor til barnet var i 1829 i sitt andre leiermål.

Bare ett av de tre gjentatte leiermålene i Restsørfjorden var lokalisert i samisk område. Faren til barnet var registrert i dåpslista som ” finnen” Hans Hansen. Paret fikk ifølge kirkeboka også seinere to barn *innenfor* ekteskap, noe som kan sees som uttrykk for at deres første felles barn ble legitimert, og at det første barnet var ledd i en ordinær familieetablering. Men da det tredje barnet var døpt sommeren 1833 er det anmerket i kirkeboka at mannen hadde tatt sitt eget liv fordi han var tiltalt for bigami. Det siste barnet deres var født i januar 1834 og ført i dåpslista som barn av nå ”afdøde lensmand” Hans Hansen og enken Carolina Hakonsdatter. Sannsynligvis var paret ugift fordi mannen allerede var gift på annet hold. Kirkeboka påstår at de to siste barna deres var født innenfor ekteskap, men paret var ikke viet i Karlsøy prestegjeld. Familien var tilflyttet til Breivik fra Tromsøysund, og de kan ha brukt tilhørighet til flere områder til enten å gi inntrykk av å være gift med hverandre, eller å faktisk bli det. Selv om disse barnefødsleene ikke var ledd i en ”ordinær” familieetablering, ble de altså født innenfor en tilsynelatende ordinær familie. De øvrige to barna i Restsørfjorden som var resultat av gjentatte leiermål var begge født i antatt norsk område. Det ene barnet hadde ei mor fra Hundberg som var i sitt tredje leiermål, faren til det andre var enkemann fra Svendsby og i sitt tredje leiermål. Gjentatte leiermål med forskjellige parter uten at det ekteskap ble inngått gjaldt altså bare norske parter i Restsørfjorden i denne perioden.

I Restsørfjorden var i samme periode tre av de 18 parene som fikk illegitime barn påført kommentarer i dåpslista om at de var i ferd med å inngå ekteskap, i Indre Sørfjorden to av 12 mens tilsvarende i Karlsøy sogn av Ytre Karlsøy var ni av 151.²² I Sørfjorden planla dermed 1/6 del av parene å gifte seg etter fødselen, mot bare 1/16 del av parene i Ytre Karlsøy. Også dette tyder på at de utenomekteskapelige barna var mer reelle i Ytre Karlsøy enn Restsørfjorden og Indre Sørfjorden.²³ Det var altså en forskjell mellom Ytre Karlsøy på den ene sida og samiske områder i Sørfjorden på den andre med hensyn til andelen barn født utenfor ekteskap, en forskjell som i grove trekk fulgte etniske grenser.

²² Omfatter ikke Helgøy sogn.

²³ Kirkeboka for Karlsøy sogn er kildegrunnlag for alle disse parene, forskjeller i føringspraksis kan dermed ikke være årsaka til forskjellene

Illegitimiteten var høy i Restsørfjorden også på 1890-tallet, men de fleste samiske kvinnene som fikk barn utenfor ekteskap i perioden ble gift med barnefaren. De totalt 26 barna som var født utenfor ekteskap i årene 1891-1900 var likt fordelt mellom norske og samiske mødre, 13 hadde norsk mor, 12 samisk og ett barn var født av ei kvensk kvinne. Av disse ble fire norske og åtte samiske, eller mindre enn 1/3 av de norske og 2/3 av de samiske kvinnene, gift med barnefaren, en av de norske med samisk mann. Av de fire samiske kvinnene som forble ugifte, hadde to fått barn med norsk mann, ei av disse var 24 år og hadde fått barn med en gift norsk gårdbruker på 36 år. Også den kvenske kvinnen fikk barn med norsk mann uten at hun ble gift med ham. I motsetning til tiåret fram til 1885 var det altså nå flere norske kvinner enn samiske som fikk barn uten å gifte seg med barnefaren, og norske menn fikk utenomekteskapelige barn både innenfor og utenfor egen etnisk gruppe. Av 14 barn som forble utenomekteskapelig hadde 11 norsk far, av disse hadde 9 også norsk mor, fire samisk og et barn hadde kvensk mor. Etter 1892 fikk ingen samiske par i Restsørfjorden barn uten å gifte seg med hverandre.

I Indre Sørffjorden, der andelen barn født utenfor ekteskap i perioden fra 1881 til 1900 var høyere enn i noen av de andre områdene, var dette også i hovedsak reelle utenomekteskapelige fødsler. Det var i alt 12 forskjellige kvinner som fødte 17 av de illegitime barna i perioden.²⁴ To av kvinnene fødte tre barn ved leiermål innenfor perioden, ei tredje kvinne fikk ifølge presten sitt tredje eller fjerde barn ved leiermål i 1881.²⁵ Nok ei kvinne fikk to barn ved leiermål. Det første barnet døde, den andre barnefaren giftet hun seg med. Også ei av de kvinnene som erfarte tre leiermål, giftet seg med barnefaren som var den samme for alle tre barna. Ingen av de øvrige kvinnene som fikk barn utenfor ekteskap hadde tidligere utenomekteskapelige barn. Men ifølge kirkeboka ble heller ingen av dem gift med barnefaren.

Den andre kvinnen i Indre Sørffjorden med tre leiermål i perioden var antakelig født i Lyngen i 1877, men bosatt i Sjøvassbotn. Første barnet var født i 1896, dette barnet døde like etter fødselen. Faren til barnet var ugift og samisk, og også hun var registret som samisk i kirkeboka ved denne fødselen, selv om faren hennes var registrert som kven ved folketellinga

²⁴ Omfatter Indre Sørffjorden uten det jeg seinere har definert som læstadiansk område, der ytterligere to av de 19 illegitime barna i Indre Sørffjorden ble født i årene 1881-1900.

²⁵ I kirkeboka har presten skrevet: "Pigens 3 leiermål med 3 forskjellige. Hennes 1. barn skal derimot være født i dølgsmål." Det er uklart for meg om han mener hun har født to eller tre barn tidligere.

i 1875 og mora som blandet kven og samisk. Det andre barnet fikk hun i 1897 med en gift mann, ifølge kirkeboka var både hun og han norsk, men ved 1900-tellinga bodde barnet sammen med faren i Sjøvassbotn, og da var både far og sønn samisk. Det tredje barnet var født i 1899, barnefaren var ugift, og nå var det ikke lenger ført etniske merkelapper i kirkeboka. I kirkeboka heter det at hun var flyttet til Laksvatnet, og ved tellinga i 1900 bodde hun også i Balsfjorden som samisk ugift tjenestejente sammen med det siste barnet. Denne kvinnen er det mest ekstreme eksemplet mht utenomekteskapelige barnefødsler i denne perioden da Indre Sjørfjorden erfarte mange flere utenomekteskapelige barn enn det som ellers var vanlig, og langt flere enn det som hadde vært vanlig i dette området tidligere.

Det var generelt betydelig overdødelighet for utenomekteskapelige barn, særlig i siste del av 1800-tallet økte slik dødelighet markant.²⁶ I Kristiania døde 30% av de utenomekteskapelige barna i løpet av første leveår, tilsvarende for de ektefødte var 13%, på landsplan var tilsvarende omkring 1900 hhv 18 og 9%.²⁷ I Indre Sjørfjorden døde tre av 11 utenomekteskapelige barn som ble født på 1890-tallet før de ble innført i dåpslistene, i 1880-årene var tilsvarende fire av 21. Av barna som var født utenfor ekteskap over en 20-årsperiode døde altså sju av 32 eller 22% *allerede før de ble ført i dåpslistene*. På landsplan døde 4-6% av barna født utenfor ekteskap i løpet av den første måneden etter fødselen.²⁸ Selv om ikke tallene er direkte sammenlignbare, er det klart at spedbarnsdødeligheta var spesielt høy blant de utenomekteskapelige barna i Sjørfjorden, noe som kan være et ytterligere uttrykk for at området opplevde sosial nød.

10.1.2 Sosiale ulikheter og barn født utenfor ekteskap

Det er flere forhold som antas å påvirke illegitimiteten i et samfunn. Økonomiske forhold er ofte framhevet, blant annet av Eilert Sundt, som mente at mange barn født utenfor ekteskap i første del av 1800-tallet var en konsekvens av manglende tilgang på levebrød, og dermed manglende mulighet til å inngå ekteskap. Andelen barn utenfor ekteskap forventes dermed å variere med andelen gifte i befolkninga, ved at høy andel gifte skulle gi få utenomekteskapelige barn og omvendt.

²⁶ Backer, 1961: 69

²⁷ For Kristiania: Lie og Roll-Hansen, 2001: 239. Opplysninga gjelder 1891-1900. På landsplan : Backer, 1961:69

²⁸ I årene 1876-80 døde 46 pr 1000 i løpet av første måned, i 1896-1900 var tilsvarende 63. Backer, 1961:69

Illegitimiteten har også en tendens til å være høyere i samfunn med store sosiale forskjeller, der utenomekteskapelige barn er resultat av sosial undertrykkelse. Innledningsvis sa jeg at forekomsten av illegitime barn er den delen av demografisk praksis som varierer mest langs kulturelle grenser, noe som tyder på at forholdet mellom barn og ekteskap er knyttet mer til kulturelle forhold enn for eksempel giftermålsalderen. Stor mobilitet hevdes å ha betydning for andelen barn født utenfor ekteskap, både gjennom demografiske endringer som påvirker giftermålsmarkedet, men også ved at mobilitet medfører kulturendringer. Jeg skal se nærmere på om de forskjellene og endringene jeg har avdekket langs etniske grenser, kan knyttes til slike forhold.

Frykman har i undersøkelser fra svensk bondebygd vist at det finnes få utenomekteskapelige barn i lite stratifiserte samfunn, og at den utenomekteskapelige fruktsomheten forutsetter et proletært skikt av kvinner.²⁹ Han så økt andel utenomekteskapelige barn utover 1800-tallet som utslag av økt sosial undertrykking ved at menn fikk barn med ugifte piker av lavere sosial rang. Mannens overlegne sosiale rang kunne være resultat av at han var bedre stilt økonomisk eller sosialt, eller ved at han hadde en overordnet sosial stilling f.eks. som embetsmann eller som husbonde i forhold til tjenestejenter. I tillegg kunne en etablert sivilstand, som ekte- eller enkemann i seg selv gi mannen høyere sosial status enn den ugifte jenta hadde. Eilert Sundt har påvist tilsvarende mønster i Norge, der menn fra eiendomsklassen fikk de fleste utenomekteskapelige barna sine med kvinner fra det han kalte arbeidsklassen. 60% av mennene fra de øvre sosiale lag som fikk barn utenfor ekteskap fikk disse med kvinner fra arbeidsklassen. Dette gjaldt i Finnmarken amt i enda større grad enn i landet som helhet, på tross av at den sosiale kategoriseringa der også var et etnisk skille, og hele den samiske befolkninga inngikk i arbeidsklassen.³⁰ Dette sannsynliggjør at norske menn av eiendomsklassen også fikk barn med samiske kvinner.

I Ytre Karlsøy økte de sosiale forskjellene utover 1800-tallet ved at det ble etablert et skikt av velstående væreiere og handelsmenn med større sosial og økonomisk makt enn i de fleste andre kystsamfunn i landsdelen. Større sosiale ulikheter kan ha ført til økt illegitimitet.

²⁹ Frykman, 1993; 12 og 202f.

³⁰ 66% av menn fra eiendomsklassen som fikk barn utenfor ekteskap i Finnmarken amt fikk dette med kvinner fra det Sundt kalte arbeidsklassen (som i Finnmark også omfattet hele den samiske befolkninga), tilsvarende landsgjennomsnitt var 62%. Sundt, 1976:315. Den samiske befolkninga utgjorde ca 25% av befolkninga i Finnmarkens amt ut fra 1855-tellingas kategorisering.

I perioden 1801-1850, da andelen leiermål var høyest i Ytre Karlsøy, forekom en del forhold mellom etablerte voksne menn og ugift kvinner. Dette var menn som sosialt kunne være overlegen kvinnene de fikk barn med, blant annet som husbonde. Det var åtte gifte menn og sju enkemenn blant de totalt 152 fedrene til illegitime barn i Karlsøy sogn av Ytre Karlsøy. Av disse 15 er det bare om to kirkeboka gir opplysninger som forteller at mannen var sosialt overlegen kvinnen. Blant enkemennene var en mann fra Dåfjorden som i 1818 fikk barn med den ugifte "tøsen" Ane Hansdatter fra Lenangen. Han var hennes tidligere husbonde, og dette var hennes andre leiermål. I begravelleslista for 1819 forekommer også et barn som var resultat av et forhold mellom tjenestejente og husbond hun hadde tjent hos i tre år. Barnet var dødt etter at mora hadde nedkommet i dølgsmål. Det var tjenestejentas første leiermål, men om mannen uttaler derimot presten at dette var "...skjørlevnerens 2. det begagne hoer i ægteskabet". Frykman viser at ett av de klassiske eksemplene på at "horan i bondesamhället" var resultat av sosial undertrykkelse var nettopp tjenestejenter som fikk barn med husbonden. I Karlsøy var ikke slike relasjoner en vesentlig grunn til den sterke økninga i utenomekteskapelige barn. Men også den etablerte sivilstanden til de øvrige enke- og ektemennene kan ha gjort at de sosialt var overlegne kvinnene de fikk barn med.

Men Frykman viser at det særlig var skillene mellom samfunnslagene i sterkt stratifiserte samfunn som bidro til en sosial undertrykkelse som kunne påføre ugifte kvinner uønskete barn. Jeg har foretatt en gjennomgang av dåpslistene for å undersøke om menn fra de familiene jeg vet inngikk i det øvre sosiale skiktet fikk utenomekteskapelige barn. Blant fedrene til de totalt 152 illegitime barna som var født i området i perioden var det bare fem med etternavn jeg vet tilhørte det øvre sosiale skiktet, alle disse het Figenschou eller Heggelund. To av disse var også blant enkemennene jeg allerede har omtalt. Den ene enkemannen giftet seg med kvinnen og var ved deres felles ektefødte barn i 1830 inderst på Hansnes og hadde nå ikke lenger etternavnet Heggelund. Den andre enkemannen tilhørte derimot utvilsomt overklassen. Da han ble døpt i 1804 var faren innført i kirkeboka med tittelen "Sr." og mora som "mad.". Han fikk sitt illegitime barn med ei åtte år yngre kvinne og hadde også vært oppgitt som far til et utenomekteskapelig barn før han hadde giftet seg, men dette hadde han nektet farskap for. En tredje av mennene ble gift med ei kvinne som også hadde familienavn fra det øvre sosiale skikt, nemlig enka Anne Gretha Indahl. Disse fikk tillatelse til å gifte seg tross slektskap. I tillegg var det to ungarer fra familier med antatt høyere sosial status enn allmuen som fikk barn med kvinner som de må antas å ha vært overordnet sosialt. Utover dette har jeg ikke analysert de sosiale relasjonene mellom

foreldrene til de illegitime barna. Disse resultatene viser at sosial undertrykking ga seg utslag i illegitime barn. Men de fleste illegitime barna var ikke resultat av slike forhold.

I Restsørfjorden var det i årene 1801-1850 én gift mann blant fedrene til de totalt 18 utenomekteskapelige barna med kjente foreldre. Dette var i 1824, mannen nektet for farskapet, noe som er forholdsvis uvanlig i kirkeboka. Kvinnen var fra Hjelnes, og fadderne fra Svendsby, i 1845 var begge områdene norskdominert, men det er ikke mulig å si noe om parets etnisk tilhørighet. Dessuten var det en enkemann blant fedrene, det var mannen fra Svendsby som jeg har nevnt blant dem som fikk flere utenomekteskapelige barn. Nå var han i sitt tredje leiermål. Ingen av de illegitime barna i Restsørfjorden hadde fedre fra de mektige familiene i Ytre Karlsøys øvre sosiale lag. 1/9 av barna i Restsørfjorden hadde altså fedre som var gift eller før gift, dette var omtrent tilsvarende andel som i Karlsøy sogn av Ytre Karlsøy. I Indre Sørfjorden var det bare ugifte menn som fikk barn utenfor ekteskap i perioden, og ingen av barna hadde fedre fra høyere sosiale lag. Ikke i noen av områdene var det ifølge kirkeboka i denne perioden embetsmenn som fikk utenomekteskapelige barn.

Utenomekteskapelige barn født av gifte eller førgifte menn og ugifte kvinner forekom altså oftere i Ytre Karlsøy og i norskdominerte bygder i Restsørfjorden enn i Indre Sørfjorden. Dette kan være uttrykk for at det samiske samfunnet i Sørfjorden var mer sosialt homogent enn Ytre Karlsøy.

Men fra 1880-tallet, da illegitimiteten i Restsørfjorden var mest omfattende, var det også gifte samiske menn som fikk barn utenfor ekteskap. En av de ti samiske ugifte mødrene fikk barn med en samisk enkemann, en annen med en gift samisk mann. De seks antatt norske kvinnene som fikk illegitime barn i perioden, fikk dem med ugifte menn. I Indre Sørfjorden var illegitimiteten mest omfattende fra omkring 1880 og ut århundret. Blant fedrene til de 19 barna som var født utenfor ekteskap i årene 1881 til 1900, var én gift mann, antakelig var de begge samisk.³¹ Dessuten var to av fedrene enkemenn, en samisk og en etnisk blandet, disse fikk barn med samiske kvinner. Ektemenn og enkemenn bidro altså til den store økningen i illegitime barn i samiske områder i slutten av århundret. Slikt hadde ikke forekommet i Indre Sørfjorden tidligere.

³¹ I kirkeboka var de begge innført som norsk ved denne dåpen, men begge var innført som samisk i andre kilder før og etter. Paret er nevnt i forbindelse med tidligere omtale av kvinnene som fikk flere utenomekteskapelige barn i Indre Sørfjorden på 1890-tallet

10.1.3 Sosiale forskjeller langs etniske grenser

De sosiale forskjellene mellom norsk og samisk må ha økt markert etter som fornorskningspolitikken ble satt i verk og tilstrammet. Den sterke økning i andelen barn født utenfor ekteskap i Sørfjorden fra 1870-tallet, samtidig som fornorskningspolitikken strammet seg til ytterligere, kunne skyldes at økt sosial forskjell mellom norsk og samisk bidro til at norske menn i større grad fikk barn med samiske kvinner. En beskrivelse av Ullsfjorden i første del av 1900-tallet kan tyde på at det var slike maktforhold der; det hevdes at giftermål mellom samer og nordmenn ikke var vanlig, men at dette ikke "... forhindret ... at norske menn innlot seg med samiske kvinner og i blant fikk barn med dem." "Bare meget sjelden..." skal det ha ført ekteskap.³²

De fleste samiske kvinnene som fikk utenomekteskapelige barn i Restsørfjorden på 1880-tallet, da illegitimiteten var høyest blant samiske kvinner, fikk barn med samiske menn. Men de som fikk barn med norske menn ser ikke ut til å ha blitt gift med disse. Tvert i mot var den ene av to kvinner i Restsørfjorden som fikk barn med norsk mann på 1880-tallet i 1885 i leiermål med samme norske mann for andre gang uten at hun seinere ble gift med ham. Ved 1900-tellinga var hun derimot bosatt i Lyngen gift med en 19 år eldre samisk mann.³³ På 1890-tallet hadde illegitimiteten blant samiske kvinner i praksis gått ned, de aller fleste samiske parene giftet seg etter fødselen, etter 1892 fikk ingen samiske par barn uten å gifte seg. De aller fleste utenomekteskapelige barna, 11 av 14, med foreldre som ikke giftet seg seinere hadde norske fedre. Åtte av de 11 hadde også norsk mor, to samisk og et barn hadde kvensk mor. Etter 1892 var det bare *norske* menn i Restsørfjorden som fikk barn utenfor ekteskap. I Indre Sørfjorden fikk samiske kvinner de utenomekteskapelige barna med samiske menn, i all hovedsak fra nærområdet.

Samtidig som illegitimitet i Sørfjorden økte var den også i økende grad preget av par der mannen må antas å ha vært sosialt overlegen kvinnen, noe som tyder på at økt illegitimitet kunne være resultat av økt sosial lagdeling. For det første forekom det nå utenomekteskapelige barn mellom gift mann eller enkemann og ugift kvinne også i samisk befolkning. Dette hadde praktisk talt ikke forekommet tidligere. I tillegg ble det nå også født utenomekteskapelige barn med norsk far og samisk mor. Særlig det at norske menn, som må

³² Vassmyr, 1988:25

³³ Folketellinga for Lyngen 1900: s 112 /person 29

antas å ha hatt høyest sosial status i området, dominerte fødsler utenfor ekteskap i Restsørfjorden mot slutten av århundret, tyder på økte sosiale forskjeller som en årsak til økt illegitimitet.

10.1.4 Mobilitet og illegitimitet

Mobilitetens innvirkning på demografisk praksis blir dels sett som en konsekvens av at det manglet etablerte normer i samfunn der en vesentlig del av bosettinga nylig var tilflyttet,³⁴ eller at etablerte normer hadde mindre regulerende kraft i en situasjon der sosiale nettverk manglet eller var svake,³⁵ men også at nye sosiale rammer ga rom for nye normer. Det siste hevder Frykman var årsaka til illegitimiteten i nordsvenske tilingsområdene.³⁶ Større andel barn født utenfor ekteskap i Nord-Norge enn i andre områder har også vært sett som konsekvens av høy kjønnsproporsjon, eller ”...stort press på kvinner ...”, som Drake og Balsvik mener var årsaka til at mange barn ble født utenfor ekteskap i Nord-Norge på 1840-tallet.³⁷

Stor og markert økt andel barn født utenfor ekteskap i årene 1801-1850 i Ytre Karlsøy kan dels ha vært en konsekvens av ”...stort press på kvinner”. Fra 1835 til 1865 var kjønnsproporsjonen generelt høy i Ytre Karlsøy, både i hele den voksne befolkninga, og i den *unge* voksne spesielt. I Ytre Karlsøy var det født forholdsvis flest illegitime barn på 1820- og 1840-tallet. I Sørffjorden var kjønnsproporsjonen høy i 1845, men i 1855 var det få unge menn der.³⁸

Tabell 10.3 Kjønnsproporsjon i voksen befolkning

	Aldersgruppa 20-50 år			Aldersgruppa 20-29 år		
	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørffjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørffjorden
1801	90,2	*94,1		82,3	*84,6	
1825	90,8	87,8	91,5	98,5	87,1	70,4
1835	100,7	84,4	75,5		93,8	88,9
1845		92	100		100	109,5
1855	96,4	91,5	81,7	106,5	61,7	80,6
1865	103,8	87,8	98	113,6	95,3	94,1
1875	111,1	104,5	93,5	111,3	108,5	104,8

³⁴ Sogner og Oldervoll, 1981: 496 og 506

³⁵ Hudson og King, 2000

³⁶ Frykman, 1993

³⁷ Balsvik og Drake, 1994

³⁸ Av de totalt 238 barna som var født utenfor ekteskap i Ytre Karlsøy i perioden var 65 født på 1820-tallet og 58 fra 1841 til 1850.

* Restsørfjorden 1801 gjelder hele Sørfjorden

Det var nettotilflytting til prestegjeldet som helhet i hele perioden. 1815-1855. Samtidig var årlig befolkningsvekst i hovedtrekk høyere i Restsørfjorden enn i Ytre Karlsøy. Sannsynligvis skyldtes den større veksten dels nybyggervirksomhet i deler av området med tilflytting av norsk befolkning. Mobiliteten kan likevel ha vært minst like stor i Ytre Karlsøy som i Restsørfjorden fordi strømmen av folk som kom og dro sannsynligvis var større ute på kysten. Bratrein peker på den store variasjonen i etternavn, bla mange utenlandske, som uttrykk for mobilitet. På den andre sida var det også sesongvis mobilitet både på øyene og fastlandet i form av reindriftssamer som brukte områdene som sommerbeite for rein. I kirkeboka er det imidlertid lite spor av de nomadiske grupper. Dette kan enten skyldes at de i liten grad blandet seg med lokalbefolkninga gjennom ekteskap og felles barn, eller at de ble oppfatta som bofaste når de inngikk i slike relasjoner.

Til en viss grad er det mulig å lese konsekvensen av mobiliteten direkte av kirkeboka i form av utenomekteskapelige barn med en far som enten hadde forlatt området eller ikke var bosatt i området. I dåpslistene finnes blant annet eksempler på at barnefaren hadde forlatt området uten at kvinnen visste navnet hans, noe som gjorde at mannen unngikk å bli konfrontert med resultatet. En oversikt for perioden før 1851 over barn med minst en av foreldrene bosatt utenfor prestegjeldet, basert på dåpslistene for Karlsøy sogn og Sørfjorden, viser at utenomekteskapelige barn var overrepresentert i slike par (tabell 10.2). For alle de ni barna født før 1801 var det faren som var utenbygds fra, for kvinnen manglet bostedsopplysninger, sannsynligvis hørte hun til i området. De neste 50 årene var det fire av de totalt 11 utenomekteskapelige barna med utenbygds foreldre som hadde en far som bodde utenfor i prestegjeldet ved fødselen, mens mora bodde innenfor, det samme gjaldt fem av de sju barna født utenfor ekteskap i årene 1851-1880. Etter 1860 var det i Sørfjorden ikke større andel illegitime barn i utenbygds par enn i befolkninga ellers. Det samme gjaldt i Karlsøy sogn etter 1880. I hovedsak var disse parene med utenbygds parter bosatt i nærområdet til Karlsøy prestegjeld, særlig var de fra Tromsøysund i ytre Ullsfjorden og fra Kjosen i Lyngen.

Ut fra dåpslistas opplysninger var totalt 14 av de illegitime barna i Karlsøy sogn fram til 1880 resultat av forholdet mellom en mann som ikke hadde oppholdssted i prestegjeldet ved barnedåpen og ei kvinne fra området (tab. 10.4). Tilreisende menn som forlot området før de ble konfrontert med eventuelle illegitime barn utgjorde altså bare en liten del av de illegitime

barna døpt i prestegjeldet. Verken de konkrete tilfellene av barn født utenfor ekteskap før 1850 i Ytre Karlsøy, eller klare forskjeller i permanent eller sesongvis flytting, er omfattende nok til at det kan ha vært forskjeller i mobilitet som forårsaket mye høyere illegitimitetsrater i Ytre Karlsøy enn i Sørfjorden før 1850.

Tabell 10.4 Barn født i Karlsøy prestegjeld 1775-1900 med foreldre tilhørende utenfor prestegjeldet

	Tilhørighet utenfor prestegjeldet		
	Totalt antall fødte	Født utenfor ekteskap	Andel født utenfor ekteskap i %
1775-1800	9	5	55,6
1801-1850	40	11	27,5
1851-1880	42	7	16,7
1881-1900	43	2	4,7

Tabellen omfatter ikke kirkeboka fra Helgøy sogn

Etter 1860 var det økning i fiskeriene i Ytre Karlsøy, noe som medførte at det ble etablert fiskevær og at området ble besøkt av både russeskuter, andre kjøpefartøy og fremmedfiskere. Konsekvensen var både flere menn i bofast befolkning og særlig menn, men også kvinner, på sesongvise opphold i området. I 1865 var også kjønnsproporsjonen høy, det var den fortsatt i 1875 (tabell 10.3). Men i motsetning til i perioden før gikk illegitimiteten i Ytre Karlsøy *ned* i årene fra 1850 til 1880. Nedgangen er parallell til tilsvarende samtidige endring i nordnorske kystsamfunn, Edgar Hovland ser endringa som resultat av et bedre giftermålsmarked som innebar både flere menn i forhold til kvinner og bedre økonomiske utsikter til å forsørge en familie. Han ser dermed de utenomekteskapelige barna som resultat av økonomiske vanskelige tider.³⁹ I Hadsel i Vesterålen ble f.eks. 14-17% av barna født utenfor ekteskap før midten av 1800-tallet, denne andelen gikk ned fra 1850-tallet. Samtidig økte andelen gifte i unge aldersgrupper. Dette er i tråd med Eilert Sundt som mente at mange barn født utenfor ekteskap i første del av 1800-tallet var en konsekvens av manglende tilgang på levebrød. I Ytre Karlsøy gikk også kvinnes giftermålsalder ned og andelen gifte i unge kvinnegrupper økte samtidig som kjønnsproporsjonen i den unge aldersgruppa var høy fra 1860-tallet, alt dette tyder på et godt giftermålsmarked for kvinner.⁴⁰ Dessuten bidro fiskeriene etter 1860 til økonomisk vekst, noe som kan ha gjort det enklere å stifte en familie. I perioden fra 1835 til 1849 var det derimot kriseår både økonomisk og demografisk, og fødselstallene oversteg

³⁹ Hovland, 1995:16

⁴⁰ se kap. 4 og 5.

knappt dødstallene. Det kan se ut til at høy kjønnsproporsjon i økonomisk vanskelige tider forekom samtidig med mange illegitime barn, i økonomiske bedre tider ble slik befolkningssammensetning fulgt av stor giftermålsaktivitet og færre barn født utenfor ekteskap.

Unntatt fra denne utviklinga var likevel unge samiske kvinner på øyene i Ytre Karlsøy. De var ugift i større grad enn de norske, og fikk også barn utenfor ekteskap, på tross av overskudd av menn på giftermålsmarkedet.⁴¹ I Sørfjorden økte illegitimiteten radikalt etter 1860. Samtidig var veien fra Sørfjorden til salgsfiskeriene kort, til dels var det også store fiskerier på Ullsfjorden. Mest sannsynlig var det verken demografiske eller økonomiske forskjeller som økte illegitimiteten i samiske grupper i perioden, dette kommer jeg tilbake til.

Hovlands forklaring av nedgangen i illegitimitet er likevel ikke ei tilbakevisning av at illegitimiteten gjerne økte i situasjoner med store sesongvise flyttinger av unge mennesker. Mange eksempler fra samfunn med stor tilflytting eller sesongvis mobilitet har vist det, blant andre eksemplene fra de mest mobile protoindustrisamfunnene i England og fra nordsvenske tilflyttingsområder på 1800-tallet (kap. 1). I Berg og Torsken prestegjeld på Senja økte illegitimiteten umiddelbart samtidig med store sildefiskerier i siste del av 1860-tallet, og ble deretter fordoblet i forbindelse med etablering av *Senjens nikkelverk* der hele bosetninga, ca 500, var tilflyttere.⁴² I storfisketida på 1890-tallet var det derimot ikke ei slik økning, men derimot økt giftermålsaktivitet og lav giftermålsalder for kvinner.⁴³ I statistisk sentralbyrås kartlegging fra 1894 av antatte årsaker til bedring og forverring i sedelighetstilstanden mente halvdelen av de spurte at det var ytre forhold som anleggsarbeid, tilflytting, store fiskerier og andre aktiviteter som medførte mobilitet, som var årsaka til verre forhold.⁴⁴

Det var også først fra 1880 at Ytre Karlsøy var preget av fiskerier som innebar stor sesongvis mobilitet med betydelig deltakelse av fremmedfiskere, og fra 1880 økte også illegitimiteten i Ytre Karlsøy som helhet. Både på Grimsholmen og i Torsvåg var det stort sommerfiske med opptil 300 mann, i Torsvåg var det i disse årene loddetorskefiske med over 100 deltakende båter, og det var til og med også fremmed utror til skreifiske fra Torsvåg i disse årene. Ved

⁴¹ Av de 15 ugifte unge samiske kvinnene på øyene i Ytre Karlsøy i 1875 er det 11 jeg har kunnet følge i kildene, av disse fikk 5 barn utenfor ekteskap. jf. kap 8

⁴² Larsen, 1999: 83f. og 217

⁴³ Larsen, 1999

⁴⁴ Lie og Roll-Hansen, 2001: 238

sommerfisket var det opp til 15 russeskuter i Torsvåg (jf. kap. 3.3.3). Salgsfiskeriene i siste del av århundret var mest omfattende i Helgøy sogn, og i Helgøy sogn var 11,7% av dåpsbarna i årene fra 1880 til 1900 født utenfor ekteskap. Her er det flere eksempler på en direkte sammenheng mellom mobilitet og illegitimitet.

I årene fra 1881 til 1900 var det i Helgøy sogn født totalt 91 barn utenfor ekteskap. Av disse hadde 14 en far med tilhørighet utenfor prestegjeldet. Dette er like mange som i Karlsøy og Sørfjords sogn i hele perioden 1775 til 1900.⁴⁵ Kirkeboka viser også at dette dels faktisk dreide seg om kvinner som ble forlatt av menn som reiste videre. Sju av de 14 mennene var ikke overraskende fiskere eller sjøfolk, en gift gårdbruker fra Vesterålen og en ungkar fra Vardø var også mest sannsynlig i området som fiskere. I tillegg var det to handtverkere, en handelsreisende, en ingeniør og en stiger. Stigieren var antakelig tilknyttet prøvedrifta av svovelkisbrudd ved Skogsfjordvatnet; han var gift og fra Bodø, kvinnen han fikk barn med i 1898 var fra Skogsfjord. Et annet tilfelle var en ingeniør fra Bergen som i 1885 fikk barn med ei kvinne fra Rotvik på Nord-Kvaløya. Barnet døde, men i dåpslista heter det at kvinnen snart skulle reise til Bergen. I 1900 var ingeniøren bosatt i Bergen med sin engelskfødte hustru, mens kvinnen han fikk barn med verken finnes i kildene i Bergen eller i Karlsøy. Totalt var det få av de totalt 91 utenomekteskapelige barna født i Helgøy etter 1881 som hadde fedre som kom og forlot mens kvinnene satt igjen med barn, men det var likevel en større del av det demografiske bildet i Helgøy sogn etter 1880 enn i prestegjeldet for øvrig – både samtidig og over tid, og må sees som ett av resultatene av økt mobilitet.

10.1.5 Illegitimitet og endrete normer

Innledningsvis har jeg vist til både Hudson og King og Jonas Frykman som alle mener at illegitimiteten ble større i mobile samfunn fordi den sosiale kontrollen var mindre.⁴⁶ Jonas Frykman har også pekt på at det han mener var en mer moderne innstilling var mulig i mobile samfunn, slik at hensynet til partenes ønsker hadde større betydning enn hensynet til familie og rang.⁴⁷ I områder der han mener dette var tilfelle, var det også i liten grad sosialt stigmatiserende å få barn utenfor ekteskap. Dette vitner om en endring i verdier, og mobilitet kunne altså bidra til kulturendring og oppløsning eller endring av normer. Dette kan også ha vært tilfelle i Karlsøy.

⁴⁵ Helgøys kirkebok er ikke med i grunnlaget for tabell 10.4

⁴⁶ feks Hudson og King, 2000 og Frykman, 1993

⁴⁷ Frykman, 1993:223

Medisinalinnberetningene fra Karlsøy i siste del av århundret tyder også på at området erfarte endrete normer mht seksuell omgang. I beretningen for 1891 sier distriktslegen at det hadde vært usedvanlig mange tilfeller av ”gonorrhoe og urethrit”, og videre at ”...en pige alene smittede i kort Tid sex Mænd, hvoraf en gift igjen smittede sin Hustru”. Men han sier ikke noe om at dette hadde forbindelse til fiskeriene.⁴⁸ Medisinalberetninga for 1883 vitner imidlertid om at det var aktivitet i forbindelse med fiskeriene som medførte utenomekteskapelige forbindelser. Der heter det at kvinner, sildesaltersker fra Tromsø, som var innhentet til sildefiske i Langsund, hadde ført til at det oppstod mange tilfeller av gonore. I meldinga for 1884 skrev distriktslege Stockfleth at ”sædeligheden står ikke meget høit”. I dette la han at forlovede flyttet sammen lang tid før bryllupet, slik at en ”ikke gravid brud” var en sjeldenhet. Barn født utenfor eller før ekteskapet nevnte han derimot ikke.

Distriktslegens beskrivelser av kjønnsykdommenes omfang og spredning i Ytre Karlsøy kan være uttrykk for at tilreisende ung arbeidskraft var utenfor sosial kontroll av familie og nabolag, noe som igjen kan ha gjort dem mer utsatt for å få flere utenomekteskapelige barn. Også Bratrein påpeker at det var etter 1880 at kjønnsykdommene ble mer synlige i medisinalberetningene i Karlsøy.⁴⁹ Jeg har vist både eksempler på at utenbygds menn forlot området og etterlot seg ugifte mødre med barn, og at den generelle illegitimiteten økte mest i Helgøy sogn der fiskeriaktiviteten var størst. Det er rimelig å se den økte illegitimiteten i sammenheng med tilsynelatende endrete normer, i alle fall i antakelig i tilknytning til fiskerier og den mest mobile befolkninga. På den andre sida hadde området erfart høy illegitimitet også før 1850, men da i en situasjon med tilflytting, høy kjønnsproporsjon samtidig med økonomisk nød. Fødsler i dølgsmål, og også mulige spedbarnsdrap, tyder uansett på at utenomekteskapelige barn fortsatt medførte stigmatisering, i alle fall i deler av befolkninga.

Den motsatte endringa i illegitimitet i perioden etter 1880 i forhold til perioden før kunne i tråd med en økonomisk forklaringsmodell sees i sammenheng med at økt nuptialitet hadde ført til økt press på jord. Bratrein påpeker også at det var større press på jord fra midten av århundret, dette medførte blant annet at nye gårder som var mer marginale mht gårdsdrift ble tatt i bruk. Ytre Karlsøy opplevde også nettoutflytting fra 1865 og ut århundret, noe som kunne vært forårsaket av press på ressurser. Men utflyttinga fra Karlsøy var både ved tellinga

⁴⁸ Medisinalinnberetning for Karlsøy legedistrikt, 1891.

⁴⁹ Bratrein, 1992: 182

i 1875 og i 1900 dominert av kvinner. Omkring halvdel av de som forlot prestegjeldet flyttet til Tromsø, som var amtets eneste by, og flyttinga må sees som en del av den generelle kvinnevandringa til byers arbeidsmarked i siste del av 1800-tallet.⁵⁰ Dessuten økte også nuptialiteten i Ytre Karlsøy fortsatt; kvinnene var i 1900 gift før de fylte 30 år i større grad enn på noe tidligere tidspunkt og andelen tenåringsbruder økte i siste del av århundret slik det nå var like vanlig å gifte seg før fylte 20 som etter fylte 30 år (kap. 4 og 5). Dette tyder ikke på at kvinnene hadde vanskelig tilgang til ekteskap i ytre Karlsøy i siste del av 1800-tallet. I et fiskeriområde som Karlsøy var det også i denne perioden mulig og vanlig å etablere familie uten tilgang på jord, og mangel på jord var neppe årsak til økt illegitimitet i Ytre Karlsøy etter 1880.

Det kan ha vært avgrensede bosetninger med stor mobilitet og få stabile og varige sosiale nettverk som utviklet en demografisk praksis forskjellig fra den bofaste befolkninga, slik Hudson og King påviste i protoindustriområder. Jeg har ikke gjennomført noe fullstendig analyse av bakgrunnen til de som fikk barn utenfor ekteskap, for om mulig å avdekke slike ustabile bosetninger i Ytre Karlsøy. Men Fugløy peker seg ut i dåpslistene som et område med mange barn født utenfor ekteskap i siste del av århundret, og jeg har derfor sett spesielt på bosetningene der.

10.2 Fugløy omkring 1900. Et samisk samfunn i Ytre Karlsøy

I 1862 giftet Johan Anders. Laamak,⁵¹ opprinnelig fra Skjervøy, bosatt på Fugløy, seg med den åtte eller ti år eldre Larsine Cecilie Henriksdatter fra Nord-Lenangen. Han var samisk, hun var norsk ved tellinga i 1865, noe som var ei uvanlig sammensetning i interetniske ekteskap. De bosatte seg i Gamvik på Fugløy. I 1875 ble hele familien, også barna, registrert som samisk. I 1900 var han enkemann hos sin sønn i Gamvik.⁵² I tillegg til den voksne sønnen Peder Johansen, som var husholdsoverhode, bodde også Johans to år gamle sønn Peder Johansen i samme hushold. Barnet var født i 1898 ifølge kirkeboka, og mora var tjenestejenta Karoline Eriksdatter (eller Nille Karoline som hun heter i dåpslista). Johan var 57 år og Karoline 23 da barnet ble født. Dette var hennes andre og Johans første leiermål. Hennes første leiermål hadde resultert i et barn født i 1896, og faren til det barnet var den

⁵⁰ Thorvaldsen, 1994:108. Dette gjelder de som var født innenfor enheten Karlsøy prestegjeld, etter 1867 omfattet dette ikke Sørfjorden.

⁵¹ Dette er navnet han ble oppført med i vielseslista, i 1865-tellinga het han Johan Anders. Lomak, seinere Johan Andersen

⁵² Folketellinga for Karlsøy 1900, trykt utgave. s. 44 linje 21

eldste Peder, altså Johans eldste sønn, som da hadde vært 20 år og hun 21 år. Johan hadde utført hjemmedåp på dette første barnet, som døde før dåpen ble stadfestet, og barnet het Johan. Far og sønn hadde altså utenomekteskapelige barn med samme tjenestejente mens alle bodde i samme hushold og kalte barna sine opp etter hverandre.

På Fugløy var det i 1900 totalt seks hushold, fordelt på de to bygdene Gamvik og Løkvik, men bare tre gifte par. I et av husholdene var ei enke husholdsoverhode. I et annet hushold var en enslig gift mann overhode; kona hans bodde ikke der, men på Rakkenes på Uløya i Skjervøy herred. Mannen var innført i tellinga også der, i tillegg til at han altså var ført i tellinga på Fugløy.⁵³ Det sjettede husholdet er det med far og sønn som er omtalt over. Fra 1896 til 1902 var det innenfor disse husholdene født ett barn i ekteskap og sju utenfor. Det eneste barnet som var født innenfor ekteskap var eldste barnet til paret som delvis var bosatt i Skjervøy, i 1900 hadde de nok et barn, som antakelig var født i Skjervøy. I tillegg til de to barna til tjenestejenta jeg nevnt innledningsvis (fig 10.2 HH 3), var det født to søsken utenfor ekteskap. Foreldrene til disse giftet seg da barn nummer to var døpt (fig 10.2 HH 2). Men det ble også født ytterligere tre barn utenfor ekteskap, to i 1900 og ett i 1902. Ei av kvinnene, ei enke, døde på barselseng (fig 10.2 HH 2 – enke). Ingen av siste to kvinnene med utenomekteskapelige barn giftet seg med mannen de hadde fått barn med (fig 10.2. HH 1+4 og HH 6).

Tre av kvinnene som hadde fått utenomekteskapelige barn var søstre, nemlig enka, hun som giftet seg med barnefaren etter barn nr 2, og ei av de to kvinnene som fikk barn i 1900 (HH 2 og 1). Foreldrene deres bodde fortsatt på øya i 1900, de hadde fått sine 12 barn innenfor ekteskap.⁵⁴ Fugløy var bosatt fra omkring midten av 1700-tallet til ca 1800, og så på ny fra 1840-tallet. Fra 1776 til 1896 var det født totalt tre barn utenfor ekteskap på Fugløy. Det første som var født i 1844 var bror eller halvbror til Johan Andersen (som også selv var født utenfor ekteskap, men altså i Skjervøy). I tillegg var det et utenomekteskapelige barn født i 1871 og et i 1888. Samtidig var det født totalt 47 barn *innenfor* ekteskap på Fugløy fra 1776 til 1896. Fram til 1896 var dermed 6% av barna født utenfor ekteskap, noe som var forholdsvis færre enn både landsgjennomsnittet og gjennomsnittet i Ytre Karlsøy som helhet.

⁵³ kilde: nettutgave av 1900-tellinga for Skjervøy. Mannen var Nils Johansen, født i Karlsøy, kvinnen Marie Nilssen

⁵⁴ Av dem bodde også sønnen Ole heime i 1900 og er beskrevet som åndssvak (Ft1900 krets 6/liste 11). Hans skjebne som fattiglem i Karlsøy utover 1900-tallet er beskrevet hos Bratrein, 1992:237ff.

Fugløy var et spesielt sted, og kunne på den ene sida være isolert pga den værharde beliggenheta midt i havet. Dette ble brukt antakelig både som ei reell forklaring, men kanskje også som ei unnskyldning for å holde barna borte fra skolen. Det mente i alle fall presten Kielland da han i 1867 mente at fugløyværingene skjønnte at de trygt kunne drive ”...systematisk skoleforsømmelse” uten frykt for bot, fordi ingen lærer eller tilsynsmann kunne reise dit ” blot for at advare og formane”.⁵⁵ Dette var på den tida Johan Andersen hadde skolebarn. Også seinere var det problem med å få fugløybarna i skole, i 1893 var det på øya tre ukonfirmerte 18-19-åringer som ifølge Bratrein ble beskrevet å ha stor ”vankunnighet”⁵⁶

Imidlertid tyder ikke kretsen av faddere til de første av de seks barna som ble født utenfor ekteskap fra 1896 på at bygda var isolert sosialt. Det første barnet døde før kirkedåpen, men for de neste tre barna kom alle fadderne, fra tre til seks faddere pr barn, fra bygder utenfor Fugløy. Med to av de siste barna forholdt det seg annerledes, det ene av disse hadde tre av seks faddere fra Fugløy, det siste barnet hadde alle sine seks faddere fra det begrensede miljøet på øya.

Da de sju barna var født var øya også mindre isolert enn tidligere, fordi fiskeriene og antallet tilreisende fiskere hadde økt betydelig. Det hadde tidligere i århundret også vært årlig sommerfiske med tilreisende fiskere. Men fra 1898 begynte også et vinterfiske med småbåter fra øya som i løpet av kort tid kom til å bli det viktigste fisket i Karlsøy. I 1901 lå det 25 mann på vinterfiske her, ifølge Bratrein med lotter *skyhøyt* over det vanlige, i 1902 100 mann, og 2/3 av vinterfisken i Karlsøy ble nå tatt fra Fugløy. Fra 1901 ble det etablert rorbuer, trandameperi, fiskemottak, og det var tilreisende fiskere fra Lyngen, Skjervøy, Tromsøysund og Karlsøy. Fedrene til to av de siste barna som var født utenfor ekteskap var også tilreisende fiskere, og antakelig var dette det mest typiske trekket ved Fugløy omkring århundreskiftet. Av 33 personer bosatt på øya i 1900 var åtte født utenfor prestegjeldet, og det var seks ugifte fiskere bosatt som losjerende eller tjenere i forskjellige hushold på øya. De tilreisende fiskerne var mange ganger flere enn øyas bofaste befolkning, selv om denne i 1910 var

⁵⁵ Skolekommisjonens protokoll 1867, sitert etter Edvardsen, 1984/96: 106

⁵⁶ Bratrein, 1992: 214

fordoblet fra 1900, og talte nå 66 innbyggere.⁵⁷ Fugløy omkring 1900 var altså preget av stor mobilitet.

Den plutselige økningen i antallet barn født utenfor ekteskap kunne umiddelbart oppfattes som et resultat av den økte mobiliteten og mange tilreisende menn til området. Ifølge distriktslegen var Fugløy et av områdene som var mest belastet med kjønns sykdommer, noe Bratrein mener "...trulig hadde sammenheng med større antall av tilreisende fiskere".⁵⁸ Men alle foreldrene til de sju barna som var født utenfor ekteskap i årene 1896-1902, med unntak av en fra Vikan på Vannøya, var bosatt på øya ved tellinga i 1900. De som fikk barn med hverandre uten å være gift, fortsatte altså å bo nær hverandre etter at barnet var født, eller de hadde bodd nær hverandre før de fikk barn, til dels i samme hushold. Det var altså ikke tilfeldige menn som kom og gikk som var far til barna. Men noen av de som kom giftet seg også der. Kvinnen som i 1900, bare 19 år gammel, fikk barn med en gutt fra Vikan (fig 10.2.HH6), giftet seg i 1902 med en fire år eldre mann fra Skjervøy som da hadde opphold på Fugløy.

Bygdene på Fugløy var preget av både isolasjon og mobilitet. Mobiliteten var størst i den siste perioden, og det var da de fleste barna var født utenfor ekteskap. Men i alle fall når det gjaldt forholdet til skolen ble øya fra sentralt hold oppfattet som mer "utenfor folkeskikken" enn de fleste andre bosetningene på øyene i alle fall fra midten av århundret og fortsatt på 1890-tallet. At bosettinga ble sett slik kunne ha sammenheng med at befolkninga her var praktisk talt enhetlig samisk ennå i 1900, det var ingen andre bygder på øyene som framstod som så enhetlig samisk så seint. Den økte illegitimitet i dette samiske samfunnet kunne også ha samme årsak som tilsvarende økning i det reint samiske Indre Sørfjorden i siste del av århundret.

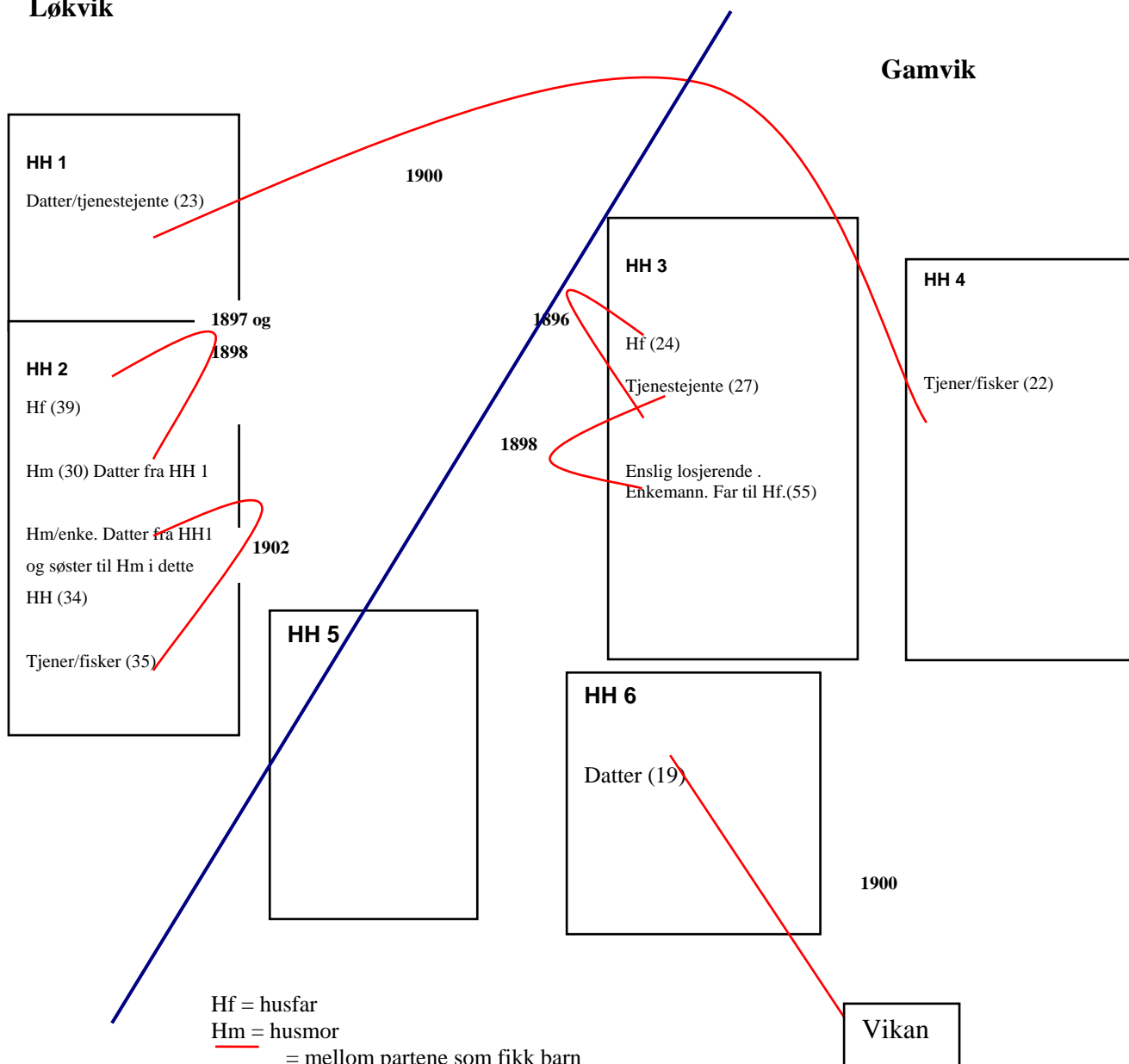
⁵⁷ Bratrein, 1992:334ff.

⁵⁸ Bratrein, 1992: 182

Figur 10.2 Fugløy. Hushold 1900 og barn født utenfor ekteskap 1896-1900

Løkvik

Gamvik

Hf = husfar
 Hm = husmor
 — = mellom partene som fikk barn utenfor ekteskap
 Årstall = barnets fødselsår
 Alder i parentes, er alder ved tellinga i 1900
 — = skille mellom gårder

10.3 Barn utenfor ekteskap og læstadianismen

Betydelig endring i demografisk praksis generelt og giftermålsalder spesielt ser ut til å bare ha oppstått ved mobilitet eller ved stort press.⁵⁹ Kertzer avviser at *politiske og økonomiske* krefter kunne påvirke demografisk praksis direkte, fordi slik påvirkning blir filtrert gjennom "... the social organizational arrangements that people have adopted as means of adaptation to their environment...". Dette er strukturer som endrer seg sakte, "...unless under great pressure".⁶⁰ Også Frykman har vist at sosialt press, blant annet som konsekvens av økt sosial stratifisering, kunne endre demografisk praksis, og Hudson og King viste at mangel på sosialt nettverk førte til slike endringer. Både læstadianismen og fornorskningsprosessen ønsket og var i stand til å bidra til at kulturelle forhold ble endret. Jeg vil først se de demografiske endringene i lys av den læstadianske bevegelsen.

Fra midten av 1800-tallet var Sjøfjorden berørt av flere store vekkelsesbevegelser, med læstadianismen som den mest omfattende og vedvarende. Flere forfattere har påstått at bevegelsen førte til umiddelbar nedgang i utenomekteskapelige fødsler (kap 1.6.1). De høye og økende ratene for illegitime fødsler i Sjøfjorden tyder på det motsatte, men jeg vil likevel undersøke nærmere om det kan ha vært interne forskjeller i fjorden, langs det jeg tror var grensa for det læstadianske (kap 7.7).

Den læstadianske bevegelsen skal allment ha hatt en umiddelbar effekt i form av mindre drikkfeldighet, mindre brudd på sedelighetsnormer og bedre sosiale og økonomiske forhold i samfunn der bevegelsen fikk fotfeste.⁶¹ For øvrig var også vekkelsesbevegelser i det hele oppfattet som årsaka i brorparten av områder der "sedeligheta" ble bedre på 1890-tallet.⁶² I Sjøfjorden var det også flere vekkelsesbevegelser i perioden (kap 3.4.1). På den andre sida var det rom for syndstilgivelse innenfor den læstadianske læra, og samtidig også et sterkt fokus på at man ikke ble from ved gjerningshellighet. Fra Lyngen forteller Thomassen at den religiøse oppvekkelsen på 1850-tallet bidro til streng barneoppdragelse og hustukt, men at "...da den læstadianske oppvekkelse i 60- og 70-årene fikk innpass også i Lyngen..." ble barnetukten i hjemmene slappere fordi det "...prediktes om det frie troens liv" da alt skulle "...bero kun på

⁵⁹ se kap 1, Frykman, Oris, Sunde, Hudson og King, Oldervoll og Sogner, Kertzer.

⁶⁰ Kertzer, 1995: 48ff

⁶¹ Drivenes og Niemi, 2000: 163

⁶² I en undersøkelse utført av Statistisk sentralbyrå i 1894 ble årsaken til bedring i sedeligheten i 40% av tilfellene oppgitt å være indre, moralske forhold, der viktigste enkeltårsak var vekkelsesbevegelser. Lie og Roll-Hansen, 2001: 237ff

troen...”. Husandakten ble borte, hele bygder samlet seg på et sted om helligdagene og barna ble mer overlatt til seg selv.⁶³ Fra kirka ble det reist klager mot læstadianernes kjønnsmoral. En av de såkalte villfarelsene som kirka mente hersket i Kautokeino omkring 1852 var forekomsten av at gifte levde sammen med andre enn ektefellen. Blant de Tromsø-vakte skal det ha forekommet at ”...broderkjærighet utartet i kjødelighet, og likefrem utukt”.⁶⁴ Utover 1870- og 80-årene var det gjentatte klager på de vakes livsførsel, mest utpreget var dette i Øst Finnmark.

Kirka ble av både læstadianere og andre puritanske vekkelsesbevegelser kritisert for å være vanekristen og for unnfallenhet med hensyn til å påtale usædelig livsførsel. I visitasmelding fra Lyngen for 1853 heter det også at forhold mellom forlovede tradisjonelt ikke var påtalt. Kritikken førte til at det også innenfor kirka ble lagt større vekt på problemet med samliv utenfor og før ekteskap. Etter sitt besøk i Kautokeino vinteren 1852 innkalte biskopen til prestemøte for å ta opp nettopp kirkas rolle i moralske spørsmål. Året etter ble det også i Lyngen prestegjeld, som på dette tidspunktet ennå ikke omfattet Sørfjorden, satt inn kirketukt for å komme usædeligheta til livs.⁶⁵ I biskopens årsberetning for 1858 heter det da også at utukten i Lyngen var blitt ”...betydelig bedre”.⁶⁶ Men i 1886 var ifølge visitasmeldinga de vakes ytre liv igjen ”skrøbeligt”, med blant annet slapp formaning i seksuelle forseelser.⁶⁷ I 1889 uttalte distriktslegen i Lyngen at ”[a]fholdssaken [var] på aftagende, brændevinsdrikken er tiltaget”. Læstadianismen, som tidligere var sagt å ha hatt positiv innvirkning på drikkfeldigheta, hadde kanskje mindre gjennomslagskraft enn tidligere.⁶⁸

Kravet fra 1869 om at lengden på foreldrenes ekteskap skulle føres i dåpslistene ble i Karlsøy kirkebok gjennomført forholdsvis regelmessig i årene 1874-1878. Perioden omfattet deler av to forskjellige sognepresters virketid, og antakelig var det mer krav fra sentralt hold enn en enkelt prests interesse for saken som gjorde at opplysningene ble ført så regelmessig i perioden. I Sørfjorden ble slike opplysninger ført sporadisk i årene 1874 til 1876 og 1878-79, det var samme prest i området i alle disse årene. Men i en periode i 1882 ble det ført slike opplysninger mer regelmessig, dette var antakelig ved starten av presten Helgebys virke.

⁶³ Thomassen, 1999: 112f.

⁶⁴ Sivertsen, 1955: , 73

⁶⁵ Sivertsen, 1955: 63.

⁶⁶ Sitat etter Sivertsen, 1955: 229 som henviser til Visitas 1858. Biskopens årsberetning

⁶⁷ Sivertsen, 1955: 391 viser til Visitas for Troms 1875-1886

⁶⁸ Medisinalinnberetning for Lyngen legedistrikt, 1889. Også Eilert Sundt mente læstadianismen motvirket alkoholmisbruk blant samene. Midbøe, 1973:22

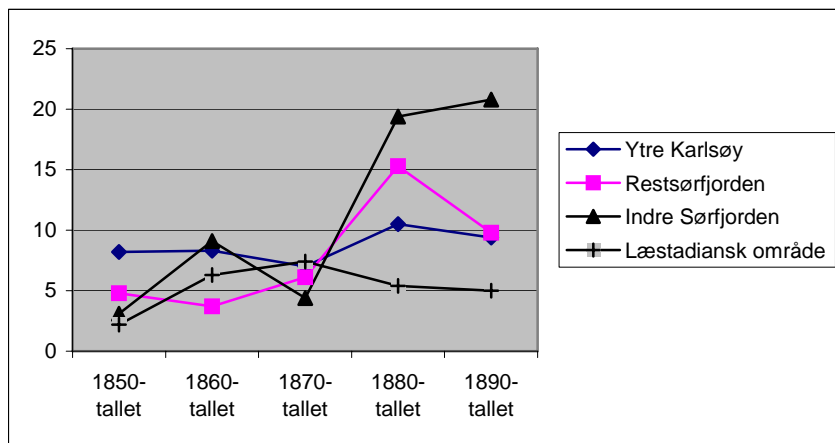
Kirkebokføringa tyder altså ikke på at dette var et felt som presten engasjerte seg sterkt i å kontrollere. Men de var likevel engasjert nok til at de tok i bruk egne negativt ladde kategorier til å beskrive de ugifte kvinnene i dåpslistene.

Både innenfor vekkelsesbevegelsene og innenfor kirka var det i siste halvdel av 1800-tallet økt fokus på å bekjempe usedelig livsførsel. Det er derfor ikke entydig at læstadianismen i større grad enn kirkas offensiv skulle føre til at samliv i større grad foregikk innenfor ekteskap, og dermed påvirke både antallet barn født utenfor ekteskap, og kanskje også giftermålsalderen.

I kap.7.7 har jeg ved hjelp av kommunikantprotokoller fra 1860- og 1870-tallet avgrenset et antatt læstadiansk område som omfattet deler av Restsørfjorden og Indre Sørfjorden. Målt ved antallet kommunikanter ser det ut til at den læstadianske bevegelsen var på en topp i disse årene. I det følgende vil jeg se på dette området som læstadiansk også resten av århundret. Dersom læstadianismen faktisk førte til mindre utukt, må det forventes at færre barn ble født utenfor ekteskap i dette området enn ellers.

Perioden fra ca 1850 til 1880 var årene for de store vekkelsene i Sørfjorden, både innen læstadianismen og andre vekkelse. I denne perioden var det ingen signifikant nedgang i andelen barn født utenfor ekteskap i forhold til perioden før verken innenfor eller utenfor antatt læstadiansk område i Sørfjorden. Forutsatt at det området jeg har definert som læstadiansk faktisk var det området som var mest berørt av vekkelsen, førte bevegelsen ikke til nedgang i andelen utenomekteskapelige barn i Sørfjorden før 1880.

Figur 10.3 Andel barn født utenfor ekteskap i % av alle fødte barn i tiårene 1850-1900

Men i 1880-årene økte andelen illegitime barn utenfor de antatt læstadianske området, mest i Indre Sørfjorden, men også i Restsørfjorden. Nå var forskjellen i andelen barn født utenfor ekteskap signifikant større både i Restsørfjorden og i Indre Sørfjorden uten de læstadianske bygdene, enn i det antatt læstadianske utvalget.⁶⁹

I Restsørfjorden uten det læstadianske området var andelen barn født utenfor ekteskap høyest på 1880-tallet. Da var 17 barn født utenfor ekteskap, ifølge kirkeboka hadde minst ni av disse samiske mødre. Fra 1890 gikk illegitimiteten ned i dette området, den reelle enda mer enn fig 10.3 viser fordi de fleste samiske kvinnene i motsetning til tidligere nå giftet seg etter at barnet var født. Av 11 norske, seks samiske og ei kvensk kvinne som fikk barn utenfor ekteskap på 1890-tallet, forble sju norske, tre samiske og den kvenske kvinnen ugift.

I Indre Sørfjorden fortsatte derimot andelen barn født utenfor ekteskap å øke også på 1890-tallet, og andelen barn født utenfor ekteskap var signifikant høyere i Indre Sørfjorden enn i alle de andre områdene, også høyere enn i Ytre Karlsøy.⁷⁰ Jeg har tidligere vist at fødslene utenfor ekteskap i Indre Sørfjorden i hovedsak var reelle, ved at foreldrene forble ugifte, og flere kvinner fikk flere illegitime barn med forskjellige menn.

I det antatt læstadianske området var det født seks barn utenfor ekteskap på 1890-tallet, og andelen utenomekteskapelige barn var fortsatt lavere her enn i resten av Sørfjorden, men bare i forhold til Indre Sørfjorden var forskjellen nå signifikant. Tre av barna født utenfor ekteskap i læstadiansk område hadde samiske foreldre, disse giftet seg etter at barna var født, to av barna var av norske foreldre, foreldrene til disse barna giftet seg ikke med hverandre, det gjorde heller ikke ei samisk kvinne som fikk barn med en norsk gift mann som var bosatt utenfor læstadiansk område. Samisk befolkning i det læstadianske området fikk altså nå i realiteten ikke utenomekteskapelige barn. Dette står i sterk kontrast til forholdene i Indre Sørfjorden.

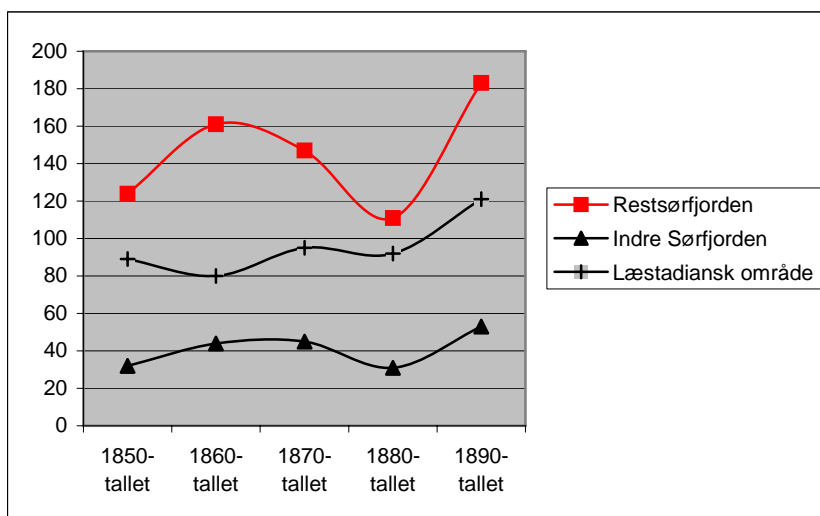
⁶⁹ Chi-kvadrattest. forskjellen mellom områdene Restsørfjorden og det læstadianske området mht andelen barn født utenfor ekteskap av alle født barn var signifikant på 5% nivå, $p=0,024$, tilsvarende for Indre Sørfjorden var $0=0,019$. I Restsørfjorden var 17 av 111 barn født utenfor ekteskap, i Indre Sørfjorden 6 av 31. I det læstadianske området var tilsvarende 5 av 92.

⁷⁰ På 1890 tallet var forskjellen mellom Indre Sørfjorden og Restsørfjorden (begge uten det antatt læstadianske området) mht andelen barn født utenfor ekteskap av alle fødte barn signifikant på 5% nivå, $p=0,033$, i forhold til det læstadianske området var forskjellen signifikant på 1% nivå, $p=0,001$. I Restsørfjorden var 18 av 183 barn født utenfor ekteskap, i Indre Sørfjorden 11 av 53. I det læstadianske området var tilsvarende 6 av 121. Også i forhold til Ytre Karlsøy var forskjellen signifikant på 1% nivå, $p=0,007$

Bare to av barna født utenfor ekteskap i prestegjeldet etter 1850 var født av foreldre som i kirkeboka er omtalt som dissenter. Ett av disse var født i Breivik i 1865. Foreldrene var ukonfirmerte og presten skrev i kirkeboka at de hadde vært ”... dissenterske Paavirkninger” i flere år. Det andre barnet var født i 1867 i Stordalen, faren var dissenter og enkemann og døde før barnet var født. Totalt var 31 barn i Karlsøy kirkebok og 14 i Sjørfjorden registrert i kirkeboka med kommentarer om at foreldrene var dissenter, men bare to av dem var altså født utenfor ekteskap. Det var altså ikke dissentervirksomhet som førte til den store økningen i andelen utenomekteskapelige barn utenfor læstadiansk område.

I Sjørfjorden utenfor det læstadianske området økte andelen barn født utenfor ekteskap fra 1870- til 1880-tallet samtidig som det totale barnetallet gikk ned (figur 10.4). Jeg har tidligere vist at antallet giftermål økte markert i antatt læstadiansk område på 1870-tallet (kap.7.7.2). Dette området erfarte ikke samme nedgang i barnetall som de øvrige. Fra 1890 økte barnetallet igjen i alle områdene i Sjørfjorden. Størst var økningen i Restsjørfjorden uten læstadiansk område, det området som samtidig erfarte reduksjon i både faktisk og reell illegitimitet. Nedgangen i antall barnefødsler fra 1860- til 1870-tallet i Restsjørfjorden og Indre Sjørfjorden må antas å ha sammenheng med samtidig reduksjon i antall giftermål i Restsjørfjorden og stagnasjon i Indre Sjørfjorden. I det antatt læstadianske området må tilsvarende økning i barnetall i samme periode antas å ha vært en konsekvens av økt giftermålsaktivitet.

Figur 10.4 Antall barn født i Sjørfjorden 1851-1900. Absolutte tall

I 1900 var unge samiske menn i Restsørfjorden gift i normal grad, mens en uvanlig stor del av de norske var ugift (kap. 5). Dette tyder på at nuptialiteten økte mer i samisk enn i norsk befolkning på 1890-tallet. Barnetallet i Restsørfjorden uten læstadiansk område økte også samtidig, og illegitimitet gikk ned særlig i samisk befolkning. Dette kan være uttrykk for at det læstadianske området hadde spredt seg til større deler av den samiske befolkningen i Restsørfjorden. Den umiddelbare endringa i illegitimitet tyder på at den er forårsaket av forhold som hadde direkte betydning for illegitimiteten, den læstadianske bevegelsen hevdes å ha virket slik. At nedgangen i illegitimitet i hovedsak gjaldt samiske kvinner sannsynliggjør også at endringa var resultat av læstadiansk påvirkning; læstadianismen i Sørkjolen hevdes å ha vært reint samisk.⁷¹ At ingen samiske par i Restsørfjorden fikk barn uten å gifte seg etter 1892 kan være uttrykk for at dette var tidspunktet for spredning av vekkelsen. Dette kan ha vært den samme ekspansjonen som Richter-Hanssen viser omfattet området fra Lyngseidet og nordover fra 1894.⁷²

Sivilstandssituasjonen til de unge voksne i Indre Sørkjolen uten det læstadianske området Lakselv ved tellinga i 1891 styrker en hypotese om at de mange barna utenfor ekteskap hadde sammenheng med manglende ekteskap. Bare fem av 15 kvinner i aldersgruppa 20-29 år var gift, noe som var en lavere giftermålsandel enn i 1865 (se kap. 5). I det antatt læstadianske området Lakselv i indre Sørkjolen var to av fire kvinner gift. Ugifteandelen var enda høyere blant unge menn i Indre Sørkjolen i 1891. Den ene mannen bosatt i det antatt læstadianske området Lakselv var gift. I Indre Sørkjolen for øvrig var det en gift og 20 ugifte menn i aldersgruppa 20-29 år. I løpet av det neste tiåret inngikk imidlertid menn fra Indre Sørkjolen utenfor læstadiansk område flere ekteskap enn i tiåret før, antallet økte fra 10 på 1880-tallet til 17 på 1890-tallet, og en større andel unge menn var gift i 1900 enn i 1891⁷³.

Økt giftermålsaktivitet på 1890-tallet førte likevel ikke til nedgang i andelen barn født utenfor ekteskap i Indre Sørkjolen fram til 1900. I de andre områdene der jeg mener å ha påvist en sammenheng mellom økt giftermålsaktivitet og lavere illegitimitet var det imidlertid en forsinkelse i illegitimiteten i forhold til inngåtte ekteskap. I det antatt læstadianske området var det i 1870-årene illegitimiteten var lavere enn i andre områder, etter at ble det inngått flere ekteskap der på 1860-tallet. Antallet giftermål økte i samisk befolkning i Restsørfjorden

⁷¹ Johansen,

⁷² Richter-Hanssen: 247

⁷³ i 1891 var en av 21 gift, i 1900 tre av 14

fra 1880-tallet og illegitimiteten gikk ned på 1890-tallet. Da er det grunn til å vente at færre barn ble født utenfor ekteskap i Indre Sjørfjorden etter 1900. For å finne svaret blir det nødvendig å gå utafør tidsramma for dette arbeidet. Og illegitimiteten gikk ned i Indre Sjørfjorden utenfor læstadiansk område etter 1900. Av de 21 barna som var født der i årene fra 1901 til 1904 hadde bare ett barn ugifte foreldre, barnet var født i 1904, men foreldrene giftet seg i 1906. Presten førte da opplysninga om giftermålet i dåpslista der det første barnet var innskrevet, noe som er uttrykk for at han mente det var viktig. Ut fra kunnskap om læstadianismens virkning i andre samfunn og om at vekkelsen var omfattende i Sjørfjorden tidlig på 1900-tallet, antar jeg at den plutselige og radikale endringa i illegitimitetsmønsteret, sammen med den økte giftermålsaktiviteten på tross av vanskelige økonomiske rammer, var resultat av en ekspanderende vekkelse.

Hvis forskjellen mellom områdene med hensyn til andel barn født utenfor ekteskap var resultat av læstadianismen, virket bevegelsen til å forhindre den sterke økninga i barn født utenfor ekteskap som forekom i fjorden for øvrig fra 1880. Den lavere illegitimiteten på 1880-tallet og tilbakegang i illegitimitet i Restsjørfjorden på 1890-tallet kom etter perioder med økt nuptialitet, og var sannsynligvis en konsekvens av dette, noe som igjen tyder på at læstadianismen påvirket illegitimiteten gjennom økt giftermålsaktivitet. Dette kunne igjen være en konsekvens av normer, eller av endrete økonomiske vilkår som gjorde tilgangen til levebrødet lettere. Nedgang i illegitimitet i Indre Sjørfjorden først på 1900-tallet etterfulgte også en økning i menns giftermålsaktivitet, noe jeg antar hadde sammenheng med læstadiansk ekspansjon.

10.3.1 Illegitimitet, ekteskap, hushold og økonomi

Illegitimiteten i Sjørfjorden hadde altså klar sammenheng med nuptialiteten. Nuptialiteten var igjen regulert av økonomiske, sosiale og normative forhold, både mht til tilgangen til ekteskapet og til muligheten til å leve ugift (kap. 1). Relativt likeverdige økonomiske vilkår for allmuen i alle utvalgsområdene har vært et forutsetning for komparasjonene som er gjennomført i denne avhandlninga. Jeg skal likevel her kort se på om forskjellene i nuptialitet hadde klare sammenhenger med forskjeller i husholdsmessige eller økonomiske forhold.

De unge ugiftes husholdsrolle kan både fortelle noe om muligheta til å utsette ekteskap og om tilgangen til levebrød. I hovedtrekk var det ikke signifikante forskjeller mellom områdene verken i husholdsmønster eller giftermålsalder for kvinner, eller i andelen gifte i unge

kvinnegrupper (kap 4 og 5). Mellom halvdel og $\frac{3}{4}$ av unge ugifte kvinner bodde hos egne foreldre i 1900. Men i Indre Sørfjorden var nesten alle unge ugifte kvinner i tjeneste i andres hushold, noe som var en markert endring fra 1891 da $\frac{3}{4}$ av gruppa bodde hos egne foreldre. Endringa i husholdsmønsteret kunne innebære mindre sosial kontroll fra foreldre, og økt risiko for utenomekteskapelige barn. Men endringa kan likevel neppe ses som årsak til den fortsatt økte illegitimiteten på 1890-tallet siden andelen barn født utenfor ekteskap hadde vært omfattende også før 1891, da de fleste ugifte kvinner bodde hjemme.

Kvinnenes tjenerrolle i Indre Sørfjorden i 1900 ser mer ut til å ha vært et utsalg av kvinnenes losjibehov enn husholdenes behov for kvinnelig arbeidskraft. Bare 1/3 av kvinnene i tjeneste var i hushold med små barn, de øvrige var dels i små hushold med bare voksne, dels i hushold der det også var barn som var store nok til å bidra i arbeidet. Ei av disse tjenestejentene hadde med seg sine egne to små barn i huset der hun tjente, hun var blant kvinnene som hadde vært i gjentatte leiermål på 1890-tallet. Disse kvinnene kunne kanskje solgt arbeidskrafta si til en høyere pris andre steder der behovet var større, for eksempel ved å flytte til Tromsø, slik kvinnene i Ytre Karlsøy gjorde (jf kap 9.3.).

De fleste utenomekteskapelige barna født på 1890-tallet i Restsørfjorden hadde norske fedre. Blant norske menn i Restsørfjorden var ugifteandelen høy samtidig som 85% av de ugifte bodde hjemme hos egne foreldre, i Ytre Karlsøy var andelen ugifte lavest, der bodde bare 60% av de unge ugifte hjemme (kap 5.1.3). Det kan ha vært muligheten til å bo hjemme hos foreldre, for mennene i hovedsak som fiskere, som gjorde at de utsatte ekteskap, men også manglende tilgang på jord.

Husholdssituasjonen til de unge *gifte* norske mennene i Restsørfjorden i 1900 viser at de hadde giftet seg uten at de hadde selvstendig tilgang til jord. Av 30 gifte menn opp til 40-årsalder hadde, med ett unntak, alle over 30 år sjølstendig tilgang til jord, mens alle som var 30 år eller yngre bodde i andres hus uten egen jordvei, de fleste hos slektninger.⁷⁴ Tre av de siste inngikk også i husholdet til mannens foreldre. Sannsynligvis var husholdssituasjonen for de unge nygifte i Restsørfjorden dels uttrykk for at det samme husholdsmønsteret som ellers var vanlig i nordnorske kystsamfunn, på slutten av 1800-tallet som innebar at paret bosatte seg hos foreldre den første tida (jf kap 1.) Dette forekom blant annet i Berg og Torsken på

⁷⁴ 19 gifte menn var over 30 år, 11 var 30 år eller yngre.

yttersida av Senja, men der bodde likevel bare omkring 1/3 av de nyetablerte familiene hos slektninger. I Restsørfjorden manglet *alle* gifte menn opptil 30-årsalder selvstendig tilgang til jord i 1900.⁷⁵ Vanskelig tilgang til jord kunne derfor være en grunn til at norske menn utsatte ekteskap. Økt nettoutflytting fra området på 1890-tallet kan være uttrykk for det samme (kap 3.6.1). På den andre sida var giftermålsalderen i Ytre Karlsøy lav, der økte nettoutflyttinga etter 1865 og andelen jordløse økte (jf kap 3.3.1).

I samisk befolkning i samme område hadde imidlertid nuptialiteten økt på 1880-tallet. Ingen ting tyder på at tilgangen til levebrød skulle være vanskeligere for unge norske menn enn for de samiske, snarere tvert imot. For det første var norsk befolkning i Sjørfjorden selveiere før de samiske (jf kap 3).⁷⁶ For det andre var det kanskje lettere for norsk- enn samiskspråklig befolkning å flytte ut i en situasjon der de fleste områdene rundt var under sterk språklig fornorskning. Mest sannsynlig var det andre forhold enn økonomisk press som forårsaket lavere andel gifte blant norske enn blant samiske menn.

På 1890-tallet økte antallet ekteskap i Indre Sjørfjorden. Ungkarene som giftet seg på 1890-tallet hadde en gjennomsnittsalder på 29 år, vel 1/3 av dem var over 30 år. Plutselig økning i antall giftermål med godt voksne menn ligner på giftermålsmønsteret i antatt læstadiansk område på 1870-tallet, og kan være uttrykk for at en større del av Indre Sjørfjorden nå var under læstadiansk påvirkning, men også for at tilgangen til ekteskap var mulig.

Av de 17 mennene bosatt utenfor det jeg tidligere har ment var læstadiansk område i Indre Sjørfjorden som inngikk ekteskap fra 1891 til 1900, har jeg gjenfunnet 16 i seinere kilder. Med unntak av en gårdbrukersønn var mennene ikke innført i kirkeboka med yrkestilhørighet i forhold til jord, dette kunne tyde på manglende jordvei ved giftermålet. Giftermålene til de 17 resulterte i 13 ektepar og ei enke som skulle forventes å ha dannet selvstendige hushold med behov for tilgang til levebrød ved tellinga i 1900. Av de 13 parene hadde fem tilgang til jord i 1900, tre av disse var bosatt i Indre Sjørfjorden. I to av de tre husholdene var mannen husholdsoverhode sammen med mor si, de nygifte kvinnene var ikke ført som husmor i tellinga. Hos det tredje paret bodde mannens mor som føderådsenke. De øvrige to parene som

⁷⁵ Larsen, 1999:135. Dette var i 1875. Tallet er basert på en undersøkelse av husholdssituasjonen for alle kjernefamilier med barn, der ingen barn var over 5 år. Halvdelen av de nyetablerte i Berg sogn og ¼ av disse i Torsken bodde hos slektninger.

⁷⁶ Andresen, 1994:

hadde tilgang til jord bodde i Restsørfjorden, hos ett av parene bodde også mannens mor, men ikke som husmor. De resterende åtte parene som ikke hadde tilgang til jord bodde alle i andres hus sammen med ett eller flere andre par, fem av dem hos nær familie. Enka inngikk i farens hushold sammen med barnet sitt. Det kan se ut til at eneste mulighet for å skaffe sjølstendig tilgang til jord for nygifte i Indre Sørfjorden var å overta slik tilgang fra foreldrene. Foreldre i enkestand overlot heller ikke nødvendigvis gården til gifte barn.

Tre av mennene giftet seg med enker fra Indre Sørfjorden. Giftermål med enker kunne være motivert av mulig tilgang til jord, men det var neppe tilfelle her. Ei av enkene inngikk i et par jeg *ikke* har gjenfunnet ved 1900-tellinga, noe som tyder på at hun ikke hadde jord i området. Sannsynligvis hadde heller ikke de andre to bidratt med jord til ekteskapet, den ene bodde med sin nye mann i svigerforeldrenes hus, den andre med mann og jord på Bergenes, men hadde før vært gift i to år med en ”søfarende og fisker” fra Sørstrømmen.

Antakelig hadde det vært en viss overgang til selveie i Indre Sørfjorden fra 1875. Da var 20% av samiske husholdsoverhoder i fjorden som helhet selveiere.⁷⁷ I 1900 var 3/5 av brukene i Indre Sørfjorden i selveie. På de fleste brukene var det likevel flere brukere, som husmenn med jord, bygslere og leilendinger, andelen selveiende brukere var altså mindre enn andelen bruk i selveie.⁷⁸ I tillegg var det på 1/3 av gårdene også hushold i tillegg til de som hadde bruksrett til jord. Totalt 14 av 52, eller mer enn ¼ av husholdsoverhodene i området hadde nå ikke tilgang til jord.⁷⁹

Forholdsvis flere hushold var også bosatt i andres hus i 1900 enn i 1875. I 1875 var det 1,09 familieoverhode pr bolig, i 1891 var det 1,26 og i 1900 1,35. Endringa i husholdsmønsteret hadde tatt til allerede før 1891, altså før jeg antar at Indre Sørfjorden var dominert av læstadianismen. Husholdsetablering uten egen bolig var derfor neppe en konsekvens av større økonomisk samarbeid innenfor vekkelsen.

Befolkningsveksten i Indre Sørfjorden etter 1850 var ubetydelig, noe som kan være uttrykk for at det ikke var utkomme for ei større befolkning, men skulle ikke medføre press på jord. I

⁷⁷ Andresen, 1994:

⁷⁸ Av 25 bruk var 15 i selveie

⁷⁹ 13 husholdsoverhoder bodde i andres hus som inderster eller fiskere, i tillegg var det en husmann uten jord

1900 var det også få unge i etableringsfasen, og færre enn i 1875 (jf. kap 5.1.1.), noe som også skulle tilsi bedre muligheter for husholdsetablering enn tidligere.

Utskifting og opphør av fellesbruk av innmark kan ha medført at færre fikk tilgang til en jordressurs. Astri Andresen har også ment at manglende overgang til selveie og manglende jordbruk kunne være ei praktisk tilpasning til et samisk levesett som fungerte.⁸⁰ I Sørfjorden kom overgangen til selveie også etter krav fra jordeier, og ikke etter ønske fra brukerne (jf. 3.3.2).

I 1900 hadde menn i Indre Sørfjorden fortsatt ei samisk næringstilpasning, i tillegg til fiskeri drev de med jakt, ishavsfangst og skogsarbeide og en var båtbygger. Men det var fisket som var den viktigste inntektskilda i disse fiskerbondesamfunnene, mens jordbruket, eller rettere fedrifta, var avgjørende for matforsyning. I siste del av 1800-tallet, særlig etter 1880, var det sterk økning i lokale fiskerier og økt vekt på omsetning av ferskfisk i tilknytning til værene (kap 3.3.1).. Sørfjordfiskerne deltok også i dette fisket (jf kap 3.3.2), og de reiste også på sesongfiskerier utenfor fylket, til Finnmark og til Lofoten.⁸¹ Men ei velstandsutvikling på linje med de andre områdene i prestegjeldet forutsatte likeverdig tilgang til det kommersielle fisket, som hadde størst økonomisk betydning. Tilgangen til dette fisket må ha blitt dårligere når det i økt grad foregikk fra værene og veien til værene var lang, slik tilfellet var fra Indre Sørfjorden.

Nedgang både i *antall* døde unge voksne menn og opphør i overdødelighet for menn i forhold til kvinner i ung voksen befolkning i Indre Sørfjorden i siste del av århundret kan også være uttrykk for at de ikke deltok i fiskeriene i samme grad som tidligere (jf. tab 6.9 og fig.6.2). De kan i stedet ha fortsatt med heimefiske og tørrfiskproduksjon. Manglende overgang til større båter, og manglende overgang til eneyrkesfiske i Sørfjorden etter 1900 kan tyde på ei slik tilpasning (jf. kap 3.3.1).

⁸⁰ Andresen, 1994: 343

⁸¹ Kilde: begravelleslista for Sørfjorden sogn. Dessuten oppgir skoleprotokollene både Finnmarksfiske og Lofotfiske som fraværsgrunn. Fiskeristatistikken for Finnmarks- og Lofotfisket forteller derimot ikke om hvilken del av Lyngen fiskerne kom fra, og kan ikke brukes som kilde i denne sammenhengen

Mange familier i husene og mange uten tilgang til jord kan altså ha vært resultat av et økonomisk press som dels kan ha vært en konsekvens av utskifting og selveie, dels av vanskeligere tilgang til det kommersielle fisket.

Ifølge Astrid Andresen mottok samisk befolkning i Sørfjorden mest privat og offentlig understøttelse.⁸² I 1865 var det ingen i Indre Sørfjorden som fikk slik støtte, i 1900 mottok ingen husholdsoverhoder fattighjelp. Fattigunderstøttelsen er imidlertid ikke et godt mål for å vise den generelle økonomiske evnen i befolkninga, det var i hovedsak de faste fattiglemmene som fikk støtte som ei årlig lønn, i hovedsak til de som tok seg av dem.⁸³

Økt nettoutflytting fra Restsørfjorden etter 1880, og nettoutflytting fra Indre Sørfjorden etter 1890, der det ikke hadde vært nettoutflytting etter 1865, kan ha vært en konsekvens av økonomisk press og mangel på jord. Men det kan også være uttrykk for at utflytting var mer mulig enn før, tilhørighet til et læstadiansk fellesskap kan ha medvirket til det. De unge ugifte kvinnenes tjenerrolle tyder derimot ikke på at de hadde et flyttealternativ, noe som kan ha medført overskudd på kvinner og på kvinelig arbeidskraft.

10.3.2 Fertilitet i Indre Sørfjorden

Høy illegitimitet ser ut til å ha hatt sammenheng med lav nuptialitet og lave fødselstall. Jeg har ikke gjennomført en generell undersøkelse av fertiliteten og barnetall i husholdene i dette arbeidet. Likevel er det ganske klart at de store demografiske endringene i Indre Sørfjorden fra 1801 til 1900 også hadde å gjøre med fertilitet. Derimot ser det ikke ut til å ha vært vesentlige endringer i barnas husholdsrolle i løpet av hundreåret.

Av de totalt 14 nygifte familiene jeg gjentant i 1900-tellinga i Indre Sørfjorden, 13 par og ei enke, var det seks som ikke hadde barn i det hele i 1900. Av disse var et par så nygifte at det ikke kunne forventes barn. Fire av parene hadde ett barn, to par hadde to barn og et par hadde fire barn. For det første tyder dette på at det neppe var ventende barn som hadde fått disse parene til å inngå ekteskap uten tilgang til jord og eget husvære. Jeg har imidlertid ikke undersøkt spedbarnsdød, disse parene kan derfor ha fått flere barn enn de som levde ved

⁸² Andresen, 1994: 342

⁸³ Folketellinga i 1900 er sammenholdt med fattigkommisjonens protokoll, dette viser at tellinga gir et godt bilde av hvem som fikk fattigunderstøttelse. Kilde: Fattigkommisjonen 1881-1925. Forhandlingsprotokoller. Tromsø kommunes arkiv. Ullsfjorden kommune, arkivsak 172

tellinga i 1900. Mangelen på barn kunne også være uttrykk for et bevisst valg under sterkt økonomisk press.

Tabell 10.5 Barnetall i Indre Sjørfjorden 1801 og 1900

	Barn pr hushold	Egne barn pr barnefamilie	Største hjemmeboende barneflokk	Husholdsstørrelse
Indre Sjørfjorden 1801	2,7	3,4	7	5,3
Karlsøy 1801	2,5			6,1
Helgøy 1801	2,3			5,3
Indre Sjørfjorden 1900	1,8	2,7	5	4,9

Kilder: For Karlsøy (omfatter Karlsøy sogn av mitt område Ytre Karlsøy) og Helgøy: Morsund, 1995: 41f. For Indre Sjørfjorden:

folketellingene for 1801 og 1900, egne beregninger. Barn pr hushold omfatter barn og stebarn av husholdsoverhodet, men ikke fosterbarn.⁸⁴

Ved 1801-tellinga var det 2,7 barn pr hushold i Indre Sjørfjorden, i 1900 bare 1,8 (tabell 10.5). I 1801 var barnetallet i husholdene i Indre Sjørfjorden i gjennomsnitt større enn i Ytre Karlsøy, og det var også flere store barneflokker, de største med sju hjemmeboende barn. Forholdsvis mange barn i husholdene i Indre Sjørfjorden i 1801 skyldtes dels at også store barn var hjemmeboende, men mange barn var selvfølgelig særlig en konsekvens av kvinnes lave giftermålsalder før 1801 og stor andel gifte i unge kvinnegrupper (kap 4 og 5).⁸⁵

Den store nedgangen i barn pr. hushold og total husholdsstørrelse fram til 1900 må dels ses som resultat av en periode der de unge i liten grad hadde giftet seg, noe som også ga få fødsler, slik figur 10.4 viser. Det var få store barneflokker og de største var mindre enn i 1801, samtidig var halv voksne barn fortsatt i hovedsak hjemmeboende slik de også hadde vært i 1801. I landet som helhet gikk spedbarnsdødeligheta ned i siste del av 1800-tallet og siste del av 1800-tallet omtales som ”de store barneflokkers tid”, men i Indre Sjørfjorden var barneflokkene både i gjennomsnitt og maksimalt større i 1801 enn i 1900. Mindre barneflokker må sees som en direkte konsekvens av høyere giftermålsalder for kvinner, og bekrefter at kvinnes giftermålsalder hadde økt markert i løpet av 1800-tallet, slik jeg også har vist i kap. 4. Det var også flere unge gifte par uten barn i området, blant dem flere av parene som giftet seg på 1890-tallet. En generell undersøkelse av fertilitet, spedbarnsdød og barnetall i husholdene har det ikke vært tidsressurser til å gjennomføre innenfor dette arbeidet.

⁸⁴ I beregninga av barn pr hushold i 1900 er en søskenflokk på fire med foreldre som var familjeløst hos barnas besteforeldre og to barn som tilhørte ei tjenestejente, ikke tatt med

⁸⁵ Av alle unge ugifte 15-19 år (16 – 20 i tellinga, som oppga løpende alders år) var 16 hjemmeboende og 5 i tjeneste, men i denne gruppa var det også fosterbarn, som kan ha vært en fordekt tjenerrolle

Eventuelle andre forhold enn høyere giftermålsalder som årsak til mindre barnekull har det derfor ikke vært mulig å undersøke.

10.3.3 Ugifte og barn født utenfor ekteskap

Mange ugifte i voksen befolkning var ikke et nytt fenomen i Sør fjorden. I 1865 var alle menn mellom 20 og 30 år i Indre Sør fjorden ugift. I Sør fjorden som helhet var også ugifteandelen uforholdsmessig stor blant kvinnene som var over 50 år i 1875. Jeg vil se om det også tidligere hadde vært en sammenheng mellom ugifteandel og illegitimitet i Sør fjorden. Få barn født utenfor ekteskap fram til 1880 tyder på at det ikke var en slik sammenheng tidligere.

I 1865 var altså alle de 16 mennene mellom 20 og 30 år i Indre Sør fjorden ugifte (se kap 5.1.1). Totalt var 27 menn mellom 20 og 50 år utenfor ekteskap, tre av dem var enkemenn. Jeg har vist at de fleste av disse ugifte mennene giftet seg i løpet av 1870-tallet, mens ingen av enkemennene ble gjengiftet (kap 8). Gjennomsnittlig giftermålsalder for førstegangsekteskap for disse mennene var over 30 år for den yngste gruppa fra 1865, de øvrige var eldre.

Av totalt 27 ugifte menn fikk fem barn utenfor ekteskap i løpet av de neste fem årene, den sjette fikk et utenomekteskapelig barn i 1875 (app.tab. 13, nr 6). To av de seks var enkemenn, og hadde tilgang til jord (app.ta.13, par nr 4 og 6). De øvrige var hjemmeboende sønner, losjerende eller tjenestefolk og økonomisk avhengige ved tellinga i 1865. Mangel på levebrød kunne altså vært årsaka til at de ikke giftet seg med kvinnene. Men av de fire giftet to seg med kvinnen de fikk barn med innen to år etter at barnet var født, en tredje giftet seg med ei anna kvinne året etter at han hadde fått barn. Totalt, iberegnet de to enkemennene som hadde jord, var altså fem av de seks som fikk utenomekteskapelige barn i stand til å skaffe det nødvendige økonomiske grunnlaget for ekteskap, men bare to av dem sørget for at barnet ble legitimert gjennom ekteskap. Manglende økonomisk evne var neppe den viktigste grunnen til illegitimitet i denne gruppa.

Av de 24 ugifte mennene i aldersgruppa 20-49 år i 1865 som jeg fant igjen i andre kilder fikk fem utenomekteskapelige barn i løpet av de neste seks årene. Det tilsvarer en rate på 35 barn pr 1000 ugift mann pr år. På landsplan ble de i 1875 født 33 barn utenfor ekteskap pr 1000 mann i aldersgruppa 20-49 år i 1875.⁸⁶ Målene er ikke direkte sammenlignbare fordi min

⁸⁶ Historisk statistikk, 1994

kohort ble mindre i løpet av de seks årene både pga alder og endret sivilstand, og raten ble derfor i praksis høyere. Men to av de fem giftet seg også med kvinnen de fikk barn med, disse barna utenomekteskapelige status var altså det Frykman omtaler som ”teknisk”, dvs at de ble legitimert etter fødselen.⁸⁷ Antakelig var andelen barn som ble legitimert lavere i totalbefolkninga, en svensk undersøkelse viser at det gjaldt ¼ av barna.⁸⁸ En fjerde av mennene giftet seg med ei mye yngre ugift kvinne. Mennene i disse forholdene var til dels mye eldre enn kvinnene de fikk barn med, hhv 5, 7, 10 og 16 år eldre. For det første paret mangler opplysninger om kvinnens alder, og i det sjette paret var begge parter enkefolk og jevngamle.

Alle mennene som fikk barn utenfor ekteskap var samisk og fikk barn med samiske kvinner, men de var ikke begrenset til kjønnsmarkedet i Indre Sørfjorden. Kvinnene de fikk utenomekteskapelige barn med, og også de som de giftet seg med, kom fra både Balsfjorden og Restsørfjorden (kap 8.2.1.). Barn utenfor ekteskap virket altså neppe diskvalifiserende for menn på giftermålsmarkedet. Historiene til de tre kvinnene som ikke ble gift med barnefaren tyder på at illegitime barn var et større problem for dem. De to som giftet seg på ny gjorde det med mye eldre enkemenn, begge antakelig uten at barnet fulgte dem inn i ekteskapet. Kvinnen som hadde et utenomekteskapelig barn fra før ble antakelig ikke gift med barnefaren denne gangen heller.

Den ene kvinnen var trolig fra Balsfjorden, barnet var hjemmedøpt der, men jeg finner henne ikke igjen i seinere kilder (app.tab. 13, par 1). Mannen kan ha vært registrert som losjerende fisker også i 1875 slik han var i 1865, men dette er usikkert. Barnet døde før kirkedåpen. Ifølge kirkeboka var dette kvinnens andre leiermål. Den andre kvinnen bodde i 1865 hos søster si i Reiervik som tjenestejente sammen med sin ”frilledatter” som var født samme året. Barnefaren var samtidig hjemmeboende sønn i Stordalen, begge var over 30 år (app.tab. 13 par 2). To år etter gifta mannen seg med ei 13 år yngre kvinne fra Restsørfjorden. Barnet døde seks år gammelt i 1871, mora gifta seg deretter med en 12 år eldre enkemann som hun også fikk barn med. De bodde på Ytre Lakselv i et lite hushold uten tjenestefolk i 1875. Også den tredje kvinnen (app.tab.13 par nr 4) var over 30 år da hun fikk en sønn i 1867. Barnefaren var 46 år, enkemann og dissenter, begge var bosatt i Stordal. Mannen døde før barnet var født. Gutten bodde antakelig ikke sammen med mora, jeg har ikke funnet ham i 1875-tellinga. Men

⁸⁷ Frykman, 1993:202

⁸⁸ Frykman, 1993:202, gjelder en undersøkelse i Sverige i 1889

i 1895 giftet han seg i Sjørfjorden, tre år deretter døde han av tæring. Kvinnen hadde giftet seg i 1872 med en 13 år eldre enkemann som døde mindre enn et år etter giftermålet. I 1875 satt kvinnen barnløs som leilending med mannens tre voksne sønner som tjenere på Stakkenes i Restsjørfjorden. Men i 1877 fikk hun nok et barn utenfor ekteskap, denne gangen med en av stesønnene. Da var hun 40 år og han var 27. Han giftet seg med ei anna kvinne omtrent samtidig som barnet må ha vært unnfanget. Barnet finner jeg ikke igjen i seinere kilder, men kvinnen finnes i begravelseslista i Sjørfjorden i 1892, da var hun blitt 57 år.

Høyere illegitimitet enn tilsvarende landsgjennomsnitt, i tillegg til at de fikk barn med og inngikk ekteskap med kvinner som var mye yngre enn dem selv, tyder på at menn i Indre Sjørfjorden var velgere på kjønnsmarkedet i større grad enn kvinnene, og i større grad enn det som ellers var vanlig. I giftermålsforskninga er det vist at et giftermålsmarked med lav kjønnsproporsjon kunne føre til lav nuptialitet (jf. kap 1.2.3). At menn i Indre Sjørfjorden var velgere i større grad enn vanlig kan ha vært en grunn til stor andel ugifte i voksen befolkning i 1865.

I 1875 var ugifteandelen for kvinner over 50 år i Sjørfjorden høy. I Indre Sjørfjorden var 25% av kvinnene over 50 år ugift, i Restsjørfjorden 18,2%, tilsvarende i Ytre Karlsøy var 5,4%, og landsgjennomsnittet var i underkant av 20% (jf. kap. 5.2.2). Årsaka til at kvinnene i Sjørfjorden i så stor grad var ugifte kunne være at de skulle ha giftet seg med ei gruppe menn som var færre enn dem. Jeg har også tidligere vist at kjønnsproporsjonen var lav i deler av den perioden disse skulle ha inngått førstegangsekteskap, men ikke hele tida (jf. kap. 5.2.2). I kap. 8.2.1 har jeg vist at kvinner som fikk utenomekteskapelige barn i hovedsak likevel ble gift, men at de antakelig kom i mer ulike ekteskap mht alder og sivilstand enn de ellers ville gjort. Kunne likevel utenomekteskapelige barn ha vært en grunn til at en så stor del av kvinnene over 50 år var ugifte i 1875?

I Restsjørfjorden var det 12 ugifte kvinner over 50 år i 1875, dette var 18,2 % av alle kvinner over 50 år, av disse var fem norsk og sju samisk. Tilsvarende i Indre Sjørfjorden var fem av 20, altså 25%, alle samiske. I begge områdene var kvinnene over 50 år ugift i signifikant større grad enn i Ytre Karlsøy.⁸⁹ Alle de ugifte kvinnene over 50 år var økonomisk avhengige

⁸⁹ Chi-kvadrattest: forskjell i forholdet mellom ugifte og gifte blant kvinner over 50 er signifikant $P=0,001$ for begge Sjørfjordutvalgene i forhold til Ytre Karlsøy, .

i 1875, to av dem bodde hos barna sine. Ti av de 17 kvinnene har jeg også gjenfunnet i 1865-tellinga, og også da var de alle i økonomisk avhengige stillinger, i hovedsak som tjenere.

Av de 17 ugifte kvinnene over 50 år hadde minst fire hatt barn utenfor ekteskap, altså noe mindre enn ¼ av dem.⁹⁰ Av de fire som hadde utenomekteskapelige barn var tre bosatt i Restsørfjorden, de var alle norsk etniske, og hhv 37, 38 og 42 år gamle da de fikk barna. Den fjerde var samisk og fra Indre Sørfjorden, hun hadde fått barnet da hun var 24 år.

Ei av de norske kvinnene var bosatt i Balsfjorden da barnet var født, men i 1875 bodde hun i Breivik hos dattera hun hadde født utenfor ekteskap, og som da var gift der.⁹¹ Hennes utenomekteskapelige barn og ugiftestand var altså ikke resultat av forhold i Sørfjorden.

Kvinnen som fikk sitt utenomekteskapelige barn 42 år gammel var døvstum, barnefaren var hennes stefar. Barnet bodde i 1875 sammen med faren, mens kvinnen nå bodde i en nabogård.

Den samiske kvinnen i Indre Sørfjorden som fikk barn utenfor ekteskap var yngre enn de norske kvinnene, bare 24 år da hun fikk barnet sitt i 1849. Barnet døde etter bare ½ år. Verken barnets far eller mor finner jeg i 1865-tellinga, men i 1875 bodde kvinnen som ugift tjenestejente i Ytre Lakselv i husholdet til barnefaren som også fortsatt var ugift. De var nå begge 50 år. Ingen av dem hadde i mellomtida fått flere barn. Folketellinga røper ingenting som tyder på at disse to levde sammen som et par.⁹²

Bare ei av de 12 ugifte samiske kvinnene over 50 år hadde altså hatt et utenomekteskapelig barn, og barn utenfor ekteskap var ikke hovedårsaka til at så mange samiske kvinner i Sørfjorden var varig ugifte i 1875. Derimot hadde så mange som tre av de totalt fem norske ugifte kvinnene hatt barn utenfor ekteskap, og dette kan være uttrykk for at utenomekteskapelige barn kunne føre til varig ugifte blant norske kvinner. Men de norske kvinnene hadde alle fått barna seint i livet, og barna de hadde fått kunne snarere være resultat av at de hadde gått så lenge ugift, som årsaka til at de ikke var gift. Men det kan også være uttrykk for at ugifte norske kvinner over normal giftermålsalder var mer utsatt for å få utenomekteskapelige barn enn tilsvarende samiske kvinner.

⁹⁰ Ut fra de kildene jeg har tilgjengelige og har undersøkt, dvs dåpslistene for Karlsøy og Sørfjorden, dåpslistene for Lyngen og Balsfjorden som er tilgjengelig via Internett fra hhv 1859 og 1856, og i tillegg folketellingene for Karlsøy, Lyngen og naboområdene som er tilgjengelig på Internett. Stor ensformighet i navnebruk og mye feil i 1875-tellinga for Sørfjorden, særlig mht fødselsår, gjør det vanskelig å følge disse kvinnene, og det kan ha vært flere som hadde hatt barn tidligere.

⁹¹ 1875, krets 6 liste 106, Beata Andreasdatter

⁹² FT 1875 for Lyngen . Krets 6 liste 42, Svend Andersen og Elen Kristianna Olsdatter.

Verken den store ugifteandelen i ung befolkning i 1865, eller forholdsvis mange varig ugifte kvinner i 1875 hadde noen klar sammenheng med høy illegitimitet. Samtidig ugifte og illegitimitet var altså ikke et etablert demografisk system i Sjørfjorden før det opptrådte i siste del av århundret.

10.4 Fornorskningspolitikken og barn født utenfor ekteskap

Illegitimitetsmønsteret i Sjørfjorden fram til 1850 tyder på at det samiske samfunnet i Sjørfjorden var et homogent samfunn. Fornorskningen førte i løpet av kort tid til økt stratifisering der det etniske hierarkiet ble tydeligere enn før, samtidig som det ble forsterket med nye stigmaer om det samiske (jf. kap3.5 og kap.7.2.1). I Sjørfjorden var den indre skolekretsen overgangsområde med de tiltak dette innebar hele perioden fra 1850-tallet til 1900. Minde påpeker at prosessen var særlig hard i overgangsområder, og viser til samiske informanter fra Ullsfjorden som opplevde seg som undertrykt og latterliggjort i skolen i første del av 1900-tallet.⁹³

Endringene i giftermålsveier i siste del av 1800-tallet tyder på forsterkning av sosialt skille mellom områder der det mest samiske var nederst i et hierarki. Økt illegitimitet kan ha vært en konsekvens av endret kultur i form av økt stratifisering og endrete giftermålsveier.

Jeg vil se om det er mulig å finne en sammenheng mellom fornorsking som kulturell endring og økt illegitimitet i samisk befolkning. Dette vil jeg gjøre ved hjelp av McQuillans teori om sammenhengen mellom demografi og kultur, som forutsetter at det må være mulig å identifisere et signifikant trekk ved fellesskapet som korrelerer med demografisk praksis for å hevde en sammenheng mellom demografisk praksis og kulturell tilhørighet.

Ut fra at illegitimiteten var størst i det mest samiske området Indre Sjørfjorden og rammet samiske kvinner i Restsjørfjorden først og hardest, i tillegg til at illegitimiteten også var omfattende i de samiske samfunnene på Fugløy, og også blant unge samiske kvinner i Ytre Karlsøy i 1875 kan det hevdes at samiskhet korrelererte med høy illegitimitet i siste del av 1800-tallet. Unntatt fra dette var sannsynligvis læstadiansk befolkning.

⁹³ Minde, 2003: 133ff

At illegitimiteten rammet også norske kvinner i Restsørfjorden fra 1880-tallet kunne svekke en hypotese om at det var en sammenheng mellom økt illegitimitet og samiskhet. Mot slutten av 1800-tallet var norske kvinner der markert mindre gift ut over områdegrensene enn de hadde vært tidligere, mens norske menn nå hadde tilgang til både et norsk, samisk og kvensk giftermålsmarked i områdene rundt.⁹⁴ Samtidig var unge norske menn i Restsørfjorden i 1900 gift i mindre grad enn noen gang tidligere. Men de stod bak de fleste barna som var født utenfor ekteskap i Restsørfjorden etter 1880, og som ikke ble legitimert i ettertid, til dels også de som var født av samiske og kvenske kvinner. Også de norske kvinnenes illegitimitet kunne være en konsekvens av økt stratifisering, der norske menn i Sørffjorden ser ut til å ha stått sosialt øverst. Dette ga norske menn tilgang til et større giftermålsmarked enn kvinnene, og gjorde kjønnsproporsjonen på giftermålsmarkedet lav, og norske menn til velgere.

Det er ikke antatt at eventuelle politiske og økonomiske krefter kunne påvirke demografisk praksis direkte, men de blir likevel antatt å kunne gi næring til normer og oppfatninger av hva som passet seg, var verdt å kjempe for eller til og med uunngåelig.⁹⁵ Fornorskningen som sådan hadde heller ingen agenda om å endre demografisk praksis i den samiske og kvenske befolkning. Målsettinga var å gjøre dem norskspråklig og norsk. Men fornorskingsprosessen førte til endringer i oppfatninga av det samiske i både norsk og samisk befolkning, slik at ikke bare de ytre kulturtrekkene ble endret, men også verdigrunnlaget. I tillegg bidro endringer i sosial stratifisering til økt hierarki som gjorde at kjønnsproporsjonen på giftermålsmarkedet i Sørffjorden i praksis ble lav, og forverret dermed kvinnene sine muligheter.

For å kunne koble endring i demografisk praksis til kulturendring er det også nødvendig å ha kunnskap om de aktuelle gruppenes holdninger til seksualitet, giftermål og familie. Det finnes ikke kilder som direkte kan fortelle om den ikke-læstadianske samiske gruppas holdninger, og eventuelle endringer i holdninger. Men medisinalberetningene viser distriktslegens oppfatning av befolkninga og av befolkningas holdninger. Distriktslegen i Lyngen beskriver omfattende kjønnsykdommer og spredningen av dem slik også distriktslegen i Karlsøy gjorde. I innberetninga fra 1889 heter det at det hadde vært tre tilfeller av syfilis som var "...innbragt af en mand fra Sørffjorden, som havde fået sygdommen på Tromsø og derefter smittede sin

⁹⁴ 13 kvinner og 23 menn av norsk / blandet etnisitet og norsk språk var gift utenfor Restsørfjorden i området, tilsvarende for samisk var 19 menn og fem kvinner.

⁹⁵ Kertzer, 1995: 48f.

hustru og en anden kone”.⁹⁶ Gonoré hadde også vært ”tiltagende” i Lyngen både i 1887 og i 1888, men den var ikke mulig å behandle fordi ingen ville oppgi smittekilder. Det var også tilfellene av syfilis i Sørfjorden og ”...tiltagende tilfeller af gonorrhoe” som hadde gjort at veneriske sykdommer ble tatt opp som emne for foredrag i sunnhetskommisjonen. På samme måten som jeg i Ytre Karlsøy så økt omfang av kjønnsykdommer som uttrykk for endrete normer, i alle fall i deler av befolkninga, må denne beretningen kunne sees som uttrykk for at deler av befolkninga hadde ei anna holdning til utenomekteskapelig seksuell omgang enn de kan ha hatt i første del av 1800-tallet da barn utenfor ekteskap nesten ikke forekom.

Dette og et illegitimitetsmønster med gjentatte leiermål med flere parter gjør det sannsynlig at endringer i illegitimitet var resultat av endrete normer. Minde viser til forskning som påviser at vedvarende høyt sosialt press kan undergrave selvrespekt og selvoppfatning, og i verste fall føre til selvforakt og økt kritisk holdning til andre medlemmer av gruppa. Han mener fornorskningspolitikken ga konsekvenser også på individplan, og bidro til en opplevelse av skam. Normoppløsning kan derfor dels ha vært en konsekvens av mindre selvrespekt og mindre respekt for medlemmer av egen gruppe. Distriktslegen i Lyngen fra 1883, Jacob von der Lippe Parelius, mente å se en slik sammenheng. Årsaka til befolkningas lave kjønnsmoral skyldtes ifølge ham at man ”...med et slag har forsøkt hos lapperne her at indføre norsk kultur, og uden at de selv har godkjent den, givet alle ubehageligheder, som følger dermed”.⁹⁷ Noen år tidligere hadde han også beskrevet samene som ”forkuede”.⁹⁸ Årsaka til stor usedelighet mente han var at kvinnene i heimen ble behandlet enten som ”...tjeneste- eller som glædespiger”.⁹⁹ Han ga altså uttrykk for at den samiske befolkninga var blitt utsatt for sosialt press i en slik grad at det hadde betydning for deres selvoppfatning. Medisinalinnberetningene sier ofte mer om opphavsmannen og -situasjonen enn om den befolkninga de beskriver, og som beretninger må de brukes med stor forsiktighet. Men distriktslegen hadde nok rett når han mente at samene var under sosialt press.

Forskjellene i illegitimitet i Sørfjorden mellom læstadiansk og ikke læstadiansk område skyldtes ikke i utgangspunktet en reduksjon av illegitimitet i læstadiansk område, men betydelig økning utenfor. Hvis den økte illegitimiteten i Sørfjorden utenfor læstadiansk

⁹⁶ Medisinalinnberetning for Lyngen legedistrikt, 1889.

⁹⁷ Medisinalinnberetning for Lyngen legedistrikt, 1887

⁹⁸ Medisinalinnberetning for Lyngen legedistrikt for 1884.

⁹⁹ Medisinalinnberetning for Lyngen legedistrikt 1887.

område var resultat av fornorskning, må læstadianismen ha motvirket at fornorskingsprosessen fikk en slik effekt. Læstadianismen tok avstand fra fornorskingspolitikken i så stor grad at bevegelsen i ettertid er blitt oppfattet som en etnisk protest, samtidig som den framhevet samiske kulturtrekk som verdifulle.

Men læstadianismen kritiserte også kirkas slappe holdning mht utukt spesielt. Innenfor den læstadianske læra er det altså mulig å identifisere i skriftlige kilder verdier som kunne ha betydning for demografisk praksis. Bevegelsen hadde også institusjoner, i form av predikanter, og antakelig også det religiøse fellesskapet, som kunne håndheve normene. Dette tilfredsstillende McQuillans krav om at det må finnes slike kilder og institusjoner for at det skal være mulig å påstå en sammenheng mellom kulturelle fellesskap og demografisk praksis. Det er likevel et problem at læstadianerne dels ble beskyldt for selv å overskride disse moralnormene. Et annet problem er at illegitimiteten faktisk ikke gikk ned i det tidlige læstadianske området. Det var *utenfor* dette området den økte så dramatisk. Men hvis økt nuptialitet i Restsørfjorden og Indre Sørfjorden på hhv 1880- og 1890-tallet med påfølgende redusert illegitimitet var resultat av læstadiansk påvirkning, var det eksempler på at læstadianismen medførte umiddelbar reduksjon i "brudd på sedelighetsnormer".

I praksis førte læstadianismen til økt giftermålsaktivitet, noe som kan ha vært resultat av religiøse pålegg, og som igjen gjorde det mulig å holde utukten nede. Men det kan også ha vært motstanden mot fornorskning som motvirket illegitimitet ved å tilbakevise negative holdninger til samisk befolkning og dermed øke samiske kvinners verdi på giftermålsmarkedet.

10.5 Oppsummering

Også i Karlsøy prestegjeld ble de aller fleste barn født innenfor ekteskap. Fra 1775 til 1800 ble det nesten ikke født barn utenfor ekteskap i det samiskdominerte Sørfjorden, omkring 1% var født utenfor ekteskap, minst i det reinte samiske Indre Sørfjorden. Dette var signifikant lavere enn i Ytre Karlsøy der tilsvarende var omkring 5%, og i overkant av landsgjennomsnittet. Dette er en klar forskjell i demografisk praksis langs ei etnisk grense. Denne har sin parallell i en klar forskjell mellom områdene med hensyn til kvinnenes giftermålsalder, andelen gifte i unge kvinnegrupper og andelen varig ugifte.

Illegitimiteten økte i Sør fjorden fram til 1850, men mer i Ytre Karlsøy, og var fortsatt høyest der. Gjentatte leiermål var også forholdsvis hyppigere i Ytre Karlsøy enn i Sør fjorden. Høyere andel barn utenfor ekteskap i Ytre Karlsøy var altså ikke bare av ”teknisk” natur og utslag av at ekteskap var utsatt til etter fødselen. Det var flere gifte menn og flere menn av høyere sosial rang enn kvinnen som fikk utenomekteskapelige barn i Ytre Karlsøy enn i Sør fjorden fra 1800 til 1850. Dette kan tyde på at Sør fjorden var et mer sosialt homogent samfunn enn Ytre Karlsøy. Lavere illegitimitet i Sør fjorden enn i Ytre Karlsøy kan være uttrykk for det. Framveksten av flere økonomisk bedrestilte handelsfamilier i Ytre Karlsøy kan ha bidratt til å øke de sosiale forskjellene i Ytre Karlsøy i perioden.

I Ytre Karlsøy var illegitimiteten lavere i perioden fra 1850 til 1880 enn i perioden før. Endringa hadde en parallell i andre nordnorske fiskerisamfunn, og er blitt forklart med et bedre giftermålsmarked for kvinner med mange menn og bedre økonomi. Men i Ytre Karlsøy var det ikke før etter 1870 kvinnes giftermålsandel økte, og giftermålsalderen for førstegangsgifte kvinner gikk ned. I Sør fjorden fortsatte illegitimiteten å øke også i denne perioden, men det var fortsatt født forholdsvis flere barn utenfor ekteskap i Ytre Karlsøy enn i Sør fjorden.

Etter 1880 økte illegitimiteten i alle områdene, men mest i Indre Sør fjorden. I Ytre Karlsøy økte fiskeriene og mobiliteten, og kvinnene giftet seg yngre og mer enn før. Jeg antar økningen delvis var forårsaket av manglende sosial kontroll og kanskje også andre normer i forbindelse med større mobilitet og flere tilreisende særlig i tilknytning til sesongfiskerier. Samtidig økning i forekomsten av kjønnsykdommer kan tyde på det. På Fugløy, som både var den mest enhetlig samiske bosettinga på øyene, og også et område med mange tilreisende menn i sesongene, var seks av sju barn født rundt 1900 født utenfor ekteskap.

I Restsør fjorden og Indre Sør fjorden var det på 1870- og 1880-tallet en sammenheng mellom få giftermål, få barnefødsler og mange barn født utenfor ekteskap. På 1890-tallet etablerte mange nygifte både i Indre Sør fjorden og Restsør fjorden hushold uten verken jord eller eget hus. Dette kan tyde på at økt illegitimitet var resultat av press på jord. I det læstadianske området økte derimot ikke illegitimiteten, men nuptialiteten, og godt voksne menn giftet seg med unge kvinner. Dette i tillegg til omfattende spredning av kjønnsykdommer med smitteveier på tvers av ekteskap og mange tilfeller av gjentatte leiermål med forskjellige parter, noe som praktisk talt ikke hadde forekommet før blant samiske kvinner i Sør fjorden,

tyder på at illegitimiteten ikke bare var resultat av ugifte pga manglende levebrød. Men at den også var en konsekvens av normoppløsning utenfor læstadiansk område.

Både fornorskningsprosessen og vekkelsesbevegelser, med læstadianismen som den viktigste, kan ha ført til endringer i verdigrunnlaget og til endrete normer. Fornorskningspolitikken førte til økte sosiale forskjeller mellom norsk og samisk, og til at synet på det samiske ble endret slik at det ble sett ned på av både norsk og samisk befolkning. Ei slik endring i verdier medførte økt stratifisering mellom norsk og samisk, og kan ha ført til illegitimitet, slik det var tilfelle i andre samfunn med store sosiale forskjeller. Påstanden om at manglende giftermål mellom samer og nordmenn ikke forhindret at "... norske menn innlot seg med samiske kvinner og i blant fikk barn med dem"¹⁰⁰, kan være uttrykk for at et slikt sosialt hierarki forekom.

Færre utenomekteskapelige barn i læstadiansk område enn i Sørfjorden for øvrig kan ha vært resultat av at den læstadianske bevegelsen bidro til å bekjempe utukt med religiøse midler, det hevdes også at illegitimiteten gikk ned umiddelbart i læstadianske områder. Men forskjellen var ikke et resultat av at illegitimiteten gikk tilbake i læstadiansk område, men skyldtes ei sterk økning i andelen barn født utenfor ekteskap i områdene rundt. Dette gjaldt både de samiske områdene i fjorden, og på Fugløy. Det kan ha vært læstadianismens evne til å bekjempe de negative konsekvensene av fornorskningspolitikken som bidro til at læstadiansk område ikke opplevde økning i andelen barn født utenfor ekteskap. I praksis ble illegitimiteten motvirket ved at det ble inngått flere ekteskap i læstadiansk område.

En sammenheng mellom illegitimitet og andel gifte var vanlig i før-industrielle samfunn, men ikke i tråd med tidligere demografisk mønster i Sørfjorden. De mange varig ugifte samiske kvinnene i Sørfjorden i 1875 hadde for eksempel, med ett unntak, ikke hatt barn. Endringa inngår som en del av omfattende endringer i demografisk praksis særlig i Indre Sørfjorden i siste del av århundret.

¹⁰⁰ Dette er en beskrivelse av situasjonen i Ullsfjorden tidlig på 1900-tallet. Vassmyr, 1988:25

11 Avslutning

Jeg har i dette prosjektet undersøkt hvilke faktorer som påvirket giftermålsalderen i et flerkulturelt område av Nord-Norge, med særlig vekt på etnisitetsvariabelen. Dette har jeg gjort gjennom en analyse av kultur som forklaring på variasjoner i giftermålsmønsteret, over tid og mellom de ulike samiske og norske befolkningsgrupper og bosettinger, med utgangspunkt i etniske forskjeller og prosesser. Området jeg har undersøkt omfatter i hovedtrekk dagens Karlsøy kommune i tillegg til Ullsfjorden med Sørfjorden. Undersøkelsen dekker perioden fra området ble skilt ut som Karlsøy prestegjeld i 1776 fram til 1900.

11.1 Teoretisk og forskningsmessig bakgrunn

John Hajnals teori om det vesteuropeiske giftermålsmønsteret har vært grunnleggende for alle seinere undersøkelser av giftermålsalderen i området. Basert på Peter Lasletts husholdsanalyse lanserte Hajnal i 1982 også en teori om det nordvesteuropeiske husholdssystemet som han mente kunne forklare det vesteuropeiske giftermålsmønsteret. Husholdsetablering ved giftermålet var en del av systemet, og tilgang til et selvstendig levebrød i form av jord har derfor vært oppfatta som ei forutsetning for at ekteskap kunne inngås. Dødelighet og systemer for overføring av eiendom mellom generasjoner har dermed stått sentralt i seinere studier av giftermålsalderen. Hajnal mente også at husholdssystemet var dynamisk ved at det ga rom for de unge ugifte som tjenere når levebrødet var vanskelig tilgjengelig, og rom for tidlige giftermål når tilgangen til nye levebrød var bedre. Seinere har også undersøkelser av forholdet mellom økonomi og giftermålsalder vist at ikke bare tilgangen til levebrød, men også den sosiale og økonomiske muligheta til å være enslig, har påvirket giftermålsbeslutninga.

Flere har seinere hevdet at bakgrunnen for giftermålsbeslutninga har vært sammensatt, også Hajnal påpekte allerede i 1965 at begrenset tilgang til levebrød ikke var ei fullgod forklaring på den høye giftermålsalderen, særlig ikke på kvinnenenes høye alder. Bourdieus første arbeider med habitus-begrepet var nettopp en studie av giftermål, der han hevder at giftermålsstrategier har vært så omgitt av komplekse avgjørelser og hensyn at de ikke kan handteres bevisst gjennom uttalte normer, men derimot er del av den kroppsliggjorte habitus, og derfor rasjonelle med hensyn til å reprodusere eksisterende strukturer.

De siste årene har flere demografiske undersøkelser tatt utgangspunkt i antatt kulturelt forskjellige befolkninger, og behandlet kultur som forskjell analytisk. Disse tar utgangspunkt i teorier om at kulturelt forskjellige grupper ofte kontrasterer seg i forhold til andre nettopp på grunnlag av egne moralske standarder omkring samliv og familie. Disse undersøkelsene innebærer at fokuset flyttes fra makro til mikro, ut fra at undersøkelser på nasjonalt nivå tildekker forskjeller i demografiske regimer på lavere geografisk nivå (jf. kap 1.7)

Hovedproblemstillinga for mitt arbeid har vært å analysere forskjeller og endringer i giftermålsalder og giftermålsmonster langs antatte kulturskiller mellom forskjellige etniske grupper. Undersøkelsen baserer seg på en instrumentell forståelse av etnisitet, og at etnisitet oppstår ved at kulturelle forskjeller gjøres sosialt relevante. Endringer i etnisitetens sosiale rolle vil være synlig bl.a. gjennom endringer i sosial samhandling, og der oppløsning av giftermålssegmenter vil bli sett som et klart tegn på at kulturelle forskjeller var opplevd som mindre sosialt relevant, og at etniske grenser var i endring.

Min analyse legger til grunn samme modell som historikeren Kevin McQuillan utviklet for sin undersøkelse av demografiske forskjeller mellom katolikker og protestanter i Alsace på 1700- og 1800-tallet (jf. kap 1). Ifølge han er det ikke tilstrekkelig å vise sammenheng mellom kulturelle fellesskap og demografisk praksis. Det er også nødvendig å avdekke kulturenes verdigrunnlag, hvordan de endres over tid, og hvilke sosiale mekanismer som bidrar til at verdier overføres og får tilslutning. Ei forutsetning for at demografiske forskjeller kan antas å være resultat av kulturelle forskjeller, er også at kulturforskjellene oppleves som en viktig del av den sosiale identiteten.

Etniske fellesskap er imidlertid ikke gjennomsiktige mht verdier knyttet til ekteskap og barn på samme måten som de religiøse fellesskapene McQuillan har undersøkt. Og institusjoner som skulle overføre verdier er ikke synlige i etniske fellesskap, slik kirker og presteskap er det i religiøse grupper. Utgangspunktet er likevel at felles verdier er en del av kulturen, og at slike verdier blir nedarvet og overført mellom generasjoner, men likevel slik at de endres og tilpasses i møte med nye kulturelle, økologiske, økonomiske og sosiale utfordringer.

Kulturendringer i form av etniske endringer må derfor kunne sees som endringer i verdier, og sammenfall mellom etnisk endring og demografisk praksis må kunne oppfattes som sammenfall mellom endringer verdier og endringer i demografisk praksis. Dersom etnisiteten samtidig var en viktig del av den sosiale identiteten kan forskjeller i demografisk praksis ha

vært en konsekvens av kulturforskjeller. Et etnisk segmentert giftermålsmarked er et klart uttrykk for at etnisitet var sosialt organiserende, og dermed en viktig del av den sosiale identiteten.

Holdninger til seksualitet, giftermål og familie er ifølge Philip Kreager blant de viktigste og mest typiske forhold som folk mener skiller dem kategorisk fra andre sosiale gruppers praksis og natur. Jonas Frykman har også vist at normerende grupper har kontrastert seg selv fra grupper under normering nettopp med hensyn til seksualitet og samliv, blant annet 1800-tallets borgerskap ble konstruert av ei forestilling av egen gruppe som måteholden i forhold til en løssluppen allmue. I den norske konstruksjonen av det samiske var det ingen stigmaer som omfattet avvikende seksualmoral, den samiske historia om det norske har jeg ikke funnet omtalt i litteratur.

Tidligere undersøkelser har ikke påvist entydige forskjeller i demografisk praksis mellom norsk og samisk befolkning, og som eventuelt kunne være uttrykk for verdiforskjeller. Unntatt er likevel samiskdominerte områder omkring 1800, der kvinnene giftet seg tidlig, og mye tidligere enn kvinner i Nord-Norge som helhet.

Giftermålsmarkedet i nordnorske fleretniske områder var lenge etnisk segmentert, noe som viser at etnisiteten var en vesentlig del av den sosiale identiteten. I områder med liten samisk befolkning, og liten forskjell i næringstilpassing, var segmentene likevel i oppløsning allerede tidlig på 1800-tallet, mens de ble opprettholdt lengre i områder med større samiske befolkningsgrupper. Gjennom en analyse av befolkningas etniske sammensetning ved 1875-tellinga og basert på Sundts arbeid med giftermål mellom sosiale klasser mente, A. N. Kiær ved Det Statistiske Centralbureau at giftermålssegmentene viste at nordmenn befant seg øverst i et etnisk hierarki, kvenene i ei mellomstilling og samene lavest.

11.2 Utvalg og periode

Det var ikke i utgangspunktet åpenbart hvordan et henholdsvis samisk og norsk utvalg, som skulle danne grunnlaget for den demografiske komparasjonen, kunne avgrenses innenfor Karlsøy prestegjeld. Løsninga ble å etablere geografiske områder som etniske utvalg. Det var først meninga å betrakte hele det området som i løpet av undersøkelsesperioden ble utskilt som Sørfjorden sogn som samisk. Men den norske minoriteten i Sørfjorden var betydelig, og

det mer enhetlige samiske utvalget Indre Sjørfjorden ble derfor etablert som samisk område. Store deler av komparasjonen er derfor basert på tre utvalg, der de andre områdene er det resterende etnisk blandete området i Sjørfjorden som jeg har kalt Restsjørfjorden og det norskdominerte Ytre Karlsøy. De få kvenene i området ble assimilert inn i norsk og samisk befolkning, og dannet ikke en egen befolkningsgruppe. En fruktbar komparasjon forutsetter at det finnes både forskjeller og likheter mellom utvalgene som skal sammenlignes. Basert på tidligere litteratur om området har jeg i kapittel 2 argumentert for at allmuen i de tre områdene i hovedtrekk var lik med hensyn til både næringsgrunnlag og økonomisk evne.

Heller ikke valg av kronologisk periodisering av arbeidet innenfor det valgte tidsspennet var selvfølgelig i utgangspunktet. Analysen av giftermålmønsteret er periodisert etter antatte økonomiske perioder for å avdekke om det i hovedsak var økonomiske endringer som forårsaket endringer i demografisk praksis, men også for å finne om de forskjellige kulturelle gruppene reagerte forskjellig på økonomiske endringer. Gjennom en analyse av giftermålsveier har jeg forsøkt å avdekke etnisitetens betydning for sosial identitet og skifte i de kulturelle grensene gjennom skifte i de etniske grensene. Analysen av giftermålsveiene ble derfor periodisert ut fra forventninger om endringer i etnisitetens innhold og i forholdet mellom etniske grupper, der jeg antar at både fornorskningspolitikken og den læstadianske bevegelsen hadde innvirkning. Denne analysen er derfor periodisert i forhold til endringer i den offisielle minoritetspolitikken.

I løpet av 1700-tallet hadde den samiske befolkninga i prestegjeldet økt forholdsvis mest i antall. I siste del av århundret var befolkningsveksten større i Ytre Karlsøy enn i Sjørfjorden, antakelig i hovedsak pga tilflytting fra fjorden, det ble etablert mange nye samiske bosetninger på øyene i løpet av århundret. Også i Sjørfjorden var veksten forholdsvis høy, der var den resultat av fødselsoverskudd; tilsvarende forekom i andre samtidige samiskdominerte områder, og skyldtes også der lav giftermålsalder og høy fertilitet. Etter flere kriseår i prestegjeldet som helhet etter 1800 var folketallet i Rest-Sjørfjorden godt over 1801-nivå allerede i 1825, i Indre Sjørfjorden noe i underkant. Videre fram til 1835 var det sterk folkevekst i Sjørfjorden, særlig i Indre Sjørfjorden, men der stagnerte folketallet etter 1835. I 1801 bodde vel 10% av prestegjeldets befolkning i Indre Sjørfjorden, i 1900 i overkant av 5%. Fra 1800 fram til midten av århundret var folkeveksten relativt høyest i Restsjørfjorden, samtidig var det betydelig tilflytting av norsk befolkning, bla med nybygging i tidligere samisk allmenning. I siste del av århundret flatet veksten noe ut i Restsjørfjorden, men

folketallet økte likevel med 1/3 etter 1865. I Ytre Karlsøy var folkeveksten mindre enn tilsvarende på landsplan i første del av 1800-tallet. Fra 1865 til 1900 økte derimot veksten med mer enn 50% på tross av nettofraflytting, samtidig var det sterk vekst i fiskeriene.

I Indre Sjørfjorden var det en demografisk overgang til lavere årlig befolkningsvekst etter 1835. Overgangen skjedde ved inngangen til en lengre demografisk kriseperiode og kan ha vært økonomisk motivert, men ble opprettholdt også etter denne. Tilsvarende skjedde i Restsørfjorden, men der økte veksten igjen etter 1845.

11.3 Før 1800. Et samisk giftermålmønster

Analysene har avdekket noen klare forskjeller og endringer i demografisk praksis. I siste del av 1700-tallet giftet kvinnene i Sjørfjorden seg svært unge, 1/3 av førstegangsbrudene var under 20 år. Ikke noen periode på 1800-tallet var det i noe område i Karlsøy prestegjeld så stor andel tenåringsbruder. Den lave alderen er i tråd med tilsvarende i samtidige samiske samfunn, og sannsynlig årsak til stor folkevekst på 1700-tallet og kanskje også utflyttinga fra fjorden til øyene. Omkring 70% av kvinnene i aldersgruppa 20-29 år var gifte i 1801, noe som bekrefter den lave giftermålsalderen for kvinner før 1700. Kvinnene i Ytre Karlsøy var i samme perioden omkring 3 år eldre førstegangsbruder, men likevel yngre enn landsgjennomsnittet. Menn i Sjørfjorden og Ytre Karlsøy giftet seg derimot omtrent ved samme alder, og som gjennomsnittet for landet. I Indre Sjørfjorden var ekteskapet praktisk talt universelt for både kvinner og menn, i Ytre Karlsøy var andelen varig ugifte som landsgjennomsnittet. Omkring 1801 var det en klar forskjell i giftermålmønster mellom de to etnisk forskjellige områdene.

Restsørfjorden var i 1801 i ei mellomstilling mellom de to områdene både mht andel gifte i unge grupper og varig ugifte, samtidig som området også var i ei mellomstilling med hensyn til etnisk sammensetning. Området var på dette tidspunktet samiskdominert, men hadde også norsk bosetning. En slik sammenheng mellom etnisk sammensetning og giftermålmønster kan tyde på at forskjellene i giftermålmønster mellom det norskdominerte Ytre Karlsøy og samiske Indre Sjørfjorden var resultat av etniske forskjeller.

Utenomekteskapelige barn var ikke en del av det demografiske mønsteret i Indre Sjørfjorden før 1800. Praktisk talt fravær av illegitimitet må sees i sammenheng med et giftermålmønster der kvinnene var tidlig gift og ingen var varig ugift.

Før 1800 var det ikke større gjengifte i samisk enn norsk befolkning. Stort gjengifte var altså ikke en del av det samiske giftermålsmønsteret i Sør fjorden, slik flere hevder det var i samiske områder (jf kap 6.).

11.3.1 Samisk giftermålsmønster før 1800 og husholdsmessige forhold

Det er ikke gjort systematiske undersøkelser av forholdet mellom husholdsetablering og levebrød for nygifte i samiske samfunn. Nettverk mellom hushold er påpekt som viktig for det økonomiske grunnlaget og årsak til den lave giftermålsalderen. Flere hevder at det nygifte paret bosatte seg hos foreldre det første året. I Lyngen fant Lanes et mønster der unge husholdsoverhoder var losjerende, noe han mente gjorde lav giftermålsalder mulig.

Verken i Indre Sør fjorden, i Restsør fjorden eller i samiske områder i Ytre Karlsøy fantes et slikt husholdsmønster i 1801 (jf. kap. 4.2.4). Det var altså ikke et felles samisk husholdsmønster med losjerende unge par bosatt i slektningers hushold som kan forklare den lave giftermålsalderen for kvinner i samiskdominerte områder. Jeg har ikke hatt tilgang til kilder som har kunnet fortelle noe om mulige nettverk mellom hushold i de samiske bosetningene.

11.3.2 Giftermålsmønster før 1800 og kulturforskjeller

Før 1800 var det store forskjeller i giftermålspraksis mellom Ytre Karlsøy og Indre Sør fjorden. Tilsvarende giftermålsalder som i Sør fjorden forekom samtidig i andre samiskdominerte områder, som Alta, Lyngen og antakelig i Kvænangen og også i svensk lappmark.

Svein Erik Grydeland mener at det samiske samfunnet tidligere hadde normer som tillot seksuelt samliv før ekteskap og samliv uten at formålet var å få barn, og når dette kom i konflikt med finnemisjonens krav om at seksuelt samliv hørte til i ekteskapet og skulle føre til barn kan resultatet ha blitt en lav giftermålsalder. Karlsøy med Lyngen og Ullsfjorden var misjonsmark fra 1720-årene. Men det ble ikke bygd et eget gudshus i Ullsfjorden i misjonstida slik det først var planlagt, og i 1750 var også misjonærens virketid over. Da ble Ullsfjorden igjen Karlsøyprestens ansvar etter en drakamp mellom misjon og kirke om ansvaret for området. Det var likevel en egen misjonsskolemester i fjorden fra 1736 og ut hele århundret. Samemisjonens virkning i området er imidlertid usikker, ifølge Bratrein gir ikke

bispevisitasene noen entydige signaler verken om effekten på kunnskapsnivået eller gudfryktigheta. Det kan se ut til at Ullsfjorden var lite berørt av samemisjonen, og at den neppe kan ha innvirket på befolkningas normer i den grad at de endret demografisk praksis. En dypere forståelse av forholdet mellom misjonen og det samiske giftermålmønsteret på 1700-tallet krever likevel en demografisk analyse av tida før og under misjonen sammenholdt med misjonens arbeidsform og innhold.

Peter Sköld peker på økonomiske interesser rundt reindrifta som en mulig grunn til tidlige giftermål i svensk lappmark på 1700- og tidlig 1800-tall. Det kan ha vært et ønske om å ha kontroll over giftermålene som gjorde at foreldrene ville ha barna gift tidlig. Tilsvarende næringsmessige hensyn var ikke aktuelle verken i Sør fjorden eller i Lyngen.

Felles demografisk praksis innenfor flere samiske områder, og markert forskjellig fra tilsvarende i norske områder, tyder på at den samiske praksisen var knyttet til felles kultur og betinget av felles verdier. Hvordan det spesielle samiske giftermålmønsteret var forankret i kulturen er foreløpig et åpent spørsmål, det samme er også begrunnelsen for at det opphørte.

11.4 Etter 1800. Avvikling av det samiske giftermålmønsteret

I kriseperioden etter 1800 økte giftermålsalderen i alle deler av prestegjeldet. På 1820-tallet var giftermålsalderen for menn høyest i Indre Sør fjorden der førstegangsgifte menn i gjennomsnitt var over 31 år, gjennomsnittsalderen for kvinner var omkring 28 år i alle områder. Kvinnenes giftermålsalder hadde økt mest i Sør fjorden, mer i Indre Sør fjorden enn i Restsør fjorden, der kvinnene nå i gjennomsnitt var 6 år eldre enn de hadde vært før 1800.

I 1801 var 70% av kvinnene i aldersgruppa 20-29 år i Indre Sør fjorden gift, i 1845 mindre enn 30%. Dette harmonerer med den lave giftermålsalderen før 1700, og økningen etter, og bidrar til å bekrefte at kvinnene i Indre Sør fjorden hadde vært tidligere og mer gift enn det som var vanlig i vesteuropeisk giftermålmønster, og at alderen hadde økt markert og varig etterpå. Endringa harmonerer også med overgangen til lavere årlig befolkningsvekst etter 1835. Også i Restsør fjorden var unge kvinner gift i mindre grad enn de hadde vært i 1801. I Ytre Karlsøy var det ingen endring. Mennene i Indre Sør fjorden var i motsetning til kvinnene gift før 30-årsalder i 1845 i like stor grad som de hadde vært i 1801. De hadde altså ikke erfart ei varig endring i giftermålmønsteret. Den varige endringa i giftermålmønster i første del av 1800-

tallet gjaldt dermed i hovedsak kvinnene i Sjørfjorden, og i størst grad kvinnene i Indre Sjørfjorden. Det var i hovedsak ei endring i samiske *kvinnens* giftermålsmonster. Illegitimiteten økte i alle områder og var høyest og høy i Ytre Karlsøy, slik den også hadde vært før 1800. Det var tilsvarende endring i landet som helhet, og særlig i nordnorske kystsamfunn. I Sjørfjorden var økningen mindre, antakelig var et endret giftermålsmonster med flere voksne ugifte ei forutsetning for økningen der. Økt illegitimitet var i liten grad uttrykk for sosial undertrykking og konsekvens av økt sosial stratifisering.

I motsetning til i de andre områdene hadde kvinner og menn i Indre Sjørfjorden lik tilgang til gjengifte. Andelen enkefolk i giftermålene var like lav som i Lyngen på 1700-tallet, og lavt gjengifte kan ha vært del av det samiske giftermålsmonstret.

11.4.1 Endringer etter 1800 og økonomiske forhold

Nedgangen i giftermålsrater og alder i de nærmeste årene etter 1800 har jeg sett som en reaksjon på økonomisk forverring, og som uttrykk for utsatte ekteskap. Økt giftermålsalder for menn i alle områder på 1820-tallet er det også nærliggende å se i sammenheng med økonomisk forverring etter 1800. Fra 1806 til 1813 var en sammenhengende periode med demografiske kriseår, og fra 1825 skyldtes lav naturlig vekst i prestegjeldet som helhet stor dødelighet. Etter 1830 var det ingen felles endring i nuptialiteten i de tre områdene. Dette til tross for at høy dødelighet og lave fødselstall førte til en nesten sammenhengende periode med demografiske kriseår fra 1835 til 1845.

Den markerte endringa i kvinnens giftermålsalder og økt andel ugifte, blant annet var unge menn i Restsjørfjorden ugift i større grad i 1845 enn i 1801, kunne ha en sammenheng med at området var satt under et enda større økonomisk press enn prestegjeldet for øvrig.

Netttilflytting og norsk nybygging i områder som tidligere hadde vært samisk allmenning kan ha forverret næringsgrunnlaget for samene som allerede bodde i fjorden. I tillegg var den voksne befolkningen i Indre Sjørfjorden økt forholdsvis mer enn i de andre områdene fra 1825 til 1835, antakelig på grunn av at de store barnekullene fra omkring 1800 var blitt voksne.

I Indre Sjørfjorden ble det inngått få, men unge ekteskap på 1830-tallet, noe som er typisk for en situasjon med utsatte ekteskap. Tilsvarende relative nedgang i antall ekteskap forekom ikke i de andre områdene. Denne reaksjonen på økonomisk press kan kanskje være en parallell til

reaksjonen i årene 1800 til 1804 da det særlig i Indre Sjørfjorden ble inngått færre ekteskap enn i årene før, og kan være en kulturbetinget måte å takle krise på.

I Indre Sjørfjorden var riktignok ikke unge menn gift i mindre grad i 1845 enn i 1801. Men kjønnsproporsjonen i den voksne befolkninga under 50 år var lav i Indre Sjørfjorden i 1825 og svært lav i 1835. Dette kan også være uttrykk for tilpasning til press på ressurser ved at unge menn var flyttet ut.

Den demografiske endringa i Indre Sjørfjorden, med økt giftermålsalder for kvinner og lavere befolkningsvekst, kan ha vært resultat av en reaksjon på økonomisk press som dels kan ha omfattet utsatte giftermål, dels utflytting av menn.

11.4.2 Endret samisk giftermålsmønster etter 1800 – ei kulturendring?

Økt giftermålsalder for samiske kvinner i Sjørfjorden er også parallell til tilsvarende endring i de andre samiske områdene med høy nuptialitet i siste del av 1700-tallet. Årene fra 1825 til 1835 var siste periode med stor befolkningsvekst i Indre Sjørfjorden, noe som tyder på at endringa i giftermålsmønster må ha foregått omtrent da. Høy giftermålsalder på 1820-tallet og få inngått giftermål på 1830-tallet tyder på det samme. I Lyngen økte giftermålsalderen allerede i siste del av 1700-tallet, i Alta før 1820. Hvis økningen i giftermålsalder for samisk kvinner i Sjørfjorden hadde samme årsak som tilsvarende i de andre områdene, er det sannsynlig at alderen økte *før* 1820.

Både i Alta og Lyngen ble mønsteret forklart med økonomiske og husholdsmessige forhold som jeg ikke har funnet igjen i samisk befolkning i Sjørfjorden og Karlsøy, men som kan ha eksistert i Sjørfjorden (jf kap 4) I Alta mente Minde at Økt alder skyldtes forverring i økonomiske vilkår.

Jeg har antatt at det samiske giftermålsmønsteret før 1800 var et felles mønster i samiskdominerte områder, og kulturbetinget. Det er derfor nærliggende å lete etter årsaka til endringa i kulturelle endringer.

Det var ingen åpenbare etniske endringer i disse årene som kan forklare økt giftermålsalder for kvinner. Antakelig økte fokuset på etnisitet i disse årene. Ved 1835-tellinga ble sjørfjordbefolkninga dels kategorisert etter etnisitet. Men dette hindret ikke at giftermålsveiene

til de nyetablerte samiske bygdene på øyene og fastlandet i Ytre Karlsøy var åpne, men likevel slik at mer kvinner enn menn giftet seg ut dit fra Indre Sørfjorden. Noe som kan være uttrykk for et etnisk hierarki.

Det har ikke vært mulig å påvise kulturelle endringer i området som kan ha forårsaket den samme endringa i giftermålmønsteret som foregikk også i andre samiskdominerte områder. I Indre Sørfjorden kan altså økonomisk press på 1820-tallet ha blitt møtt med utsatte giftermål og utflytting av menn. Reaksjonen er i tråd med Lyngen på 1700-tallet der det ble inngått få og til dels ingen ekteskap i kriseperioder (jf. kap 4.2.5). Endringa i giftermål kan altså kanskje ha vært resultat av en samtidig og lik *reaksjon* på økonomisk krise i kulturelt lignende samiske områder

11.5 Demografiske forskjeller og endringer etter 1845

I Ytre Karlsøy økte andelen gifte i unge grupper fra 1845, og giftermålsalderen gikk ned fram til 1880 før den flatet ut. På 1870-tallet var kjønnsproporsjonen på øyene høy, mange unge norske kvinner var gift, og andelen tenåringsbruder var større enn i noe annet tiår. Da var førstegangsgifte kvinner oftere under 20 år enn over 30, og halvdelen av kvinnene i aldersgruppa mellom 20 og 30 år var gift, mot 1/3 i 1801. Av unge *samiske* kvinner i Ytre Karlsøy var likevel bare vel 1/3 gift i 1875, og samiske kvinner i hele prestegjeldet var gift i mindre grad enn norske. Dette var en av få signifikante forskjellene i demografisk praksis på tvers av geografisk område, men langs folketellingenes etniske kategorier.

Norske unge menn i Ytre Karlsøy var samtidig gift i mindre grad enn etnisk blandete. Unge samiske kvinner og norske menn var altså ugift i stedet for å inngå ekteskap over etniske grenser. Etnisk blandet menn valgte partnere fra flere etniske grupper, men likevel ikke over språkgrenser, noe som er uttrykk for at språk i større grad enn herkomst konstituerte de etniske grensene i området nå. Varig ugifte økte for begge kjønn mot 1900, slik det også gjorde i landet for øvrig, til ca 10% i 1900.

Gjengiftenes andel av ekteskapene gikk ned i løpet av århundret, i hovedsak i tråd med redusert dødelighet, men det var særlig nedgang i ekteskap mellom enkemenn og unge ugifte kvinner. Andelen barn født utenfor ekteskap gikk ned fra 1850, men var fortsatt høyest i prestegjeldet. Etter 1880 økte illegitimiteten igjen, samtidig var giftermålsalderen lav og

mange var gift, alt demografiske trekk som var felles for områder med høy kjønnsproporsjon og mobilitet.

Indre Sørfjorden erfarte i hovedsak ei motsatt endring i demografisk praksis enn Ytre Karlsøy fra omkring 1840. Dette var eneste område med økt gjengifte, etter 1850 var det også ei relativ økning i forhold til andel i enkestand. I motsetning til i Ytre Karlsøy økte også andelen giftermål mellom eldre enkemenn og unge ugifte kvinner, slike giftermål hadde ikke forekommet før i området.

Giftermålsalderen i Indre Sørfjorden økte også i denne perioden. Kvinnenes alder økte fram mot 1880, mennenes kulminerte i løpet av 1880-årene. Da var de i gjennomsnitt fire år eldre enn menn i andre områder og seks år eldre enn kvinner i eget område. Fra 1867 til 1890 var mennene mer enn 10 år eldre enn kvinna i 1/3 av førstegangsekteskapene. Andelen par med slik aldersforskjell var signifikant høyere enn i noe annet område og periode. Høy giftermålsalder medførte mange unge ugifte. I 1865 var ingen menn under 30 år gift, i 1891 var det to gifte menn i aldersgruppa.

Også varig ugifte økte, særlig blant kvinner. I 1801 hadde *alle* kvinner og menn over 50 år i Indre Sørfjorden vært gift eller i enkestand. I 1875 var 25% av kvinnene over 50 år ugift, videre ut århundret var ugifteandelen omkring 20%.

Før 1800 var det praktisk talt ikke født barn utenfor ekteskap i Indre Sørfjorden. Andelen økte noe etter 1800, men var lavere enn i Ytre Karlsøy fram til 1880. Etter 1880 var i underkant av 20% av barna født utenfor ekteskap, dette økte ytterligere etter 1890.

Fra 1890 var det et skifte i demografisk praksis i Indre Sørfjorden, giftermålsalderen for menn falt, ugifteandelen i unge grupper falt og ekteskap der mannen var mye eldre enn kvinna ble borte. Etter 1900 gikk også illegitimiteten ned.

Som i Ytre Karlsøy gikk giftermålsalderen for kvinner ned fram til 1870-tallet også i Restsørfjorden. Men kvinnene i Restsørfjorden var i gjennomsnitt ett til to år eldre førstegangsbruder enn kvinnene i Ytre Karlsøy, og andelen tenåringsbruder var mindre. Etter 1860 giftet menn i Restsørfjorden seg omtrent ved samme alder som menn i Ytre Karlsøy. Både i Restsørfjorden og i Ytre Karlsøy var det etter 1860 ei standardisering eller

normalisering av giftermålsalderen for menn til aldersgruppa 20-29 år. Det skjedde ikke i Indre Sjørfjorden.

Det var ingen signifikant forskjell i giftermålsalder innenfor Sjørfjorden som helhet langs kirkebøkens etniske kategorier etter 1870. Men illegitimiteten økte blant *samiske* kvinner i hele fjorden utenfor antatt læstadiansk område. Den avtok først i Restsjørfjorden fra omkring 1890, i Indre Sjørfjorden etter 1900. Også blant norske kvinner økte illegitimiteten fra midten av 1880-årene og varte ut århundret. Etter 1892 stod det norske menn bak alle illegitime barnefødsler i Restsjørfjorden der foreldrene forble ugift. Disse mennene fikk barn også med ikke-norske kvinner. I 1900 var de fleste norske menn i fjorden ugift ved 30-årsalder.

I det antatt læstadianske området, som på 1870-tallet i hovedsak omfattet bygder i Restsjørfjorden, økte ikke illegitimiteten. Derimot økte antallet giftermål.

11.5.1 Demografiske endringer i lys av etnisk endring etter 1845

Endringene og forskjellene i demografisk praksis hadde en parallell i etniske endringer, dels i form av endring av etnisitetens kulturuttrykk, dels i endrete grenser for de etnisk segmenterte giftermålsmarkedene.

Fornorskningspolitikken bidro til å endre etniske grenser ved at de etniske kategoriene endret kulturelt innhold, spesielt mht språk, noe som igjen hadde betydning for sosial samhandling. Men fornorskninga hadde også innvirkning både for hvordan omgivelsene oppfattet samisk befolkning, og også for befolkningas selvopfatning, noe som blant annet medførte et økt etnisk hierarki, der det samiske var underordnet norsk. Økt hierarki kan ha påvirket demografisk praksis både gjennom endringer i grensene for sosial samhandling, der de som var lavest i hierarkiet hadde minst valgmuligheter, og ved at økt sosial stratifisering, kan ha medført større illegitimitet.

I årene fra 1850 til 1880 var det ei innstramming i giftermålssegmentene langs geografiske grenser, dels ved opphør av tidligere giftermålsveier, dels ved større grad av hierarki i form av ensidig giftermålskontakt med kvinner fra det mest samiske inne i fjorden til det mindre samiske utenfor, tildels også ved stor ulikhet i alder og sivilstand i slike ekteskap (jf. kap 7). Ullsfjorden ble delt i to samiske giftermålssegment. Et ytre, som i hovedtrekk omfattet Ytre skoledistrikt i Restsjørfjorden og Ytre Karlsøy fastland, og et indre, som omfattet indre del av

Restsørfjorden og Indre Sørfjorden. Begge var ennå i hovedtrekk samiskspråklige. Samisk befolkning i Restsørfjorden hadde begrenset giftermålskontakt ut av prestegjeldet, de samiske kvinnene giftet seg ikke ut av prestegjeldet i det hele etter 1870.

I hovedtrekk innebar disse endringene at grensene for den sosialt organiserende etnisiteten i større grad gikk langs geografiske grenser, og at det mest samiske var inne i fjorden. De etniske kategoriene var likevel ikke i oppløsning *innenfor* områdene. Bare i Helgøy giftet kvinner og menn fra begge etniske grupper seg over kategorigrensene i samme grad, allerede i 1845 var dette en del av giftermålsmønsteret der.

I løpet av perioden endret også den samiske kategorien kulturuttrykk. Både i Restsørfjorden og på Ytre Karlsøy fastland var samisk befolkning i hovedsak samiskspråklig ved 1875-tellinga. Men både Ytre skoledistrikt i Restsørfjorden, som opphørte å bli behandlet som overgangsdistrikt fra omkring 1880, og Ytre Karlsøy fastland ble av lokale skolemyndigheter samtidig omtalt som i hovedtrekk språklig fornorsket. Områdene dannet det ytre samiske giftermålssegmentet i fjorden. I indre del av Restsørfjorden og Indre Sørfjorden var de også fortsatt samiskspråklig, de ble også omtalt som samisk. Samene i Restsørfjorden ble i stor grad også fornorsket mht bolig. I Indre Sørfjorden ble derimot gammen som bolig i stor grad opprettholdt, ennå i 1890 bodde 2/3 av befolkninga i gamle. På øyene var samene norskspråklig i 1875i, gammen som bolig var borte fra øyene i 1890, på Ytre Karlsøy fastland var det fire gammer i samisk område.

Fra 1880 ble det samiske giftermålssegmentet ytterligere innstrammet. Mest markert var opphør i giftermålskontakt mellom den samiske befolkninga på Ytre Karlsøy fastland og den samisk befolkninga i ytre del av Restsørfjorden. Mindre kontakt kunne sees som resultat av endrete administrative grenser og opphør i kirkelig fellesskap etter 1865, men fortsatt giftermålskontakt mellom norsk befolkning i de to områdene svekker ei slik forklaring. I det fornorskede Ytre skoledistrikt på vestsida av Sørfjorden var den samiske befolkninga nå i hovedtrekk isolert fra andre områder mht giftermålskontakt.

Det indre samiske giftermålssegmentet var nå avgrenset til Indre skoledistrikt i Restsørfjorden, i tillegg til Indre Sørfjorden og kvinner fra Lyngen og Balsfjorden. Samiske menn i området hadde dermed tilgang til et større giftermålsmarked enn kvinnene. Denne giftermålskontakten mellom Indre Sørfjorden og Restsørfjorden var i hovedtrekk enveis.

Samiske kvinner i området benyttet seg i mindre grad enn menn av det reinte samiske Indre Sjørfjorden som giftermålsmarked, og var begrenset til et giftermålsmarkedet i indre del av Restsfjorden.

Også i denne perioden var det kvinner mer enn menn som giftet seg utover fjorden, noe som tyder på at det var et sosialt hierarki der det mest samisk inne i fjorden var nederst. Dette gjaldt også giftermålene mellom norsk befolkning i Restsfjorden og Ytre Karlsøy. Mellom Ytre Karlsøy fastland og øyene viste hierarkiet seg ved at samiske *kvinner* fra øyene var velgere på et samisk giftermålsmarked på fastlandet.

Ikke bare den samiske, men også den norske giftermålskontakten mellom Sjørfjorden og øyene var praktisk talt borte etter 1880. Dette må sees som uttrykk for økt vekt på geografi som etnisk grense, og at ikke bare det samiske, men også det norske fra samisk område var i ferd med å bli ”uriktig”.

Menn fra Restsfjorden, som i utgangspunktet framstod som norsk eller etnisk blandet, utvidet sitt giftermålsmarked ved å gifte seg ikke bare med norske, men også med samiske og kvenske kvinner fra nabosognene. For disse parene varierte de etniske kategoriene i kildene mer enn for andre, særlig i kirkeboka, og mer i retning samisk enn norsk.

Halvdelen så mange samiske kvinner fra Balsfjorden var gift i Sjørfjorden etter 1880 som i årene 1850-1880, særlig giftermålskontakten med Indre Sjørfjorden var redusert. Samtidig var de nærmeste samiske områdene i Balsfjorden blitt mer fornorsket mht bolig og språk enn Indre Sjørfjorden. Samiske kvinner fra Balsfjorden, som tidligere hadde vært på et reinte samisk giftermålsmarked i Sjørfjorden, var nå minst like mye i ekteskap med menn med annen etnisk bakgrunn

Hvis opphør i samisk giftermålskontakt mellom Ytre Karlsøy fastland og Restsfjorden etter 1880 var forbundet med språk, må det mer ha vært begrunnet i den ene partens ønske om å framstå som mer norsk, enn mangel på et felles samisk språk. I begge områdene var samisk befolkning i hovedtrekk både samisk- og norskspråklig. Giftermålskontakten mellom disse områdene hadde vært gjensidig og likeverdig fram til 1880, og det er ikke mulig å avgjøre om opphør i giftermålsveier skyldtes et etnisk hierarki der den ene samiske bosetningen oppfattet den andre som mer samisk og mindre attraktiv som giftermålsmarked.

Den sosiale isoleringa som rammet samisk befolkning i den mest fornorskede delen av Restsørfjorden, sammen med den uklare språksituasjonen i området, kan være uttrykk for at befolkninga befant seg i det Aubert omtalte som ”etnisk ingenmannsland”, der han mente det var en tendens til å skjule samisk identitet. En situasjon som delvis også kunne være i tråd med alternativ to i Barths modell, der han mener minoriteten har tendens til å underkommunisere egen kultur, og som gjerne fører til assimilering (jf. kap.1). Men giftermålsmarkedet innenfor Restsørfjorden var fortsatt i hovedtrekk etnisk segmentert, etnisiteten var altså fortsatt sosialt organiserende og samisk befolkning var ikke assimilert.

Innenfor Indre Sjørfjorden var det ingen etnisk endring utover at området nå ble oppfatta som ”det egentlig samiske”. Området framstod også som mer enhetlig samisk både med hensyn til etniske merkelapper og språk i 1900 enn noen gang tidligere, og var også avgrenset til et reint samisk giftermålsmarked, som ble stadig mindre.

På øyene i Ytre Karlsøy var etnisk endring på individnivå mer i retning norsk enn samisk. Også overgang fra norsk til samisk uten flytting forekom, noe som kan være uttrykk for at assimilasjon var mulig. Men giftermål over den norsk/samiske grensa i Karlsøy *sgn* var fortsatt lite utbredt, og forutsatte i hovedsak at den ene parten kom utenbygds fra. I Restsørfjorden var etnisk endring på individnivå, i motsetning til i Ytre Karlsøy, minst like mye i retning samisk som norsk. Økning i den etnisk blandete befolkninga ensidig på bekostning av norsk bekrefter en slik tendens. Dette kan tyde på at det var mindre mulig å forlate samisk etnisitet via norsk språk i fjorden, noe som igjen kan være uttrykk for at de etniske kategoriene hadde større sosial betydning her. Det forekom flere eksempler på at geografisk opphav ble oppfatta som etnisk opphav også på individnivå, noe som bekrefter at geografiske områder også konstituerte etniske kategorier. I Ytre Karlsøy opplevde en mann å bli samisk ved å gifte seg med ei kvinne fra Sjørfjorden.

Fornorskningspolitikken bidro antakelig også til å definere etniske grenser mer *direkte*. Den uklare språksituasjonen i ytre skoledistrikt i Sjørfjorden og på Ytre Karlsøy fastland i siste del av århundret, områder som av myndigheter ble omtalt som mer fornorsket enn folketellingene tyder på at de var, stod i kontrast til Indre skoledistrikt som i 1900 ble framstilt som enhetlig samisk (jf. kap 3). I begge de ytre områdene var det også betydelig norsk befolkning. Kontrastering mellom områdene kan være uttrykk for et ønske om å framstille områdene

med norsk befolkning som mindre samisk, og å beholde et reint samisk område som en kontrast. Prosessen kunne være inspirert av fornorskningspolitikken som gjennom ordninga med overgangsdistrikter signaliserte at overgang til norsk var mulig. Ytre Skoledistrikt ble også, ved at det ikke lenger var overgangsdistrikt etter 1880, indirekte definert som ferdig fornorsket. Indre Skoledistrikt ble derimot av myndigheter og lærere omtalt som det egentlige samiske området og kan sees som parallell til homogene markesamiske bygder i Sør-Troms der Torp mener at sosiale stigma og etniske merkelapper klebet til hver enkelt bygd. Bygdetilhørighet ble et viktig redskap for lokal kategorisering og dannet også "...grunnlag for statussummasjon over individer...".

Innstramma i minoritetspolitikken etter 1880 sammenfaller med ei innskrenking av det samiske giftermålssegmentet i Sørfjorden slik at Indre skoledistrikt, som fortsatt var et overgangsdistrikt, også ble avgrenset mht giftermålsveier. Dette kan være et direkte uttrykk for at fornorskningspolitikken kunne endre etniske grenser og virke sosialt organiserende.

Men det kan også ha vært de fattige samiske områdene, eller de som ble oppfatta som fattig fordi de opprettholdt ei samisk næringstilpasning, som også ble oppfatta som samisk, mens de som endret næringstilpasning i tråd med norsk befolkning var i stand til å bli sett som etnisk og "språklig blandet" som det het om Ytre skoledistrikt i Sørfjorden. Hvis dette var tilfelle ble grensene for det samiske dels direkte konstituert av fornorskningas stigma om det samiske.

Ifølge McQuillans teori er det nødvendig å koble endringer i demografisk praksis til endringer i verdier for å kunne hevde at forskjeller i demografisk praksis var kulturelt betinget. Jeg antar at etniske endringer kan sees som endringer i verdier (jf. kap. 1.3).

Det var mellom Indre Sørfjorden og Ytre Karlsøy forskjellene i demografisk praksis var størst og forskjellene i demografiske endringer var tydeligst. Samtidig konstituerte geografiske områder etniske grenser i økt grad, slik at Indre Sørfjorden ble mer samisk, Ytre Karlsøy mindre. Samtidig endret de etniske kategoriene innhold og betydning. Dette viste seg både ved endringer i de synlige kulturuttrykkene som språk, boform og også klesdrakt i deler av den samiske befolkninga. Men viktigst i denne sammenhengen var endringer i grensene for sosial samhandling, som innebar ei innsnevring av de samiske giftermålssegmentene, særlig for samiske kvinner, og økt hierarki, ikke bare mellom norsk og samisk, men også mellom

mer og mindre samisk, der både språk og geografisk tilhørighet i tillegg til de genealogisk betingete kategoriene konstituerte etniske grenser.

Det var altså en klar sammenheng mellom forskjeller i demografisk praksis og skifte i verdier. Illegitimiteten blant norske kvinner i Restsørfjorden, i siste del av perioden også blant de samiske, kan ha vært en konsekvens av et økt etnisk hierarki som gjorde at norske menn hadde tilgang til et større giftermålsmarked enn andre i området.

Den demografiske endringa i Indre Sørfjorden i siste del av 1800-tallet innebar ei forverring i situasjonen for samiske kvinner. De fikk mange utenomekteskapelige barn og unge samiske kvinner inngikk ekteskap med mye eldre menn. Dette kan ha vært resultat av at de samiske kvinnene i det mest samiske området hadde mindre verdi på giftermålsmarkedet.

11.5.2 Giftermål og illegitimitet etter 1845 sett i forhold til hushold og økonomi

Andelen barn født utenfor ekteskap i Sørfjorden etter 1870 hadde en klar sammenheng med andelen ugifte og antallet inngåtte ekteskap, og kunne være en konsekvens av manglende økonomisk grunnlag for ekteskapet. Men illegitimiteten i Sørfjorden var for det første ikke først og fremst en konsekvens av ugifte og utsatte ekteskap, men derimot preget av gjentatte leiermål og samtidig normoppløsning, synlig i kildene som økt forekomst av kjønnsykdommer. For det andre var giftermålsvalget ikke bare regulert av tilgangen til det nødvendige økonomiske grunnlaget for familieetablering, men også av muligheta til å forbli ugift, eller utsette ekteskap. Lav kjønnsproporsjon på det tilgjengelige giftermålsmarkedet gjorde menn i Sørfjorden til velgere og ga dem tilgang på kvinner både som arbeidskraft og, ut fra den høye illegitimiteten, også som seksualpartnere. Dette er et typisk trekk for samfunn med mange ugifte, og kan være uttrykk for at menn valgte bort ekteskap.

Men i tråd med det nordvesteupeiske husholdsmønsteret er tilgangen til ekteskapet også regulert av tilgang til et økonomisk grunnlag for familieetablering som er akseptabelt i den sosiale sammenheng aktørene tilhører. I kap 3 har jeg med utgangspunkt i litteraturen vist at det innenfor allmuen i Karlsøy prestegjeld ikke antas å ha vært store forskjeller verken i økonomisk evne eller i næringsgrunnlag, dette gjaldt alle etniske grupperinger og områder. Likhet i økonomisk grunnlag har også vært forutsetningen for å gjennomføre en analyse av kultur som forklaring på forskjeller og endringer i demografisk praksis langs etniske grenser.

Dette kan likevel ha endret seg i siste del av århundret. Økt vekt på salgfisherier, overgang til selveie og et økt press på ”det samiske”, samtidig som de etniske grensene i økt grad ble geografiske grenser kan ha medført relativt dårligere materielle vilkår i Indre Sjørfjorden.

At norske menn i Restsjørfjorden i så stor grad hadde anledning til å være ugift uten å gå i andres tjeneste, kan, i tillegg til at de i enda større grad enn samiske menn hadde tilgang til et giftermålsmarked med lav kjønnsproporsjon, ha medvirket til at de valgte å utsette giftermålet mer enn samiske menn (jf kap 10). Ugifte norske menn var far til de fleste av de mange illegitime barna i Restsjørfjorden i siste del av århundret, mennenes valgmulighet på giftermålsmarkedet, blant annet som konsekvens av økt etnisk hierarki, kan ha vært en vesentlig grunn til høy illegitimitet.

Det var lite flytting både til og fra Sjørfjorden i siste del av århundret, Astri Andresen har spurt om grunnen var at det samiske var begynt å bli ”uriktig” andre steder (jf. kap. 7.6.5).

Illegitimiteten i Indre Sjørfjorden fortsatte å øke på 1890-tallet, samtidig som de unge ugifte kvinnenens nye husholdsrolle som tjenere i hushold uten behov for arbeidskraft kan være uttrykk for manglende alternativer, overskudd på kvinner kan ha bidratt til å svekke kvinnenens status, og gjort mulighetene dårligere også på giftermålsmarkedet (jf kap 10.3.1). Etter 1890 var det for første gang etter 1865 netto utflytting fra Indre Sjørfjorden, men dette har kanskje ikke vært aktuelt for enslige kvinner. Årsaka til endret husholdsmønster er uklar, den kan ha vært ei dreining mot ”norsk mønster”.

Fra 1880-årene økte også antallet giftermål i den øvrige samiske befolkninga, først i Restsjørfjorden deretter i Indre Sjørfjorden. Sett bort fra fortsatt høy illegitimitet foregikk det ei normalisering av demografisk praksis i Indre Sjørfjorden i løpet av 1890-årene. Ekteskapene med stor aldersforskjell ble borte, andelen menn som giftet seg økte, det samme gjorde andelen gifte blant kvinner under 25 år. Etter 1900 ble illegitimiteten også nesten borte i Indre Sjørfjorden. Den demografiske endringa var parallell til tilsvarende i antatt læstadiansk område på 1870-tallet, og kan ha vært resultat av økt læstadiansk utbredelse. Men endringa forekom også samtidig med økt nettoutflytting, også fra Indre Sjørfjorden, noe som kan være direkte uttrykk for press, men også for at det var større mulighet til utflytting

Det var færre barn pr. hushold i Indre Sjørfjorden i 1900 enn i 1801. Dette står i motsetning til den generelle demografiske utviklinga på 1800-tallet, men var mest sannsynlig et direkte

resultat av flere ugifte voksne og økt giftermålsalder for kvinner. Få barn i parene som giftet seg i Indre Sørfjorden på 1890-tallet kan være uttrykk for at det også foregikk begrensning av fertilitet i ekteskapet. Ei eventuell begrensning av fertiliteten i ekteskapene kan ha vært ei tilpasning under økonomisk press, men dette er ikke undersøkt nærmere.

Samtidig som det antakelig var press på jord, var det også flere ugifte husholdsoverhoder i fjorden. For det første ser det ut til at det var mulig og vanlig for enker å sitte med gård, i noen tilfeller også når voksne gifte barn inngikk i husholdet. For det andre opptrådte det også ugifte menn som husholdsoverhoder både i Indre Sørfjorden og Restsørfjorden, både i norsk og samisk befolkning etter 1875. Et giftermålsmarked med lav kjønnsproporsjon og tilgang til kvinnelig arbeidskraft uten ekteskap gjorde slike hushold mulig. Enslige husholdsoverhoder med jord gjorde at mindre jordressurser var tilgjengelig for de som ønsket å gifte seg og få barn, noe som også kan ha begrenset både nuptialiteten og fertiliteten.

De fleste mennene fra Indre Sørfjorden som giftet seg på 1890-tallet var seint gift, de hadde ikke selvstendig tilgang til jord og heller ikke egen bolig (jf. kap 10.3.1). Etter 1875 hadde det vært ei markert økning i antall husholdsoverhoder pr. bolig, og i 1900 manglet mer enn ¼ av husholdsoverhodene bruksrett til innmark. Dette skjedd på tross av ubetydelig befolkningsvekst og forholdsvis få unge i etableringsfasen.

Flere forhold tyder på at menn i Indre Sørfjorden deltok *mindre* i fisket i siste del av 1800-tallet enn tidligere, samtidig som økte fiskerier ga økte økonomiske muligheter andre steder (kap 10.3.1). Mindre inntekter fra fiskeriene gjorde området relativt mer avhengig av landproduksjon. Samtidig kan opphør av fellesbruk av innmark ha ført til at flere ikke hadde tilgang til denne ressursen. Når presset på jord var stort og mulighetene til å flytte ut kanskje var mer begrenset for samisk enn for norsk befolkning, kan samisk befolkning i indre del av Sørfjorden ha blitt fattigere enn de hadde vært før. Mindre velstand kan ha ført til mer sammensatte hushold og flere hushold pr bolig, kanskje til og med små barnekull. At 2/3 av befolkninga opprettholdt gammen som bolig, samtidig som dette praktisk talt var opphørt i området av Balsfjorden med tette sosiale band til Indre Sørfjorden, kan være uttrykk for det samme. Indre Sørfjorden kan altså ha blitt relativt fattigere i forhold til områdene rundt i siste del av 1800-tallet.

Overgang til selveie var antakelig resultat mer av press utenfra enn et behov i befolkninga, og kan ha gjort jord utilgjengelig for flere. Ønsket om å opprettholde ei samisk næringstilpasning lengre enn det som var vanlig kan også ha medført at området ble oppfatta som fattig. Det kan dermed også indirekte ha begrenset tilgangen til lån som var nødvendig for å kunne delta i velstandsutviklinga som kanskje forutsatte tilgang til større båter og selveie.

Økt giftermålsalder og stort ugifte i Indre Sjørfjorden kan ha vært en direkte konsekvens av vanskelig tilgang til jord, og økt fattigdom. Men umiddelbar økt giftermålsaktivitet i antatt læstadianske områder tyder likevel på at fattigdom ikke var eneste årsaka til utsatte ekteskap.

Høy illegitimitet i Indre Sjørfjorden hadde direkte sammenheng med ugifte, men var også forbundet med endrete normer og sosial nød, noe som må ha vært forårsaket av flere forhold enn mangel på jord.

11.5.3 Minoritetspolitikk, læstadianisme og demografisk praksis etter 1850

Fornorskningas stigma om det samiske omfattet ikke avvikende seksuelle normer. Omfattende illegitimitet i Indre Sjørfjorden i perioden kan altså ikke sees som uttrykk for at den samiske befolkninga levde opp til storsamfunnets forventninger (jf. kap. 3.).

De etniske endringene påvirket demografisk praksis dels gjennom å endre grensene for giftermålssegmentene, dels kunne økt etnisk hierarki påvirke illegitimiteten direkte. Begge tendenser ble forsterket etter innstramminga i fornorskningspolitikken fra 1880 (11.5.1). Og begge deler var konsekvens av en felles aksept i både norsk og samisk befolkning av et hierarki der det mest samiske var minst verdt og resultat av en styrt politikk.

Både fornorskninga og vekkelsesbevegelsene, med læstadianismen som den viktigste, hadde innvirkning både på hvordan omgivelsene oppfattet samisk befolkning, og også for befolkningas selvoppfatning. Fornorskninga medførte et betydelig sosialt press som kan ha ført til redusert respekt for det samiske både utenfra og innenfor samisk befolkning, og hatt en mer *direkte* innvirkning på den demografiske praksisen ved å bidra til høy illegitimitet (jf. kap 10.4).

Innenfor læstadianismen ble det imidlertid etablert noen motstereotyper. Disse påvirket neppe majoritetens syn på seg selv, men de kan ha styrket læstadianernes selvopfatning. I praksis var det økt giftermålsaktivitet i læstadianske områder som førte til umiddelbar nedgang i illegitimitet. Økt giftermålsaktivitet kan ha vært resultat av direkte religiøs/moralsk eller sosialt påbud. Men det kan også ha vært et indirekte resultat av at læstadianismen var i stand til å motvirke den sosiale degraderinga som fornorskningspolitikken påførte samene, og slik øke de samiske kvinnenenes verdi i egne og andres øyne, også på giftermålsmarkedet.

11.5.4 Etnisk endring, økonomi og minoritetspolitikk

I tråd med McQuillans teori har jeg vist at de demografiske forskjellene og endringene i siste del av århundret for en del var sammenfallende med kulturelle forskjeller og endring, og at endringer i demografisk praksis kan forstås som konsekvenser av endringer i verdier. De etniske endringene må i hovedsak sees som en konsekvens av den offisielle minoritetspolitikken, som dels førte til kulturell fornorskning og dels til økte stigma omkring det som ble oppfattet som samisk, og kan ha bidratt til å endre demografisk praksis på flere måter. For det første bidro den til økt sosial stratifisering som gjorde det mest samiske til det minst verdifulle. Det samiske samfunnet i Sør fjorden hadde vært et homogent samfunn. Økt andel barn utenfor ekteskap kunne være en direkte konsekvens av større sosiale forskjeller.

Men større hierarki, ikke bare mellom samisk og norsk, men også mellom mer og mindre samisk område, bidro til å endre giftermålsveiene ved at geografiske grenser i større grad ble etniske grenser. Dette førte både til at samiskspråklige kvinner fra områder som ble oppfatta som enhetlig samisk var på det geografisk og etnisk mest begrensede giftermålsmarkedet, og dermed på et giftermålsmarked med lav kjønnsproporsjon, overskudd av kvinnelig arbeidskraft, flere ugifte og flere utenomekteskapelige barn.

Den økte illegitimiteten bar også preg av normopløsning, dette kunne dels være en konsekvens av ei generell modernisering og mobilitet, blant annet med nærhet til byen. Men fornorskningprosessen førte også til endret syn på det samiske og endret selvopfatning i samisk befolkning, som kan ha gjort dette illegitimitetsmønsteret mulig.

Jeg har vist at økt vekt på ferskfiskomsetning og mindre fellesbruk av innmark sammen med begrenset mulighet for å flytte ut for samisk befolkning kan ha gjort at Indre Sør fjorden både framstod som fattigere enn det norske, og også ble det. Men mindre deltakelse i fiskeriene

kunne også skyldes økt kulturell avstand mellom områdene, og kanskje også det som blir omtalt som ”hverdagsrasisme” og som fikk næring av fornorskningspolitikken.

Hvis det var slike både direkte og indirekte sammenhenger mellom fornorskninga og næringsutøvelsen, hadde politikken også noen økonomiske konsekvenser som kan ha ført til ugifte og økt illegitimitet ved å begrense tilgang til levebrød og dermed ekteskap. Men den kunne også ha som konsekvens at det kulturelle skillet faktisk også ble et økonomisk skille.

Læstadianismen bidro til flere giftermål og mindre illegitimitet, antakelig som resultat av et religiøst forbud mot ”utukt”, men kanskje minst like mye ved å være i stand til å ”bekrefte det samiske”. Konsekvensen var endringer i demografisk praksis gjennom flere giftermål, kanskje med mindre krav til det økonomiske grunnlaget enn før.

I innledningskapitlet har jeg spurt om utskillinga av Sørfjorden som eget sogn og overføring til Lyngen ut fra religiøse og språklige forhold, som begge var knyttet til etnisitet, kunne sees som uttrykk for at etnisiteten utgjorde et organisatorisk skille, altså det som i Handelsmans typologi defineres som nivå tre (jf. kap 1). Men dette var ikke tilfelle. Sørfjorden var på ingen måte et enhetlig område, verken etnisk, språklig eller sosialt. Giftermål over etniske grenser forekom lite, og mellom samisk- og norskdominerte områder innenfor fjorden forekom det ikke i det hele. I de norske bygdene i Sørfjorden var det motstand mot overføring til Lyngen. Det var også disse norske bygdene som i siste del av 1800-tallet tok initiativ til at Sørfjorden skulle skilles ut som egen kommune, og det var fra disse bygdene ordførerne etter hvert ble rekruttert og der kommuneledelsen kom til å holde til. Navneendring fra Sørfjorden til Ullsfjorden i 1937 kan kanskje sees som en endelig seier for dem som ville at fjorden utad skulle framstå som norsk.

Utenfra kan Sørfjorden derimot ha blitt oppfattet som enhetlig samisk. Bratrein omtaler Sørfjorden som et problem for Karlsøy, ikke bare på grunn av religiøse og språklige forskjeller, men også fordi folket i Sørfjorden kanskje hadde andre normer enn det som offentlig lov og rett stod for, og videre at fjordens samiske kultur ikke alltid ble verdsatt så høgt av den norske befolkninga ute på øyene. Også i Lyngen var det motstand mot fellesskap med Sørfjorden. Det var særlig redsel for utgifter til fattigstellet som var argumentasjon, og også etter overføringa i 1867 mener Richter-Hanssen at samhandling mellom områdene ”...langt på vei [synes] å mangle”, og ser det at området fort ble skilt ut fra Lyngen, først som

eget skoledistrikt i 1877, som eget fattigdistrikt i 1881 og endelig som egen kommune fra 1902 som uttrykk for det. Sentrale myndigheters omflytting av Sjørfjorden mellom administrative enheter var delvis motivert av ønsket om å flytte det samiske området Sjørfjorden til et annet samiskdominert område, der både Balsfjorden og Lyngen var aktuelle alternativer. Men innenfor Sjørfjorden var det altså klare etniske grenser som var mindre overkommelig enn i Ytre Karlsøy, og der det samiske området i 1900 var minst like enhetlig samisk som noen gang i århundret før.

11.6 Hovedresultater

Som forventet giftet kvinnene i Sjørfjorden seg svært unge omkring 1800, slik de gjorde også i andre samiskdominerte områder, og ekteskapet var universelt. Mønsteret ble borte tidlig på 1800-tallet, kanskje som en konsekvens av måten man taklet økonomisk press på.

Geografiske grenser konstituerte i økende grad etniske grenser, og giftermålskontakten mellom Ytre Karlsøy og Sjørfjorden gikk tilbake som forventet, særlig mellom samisk befolkning i de to områdene, og særlig etter 1880. Den demografiske utviklinga i Ytre Karlsøy og Indre Sjørfjorden var i hovedtrekk motsatt, med høyere giftermålsalder, flere ugifte, økt gjengifte og befolkningsstagnasjon i Indre Sjørfjorden.

Økt etnisk hierarki bidro til lav kjønnsproporsjon på giftermålsmarkedet i Sjørfjorden, og var en sannsynlig årsak til flere ugifte Økt illegitimitet utenfor antatt læstadiansk område i Sjørfjorden var en direkte konsekvens av lav nuptialitet, men hadde preg av sosial undertrykking som kunne skyldes press på det samiske. Dette kan læstadianismen ha vært i stand til å motvirke.

I befolkning under fornorskning i Restsjørfjorden hadde samisk etnisitet en tendens til å dominere og til dels smitte over på ektefelle. Dette kunne skyldes at etnisk blandet befolkning ble påtvunget samisk identitet.

1 Kilder

Forkortelser

RA Riksarkivet
RHD Registreringssentralen for historiske data
SaTø Statsarkivet i Tromsø
SSB Statistisk sentralbyrå
KATU Kommunearchivet Tromsø. Ullsfjorden
KAK Kommunearchivet Karlsøy

Utrykte kilder

Folketellinga 1801 Karlsøy prestegjeld. Kopi av original. SATØ.
Afskrift av folketællingslister for Carlsøe Aaret 1815. Mikrofilm RA.
Folketellinga 1825 Karlsøy prestegjeld. Original SATØ.
Folketellinga 1835 Karlsøy prestegjeld Original SATØ.
Folketellinga 1845 Karlsøy prestegjeld. Original. SATØ.
Folketellinga 1855 Karlsøy prestegjeld. Original. SATØ.
Folketellinga 1865 Karlsøy prestegjeld. Original. SATØ.
Folketellinga 1865 Karlsøy prestegjeld Hovedliste. SATØ.
Folketellinga 1891 Lyngen herred. RA.
Folketellinga 1891 Karlsøy herred.Hovedliste RA.
Folketellinga 1900 Karlsøy herred. SATØ.
Folketellinga 1900 Helgøy herred. SATØ.
Folketellinga 1900 Lyngen herred. SATØ.
Folketellinga 1900 Lyngen, Helgøy og Karlsøy herreder Hoved- og kretslistor.

Fattigkommisjonen 1881-1925. Forhandlingsprotokoller. arkivsak 172. KATU.

Kommunikantprotokoller 1864-1934 Sørffjord (Ullsfjord). Lyngen sokneprestembete. Ark.sak. 54. SATØ.

Kopibok. Alminnelige saker. Tromsø stiftsdireksjon. Arkivsak 2 SATØ.

Kopibok B (skoledirektøren)1861-63. Tromsø stiftsdireksjon. Arkivsak 20 SATØ.

Korrespondanse Finnefondet. Tromsø stiftsdireksjon. Arkivsak 229 SATØ.

Lyngen og Sørffjord skolekommisjon 1854-1880. Sak 137. KATU.

Medisinalinberetninger for Finmarken Amt1840-1855. Medisinalkontoret pk 195. RA.

Medisinalinberetninger for Tromsø Amt 1883-1888. Medisinalkontoret pk 193. RA.

Medisinalinberetninger for Tromsø Amt 1889-1893. Medisinalkontoret pk 194. RA.

Register til kopibok Alminnelige saker for Stiftsdireksjonen. Tromsø Stiftsdireksjon Arkivsak 37 SATØ.

Skolekommisjonens møteprotokoll 1845-1871. Arkivsak 380. KAK.

Skoleordningen i overgangsdistriktene. Tromsø stiftsdireksjon. Arkivsak 228. SATØ.

Skoleprotokoller Sørfjorden. Arkivsak 142 og 279. KATU.

Sørfjorden kirkebok. Flytteregister. Mikromfilm. SaTø.

Trykte kilder

Statistikk. Folketellinger:

Norges første folketelling 1769. Oslo,1980.

Folketeljinga 1801. Ny bearbeiding. Oslo,1980.(NOS B. 134).

Tabeller over folkmængden i Norge den 29de november 1835. Chra,1838. (ST A. 1).

Tabeller over folkemængden i Norge den 31te December 1845 samt over de i Tidsrummet 1836-1845 ægteviede, fødte og døde.Chra., 1847. (ST B. 8).

Tabeller over folkemængden i Norge den 31te december 1855 samt over de i tidsrummet 1846-1855 ægteviede, fødte og døde. Chra., 1857.

Resultaterne af Folketællingen i Norge i Januar 1866. Christiania, 1868-1869. (C.No.1).

Resultaterne af Folketællingen i Norge i Januar 1866. Christiania, 1868-1869. (C.No.1)
(Bilag No.1).

Resultaterne af Folketællingen i Norge i Januar 1866. Christiania, 1868-1869. (C.No.1)
(Bilag no 2).

Resultaterne af folketællingen i Norge i januar 1876. Kristiania, 1878-1881.

Kiær, Anders Nicolai. *Bidrag til en norsk befolkningsstatistikk*. Kristiania, 1882.

Folketællingen i Kongeriget Norge 1.januar 1891.Kristiania, 1895. (NOS 3.Række no 229).

Folketællingen i Kongeriget Norge 3.december 1900. Hovedoversigt. Kristiania, 1906.

Folketellingen i Norge 1.desember 1910.Hefte 2. Kristiania, 1912.

Statistikk. Folkemængdens bevægelse (i henvisninger: Folkemængdens bevægelse år/periode):

Tabeller vedkommende folkemængdens bevægelse: 1866,1867,1868,1869,1870, 1871-1875, 1871,1872,1873,1874,1875.(I C.No.1).

Tabeller vedkommende folkemængdens bevægelse 1856-1865. (I C. No.1).

Folkemængdens bevægelse 1886-1890. (III 276).

Folkemængdens bevægelse 1901-1905. (NOS V 123).

Statistik over folkemængdens bevægelse i aarene 1891-1895. (NOS IV nr.39).

Annen statistikk

Historisk statistikk. Oslo, 1994.

Aarsberetning vedkommende Norges fiskerier. Kristiania, 1900.

Andre trykte kilder

Amtmannens femårsberetninger. Tromsø amt 1866-1900.

Folketellinga for Karlsøy prestegjeld 1865. RHD.

Folketellinga for Lyngen prestegjeld 1865. RHD.

Folketellinga for Tromsøysund prestegjeld 1865. RHD.

Folketellinga for Karlsøy herred 1875. RHD.

Folketellinga for Lyngen herred 1875. RHD.

Folketellinga for Helgøy herred 1900. RHD.

Folketellinga for Karlsøy herred 1900. RHD.

Folketellinga for Lyngen herred 1900. RHD.

Folketeljing 1801 Carlsøe. Bergen, 1992.

Friis, Jens Andreas: Ethnografisk Kart over Tromsø Amt. 6 Bl, Kra., 1890.

Friis, Jens Andreas: Fra en reise i Finmarken, 1850. RA.

Norge. Lover. Departementstidende 1851. Kgl. Res. 5.mars 1851.

Kongelige propositioner og meddelelser 1851. No. 11. Kgl. Res. 25.januar 1853.

Tromsø kommunearkiv. Ullsfjord kommune 1902-1963. Arkivkatalog. Tromsø,1990.

Kilder tilrettelagt for elektronisk databehandling

Tilrettelagt for Access av RHD:

Folketellinga for Carlsø prestegjeld, 1801.

Folketellinga for Karlsøy prestegjeld 1865.

Folketellinga for Karlsøy herred 1875.

Folketellinga for Lyngen herred (Sørfjord kretser) 1875.

Folketellinga for Helgøy herred 1900.

Folketellinga for Karlsøy herred 1900.

Folketellinga for Lyngen herred (Sørfjord kretser) 1900.

Kirkebok for Karlsøy prestegjeld, Karlsøy sogn 1776-1900. Vielseslister, begravelleslister og dåpslister.

Kirkebok for Karlsøy prestegjeld, Helgøy sogn 1805-1900. Vielseslister, begravelleslister og dåpslister.

Kirkebok for Karlsøy prestegjeld, Sørfjorden sogn 1862-1867. Vielseslister, begravelserlister og dåpslister.

Kirkebok for Lyngen prestegjeld, Sørfjorden sogn 1867-1900. Vielseslister, begravelserlister og dåpslister.

Kilder på Internett

Daa[e], Ludvig. Om Friis' etnografiske kart. Foredrag i Det norske vitenskapsakademiet 15/11 1886. Dokumentasjonsprosjektet: http://www.dokpro.uio.no/omfriis_daa.html.

Folketellinga 1801. <http://digitalarkivet.uib.no>.

Friis, Jens Andreas. Etnografisk kart over Finnmark. 1861. <http://www.dokpro.uio.no/omfriis.html>.

Registreringsentralen for historiske data. Folketellinger og kirkebøker. <http://www.rhd.uit.no/>.

Aage Solbakk intervjuet i Finnmark Dagblad 26.06.2004. Kilde http://www.finnmarkdagblad.no/Kultur/article1_163596.ece 02.07.2004.

Sundt, Eilert (1869). Om Renligheds-stellet i Norge. Kilde: <http://www.rhd.uit.no/sundt>.

Andre Kilder

Borgos, Johan. Privat elektronisk brevveksling 13.08.04 og januar 2008..

2 Litteraturliste

Andresen, Astrid. *Handelsfolk og fiskerbønder 1794-1900. Tromsø gjennom 10 000 år B .2.* Tromsø, 1994.

Antonsen, Jan *Tre stammers møte i Kvænangen 1865-1900. En analyse av etnisitetsangivelser i folketellinger*, hovedoppgave, Universitetet i Tromsø, 1993.

Aubert, Vilhelm. *Den samiske befolkning i Nord-Norge.* Oslo, 1978.

Backer, Julie E. Den norske befolkningsstatistikk. En historisk oversikt. *Statistiske meddelelser*, 1947(4-6), 190-204.

Backer, Julie E. *Dødeligheten og dens årsaker i Norge 1856-1955.* Oslo, 1961. (Samfunnsøkonomiske studier nr. 10).

Backer, Julie E. *Ekteskap, fødsler og vandringer i Norge 1856-1960.* Oslo, 1965. (Samfunnsøkonomiske studier nr. 13).

Balsvik, Randi. *Vardø. Grensepost og fiskevær 1850-1950. Bd. 2.* Vardø, 1989.

- Balsvik, Randi Rønning og Michael Drake. *Menneskene i Nord-Norge: Fra istid til nåtid-fra vugge til grav. I: Drivenes, Hauan og Wold (Red), Nordnorsk kulturhistorie. Bd. 1 (s. 82-145). Oslo, 1994.*
- Banks, Marcus. *Ethnicity: anthropological constructions. London, 1996.*
- Barth, Fredrik. Introduction. I: Fredrik Barth (Red.), *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference (s. 9-38). Oslo, 1994.(1. utg. 1969).*
- Bjørklund, Ivar. *Fjordfolket i Kvænangen: fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980. Tromsø, 1985.*
- Borgos, Johan. *Jordens ufructbarhed og hafsens fischerie : befolkning, bosetning og økonomi i Barkestad og Langenes fjerding 1700-1820, hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1987.*
- Borgos, Johan. *De er her ennå: Samisk historie i Vesterålen. [s.l],1999.*
- Bourdieu, Pierre. Marriage Strategies as Strategies of Social Reproduction. I: Forster og Ranum (Red), *Family and Society. Selection from the Annales. Economies, Sociétés, Civilisations (s. 117-144). Baltimore, 1976.*
- Bourdieu, Pierre og Loïc J. D. Wacquant. *Den kritiske ettertanke: grunnlag for samfunnsanalyse. Oslo, 1995.*
- Bratrein, Håvard Dahl *Karlsøy og Helgøy bygdebok. B. 1. Hansnes, 1989.*
- Bratrein, Håvard Dahl *Karlsøy og Helgøy bygdebok. B. 2. Hansnes, 1990.*
- Bratrein, Håvard Dahl *Karlsøy og Helgøy bygdebok. B. 3. Hansnes,1992.*
- Brox, Arthur. *Berg og Torsken bygdebok, B. 2. Tromsø, 1965.*
- Bull, Hans Henrik. *Marriage decisions in a peasant society : The role of the family of origin with regard to adult children´s choice of marriage partner and the timing of their marriage in Rendalen, Norway, 1750-1900, doktoravhandling, Universitetet i Oslo, 2006.*
- Cole, Joshua. McQuillan, Kevin. *Culture, Religion, and Demographic Behaviour: Catholics and Lutherans in Alsace, 1750-1870. Montreal, Canada: McGill-Queen´s University Press, 1999. Book review. Journal of Family History, 2001, 26 (2), 313-315.*
- Coale, Ansley J. "The decline of fertility in Europe since the eighteenth century as a chapter in demographic history". I: Coale and Watkins (Red.), *The decline of fertility in Europe: the revised proceedings of a conference on the Princeton European fertility project (s.1-30). Princeton, 1986.*
- Coombs, Jan. *Frontier Patterns of marriage, family, and ethnicity: Central Wisconsin in the 1880s. Journal of Family History, 1993,18 (3), 265-282.*
- Dahl, Helge. *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814-1905. Oslo, 1957.*

Drake, Michael. *Population and society in Norway 1735-1865*. Cambridge, 1969.

Drake, Michael (i samarbeid med Einar Niemi og Gunnar Thorvaldsen) *Befolkning og samfunn i Nord-Norge på 1800-tallet: Semesteremne i historie: giftermål*. Kursbok 6. Tromsø, 1994.

Drake, Michael The Historical Demography of Arctic Norway 1800-1900. I Sandvik, Telste og Thorvaldsen (Red.), *Pathways of the Past: Essays in Honour of Sølvi Sogner on her 70th Anniversary 15.March 2002* (s. 21-38). Oslo, 2002.

Drivenes, Einar-Arne og Einar Niemi Også av denne verden? Etnisitet, geografi og læstadianisme mellom tradisjon og modernitet. I: Øyvind Norderval og Sigmund Nasset (Red.), *Vekkelse og vitenskap. Lars Levi Læstadius 200 år* (s. 157-187). Tromsø, 2000.

Düben, Gustaf von *Om Lappland og lapparna: Företredesvis de svenske: Ethnografiska studier* (2.utg). Stockholm, 1977.

Dyrvik, Ståle. Om giftarmål og sosiale normer: Ein studie av Etne 1715-1801. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1970 (11), 285-300.

Dyrvik, Ståle. *Historisk demograf : Ei innføring i metodane*. Bergen, 1983.

Dyrvik, Ståle. "Farmers at sea: A study of fishermen in North-Norway, 1801-1920". *Journal of Family History*, 1993, 18, 341-356.

Edwardsen, Edmund *Den gjenstridige allmue: skole og levebrød i et nordnorsk kystsamfunn ca. 1850-1900*. Tromsø, 1996.

Eidheim, Harald. When Ethnic Identity is a Social Stigma. I: Fredrik Barth (Red.), *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference* (s. 39-57). Oslo, 1994. (1. utg. 1969).

Eliassen, Jørgen. "Gud give dem et mindre sandseligt Sindelag": Trekk ved giftermålsinngåelser med særlig vekt på begynnelsen på det seksuelle samlivet for arbeidsfolk i Moss 1776-1814, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1979.

Eriksen, Thomas Hylland. *Små steder-store spørsmål: Innføring i sosialantropologi*. Oslo, 1998.

Eriksen, Knut-Einar og Einar Niemi *Den finske fare: Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*. Oslo, 1981.

Erikstad, Marianne J. *Husholdsstrukturen i Nord-Norge etter folketellinga 1801*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1979.

Evjen, Bjørg Samisk tilstedeværelse i området sør for Finnmark 1865-1930. I: *Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget* (s. 455-498). Oslo, 2007. (NOU 2007;14).

- Frykman, Jonas. *Horan i bondesamhället*. Stockholm, 1993.
- Fugelsøy, Maurits. *Skjervøy. Et prestegjeld og et herred i Nord-Troms*. B.1. Skjervøy, 1970.
- Fuglum, Per. Norge i støpeskjeen. I: Knut Mykland (Red), *Norges historie. B. 12*. Oslo, 1988.
- Gillis, John R. "A triumph of hope over experience": Chance and choice in the history of marriage. *International Review of Social History [Great Britain]*, 1999, 44 (1), 47-54.
- Gjerde, Jon. *From peasants to farmers: The migration from Balestrand, Norway to the Upper Middle West*. Cambridge, 1985.
- Goody, Jack. *The development of the family and marriage in Europe*. Cambridge, 1983.
- Grydeland, Sven Erik. Women's position in former Saami society: Some reflections on demographic changes in Kvænangen County, Northern Norway. *Acta Borealia*, 1997, (1), 3-32.
- Guinnane, Timothy. Re-thinking the Western European marriage pattern: The decision to marry in Ireland at the turn of the twentieth century. *Journal of family history*, 1991, 47-64.
- Gneriussen, Willy. *Aktør, handling og struktur: Grunnlagsproblemer i samfunnsvitenskapene* (2. utg.). Oslo, 1999.
- Guttormsen, Helge. Bruken av norrøne, kirkelige og bibelske navn i Nord-Troms: Ei sporing av samiske og kvenske valg av døpenavn i perioden ca. 1700-1860. I: Skarstein, Sigrid (Red.), *Dåp og død: Din inngang og din utgang* (s 49-63). Vadsø, 2003.
- Guttormsen, Helge. *Fra istid til læstadius: Lyngen regionhistorie. B.1*. Lyngen, 2005.
- Hagemann, Gro. De stummes leir. I: Blom og Sogner (Red), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: Fra vikingetid til 2000-årsskiftet* (s 135-226). Oslo, 1999.
- Haines, Michael R. Long-term marriage patterns in the United States from colonial times to the present. *The history of the family*, 1996, (1), 15-39.
- Hajnal, John. European marriage patterns in perspective. I: D. V. Glass and D.E.C. Eversley (Red.), *Population in history* (s. 101-143). London, 1965.
- Hajnal, John. Two kinds of preindustrial household formation system. *Population and development review*, 1982, 8 (3), 449-494.
- Hansen, Lars Ivar . Samene i forrige århundres folketellinger: Registreringspraksis i Astafjord prestegjeld 1865-1900. I: Dikka Storm (Red), *Festskrift til Ørnulv Vorren* (s 102-129). Tromsø, 1994.
- Hansen, Lars Ivar. J.A. Friis' etnografiske kart over Troms og Finnmark. *Ottar*, 1998, (3), 43-48.

Hansen, Lars Ivar. Den dynamiske etnisiteten og dens skiftende uttrykk. I: Myhre, Jan Eivind (Red.) *Historie, etnisitet og politikk* (s. 29-54). Tromsø, 2000.

Hansen, Lars Ivar og Tore Meyer. The Ethnic classification in the late 19th-century censuses: A case-study from southern Troms, Norway. *Acta Borealia*, 1991,(2), 13-56.

Hansen, Lars Ivar og Einar Niemi. Samisk forskning ved et tidsskifte: Jens Anndreas Friis og lappologien: Vitenskap og politikk. I: Eli Seglen (Red), *Vitenskap, teknologi og samfunn* (s. 350-377). Oslo, 2001.

Hauglid, Anders Ole. *Balsfjorden og Malangens historie: Fram til 1830-år: Fra veidesamfunn til jordbruksbygd*. Balsfjord, 1981.

Helland, Amund. *Norges land og folk. Topografisk-statistisk beskrevet*. B. 19 Tromsø amt. Kristiania, 1899.

Hobsbawm, Eric J. *Kapitalens tidsalder 1848-1875*. B. 2. Oslo, 1978.

Hodne, Bjarne, Ronald Grambo og Ørnulf Hodne. *Der stod seg et bryllup: Ekteskapet i Norge gjennom tidene*. [Oslo], 1985.

Holand, Kirsti. *Demografiske forhold i ei nordnorsk kystbygd: Vega 1765-1865*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1986.

Homlong, Beate. Demografiske og økonomiske førestnader for kårskipnaden på 1700- og 1800-talet: Ein studie frå Etne. *Heimen*, 1997,34, 163-174.

Hovland, Edgar. *Hadsel bygdebok: De bygde landet*. B1. Bergen, 1995.

Hubbard, William H. Historical Demography. I: William H. Hubbard et.al (Red.), *Making a historical culture: Historiography in Norway* (s. 311-324). Oslo, 1995.

Hudson, Pat og Steven King. Two textile townships, c. 1660-1820: A comparative demographic analysis. *Economic History Review*, 2000, 4, 706-741.

Høgsæt, Ragnhild. Tromsø innlemmes i Norge. I: Sandmo, Høgsæt og Bertelsen. *Fra boplass til by: Opp til 1794. Tromsø gjennom 10000år* Bd.1 (s. 243-395). Tromsø, 1994.

Haavet, Elisabeth, *Avvik eller uhell? Ugifte foreldre omkring 1800: En sosial analys*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1982 H.

Haavet, Inger Elisabeth. Hustruen: Fra profesjonell partner til trøstende engel?: Ekteskapsidealer og praksiser på 1800-tallet. *Historisk tidsskrift*, 2001 (2), 173-197.

Johansen, Tove *Forholdet mellom politikk og religion i et sjøsamisk område fra 1920-1970*, hovedoppgave, Univeristetet i Tromsø, 1991.

Jåstad, Hilde. *Spedbarnsdødeligheten i Tana i perioden 1840-1914*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 2003.

Kertzer, David I. Political-economic and cultural explanations of demographic behavior. I: Susan Greenhalgh (Red), *Situating fertility: Anthropology and demographic inquiry* (s. 29-52). Cambridge, 1995.

King, Steven. Chance encounters? Paths to household formation in early modern England. *International Review of Social History [Great Britain]*, 1999 44(1), 23-46 **A**.

King, Steven. Chance, choice and calculation in the process of "getting married": A reply to John R. Gillis and Richard Wall. *International Review of Social History [Great Britain]*, 1999 44(1), 69-76 **B**.

Kreager, Philip. Demographic Regimes as Cultural Systems. I: Coleman, David og Roger Schofield (Red.), *The State of Population Theory: Forward from Malthus* (s. 131-155). Oxford, 1986.

Kriedte, Peter, Hans Medick and Jürgen Schlumbohm. Pro-industrialization revisited: Demography, social structure, and modern domestic industry. *Continuity and change*, 1993,(2), 217-252.

Labukt, Kjell-Arnt. *Er Ullsfjorden samisk? Nordlys*, 04.07.1994, 54. <https://www.retriever-info.com/services/archive.html> 03.01.08.

Lanes, Asbjørn. *Befolkningsutvikling og yrkesstruktur i Lyngen prestegjeld 1660-årene – 1801*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1973.

Larsen, Birgit. *Giftermål og hushold i Berg og Torsken 1800-1900*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1999.

Larssen, Emil. *Lyngen bygdebok: Lyngen prestegjelds historie*. Tromsø, 1976.

Larsson, Bjørg. *Finnfondet: Et fornorskningsinstrument*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1989.

Laslett, Peter. Introduction. I: Laslett, P. (Red). *Household and family in past time* (s. 1-89). Cambridge, 1972.

Leem, Knud. *Beskrivelse over Finmarkens lapper: 1767*. København, 1975.

Lie, Einar og Hege Roll-Hansen. *Faktisk talt: Statistikkens historie i Norge*. Oslo, 2001.

Lie, Einar. Numbering the nationalities: Ethnic minorities in Norwegian population censuses 1845-1930. *Ethnic and Racial Studies*, 25, 2002, (5), 802-822.

Lovoll, Odd S. Rasmus S. Sunde: Vikjer på fjorden – vikjer på prærien: Ein demografisk studie med utgangspunkt i Vik i Sogn. *Historisk tidsskrift*, 2002,(1), 129-137.

Lundh, Christer. *The World of Hajnal Revisited: Marriage Patterns in Sweden 1650-1990*. Lund, 1997.

- Lundmark, Lennart. *“Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm”*: Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. Umeå, 2002.
- Lynch, Katherine A. The European marriage pattern in the cities: Variations on a theme by Hajnal. *Journal of family history*, 1991, 16, (1), 79-96.
- Malthus, Thomas Robert. *Om befolkningslova*. Oslo, 1975.
- Mantl, Elisabeth. Legal restrictions on marriage: Marriage and inequality in the Austrian Tyrol during the nineteenth century. *The History of the Family*, 1999, (2), 185-207.
- Markussen, Doris. *Giftermål og faddervalg: endring i etnisk tilhørighet i Kvæfjord 1751-1865*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 2001.
- Markussen, Ingrid. Handikapp och äktenskapspolitik i Norden. I: Melby, Pylkkänen og Rosenbeck (Red), *Ægteskab i Norden fra Saxo til i dag* (s. 179-210). København, 1999. (*Nord 1999:14*).
- Mathiesen, Per. *Västersjöfinner på Ringvassøy: En analyse av den samiske bosetting i Helgøy sogn på 1700-tallet*. Tromsø, 1978. (Publikasjon fra Helgøyprosjektet ; 2).
- Mathiesen, Per. Relasjonsrekonstruksjoner og etniske grenser: Data og hypoteser i studiet av Helgøyregionens etnohistorie 1250-1850. I: Edlund, Lars-Erik (utg.). *Kulturgänser - myt eller verklighet?* (s. 297-307). Umeå, 1994. (DIABAS; 4).
- McQuillan, Kevin. *Culture, Religion, and Demographic Behaviour: Catholics and Lutherans in Alsace, 1750-1870*. London, 1999.
- Midbøe, Øyvind. *Eilert Sundt og samene*. Trondheim, 1973.
- Mill, John Stuart (m.fl.). *On liberty: With The subjection of women*, Cambridge, 1989.
- Minde, Henry. *Folketilveksten i Alta 1690-1825: Belegg-utvikling-bakgrunn*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1975.
- Minde, Henry. *En historisk kritikk av et etnohistorisk arbeid*. Tromsø, 1979 ([Stensilserie] / [Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø]).
- Minde, Henry. Assimilation of the Sami – Implementation and Consequences. *Acta Borealia*, 2003, (2), 121-146.
- Moring, Beatrice. Economic and ecologic determinants of household organisation in the Northeastern Baltic region. *Scandinavian Economic History Review [Denmark]*, 1999 47(3), 48-68.
- Morsund, Gunnar Olav. *...heve nordmannen fenge sin heim: Hushald i Haram og Karlsøy 1801-1865*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1995.
- Murayama, Satoshi. Regional standardization in the age at marriage: A comparative study of preindustrial Germany and Japan. *The history of the Family*, 2001 (2), 303-324.

- Niemi, Einar og Lars Ivar Hansen Etnisitet. I: Imsen, Steinar og Harald Winge (Red). *Norsk historisk leksikon*. Oslo, 1999. (2. utg).
- Niemi, Einar. Kategoriernes etikk og minoritetene i nord: Et historisk perspektiv. I: *Samisk forskning og forskningsetikk* (s. 22-44). Oslo, 2002.
- Niemi, Einar. Kven – et omdiskutert begrep. *Varanger årbok, 1991*, 119-137.
- Niemi, Einar. Identitet i historieforskningen – begrepsbruk og bevisstgjøring: En forskningshistorisk skisse. *Heimen, 2006*, 43, 93-108.
- Norderval, Øyvind. Kirken – en oppfostringsanstalt for buken”: Lars Levi Læstadius’ kirke- og prestekritikk. I: Øyvind Norderval og Sigmund Nesset (Red.), *Vekkelse og vitenskap: Lars Levi Læstadius 200 år* (s. 53-73). Tromsø, 2000.
- Nordisk Conversations-Lexicon. Fjerde bind*. København, 1861.
- Nordisk Familjebok: Konversationslexicon ock realencyklopedi. Femtonde bandet*. Stockholm, 1911.
- Oris, Michel. The age at marriage of migrants during the industrial revolution in the region of Liège. *The history of the family, 2000*, 5, (4), 391-413.
- Poppel, Frans van og Nelissen, Jan.(1999). ”The proper Age to marry: social Norms and Behavior in Nineteenth-Century Netherlands”. *The History of the Family*, 4 (1): 51-75.
- Porter, Roy. History of the Body Reconsidered. I: Burke, Peter (Red.) *New perspectives on Historical Writing* (2.utg) (s. 233-260). Cambridge, 2001.
- Ramstad, Mads. Leiermål. I: Imsen, Steinar og Harald Winge (Red). *Norsk historisk leksikon* (2. utg) (s. 254). Oslo, 1999.
- Rogers, John. Introduction. *Journal of family history, 1993*, (4), 283-290.
- Richter-Hanssen, Einar. *I stille vær, i storm og vind: Lyngen Regionhistorie*. B II. Tromsø, 2004.
- Schellekens, Jona. Determinants of marriage patterns among farmers and agricultural laborers in two eighteenth-century Dutch villages. *Journal of family history, 1991* (2), 139-155.
- Schellekens, Jona. Nuptiality during the first industrial revolution in England: Explanations. *Journal of Interdisciplinary History, 1997*, 27 (4), 637-654.
- Schlumbohm, Jürgen. Micro-history and the macro-models of the European demographic system in pre-industrial times: Life course patterns in the parish of Belm (Northwest Germany), seventeenth to the nineteenth centuries. *The History of the family, 1996* (1), 81-95.
- Segalen, Martine. Mean age at marriage and kinship networks in a town under the influence of the metropolis: Nanterre 1800-1850. *Journal of family history, 1991*, 16 (1), 65-78.

- Seymour-Smith, Charlotte. *Macmillan dictionary of anthropology*. London, 1986.
- Sivertsen, Dagmar. *Læstadianismen i Norge*. Oslo, 1955.
- Sköld, Peter. Samiska giftermålsstrategier. I: Peter Sköld og Kristina Kram (Red), *Kulturkonfrontation i Lappmarken. Sex essäer om mötet mellan samer och svenskar* (s. 31-51). Umeå, 1998.
- Sogner, Sølvi. *Far sjøl i stua og familien hans: Trekk fra norsk familiehistorie før og nå*. Oslo, 1990.
- Sogner, Sølvi. Gifte kvinner i bondesamfunnet på 1700-tallet i demografisk perspektiv. I: Tranberg, Anna og Harald Winge (Red), *Kvinnekår i det gamle samfunn ca. 1500-1850* (s. 91-116). Oslo, 1985.
- Sogner, Sølvi. Krig og fred 1660-1780. I: Helle, Knut (Red), *Aschehougs Norges historie*. B. 6. Oslo, 1996.
- Sogner, Sølvi. Norwegian Family History during the last 30 Years. I: Holt, Lange og Spring (Red.), *Internationalisation in the History of Northern Europe: Report of the Nordsaga '99 Conference, University of Tromsø, 17-21 nov 1999*(s. 91-105). Tromsø, 2000.
- Sogner, Sølvi og Jan Oldervoll. Illegitimate fertility and the marriage market in Norway, 1800-1850: Regional variations. I: Dupâquier et al. (Red), *Marriage and remarriage in populations of the past* (s. 495-510). London, 1981.
- Solem, Erik *Lappiske rettsstudier*, Oslo, 1970. (1. utg.1933).
- Solhaug, Trygve. *De norske fiskeriers historie 1815-1880*. Bergen, 1976.
- Sunde, Rasmus S. *Vikjer ved fjorden – vikjer på prærien: Ein demografisk komparativ studie med utgangspunkt i Vik i Sogn*, avhandling for doctor artium-graden, Universitetet i Bergen, 2000.
- Sundelin, Egil W. *Utdanning og ulikhet: Forsterker særegne religiøse og etniske forhold utdanningsmulighetene i Finnmark*, hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Tromsø, 1997.
- Sundt, Eilert. *Om giftermål i Norge*. Oslo, 1992.
- Sundt, Eilert. *Om sædeligheds-tilstanden i Norge*. Oslo, 1976. (Eilert Sundt verker i utvalg).
- Søbstad, Tom. *Den sjøsamiske bosettinga i Helgøy fram til ca 1800*. Tromsø, 1980. (Publikasjon fra Helgøyprosjektet).
- Thomassen, Ole. *Lappenes forhold: Med tillegg av Peder Arild Mikalsen*. Kåfjord, 1999.
- Thorsen, Hanne Christine. *Registreringen av den samiske befolkning i Nord-Norge fra 1845 til 1970*, magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo, 1972.

Thorvaldsen, Gunnar. *Håndbok i registrering og bruk av historiske persondata*. Oslo, 1996.

Thorvaldsen, Gunnar. *Migrasjon i Troms i annen halvdel av 1800-tallet: En kvantitativ analyse av folketellingene 1865, 1875 og 1900*. Tromsø, 1994.

Thuen, Trond. "Mixed" decent and ethnogenesis – some comparative considerations of contact situations in the north. *Acta Borealia*, 1989 (1), 52-71.

Torp, Eivind. Registrering av etnisitet i folketellinger. *Heimen*, 1986 (2), 67-77.

Torp, Eivind. *Fra "markafinn" til same: Etnopolitisk mobilisering i en læstadiansk kontekst*. Umeå, 1994.

Van Stone, Jill L. Marriage behavior and the industrial revolution: was there a structural break? *Essays in economic and business history*, 1995, 13, 261-276.

Wall, Richard. Beyond the household: Marriage, household formation and the role of kin and neighbours. *International Review of Social History [Great Britain]*, 1999, 44, (1), 55-67.

Warg, Stefan. *Familjen i gruvmiljö: Migration, giftermålsmönster och fertilitet i norrbottensk gruvindustri 1890-1930*. Umeå, 2002.

Wold, Helge A. *Helgøys historie: Kilder og kommentarer*. Tromsø, 1980.

Wrigley, E. A. og R. S. Schofield. *The population history of England 1541-1871*. Cambridge, 1989.

Wrigley, E.A (et al.) *English population history from family reconstitution 1580-1837*. Cambridge, 1997.

Aas, Karl. *Udtalelse om forskjellige skoleforhold i Tromsø og Finmarkens amter*. Tromsø, 1899.

Appendix tabell 1. Giftermålsveier over geografiske grenser

Menn fra	1775-1800		1801-1834		1835-1850		1851-1880		1881-1900		
	antall	prosent	antall	prosent	antall	prosent	antall	prosent	antall	prosent	
gift m/ kvinner fra											
Ytre Karlisøy	13	92,9	152	3	1,8	4	2,5	20	4,5	9	82,1
Restsørfjorden	1	7,1	6	3,6	1	0,6	2	0,4	0	0	2,5
Indre Sørifjorden	0	0	6	3,6	5	3,1	67	15,1	56	15,4	0
Utenbygds	14	100	167	100	160	100	445	100	100	364	100
Totalt	0	0	9	20,9	3	8,3	14	11,8	5	5,4	0
Restsørfjorden (gjelder hele Sørifjorden 1775-1800)	7	100	25	58,1	28	77,8	57	47,9	47	50,5	12,9
Indre Sørifjorden	0	0	1	2,3	1	2,8	25	21	29	31,2	0
Totalt	7	100	43	99,9	36	100	119	100	93	100	100
Kvinner fra											
gift m/ menn fra											
Ytre Karlisøy	13	86,7	152	4	2,6	150	92,6	356	91,3	299	95,5
Restsørfjorden	0	0	9	4,8	3	1,9	14	3,6	5	1,6	1,6
Indre Sørifjorden	2	13,3	24	0,5	2	1,2	1	0,3	0	0	19,5
Utenbygds	15	100	186	12,9	7	4,3	19	4,9	9	2,9	100
Totalt	15	100	186	99,9	162	100	390	100,1	313	100	100
Ytre Karlisøy	1	7,7	3	10	4	10	20	20,8	9	12,9	12,9
Restsørfjorden	7	53,8	25	83,3	28	70	57	59,4	47	67,1	67,1
Indre Sørifjorden	5	38,5	2	6,7	4	10	9	10,4	7	10	10
Utenbygds	13	100	30	6,7	40	100	96	9,4	70	100	10
Totalt	13	100	30	100	40	100	96	100	70	100	100
Ytre Karlisøy	6	14,6	1	4,8	2	3,8	2	3,8	0	0	0
Restsørfjorden	8	19,5	4	19,5	4	19	23	44,2	12	27,9	27,9
Indre Sørifjorden	24	58,5	14	66,7	20	66,7	20	38,5	26	60,5	60,5
Utenbygds	3	7,3	2	9,5	7	13,5	5	13,5	5	11,6	11,6
Totalt	41	99,9	21	100	52	100	43	100	43	100	100

Appendix tabell 2. Kommentarer til kolonnen "antatt etn" i tabell 7.8?: Giftermål mellom områdene i prestegjeldet 1835-1850

Ytre Karlsøy-Restsørfjorden

1 Han norsk: født i Tolga,

Hun norsk?: Igjen opplysninger om norsk etnisitet i Holmbukt i 1835, bare norsk befolkning i 1845. Hennes far var Jacob Olsen som huset gudstjenestene i Sørfjorden før kirka ble bygget. 85 samlet der i 1844, Bratrein b. II 409/441. Han var den første i formannskapet i Karlsøy fra Sørfjorden, i 1842.

Ingen etnisitetsopplysninger på noen av dem i Folketellinga 1865. FT 1865 13/37.

2 Ingen etnisitetsopplysninger på noen av gårdene ved 1835 tellinga. Antatt samiske gårder

3 Han: Jægervannet 1845 hadde en kvensk kvinne, resten norsk.

Hun: bodde som enke på Jegervatn 1865 12/43. Både hun og hennes barn var da kven og norsk. Bensnes hadde i 1845 både norske, samiske og kvenske hushold

Han: Sør Lenangen i 1845 hadde både norsk, samisk og kvensk befolkning. I 1855 var alle gårder i Sør Lenangen etnisk blandet norsk og samisk. På to norske gårder anføres det at 5 hustruen er fin, og på en samisk gård var det en husmann med familie som var norsk. Hun: På Bergenes var alle samisk både i 1845 og i 1855

Ytre Karlsøy-Indre Sørfjorden

Han: De fleste i Nordlenangen var samisk i 1845, men det var også norske hushold. FT 1865 3/4 var han fin, gift på ny 1859 med kvinne fra Båtnes i Restsørfjorden. Også hun fin i FT 1 1865. Både de to barna fra første ekteskap og de to nye barna var samisk ved folketelling. Hun: Fra Lakselv. Samisk gjennom hele perioden

Restsørfjorden -Indre Sørfjorden

1 Han: Skognesbugt samisk i 1845 og 1855. Han var ugift og gårdmann. Hun: Sørstrøm, de fleste samisk i 1845

2 Han: Stakkenes i 1845, 28 samer en kven og en norsk, 1855, 4 samiske og 1 norsk gård. Hun Sjøvassbotn: samisk 1845

3 Han: født i Lakselv, samisk. Hun Stordalen, samisk i 1845. Forlover fra Stordalen +?

Han: Bergenes samisk i 1845 og 1855(4 gårder). Hun Lakselv: 1845 Indre Lakselv sju samer og fire nordmenn, Ytre Lakselv helt samisk, 1855: en norsk gård Indre Lakselv 1855 og

4 en samisk, åtte samiske i Ytre Lakselv. Forlover fra Bergenes og Lattervik

Restsørfjorden-Ytre Karlsøy

1 Han: Bensnes både samisk og norsk i 1835. Hun: fin ved tellinga i 1865, gift med en annen mann. Men med to barn

fra forrige ekteskap, alle finner. Sør Lenangen 1835 hadde ingen kommentarer om etnisitet, hadde alle etniske grupperinger i 1845.

2 Han: FT 1865 18/40 f. I Trondheim. Gårdbruker og selveier. Hun: f. I Tolgens prestegjeld

Han: barnet de fikk før giftermålet i 1850 bodde i Reivik i 1865 og var fin. Barnet faddere fra Lanes og Burøy. Hun: Også i Reivik i 1865, med en ny mann . Alle fin. Den nye

3 mannen født i Sørstrøm. Antakelig 35 år eldre enn henne.

Indre Sørfjorden-Ytre Karlsøy

Han: Sørstrøm ingen etn opplysn i 1835. I 1845 var 45 av 52 samer, resten norsk? Hun: Nordlenangen ingen etn opplysninger i 1835, de fleste samisk i 1845. 1865 var hun

1 føderådsenke i Sørstrøm 27/23 og fin og disserter

Han: Lakselv, de fleste samisk i 1845. Han F11865 63/5 Vannareid som "fin forstår norsk". Hun: Nord Lenangen, de fleste samisk 1845. Det ser ikke ut til at de ventet barn ved

2 giftermålet, første barnet født 1847, døde like etter fødselen.

Indre Sørfjorden-Restsørfjorden

1 Han: Stordal ingen etniske kommentarer i 1835, heller ikke i Lavangen. 38 av 40 var samisk i Stordahl i 1845, i Lavangen var alle samisk. Forlover fra Lakselv og Stordal

2 Ingen av gårdene med etnisitetsopplysn. 1835. Stordahl: 38 av 40 samisk og alle i Lavangen samisk i 1845

3 Han: Lakselv de fleste samisk i 1845, hun Skognesbukt; samisk 1845

4 Han: Stordalen, 38/40 samisk 1845, hun Reivik: 7 samiske og 2 norske hushold 1845.

Appendix tabell 3 Tegnforklaring til kart i kap. 7

Hver pil viser ett giftermål mellom personer fra de to områdene pila forbinder. Pilenes retning viser mot det stedet paret bosatte seg, normalt vurdette mannens hjemsted. De fleste piler viser derfor fra kvinne til mann. I de tilfeller at paret bosatte seg på kvinns hjemsted er det angitt med ♀ ved spissen av pila. I de tilfeller der paret bosatte seg verken på mannens eller kvinns hjemsted er det angitt ved at de to pilene møtes og føres videre til et tredje punkt. Hvem som er hhv mann og kvinne er angitt med symbolene ♂ og ♀ ved pilenes begynnelse. Der jeg ikke vet hvor paret bosatte seg mangler pila retning. Ved giftermål over etniske grenser har pilene farge i tråd med kvinns etnisitet i kvinns ende av pila, og tilsvarende for mannen. Personer av etnisk blanding har flerfargete piler.

Pilenes farger angir partenes etniske tilhørighet:

— = norsk

— = kven

— = samisk

bølget svart pil = ukjent etnisitet

Piler med flere farger angir etnisk blanding i henhold til fargene.

Appendix tabell 4. Giftermål Ytre Karlsøy fastland-Ytre Karlsøy øyer 1851-1880

År	Sted	Etn område etter Friis 1860/1890	Etn FT	Bosted etter vielsen	Sivst	Alder	Aldersforskjell	
							Antatt samiske par	Antatt norske eller etnisk bl par
1851	1 Selnes-Reinsvold	n-n			u-u	20-20		0
1851	2 Selnes-Skator	n-n			u-u	24-23		1
1853	3 Lenangen-Sandnes i Langsund	ns-ns			u-u	25-22		3
1856	4 Nordlenangen(Hamre)-Hamre	ns-n			u-u	30-24		6
1857	5 Kvalshausen	s-n	1865t. Begge uten etn.	Karlsøy pr.gård	u-u	31-31		0
1865	6 Ruselv-Vanstuén	sn-n	han var norsk etnisk ft 1865, hun uten etn og steddatter på Reinsvold		u-u	30-22		8
1866	7 Storvoll (f Tromsø)-Reinsvold	s-n			u-u	38-24		14
1867	8 Nordlen. 1865)	sn-s	fin-ingen 1865/bl-in 1875	Hesjebuigt	u-u	36-34	2	
1870	9 Fuitnes-Kammen	sn-n			u-u	36-25		11
1852	1 Fugløy-Nordlenangen	s-sn	hun 1865 fin (han d 1853)	Fugløy	u-u	24-32	-8	
1855	2 Vannvåg-Selnes	n-n			u-u	32-25		7
1856	3 Burø-Sørilenangen	s-sn			u-u	27-28	-1	
1856	4 Brattfeill-Sørilenangen	sn-sn			u-u	36-22	14	
1857	5 Karlsø-Båtnes	n-s	1865 han n, hun fin. Barnet kven,no og fin. Barnet uten etn 1875, blandet 1900	Nord-Lenangen	u-u	29-37		-8
1857	6 Skibsfjord-Ruselv	sn-sn			u-u	26-20	6	
1857	7 Brattfeill-Lattervik	sn-s			e-u	27-24	3	
1860	8 Fugløy-Nordlenangen	s-sn			u-u	30-24	6	
1860	9 Reinsvoll-Selnes	n-n			u-e	27-31		-4
1861	10 Kolvik-Nordlenangen	n-sn	n 1865	Hamre	e-e	29-35		-6
1865			1865 han fin-hun nordm, barna fin og nordm. 1875 alle ll/samisktelende. 1900 han og sønnen Lf	Garnvik (Fugløy)	u-u	19-27		-8
1862	11 Fugløy-Nordlenangen	s-sn			u-u	39-36		3
1862	12 Spenna-Sørilenangen	n-sn			u-u	27-18		-8
1866	13 Sandfjord-Nordlenangen	s-sn	ft.1865 begge fin. tj i samme hushold/1875 begge ll	Kokkevoll/Thor svåg	u-u	22-30	-9	
1867	14 Mjenes-Ruselv	n-sn	1865 begge n. Hun tj hos mannens far Søreidet		u-u	37-23		14
1867	15 Søreidet-Lattervik	n-n	1865 begge n		e-u	38-20		18
1869	16 Vandereid-Sørilenang(Vandereid)	n-sn			u-u	29-21		8
1871	17 Reisolv-Jægervatn	n-kn			e-u	47-29	18	
1871	18 Vannereid-Nordlenangen	n-ns	1865 begge fin		u-u	27-24	3	
1872	19 Burøysund-Lattervik	ns-s	1865 begge fin		e-u	46-23		23
1874	20 Stakvik-Fuitnes	n-ns	1865 han n - 1875 hun n		u-u	41-21	20	
1878	21 Kokkevoll-Nordlenangen	n-ns	1875 lb - Ft 1865 fin		u-u	25-30	-5	
1880	22 Burø-Sørilenangen	s-sn	1875 han ll Burøy- 1865 fin		u-u			

Øyer-Ytre Karlsøy fastland

Appendix tabell 5. 1851-1880. Giftermål mellom Ytre Karlsøy og Restsørfjorden

år	område koder	sted	KB	antatt etn	sivst	alder	Bosted etter vielsen	aldf
1	1851	Nordlenang-Reiervik	k	s-s	e-u	50-24	Stordalen	26
2	1853	Lenangen-Breivik	k	s-s	u-u	25-23	Nordlenangen	2
3	1853	Nord-Lenangen - Breivik	k	n-nk	u-u	25-21	Ravik/Sørilenangen	4
4	1854	Viken/Vanna-Svensby	k	n-n	u-u	37-36	Viken/Vanna	1
5	1854	Lenangen-Svensby	k	n-n	u-u	33-31	Sørilenangen	2
6	1855	Jægervannet-Hjelnes	k	n-n	u-u	32-23	Jægervannet	9
7	1855	Lattervik-Breivik	k	s-s	e-u	48-31	Lattervik	17
8	1858	Spenna-Hjelnes	k	n-n	u-u	27-25	Spenna/Skorø	2
9	1860	Karlsøya-Breivik	k	n-n	u-u	30-20	Karlsøy/Reinsvoll,Klokkervoll	10
10	1861	Ringvassøy-Skognes	k	s-n	u-u	25-22	Dåfjorden, Ringvassøy	4
11	1863	Stakeng (Vanna NØ)-Bergenes	k	s-s	e-e	27-30	Stakeng/Sletnes	-3
12	1863	Jægervatn-Bensnes	k	n-k	u-u	25-22	Jægervatn	3
13	1864	Store Skorøy (Vanna)-Hjelnes	k	n-n	e-e	43-31	Skorø	12
14	1866	Lattervik-Musnes	k	s-s	e-u	50-35	Lattervik	15
15	1871	Bakkeby-Holmbugt	k	ln-n	u-u	25-30	Bakkeby	-5
16	1871	Karlsøya-Bensnes	s	n-n	u-u	29-25	Hansnes, Grågård	4
17	1871	Ulfsnesvik-Holmbugt	s	n-n	u-u	39-25	Ulfsnesvik	14
18	1873	Sørskar/Hamre-Lavangen	k	n-n	u-u	21-25	Kokkevoll	-4
19	1873	Bakkeby-Indre Lavang (f Lyngen)	k	s(lap)/n-n(eller k)	u-e	25-33	Bakkeby	-8
20	1879	Sandfjorden-Bergenes	k	s-s	u-u	22-25	Thorsvåg/Kokkevoll	-7
21	1880	Jægervatn-Bensnes	s	n-n/kb-n?	u-u	26-18	Sørilenangen	8
1	1855	Svensby-Brennes (Nord Grunnfjord)	k	n-n	u-u	22-21	Bensnes	1
2	1855	Svensby-Bakkeby	k	n-n	u-u	27-25	Svensdby	2
3	1856	Bensnes-Reinsvold	k	n-n	u-u	23-25	Bensnes	-2
4	1857	Bergenes-Lattervik	k	s-s	u-u	23-22	Bergenes	1
5	1858	Olderbakken-Sør-Lenangen	k	s-s	u-u	38-25	Olderbakken	13
6	1859	Bergenes- Sør-Lenangen	k	s-nk	u-u	27-26	Ravik/Sørilenangen	1
7	1862	Reiervik-Lattervik	k	s-s	u-u	21-24	NordLenangen	-3
8	1864	Svensby-Ulfsnesvik	s	n-n	e-u	38-30	Svensdby	8
9	1866	Bergenes-Reinskar	s	s-s	u-u	21-40	Bergenes	-19
10	1869	Hundberg-Bakkeby	s	n-n	u-u	27-27	Hundberg	0
11	1870	Skrevoll-Sørilenangen	s	s-s	u-u	26-22	Skredvoll	4
12	1871	Skognes-Bakkeby	s	n-n	u-u	40-32	Skognes	8
13	1871	Olderbakken -Karlsøy (Sletnes)	s	s-s	u-u	23-26	Olderbakken	-3
14	1879	Skognesbugt-Lattervik	s	s-s	u-u	26-24	Skognesbugt	2

Etnisitet i tabellen: s= samisk n= norsk k=kvænsk I samtida var det andre etniske kategorier som ble benyttet, se kap 1?

Kommentarer til etnisitetfeltet i Appendix tabell 5 1851-1880. Giftermål mellom Ytre Karlsøy og Restsørfjorden

Ytre Karlsøy-Restsørfjorden

- 1 Han: samisk ft 1865 30/27. Stordalen. Hun mangler ft 1865. 5/6 av hh i Reiervig samisk 1855
Han: Lenangen både samisk og norsk i 1855. Han født i Lattervik 1828, og bodde der i alle fall fram til yngste broren var født i 1835. Ved tellinga i 1835 var det ingen etn.merknader ved Lattervik, i 1845 var gården helt samisk. Johan Johannesen Thorsvåg 1865 62/8 kan være broren. fin forstår norsk. Hun: Breivik: både norsk og samisk 1855. Hun sasmsk ft 1865 7/4
 - 2 gift på ny i Sørlenangen 18657/4. Jeg antar dette var et samisk par. Bosatt i Nordlenangen da de fikk barna i 1856, 1857 og 1861.
Han Nordlenangen: NL 1855: ett norsk og fem samiske hh. Hun Breivik norsk og samisk 1855. Bosatt i Ravik ved tellinga i 1865 er han norsk og kona norsk og kven, det samme er barna 3 i 1865 9/4 og 5
 - 4 Tjenestedrengen er find av fødsel, men opdragen hos norske. På den andre gården var det to hushold, og det heter at *husfader* har finsk fader, men norsk moder. Er aldeles fornorsket
Hun: Svendsby helt norsk befolkning 1855. Hun opphold Viken 21.03.1852 da de fikk sitt første barn, utenfor ekteskap
Han: født Bratrein 1820/ mor opphold ved fødselen Stakkvik. Han opphold ved giftermålet: Lenangen som var både norsk og samisk i 1855. 1865 6/41 (bosted Kalljord/Sør Lenangen)
 - 5 ingen etnmerkelapp, da var han enkemann heller ingen etn på hans barn, bror eller husholderske i tellinga.
Hun: Svendsby helt norsk befolkning 1855
 - 6 Han: Jægevannet 1855 8 norske hh/en kvensk mann. Hun fra Hjelnes som var helt norsk i 1855. Ingen etn merkelapper på noen av dem i ft 1865 12/15 og 16
 - 7 Han Lattervik, samisk 1855. Hun Breivik samisk og norsk. Bosatt Lattervik 1865, begge samisk, og forstår norsk 1865/10/4 og 5
 - 8 Han: fra Spenna, helt norsk i 1855, hun fra Hjelnes, norsk i 1855. Hun gift på Skorøy med en annen mann, født i Lurøy og norsk, i 1865, i et hh helt uten etn.merker.
 - 9 Han født i Alstadhaug. Hennes far født i Tolga, bosatt på Ulfsnes 1865 14/17. Hans daværende kone og deres barn (som var brudens halvsøsken) uten etn.
 - 10 Han var av reindriftsamisk familie, hans far kom fra Karesuando med rein i 1836, samme året G var født (Bratrein, 1990:387). Lap, og ikke fin, i ft 1865 69/25
Hun: hennes foreldre ingen etn ft 1865 30/38, oppfattet som norsk. Hun uten etn i 1865 69/26. Deres sønn: "blandet, lap og norman".
Begge: fin ft 1865 60/21 og 22 (feil etternavn på henne i folketellinga). Bare finner på Stakeng i 1865: en gård, tre hushold (en kvinne fra Skjervøy ikke samisk). Hennes bror, samisk på 11 Bergenes i 1865 34/23 (han innført i kb som Peder Gustav, men Peder Guthorm i ft, deres mor i KB het Kirsten Guttormsd. Antakelig feilføring av presten i KB).
 - 12 Han: Skorøy helt norsk 1865, han 57/37 hun 57/38 begge norsk. Ett hushold Hjelldnes 1865, norsk
Han: 1865 lap og nordmann forstår norsk 13/50 samisk far, norsk mor. 1875: in 14/15. Mor født i Tromsø Sund. Hun bosatt Lavangen Indre 1865 33/7. Hele fam 13 uten etn, 1875 hun nn 14/16. Bosatt Bakkeby. Barna bn.
- 14 og 15** etn etter kirkeboka
- Paret manglet etn i kirkebok for Sørfjord, altså oppfattet som norsk? Brudg framstod som norsk i ft 1865. Fostersønn Jægevann i nn hushold 1865 12/8. I et nabohus bodde hans foreldre med hans bror som hadde etn.merkelappen blandet svensk kvænsk og nordm. Taler norsk. Faren var svensk, moren blandet kven og ?, fortår norsk i 1865 12/23 og 24 . . I 1875 var 16 brudgommen nn ved ft 16/16. Brudgommen døpt i Lyngen kirke 1854
- Hun: hennes far nn i 1875 108/10 født i Kvams prestegjeld. Dette ble neppe oppfattet som et etnisk blandet ekteskap, selv om det må ha vært det genealogisk.
- 17 Hun: 1875 122/36 tj.pike Skrevoll LL. Han:
 - 18 Han . Andammen 1865 norsk 75/34. Hun tj.pike Skognes 1865 30/43, norsk . Hun hadde fadder fra Kvalshausen ved fødselen. Bosatt på Kokkevoll ved første barnet iflg kirkeboka
 - 19 begge fin tellinga 1865, hun var tjenestejente hos ham 9/ 26+30
- Restsørfjorden - Ytre karlsøy**
- 1 Han: Svendsby norsk i 1855. Hun : begge norsk? 1865 18/48+49, også barna
 - 2 Han: Svendsby norsk i 1855. Hun : Bakkeby 1855: enke og husholderske norsk 1865 Svendsby 15/7
 - 3 han: Bensnes 10 norske og to samiske hh i 1855, han 1865 matr nr. 187 som var helt norsk i 1855. 1865 han norsk 18/30 hun norsk 18/31
Hun Reinsvold norsk 1855,
 - 4 Han: Bergenes som var samisk 1855, Hun: Lattervik helt samisk 1855?. Han 1865: 34/23 fin forstår norsk . Gift med en annen kvinne fin.
 - 5 Han: Olderbakken 1855: en kvensk og to samiske gårder, født i Lakselv som i hovedsak var samisk i 1855.

- Hun Sørlienangen som var et etnisk blandet samfunn i 1855. Av åtte norske hushold hadde fire også personer av samisk etnisitet, to av dem med samiske koner. På en av de samiske gårdene var det en samisk selveier med familie og en norsk husmann med familie (matr nr 157)
- 1865: begge samisk, også de to barna. Bodde i samme hus som et eldre par, ikke foreldre. Antakelig anmerket hos Friis i 1861 som to samiske familier i samme, forstår norsk
- 6** Han: Bergenes som var samisk 1855. Hun: Sørlienangen som var etnisk blandet norsk og samisk.
1865: bosatt i Ravik /Sør Lenangen. Han samisk og selveier. Hun halvt kven og norsk (hennes mor kven). Barna samisk, kvensk og norsk.
I huset også en gammel enkeremann, svensk lap som ikke forsto norsk, men kvensk og samisk
- 7** Begge samisk i ft 1865. 3/13 og 14. Han leilending
- 8** Ingen etn ft 1865 16/28 og 29. Svendsby, selveier
Han: Ingen etn 1865 23/27. Hjemmeboende sønn. Far født i Tolgen, mor i Lyngen. Hun: 1865 13/40 ingen etn, hjemmeboende datter. Hennes far født i Tolgen. Begge Hundberg 1875
9 113/6 og 7, nn.
- 10** Han: 1865 33/29 hjemmeboende sønn. Fin Hun: Lattervik 1865 10/16. Steddatter, fin. 1875 122/26 og 27. Finner, norsktalende. Skredvoll, han selveier
- 11** Hun født Bratrein, tjenestepike Sletnes 1865 58/18 samisk hh.
- 12** Etn etter Sørjroden kb
- 13** Etn etter Sørjroden kb
I 1865 var begge tjenestefolk på samme gård på Flatvoll. Hun var født utenfor ekteskap, hennes mor bosatt på Reinskar da hun var født i 1824. Foreldrene ikke gift. Uklart hvor hun vaks
- 14** opp.

Appendix tabell. 6 Giftermål mellom Restsørfjorden og Indre Sørffjorden 1851-1880

År	Område	KB	Antatt etn	Sivst	Alder	Bosted etter vielsen	Alders- Aldersf. Sjøvassb. forskjell og Sørstrøm
1	Skognesbugt-Stordal	k	s-s	u-u	34,5-24,5	Skognesbugt	10
2	Stakkenes-Lakseiv	k	k-s	u-u	28-25	Olderbak/Stakkenes/Brev.dal.	3
3	Stakkenes-Lakseiv	k	s-s	u-u	25-24	Lakseiv(nes)	1
4	Balsfjord/Lakseivdal-Lakseivnes	k	?	u-u	32-26	Lakseivdalen	6
5	Stakkenes-Lakseiv	k	s-s	e-u	67-45	Stakkenes	22
6	Ytre Lavang-Sørstrøm	k	?	e-u	41-32	?	9
7	Strømsbugt-Stordal	k	s-s	u-u	23-24	Reiervik	-1
8	Bredvik-Stordal	k	n-s	u-u	24-24	Bredvik	0
9	Stakkenes/Lerbugt-Stordal/Njaasken	s	s-s	u-u	28-30	Stakkenes	-2
10	Lavangen-Vannstuen/fj i Sørstrøm	s	s-s	u-u	24-23	Lavangen/Reiervik	1
11	Sjurnes-Stordal	s	s-s	e-u	43-34	Stordalen	9
12	Reiervik-Stordal	s	s-s	u-e	23-30	Reiervik	
13	Lavangen-Reinøy/fj i Stordalen	s	n-s(lap)	u-u	21-20	?	1
14	Skognesbugt-Stordal	s	s-s	e-u	44-32	Lavangen/Bergenes	12
15	Lakseivdal-Lakseiv	s	s-s	u-u	24-26	Lakseivdal. Leilending	-2
16	Reiervik-Sørstrøm	s	s-s	e-u	50-24	Reiervik	26
17	Olderbakk-Stordal	s	s-s	e-u	60-37	Stakkenes	23
18	Reiervik-Sørstrøm	s	s-s	u-u	18-25	han Reiervik, hun Sørstrøm /seinere begge Reiervik	-7
19	Olderbak-Lakseiv	s	s-s	u-u	26-23	Olderbak	3
20	Reiervik- Sjøvassbotn	s	n(også s i KB)-s	u-u	25-21	Reiervik	4
21	Lakseivdal-Sjøvassbotn	s	s-s	u-u	23-23	Lakseivdal	0
22	Skarmok-Sjøvassbotn	s	n(s)-(n)	u-u	25-19	Skarmok/Strømsbugt	6
23	Olderbak-Lakseiv	s	n/s (nb i tell)-s	u-u	22-22	?	0
1	Sørstrøm-Nakken	k	s-s	u-u	30-23	?	7
2	Stordal-Bergenes	k	s-s	u-u	29-26	Stordalen	3
3	Sørstrøm(Tromsø)-Ytre Lavang	k	s-s	u-u	33-28	Ytre Lavangen	5
4	Lakseiv-Olderbak	k	s-s	u-u	24-31	Lakseiv Ytre	-7
5	Flatvoll-Olderbakk	k	s-s	e-u	32-24	Flatvoll	8
6	Stordal-Sommerbugt	s	s-s	u-u	35-22	Stordal	13
7	Lakseiv(Olderbakk)-Bergenes	s	s-s	e-u	51-38	Lakseiv Ytre	13
8	Stordal-Stakkenes	s	s-s	u-u	45-23	Stordalen	22
9	Lakseiv-Sommerbugt	s	s-s	u-u	26-39	Lakseiv	-13
10	Stordal(Rornes)-Skognesbugt	s	s-s	u-u	22-23	Skognesbugt	-1

Appendix tabell 7. Giftermål mellom Ytre Karlsøy og Restsørfjorden 1881-1900

År	Kb	Bosted før giftermålet	Etn KB	Etn FT	Bosted etter vielsen	Sivst	Alder	Alders- forskjell førsteg.g.
1	1885 k	Sørlenangen-Svendsby	1865: hun	ingen, 1875: han nn	Sørlen.(KB)	u-u	26-26	0
2	1885 s	Jægervatn-Bensnes	1875:nn-nn		?	u-u	27-22	5
3	1885 s	(Mo i Rana)/Dåvøy-Stakkenes	mngl eller n i FT		1. Stakkenes 2. Skarmunken	u-u	26-25	1
4	1888 s	Ulfnesvik-Svendsby	l-l	1865: han ingen, 1875:nn-nn, 1900: ingen-ingen	Ulfnesvik	u-u	35-27	8
5	1889 k	Sørlenangen-Holmbugt	1865: hun	ingen, 1875: nn-nn, 1900: han NL	Sørlen.1900 KB u-e	KB u-e	22-39	-17
6	1890 k	(Skipfjord)Sletnes-Lavangen	1865:n-fin, 1875:han nn, 1900: begge lf, også barna (ingen spr opp)		Skaarønes1900	u-u	30-32	-2
7	1893 k	(Skipfjord)Kokkevoll-Lavangen	1875:il-il, 1900:begge Lf, Nspr.		Mikkelvik1900	e-u	54-31	23
8	1896 s	Ulfnes-Svendsby	1875:nn-nn, 1900: ingen etn		Hjelnes	u-u	28-29	-1
9	1898 s	Futnes-Hundberg	1875:nn-nn, 1900:ingen-Lf(begge l og n språk). Barnet ingen etn.		Sørlenangen	u-u	26-24	2
1	1884 s	Svendsby-Sørlenangen	1865:ingen-ingen,1875:nn-nn, 1900:n-n		Sørlenangen	u-u	30-28	2
2	1885 s	(Bakkeby)/Bredvik- Helgøy	1865:ingen-ingen, 1875:nn-nl, ingen i KB ved begr. 1899-1889		Breivik	e-u	52-32	20
3	1885 k	Svendsby-Ulfnesvik	1865:ingen-ingen, 1875:nn-nn, 1900 han:ingen (gm ny kvinne b/n spr. 1865:ingen-ingen, 1875:ingen-nn, barn f 1888:n-n i KB, 1900:han B (n spr) gift m/annen kvinne (Rsfj – ut 1881-1900 par 19 (hans mor NI i 1875)		Ravik	u-u	36-30	6
4	1886 s	Olderbakken-Dåfjorden			Olderbakken.	u-u	27-21	6
5	1898 k	(Breivik)Jægervatn	1875:nb-nn		?	u-u	26-27	-1

Appendix tabell.8 Giftermål mellom Restsørfjorden og utenbygds (områder utenfor opprinnelig Karlsøy prestegjeld) 1881-1900

År	Sted	Kilde KB	Etn. v/ vielse	Etn. andre kilder	Sivst	Alder	Bosted etter vielsen	Relig
1	1881 Lakselvdalen - Tromsøysund	s	ingen	1900:ingen	e-e	55-32	Lakselvdalen	Adventist(1900) -voksendåp 1887
2	1883 Ofoten	s	n-n	1875:bn-nn (Evenes), 1900:b-død	u-u	29-22	Sletnes v/Sjursnes	Lutherske frimenighet (1900)- Intet samf-S (1900)
3	1883 Stakkenes-Tr.sund	s	ingen-ingen	1865:ingen-ingen, 1875:ingen-nb, 1900:ingen-ingen	u-u	29-20	Reiervik(Skarmok)	
4	1884 Reiervik – Thomasnes (Balsfj.)	s	ingen-ingen	1865:ingen-ingen, 1875:nb-nn, 1900:ingen-ingen	u-u	20-26	Strømsnes (1900)	
5	1886 Stakkenes-Oksvik Lyngen	s	lp-kv	1865: fin-KvLp, 1875:ll-kl, 1900 Lf-B (l spr)	u-u	36-22	Stakkenes	
6	1887 og søster til hhv mann og kone i 5)	s	lp-kv	1865:fin-KvLp, 1875:ll-kl, 1900: Lf-B (l språk, hun endret til L) en sønn F (ikke mannens)	u-u	43-34	Stakkenes	
7	1887 Strømsbuget - Mandalen Lyngen	s	ingen-ingen	1865:fin og n(b) - kv, 1875:ll-nn, 1900:B-B (n spr)	u-u	28-31	Olderbakken	
8	1889 Bensnes-Kåfjorddalen (Lyngen)	s	n-n	1875:kl-kl	u-u	23-21 og -91)	Bensnes(KB barna 1890)	
9	1890 Lakselvdalen-Oterodden (Lyngen)	s	lp-lp	1865:fin-lp, 1875:ll-ll, 1900: død-Lf (l spr)	u-u	28-25	Lakselvdalen	
10	1891 Olderbakken- Kåfjordbotten (Lyngen)	s	lp-lp	1865: fin(forstår ngl. Norsk)-Lp (forstår ikke norsk), 1875:ll-lb, 1900: Lf (l spr)	u-u	26-33	Stakkenes 1900	
11	1892)- Slethnes v/Sjursnes (samme som i par Lakselvsletten (Balsfjord)	s	lp-lp	bn-nl (ft1875) / b-b n språk (ft1900)	e-u	39-25	Slethnes v/Sjursnes (ft 1900)	Adventist (1900)- voksendåp 1887
12	1893 Stakkenes-Målselv	s	lp-n	1865: fin-ingen, 1875:ll-ingen, 1900: ingen-ingen	u-u	32-28	Målselv 1900 (han hustømmermann og snekker)	
13	1893 Breivik - Balsfjord	s	n-lp	1875:nn-ll, 1900:ingen-Lf (nspr) barna BNL	u-u	26-27	Breivikdalen (Haugen)	
14	1893 Lavangen-Balsfjord (f. Balsfjord) Breivikdalen - (Middagsnes)Balsfjord	s	kv+lp-lp	1875:n-ll, 1900: B-Lf(nspr) 1865:lap-lap(balsfj), 1875:ll-ll, 1900 Lf-Lf (l spr.)	u-u	22-24	Lavangen Ytre	
15	1895 (Reiervik-Tr.sund Reiervik/Rebbenesøy?)	s	n+lp-lp	1865: -ingen(?), 1875:ll-?, 1900: L (n spr) -ingen, barn B	e-e	45-43	Breivikdalen (Nesset)	
16	1895 (Løgsfjord/Rebbenesøy?)	s	lp-lp	1865: -ingen(?), 1875:ll-?, 1900: L (n spr) -ingen, barn B	u-u	23-28	Reiervik (1900)	
17	1895 Sjursnes-lbestad	s	n-n	finnes ikke i andre kilder	u-u	29-24		

18	1895	Leirbugt-Karesuando	s	lp-kv	Ingen etn ved siste barn.	u-u	29-27	Stakkenes 1900	
1875:il-?, 1900:Lf-F(begge l språk), barna Lf/l spr. KB/dåp: barn 1895, 97, 1900 og 1901. Han lp v/ 1.,2. og 3., ingen ved siste barn. Hun lp ved 1. og 3. barn, kv ved 2. barn.									
19	1895	Olderbakk-Balsfjord	s	ingen-ingen	Mann 1. gang gift 1886 App tabell ? Rsfj- Ytk 1881-1900 par 4	e-e	36-36	Olderbakken	
1865:ingen-nn, 1875:ingen (hans mor n)-nn, 1900:B-N, barna N(alle N spr)									
20	1895	Stakkenes-Lyngen (Storst.nes i Kjosén)	s	ingen	F,n spr	u-u	30-23	Stakkenes	
1875:hun nb, 1900:Han %b%N,n spr, hun									
21	1896	Sjurnes-Balsfjorden	s	ingen-ingen	1875:bk(taler hoveds norsk)-nn, 1900: B-N, barna N (alle n spr)	u-u	29-26	Kirkeberget/ Sjursnes 1900	
22	1897	Hundberg-Lyngsdalen	s	ingen-ingen	b-lf(1900t)	u-u	27-27	Hundberget(1900t)	
Sommerbugt-									
23	1897	Landbakken(Storfjord/Lyngen)	s	ingen-ingen	lf-lf(1900t)	u-u	26-23	Sommerbugt(1900t)	
1865:ingen-ingen, 1875:ingen (hans mor n)-nn, 1900:B-N, barna N(alle N spr)									
24	1898	Lavangen-Ystebyl(Lyngen?)	s	ingen-ingen	nn(1875)-ingen(1900)	u-u	25-31	Lavangen (barn KB 1898)	
25	1898	Bergenes-Storeng i Lyngen	s	ingen-ingen	lf-lf(1900t)	e-u	34-27	Bergenes (1900)	
26	1899	Bensnes-Skibotten(Lyngen)	s	ingen-ingen	ingen-F(1900)	u-u	24-24	Bensnes (1900t)	
27	1900	Holmebugt-Tennes (Balsfjord)	s	ingen-ingen	fb-ingen(1900t)	u-u	26-24	Holmebugt (1900)	
28	1883	Bredvik-(Bakkeby Ytk)/Sørøysund	s	n-n	1865:ingen, 1875 begge nn	u-u	24-30	?	
1865:fin-kv(forstår ikke n), 1875:il-kl, 1900:l-F(endret fra L), barna L (endret fra F), alle n spr.									
29	1886	Bensnes-Lyngen	s	lp-kv		u-u	29-23	Bensnes	
År Sted KB v/vielsen Etn andre kilder Etn KB Sivst Alder Bosted etter vielsen Relig.									
1	1882	Ramfjord i Tromsøund-Sjurnes	s	ingen-ingen	1865:ingen-ingen, 1875:ingen-bn	u-?	31-24	?	
2	1885	Lyngen-Svendsby	s	ingen-ingen	1865:Nd-no/kv, 1875:nn-nn, 1900:?-ingen(?)	u-u	30-22	?	
3	1885	Mo i Rana-Stakkenes	s	ingen-ingen	mngl eller n i alle kilder både FT og KB 1875:bb-ingen, 1900: B-B, n språk (også barna) Hennes mor ni i 1875	u-u	26-25	1. Stakkenes 2. Skarmok	
4	1887	Hammervik/Lyngen-Olderbakken (Reiervik)Brattfjell i Tromsøund-	s	ingen-ingen	1865: han fin, 1875: ?-ll, 1900 Lf begge, ingen språkopplys. KB: barn f. 1894 ingen, 1898: lp-lp	u-u	20-22	Hammervik i Lyngen	
5	1891	Brevik	s	n/lp-n/lp	1865:han nd, 1875:hun nn(hennes mor kk), 1900: ingen begge.	u-u	26-20	Brattfjell 1894 og 1898	
6	1895	Lyngen-Holmebugt	s	n-n	1865:han nd, 1875:hun nn(hennes mor kk), 1900: ingen begge.	u-u	31-24?	Langnes i Lyngen.	
7	1899	Tanum/Tromsøund-Brevik	s	ingen-ingen	1875: hun nn	e-u	43-24	?	
8	1899	(Nærø)Lyngseidet/Lyngen-Svendsby	s	ingen-ingen	1900:ingen-ingen	u-u	27-22	Lyngseidet	

Appendix tabell.9 giftermål mellom Restsørfjorden og Indre Sørfjorden 1881-1900

Nr	År	Område	Sted	KB	Emisitet	KB:in 1891: l-nl, han l hun n språk.	Sivst	Alder	Bosted etter vielsen
1	1888	Lakselv-Strømsbukt		s	KB:ip-lp, 1891:l-l (l spr), 1900:if-lf	u-u	29-26	Ytre Lakselv 189. Fisker og inderst	
2	1889	Sørstrøm-Sommerbukt		s	KB:ip-lp, 1900: lf-lf	u-u	28-24	Sørstrøm	
3	1891	Stordal-Sommerbukt		s	KB:ip-lp, 1900: lf-lf	u-u	28-24	Sommerbukt	
4	1893	Stordal-Lakselvdal		s	KB:ip-lp, 1900:lf-lf	u-u	31-32	Stordal. Fiskeri og fuglejak	
5	1894	Stordal-Elvevoll (Lakselvdal eller Breivikdalen?)		s	KB:ip-lp, 1900:lf-lf	u-u	34-28, iflg 1900t var han f.1869, og bare 25 år. Men iflg dåpslista var han født i 1860	Stordal	
6	1894	Lakselv-Bergenes		s	KB:ingen, dåpslista 1895, begge lp. 1900: han F, n spr-hun lf, l språk	u-u	28-24	Flatvoll. I 1900 bodde de hver for seg, hun som tjenestejente på Flatvoll, han som fattiglem og sinnsyk på Bensnes	
7	1900	Sørstrøm-Lakselvdal		s	KB:ingen, 1900_lf-lf	u-e	30-36	1900: hun som mt i hans fars hushold på Sørstrøm, og bosatt i Lakselvdal hos sin bror, sammen med sin sønn	
1	1881	Sommerbukt-Lakselvnes		s	KB:ip-lp, 1900:hun lf	e-u	53-49	Sommerbukt	
2	1885	Stakkenes-Stordal		s	KB:ip-lp, 1900:lf-lf, lspr	u-u	32-33	Stakkenes	
3	1885	Bensnes-Stordal		s	KB:ingen, dåpslista 1.barn ingen, 2. Barn: n-n	u-u	28-33	Stordal 1.barn(1886), Bensnes 2.barn (1891)	
4	1887	Hundberg-Thomasnes		s	KB:ip-lp, 1900:han lf%B%, l n spr, hun lf og l spr.	u-u	34-23	Hundberg	
5	1889	Lakselvdal-Sørstrøm		s	KB:ip-lp, 1900:lf-lf, lspr	u-u	25-23	Lakselvdalen	
6	1890	Lavang-Lakselvnes		s	KB:ip-lp, 1900:lf-lf, lspr	u-u	31-26	Indre Lavangen (hos hans bror?)	
7	1891	Lakselvdal-Lakselv		s	KB:ip-lp, 1900:Han %B%, l spr, hun lf lspr	u-u	34-24	Thomasnes i "bod nr. 2"	
8	1891	Lakselvdal-Lakselv		s	KB:n-lp, 1900:lf-lf, l spr.	u-u	29-37	Lakselvdal. Inderst, fisker og tømmermann	
9	1894	Lavangen-Stordal		s	KB:ip-lp, 1900: han %b%, l hun lf, begge l spr	u-u	22-20	Skredvoll	
10	1895	Lakselvdal-Lakselvnes		s	KB:ip-lp, 1900:lf-lf, n spr.	u-u	25-20	Lakselvdalen	
11	1896	Bergenes-Lakselv		s	KB:ingen, 1900:lf-lf, l spr	e-u	51-32, (iflg 1900-t var han f. 1835, men i dåpslista 1845)	Bergenes	
12	1898	Lakselvdal-Sørstrøm		s	KB:ingen, 1900:lf-lf, l spr	u-u	29-22	Lakselvdalen	

Appendix tabell 10. Etnisk endring i tre bygder i Ytre Karlsøy fra 1875 til 1900

Kammen. Helgøy sogn				1900				Etnisk endring
HH	rolle	etn	spr	rolle	etn	spr	bosted	
1 hf	nn		1827	død				n til b
kone	nn		1826	hm/føderåd	nn	ingen	Kammen	
d	nn		1849	d	b (n.f.)	ingen	Kammen	
tj. m.	nk		1834	død				
tj. m.	nn		1850	mangler				
pl.sønn	nn		1860	hf	n	ingen	Helgøya	
tj.k.	nn		1840	tj	b	ingen	Skorøy (hos samisk hf med b familie)	
tj.k.	ll		1850	tj	n	ingen	Kammen	
pl.d.	nl		1860	inderstkone	b	n	Brevika/Helgøy	
pl.d.	nn		1867	hm	n	ingen	Laukvik v/Skipsfjorden	
Lanes i Langsund. Karlsøy sogn				1900				Etnisk endring
HH	rolle	etn	spr	rolle	etn	spr	bosted	
1 hf	ll	n	1831	hf	n	n	Lanes	l til n
hm	nn	n	1846	hm	n	n	Lanes	
d	ln	n	1866	mangler				
d	ln	n	1873	død				
d	ln	n	1875	tj.	n	n	Harstad/Trondenes	b til n
tyende	ll	n	1858	mangler				
2 hf	ll	n	1816	mangler				
kone	ll	n	1820	tj.	b	n	Helgøya	l til b
Lattervik. Ytre Karlsøy fastland				1900				Etnisk endring
HH	rolle	etn	spr	rolle	etn	spr	bosted	
1 hf	ll	l	1810	mangler				Ingen etnisk endring
kone	ll	l	1824	fl/føderåd	lf			
s.	ll	l	1856	fl/fraværende	lf	l	mt i Skipsfjorden	
d	ll	l	1856	mangler				
s.	ll	l	1861	mangler				
s.	ll	l	1865	hf	lf	l	Lattervik	
loger. K.	ll	l	1800	død				
2 hf	ll	l	1841	hf	lf	l	Lattervik	
s.	ll	l	1866	mangler				
s.	ll	l	1867	sønn	lf	l	Lattervik	
d	ll	l	1869	datter	lf	l	Lattervik	
tyende	ll	l	1838	død				
pleieb.	ll	l	1868	tjp.	lf		Selnes/fastlandet	

* hennes barn (f. 1885) var registrert som blandet(lf og n i 1900, noe som bekrefter at kvinne var oppfatta som norsk

Appendix tabell 11. Gifte kvinner 20-29 år i samiskspråklige hushold Ytre Karlsøy 1900

Vielsesår/ Par nr bosted 1900	Alder 1900	Fødested	1900			1875			1865	
			Opph.st v/ vielsen	Etn	Spr	Etn	Spr	Bosted		Etn
M	25	Burøysund	Lf	n, l	ll	Burøysund				
1897					nn					
1 Sørleangen	Kv	26 Sørleangen Tromsø	b	n, l	(hennes farmor: kn)					
M	29	Eidstrand Båtnes	b	l, n	ll	Eidstrand				1875: gjelder hennes eldre søsken
1900					ll					
2 Sørleangen	Kv	22 Russelv	b	l, n	ll					
M	24	Nordlen.	b	l, n	far: nn, mor: ll, taler lappisk					
1900					foreldrene: ll, taler lappisk					
3 Nordleangen	Kv	20 Nordlen.	Lf	l, n	ll					
1893					ll					
M	37	Armeng	Lf	l, n	ll					
4 Sørleangen	Kv	27 Sørle.	Lf	l, n	ll					
M	30	Båtnes Nordlen	b	l, n	nl					forstår norsk
5 1893 Nordlen.	Kv	27 Nordlen.	b	l, n	nl					
M	30	Eidstrand Båtnes	b	l, n	nl					
6 1894 Nordlen.	Kv	28 Nordlen:	b	l, n	nl					KB: "af lappisk æt"
M	30	Jægervatn Ravik	ingen	n, l	nn					
7 1899 Sørle.	Kv	23 Nordlen.	b	n, l	far: nn, mor: ll, taler lapp.					
M	36	Lyngen Russelv	død		bb					
8 1899 Futnes	Kv	26 Russelv	Lf	l, n	ll	Lyngen				forstår foreldrene forstod ikke norsk i 1865
1893					ll					
M	30	Eidstrand	Lf	l, n	ll	Eidstrand				
9 Eidstrand	Kv	27 Strømsnes	Lf	l, n	ll	Nordlen.				
M	33	Sørle.	n	n, l	nn	Sørle.				begge uten kirkesamf, ikke i vielseslista
10 Sørleangen	Kv	27 Sørle.	n	n, l	nn					

kvinnene i par 5 og 6 var søstre, bodde i samme hus i 1900. Par 6 hadde etn.merknad i stillingsfeltene i kirkeboka

Appendix tabell 12. Livsløp mht sivilstand og utenomekteskapelige barn for totalt 27 ugifte menn og enkemenn 20-49 år i Indre Sørkjorden 1865.

alder 1865 Ug. Menn	ant	Viet	Gj.sn. alderforskj.	Kvinner fra			Etn	Gm. År	Barn u/ektesk Ug.1900	Død ug/e	Ukjent		
				I.sjf	Ytk.	Balsjf						Restsørfj	Lyngen
20-24	8	1.gang gsnald. 30,5	4 0,5	1	1	2	II: 3	1866, 1871 1878,1879	2: 1865 og 1875*		3		
		2.gang gsnald. 42,5	2 9	1	1		II:1	1877,1896					
25-29	8	1.gang. gsn.alder 34,5	6 6,8	2	3	1	II:3 nn:1	1869, 1870, 1871x2, 1879,1887	2: 1867** og 1870***	1	1		
		2.gang alder 41	1 19		1		II:1	1875					
30-34	4	1.gang gsn.alder 37,3	3 11,3	1	1	1	II:1	1866,1869, 1872		1			
35-39	2	1.gang gsn.alder 40	2 17,5		2		II:1	1867,1874	1: 1865****				
		2.gang alder. 55	1 32	1			II:1	1884					
40-44	1		0							1			
45-49	1		0							1			
totalt ug	24	tot g 1.gang gsnald/forskj1g 34,7	15 7,5	4	1	4	5	1		5	4	1	3
		totg2.gang gsnld/forskj2g 45,3	4 17,3	2	2								
Enkemenn													
30-34	1										1		
45-49	2									1	2		
Totalt alle	27									6	7	1	3

Aldersforskjell: er antall år mannen var eldre enn kvinnen ved ekteskap

* Mannen gift med kvinna i 1877. **Mannen gift med kvinna i 1869. ***Mannen gift med kvinna i 1871 og på ny i 1875. **** Mannen gift med ei anna kvinne 1867

Appendix tabell 13. Ugifte menn 20-49 år i Indre Sør fjorden i 1865 som fikk barn utenfor ekteskap

Barnets f.år.	Far	stilling 1865	ft 1865	bosted	alder 1865	mor	stilling1865	ft1865	bosted1865	alder 1865	merknad
1865	1 Lars Olai Larsen	logerende fisker	krets 3/matr 225	Sjøvassbotn	24	Elen Maria Olsdatter					Hans første hennes andre leiermål. Barnet dødt
1865	2 Elias Olsen	sønn	krets3/matr232	Stordalen	35	Bereth Hansdatter	tjenestepike	krets 4/matr255	Reiervik	30	begges første leiermål
1867	3 Ola Andr. Johnsen	tjenestekar	krets3/matr212	Thomasnes	26	Elen Petrica Andersd.	datter	krets3/matr212	Thomasnes	19	han var tjenestekar hos hennes foreldre
1867	4 Morten Nilsen	enkemann, gårdbruker og selveier	krets 3/matr231	Stordalen	46	Elen Kristine Pedersd.	søster/tjeneste pike	krets3/matr231	Stordalen	30	hennes bror var husmann på barnefarens gård
1870	5 Ole John Johnsen	sønn	krets 3/matr219	Sørstrøm	29	Elen Hanna Nilsd.				hhv 35og 25 år ved barnets fødsel	
1875	6 Henrik Jonsen	tjenestekar	krets 3/matr210	Lakselv Ytre	22	Karen Maria Efraimsdatter	kone	krets 3/matr 206	Lakselv Ytre	23	

- Også Lars Olai var født utenfor ekteskap i 1842 i Stordalen, og hadde også en bror Moses som var født utenfor ekteskap av samme foreldre som Lars Olai i 1845. Det ser ikke ut til at deres foreldre giftet seg seinere. Det kan ha vært Lars Olai som var losjerende fisker på Nakken ved FT 1875, krets 6/l. 100, men det er usikkert om dette er samme person som den Lars Olai jeg fant i tidligere kilder. Elen Maria finnes ikke i Ft for 1865 verken i Lyngen, Karlsøy eller Balsfjorden, og heller ikke i begravelleslista for Lyngen eller Balsfjorden. Det var ei 17 år gammel jente på Futnes i Ytre Karlsøy med det navnet i 1865, men jeg antar at Elen Marie hadde tilknytning til Balsfjorden, siden barnet var hjemmedøpt der.
- Elias Olsen og Bereth Hansdatters barn var født 13.8.1865, barnet var døpt i juli 1866. I oktober 1867 giftet (fortsatt) 35 år gamle Elias seg med den 13 år yngre ugifte Inger Ragnhild Maria Iversdatter fra Sommerbugt i Restsørfjorden. Disse finnes ikke seinere i kirkeboka for området, og heller ikke i folketellinga i 1875. Bereth gifta seg i 1874, 38 år gammel, med en 12 år eldre enkemann og gårdmann Nils Johnsen Lakselv, begge samisk ifølge vielseslista i KB. I 1875 bodde de på Ytre Lakselv med to barn, det eldste antakelig fra hans første ekteskap og en nyfødt sønn. Nils var leilending, de hadde to kyr, to kalver og ti sauer. Det var ingen flere i husholdet enn disse, og ingen tjenestefolk. datteren hun fikk med Elias Olsen døde seks år gammel i 1871.
- Ole Andreas og Elen Petrica sitt barn var født 4.januar 1867. 21.november 1869 giftet de seg, hun 22 og han 29 år gammel, da ventet de sitt andre barn som ble født 8.juni 1870. Da de giftet seg var han inderst, men ved folketellinga i 1875 var han fisker og gardbruker på Thomasnes, de hadde fire barn, en pleiesønn og en tjenestejente. (Elen var ført i Ft. 1875 som Olsdatter, men dette er en av svært mange feil i denne tellinga, og neppe uttrykk for nye vaner mht etternavn.) I tillegg bodde en som antakelig var hennes bror i samme hus som inderst, med kone, ett barn, en pleiedatter og en tjenestepike. Ole Andreas og Elen Petrica hadde hest og ett fyll, fire kyr, to kalver, 20 sauer og to tønner potetutsæd. Hele husholdet var samisk og snakket samisk og kvensk. Denne familien ser ut til å ha stått seg bra økonomisk, selv om starten på familielivet antakelig ikke var særlig planlagt.
- Morten Nilsen og Elen Kirstine Pedersdatters barn var født i mars 1867, men Morten døde allerede i oktober høsten før. Elen Kirstine giftet seg i september i 1872, 37 år gammel med den 60 år gamle enkemannen Ole Klemmetsen på Olderbakken i Restsørfjorden, han døde sommeren 1873. I vielseslista var begge oppført som lp. Ved FT1875 satt Elen som husmor og leilending på Stakkenes med Oles tre voksne sønner som tjenestedrenger.
- Barnet var født i mai 1870, og foreldrene ble viet i november i 1871. Deres neste barn ble født i 1874. I vielseslista var det bare fire års aldersforskjell på Ole John og Elen Hanna, mot 10 år i dåpslista, i følge vielseslista var Elen Hanna født i Balsfjorden i 1839. I vielseslista var begge oppført som lp.
- Henrik Johnsen var gift første gang i 1871, den første kona døde i 1872. Både han og Karen Maria var i enkestand da de fikk barnet i 1875, de giftet seg i oktober 1877 og fikk sitt neste barn i april 1878.

Appendix tabell 14. Livsløp mht sivilstand og utenomekteskapelige barn for totalt 24 ugifte kvinner og enker 20-49 år i Indre Sørfjorden 1865

alder 1865 ant	Viet	Aldersforskj.	Menn fra	Etn	Gm. År	Barn u/ektesk. Død ug/e Ug.1900	Ukjent
Ug.kvinner	I.sj Restsørfj. Tr.sund						
20-24	8	1.g gsnald.(for 5)* 25 2-g alder 40	6 25 1 40	2 1 1 -4	2 1 1 -4	1867X2, 1868, 1869 1871 1884	1 1
25-29	3	1.g. gsn.alder	2 35,5	1 -9	1 -9	1870, 1873	1
30-34	7	1.g. gsn.alder	3 34,3	3 14,7	3 14,7	1867, 1868, 1873	1(2 barn)
35-39	2	1.g. alder	1 40	1 -19	1 -19	1866	1
40-44	3		0				1
totalt	23	tot g 1.g gjsnald/forskj 1.g totg 2.gang ald/forskj 2.g	12 30,8 1 40	5 2,1 1 -4	5 2 1 -4		2 4 1 5
Enke	1						1

Aldersgr 30-34 år. Ei av kvinnene var både gift, og hadde to barn utenfor ekteskap. * Ei av de seks kvinnene som giftet seg finner jeg ikke i vielseslista, men hun finnes i dåpslista som mor til to ektefødte barn, det første i 1877. Da var hun bosatt i Oldervik i Tromsøund, antakelig var de også viet i Tromsøund.

Appendix tabell 15. Etniske endringer 1855-1900

Hensvisn tabell/Område	Par nr	År for gm	Etnisk endring	Merknad
Tab. 7.3? 1835-1850			Ingen påvist etnisk endring i par over etniske grenser	
Folketelling 1845			Ingen endring	
Folketelling 1855			I YtK: i 4 av 13 etniske blandete par ble en part omtalt som fornorsket. Gjelder 2 sam og 1 kv kvinne og 1 sam/no mann. I Restsørfjorden: i 1 av 4 etniske blandete par var en part fornorsket, 1 kv kvinne	Alle bosatt på gårder oppfatta som norsk
App. Tab. 6? Restsørfjorden - indre Sørjorden 1851-1880	20 og 22	1876 og 1879	2 norske menn g. Med samiske kvinner ble dels oppfatta som samisk i KB. Den ene kvinna også dels oppfatta som norsk	Bosatt Reiervik og Skarmunken
App. Tab.4? 1851-1880 Yt.Karlsøy fastland-øyer	23	1879	n/kv mann g. Med samisk kvinne ble n/samisk i KB	
Øyer - Yt.Karlsøy fastland	5	1857	N-fin (1865) begge død 1871. Barnet var kv/n/fin(1865), nn(1875)b(1900), Fin-n (1865), alle II i 1875 og samisktalende Mann m/ sønn Lf 1900. Reint samiske omgivelser. 1900: Sønn samtidig i Skjervøy: b med b kone og hennes foreldre	Bosatt Hesjebukt/YtK fastland. N språk
App. Tab.5?1851-1880 Ytre Karlsøy-Restsørfj.	11	1862	Kv fra Lyngen.Gift første g. Restsørfj 1864 begge n. Gift 2. g. Yt.Karlsøy fastland 1873 med ln mann. Hun kk 1875.	Bosatt i samiskspr hh. Likevel etnisk endring i reining norsk/ faren
Tabell 7.11?. 1851-1880 Ytre Karlsøy fastland-Lyngen/Balsfjorden	19	1873	Ingen etnisk endring (samiske kvinner som kom til området endret ikke etnisitet)	Totalt 35 par, ingen annen etnisk endring.
Tab. 7.13? Innenfor Restsørfjorden 1871-1880 (KB)			4 par over etniske grenser. Den ikke samiske parten kan se ut til å ha blitt mer samisk i møte med samisk partner enn omvendt (par 1 og 4)	De samiske parene var samiskspr.
Tab. 8.9?1875-1900. Ytre karlsøy	5		To av seks endret etn fra b til farens etn, som også var dominerende i bygda (Helgøy)	Par 2 og 3 reint samisk i andre kilden enn vielseslista.
App. Tab.7? 1881-1900 Ytre Karlsøy-Restsørfjord	6	1890	Norsk mann på øyene gift med samisk kvinne fra fjorden, ble samisk.	En til n en til samisk
App. Tab.8 ? 1881-1900 Restsørfjord-ut	9	1898	Norsk kvinne fra fjorden gift med norsk mann på Ytre Karlsøy fastland ble samisk	Bosatt i n og sam.spr hushold
	7	1887	fin/n-kv (1865) /ll-nn (1875) ble b-b, n spr. (1900).	Bosatt i norsk bygd med norsk mann
	2 og 11	1883 og 1893	Mann b 1875. G. 1. gang med n kvinne, og var norsk i KB, 2. gang med samisk kvinne. var samisk i KB . Bosatt Olderbakken før gm. På Sjørnes (norskdom) som gift	Av totalt 14 par var disse to over mulige kategori grenser
	12	1893	Samisk mann g med norsk kvinne fra Målselv, flyttet dit, ble norsk	
	16 og 18		Kvinner utenfra fikk mennens etnisitet (når han var samisk) i Kb og dels FT når de kom til Rsfj) . Hvh norsk og kvensk kvinne gift med samisk mann ble dels samisk i KB, men ingen endring i FT	Menn gift med utenbygds kvinner kunne bli etnisk lik kvinnene
Restsørfjord - ut				1 par bosatt Reiervik (samiskdominert), et par Stakkenes (norskdominert)

Ut-Restsørfjorden	4	1887	b-n ble b-b. Kvinna ble mindre norsk: fordi hun var gift med blandet menn, eller fordi hun kom fra Sørfjorden?	Mannen fra Lyngen, paret bosatt i Lyngen
Restsørfjorden -Ut	18 og 29		Foreldrene l-kv, barna ble l. Bosatt Bensnes og Stakkenes (norskdominerte)	Barn av kvensk mor fikk farens etnisitet
Ut-Restsørfjorden	6		Kona var nn på tross av kv mor. Sønnen ble samisk i gm med samisk kvinne	
Restsørfjorden-Ut	15		Begge samisk i andre kilder, men han n/lp i KB	Fornorskning i KB før FT
og Ut - Restsørfjord	5		Begge samisk i andre kilder, men n/lp i KB	
App. Tab. 9 1881-1900				
Indre Sørfjorden-Restsørfjorden	6	1894	Begge lp i dåpslista, bosatt på Flatvoll. I 1900 bodde de atskilt; han F - hun lf. Mannen hadde hatt kvinnas etn i KB?/var blitt samisk av samisk kone?	
Restsørfjorden-Indre Sørfjorden	8	1891	n-if (KB) til lf-if (1900). Bodde som inderster hos samisk husmann i Lakselvalden	Husets majoritet avgjorde etnisk tilhørighet i kilden?
Kap 8.8 Kvinne fra Indre sørfjorden ug 1865, fikk barn utenfor ekteskap i 1867			1865: han n - hun sam(han Skårøya / Bensens ved gm - hun lsif/ født i Balsfjorden), barn før ekteskap 1867: han n- hun sam, Vielesn N-N, FT 1875 bosatt Kjosens; han N-hun nl (etter flytting)	Etnisk endring til mindre samisk ved flytting/ med norsk mann
Kap7.? (Fortsatt etnisk segmentert giftermålsmar...) Innenfor Restsørfjorden 1881-95		1889	1875: nn-ll, KB: n-lp ved vielsen og fem barn døpt. FT1900: n-b(nl), norsk språk.	Kona fra Lyngen. Bosatt Breivikeidet
Kap 7? Restsørfjorden 1900		1889	n-n i KB. Han samisk i FT både 1875 og 1900. Norskspråklig, bosatt Ytre Lavangen	
Kap 7? Ytre Karlsøy 1881-1900. Fortsatt segmentert giftermålsmarked			1865:sam-sam /1875 ll-nl/1900 Lf-N. Norsk språk. Bosatt Skipsfjorden, begge født i Karlsøy	
Kap 7.?		1884	Giftermål mellom mann fra Ytre Karlsøy fastland og kvinne fra øyene.	Kvinne ble norsk etter flytting (fra mindre til mer samisk område)
Nr henviser til par nr i tabellen det er vist til				

Appendix tabell 16. Kvinner: Median giftermålsalder, kjønnsproporsjon 20-50 år i eget område og i antatt giftermålssegment

År	Område	Median gm.alder kv.	Kj.pr. Samme omr., etn. og alder	Kj.pr. Antatt segm. Kv.	Kj.pr. Antatt segm. Menn	Periode g.m.alder	Kommentar
1801	Ytre K	24	90,2	83,9	97	1795-1800	KV:13,3% utenbygds i tillegg
1801	Ytre K	22	90,2	80,8	98,9	1801-1804	segm, også kvinner 17-19 år. Kv gift utenbygds 12,9%
1825	Ytre K	27,5	90,8	87	105,5	1823-1830	Kv også gift utenbygds 12,9%
1835	Ytre K	25,5	100,7	95,9	115,4	1831-1840	
1855	Ytre K	24,5	96,4	91,8	99,7	1841-1850	(1845 mngl for Yt.K. fordelt på alder og kj.)
1855	Ytre K	24,5	96,4	80,3	90,3	1851-1860	Menn ut 15,1%
1865	Ytre K	24	103,8	77,3	87,3	1861-1870	segm også kvinner 17-19. Menn ut 15,1%
1875	Ytre K	23	111,1	81	100,5	1871-1880	segm også kvinner 17-19. Menn ut 15,1%
1891	Ytre K	23	118	93	118	1881-1890	1891 aldgr 30-45. Menn ut 15,4%
1900	Ytre K	23	105,2	74,3	90,6	1891-1900	* også kv 17-19. Menn ut 15,4%
1801	Sørfjorden	21	94,1	82,8	154,8	1795-1800	*også kvinner 17-19. Kv. gift utenb 38,5%
1801	Sørfjorden	25,5	94,1	87,3	99	1801-1804	
1825	Restørfj	26,5	87,8	51,2	78	1823-30	
1835	Restørfj	27,5	84,4	48,9	77	1831-1840	også kvinner under 20 år var gift i Rsfj. Reell kjpr lavere
1845	Restørfj	26,5	92	91	116	1841-50	Kv gift ut 10%
1855	Restørfj	25,5	91,5	66,9	98,2	1851-1860	menn gift ut 21%
1865	Restørfj	26,3	87,8	65	101,8	1861-1870	menn gift ut 21%
1875	rsfjsam	25,4	92,2	82,4	89	1871-1897	**
1875	rsfjno/bl	25,2	114,8	72,1	146	1871-1897	
1875	Rsfjalle	24,5	104,5	75	115,8	1871-1880	menn gift ut 21%
1900	rsfjsam	25,4	85,7	53,6	102,9	1871-1897	
1900	rsfjno/bl	25,2	109	73,1	163	1871-1897	Menn gift ut 31%. Like mange sam. som no/bl. No/bl
1900	rsfjalle	25	96,9	63	126	1881-1890	kvinner gift ut
1900	rsfjalle	24	96,9	63	126	1891-1900	
1825	indresørfj	28,5	91,5	136,2	159	1823-1830	
1835	indresørfj	23,5	75,5	119	129	1831-1840	
1845	indresørfj	24,5	100	91,3	100	1841-1850	
1855	indresørfj	25,5	81,7	73,3	140	1851-1860	Menn gift ut 28%. Kvinner gift ut 13,5%
1865	indresørfj	26	98	90	153	1861-1870	Menn gift ut 28%. Kvinner gift ut 13,5%
1875	indresørfj	26,5	93,5	93,5	143	1871-1880	Menn gift ut 28%. Kvinner gift ut 13,5%
1891	indresørfj	24	103,9	82	108,7	1881-1890	**** Menn gift ut 19,15%, kvinner 11,6%
1900	indresørfj	24	100	82	108,7	1891-1900	Menn gift ut 19,5%, kvinner 11,6%

Forklaring til app-tabell 16

** Kjønnproporsjonen i samiske kvinners giftermålssegment var i realiteten lavere enn det som er angitt, og høyere for norske/blandete kvinner, fordi samiske menn var gift innenfor eget område i mindre grad og norske menn i større grad enn gjennomsnittet for alle menn gift innenfor eget område i perioden. ***segm beregnet ut fra 1900-tellinga pga manglende tall fra 1891-tellinga for Rsfj. Andelen giftermål innen og mellom områder er kun beregnet for totalbefolkninga, der ikke annet er angitt antar jeg for enkelhets skyld at de forskjellige etniske grupperingene fordelte seg på samme måte i sine giftermålsveier

Appendix tabell 17 A Andel gifte 20-29 år

	Kvinner											
	Kvinner 20-29 år				Gifte kvinner 20-29 år				Gifte kvinner 20-29 i % av alle			
	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy		Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy		Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy	
1801	23	16	119		10	11	39		43,5	68,8		32,8
1845	40	21	43		13	6	16		32,5	28,6		37,2
1865	43	17	125		19	6	54		44,2	35,3		43,2
1875	47	21	160		25	9	80		53,2	42,9		50
1891		23				9				39,1		
1900	60	20	228		25	8	121		41,7	40		53,1
Menn												
	Menn 20-29 år				gifte menn 20-29 år				Gifte menn 20-29 i % av alle			
	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy		Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy		Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy	
1801	26	7	98		7	2	30		26,9	28,6		30,6
1845	40	23	43		5	6	10		12,5	26,1		23,3
1865	41	16	142		9	0	33		22	0		23,2
1875	51	22	178		14	5	43		27,5	22,7		24,2
1891		22				2				8,3		
1900	65	19	232		11	4	65		16,9	21,1		28

1845 Ytre Karlsøy omfatter bare Reinøya med Langsund, et område der ca 90% av befolkninga ifølge folketellinga var norsk. I dette området var det også en gift kvinne under 20 år i 1845

Appendix tabell 18 Andel gifte over 50 år

	Kvinner 50 år-						Gifte kvinner over 50						Gifte kvinner 50- i % av alle					
	Restsørfjorden		Indre Sørfjorden		Ytre Karlsøy		Restsørfjorden		Indre Sørfjorden		Ytre Karlsøy		Restsørfjorden		Indre Sørfjorden		Ytre Karlsøy	
1801	23		10	109			21		10	96			91,3		100			88,1
1845	35		27	32			29		25	29			82,9		92,6			90,6
1865	50		17	142			44		15	134			88		88,2			94,4
1875	66		20	188			54		14	178			81,8		70			94,7
1891			24						20						83,3			
1900	72		28	220			66		23	196			91,7		82,1			89,1
Menn 50 år-																		
	Menn 50 år-						Gifte menn over 50						Gifte menn 50 - i % av alle					
	Restsørfjorden		Indre Sørfjorden		Ytre Karlsøy		Restsørfjorden		Indre Sørfjorden		Ytre Karlsøy		Restsørfjorden		Indre Sørfjorden		Ytre Karlsøy	
1801	25		14	88			24		14	81			96		100			92
1845	33		24	19			29		22	19			87,9		91,7			100
1865	47		11	104			45		11	102			93,6		100			98,1
1875	63		19	139			56		18	125			88,9		94,7			90,6
1891			24						21						87,5			
1900	68		28	204			61		23	178			89,7		82,1			87,3

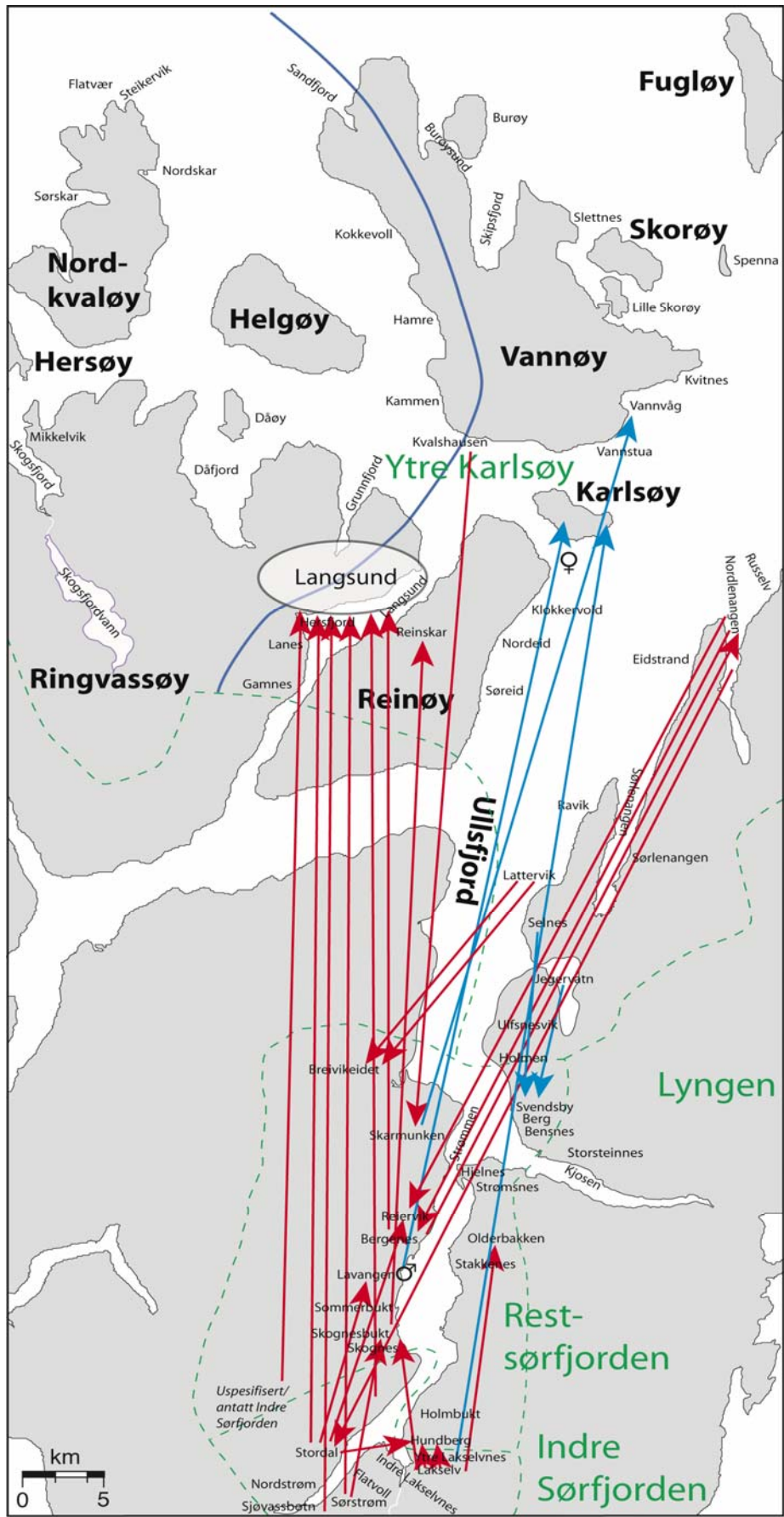
Appendix tabell 19 Andel gifte og førgifte 20år-

Kvinner												
		Kvinner 20-			Gifte og førgifte kvinner 20-			Gifte og førgifte kvinner i % av alle voksne kvinner				
	Restsørfjorden	Indre Sørjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørjorden	Ytre Karlsøy
1801	87	48	395	68	42	266	78,2	87,5	67,3			
1835	125	71	428	72	32	285	57,6	45,1	66,6			
1845	135	73	130	88	48	86	65,2	65,8	66,2			
1865	176	67	512	132	42	396	75	62,7	77,3			
1875	178	66	559	132	43	428	74,2	65,2	76,6			
1891		75			53			70,7				
1900	234	78	778	179	58	607	76,5	74,4	78			
Menn												
		Menn 20-			Gifte og førgifte menn 20-			Gifte og førgifte menn i % av alle voksne menn				
	Restsørfjorden	Indre Sørjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørjorden	Ytre Karlsøy
1801	91	44	346	65	37	233	71,4	84,1	67,3			
1835	101	64	388	54	25	237	53,5	39,1	61,1			
1845	125	64	116	76	41	73	60,8	64,1	62,9			
1865	159	60	488	118	36	335	74,2	60	68,6			
1875	180	63	548	123	40	360	68,3	63,5	65,7			
1900	225	78	794	155	53	541	68,9	67,9	68,1			

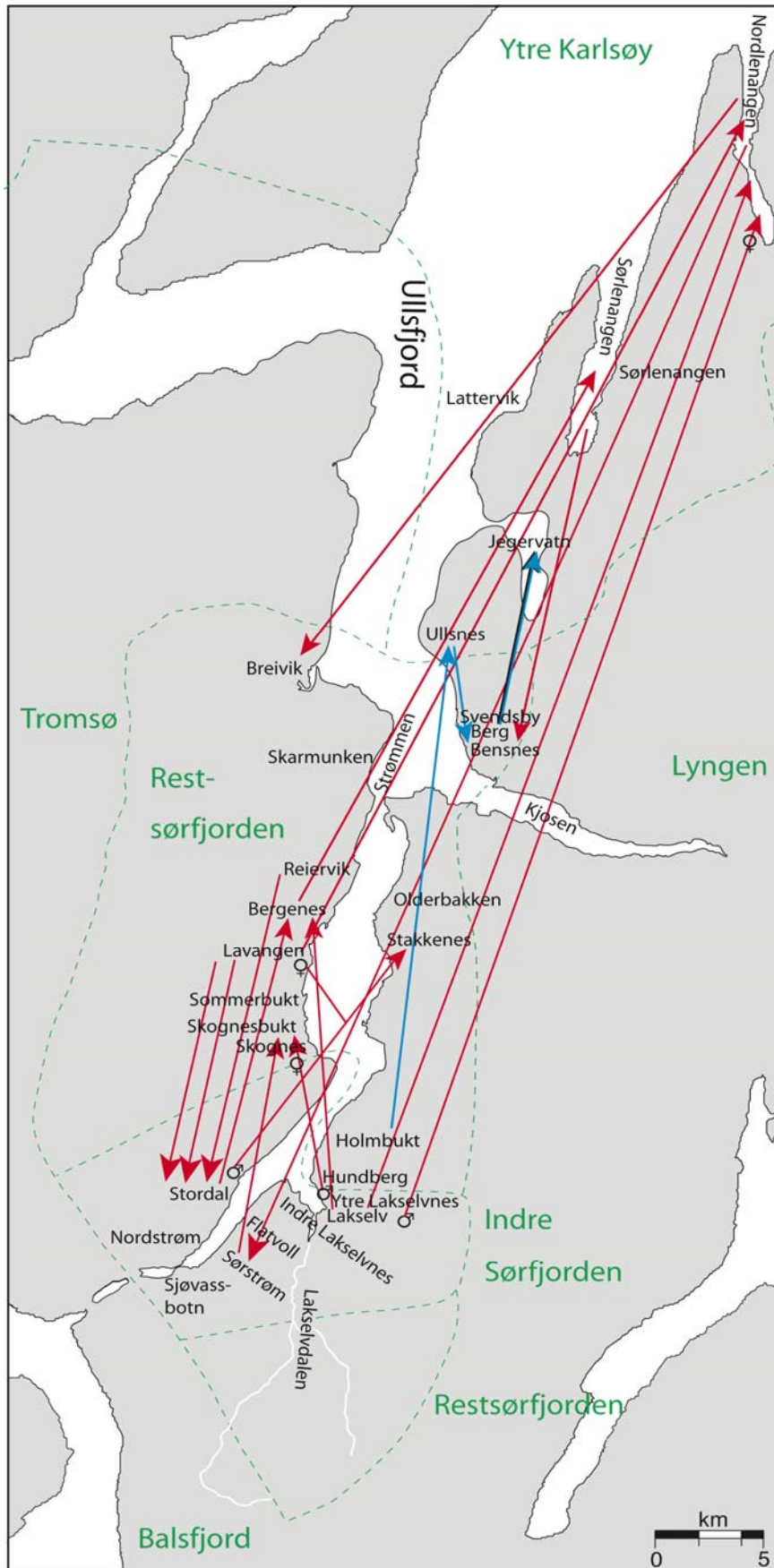
1845 Ytre Karlsøy er Reinøya med Langsund og Karlsøya

Appendix tabell 20 Andel av befolkninga over 20 år i ekteskap

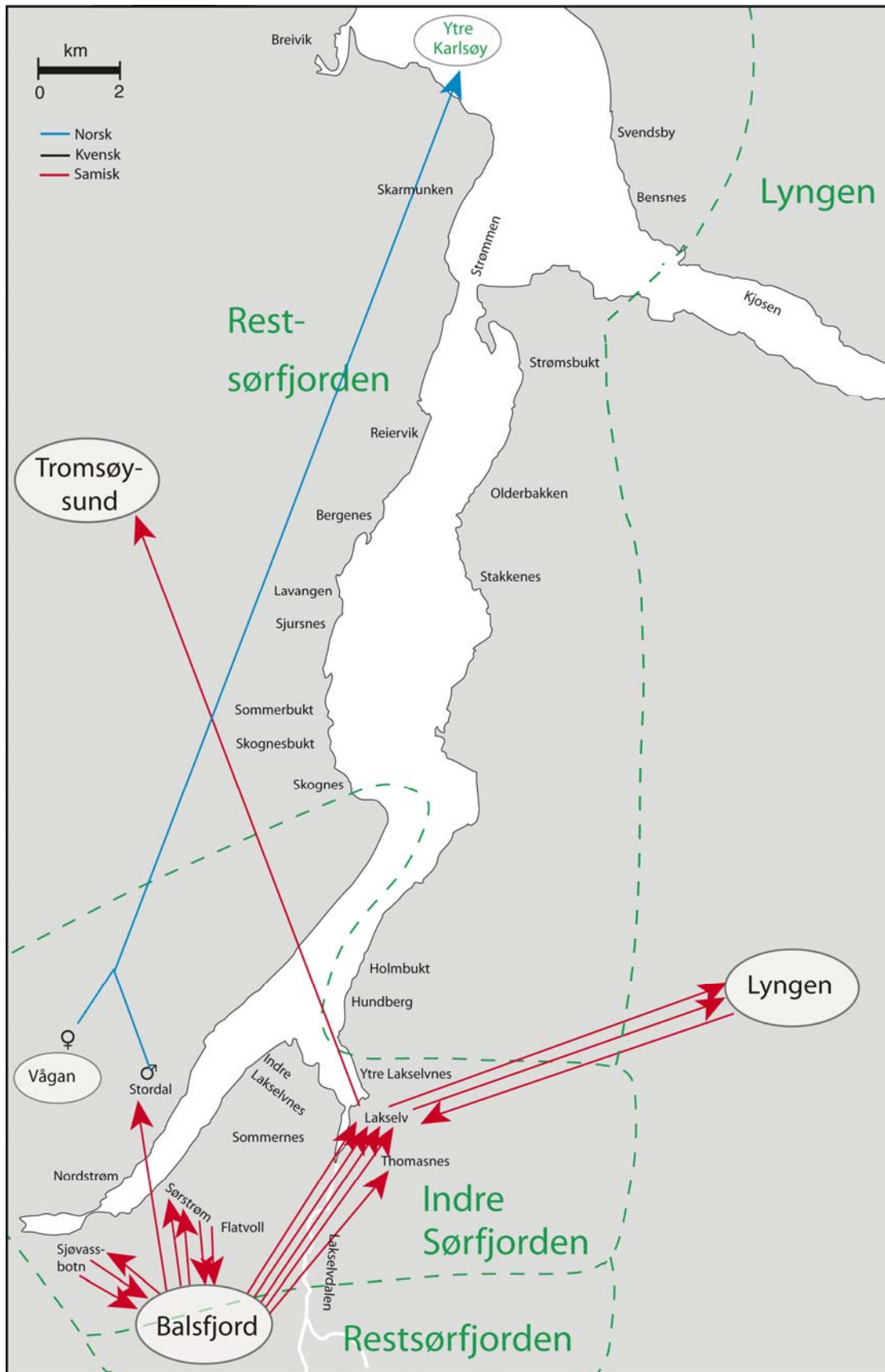
	Kvinner 20-			Kvinner i ekteskap			Kvinner i ekteskap i % av alle voksne kvinner		
	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy
1801	87	48	395	60	35	209	69	72,9	52,9
1815			127			54			42,5
1825	118	61	447	65	28	208	55,1	45,9	46,5
1835	125	71	428	52	25	214	41,6	35,2	50
1845	135	73	130	72	34	64	53,3	46,6	49,2
1865	176	67	512	106	31	296	60,2	46,3	57,8
1875	178	66	559	110	34	335	61,8	51,5	59,9
1900	234	78	778	146	47	496	62,4	60,3	63,8
1815 omfatter bare Helgøy sogn og forutsetter at like stor andel av aldersgruppa 16-31 år var under 20 år i 1815 som i 1801									
	Menn 20-			Menn i ekteskap			Menn i ekteskap i % av alle voksne menn		
	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy	Restsørfjorden	Indre Sørfjorden	Ytre Karlsøy
1801	91	44	346	59	35	210	64,8	79,5	60,7
1825	99	51	365	65	28	208	65,7	54,9	57
1835	101	64	388	52	25	214	51,5	39,1	55,2
1845	125	64	116	71	34	65	56,8	53,1	56
1865	159	60	488	101	28	298	63,5	46,7	61,2
1875	180	63	548	112	33	340	62,2	52,4	62
1900	225	78	794	145	49	495	64,4	62,8	62,3
1845 Ytre Karlsøy omfatter bare en krets, med Reinøya m/Langsund og Karlsøya									

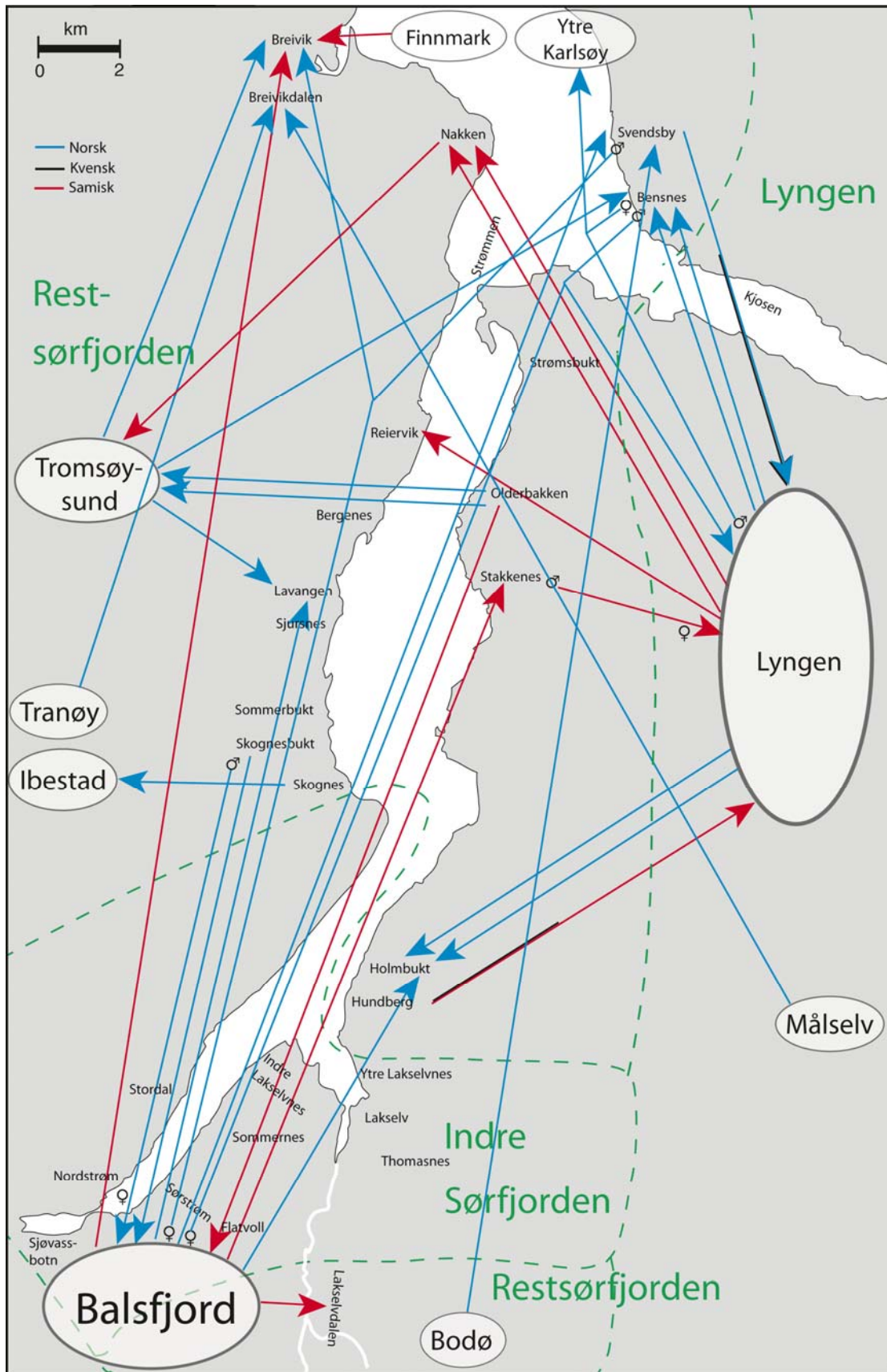
Figur.1 Giftermål 1775-1834 Ytre Karlsøy-Restsørfjorden-Indre Sjørfjorden Basert på tabell 7.2. Tegnforklaring Appendix tab.3

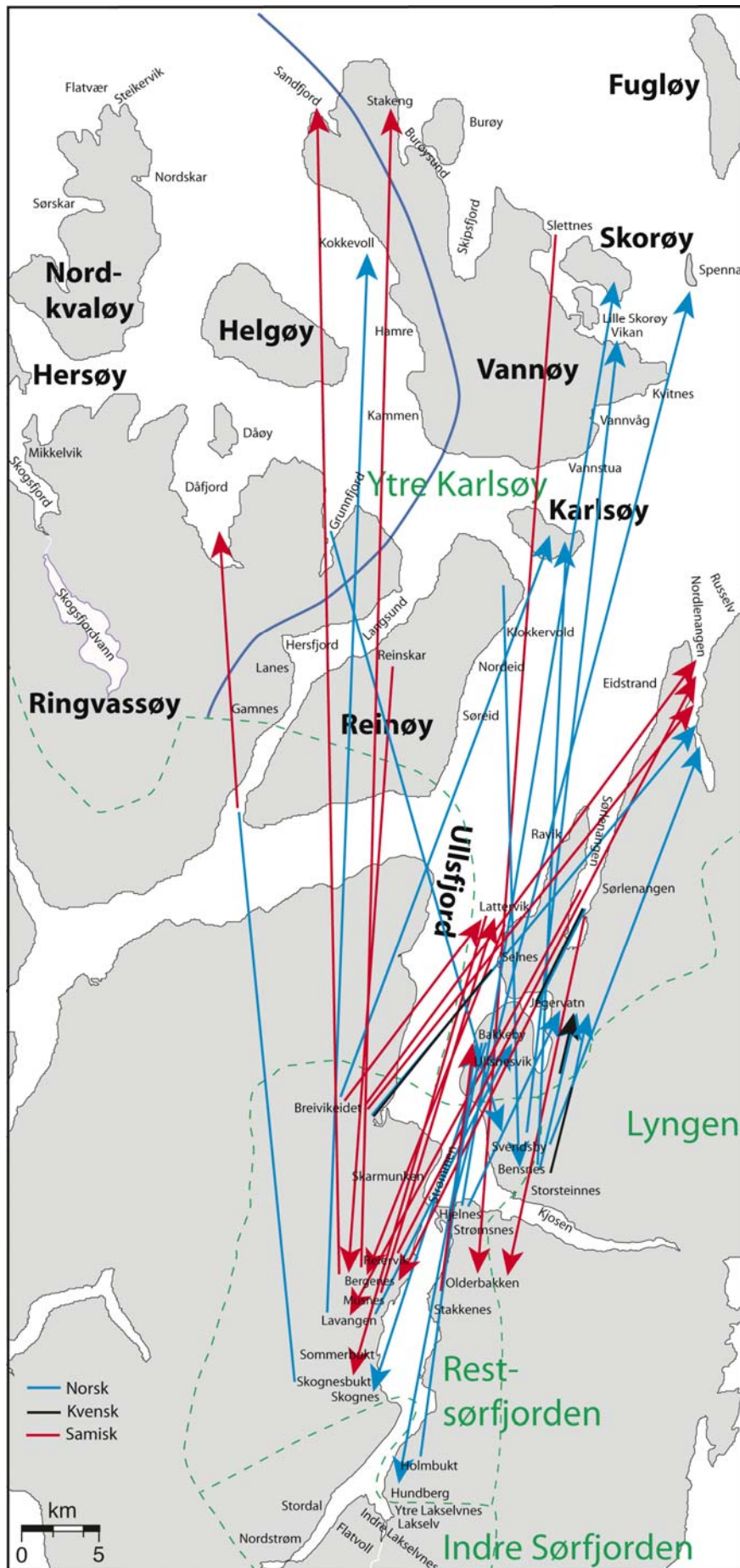
Figur.2 Giftermål 1835-1850 Ytre Karlsøy-Restsørfjorden-Indre Sørfjorden . Basert på tabell 7.8. Tegnforklaring i Appendixtab 3

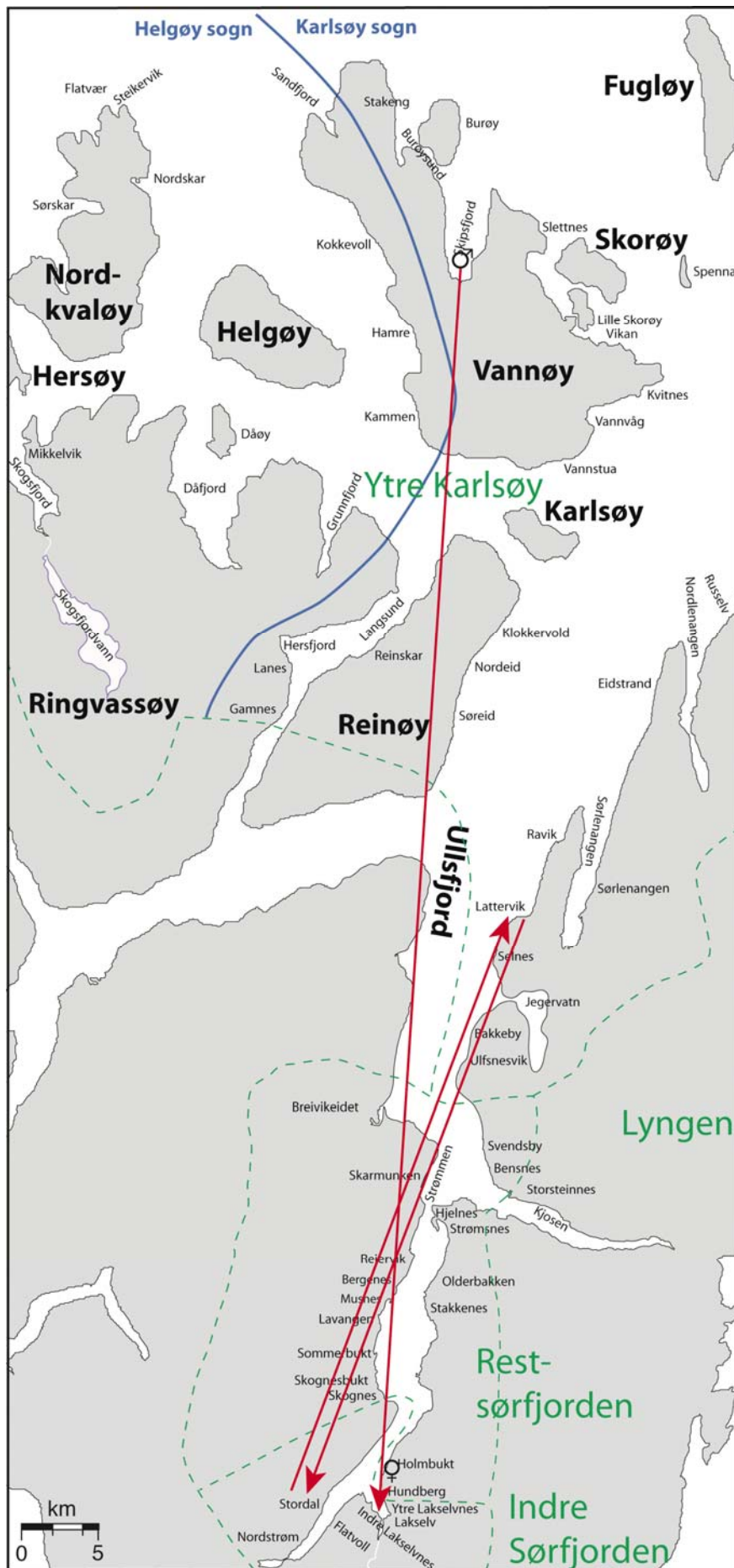
Figur 3. 1851-1880 Giftermål Indre Sørfjorden-utenfor prestegjeldet. Tegnforklaring i Appendix tab 3

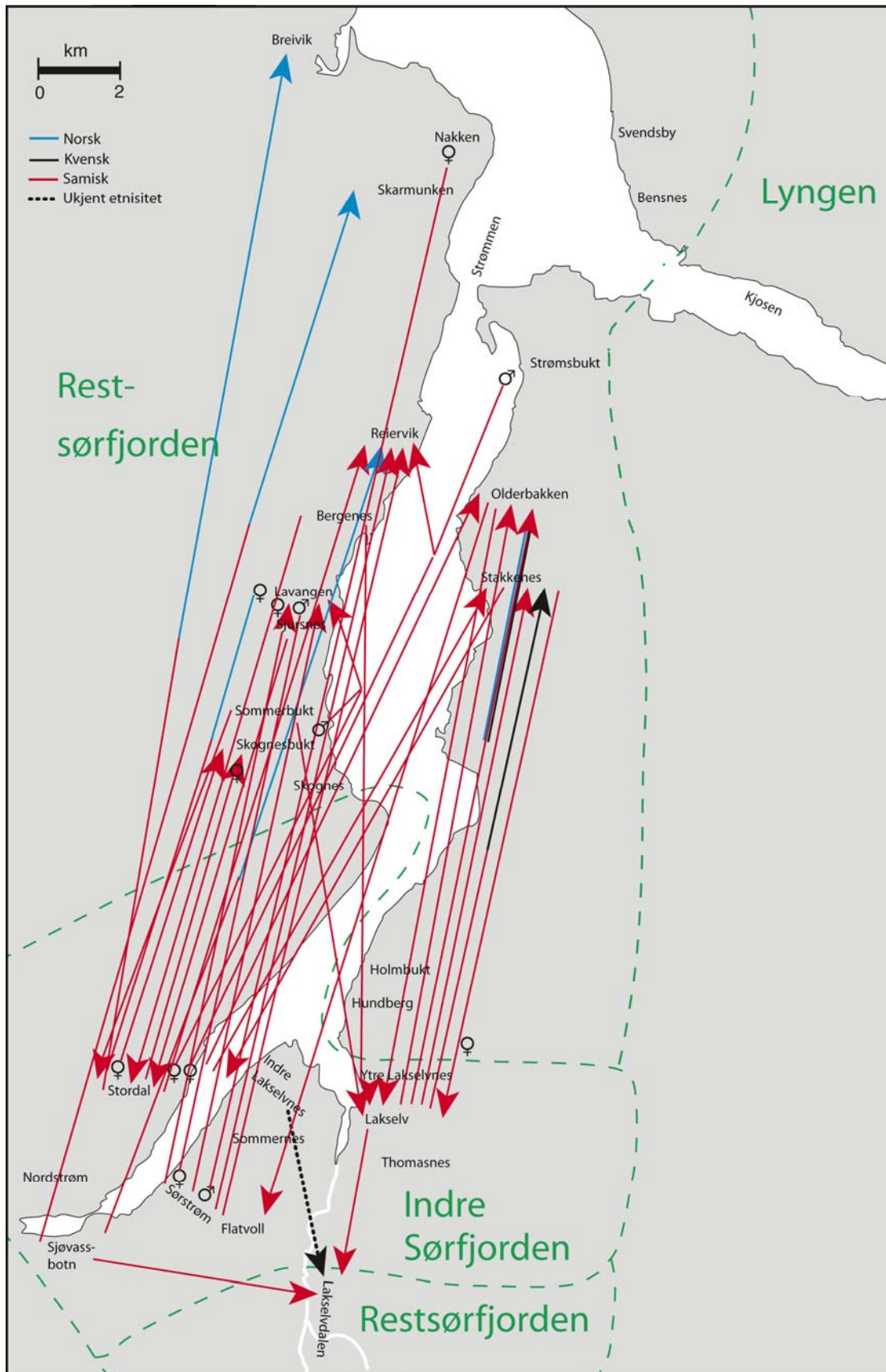
Figur. 4 1851-1880 Giftermål Restsørfjorden-utenfor prestegjeldet. Tegnforklaring i Appendix tab 3.

Figur.5
 1851-1880 Giftermål
 Restsørfjorden-Ytre
 Karlsøy. Tegnforklaring i
 Appendixtab. 3
 Basert på appendixtabell
 5

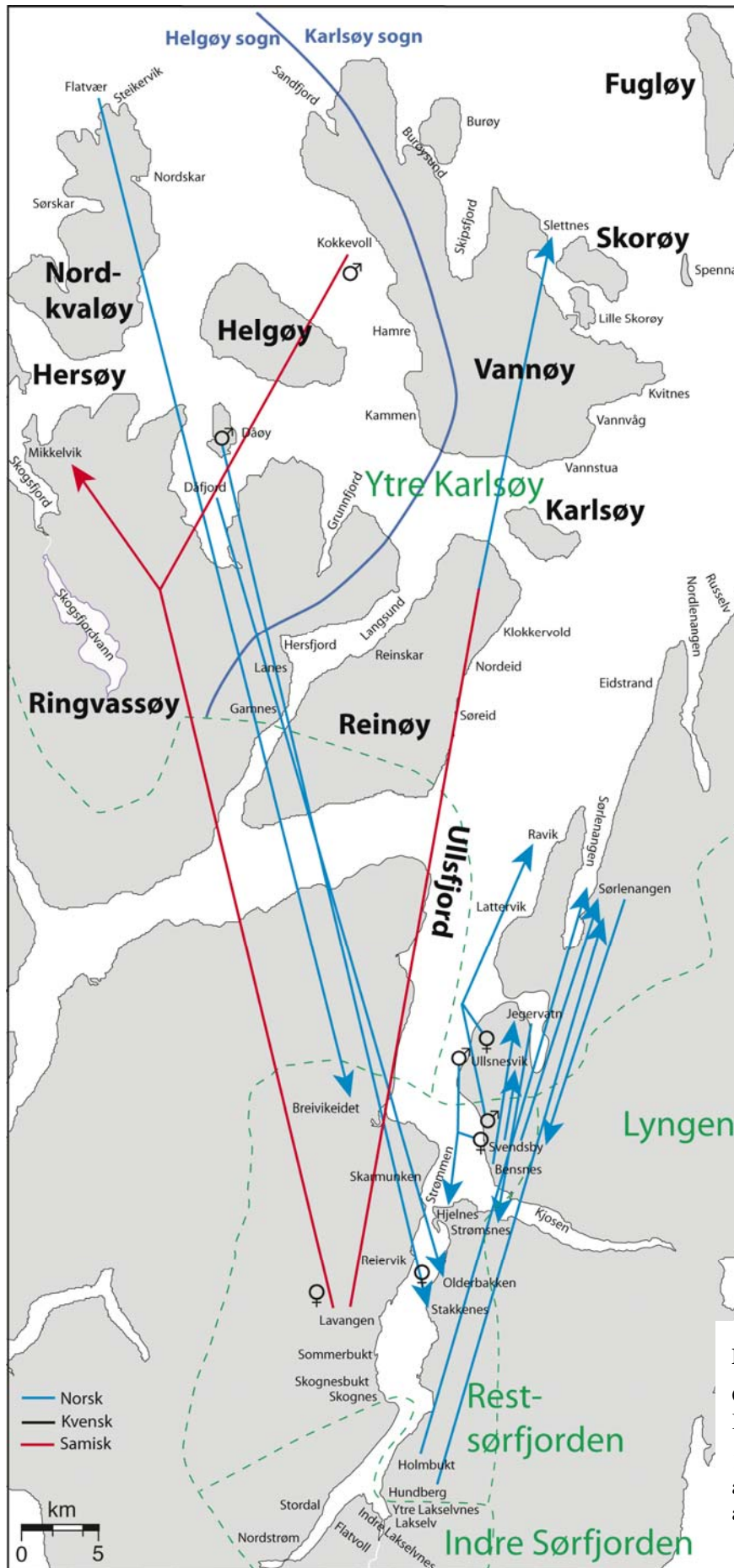

Figur.6
 1851-1880 Giftermål
 Ytre Karlsøy-Indre
 Sørfjorden 1851-
 1880
 Tegnforklaring
 appendix tab. 3?

Figur.7. Giftermål Reststørfjorden-Indre Sørfjorden 1851-1880.

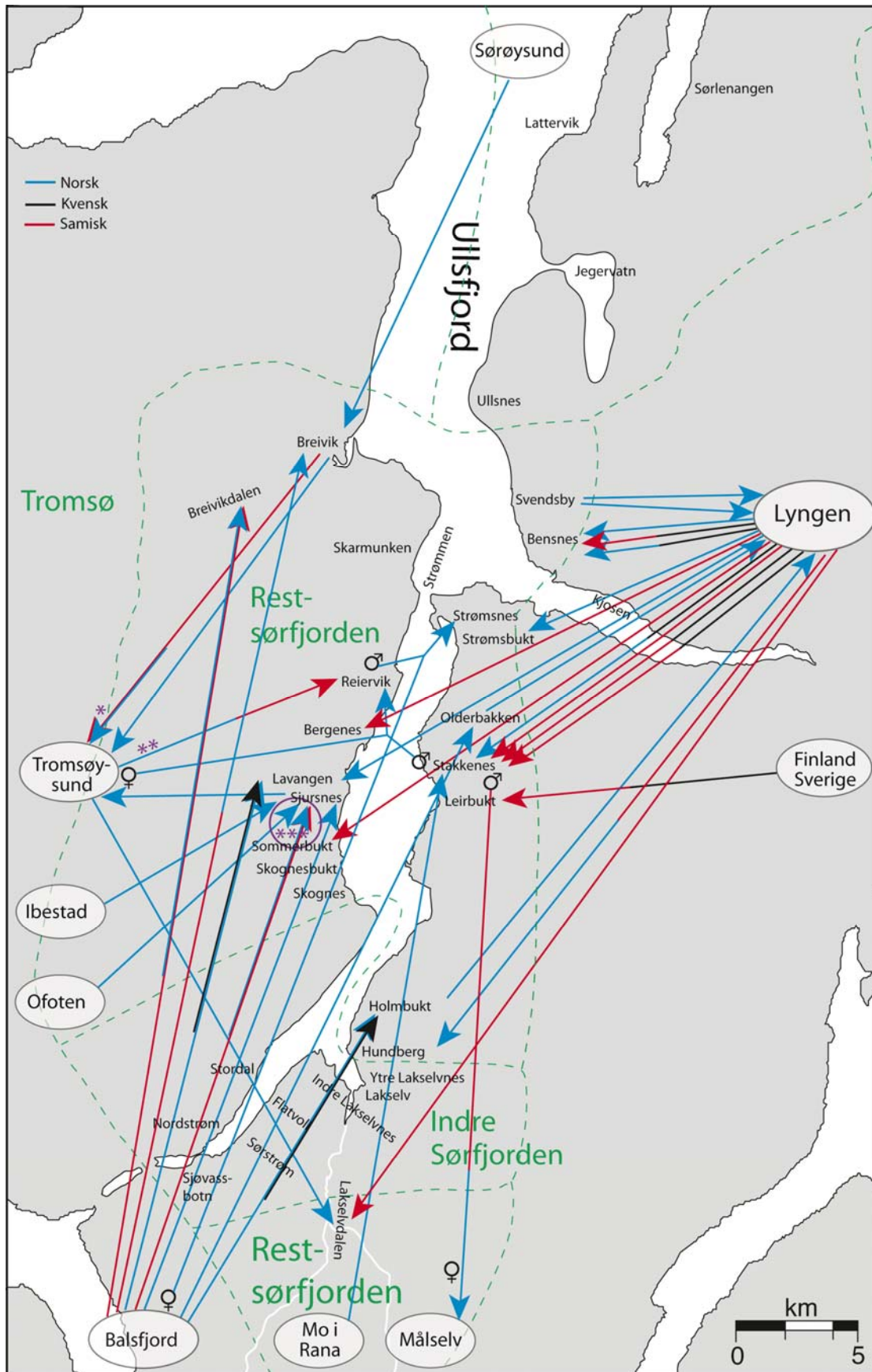
Basert på app.tabell 6 Tegnforklaring i apptab. 3

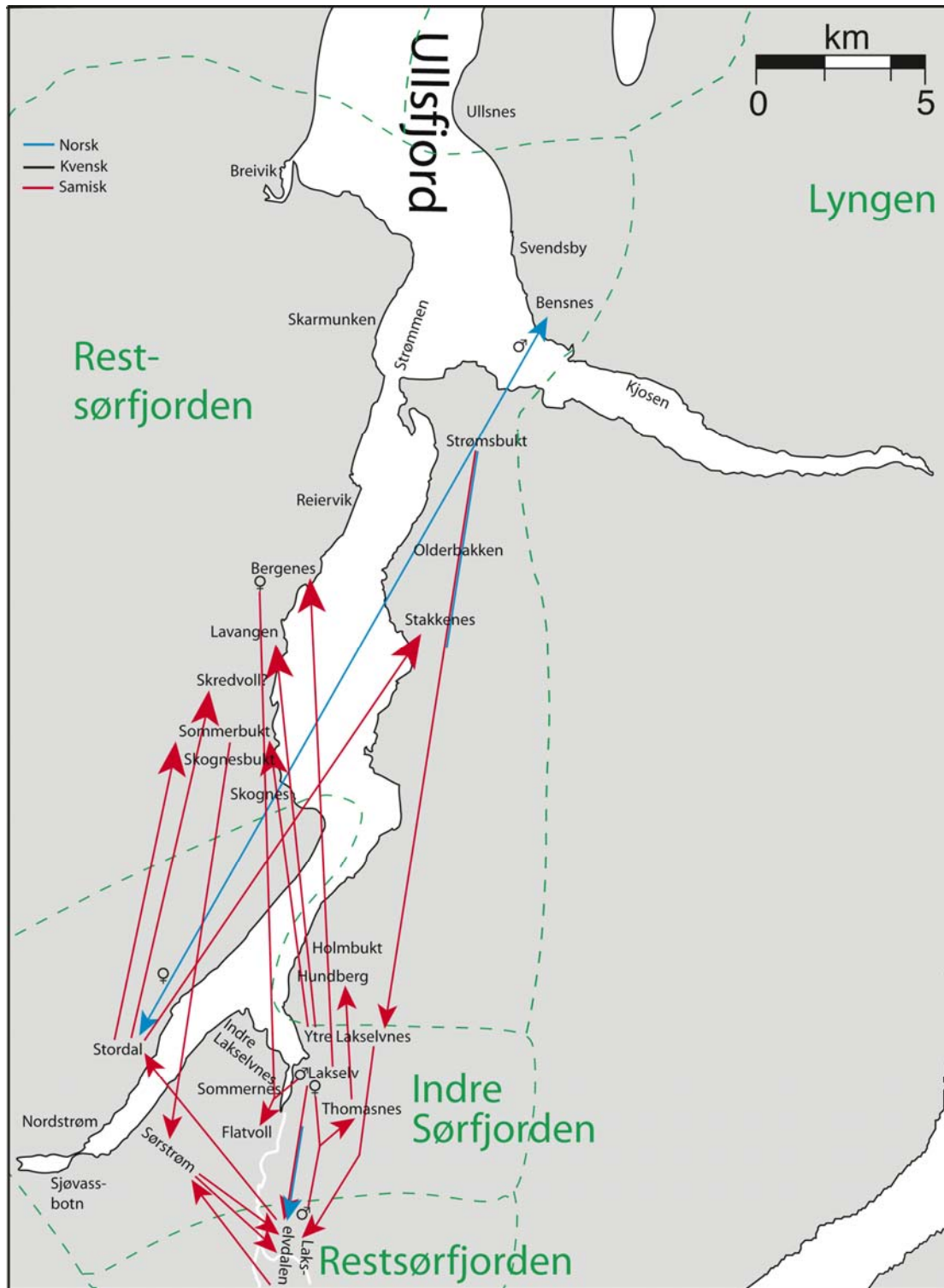
Figur.8

Giftermål mellom Ytre Karlsøy og Rest-sørfjorden

1881-1900. Basert på apptab.7 Tegnforklaring i appendix tab. 3

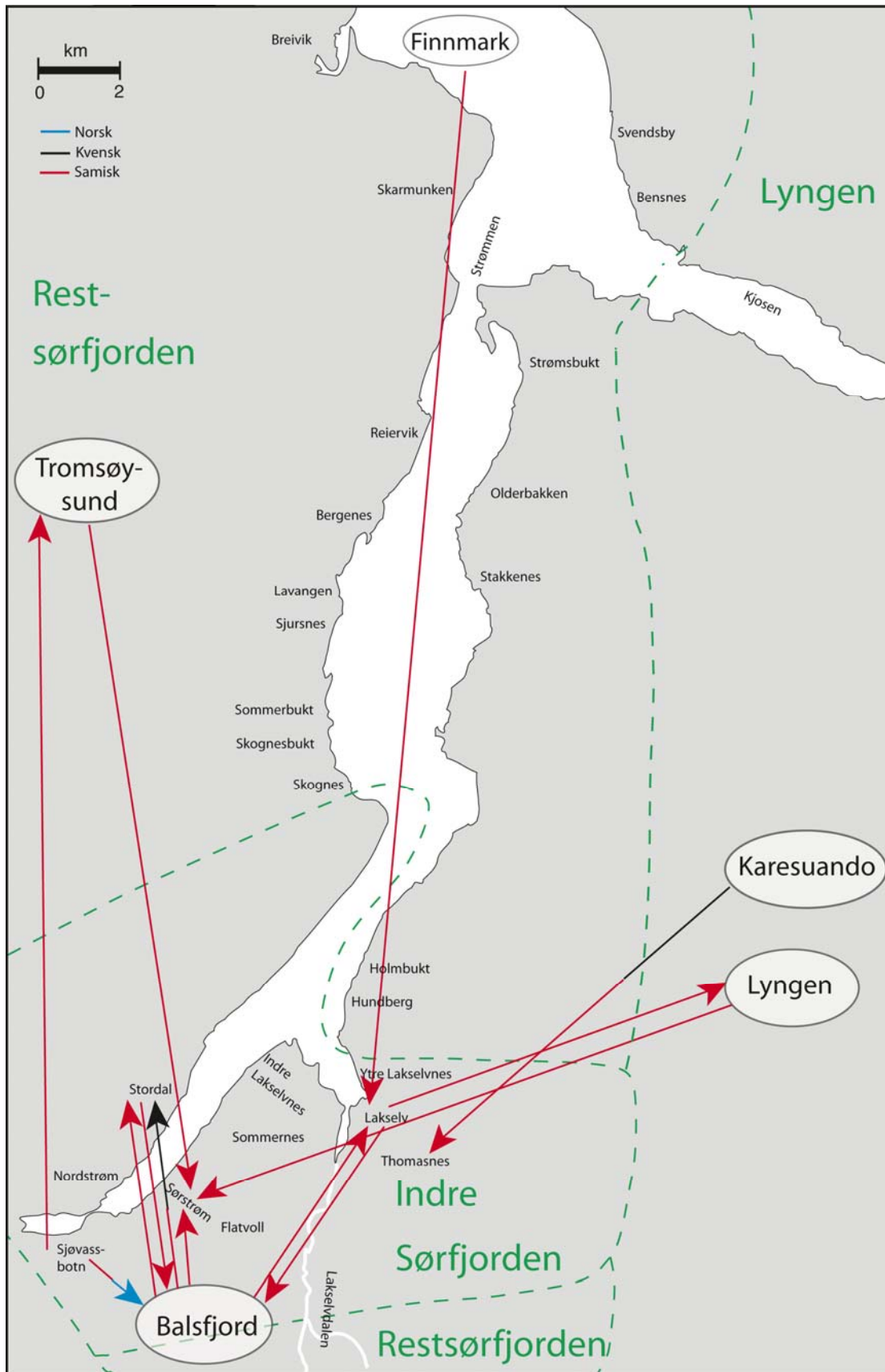

Figur 9 Giftermål mellom Restsørfjorden og utenbygds (bygder utenfor det opprinnelige Karlsøy prestegjeld 1881-1900. Basert på app tab.8 Tegnforklaring i app tab. 3)***= samme mann gift med to forskjellige kvinner

Figur.10 Giftermål Indre Sørfjorden-Restsørfjorden 1881-1900.

Basert på app.tabell 9. Tegnforklaring i apptab. 3

Figur 11 Giftermål mellom Indre Sør fjorden og bygder utenfor Karlsøy prestegjeld 1881-1900. Tegnforklaring i appendix tab. 3